

Τι είναι η ψυχή;

Α. ΓΕΡΟΥΚΗ
Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ι. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ
ΝΤ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ
ΣΠ. ΜΑΚΡΗΣ
Α.-Α. ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ
Β. ΞΥΔΙΑΣ
Π. ΠΑΠΠΑΣ
Γ. ΣΙΕΤΤΟΣ
Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
Γ. ΣΤΑΜΑΤΕΛΛΟΣ
Β. ΤΣΕΛΙΟΥ
Δ. ΤΣΙΓΓΑΝΗΣ
Μ.-Ε. ΦΩΚΑ
ΣΤΡ. ΨΑΛΤΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΥΑ ΑΥΛΙΔΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΡΧΕΤΥΠΟ

Περιεχόμενα

ΕΥΑ ΑΥΛΙΔΟΥ	
Εισαγωγή	7

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΛΟΣ	
Σώμα και Ψυχή	
Εθελούσια Κάθοδος ή Ακούσια Πτώση; Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής, Πυθαγόρειοι, Πλάτωνος	14

ΙΑΣΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ	
Υλη, Συνείδηση και Ψυχή	
η περιπέτεια μιας ιδέας	37

ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΥΔΙΑΣ	
Εις Ψυχὴν Ζώσαν	
η ενότητα ψυχῆς και σώματος στο Χριστιανισμό	62

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΨΥΧΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	
Το Φάντασμα στη Μηχανή	
η σχέση της ψυχῆς με τον εγκέφαλο	
για τη σύγχρονη επιστήμη	90

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΠΑΣ

Το Ανατομικό Αρχέτυπο Χ

μια νέα προσέγγιση της έννοιας της ψυχής μέσα από τα μαθηματικά,
τη φυσική, τη βιολογία και τη γεωλογία 114

ΝΤΕΜΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Η Ψυχή, η Απροσδιοριστία

και το Τετράδιο του Επιστήμονα

πώς βλέπει η ψυχολογία/ψυχοθεραπεία την ψυχή..... 127

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Αόρατος Ιστός του Ζωντανού Κόσμου

ανιμιστικές παραδόσεις για την ψυχή..... 150

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΓΓΑΝΗΣ

Θεοσοφία

η παγκόσμια ψυχή και ο άνθρωπος-μικρόκοσμος 168

ΜΑΡΙΑ - ΕΡΗ ΦΩΚΑ

Ψυχή και Σημειολογία

η σημειολογία του πόνου στην τραγωδία *Πέρσαι* του Αισχύλου:

ο τρόπος που η ψυχή μετριάζει

τα αποδιοργανωτικά αποτελέσματα των συγκινήσεων 187

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΕΛΙΟΥ

Το Όνομα του Θεού

η πορεία της αυτογνωσίας της ψυχής

πάνω στο καμπαλιστικό Δέντρο της Ζωής 218

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

Η Αγωγή της Ψυχής

η θεωρία του Σπυρίδωνα Νάγου

για την ανάπτυξη της συνείδησης..... 248

ΣΤΡΑΤΗΣ ΨΑΛΤΟΥ

Ο Εραστής και ο Ερωμένος

ο δρόμος της συμφιλίωσης της ψυχής με το Θεό στο Σουφισμό..... 262

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΙΕΤΤΟΣ

Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα

η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση

στην αρχαιοελληνική παράδοση..... 276

ΑΜΑΝΤΑ - ΑΛΙΚΗ ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ

Αίγυπτος

η μεταθανάτια μύηση της ψυχής

και οι αλληπάλληλες μεταμορφώσεις της..... 300

ΑΡΙΑΔΝΗ ΓΕΡΟΥΚΗ

Η Ένωση με τον Αληθινό Εαυτό

η ψυχή στον Ινδουισμό, το Βουδισμό και το Ζαϊνισμό..... 324

Βιογραφικά..... 358

Εισαγωγή

Πρέπει να ήμουν γύρω στην ηλικία των 14 χρόνων όταν για πρώτη φορά είδα μια εικόνα μ' ένα κοπάδι σολομών ν' ανεβαίνει τα ορμητικά νερά του ποταμού Σκέενα στην περιοχή Μόρισενταουν του Καναδά. Στην αρχή σκέφτηκα πως, μάλλον, θα ήταν λάθος του ζωγράφου, αφού δεν είναι δυνατόν τα ψάρια να πηγαίνουν αντίθετα στο ρεύμα!

Ωστόσο, ψάχνοντας το θέμα ανακάλυψα ότι όντως οι σολομοί κατά την εποχή της αναπαραγωγής ανεβαίνουν από τη θάλασσα τα ποτάμια όπου παραμένουν μέχρι τον Απρίλιο. Και στη συνέχεια, ξανακατεβαίνουν προς τη θάλασσα.

Χωρίς να καταλαβαίνω γιατί, η πορεία κόντρα στην κατεύθυνση των νερών χαρακτήριζε μέσα μου ανεξίτηλα για πολλά χρόνια ενώ, παράλληλα, μου προκαλούσε μια περίεργη και συχνά δυσάρεστη αναστάτωση για την οποία δεν έβρισκα καμιά εξήγηση. Ήταν μια αίσθηση ενόχλησης που, απρόσμενα, διατάρασσε τη συνηθισμένη ροή των πραγμάτων στη ζωή μου σαν να ήθελε να μου θυμίσει ότι αυτά δεν είναι αναγκαστικά όπως φαίνονται κι ότι θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να γίνονταν κι αλλιώς!

Πολλές φορές αναρωτήθηκα στο παρελθόν τι είναι εκείνο που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο και τον εαυτό μας, περιορίζοντας συνήθως την οπτική μας γωνία σε λιγιστές εικόνες. Κι αν, όπως λέει ο Πλάτωνας, οι εικόνες αυτές δεν είναι παρά σκιές οι οποίες περνούν μπροστά από το καθηλωμένο βλέμμα και το ακινητοποιημένο σώμα μας που στέκει με την πλάτη στο φως, τότε ό,τι καταλαβαίνουμε από τον κόσμο δεν είναι παρά μια τραγική απάτη!

Η σκέψη αυτή με τάραξε βαθιά καθώς αναρωτήθηκα τι σημαίνουν όλα αυτά για μένα προσωπικά. Η αντίφαση μέσα μου μεγάλωσε όταν τυχαία διάβασα την ευαγγελική ρήση «ο ευρών την ψυχήν αυτού απολέσει αυτήν, και ο απολέσας την ψυχήν αυτού ένεκεν εμού ευρήσει αυτήν» (Ματθ. 10, 39). Και η αίσθηση ότι εδώ υπάρχει κάτι ιδιαίτερο έγινε πιο έντονη όταν πληροφορήθηκα ότι και ο ίδιος ο Βούδας είχε χαρακτηρίσει τη διδασκαλία του «ενάντια στο ρεύμα»!

Αν ο Πλάτωνας, ο Ιησούς και ο Βούδας έχουν δίκιο, τότε κάπου πρέπει να υπάρχει ένα «μυστικό», ένα είδος γνώσης που μπορεί να

αποκαλύπτει την αληθινή φύση των πραγμάτων! Κι αν υποθέσουμε ότι το σύμπαν διακατέχεται από τους ίδιους νόμους –κατά το «όπως πάνω, έτσι και κάτω»– κι αφού υπάρχει έστω μία τουλάχιστον περίπτωση που μια εκδήλωση της Φύσης πραγματοποιείται ακολουθώντας μια αντίθετη από τη συνηθισμένη πορεία –η μετακίνηση των σολομών– τότε αυτό σημαίνει ότι η *δυνατότητα ενός άλλου τρόπου ύπαρξης και δραστηριότητας πρέπει να υπάρχει παντού, μόνο που εμείς δεν τη βλέπουμε και δεν την αναγνωρίζουμε...*

Με τη λογική αυτή, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η ζωή μέσα στην οποία γεννιόμαστε, μεγαλώνουμε και πεθαίνουμε, με τις κοινωνικές της συμβατότητες, τις επιστημονικές και φιλοσοφικές της εξηγήσεις πάνω στις οποίες στηρίζαν και στηρίζουν τη σκέψη τους γενεές γενεών, τους μηχανισμούς αναγκών και κάλυψής τους που η ίδια δημιουργεί, μπορεί να ιδωθεί σαν ένα τεράστιο «ρεύμα» που έχει την τάση να κινείται σε μια κατεύθυνση – ό,τι η *Λανκαβατάρα Σούτρα* ονομάζει «ενέργεια της συνήθειας» ή κάρμα.

Εδώ ανοίγεται όμως ένα άλλο θέμα: όπως εγώ καταλαβαίνω τον όρο, *πνευματική εξέλιξη* δεν μπορεί παρά να σημαίνει την εκδήλωση κι *ανάπτυξη κάποιας κατάστασης που, εκ των πραγμάτων, θα είναι αλλιώςτική από αυτήν που ζω καθημερινά*. Η έννοια της εξέλιξης μου φαίνεται ότι είναι άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της αλλαγής και, θα έλεγα μάλιστα, της μεταμόρφωσης, της αλχημικής μεταλλαγής σε μια ανώτερη κατάσταση ύπαρξης από αυτήν στην οποία βρίσκομαι τώρα.

Πώς είναι δυνατόν να γίνει αυτό; Υπάρχει κάτι που μπορεί να πάει κόντρα στο «ρεύμα της ζωής», στη δυναμική της συνήθειας; Κι αν ναι, τότε τι είναι αυτό και πού εδράζεται μέσα μου;

Θεωρώ ότι αυτό είναι το ουσιαστικότερο σήμερα ερώτημα που θα μπορούσαμε να συνδέσουμε με το θέμα της ψυχής.

ΟΙ ΣΚΗΝΕΣ ΕΝΟΣ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Το σύμπαν μάς φαίνεται παράλογο, επειδή εφαρμόζουμε τη λογική μας σε κάτι που δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία.

Lama Govinda

Αν θεωρήσουμε ότι η λέξη *ψυχή* είναι ένας όρος που αναφέρεται σε μια ανώτερη διάσταση μέσα μας, σ' ένα διαφορετικό, λεπτοφυέστερης υφής Εαυτό, τότε κάθε προσπάθεια πνευματικής ανάπτυξης θα πρέπει

να αποσκοπεί στην επαφή μαζί του. Δεν είναι τυχαίο που όλες οι μεγάλες θρησκευτικές κι εσωτερικές παραδόσεις και οι μύθοι του πλανήτη Γη μιλούν για κάποια ανώτερη συνειδησιακή κατάσταση η οποία μοιάζει αποκομμένη από αυτήν της καθημερινής ζωής και, μ' έναν άγνωστο για εμάς τρόπο, συνδέεται με τη βαθύτερη πηγή της ύπαρξης.

Πώς όμως να μιλήσει κανείς για την ψυχή κι από ποια οπτική γωνία; Οι προσεγγίσεις πολλές κι άλλες τόσες οι ερμηνείες που προκύπτουν από αυτές. «Ο Θεός έκανε την ψυχή με τόσο επιδέξιο και μυστικό τρόπο, που κανένας δεν ξέρει πού αυτή βρίσκεται πραγματικά», παρατηρεί ο Μάστερ Έκχαρτ (Meister Eckhart).

Κι αν –όπως διδάσκουν οι μεγάλες εσωτερικές και θρησκευτικές παραδόσεις– υποθέσουμε πως ο Κόσμος δεν είναι επίπεδος αλλά είναι δομημένος πάνω σε μια σειρά αλληλοδιαδεχόμενων επιπέδων, τότε το θέμα γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκο: είναι δυνατόν να προσεγγίσει κανείς ένα ανώτερο επίπεδο τη στιγμή που παραμένει προσκολλημένος σ' αυτό που ο ίδιος βρίσκεται; Μπορεί να συλλάβει και να κατανοήσει μια άλλη διάσταση των πραγμάτων και του εαυτού του με τη συνηθισμένη του αντιληπτική ικανότητα;

Αν η απάντηση είναι «όχι», τότε στο στόχαστρο μπαίνει όλο το θεωρητικό οικοδόμημα της επιστήμης η οποία, έχοντας αποσυνδεθεί σε μεγάλο βαθμό από τη φιλοσοφική θεώρηση των πραγμάτων, κρίνει ως αληθινό μόνον ό,τι μπορεί να μετρηθεί, να επαληθευτεί εμπειρικά.

Θέματα κι ερωτήματα σαν τα παραπάνω ξεφύτρωναν το ένα μετά το άλλο από τις πρώτες κιόλας συζητήσεις που κάναμε σχετικά με την έκδοση ενός συλλογικού βιβλίου με θέμα την ψυχή.

Ένα τέτοιο βιβλίο, για να είναι τουλάχιστον συνεπές ως προς τις προσπάθειες κατανόησης του αντικειμένου που πραγματεύεται, δεν μπορεί να μη συμπεριλαμβάνει τις αντιφατικές απόψεις που κατά καιρούς έκαναν την εμφάνισή τους σε σχέση με την ψυχή.

Είναι άλλο θέμα αν και κατά πόσο κάποια από αυτές πλησιάζει περισσότερο από τις υπόλοιπες την αλήθεια. Εκείνο, όμως, που καταλαβαίνω είναι ότι μελετώντας τες κανείς βλέπει να διαγράφονται εμπρός του κομμάτια ενός άλλου «ψυχογραφήματος»: αυτού της δυνατότητας του ανθρώπου για γνώση – με ό,τι αυτό συνεπάγεται: προβλήματα και παρανοήσεις της αντίληψης, την παθολογία αλλά και τις ανεξερεύνητες πτυχές της, τις άγνωστες παράμετρους της, την

προσκόλληση στη σπουδαιότητα της εμπειρικής πρόβλεψης που τη συρρικνώνει και την ακρωτηριάζει αλλά και το πέπλο της αοριστίας που συχνά, τυλίγοντάς την, ακυρώνει τη δυναμική της.

Έτσι, μ' έναν περίεργο τρόπο, αναζητώντας την ψυχή και τον «τόπο» όπου αυτή εδράζεται, αναδύονται μπροστά στα μάτια μας, μία μία, οι σκηνές ενός δράματος που, με μια τραγική συνέπεια, επαναλαμβάνεται χιλιάδες χρόνια στη ζωή του κάθε ανθρώπου – είτε το καταλαβαίνουμε είτε όχι.

Θα μπορούσαμε να το περιγράψουμε κάπως έτσι: όταν γεννιόμαστε, μαζί μας γεννιέται και η πιθανότητα να έρθουμε σ' επαφή με τη βαθύτερη φύση των πραγμάτων, αυτή που βρίσκεται πιο κοντά στην ίδια την πηγή της νοημοσύνης η οποία δημιούργησε κι οργάνωσε το σύμπαν. Κι όταν πεθαίνουμε χωρίς καν να έχουμε υποψιαστεί την ύπαρξή της και χωρίς να έχουμε κάνει κάτι προς την κατεύθυνσή της, μαζί μας πεθαίνει κι αυτή. Είμαστε ανίδεοι φορείς μιας κληρονομιάς, υπεύθυνοι για κάτι την ύπαρξη του οποίου συνήθως αγνοούμε!

Αν εξαιρέσει κανείς τα δύο μοναδικά σταθερά σημεία στη ζωή του ανθρώπου που σχετίζονται άμεσα με τη βαθύτερη επίγνωση της ύπαρξης για την αληθινή της φύση –τη γέννηση και το θάνατο– το υπόλοιπο διάστημα παραμονής μας πάνω στη Γη το περνάμε μέσα σ' ένα κατασκευάσμα εικόνων για το χώρο, το χρόνο κ.λπ., τις οποίες αναμασάμε με την πεποίθηση πως, μέσα από αυτές, μπορούμε να κατανοήσουμε την ολότητα μιας, ουσιαστικά, αδιανόητης για εμάς σύνθετης πραγματικότητας. Με εξαιρετικό ενθουσιασμό, δεν σταματάμε να προβάλλουμε απόψεις και σκέψεις πάνω σε ανώτερα, όπως κρίνουμε, επίπεδα, θεωρώντας δεδομένο ότι έτσι έχουμε αναγνωρίσει τη διάταξη του κόσμου.

Ωστόσο, «... οποιοδήποτε επίπεδο σκέψης σταματάει κάπου», τονίζει ο γνωστός φυσικός Ντέιβιντ Μπομ (David Bohm). «Ακόμη κι αν προσθέσουμε περισσότερα στοιχεία, πάλι αφήνουμε αρκετά απ' έξω. Μέσα στη σκέψη ενυπάρχει η αλήθεια ότι δεν μπορεί να συλλάβει την πραγματική ολότητα. Αλλά το ολιστικό τμήμα της σκέψης θα ήταν μια σκέψη αδιάσπαστη».

Μέσα μας κούβαλάμε ένα ολόκληρο σύμπαν με το οποίο καλούμαστε να συνδεθούμε. Παρόλο, όμως, που είμαστε φορείς της ανεκδήλωτης ενότητας του Κόσμου, η μεγάλη μας πλειοψηφία βιώνει το ενδιάμεσο διάστημα που λέγεται «ζωή» σαν μια μονάδα γαντζωμένη πάνω στη διάκριση και τη χωριστικότητα κι αποκομμένη από την ενδόμυχή

της βάση, τον τόπο του Ιερού – ένα τραγικό, επικεντρωμένο στον εαυτό του ον, τοποθετημένο μέσα σ' ένα ακατάληπτο και, τις περισσότερες φορές, παράλογο κι εχθρικό σύμπαν!

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ!

Πιστεύω ότι ζούμε σε έναν κόσμο που δεν μας παραδίνεται εύκολα. Δεν μοιάζει με ανοικτό βιβλίο που μπορούμε να ανοίξουμε και να διαβάσουμε κάποιο κεφάλαιο. Έχουμε μόνον νύξεις, αποσπάσματα. Όμως, προκειμένου να δημιουργήσουμε μια γενική εικόνα περί του θέματος, απαιτείται ένας διαφορετικός τύπος γνώσης ή τουλάχιστον μια πληρέστερη γνώση απ' αυτή που έχουμε.

Ilya Prigogine

Αν δεχτούμε ότι η έννοια της ψυχής εκφράζει ακριβώς τη δυνατότητα επαφής με κάποια μορφή γνώσης που, μ' έναν άγνωστο προς το παρόν τρόπο, προϋπάρχει στο σύμπαν –άρα και μέσα στον άνθρωπο– τότε βλέποντας το θέμα λογικά, μια αντίφαση κάνει τόσο έκδηλη την εμφάνισή της που δεν μου αφήνει περιθώρια να την προσπεράσω: *πώς να συνδεθώ με κάτι για το οποίο, από μια πρώτη τουλάχιστον ματιά, δεν φαίνεται να ξέρω τίποτε;*

Νομίζω ότι το παραπάνω ερώτημα είναι, ίσως, σήμερα πιο καίριο από ποτέ άλλοτε. Μέσα σε φιλοσοφικές απόψεις οι οποίες σε διάφορες εποχές βρέθηκαν αντιμέτωπες η μία με την άλλη, μπορούμε τώρα ν' ανακαλύψουμε τμήματα μιας *πραγματικότητας που έχει νόημα για εμάς τους ίδιους*, τη μήτρα μιας αντίληψης των πραγμάτων και του εαυτού μας που –με οδηγό τη διαίσθηση και την εσωτερική παρόρμηση για επίγνωση– μπορούμε να δομήσουμε μόνο μέσα από την *προσωπική μας αναζήτηση και κατανόηση*.

Στην καντιανή άποψη που θέλει οι σχετικές με το σύμπαν έννοιες να μην είναι παρά προβολές του νου και την ιδέα της γνώσης της ίδιας της πραγματικότητας τίποτε περισσότερο από μια ψευδαίσθηση, ανακαλύπτει κανείς τους φυσικούς περιορισμούς της λογικής θεώρησης του κόσμου και –στην καλύτερη περίπτωση– τη βαθύτερη αναγκαιότητα μιας άλλης προσέγγισης.

Μέσα από την πλατωνική και νεοπλατωνική αντίληψη του φυσικού κόσμου σαν την αντανάκλαση ενός άλλου, ιδεατού, αναδύεται η υπενθύμιση για την παρουσία ενός διαφορετικού επιπέδου ύπαρξης που καλούμαστε να προσεγγίσουμε – βασική συνισταμένη των εσωτερικών και θρησκευτικών παραδόσεων του πλανήτη.

Η αριστοτελική έννοια της εντελέχειας, της μορφοποιητικής δύναμης που εμπεριέχει τον επιδιωκόμενο σκοπό, μεταφέρει μέσα στο χρόνο τη στενή σχέση της ύλης με τη μορφή – αυτό που βιταλιστές και νεοβιταλιστές επιστήμονες σαν το φυσικό Ρούπερτ Σέλντρεϊκ (Rupert Sheldrake) ονομάζουν «ζωτική δύναμη» και «πηγή της ζωής».

Αν δούμε τα πράγματα με τον τρόπο αυτό, καταλαβαίνουμε ότι βιβλία σαν αυτό που κρατάτε στα χέρια σας έχουν πολλαπλή λειτουργία.

Παραθέτουν τις μεμονωμένες απόψεις για την ψυχή μ' όλες τις φιλοσοφικές, επιστημονικές, θρησκευτικές κ.λπ. προεκτάσεις που η καθεμιά από αυτές μπορεί να έχει, αφήνοντας ανοιχτή την προοπτική για παραπέρα έρευνα κι εμβάθυνση.

Το πλούσιο μωσαϊκό που σχηματίζεται στις σελίδες του βιβλίου φέρνει κοντά ιδέες για τις οποίες, συνήθως, στη χειρότερη περίπτωση αποκλείονται κοινά σημεία και, στην καλύτερη, θεωρούνται διαφορετικές εκδοχές του ίδιου κεντρικού ζητήματος. Είναι πολύ πιθανόν –αυτός είναι, τουλάχιστον, ένας από τους στόχους της παρούσας έκδοσης– η σχηματική αυτή αναπαράσταση του ερευνητικού τοπίου για την ψυχή, μέσα από τις βασικές συντεταγμένες του, ν' ανοίξει δίαυλους επικοινωνίας ανάμεσα σε μοντέλα σκέψης, όπως π.χ. ανάμεσα στη θρησκεία και την επιστήμη.

Κι αν τελειώνοντας την ανάγνωση του βιβλίου ανακαλύψετε ένα ακατονόμαστο κενό μέσα σας, θα πρότεινα να μην το αποθήσετε απερίσκεπτα. Μπορεί να είναι το *άγνωστο της δικής σας ύπαρξης* που αναδύεται μέσα από τις πληροφορίες και σας καλεί να το γνωρίσετε βαδίζοντας πάνω σε καινούργια μονοπάτια, έξω από τη συνηθισμένη εικόνα που έχετε προδιαγράψει για τον κόσμο και τον εαυτό σας. Μπορεί να είναι το θείο σκότος όπου, σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, συναντά κανείς το Θεό αλλά και μια άλλη όψη του άλυτου μυστηρίου σχετικά με τη φύση του ηλεκτρονίου και τις ανεξερευνήτες πτυχές της συνείδησης...

ΕΥΑ ΑΥΑΙΔΟΥ
Δεκέμβριος 2001

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Σώμα και Ψυχή

Σώμα και Ψυχή Εθελούσια Κάθοδος ή Ακούσια Πτώση;

Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής,
Πυθαγόρειοι, Πλωτίνος

Η προσπάθεια ανασύνταξης της αρχαίας ελληνικής σκέψης και παράδοσης διατρέχεται από δύσβατα ερμηνευτικά μονοπάτια. Ο σύγχρονος μελετητής των αρχαίων φιλοσοφικών πηγών, σαν ένας αρχαιολόγος του πνεύματος, αντιμετωπίζει όχι μόνο τα προβλήματα εγκυρότητας των ίδιων των πηγών, αλλά και της προσωπικής του πολιτιστικής ανεπάρκειας.

Τα σπαράγματα της Αρχαιότητας δεν αποτελούν ημιτελείς φιλοσοφικές ή πολιτιστικές αναπαραστάσεις ενός πρωτόλειου πνευματικά κόσμου. Αντίθετα, οι ιδέες που κατοπτρίζονται πίσω από τις αρχαίες φράσεις και λέξεις αποτελούν, μάλλον, απομεινάρια ενός αξιοθαύμαστα λεπτοφυούς ψηφιδωτού. Συνεπώς, ο μελετητής οφείλει να «τηλεσκοπήσει» τις ιδέες μέσα στην αρχαία γλώσσα χωρίς περικοπές ή προκαταλήψεις και να αποκαταστήσει, όσο είναι δυνατόν, την αλήθεια εκείνων των λόγων.

Η σύγχρονη, όμως, έρευνα κατατράχεται από ένα μεγάλο κίνδυνο. Ο ερευνητής καλείται να σμιλέψει την ερμηνεία του αναχρονιστικά, με νέα ιδεολογικά σχήματα και να αποκαταστήσει αυτές τις ιδέες σμιλεύοντάς τις με νέα πολιτιστικά και πνευματικά εργαλεία.

Αυτή η ερμηνευτική αγωνία δεν είναι φαινόμενο μόνο της εποχής μας. Τον ίδιο προβληματισμό φαίνεται πως μοιράζονταν και οι αρχαίοι σοφοί όταν, κατά τη διάρκεια του φιλοσοφικού τους στοχασμού, σκόνταφταν σε μια αρχαιότερη θεωρία. Είναι πολλές φορές στα κείμενα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και αργότερα των περισσότερων νεοπλατωνικών φιλοσόφων που η μνεία στις αρχαιότερες φιλοσοφικές καταθέσεις καθίσταται όχι μόνο αναγκαία αλλά και τιμητικά υποχρεωτική.

Ένα τέτοιο ερώτημα φαίνεται πως ήταν η αφορμή της πρόωμης πραγματείας του Πλωτίνου *Περί της εις τα σώματα καθόδου της ψυχής* (IV 8). Στις δέκα πρώτες γραμμές αυτής της *Εννεάδας* ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος καταθέτει τη δική του αυτοβιογραφική εμπειρία θέωσης:

Πολλές φορές, όταν εγείρομαι απ' το σώμα μου στον εαυτό μου και γίνωμαι κάτι έξω απ' τα υπόλοιπα πράγματα, παραμένοντας στον εαυτό μου, βλέπω ένα τόσο θαυμαστό κάλλος που με κάνει πραγματικά να πιστεύω πως ανήκω σε μια ανώτερη μοίρα. Ενεργοποιώντας την πιο άριστη ζωή ταυτίζομαι με το θείο και εγκαθίσταμαι μέσα του φτάνοντας σε ένα τέτοιο σημείο ενεργοποίησης που εγκαθιστά το εαυτό μου πάνω από καθετί άλλο νοητό. Έπειτα από τη στάση μέσα στο θείο και όταν πάλι κατεβαίνω απ' το νου στο λογικό, απορώ πώς γίνεται και τώρα κατεβαίνω και με ποιο τρόπο η ψυχή μου βρέθηκε μέσα σ' αυτό το σώμα, όταν μπόρεσε να μου δείξει τι είναι καθαυτή ακόμη και μέσα σ' αυτό το σώμα.

Ενν. IV 8.1.1-11, μετ. Γ. Σταματέλλος

Το αποκαλυπτικό αυτό απόσπασμα του Πλωτίνου είναι μοναδικό στις *Εννεάδες*. Η γλαφυρότητα της περιγραφής και τα θεμελιώδη μεταφυσικά ερωτήματα που θέτει ο φιλόσοφος διατηρούνται σαν ζωντανές πηγές αναζήτησης και έμπνευσης μέχρι τις μέρες μας. *Ποια είναι η αληθινή καταγωγή της ψυχής; Με ποιο τρόπο και για ποιο λόγο η ψυχή γεννήθηκε μέσα στο σώμα; Ποιος είναι ο σκοπός του ενσώματου βίου μας;*

Οι απαντήσεις αυτών των ερωτημάτων αποτελούν το κύριο μέρος της *Εννεάδας* IV 8. Στο πλαίσιο αυτής της αναζήτησης και με γνώμονα τη συνήθη πρακτική της ελληνικής φιλοσοφικής παράδοσης, ο Νεοπλατωνικός ψάχνει και αυτός μια πρώτη απάντηση στις διδασκαλίες των σοφών της δικής του αρχαιότητας. Έτσι, οι επόμενες σκέψεις του φιλοσόφου συναντούν πρώτα τη σκέψη του Ηράκλειτου, μετά του Εμπεδοκλή, του Πυθαγόρα και, τέλος, του Πλάτωνα:

Διότι ο μιν Ηράκλειτος, ο οποίος μας παροτρύνει να αναζητήσουμε αυτό το θέμα, ισχυρίζεται πως υπάρχουν «αναγκαίες ανταμοιβές» που

προέρχονται από ενάντιες δυνάμεις και μίλησε για την «άνω και κάτω οδό» και πως η «μεταβολή αναπαύει» και πως είναι «κουραστικό να μοχθείς και να εξουσιάζεσαι από τα ίδια», τελικά (σ.τ.μ. ο Ηράκλειτος) μας άφησε να εικάζουμε και αμέλησε να μας ξεκαθαρίσει τα λόγια του, ίσως γιατί πρέπει να τα αναζητήσουμε μέσα μας, όπως και αυτός τα αναζήτησε και τα βρήκε. Επίσης, όταν ο Εμπεδοκλής έλεγε πως υπάρχει ένας νόμος σύμφωνα με τον οποίο οι ψυχές πέφτουν σ' αυτόν τον κόσμο και πως και ο ίδιος ήρθε εδώ «φυγιάς από το θεό», «υπάκουος στο μανιασμένο Νείκος», μας αποκάλυψε όσα ο Πυθαγόρας και οι συνεχιστές αινιγματικά ανέφεραν περί αυτού και άλλων θεμάτων. Άλλωστε, τα θέματα αυτά παραμένουν ασαφή (σ.τ.μ. στον Εμπεδοκλή) λόγω του ότι έγραψε σε μορφή ποίησης.

Ενν. IV 8.1.12-24, μετ. Γ. Σταματέλλος

Από το παραπάνω συμπυκνωμένο και περιληπτικό απόσπασμα του Νεοπλατωνικού γίνεται κατανοητό πως το πρόβλημα του *δύισμου σώματος και ψυχής* εκφράζει έναν ακόμη βαθύτερο προβληματισμό με ρίζες που εκτείνονται ως τους πρώτους φιλοσοφήσαντες. Ακολουθώντας το λόγο του Πλωτίνου και κρατώντας στη μνήμη μας τις αναφορές του παραπάνω αποσπάσματος, θα μεταφερθούμε με τη βοήθεια του λόγου 800 περίπου χρόνια πριν από τον Πλωτίνο για να παρουσιάσουμε στο παρόν κεφάλαιο τον προβληματισμό της «καθόδου της ψυχής στα σώματα» πρώτα στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου, μετά σ' αυτήν των Πυθαγορείων και του Εμπεδοκλή. Τέλος, θα επιστρέψουμε στο σημείο αυτό για να δούμε πώς ο ίδιος ο Πλωτίνος κληρονομεί αυτές τις ιδέες και με ποιο τρόπο καταλήγει στη δική του πρωτοποριακή θεώρηση.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: «ΟΔΟΣ ΑΝΩ ΚΑΤΩ ΜΙΑ»

Ο Ηράκλειτος (π. 540-480) γεννήθηκε στην Έφεσο της Ιωνίας και, σύμφωνα με τις πηγές, ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας. Απογοητευμένος από τη διακυβέρνηση της πόλης του και τη συμπεριφορά των συμπολιτών του αποσύρθηκε, εγκαταλείποντας τα πολιτικά δρώμενα της γενέτειράς του, στον περίφημο ναό της Αρτέμιδος.

Ο Ηράκλειτος συνέγραψε ένα και μόνο βιβλίο με τον τίτλο *Περί φύσεως*, στο οποίο κατέγραψε με έναν αποκαλυπτικό ρυθμικό ποιητικό λόγο τις σκέψεις και τις παρατηρήσεις του για τη φύση των πραγμάτων και τη σχέση τους με την ανθρώπινη ζωή και αντίληψη. Από το

έργο του, όπως και των περισσότερων προσωκρατικών φυσιολόγων, διασώζονται ελάχιστα αποσπάσματα.

Η φιλοσοφική σκέψη του Ηράκλειτου αναδύεται μέσα απ' τον ίδιο του το λόγο. Εξαιτίας της γλωσσικής ιδιομορφίας του περίτεχνου ηρακλείτειου λόγου, ο φιλόσοφος ονομάστηκε από κάποιους αρχαίους σχολιαστές ως «σκοτεινός». Η ανάγνωση των διασωσμένων αποσπασμάτων της φιλοσοφικής του σκέψης μας επιτρέπει να διακρίνουμε στο χαμένο βιβλίο του τις παρακάτω βασικές του θέσεις: α) ο λόγος είναι ενωτική υποκείμενη παράμετρος των αντίθετων φυσικών δυνάμεων του κόσμου (απ. 1-50), β) το πυρ είναι πρώτη υλική αρχή του σύμπαντος (απ. 51-93). Τέλος, στο απ. 94-106 ο φιλόσοφος παραθέτει τις ηθικές και πολιτικές του απόψεις.

Μια σε βάθος παρατήρηση του ηρακλείτειου στοχασμού μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως όλες οι φιλοσοφικές του θεωρίες βρίσκονται σε οργανική ενότητα και αλληλουχία. Ο Ηράκλειτος μας παραδίδει μέσα από το έργο του την επιστημονική του αγωνία για τη φυσική υπόσταση των πραγμάτων και την αληθινή τους γνώση. Όπως οι περισσότεροι από τους αρχαίους φιλοσόφους, έτσι και ο Εφέσιος σοφός οδηγείται μέσα από μια εμπειρική και αντικειμενική θεώρηση του κόσμου σε μια καθαρή θεώρηση του «είναι» των όντων και πραγμάτων.

Σ' αυτό το πλαίσιο, ο κόσμος για τον Ηράκλειτο νοείται ως μια αμφίδρομη και αντικρουόμενη μεταβολή της οντολογικής του ουσίας από το *εν στα πολλά*: «εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα» (B25). Η γέννηση και η υπόσταση των όντων βρίσκονται κάτω από τον ίδιο οντολογικό παρανομαστή. Τα πάντα διατρέχονται από μια *ενότητα* και κάθε *ενότητα* καθορίζει την υπόσταση των πάντων. Ο ηρακλείτειος φυσικός κόσμος είναι ένας κόσμος αντιθέσεων και διαμάχης. Η δομική του ενότητα και σύσταση βασίζεται στις αντίρροπες αμοιβαίες δυνάμεις που τον διέπουν (B25-B27). Αποτέλεσμα της αντίρροπης δυναμικής σχέσης αυτών των φυσικών δυνάμεων είναι η «παλίντροπος αρμονία». Η δυναμική ένταση της Φύσης, ο πόλεμος και η *έριδα* των φυσικών φαινομένων σε αρμονική ισορροπία.

Το βασικό υλικό στοιχείο δόμησης του φυσικού κόσμου για τον Ηράκλειτο είναι το *πυρ*. Η αιώνια ζωντάνια του ηρακλείτειου πυρός διοχετεύεται ζωτικά σε όλα τα μέρη του σύμπαντος. Ο κόσμος ανάβει και σβήνει με μέτρο, σύμφωνα με τη ζωτική «ανάσα» της φωτιάς (B51):

τον κόσμο αυτό, τον κοινό για όλους, ούτε θεός ούτε άνθρωπος τον δημιούργησε, αλλά ήταν, είναι και θα είναι πυρ διαρκούς ζωής, που ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο.

μετ. Γ. Σταματέλλος

Ο κόσμος ως οργανική ολότητα δεν οφείλει τη δημιουργία του σε κάποιον άνθρωπο ή Θεό. Το σύμπαν αυτοσυντηρείται και αυτορυθμίζεται μέσα από τις κυκλικές φυσικές μετατροπές (τροπές) της πύρινης ουσίας, πρώτα σε θάλασσα και μετά σε γη (πυρ <> θάλασσα <> γη) (B31):

πυρός οι τροπές πρώτα θάλασσα, της θάλασσας δε το μισό γη, και το μισό πύρινο ρεύμα.

μετ. Γ. Σταματέλλος

Η γέννηση και η φθορά αποτελούν εκδηλώσεις του ίδιου μηχανισμού συντήρησης. Αυτός ο φυσικός μηχανισμός δεν συναντάται μόνο στο συμπαντικό επίπεδο. Ο μικρόκοσμος της Γης και των όντων της αντανακλούν την ηρακλείτεια νομοτέλεια του μακρόκοσμου. Με αυτόν τον τρόπο, η ψυχή ακολουθεί την ίδια φυσική κυκλική διαδρομή του πυρός (B36):

για τις ψυχές θάνατος είναι να γίνουν νερό, για το νερό θάνατος είναι να γίνει γη, από τη γη γίνεται νερό και απ' το νερό ψυχή.

μετ. Γ. Σταματέλλος

Από τα αποσπάσματα B31 και B36 γίνεται αντιληπτό πως και η ηρακλείτεια ψυχή υπόκειται στις φυσικές κυκλικές τροπές του πυρός. Η κάθοδος της φωτιάς στη θάλασσα και μετά στη Γη ισοδυναμεί με το θάνατο της ψυχής. Η πύρινη, όμως, φύση της ψυχής αναδύεται ξανά από τη Γη στη θάλασσα και επιστρέφει εκεί απ' όπου είχε ξεκινήσει κατά την πρώτη της φυσική κάθοδο.

Γίνεται, έτσι, αντιληπτό πως η άνοδος και η κάθοδος της πύρινης ψυχής αντιστοιχούν στην κυκλική επαναφορά των πύρινων τροπών και, ουσιαστικά, λειτουργούν οργανικά μέσα από τον ίδιο φυσικό λόγο ή δρόμο κατά το απόσπασμα B60: «οδός άνω κάτω μία». Πραγματικά, είτε κατά την άνοδο είτε κατά την κάθοδό της, η ψυχή ακολουθεί αναπόφευκτα τον ίδιο φυσικό δρόμο, τον κοινό λόγο που της επιτρέπει να ανακυκλώνεται μέσα από τις αντίθετες φυσικές δυνάμεις και να παραμένει σε οργανική ενότητα διατηρώντας την πύρινή της ενέργεια σταθερή.

ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

<u>Κόσμος</u>	<u>Ψυχή</u>
πυρ	πυρ
↕	↕
θάλασσα	νερό
↕	↕
Γη	Γη

Η ψυχή που τείνει προς την πύρινή της υπόσταση χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη σοφία, αφού βρίσκεται εγγύτερα στην πρωταρχική της φύση. Το γεγονός αυτό οδηγεί τον Ηράκλειτο να ομολογήσει ότι «η ξερή ψυχή είναι σοφότερη και άριστη» (B88). Όταν η ψυχή «κατέλθει» στην υγρή της κατάσταση, διακατέχεται από έλλειψη αυτοελέγχου και ισορροπίας. Έτσι, ο Ηράκλειτος γλαφυρά περιγράφει την υγρή ψυχή σαν την ψυχή του μεθυσμένου, η οποία καθοδηγείται τρεκλίζοντας από ένα μικρό παιδί (B117).

Η άριστη ψυχή για τον Ηράκλειτο ισοδυναμεί με τη μεγαλύτερη δυνατή αρετή. Εκφράζει την ουσιαστική ενατένιση του λόγου και, κατ' επέκταση, του ίδιου του Θεού. Ο ενάρετος άνθρωπος δεν φοβάται το λόγο όπως ο ανόητος. Ο άριστος είναι έτοιμος να διακρίνει μέσα από μια προσωπική και ειλικρινή ενδοσκόπηση της ψυχής την πραγματική γνώση του λόγου. Αυτό υπαγορεύει και ο φιλόσοφος στο απόσπασμα B101: «εξέτασα τον εαυτό μου». Η αυτογνωσία αποτελεί το κύριο μέλημα για τον Εφέσιο σοφό. Μέσω της αυτογνωσίας, ο άνθρωπος γίνεται άριστος και για τον Ηράκλειτο ο άριστος είναι και αρεστός (B72).

Ο ένας για μένα, αν είναι άριστος, αξίζει όσο μύριοι.
μετ. Γ. Σταματέλλος

Τι πρέπει, όμως, να κάνει ένας άνθρωπος για να γίνει *άριστος*; Πρώτα απ' όλα, πρέπει να αντιλαμβάνεται τα σημάδια και τη μοναδικότητα του κοινού λόγου σε όλα τα πράγματα (B1, B41). Η άριστη ψυχή πρέπει να είναι πάντοτε σε εγρήγορση, να προτιμά τη μάθηση και το λόγο.

Η αλήθεια, όμως, δεν κρύβεται στην πολυμάθεια (B40). Υπάρχει πίσω από τη σταθερή αρμονική ροή των φαινομένων, πίσω από τη φαινομενική συμπεριφορά των ανθρώπων. Ο άριστος ανταλλάσσει το ένα για τα πολλά (B29). Προτιμά την αιώνια δόξα, το «σέναον κλέος» των Θεών και των ηρώων αντί μιας απαξιωμένης ζωής. Ο Αχιλλέας και ο Λεωνίδα, μακάριοι ήρωες, απολαμβάνουν –αν και μετά θάνατον– την αιώνια δόξα. Μια ζωή χωρίς δόξα και τιμές είναι μια ζωή θνητή που, απλώς, συνεχίζεται αέναα και σιωπηλά μέσα στον κύκλο των ανθρωπινων γενεών. Μόνον οι άριστοι είναι ικανοί να ανέλθουν στην αθανασία της δόξας υπερβαίνοντας τον κύκλο της γέννησης και της φθοράς.

Η αναζήτηση της ψυχής περνάει για τον Ηράκλειτο από ένα δύσβατο δρόμο:

τα πέρατα της ψυχής δεν θα τα βρεις, πάσα οδό κι αν πορευτείς, τόσο βαθύ λόγο έχει (B77).

μετ. Γ. Σταματέλλος

Έτσι, η άνοδος της ψυχής είναι άνοδος ψυχικής τελειότητας και αυτογνωσίας. Μέσω της αυτογνωσίας, ο κοινός λόγος των πραγμάτων γίνεται αντιληπτός (B113). Η αντίληψη αυτή ξεκινά από την έρευνα του ανθρώπινου χαρακτήρα, του ηρακλείτειου ήθους (B119) που υπογραμμίζει την αληθινή κατοικία, τον τόπο της ανθρώπινης ψυχής.

ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ: Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Παράλληλα με την ανάπτυξη της ιωνικής *περί φύσεως* επιστήμης (ιστορίη) του Ηράκλειτου και των σοφών της Μιλήτου, ο Ελληνισμός της Κάτω Ιταλίας γεννά μια νέα φιλοσοφική κοσμοθεωρία για τη Φύση και την ψυχή. Δύο νέα φιλοσοφικά ρεύματα κάνουν την εμφάνισή τους στη Μεγάλη Ελλάδα: οι Πυθαγόρειοι και οι Ελεάτες. Σε αντίθεση με την ιωνική φυσιοκρατική αντίληψη για τη γέννηση, το θάνατο και το ρόλο της ψυχής στη σύνθεση και τη δομή των φυσικών φαινομένων, η νέα πυθαγόρεια οπτική εισάγει μια καινούργια αντίληψη για τη σχέση σώματος και ψυχής.

Οι αντίθετες δυνάμεις που διατρέχουν το σύμπαν και μαζί και την ανθρώπινη φύση δεν διαπιστώνονται για τους Πυθαγορείους μόνον εμπειρικά αλλά και υπερεμπειρικά – μαθηματικά. Στη σκιά των φαινομένων ενδημεί μια μαθηματική ενοποιητική *αρχή*. Μια τέτοια μαθηματική *αρχή* εκφράζει την αριθμητική αρμονική σχέση σώματος και ψυχής.

Για τους Πυθαγορείους η ψυχή είναι *αθάνατη*. Η καθαρή φύση της ψυχής ως άυλου *αριθμού* ξεπερνά τον ιωνικό υλοζωισμό και γίνεται άρρητη, υπερβατή, αναλλοίωτη αρμονία που διατρέχει όλα τα σώματα, από τα μικρότερα φυσικά μέχρι τα μεγαλύτερα συμπαντικά. Το σώμα είναι *σήμα* για την ψυχή, μια φυλακή από την οποία η ψυχή οφείλει να αποδράσει. Η ψυχή ταλαιπωρείται δεσμευμένη στον τάφο του σώματος και, έτσι, αναζητά την κάθαρση και τον εξαγνισμό. Αλλιώς παραμένει δέσμοια των κοσμικών *μετενσωματώσεων*.

Εισηγητής των παραπάνω θεωριών φαίνεται πως ήταν ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (π. 580-496), ο οποίος εξαιτίας της τυραννίας του Πολυκράτη (532 π.Χ.) εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα της Ιταλίας όπου και ίδρυσε την περίφημη Πυθαγόρεια Σχολή.

Η Σχολή του Πυθαγόρα είχε, παράλληλα, θρησκευτικό και φιλοσοφικό χαρακτήρα. Οι μετέχοντες σε αυτήν ακολουθούσαν με θρησκευτική ευλάβεια συγκεκριμένους αυστηρούς κανόνες διατροφής και ηθικής, με στόχο τον εξευγενισμό του ανθρώπου από τις ηδονές των αισθήσεων, τον καθαρισμό της ψυχής από το σώμα και την οριστική της επιστροφή στο μακάριο θεϊκό κόσμο, υπερβαίνοντας τον κύκλο των επαναγεννήσεων. Η ψυχή έπρεπε να εξαγνίζεται με ανώτερες ασχολίες όπως η μουσική, η επιστήμη των αριθμών και η φιλοσοφία. Μόνον αυτές οι ανώτερες ασχολίες τη φέρνουν κοντά στη θεϊκή της φύση και την ανάγουν, μέσα από διαρκείς καθαρμούς, σε μια αρμονία και τάξη πέρα από τον κόσμο των αισθήσεων.

Όπως μας παραδίδει ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πορφύριος στο βιογραφικό του έργο για τον Πυθαγόρα, οι παραπάνω δοξασίες ήταν ξένες στη μέχρι τότε ελληνική παράδοση:

Κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα τι δίδασκε ο Πυθαγόρας τους μαθητές του. Αλλωστε η μυστικότητα που τηρούσαν ήταν ιδιαίτερα αυστηρή. Πάρα πολύ γνωστά όμως έγιναν σ' όλους πρώτα ότι ισχυρίζεται πως η ψυχή είναι αθάνατη, έπειτα ότι (σ.τ.μ. η ανθρώπινη ψυχή) μπαίνει σε σώματα άλλων ζωικών ειδών και ακόμα ότι κατά διάφορα χρονικά διαστήματα αυτά που έγιναν κάποτε ξανασυμβαίνουν και ότι

τίποτα δεν είναι καινούργιο και ότι όλα τα όντα που έχουν ζωή πρέπει να τα θεωρούμε συγγενικά μας. Φαίνεται ότι ο Πυθαγόρας πρώτος έφερε αυτές τις θεωρίες στην Ελλάδα.

Πυθαγόρειος βίος 19.6-14, μετ. Γκίκας-Ευαγγέλου

Η καινοτομία του Πυθαγόρα αλλά και οι αλλότριες για τον ελληνικό πολιτισμό επιρροές της διδασκαλίας του παραδίδονται σαφέστατα από το παραπάνω συνοπτικό απόσπασμα του Πορφύριου. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (II, 123), οι Αιγύπτιοι ήταν αυτοί που πρώτοι μίλησαν για την αθανασία της ψυχής και για τον κύκλο της επαναγέννησης σε άλλα σώματα (βλ. Α.-Α. Μαραβέλια, «Αίγυπτος. Η μεταθανάτια μήση της ψυχής και οι αλληπάλληλες μεταμορφώσεις της»). Αινιγματικά, μάλιστα, ο Ηρόδοτος, υπονοώντας μάλλον τους Πυθαγορείους, καταθέτει τη μαρτυρία πως πολλοί Έλληνες κατά καιρούς ασπάστηκαν αυτές τις δοξασίες. Είναι, πάντως, σίγουρο πως η Πυθαγόρεια Διδασκαλία βρήκε γόνιμο έδαφος και υποστήριξη στο Νεοπλατωνισμό.

Εντούτοις, είναι γενικότερα αποδεκτό πως ο Πυθαγόρας συνδέθηκε με τις λεγόμενες ορφικές δοξασίες (βλ. Γ. Σιέττος, «Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα. Η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση στην αρχαιοελληνική παράδοση»). Ίσως εκείνη την εποχή ο τίτλος *ορφικός* χαρακτηρίζει κάποιο μεμονωμένο άτομο που εφάρμοζε τεχνικές και διδασκαλίες κάθαρσης και εξαγνισμού. Κατά πάσα πιθανότητα, Ορφικοί και Πυθαγόρειοι ήταν διαφορετικά κινήματα με κοινούς φιλοσοφικούς άξονες. Κοινά σημεία επαφής των δύο ομάδων είναι: α) η θεωρία τους για την κάθοδο της ψυχής στα σώματα, β) η θεωρία του σώματος ως φυλακής της ψυχής, γ) η θεωρία της μετενσωμάτωσής της, δ) η ανάγκη εξαγνισμού της ψυχής μέσα από έναν ασκητικό τρόπο ζωής και διατροφής με καθαρτήριες τελετές.

Ο Ηρόδοτος (II, 81), πιο συγκεκριμένα, μας δίνει μια ενδιαφέρουσα περιγραφή για τις τελετουργικές πρακτικές των Ορφικών και των Πυθαγορείων:

Τα μάλλινα ρούχα δεν μπαίνουν μέσα στους ναούς ούτε οι νεκροί θάβονται φορώντας τα, γιατί αυτό είναι ανόσιο. Αυτές οι πρακτικές συμφωνούν με εκείνες που αποκαλούνται ορφικές και βακχικές, αλλά στην πραγματικότητα είναι αιγυπτιακές και πυθαγόρειες. Γιατί είναι ανίερο να θάβεται ντυμένος με μάλλινα ρούχα ένας άνθρωπος που συμμετέχει σ' αυτές τις ιεροτελεστίες. Γύρω από αυτό το ζήτημα κυκλοφορεί μια ιερή διήγηση.

μετ. Δ. Κούρτοβικ

Με βάση τις μέχρι τώρα πηγές, η ανασύνταξη της Πυθαγόρειας και Ορφικής Διδασκαλίας είναι σχεδόν αδύνατη. Ο ίδιος, μάλιστα, ο Πυθαγόρας δεν πρέπει να άφησε κανένα γραπτό έργο. Η φιλοσοφική του, όμως, μορφή έγινε θρυλική και η διδασκαλία του κληρονομήθηκε και μεταλαμπαδεύτηκε από τους μαθητές του στην Ύστερη Αρχαιότητα.

Φαίνεται, συνεπώς, από τις παραπάνω αναφορές πως πραγματικά ο Πυθαγόρας έφερε μια νέα, για τα ελληνικά δεδομένα, θεώρηση της ψυχής και του κόσμου. Οι Πυθαγόρειοι αναγνωρίζουν πως από τη μια πλευρά, υπάρχει μια *φαινομενική πραγματικότητα* ορατή στις αισθήσεις και από την άλλη, μια *μαθηματική πραγματικότητα* αόρατη μεν στις αισθήσεις, ορατή δε στο νου.

Σε αντίθεση με τις ιωνικές αρχές, η πυθαγόρεια αρχή δεν είναι υλική. Η ψυχή ως αριθμός ανιχνεύεται στις μαθηματικές σχέσεις των σωμάτων. Ο αριθμητικός λόγος τους παρουσιάζεται από τους Πυθαγορείους εξίσου σημαντικός με την υλική τους υπόσταση. Η νέα διάσταση της Φύσης έχει μια αθέατη μαθηματική αρχή που εκφράζεται από την ψυχή. Η ψυχή ως αρμονία προβάλλει την αληθινή γεωμετρική τάξη των σωμάτων σύμφωνα με το μαθηματικό λόγο. Έτσι, υπερβαίνει τη φθορά των σωμάτων και ως αριθμός διατηρεί την αιώνια και άφθαρτη φύση της.

Αλκμαίων

Ο βίος της ψυχής στην Πυθαγόρεια Διδασκαλία είναι τραγικός. Μόνο μέσα από έναν ηθικό και ασκητικό βίο ο άνθρωπος μπορεί να ξεφύγει από μια επόμενη μετενσωμάτωση. Ο θάνατος αποκτά μια ελπιδοφόρα διάσταση. Αν η ζωή του ανθρώπου είναι σύμφωνη με την πυθαγόρεια ηθική, ο θάνατος μετατρέπεται σε λύτρωση, γίνεται οριστικός αποχωρισμός της ψυχής από τη φυλακή του σώματος και μετάβαση σε ένα μακάριο βίο, χωρίς την ανάγκη και τον περιορισμό του σώματος. Αν η ψυχή δεν καταφέρει, μέσα στα όρια αυτής της ζωής, να εξαγιστεί, τότε θα κατατρώχεται μέσα από διαρκείς μετενσωματώσεις σε κατώτερους σωματικούς βίους. Έτσι, η αγωνία της γίνεται αγωνία φυγής από τη φυλακή του σώματος.

Η ψυχή των Πυθαγορείων είναι αθάνατη. Η πυθαγόρεια μορφή ψυχικής αθανασίας είναι διαφορετική από την αθανασία της ύλης των ιωνικών απαρχών και βασίζεται στη διατήρηση της ψυχικής ενέργειας στο φυσικό κόσμο μέσα από τον κύκλο της γέννησης και

του θανάτου. Η ψυχή έχει θεϊκή προέλευση και καταγωγή και εκφράζει μια ανώτερη αρμονία.

Με αυτό το σκεπτικό, ο Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης (άκμασε περίπου το 525 π.Χ.) παραδίδει δια στόματος Αριστοτέλη (*Περί Ψυχής* Α 2, 406 a 29) πως η «ψυχή είναι αθάνατη λόγω της ομοιότητάς της με τα αθάνατα και έχει αυτή την ιδιότητα επειδή είναι πάντα σε κίνηση: γιατί όλα τα θεία κινούνται συνεχώς». Ο Αριστοτέλης τονίζει δύο στοιχεία που αιτιολογούν με λογικό τρόπο την αθανασία της ψυχής για τον Αλκμαίωνα: α) η ψυχή είναι αθάνατη επειδή μοιάζει με το Θείο και β) μοιάζει με το Θείο επειδή είναι σε διαρκή κίνηση (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»).

Κατά πάσα πιθανότητα ο Αλκμαίων, αν και καταγόταν από τον Κρότωνα, δεν ήταν Πυθαγόρειος. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Περί Ψυχής* Α 12), δεν δεχόταν την Πυθαγόρεια Διδασκαλία της μετενσωμάτωσης και αντέτεινε πως οι άνθρωποι «πεθαίνουν επειδή δεν είναι σε θέση να ενώσουν την αρχή με το τέλος (σ.τ.μ. τους)» (B2). Η απόδειξη του Αλκμαίωνα για την αθανασία της ψυχής ξεκινά από την αυτοκίνηση των έμψυχων σωμάτων. Ένα τέτοιο επιχείρημα για την αθανασία της ψυχής μάς παραδίδει διαφωτιστικά ο Σωκράτης στον πλατωνικό *Φαίδρο* (245c-246a):

Κάθε ψυχή είναι αθάνατη. Διότι το αιώνια κινούμενο είναι αθάνατο· όποιο όμως κινεί άλλο και κινείται από άλλο, όταν παύσει να έχει κίνηση, παύει να έχει και ζωή· λοιπόν μόνον ό,τι κινείται από τον εαυτό του, επειδή δεν εγκαταλείπει τον εαυτό του ποτέ, δεν παύει ποτέ να κινείται, αλλά και για τα άλλα όντα, όσα κινούνται, αυτό είναι η πηγή και η αρχή για την κίνηση. Η αρχή όμως δεν έχει γέννηση...

μετ. Γ. Σταματέλλος

Ο Πλάτωνας παραδίδει στη συνέχεια του συλλογισμού του πως α) χαρακτηριστικό της ζωής είναι η κίνηση και β) αρχή της κίνησης είναι η ψυχή. Η ψυχή ως αρχή δεν έχει γέννηση και άρα είναι άφθαρτη. «Συντηρεί» με την αθάνατη ενέργειά της τη γέννηση των όντων. Κάθε άψυχο σώμα δέχεται την κίνηση εξωτερικά ενώ, αντίθετα, καθετί έμψυχο αυτοκινείται.

Φιλόλαος

Μια αυθεντικότερη πυθαγόρεια θεώρηση της ψυχής βρίσκουμε στο έργο του Φιλόλαου, ενός από τους λίγους μαθητές του Πυθαγόρα που

διασώθηκαν από την καταστροφή της Σχολής στον Κρότωνα. Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους Πυθαγορείους και ήταν σύγχρονος του Σωκράτη.

Στη φιλοσοφία του καθρεφτίζονται οι χαρακτηριστικότερες πτυχές της Πυθαγόρειας Διδασκαλίας. Στο σφαιρικό σύμπαν του Φιλόλαου υπάρχουν σε κυκλική διάταξη τα τέσσερα στοιχεία: το πυρ, το ύδωρ, η γη και ο αέρας. Το πυρ βρίσκεται στο κέντρο της σφαίρας. Έξω από τη σφαίρα υπάρχει ως πέμπτο στοιχείο ο *αιθήρ* (B12). Τα όντα συνθέτονται και μορφοποιούνται μέσα από τη γεωμετρική επενέργεια των αριθμών στις υλικές τους ουσίες. Ενώ οι υλικές ουσίες είναι «άπειρες», τα γεωμετρικά σχήματα είναι «πεπερασμένα». Η γνώση των όντων οφείλεται σ' αυτήν ακριβώς την επενέργεια των αριθμών στην απειρία των υλικών ουσιών. Αν όλα ήταν άπειρα, η γνώση θα ήταν αδύνατη (B3). Η γνώση συνδέεται με τον αριθμό, αφού καθετί που μπορεί να νοηθεί νοείται ως αριθμός (B4).

Η έδρα της ψυχής και της αίσθησης είναι για τον Φιλόλαο στην καρδιά (B13). Ο αριθμός εναρμονίζει τις αισθήσεις των πραγμάτων με την ψυχή κάνοντας τη γνώση των όντων δυνατή. Οι σχέσεις, η υφή και γενικότερα η εμπειρία των όντων αποκαλύπτονται μέσα από τον αριθμό που δείχνει στην ψυχή τις πολύπλοκες συνδέσεις των αισθητών όντων προκαλώντας την εμπειρία. Μεταξύ του αριθμού της ψυχής και των αριθμών των υπόλοιπων όντων υπάρχει ένας κοινός μαθηματικός λόγος, που καθιστά την εμπειρία και –κατ' επέκταση– τη γνώση εφικτή.

Ακολουθώντας τον πρώιμο Πυθαγορισμό, ο Φιλόλαος ασπάζεται τη θεωρία της καθόδου της ψυχής στα σώματα. Η ένωση της ψυχής με το σώμα γίνεται εξαιτίας κάποιας τιμωρίας (B14):

Το μαρτυρούν και οι παλαιοί θεολόγοι και μάντιες, ότι λόγω κάποιας τιμωρίας η ψυχή έχει συνδεθεί γερά με το σώμα και έχει θαφτεί μέσα του σαν σε τάφο.

Η αναφορά του στη μαρτυρία παλαιότερων θεολόγων κάνει έντονο τον υπαινιγμό της ορφικής και πρώιμης πυθαγόρειας δοξασίας για την κάθοδο της ψυχής. Με αφορμή αυτήν τη μεταφυσική θεώρηση της γέννησης και επαναγέννησης της ψυχής ο Φιλόλαος οδηγείται σε μια, κατά τ' άλλα, επιστημονική εξήγηση για την αθανασία της ψυχής και συνθέτει ένα πρωτοποριακό γνωσιολογικό σύστημα που βασίζεται στη διαμορφωτική μεσολάβηση του *αριθμού* μεταξύ της *ψυχής* και του *κόσμου*.

Είναι πιθανό αυτή η θεωρία του Φιλόλαου να επηρέασε ή και να ενσωματώθηκε στην πλατωνική θεωρία της ψυχής, όπως και στην πλατωνική θεωρία της γνώσης ως ανάμνησης της ψυχής.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ: Ο ΕΚΠΤΩΤΟΣ ΔΑΙΜΩΝ

Ο Εμπεδοκλής (π. 494-434) γεννήθηκε και έζησε στον Ακράγαντα της Σικελίας. Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο (viii, 51), ήταν γιος του Μέτωνα και εγγονός του ολυμπιονίκη Εμπεδοκλή (496). Λεπτομέρειες για το πολιτιστικό και πνευματικό περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσε και ανέπτυξε τη σκέψη του δεν γνωρίζουμε.

Αυτό, όμως, που αναδύεται από τα λίγα σωζόμενα αποσπάσματα του έργου του είναι μια βαθύτατη γνώση της επικής ποίησης του Ομήρου και του Ησίοδου και της ευρύτερης λυρικής παράδοσης. Ο ίδιος, μάλιστα, συνέθεσε τις σκέψεις του σε δακτυλικό εξάμετρο. Μέσα από την ποίησή του διαφαίνεται η γνώση του για τις διδασκαλίες των Ορφικών, των Πυθαγορείων, των Ιώνων στοχαστών, του Ηράκλειτου και του Παρμενίδη. Από το σύνολο του έργου του διασώζονται μόνον αποσπάσματα από τα φιλοσοφικά ποιήματα *Περί Φύσεως* και *Καθαρμοί*.

Ο Εμπεδοκλής ανήκει στους λεγόμενους προσωκρατικούς φιλοσόφους. Η φιλοσοφία επικεντρώνεται κυρίως σε κοσμολογικές και οντολογικές θεωρίες. Η σκέψη του ισορροπεί ανάμεσα σε δύο αντίθετα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής: στο ιωνικό *γίνεσθαι* του Ηράκλειτου και στον ελεατικό *μονισμό* του Παρμενίδη. Στην προσπάθειά του να γεφυρώσει ή, μάλλον, να εξηγήσει αυτό το χάσμα, ο Εμπεδοκλής καινοτομεί με μια νέα συνθετική φυσική θεωρία. Ενώ το *είναι* του κόσμου παραμένει στο σύνολό του άφθαρτο και πλήρες, τα μέρη του μεταβάλλονται διαρκώς στο *γίνεσθαι*. Το σύμπαν είναι ένας αυτοσυντήρητος, πλήρης και αυτοελεγχόμενος οργανισμός, στον οποίο τίποτα δεν χρειάζεται ούτε να προστεθεί ούτε να αφαιρεθεί.

Ο Εμπεδοκλής στηρίζει το κοσμολογικό του σύστημα πάνω σε έναν «υλικό» και έναν «ενεργειακό» άξονα. Στον «υλικό άξονα» συναντάμε τα τέσσερα *ριζώματα* (γη, νερό, αέρας, πυρ) και στον «ενεργειακό» τις δύο δυνάμεις που συνθέτουν και αποσυνθέτουν τα ριζώματα αυτά. Οι δυνάμεις που είναι υπεύθυνες για τη *μίξη* και τη *διάλλαξη* των ριζωμάτων ονομάζονται, αντίστοιχα, *Φιλότητα* και *Νείκος*.

Η Φιλότητα και το Νείκος είναι ισόρροπες κοσμικές δυνάμεις (B16). Η Φιλότητα ως συνεκτική δύναμη είναι υπεύθυνη για τη *μίξη*

των ριζωμάτων, ενώ το Νείκος ως διασπαστική δύναμη για τη διάλλαξή τους. Ενώ η Φιλότητα ενώνει και παράγει μέσα από τα ριζώματα τις κοσμικές μορφές, το Νείκος φθείρει με τη σειρά του τις μορφές και οδηγεί την ύλη ξανά στην πρωταρχική κατάσταση των τεσσάρων άφθαρτων ριζωμάτων. Άλλοτε τα πολλά, με τη συνεκτική δύναμη της Φιλότητας, γίνονται ένα και άλλοτε το ένα διαχωρίζεται, με την επένεργεια του Νείκου, σε πολλά. Η διαρκής αυτή εναλλαγή δυνάμεων και ύλης είναι η αιτία της οργανικής ενότητας του σύμπαντος.

Η γέννηση και η φθορά των όντων οφείλεται στην παραπάνω διπολική κίνηση των ριζωμάτων και στις αντίρροπες δυνάμεις που τα ενώνουν ή τα διαχωρίζουν. Η γέννηση οφείλεται στη μίξη των ριζωμάτων, ενώ ο θάνατος στη διάλλαξή τους (B9). Ο θάνατος, όμως, δεν είναι ούτε ολοκληρωτικός ούτε καταστροφικός για το «είναι» του κόσμου (B8). Τα θνητά όντα αναπηδούν μορφοποιημένα μέσα από τη διαρκή μίξη των ριζωμάτων και συνεχίζουν να ζουν ξεπροβάλλοντας ξανά και ξανά σε νέες μορφοποιήσεις και ζωές (B9). Έτσι, η ζωική ενέργεια διατηρείται στα μέρη του σύμπαντος μέσα από μια διαρκή μεταβολή.

Όλα τα θνητά όντα έχουν κοινή καταγωγή και κατάληξη. Από αυτήν τη νομοτέλεια ο άνθρωπος δεν αποτελεί εξαίρεση. Αν και η λέξη *ψυχή* δεν συναντάται παρά μόνο μία φορά στα αποσπάσματα του Εμπεδοκλή, ωστόσο η γενικότερη θεωρία του για τη γέννηση, τη φθορά και τον προορισμό των όντων είναι ευδιάκριτη. Σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τους *Καθαρισμούς* περιγράφει τη θεωρία του για τη γέννηση και τη φθορά (B115):

υπάρχει ο θεσμός της ανάγκης, των θεών αρχαίο ψήφισμα,
αιώνιο, κατασφραγισμένο με όρκους μεγάλους·
αν κάποιος σε φόνο εμπλακεί και τα μέλη του μιάνει
και αμαρτήσσει επιορκώντας εξαιτίας του μίσους,
τους δαίμονες θα ακολουθήσει που τους έλαχε μακραίωνος βίος,
να περιπλανιέται για τριάντα και μύρια χρόνια μακριά
από τους μακάριους τόπους
περνώντας σ' αυτόν τον χρόνο απ' όλα τα είδη των θνητών μορφών
μεταλλάσσοντας στους οδυνηρούς δρόμους του βίου.
Ο αιθέρας μαινόμενος στη θάλασσα τον διώχνει,
η θάλασσα τον φτύνει στην ξηρά, η γη στις ακτίνες
του ακάματου ήλιου και ο ήλιος στις δίνες του αιθέρα.
Ο ένας τον δέχεται απ' τον άλλο, μα όλοι τον αποστρέφονται.
Απ' αυτούς (σ.τ.μ. τους δαίμονες) ένας είμαι τώρα και εγώ,
φυγιάς από το θεό και αλήτης, υπάκουος στο μαινόμενο Νείκος.

μετ. Γ. Σταματέλλος

Ως μέγας δραματουργός ο Εμπεδοκλής παρουσιάζει τον εαυτό του σαν έκπτωτο δαίμονα, κατατρεγμένο από τον κόσμο των μακάριων Θεών και περιπλανώμενο στον κόσμο των θνητών μορφών. Ο *μακράϊωνος* βίος του παρουσιάζεται τραγικός μέσα από τους οδυνηρούς κοσμικούς κύκλους των επαναγεννήσεων.

Με το B115 ο Εμπεδοκλής κάνει μια σαφή διάκριση ανάμεσα στη θνητή ζωή και στη ζωή των μακάριων Θεών. Ο ίδιος νιώθει φυγάς από το Θεό και περιπλανώμενος. Αιτία της περιπλάνησής του φαίνεται να είναι η καταπάτηση ενός μεγάλου θείκου νόμου. Όταν *αμάρτησε*, η ανάγκη τον τιμώρησε σε μια θνητή ζωή υποδεέστερη της θείκης. Στο επίπεδο του υλικού κόσμου ο δαίμονας υπακούει στη δύναμη του μανιασμένου Νείκουσ. Η Φιλότητα απουσιάζει τελείως από την περιγραφή του Ακραγαντίνου σοφού. Ίσως η «θετική» της φύση να μην εξέφραζε τον ποιητικό του λόγο.

Ο Τσουντζ (Zuntz), στο δεύτερο βιβλίο του έργου του *Persephone*, ερμηνεύει το απόσπασμα B115 ως το πρώτο μέρος ενός μύθου του Εμπεδοκλή που περιέγραφε την *κατάβαση* του δαίμονα σε έναν κόσμο εξορίας και μετενσαρκώσεων. Ο μύθος της *κατάβασης* ξεκινούσε για τον Τσουντζ στο ποίημα των *Καθαρμών* το οποίο, στο σύνολό του, είχε λυτρωτικό και καθαρτήριο χαρακτήρα.

Η ερμηνεία, όμως, του συγγραφέα δεν μπορεί να στηριχτεί και οδηγεί σε συμπεράσματα που δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθούν με τις υπάρχουσες πηγές. Το σίγουρο, ωστόσο, είναι πως όλες οι κύριες πηγές που διασώζουν το B115, όπως ο Πλωτίνος, ο Φιλόπονος, ο Ασκληπιός, ο Πλούταρχος και ο Ιππόλυτος, συνομολογούν πως σε αυτό το σημείο ο φιλόσοφος παραθέτει τη θεωρία του για την ψυχή και την κάθοδό της στο σώμα.

Αλλά οι ποιητικές περιγραφές του Εμπεδοκλή δεν σταματούν εδώ. Με σαφέστατες ορφικοπυθαγορικές επιρροές ο ποιητής παρουσιάζει γλαφυρά στο απόσπασμα B117 τον κύκλο των επαναγεννήσεων:

γιατί εγώ, ήδη κάποτε γεννήθηκα κούρος και κόρη
και θάμνος και πτηνό και αναδυόμενος λεπιδωτός ιχθύς.
μετ. Γ. Σταματέλλος

Ο δραματικός λόγος του Εμπεδοκλή για τη γέννηση των «πολύφθαρτων» ανθρώπων (B113) συνεχίζεται σχεδόν σε όλο το ποίημα των

Καθαρμών. Οι άνθρωποι με τη γέννησή τους περιβάλλονται με σάρκινο χιτώνα (B126) και έρχονται σε ένα σπήλαιο στεγασμένο (B120) ενός άχαρου τόπου (B121):

όπου ο φόνος και η έχθρα και άλλες πολλές καταστροφές
και νόσοι αιχμηροί και σήψεις και έργα ρευστά
στο λειμώνα της συμφοράς περιπλανώνται στο σκοτάδι.

μετ. Γ. Σταματέλλος

Το γένος των ανθρώπων γεννήθηκε μέσα από άγνωστη έριδα και στεναγμούς, δύστυχο (B124) και περιπλανώμενο μέσα σε πόνους και πάθη που δύσκολα ανακουφίζονται (B145). Όλη η δραματουργία της εμπειροκτησίας γέννησης κορυφώνεται στο κλάμα του νεογέννητου μαρού που αντικρίζει τον κόσμο (DK119):

έκλαψα και θρήνησα σαν είδα τόπο ασυνήθιστο.

Αν, όμως, αυτός ο τόπος είναι για τον Εμπεδοκλή ασυνήθιστος και άχαρος, «ένας λειμώνας της συμφοράς», ποιος είναι τότε ο τόπος των μακάριων και κάλλιστων Θεών; Η απάντηση δίνεται από τους Ιεροκλή και Πρόκλο, έτσι όπως ξεχωριστά παραθέτουν και σχολιάζουν το απόσπασμα B121:

είναι ο λειμώνας της Αληθείας, ο τόπος της μακάριας θεϊκής φύσης όπου οι θνητοί όλβιοι και αιώνιοι επιθυμούν να αναχθούν (πρβλ. Wright σ. 141).

Μόνον η θεϊκή φύση είναι για τον Εμπεδοκλή πραγματικά υπέρχουσα. Ο Θεός υπερβαίνει την κοσμική διαμάχη του *γίνεσθαι*, τη γέννηση, το θάνατο, την κυκλική περιφορά και επαναγέννηση των θνητών υπάρξεων. Είναι ο «έμπεδος αιών» (B21, B17). Η διαρκής και αιώνια ζωτική ενέργεια που διαποτίζει τις ζωές των θνητών. Ο βίος της θεϊκής φύσης είναι μακραίωνος, «δολιχαίωνος» (B21.12). Η διαπεραστική της λάμψη διατηρεί τη φυσική σταθερότητα και νομοτέλεια. Η αιθερική της ενέργεια απλώνει τις ρίζες της σε όλα τα κοσμικά - οντολογικά επίπεδα (B54):

ο αιθέρας καταδύεται με μακριές ρίζες στη γη.

Η γέννηση των όντων, όπως και η κάθοδος του δαίμονα, ξεκινά από το ανώτερο οντολογικό επίπεδο του αθερικού πυρός, καταδύεται στα κατώτερα οντολογικά υποστρώματα των υπόλοιπων ριζωμάτων και επανέρχεται αναδυόμενη κυκλικά στο πυρ, θυμίζοντας έτσι την ηρακλείτεια θεωρία της ψυχής.

Ο δαίμονας του Εμπεδοκλή καλείται να υπερβεί τον κύκλο των επαναγεννήσεων, τις εναλλαγές των κοσμικών δυνάμεων που τον συνθλίβουν, τη διαμάχη γέννησης και θανάτου και να αναχθεί στη θείκη ομοιότητα και μακαριότητα. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος μόνον ένας τρόπος υπάρχει: ο θνητός να καλλιεργήσει την αντίληψή του μέσα από την ιερή διάνοια, την «ιερή φρην» που διατρέχει όλο το σύμπαν (B114).

Η απόκτηση θείων σκέψεων κάνει το θνητό «όλβιο». Ο άρρητος νους υπερβαίνει την πολυπλοκότητα των φαινομένων και αναγνωρίζει τις αληθινές δυνάμεις και τα στοιχεία που διέπουν τον κόσμο στο σύνολό του. Η διανοητική υπέρβαση είναι για τον Εμπεδοκλή η πραγματική άνοδος, η επιστροφή στον τόπο των μακάριων Θεών, στην αληθινή πατρίδα των ψυχών. Η άρρητη διάνοια οδηγεί το θνητό σ' έναν κόσμο μακριά από τη διαμάχη των κοσμικών δυνάμεων. Σε εκείνο το μακάριο τόπο όπου ο Εμπεδοκλής επέστρεψε από χθόνιος και χρόνιος δαίμονας σε «άμβροτο» και αιώνιο Θεό.

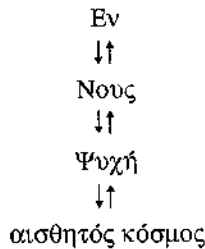
ΠΛΩΤΙΝΟΣ: Η ΕΚΛΑΜΨΗ ΤΗΣ ΑΠΤΩΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Το θέμα της καθόδου της ψυχής στα σώματα, όπως είδαμε και στην αρχή της μελέτης μας, αποτελούσε ένα από τα θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα του Πλωτίνου. Στην 8η πραγματεία της 4ης *Εννάδας*, επιστρέφοντας από την αναζήτηση των προσωκρατικών θεωριών για την ψυχή και το σώμα στον Ηράκλειτο, στους Πυθαγορείους και στον Εμπεδοκλή, ο Πλωτίνος στέκεται μπροστά στην αυθεντία του Πλάτωνα.

Η απάντηση, όμως, του θείου Πλάτωνα δεν είναι ξεκάθαρη. Η δημιουργία του κόσμου από την επενέργεια της ψυχής στο πλατωνικό έργο παρουσιάζει δύο αντικρουόμενες όψεις: ενώ στον *Φαίδρο* υποστηρίζεται –μέσα από μία, ίσως, πυθαγόρεια και εμπεδοκλεία οπτική– πως η ψυχή είναι φυλακισμένη στο σώμα και πως ο αισθητός κόσμος είναι ένα κατώτερο αντίγραφο του νοητού (IV 8.1.36-40), στον *Τίμαιο* επαινείται ο κόσμος και η θείκη δημιουργία ως έργο *αγαθότητας* και *τελειότητας* (IV 8.1.40-50).

Ποια από τις δύο πλατωνικές θεωρήσεις είναι η σωστή και τι πραγματικά γίνεται με την κάθοδο της ψυχής στα σώματα; Είναι η κάθοδος τιμωρία της ψυχής ή μια απαραίτητη διαδικασία κατανόησης του κόσμου και αυτογνωσίας; Εδώ ο Πλωτίνος καλείται –αφού δεν βρίσκει απαντήσεις στους αρχαιότερους σοφούς– να μελετήσει και να καταθέσει τη δική του φιλοσοφική θεωρία. Πριν όμως προχωρήσουμε στη διατύπωση αυτής της θεωρίας, που κυρίως εντοπίζεται στην *Εννεάδα* IV 8, καλό είναι να παραθέσουμε εν συντομία την πλατωνική θεωρία της ψυχής.

Η ψυχή στο τρισυπόστατο πλατωνικό σύστημα αποτελεί την τρίτη και τελευταία υπόσταση του όντος: Εν - Νους - Ψυχή. Η μεταφυσική διαδικασία της γέννησης μέσα στις οντολογικές βαθμίδες των πλατωνικών υποστάσεων ακολουθεί το παρακάτω κυκλικό μοντέλο: «γέννηση - κάθοδος» ↔ «θέαση - άνοδος».

Ο Νους γεννάται μέσα από τη θέαση του Ενός και η Ψυχή από τη θέαση του Νου. Κατά τον ίδιο τρόπο, η Φύση ή ο αισθητός κόσμος γεννάται μέσα από την αυτοθέαση της Ψυχής. Ο αισθητός κόσμος για τον Πλωτίνο είναι η τελευταία βαθμίδα εκδήλωσης της Ζωής του Όντος. Η Ύλη στέκεται κάτω απ' αυτόν ως πλήρης στέρηση ζωής.

Η πλατωνική ψυχή είναι συμμετοχος της οργανικής ενότητας του Όντος. Η ψυχή στην αλυσίδα του Όντος είναι ο συνδετικός κρίκος μεταξύ νοητού και αισθητού. Η κατώτερη αισθητή εκδήλωσή της βρίσκεται στο επίπεδο του σώματος, ενώ η ανώτερη στο επίπεδο των νοητών. Ο Πλωτίνος χαρακτηριστικά ονομάζει τη φύση της ψυχής «αμφίβια» (IV 8.4.32): νοητή και αισθητή (IV 8.7.1-2). Εύστοχα παρομοιάζει στην 1η πραγματεία της 1ης *Εννεάδας* (I 1.12.31-39) τη διττή φύση της ψυχής με την ομηρική εικόνα του Ηρακλή στην *Οδύσσεια* (λ 601-2). Σύμφωνα με τον Όμηρο, το είδωλο του Ηρακλή παρουσιαζόταν την ίδια στιγμή και στον Άδη και στον Όλυμπο. Με αυτό το αλληγορικό σχήμα, ο Νεοπλατωνικός παρουσιάζει παραστατικά τον τρόπο με τον

οποίο η ψυχή επικοινωνεί και συμμετέχει την ίδια στιγμή στο ανώτερο νοητό και στο κατώτερο αισθητό.

Στο σύστημα του Πλωτίνου η θεμελιώδης φιλοσοφική σχέση εν-πολλά αποτελεί κοινό δομικό στοιχείο της ψυχικής και νοητής υπόστασης του Όντος. Όπως ο Νους αποτελείται από ατομικούς νύες, έτσι και η Ψυχή του Όλου αποτελείται από ατομικές ψυχές. Ενώ η Ψυχή του Όλου ορίζει και ρυθμίζει με τη νοητή της λάμψη το τελειότερο και αρμονικότερο σώμα του σύμπαντος, καθεμία από τις ατομικές ψυχές ορίζει και ρυθμίζει τα ατελή σώματα των επιμέρους όντων.

Το σώμα, όμως, του σύμπαντος είναι τελειότερο και η Ψυχή του Όλου το ελέγχει με ευκολία. Στο επίπεδο των ατομικών σωμάτων, ο ρόλος της ψυχής είναι δύσκολος και επώδυνος. Η πολυπλοκότητα του αισθητού κόσμου, τα πάθη, οι υλικές επιθυμίες και οι ηδονές των σωμάτων αποπροσανατολίζουν την ψυχή και την απομακρύνουν από το σκοπό της. *Σκοπός της είναι να καλλιεργήσει το ανώτερο νοητό της μέρος, να εξαγνιστεί από τις ηδονές του σώματος και να αναχθεί ευδαιμονούσα στην ανώτερη οντολογική βαθμίδα του Νου.* Αντίθετα, όμως, πολλές φορές βυθίζεται και παρασύρεται από τις σωματικές ανάγκες και ξεχνά το σκοπό της. Προσκολλημένη στη συντήρηση και φροντίδα του σώματος παγιδεύεται σε ασχολίες αλλότριες της φύσης της και εξασθενεί κάτω από το βάρος των σωματικών αναγκών.

Η γέννηση, ωστόσο, της ψυχής στα σώματα δεν είναι για τον Πλωτίνου πτώση ή τιμωρία. *Η κάθοδος της ψυχής δεν είναι τιμωρία, ούτε ο κόσμος τόπος φυλακής.* Η ψυχή παραμένει κατ' ουσία «άπτωτη» και «απαθής» (I 1.12-6-9). Με τη γέννηση η ουσία της δεν χάνεται στο σώμα. Το μόνο που κάνει η ψυχή είναι να προβάλλει σαν σε «καθρέφτη» τα είδωλα των νοητών μορφών:

Όσο για το πώς επέρχεται η γέννηση, έχουμε πει ότι γίνεται με την κάθοδο, όταν κάτι άλλο που προκύπτει από την ψυχή κατεβαίνει κατά τη ροπή της προς τα κάτω. -Λοιπόν, εγκαταλείπει το είδωλό της; Και τότε πώς δεν είναι αμαρτία η ροπή της; -Μα αν η ροπή είναι μια λάμψη προς τα κάτω, δεν αποτελεί αμαρτία —όπως ούτε η σκιά— αλλά υπαίτιο είναι αυτό που δέχεται τη λάμψη· διότι αν δεν υπήρχε, εκείνη δεν θα είχε πού να φωτίσει. Λέμε λοιπόν ότι κατεβαίνει και ρέπει με την έννοια ότι ζει μαζί μ' αυτήν αυτό που φωτίζεται απ' αυτήν. Εγκαταλείπει λοιπόν το είδωλο, αν δεν είναι κοντά της κάτι να το δεχτεί· και το «εγκαταλείπει» δεν σημαίνει ότι αυτό αποκόβεται, αλλά πια δεν υπάρχει· και δεν υπάρχει πια όταν εκείνη κοιτάζει ολόκληρη Εκεί.

μετ. Π. Καλλιγιάς I 1.12.21-31

Συνεπώς, η γέννηση είναι η λάμψη της ψυχής πάνω την ύλη. Η γέννηση δεν φθείρει την ψυχή. Το ανώτερο μέρος της παραμένει πάντοτε να τη συνδέει με το νοητό κόσμο. Η αληθινή φύση της δεν πάσχει. Αυτό που πάσχει είναι το αισθητό σώμα: το αποτέλεσμα της έκλαμψης της νοητής μορφής στην ύλη μέσω της ψυχής. Η ουσία της δεν αλλοιώνεται, όπως δεν αλλοιώνεται και εκείνη της ύλης. Όταν το σώμα φθαρεί ή καταστραφεί, η μορφή παραμένει στο νοητό κόσμο αναλλοίωτη και η ύλη επανέρχεται στην πρότερη στοιχειακή της κατάσταση, αυτή του μη όντος.

Η έκλαμψη της ψυχής πάνω στην ύλη μορφοποιεί έναν αισθητό κόσμο υψίστου κάλλους. Η ψυχή σαν θεός καλλιτέχνης φωταγωγεί την ύλη με τον πλούτο και την τελειότητα των νοητών μορφών. Με αυτόν τον τρόπο, ο αισθητός κόσμος γίνεται αντικείμενο γνώσης. Τα είδωλα που καθρεφτίζονται στην ύλη περιγράφουν, αν και ατελώς, τη ζωή και τη δόμηση των νοητών. Η γέννηση του κόσμου είναι, ουσιαστικά, η αυτογέννηση του νοητού «είναι» της ψυχής. Όταν η ψυχή θεάται τον κόσμο, στην ουσία θεάται τον εαυτό της, ενδοσκοπεί στο «είναι» της και ανασύρει μέσα από τη διαδικασία της ανάμνησης την πραγματική της φύση και καταγωγή. Στόχος της ενσώματης ψυχής είναι να θυμηθεί και να ασκήσει το λόγο. Η θέαση των μορφών προκαλεί την ανάμνηση του αληθινού Όντος. Έτσι, η γνώση της ψυχής γίνεται ενδοσκόπηση αυτογνωσίας, θέαση του ίδιου της του εκδηλωμένου εαυτού μέσα από τη δημιουργία του κόσμου.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως η *αμαρτία*, η «ξαστοχία» της ψυχής, κατά την αυθεντική αρχαιοελληνική ετυμολογία της λέξης, έχει για τον Πλωτίνιο μια διαφορετική οπτική από εκείνη της τιμωρίας. Η *αμαρτία* εντοπίζεται στο επίπεδο της ενσώματης ατομικής ψυχής (IV 8.4) και όχι στο σύνολό της. Όπως παραδίδεται στην *Εννεάδα* IV 8, η κάθοδος της ψυχής οφείλεται στην αυτεξούσια ροπή ανεξαρτησίας της. Θέλοντας οι ατομικές ψυχές να ακολουθήσουν τη δική τους ανεξάρτητη πορεία, αποχώρησαν από το σύνολο της κοσμικής ψυχής και κατήλθαν με τη γέννηση στο σώμα. Με αυτόν τον τρόπο, οι *καθέκαστες* ψυχές έγιναν μέρος, απομονώθηκαν και εξασθένησαν μέσα σε έναν πολυσύνθετο βίο.

Οι ατομικές ψυχές διάλεξαν ένα σώμα κατώτερο από αυτό του σύμπαντος και έχασαν τον ευδαίμονα βίο που τους παρείχε η Ψυχή του Όλου. Η θέαση του νοητού όντος έγινε πιο δύσκολη. Η ατομική ψυχή αποπροσανατολίζεται από τα απεικράσματα των μορφών στον

αισθητό κόσμο και ασχολείται περισσότερο με τη φροντίδα του σώματος παρά με την αναγωγή της. Έτσι ξεχνά το νοητό της πατέρα (V 1.1.1-11) και απομακρύνεται από το στόχο της. Χρησιμοποιώντας τη δύναμη της αυτοκίνησής της και της αλόγιστης τόλμης (τόλμα) απομακρύνθηκε από την ανώτερη διοίκηση του Νου και της Ψυχής του Όλου. Έτσι, οι ατομικές ψυχές αγνόησαν και ξέχασαν τους νοητούς τους «γονείς» και οδήγησαν τη ζωοποιό δύναμή τους στον κόσμο των αισθήσεων, απομακρύνοντας το «είναι» τους από το νοητό όλο στο αισθητό - σωματικό μέρος.

Τι μπορεί όμως να τις κάνει να επιστρέψουν στη νοητή ενότητα και σταθερότητα; Ο δρόμος που προτείνει ο Πλωτίνος είναι η *αυτογνωσία*. Μόνο μέσα από την αυτογνωσία και την αυτοκατανόησή της η ψυχή μπορεί να «απενδυθεί» το σώμα (I 6.7) και να ανέλθει στα νοητά.

Πρώτο και βασικό στάδιο επίτευξης της αυτογνωσίας είναι η εκλέπτυνση του νοητού της μέρους. Με την καλλιέργεια και την προσήλωση στο «υπερέχον» νοητό μέρος (IV 8.8.18), η ψυχή στρέφει το εσωτερικό της φως ξανά στο Νου, οι αισθητές ανάγκες ασθενούν και αυτή επιστρέφει στην ενότητά της. Μέσα από την αυτοθέαση του «είναι» της, η ψυχή επιστρέφει στον εαυτό της και επανακτά την πρωταρχική της ενότητα. Όταν ενδοσκοπεί το νοητό της μέρος, στην ουσία μιμείται την ύψιστη λειτουργία της αυτονόησης, της θέασης του Νου προς το Εν. Επιστρέφει, έτσι, στη νοητή ζωή και την ευδαιμονία. Εκείνη τη στιγμή, η ψυχή στέκεται στην έδρα του Νου και βλέπει ξεκάθαρα την αιώνια ζωή που πηγάζει από το Εν (VI 9.9).

Οι δυσκολίες, όμως, επίτευξης αυτής της αναγωγής είναι μεγάλες για τις ενσώματες ψυχές. Καθεμία από αυτές πρέπει να σμιλευτεί με εξαιρετική επιμέλεια μέχρι να διαφανεί η νοητή της λάμψη. Όπως συμβουλεύει ο ίδιος ο φιλόσοφος στην 6η πραγματεία της 1ης *Εννεάδας*:

μη σταματήσεις να σμιλεύεις το άγαλμά σου μέχρι να εκλάμψει μέσα σου της αρετής η θεοειδής λαμπρότητα, μέχρι να δεις τη σφωροσύνη εγκατεστημένη πια σε ιερό βάθος.

1 6.9.12-15

Αυτή η εκλέπτυνση είναι για τον Πλωτίνο η αρχή της πραγματικής ανάδυσης της ψυχής. Η επιστροφή στο Νου είναι για την ψυχή το «τέλος του ταξιδιού». Η επιστροφή της στην αληθινή της πατρίδα και η λύτρωσή της μέσα από την κάθαρση.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η θεωρία της καθόδου της ψυχής στα σώματα αποτελεί κοινό φιλοσοφικό προβληματισμό στην αρχαία ελληνική σκέψη. Από τους πρώτους προσωκρατικούς φιλοσόφους μέχρι την απόληξή της στη νεοπλατωνική παράδοση, η σχέση σώματος και ψυχής εκφράζει ένα θεμελιώδες αίτιγμα.

Η ψυχή—είτε συνδεδεμένη με το ηρακλείτειο «πυρ», είτε με τον εμπεδόκλειο «δαίμονα», είτε με την πλωτινική «νοητή έκλαμψη»—φαντάζει να διανύει το μονοπάτι διατήρησης της ζωής στον κύκλο γέννησης και θανάτου. Η ψυχή στον Ηράκλειτο ακολουθεί τις κυκλικές «τροπές του πυρός», μετατρέπεται σε θάλασσα και γη και επιστρέφει κλείνοντας το φυσικό της κύκλο ξανά μέσα από τη θάλασσα στο πυρ.

Ο έκπτωτος δαίμονας του Εμπεδοκλή γίνεται μάρτυρας της επένεργειας του Νείκουσ και προσδοκά τη φυγή του έξω από τον κοσμικό κύκλο της ενσώματης ζωής στην αμετάβλητη ζωντάνια του «άμβροτου Θεού».

Στους Πυθαγορείους, όπως και στον Εμπεδοκλή, αιτία της γέννησης και της μετενσωμάτωσης των ψυχών είναι κάποια ανόσια πράξη. Οι ενσώματες ψυχές περιοδεύουν στο χρόνο αλλάζοντας μορφές ανάλογα με τις πράξεις τους μέχρι να εξαγνιστούν, μέσω της κάθαρσης, από τη φυλακή του σώματος και να υπερβούν τον κύκλο των μετενσωματώσεων.

Ο Πλωτίνος, οκτώ αιώνες μετά την προσωκρατική επανάσταση, καινοτομεί με μια νέα οπτική. Η γέννηση της ψυχής είναι η νοητή της έκλαμψη πάνω στην ύλη. Η πτώση της δεν υφίσταται. Η ψυχή στην ουσία της παραμένει απαθής από τα δεινά του σώματος. Μόνο το αισθητό μέρος της αλλοτριώνεται με τη διαρκή φροντίδα του σώματος και ξεχνά το σκοπό της αυτογνωσίας.

Κάθε ψυχή πρέπει, μέσα από το αισθητό κάλλος του κόσμου, να θυμηθεί τις καταβολές και τις ρίζες της, να γνωρίσει τον εαυτό της και να αναχθεί σε αυτό που πραγματικά είναι: *στη νοητή της φύση που υπερβαίνει την αισθητή πολλαπλότητα και διαμάχη*. Παρά τις θεωρητικές διαφορές τους, αυτό που μένει να συνδέει όλες αυτές τις φιλοσοφικές σκέψεις είναι μια κοινή ιδέα. Η κάθοδος συνοδεύεται πάντοτε από μια άνοδο, κάθε ταξίδι έχει μια επιστροφή, κάθε γέννηση επιστρέφει στο θάνατο.

Αυτό που αποκαλύπτεται στα μάτια των αρχαίων σοφών είναι ένας κόσμος που σφύζει από ανεξάντλητη ζωή, μια Φύση ανεξίτηλη

στις δυνάμεις που τη γεννούν και τη φθείρουν. Όλα αυτά έχουν μια προέλευση και έναν προορισμό. Η ανακάλυψη και η αναζήτηση αυτής της αλήθειας είναι που κάνει την ελληνική σκέψη μοναδική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Σ. Γκίκας & Ι. Ευαγγέλου, *Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, Σαββάλας 1995
- Κέμπριτζ: Cambridge University Press. Ελλ. Μετ., *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, Αθήνα 1988
- Ευάγγελος Ρούσσοσ, *Προσωκρατικοί: Ιστορική Εισαγωγή*, Στιγμή 1999
- Ευάγγελος Ρούσσοσ, *Ηράκλειτος*, Στιγμή 2000
- Peter Kingsley, *Αρχαία Φιλοσοφία Μυστήρια και Μαγεία: ο Εμπεδοκλής και η Πυθαγόρεια Παράδοση*, μετ. Φ. Τερζάκης, Αρχέτυπο 2001
- Γιάννης Τζαβάρας, *Η Ποίηση του Εμπεδοκλή*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια, Δωδώνη 1988
- Δημήτρης Κ. Βελισσαρόπουλος, *Πλωτίνος: Βίος και Εννεάδων Περίπλους*, Το Άστυ 2000
- Παύλος Καλλιγιάς, *Πλωτίνου, Εννεάς Πρώτη*, Τόμος 2, Κέντρο Εκδόσεως Έργων Ελλήνων Συγγραφέων - Ακαδημία Αθηνών 1999
- Παύλος Καλλιγιάς, *Πλωτίνου, Εννεάς Δευτέρα*, Τόμος 4, Κέντρο Εκδόσεως Έργων Ελλήνων Συγγραφέων - Ακαδημία Αθηνών 1997
- Wright, M. R., *Empedocles: The Extant Fragments*, Duckworth 1995
- Kirk, G. S., Raven, J.E. & Schofield, M., *The Presocratic Philosophers*, 2η έκδοση, 1983
- Wallis, R. T., *Neoplatonism*, London, Duckworth 1972
- Zuntz, G., *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*, Oxford 1971
- Kahn, C. H., *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge: Cambridge University Press 1979
- Gerson, L. P. (ed.), *Cambridge Companion to Plotinus*, Cambridge University Press 1996

π ∞ ™ ∅ ¡ ∂ Æ ∞ ° ∂ § 0 Æ

Ύλη, Συνείδηση και Ψυχή

η περιπέτεια μιας ιδέας

*Το ψυχικό όργανο, ο εγκέφαλος,
είναι το σώμα που σκέφτεται. Τίποτε άλλο.*

B. Spinoza

*Η ύλη και η συνείδηση είναι δύο διαφορετικές όψεις
μιας ενιαίας πραγματικότητας.*

C. F. von Weizacker

Η ΨΥΧΗ Ή ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Tο γνωστικό ενδιαφέρον του homo sapiens τον οδήγησε στη συγκρότηση μιας κοσμοθεωρίας με κύρια δομικά στοιχεία το Θεό, το υλικό σύμπαν και την ψυχή. Η θρησκεία, η φιλοσοφία και η επιστήμη αέναα οικοδομούν μα και, συνεχώς, μεταβάλλουν την οριστική μορφή αυτού του πνευματικού οικοδομήματος. Έτσι, το κοσμοείδωλο γίνεται μέχρι σήμερα σημείο αντιλεγόμενο και αντικείμενο διαμάχης. Μιας διαμάχης όχι μόνο λεκτικής, αλλά και αιματηρής. Γιατί ο πόλεμος των ιδεών δεν είναι μόνο πνευματικός μα, κυρίως, είναι πόλεμος υλικός – ως μη ώφειλε...

Ας κοιτάξουμε, όμως, αυτά τα δομικά υλικά της κοσμοθεωρίας εστιάζοντας, ιδιαίτερα, στην ψυχή (ή πνεύμα), ξεκινώντας κατά την κλασική παράδοση από την ετυμολογική «επίσκεψιν των ονομάτων».

Ψυχή (Λατ.: *anima, animus*, «άνεμος», «πνεύμα», «αέρας θυελλώδης»). Σανσκρ. ρίζα *an-* (Ελλην. *αν-*) *an-i-mi*, «αναπνέω», *an-as*, «πνοή», *an-ilas*, «άνεμος», *us-an-an*, «εκπνέω», Γοτθικά: *saiwalo*, «κινούμενη δύναμη», απ' όπου προέρχονται η γερμανική λέξη *Seele* και η αγγλική *soul*.

Η ψυχή προέρχεται από το *ψύχω*, «πνέω», «φυσώ», «κινούμαι ορμητικά». (Η πνοή του αέρα που εξέρχεται ορμητικά από τον ετοιμοθάνατο). Σημαίνει επομένως το «πνεύμα», την «πνοή», την «αναπνοή», τη «ζωή», την «ύπαρξη», την «πνευματική δραστηριότητα».

Στην Ελληνική Αρχαιότητα συναντούμε τις ομόλογες λέξεις της ψυχής: *πνεύμα*, *θυμός* («συναίσθημα»), *vous*, *φρένες*, *δαίμων*, *γνώμη*, *διάνοια*, *καρδία*, *σπλάγγνα*, *φύσις*, *φρόνημα*, *ευφυΐα*, *ήθος*, *πνοή*. Ο Πυθαγόρας, ο Ιπποκράτης, ο Ηρόφιλος και ο Ερίστρατος ορίζουν πρώτοι ως έδρα των ψυχικών λειτουργιών τον εγκέφαλο.

Το πνεύμα προέρχεται από το *πνέω*, «φυσώ», «κινούμαι ορμητικά» (ψύχω). Σημαίνει επομένως την «ψυχή», την «πνοή», την «αναπνοή», τη «ζωή», την «ύπαρξη» (παρέδωκε το πνεύμα, «απέθανε»).

Στη σύγχρονη αντίληψη, «πνεύμα» είναι η ψυχική λειτουργία δια της οποίας ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα. Το πνεύμα, εφόσον (έπειτα από τη λογική κατανόηση της πραγματικότητας) συσχετίζει κριτικά τα πράγματα και τον εαυτό του προς το σύνολο, λέγεται διάνοια, λόγος. Το πνεύμα, ως υποκείμενο, θεωρεί τη Φύση ως αντικείμενο.

Στη γλώσσα της θεολογίας, το πνεύμα συνδέει τον άνθρωπο με το Θεό. Αυτός ο σύνδεσμος αποτελεί και το χαρακτήρα της ψυχής. Η ίδια η ανθρώπινη ψυχή είναι και πνεύμα. Κατά μια άλλη θεολογική εκδοχή, η ψυχή δεν είναι πνεύμα όπως ο Θεός γιατί έχει αρχή (ενώ ο Θεός είναι άναρχος). Επίσης, η ψυχή δεν είναι «φύσει» αθάνατη (όπως δέχεται ο Πλάτων) αλλά «χάριτι θεού» αθάνατη.

Στην Ελληνική Αρχαιότητα συναντούμε τις ομόλογες λέξεις του «πνεύματος»: *ψυχή*, *θυμός*, *vous*, *φρένες*, *δαίμων*, *γνώμη*, *διάνοια*, *ευφυΐα*, *φρόνημα*, *πνοή*, *καρδία*, *σπλάγγνα*, *φύσις*, *βούλησις*. Όλοι αυτοί οι προσδιορισμοί σημαίνουν μια εκλεπτυσμένη, αλλά πάντα υλική ζωτική αρχή, φορέα των πνευματικών φαινομένων.

Το πνεύμα, λοιπόν, σημαίνει αρχικά «την πνοή του ανέμου» και την «αναπνοή» (πνοή ζωής). Αργότερα ταυτίστηκε με την ψυχή (*ψύχω*, «φυσώ») που θεωρήθηκε κάτι το αόρατο και άυλο. Ο προσδιορισμός, όμως, «άυλο πνεύμα» είναι αστήριχτος και οξύμωρος, γιατί η

πνοή του ανέμου είναι κίνηση υλικών σωματιδίων λόγω διαφοράς θερμοκρασίας ή κάποιας κινητικής δύναμης που ασκείται επάνω τους. Χωρίς την πνοή («φύσημα»), που προέρχεται πάλι από κάποιους υλικούς όρους, δεν υπάρχει πνεύμα (η αναπνοή, η ψυχή).

Στη σύγχρονη γλώσσα των computers θα εξομοιώναμε την ύλη με το hardware, «το υλικό κατασκευής, το μηχανικό υπόστρωμα του υπολογιστή», και το πνεύμα με το software, «το λογισμικό, το πρόγραμμα, το λειτουργικό σύστημα».

Στη γλώσσα της βιολογίας (νευροβιολογίας), ύλη είναι το σώμα με τον εγκέφαλο (το ψυχικό όργανο) και πνεύμα (νοητικό) είναι το προϊόν της λειτουργίας του εγκεφάλου (με τα 100 δισεκατομμύρια κύτταρα, τους έξι τρισεκατομμύρια νευρώνες και τις 64 εκατομμύρια συνάψεις). Περιττό να αναφέρουμε ότι, όσοι πιστεύουν στην άυλη ψυχή, προϋποθέτουν (χωρίς να αποδεικνύουν) και την αθανασία της. Είναι περιττό να τονίσουμε ότι δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε τη νόηση που προκύπτει από τη λειτουργική δραστηριότητα του εγκεφάλου ως ιδιαίτερο αντικείμενο, ως ανυπόστατη ουσία, ως συγκεκριμένη οντότητα. Αυτή η ιδιότητα είναι παρόμοια με οποιαδήποτε άλλη φυσική ιδιότητα: θερμότητα, βαρύτητα, κινητικότητα κ.λπ. και είναι λάθος να δίνεται σ' αυτήν μια έννοια θεολογική όταν χρησιμοποιείται ο όρος *ψυχή* ή *πνεύμα*.

Από τη σύντομη αυτή ανάλυση των όρων *ύλη* και *πνεύμα*, συμπεραίνει κανείς ότι όλα τα επιχειρήματα των ιδεαλιστών για την ύπαρξη ενός άυλου-πνευματικού κόσμου είναι φαντασιακά, σε σχέση προς τις ρεαλιστικές θέσεις των υλιστών, των θετικιστών, των εμπειριστών και, γενικά, των ορθολογιζόμενων επιστημόνων.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Η ιδέα της ψυχής στα διάφορα πολιτιστικά στάδια του ανθρώπου ήταν διαφορετική. Έτσι έχουμε τις εξής αντιλήψεις:

1. **Μαγικό ή φετιχιστικό στάδιο:** το κάθε φυσικό αντικείμενο έχει από μόνο του μαγικές δυνάμεις. Και ο κάθε άνθρωπος, με τη μαγική δύναμη του εαυτού του (ψυχή), μπορεί να υποτάσσει τη Φύση. Στο στάδιο αυτό λατρεύτηκαν τα φυσικά αντικείμενα (φετίχ), ο Ήλιος, τα άστρα (φυσιολατρεία, αρχικό στάδιο της μαγείας).
2. **Ανιμιστικό στάδιο (animismus):** τα φυσικά αντικείμενα δεν έχουν από μόνα τους μαγικές δυνάμεις, αλλά παίρνουν υπερφυσικές δυνάμεις

από τις ψυχές ή πνεύματα που ενυπάρχουν σ' αυτά (βλ. Γ. Σπυρόπουλος, «Ο αόρατος ιστός του ζωντανού κόσμου. Ανιμιστικές παραδόσεις για την ψυχή»). Το όνειρο και η φαντασία κάνουν σιγά-σιγά τον πρωτόγονο άνθρωπο να συνειδητοποιήσει ότι έχει ψυχή ανεξάρτητη από το σώμα του. Η εμφάνιση των νεκρών στα όνειρα, η πρόσκαιρη αναισθησία (λιποθυμίες κ.λπ.) έπεισαν για την ύπαρξη ψυχής και οδήγησαν στην ψυχολατρεία και την πολυθεΐα (μυθική θεολογία). «Η ψυχή των ζωντανών προέκυψε από τη σκέψη των νεκρών», λέει ο Γκ. Λε Μπον (G. Le Bon).

3. **Θρησκευτικό στάδιο:** ο άνθρωπος δίνει την παντοδυναμία στους Θεούς (που μπορεί να τους επηρεάζει, κερδίζοντας εύνοια και δύναμη, με αντίτιμο τις προσφορές και τις προσευχές του). Ο παντοδύναμος Θεός είναι εκείνος που βάζει στον άνθρωπο την αθάνατη σπίθα της ψυχής από την ίδια αθάνατη ουσία του.
4. **Επιστημονικό στάδιο:** ο άνθρωπος σπουδάζει και κατανοεί τη φυσική νομοτέλεια, που τη θεωρεί τη μοναδική δύναμη. Παίρνει μια στάση καθαρά γνωστική απέναντι στα όντα και τη ζωή. Στις αρχές του 19ου αιώνα έγινε πλέον συνείδηση ότι έδρα των ψυχικών λειτουργιών είναι ο εγκέφαλος.

Μια σύνθεση των αντιλήψεων της φυσικής για την ενέργεια και της βιολογίας για την ψυχή είναι η ψυχοφυσιολογία, που βλέπει την ψυχή ως μια μορφή βιολογικής ενέργειας ακτινοβόλου: ψυχενέργεια ή ψυχοβολία ή βιοηλεκτρικό δυναμικό ή ψυχακτινέργεια ή ψυχονευρική ακτινοβολία ή ψυχοδυναμική απορροή. Πολλά φαινόμενα της παραψυχολογίας ή των ασκητών και γιόγκι οφείλονται σ' αυτή τη βιοψυχενέργεια.

Η φιλοσοφία δέχεται την ψυχή ως φορέα της συνείδησης, αλλά οι αντιλήψεις των φιλοσόφων για την ουσία της ψυχής παραμένουν ακόμα σε διάσταση. Όλα τα μη υλιστικά συστήματα την απορρίπτουν. Έτσι, υφίσταται ακόμα η διάσταση των απόψεων μεταξύ της Αύλοκρατίας (Immaterialismus) ή Πνευματοκρατίας (Spiritualismus) ή Ιδεολισμού (Idealismus) και της Υλοκρατίας (Materialismus). Υπερισχύει, όμως, η βιολογική-υλιστική αντίληψη της ψυχοσωματικής ενότητας (βλ. Δ. Ευαγγελόπουλος, «Το φάντασμα στη μηχανή. Η σχέση της ψυχής με τον εγκέφαλο για τη σύγχρονη επιστήμη»).

Σήμερα, γενικά, η δεσπόζουσα αντίληψη περί ψυχής είναι η επιστημονική:

Ψυχή είναι η δραστηριότητα του ψυχικού οργάνου, του *εγκεφάλου*, που προΐσταται όλων των ζωτικών λειτουργιών του οργανισμού. Η ψυχή δεν είναι μια αυτοδύναμη υπαρκτή ουσία (ο νους) αλλά μια ενέργεια (η λειτουργία) του εγκεφάλου (νόηση). Είναι μια υποστασιοποιημένη έννοια, χωρίς οντότητα. Εξάλλου, δεν έχουμε καμία εμπειρική αντίληψη της ψυχής ως άυλης μεταφυσικής ουσίας.

Η σύγχρονη φιλοσοφία και ψυχολογία είναι περισσότερο εμπειρική και δέχεται τα ψυχολογικά γεγονότα ως μη μεταφυσικά φαινόμενα [Ρούντολφ Χ. Λοτζ (Rundolf H. Lotz), Β. Βουντ (W. Wundt), Γ. Τζέιμς (W. James), Τζ. Μπάλντουιν (J. Balduin) και νεότεροι].

Η ΣΧΕΣΗ ΨΥΧΗΣ-ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Οι πρώτοι «ανθρωπολόγοι»-ηθικοί φιλόσοφοι της ιστορίας που, τόσο σε βάθος όσο και σε έκταση, ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της ψυχής είναι ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Φρόνιμο κρίνεται ν' ασχοληθεί κανείς λεπτομερέστερα με τις ιδέες τους, που με τόση δύναμη και ενάργεια αναδύονται από τα συγγράμματά τους.

Σώμα-Ψυχή: μια Κοσμική Αντίθεση

Η ελληνική διάνοηση πολύ πριν απ' τον Πλάτωνα ασχολήθηκε με το πρόβλημα της αθανασίας της ψυχής, αλλά ο Πλάτων είναι εκείνος που με τη διαλεκτική του, με λογικά επιχειρήματα προσπάθησε ν' αποδείξει την ορθότητα των ιδεών και πίστεών του, σε τέτοιο βαθμό που επηρέασε ολόκληρη τη μεταγενέστερη φιλοσοφική σκέψη.

Στους πλατωνικούς διαλόγους το πρόβλημα της αθανασίας της ψυχής συνάπτεται με όλα τ' άλλα σημαντικά φιλοσοφικά προβλήματα: με το ηθικό (*Γοργίας*), το γνωσιολογικό (*Μένων*), το οντολογικό και ηθικό (*Φαίδων*), τη θεωρία των ιδεών (*Φαίδρος*), το κοσμολογικό (*Τίμαιος*), το κοινωνικοπολιτικό (*Πολιτεία*) και, τελικά, στους *Νόμους* με το θεολογικό. Η πολλαπλή αυτή σύνδεση αποδεικνύει την πρωτεύουσα θέση της ψυχικής αθανασίας μεταξύ των πλατωνικών αντιλήψεων.

Τελικά, κηρύσσεται αθάνατο μόνο το «λογιστικό» μέρος της ψυχής, διότι μόνον αυτό είναι ομοούσιο προς τις ιδέες και το Θεό, ως «μονοειδές» (απλούν), αόρατο, ασύνδετο, αδιάλυτο, άφθαρτο, αιώνιο. Ο δυϊσμός του Πλάτωνα σώμα-ψυχή είναι επέκταση της κοσμικής

αντίθεσης: ύλη-πνεύμα, αισθητά-νοητά, θνητά-αθάνατα, «γίγνεσθαι»-«είναι», σκότος-φως, αρνητικό-θετικό κ.λπ. Έτσι, το σώμα ανήκει στην κατηγορία των υλικών, αισθητών, θνητών και διαρκώς μεταβαλλομένων, ενώ η ψυχή ανήκει στην ανώτερη ουσία των άυλων, νοητών, αθανάτων και «όντως όντων». Μ' αυτόν τον τρόπο, θεμελιώνει οντολογικά την αθανασία της ψυχής.

Ο Πλάτων (όπως και ολόκληρη η αρχαιοελληνική φιλοσοφική σκέψη) επιχειρεί μια μεγαλειώδη προσπάθεια να στηρίξει με λογικές αποδείξεις ένα δόγμα και, με τη διαλεκτική μέθοδο, να ελέγξει την αλήθεια που κλείνει αυτό το δόγμα. Ασχετο αν η ανθρώπινη σκέψη μπορεί να προσκομίσει και τ' αντίθετα επιχειρήματα για την απόρριψη της νομιζόμενης αλήθειας. Από εκεί και πέρα το λόγο έχει η πίστη, το προσωπικό βίωμα και η φαντασία.

Εξάλλου ο Καντ ελέγχοντας την αναπόδεικτη μεταφυσική πίστη και, ειδικότερα, τις δογματικές αντιλήψεις για την ύπαρξη του Θεού, την αθανασία της ψυχής και την προέλευση του Σύμπαντος Κόσμου, αποφαίνεται πως οι έννοιες αυτές –οι αδιερεύνητες από τη λογική– είναι έξω από το Λόγο, είναι παρα-λογισμοί (Die Paralogismen). Και οι δήθεν αποδείξεις των φιλοσόφων και θεολόγων για την οποιαδήποτε αληθινότητα των ισχυρισμών τους είναι παραλογισμοί αστήρικτοι. Γιατί ο άνθρωπος νους, με όποιο τρόπο επινοεί μια απόδειξη –έξω από το χώρο της φυσικής επιστήμης– με τον ίδιο τρόπο επινοεί και την ανατροπή αυτής της απόδειξης. Και σε αυτό οφείλεται η ασάφεια και η αντιμαχία σχετικά μ' αυτές τις μεταφυσικές έννοιες.

Το πρόβλημα της αθανασίας της ψυχής διαπραγματεύεται ο Πλάτων στον *Φαίδωνα*. Εμπορούμενος από ορφικές αντιλήψεις, θεωρεί την ψυχή δέσμια στο σώμα και, κατά κάποιον τρόπο, ενταφιασμένη σε μνήμα – σώμα/σήμα. Το σώμα στέκεται εμπόδιο στην απόκτηση της αρετής και της γνώσης, αφού δια των αισθήσεων και των ηδονών δεσμεύει την πνευματική ουσία της ψυχής. Τρεις «αποδείξεις» κομίζει για την αθανασία της ψυχής (σε συνάρτηση προς τη Θεωρία των Ιδεών):

- α) Η ψυχή είναι στοιχείο «απλό» και «μονοειδές». Γι' αυτό, δεν διαλύεται σε επιμέρους μονάδες όπως το σώμα που είναι «σύνθετο» από υλικά στοιχεία, διότι ο θάνατος είναι διάλυση του σύνθετου και όχι του απλού και μονοειδούς.
- β) Η ψυχή ως μονοειδής πνευματική ουσία γνωρίζει τις «Ιδέες» (που βρίσκονται στον υπερουράνιο-υπερβατικό χώρο) τις οποίες δεν

παρέλαβε από τις σωματικές αισθήσεις, αλλά τις βίωσε σε μια ανώτερη ζωή, στην οποία προϋπήρξε.

γ) Η ψυχή είναι εκείνη που φέρει τη ζωή στο σώμα, αλλά γι' αυτόν το λόγο ακριβώς, επειδή προσφέρει ζωή, δεν είναι δυνατό να πεθαίνει, να είναι θνητή.

Σχετικά με την περίφημη Θεωρία των Ιδεών που διατρέχει όλο σχεδόν το πλατωνικό έργο (και ιδιαίτερα την *Πολιτεία* και τον *Τίμαιο*), ο Πλάτων πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι, ως αισθητά όντα, είναι τα «απεικάσματα» (είδωλα) των Ιδεών, οι οποίες είναι τα αληθώς υπαρκτά όντα («τα όντως όντα, τα αεί κατά ταύτα ωσκύτως έχοντα») εις τον επουράνιο τόπο. Οι «εν τη ψυχή λόγοι» είναι οι κληρονομούμενες προϋποθέσεις (αρχέτυπα των ιδεών) οι οποίες υπενθυμίζουν τις ιδέες και καθοδηγούν προς την τελείωση τους ανθρώπους.

Διότι η ψυχή δεν είναι «χάρτης άγραφος». Η γνώση είναι *ανάμνηση* των εννοιών εκείνων οι οποίες, ως *αρχέτυπες ιδέες*, υπάρχουν εκ των προτέρων στον υπερβατικό χώρο. Οι ιδέες αυτές της υπερβατικής πραγματικότητας αντιστοιχούν απόλυτα προς τις μορφές της αισθητικής πραγματικότητας. Εξάλλου και ετυμολογικά *Ιδέα* σημαίνει «μορφή»: F ειδ → είδος (μορφή), F ιδ → ιδέα.

Ο Πλάτων (*Κρατ.* 399 D) λέει πως

εκείνοι που έδωσαν όνομα στην ψυχή, εννοούσαν ότι όταν αυτή η ουσία υπάρχει μέσα στο σώμα είναι η αιτία της ζωής αυτού, γιατί του δίνει τη δύναμη της αναπνοής και της αναψυχής.

Θεωρεί την ψυχή ουσία νοητή και αυτο-κινούμενη. Θεωρεί το Θεό «ποιητήν και πατέρα του παντός, ον αεί, γένεσιν ουκ έχον» (*Τίμαιος*, E' 27d). Το Αγαθόν είναι η πρώτη και μέγιστη αυταξία, είναι η αρχή των Ιδεών, είναι ο Θεός. Με τη Θεωρία των Ιδεών δέχεται την ύπαρξη ενός υπερβατικού χώρου, όπου κατοικεί ο Θεός και τα αρχέτυπα των ιδεών προς τα οποία ανάγεται δια της *αναμνήσεως* η ψυχή του ανθρώπου – η αθάνατη σπίθα του Θεού. Η εξομοίωση και ταύτιση της ψυχής με το Θεό είναι ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής: «Τέλος μεν είναι την εξομοίωσιν τω θεώ» (*Διογ. Λαέρτ.* Γ 78).

Οι ιδιότητες που «προσάπτει» στο «Θείον» ο Πλάτων είναι περίπου ανάλογες μ' εκείνες του Χριστιανισμού: αιωνιότητα, παντοδυναμία, πανταχού παρουσία, παγγνωσία, πανσοφία, δικαιοσύνη, αγάπη,

οσιότητα, πρόνοια. Φυσικά, η έννοια του Θεού στον Πλάτωνα είναι δυναμική και απρόσωπη, χωρίς να συμπίπτει με τον ανθρωπόμορφο-προσωπικό Θεό του Χριστιανισμού. Ο Πλάτων, ως οπαδός των Ορφικών δέχεται τη μετενσάρκωση (βλ. Γ. Σιέττος, «Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα. Η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση στην αρχαιοελληνική παράδοση»).

Εντελέχεια και DNA

Ο Αριστοτέλης απορρίπτει την πλατωνική «ιδεοκρατία» και δέχεται πως ο Θεός είναι «το πρώτον κινούν ακίνητον», είναι αιώνιος και έλκει τα όντα προς τον εαυτό του.

Ἔστι τε ο ου κινούμενον κινεί, αἰδίων και ουσία και ενέργεια ούσα.
(1072 α, 25)

Και συμπληρώνει:

Και η ζωή δε γε υπάρχει τω θεώ η γαρ νου ενέργεια ζωή, εκείνος δε ενέργεια. Ενέργεια δε η καθ' αυτή εκείνου ζωή άριστη και αἰδιος. Φαμέν δε τον θεόν είναι ζών αἰδιον και άριστον, ώστε ζωή και αιών συνεχής και αἰδιος υπάρχει τω θεώ.

(1072 β, 30)

Η ψυχή ως φυσιολογική σωματική εκδήλωση, γεννιέται και χάνεται με το σώμα.

Ψυχήν είναι εντελέθειαν πρώτην σώματος φυσικού, οργανικού, δυνάμει ζώνη έχοντος την δε εντελέθειαν ακουστέον αντί της ενέργειας.¹

Diels Doxogr. Gr. σ. 387

Και μόνος ο νους, που είναι το ανώτερο και απαθές και διαφορετικό μέρος της ψυχής, «μόνον τούτο ενδέχεται χωρίζεσθαι, καθάπερ το αἰδιον του φθαρτού» (Περὶ Ψυχῆς, Β' 413 b 25). «Αριστοτέλης και Δικαίαρχος, αθάνατον μεν είναι ου νομίζοντες την ψυχήν, θείου δε τινός μετέχειν αυτήν» (Actii Plac. V 1,4). «Αριστοτέλης νομίζει την ψυχήν την μεν όλου του κόσμου αθάνατον είναι, και αυτόν τον κόσμον αἰδιον, τη δε καθ' έκαστον ψυχήν, αφανίζεσθαι». (Πιπόλυτος, Φιλοσοφούμενα 20, 6).

Στο *Περί Ψυχής* (Β' 415b 8) αναφέρεται πως η ψυχή είναι η αρχή και η αιτία του ζωντανού σώματος. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη ψυχών: α) τη φυτική (φυτοψυχή), β) την αισθητική (θυμοψυχή) και γ) τη νοερή (νοοψυχή). Ξεκινάει, δηλαδή, από το φυτικό βασίλειο, περνάει στα ζώα και καταλήγει στον άνθρωπο. Σήμερα η επιστήμη εντοπίζει στον ανθρώπινο εγκέφαλο και τα τρία αυτά μέρη: α) Αρχαιοεγκεφάλος-φυτοψυχή (όπου βρίσκονται τα βασικά κέντρα της ζωής), β) Μεσεγκεφάλος-θυμοψυχή (όπου τα κέντρα των συναισθηματικών συγκινήσεων) και γ) Νεοεγκεφάλος-νοοψυχή (όπου τα κέντρα της συνείδησης και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, τα ανώτερα φλοιώδη κέντρα).

Ο Αριστοτέλης (και γενικότερα η αρχαιοελληνική σκέψη) δεν δέχεται την ψυχή ως κάτι το ξεχωριστό από το σώμα. Ο άνθρωπος είναι «ζών εκ ψυχής και σώματος».

Οι Ζέλερ-Νεστλ (Zeller-Nestle), στην *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, γράφουν:

Στη μελέτη του οργανικού κόσμου ο Αριστοτέλης αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος της επιστημονικής του εργασίας. Κατ' αυτόν ζωή συνίσταται στην ικανότητα του να κινεί τον εαυτό της. Κάθε κίνηση όμως προϋποθέτει δύο πράγματα: ένα είδος που κινεί και μια ύλη που κινείται. Η ύλη αυτή είναι το σώμα, το είδος ή ψυχή του έμψυχου. Η ψυχή λοιπόν ούτε είναι χωρίς σώμα και ούτε η ίδια κάτι σωματικό. Επομένως είναι ακίνητη, όχι αυτό που κινεί τον εαυτό του, όπως ήθελε ο Πλάτων. Η ένωσή της με το σώμα της είναι όπως γενικά η ένωση του είδους με την ύλη. Σαν το είδος του σώματός της, είναι επίσης ο σκοπός του. Το σώμα είναι μόνο το όργανο της ψυχής, που η ποιότητά του ρυθμίζεται σύμφωνα με τον προορισμό αυτόν, και αυτή ακριβώς είναι η έννοια του οργάνου, που τη σχημάτισε πρώτος ο Αριστοτέλης μαζί με τη λέξη. Γι' αυτό αν την ψυχή την ορίζει ως την πρώτη εντέλεια ενός οργανικού σώματος («εντελέχεια η πρώτη σώματος φυσικού οργανικού», *Περί Ψυχής* II 412 b 4), αυτό πάει να πει: είναι η αρχή της ζωής του, η δύναμη που το κινεί και το πλάθει σαν όργανό της. Και είναι γι' αυτό πολύ φυσικό, που η σκόπιμη ενέργεια της φύσης προβάλλει πιο ξάστερα στα έμψυχα, γιατί αυτού όλα από μιας αρχής είναι λογαριασμένα πάνω στην ψυχή και στις ενέργειες που προέρχονται απ' αυτήν.

Αν όμως η σκόπιμη εκείνη ενέργεια γενικά την αντίσταση της ύλης ήδη μόνο μπορεί να τη νικήσει βαθμιαία (πρβ. σ. 225), η ψυχική ζωή η ίδια παρουσιάζει μεγάλη ποιοτική ανομοιότητα. Η ζωή των φυτών είναι μόνο θρέψη και αναπαραγωγή. Τα ζώα έχουν κοντά σ' αυτά την

αίσθηση και τα περισσότερα την αλλαγή τόπου. Στον άνθρωπο τέλος ενώνεται με τα δύο η νόηση. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης ακολουθώντας μερικά τον Πλάτωνα παραδέχεται τα τρία είδη ψυχής: τη θρεφτική ή φυτική, την αισθητική ή ζωική, τη λογική ή ανθρώπινη. Όπου τα τρία αυτά είδη ενώνονται κι αποτελούν μίαν ατομική ψυχή, σχηματίζουν τα τρία μέρη της. Η σχέση τους όμως είναι τέτοια, που τα ανώτερα δεν μπορούν να υπάρχουν χωρίς τα κατώτερα, αυτά ωστόσο μπορούν χωρίς εκείνα. Στην προοδευτική ανάπτυξη της ψυχικής ζωής αντιστοιχεί η βαθμική σειρά των εμφύχων, που καθώς γίνεται αδιάκοπα με βαθμιαίες μεταβάσεις απλώνεται από την ατελέστερη στην ανώτατη. Ότι όμως οι ίδιοι νόμοι διέπουν όλη τη σειρά, το δείχνουν οι πολυάριθμες αναλογίες που βρίσκονται ανάμεσα στα διάφορα μέρη της. Στο χαμηλότερο σκαλοπάτι στέκονται τα φυτά, που είναι περιορισμένα στη λειτουργία της θρέψης και της αναπαραγωγής, δεν έχουν ενιαίο κέντρο (μεσότης) για τη ζωή τους και γι' αυτό δεν είναι ικανά για αίσθηση. Αυτά όμως ο Αριστοτέλης στα σωζόμενα συγγράμματά του τα πραγματεύεται πάντα μόνο περαστικά.

ΝΕΟΤΕΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Ρίχνοντας μια γρήγορη ματιά στην ιστορία της φιλοσοφίας, θα δούμε τα δύο μεγάλα ρεύματα των ιδεών για την ψυχή να πορεύονται από την Αρχαιότητα με τη δική τους αυτοτέλεια: 1) το *ιδεαλιστικό ρεύμα* (η ψυχή είναι μια άυλη ουσία, θείκη, εγκλωβισμένη στο υλικό σώμα) και 2) το *υλιστικό ρεύμα*, που είναι «ενιστικό ή μονιστικό (η ψυχή δεν αποστασιοποιείται από τη σωματικότητα, αλλά είναι αυτή η ίδια λειτουργία του ψυχικού οργάνου, του εγκεφάλου).

Οι κύριοι εκφραστές του Ιδεαλισμού είναι:

- ο Πλάτων, οι Νεοπλατωνικοί, οι Γνωστικοί και Σχολαστικοί φιλόσοφοι
- όλοι οι Δυτικοί και Ανατολικοί Πατέρες της Χριστιανικής Εκκλησίας
- οι μεσαιωνικοί και νεότεροι ιδεαλιστές: Έγγελος, Φίχτε (Fichte), Σέλιγκ (Schelling), Σλάιερμαχερ (Schleiermacher), Λάιμπνιτς (Leibniz), Μπέρκλεϊ (Berkeley) κ.ά.
- οι υπαρξιακοί θεϊστές φιλόσοφοι: Κίερκεγκορ (Kierkegaard), Γιάσπερς (Jaspers), Ζ. Μαρσέλ (G. Marcel) κ.ά.

Οι κύριοι εκφραστές του Υλιστικού Ενισμού είναι:

- οι περισσότεροι προσωκρατικοί φιλόσοφοι και οι Σοφιστές
- οι φυσιοκράτες [Μπουφόν (Buffon)], οι βιταλιστές [Γκιγιό (Guyau), Μπερξόν (Bergson)] και λοιποί υλιστές-ενιστές φιλόσοφοι: Σπινόζα,

Λοκ, Νίτσε, Χάρτλεϊ (Hartley), Πρίστλεϊ (Priestley), Λα Μετρί (La Mettrie), Ντιντερό (Diderot), Χόλμπαχ (Holbach), Λαμάρκ (Lamarck), Μπούχνερ (Büchner), Χέκελ (Haeckel), Φόιερμπαχ (Feuerbach), Στράους (Strauss), Φρόιντ, Μαρξ, Ένγκελς κ.ά.

Ο Ιδεολογισμός δέχεται (ως μεταφυσικό δόγμα) πως το αληθινό Ον, η ουσία της πραγματικότητας είναι κάτι το πνευματικό, ενώ τα σώματα είναι μόνο παραστάσεις (εμφανίσεις) της πνευματικής ουσίας. Αντίθετος είναι ο Υλισμός, που θεωρεί τα πνευματικά φαινόμενα υλικές εκδηλώσεις των νευρικών κυττάρων του εγκεφάλου. Εξάλλου, δεν έχουμε καμιά εμπειρική αντίληψη του πνεύματος ως εξωσωματικής υπερβατικής οντότητας. Η ψυχοσωματική ενότητα δεν έχει τίποτε το υπερφυσικό.

Θεμελιακή ιδέα κάθε θρησκείας είναι η σωτηρία της ανθρώπινης ψυχής, που θεωρείται αθάνατη. Η ιδέα αυτή της αθανασίας της ψυχής ανάγεται στη μυθική περίοδο της ανθρώπινης αντίληψης (κατά το μαγικό, ανιμιστικό και πρωτοθρησκευτικό στάδιο). Η θεολογία δεν δέχεται τη σωματοψυχική ενότητα του ανθρώπου και απορρίπτει την επιστημονική θέση ότι η νόηση (το πνεύμα) έχει υλικό (σωματικό) υπόστρωμα το οποίο προηγείται χρονικά, αφού το πνεύμα (ως εξελιγμένη συνείδηση) δεν ανευρίσκεται στην αφετηρία της εξέλιξης των έμβιων όντων. «Ο εγκέφαλος είναι το σκεπτόμενο σώμα», θα μας πει ο Σπινόζα. Και διαμέσου αυτής της ανθρώπινης σκέψης, η Φύση απέκτησε συνείδηση του εαυτού της.

Η μεταφυσική φιλοσοφία των θρησκειών που πρεσβεύουν την αθανασία της ψυχής διατυπώνουν ορισμένες «αποδείξεις», όπως:

- α) **Τελολογική απόδειξη.** Πρέπει να υπάρχει αθανασία για να επιτευχθεί ο τελικός σκοπός του ανθρώπου, που είναι η απόλυτη γνώση και ευδαιμονία. Αυτό είναι ένα αίτημα ουτοπικό περί παντογνωσίας και πανευτυχίας του ανθρώπου.
- β) **Ηθική απόδειξη.** Πρέπει να υπάρχει αθανασία για να τιμωρηθούν τελικά οι κακοί και ν' αμειφθούν οι καλοί, αφού στην επίγεια ζωή δεν κατορθώθηκε ούτε το ένα ούτε το άλλο. Και αυτό είναι ένα αίτημα ουτοπικό.
- γ) **Ιστορική απόδειξη.** Πρέπει να υπάρχει αθανασία αφού σ' αυτήν πίστεψαν όλοι οι άνθρωποι της Γης σε όλες τις εποχές. Η πρόταση αυτή δεν είναι αληθινή, αλλά και αν ακόμη ήταν, δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι στην Προεπιστημονική Εποχή δεν κάνανε λάθη (βλ. πλάνη του γεωκεντρισμού κ.ά.)

Σε όλες τις θρησκείες η ιδέα της ψυχής τροφοδότησε πλουσιοπάροχα τη μυθοπλαστική φαντασία των θεολογούντων. Ο Ιουδαϊσμός και ο Χριστιανισμός δεν υστέρησαν. Οι Πατέρες της Χριστιανικής Εκκλησίας δεν έχουν όλοι τις ίδιες αντιλήψεις για την ψυχή (βλ. Β. Ξυδιάς, «Εις ψυχὴν ζώσαν. Η ενότητα ψυχής και σώματος στο Χριστιανισμό»).

Ο Τερτυλλιανός πιστεύει ότι μια νέα ψυχή γεννιέται από τη συνουσία των γονέων και εξελίσσεται ηθικά με βάση το αντεξούσιο. Αναφέρει, μάλιστα, πως αν το έμβρυο είναι αγόρι αρχίζει να έχει ψυχή 40 ημέρες μετά τη σύλληψη. Αν είναι κορίτσι, 60 ημέρες!!! Ο Αυγουστίνος πιστεύει ότι ο Θεός έχει προαιωνίως αποφασίσει ποια ψυχή θα σωθεί και ποια όχι και στέλνει τη «χάρη» του στις ψυχές εκείνες, που ο αριθμός τους είναι συγκεκριμένος και ίσος με τον αριθμό των θέσεων που μένουν κενές στον ουρανό από την πτώση των πονηρών αγγέλων!!! Ο αριθμός αυτός των προορισμένων ψυχών (*numerus praedestinatorum*) σώζεται – οι υπόλοιπες ψυχές είναι αρνητικά προορισμένες και πηγαίνουν στην Κόλαση. Είναι η μάζα των απωλεσμένων (*massa perditionis*).

Το 583 μ.Χ. στη Μασόν συσκέφτηκαν οι Πατέρες της Εκκλησίας σχετικά με το αν η γυναίκα έχει ανθρώπινη ψυχή όμοια με του άντρα! Τελικά, έπειτα από συζήτηση πολλών ημερών αποφάνθηκαν οι περισσότεροι (όχι όλοι!) ότι έχει όμοια ψυχή.

Μέχρι σήμερα οι περισσότεροι θρησκευόμενοι θεωρούν την ψυχή «ουσία» άυλη και όχι «λειτουργία» του ψυχικού οργάνου (του εγκεφάλου). Η άυλη αυτή ουσία φιλοξενείται μονίμως στον άνθρωπο ως πνεύμα αγαθό, συνήθως στους πιστούς. Μπορεί, όμως, να μπει και να κάνει κατοχή ένα πονηρό πνεύμα σ' έναν άνθρωπο (δαιμονισμένοι, σεληνιασμένοι), οπότε η Εκκλησία έχει τον τρόπο να το εκδιώξει!!!

Ο λαός ταυτίζει την ψυχή με το πνεύμα και πιστεύει πως, κατά τη στιγμή του θανάτου, βγαίνει απ' το σώμα με μορφή αόρατης πεταλούδας (ψυχής).

Η δογματική διδασκαλία της Αγίας Γραφής αντιμετωπίζει την ψυχή με διάφορους τρόπους απ' τους οποίους δύο είναι βασικοί:

α) Της δημιουργίας (*creatianismus*). Ο Θεός δημιουργεί την ψυχή 40 ημέρες μετά τη σύλληψη, η οποία είναι καθαρή, αλλά μόλις ενωθεί με το σώμα γίνεται αμαρτωλή (Προπατορικό Αμάρτημα). Τη γνώμη αυτή δέχονται οι: Αμβρόσιος, Λακτάνιος, Ιερώνυμος, Καλβίνος, Βέζας, Σχολαστικοί θεολόγοι κ.ά.

β) **Της μεταδόσεως (traducianismus)**. Οι γονείς μεταδίδουν στα τέκνα σώμα και ψυχή (σύμφωνα με το «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε» του Θεού). Τη γνώμη αυτοί δέχονται οι: Αθανάσιος, Γρηγόριος Νύσσης, Λούθηρος κ.ά.

Επίσημα, καθολικά και επιστημονικά μόνο στις αρχές του 19ου αιώνα έγινε πλέον συνείδηση ότι η έδρα των ψυχικών λειτουργιών είναι ο εγκέφαλος (και ότι η ψυχή δεν είναι κάποια άυλη ουσία) ύστερα από τις αποδείξεις που έφεραν στις Ιατρικές Ακαδημίες οι Φ. Γκολ (F. Gall), Ζ. Φλουρένς (J. Flourens), Π. Μπροκά (P. Broca), Γ. Χέρμπαρτ (J. Herbart) κ.ά.

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΗΣΗΣ, ΤΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Για να φατιστεί καλύτερα το οντολογικό και κοσμοθεωριακό πρόβλημα της ψυχής (ή πνεύματος) και του Θεού, θα πρέπει ν' αναψηλαφήσουμε τις βασικές έννοιες «ύλη», «άπειρο», «νόηση», «θεός». Έτσι μόνο θα καταλήξουμε σε ορθά συμπεράσματα. Και έτσι θα κατανοήσουμε ότι υπάρχει μια άρρητη ταύτιση του υλικού (ενεργειακού) σύμπαντος με τη «νοητική» κυβερνητική του. Σε μια αδιάσπαστη σύνδεση της ύπαρξης με τη «συνείδησή» της.

Ο Παρμενίδης είχε επισημάνει την ταυτότητα της νόησης και του υπάρχοντος: «το νοεόν ταυτόν ἐστίν και εἶναι».

Αν παραλλάζαμε το πνεύμα της ρήσης του Παρμενίδη, θα καταλήγαμε σ' ένα άλλο συμπέρασμα-απάντηση στο μεγάλο οντολογικό και κοσμολογικό ερώτημα. Στο συμπέρασμα-ταυτότητα «το εἶναι ταυτόν ἐστίν του νοεόν», με την έννοια πως καθετί που υπάρχει (το ον) περιέχει αναγκαία ένα είδος νόησης, δηλαδή ιδιότητες που περιέχουν σκοπιμότητα, νομοτέλεια, εντελέχεια κυβερνητική· μ' άλλα λόγια, ένα είδος αυτοσυνειδησίας ειδικού τύπου. Ο Λ. Βίτγκενσταϊν (L. Wittgenstein) είχε πει κάτι παραπλήσιο: «Η λογική πληροί τον κόσμο· τα όρια του κόσμου είναι επίσης τα όριά της» (*Tractatus*, 5.61). Και ο Μπουφόν: «Το ζωντανό και το έμψυχο δεν είναι μεταφυσική βαθμίδα των όντων, αλλά φυσική ιδιότητα της ύλης» (*Oeuvres* 238 AB). Και ο Κ. Φ. φον Βάιτζεκερ (C. F. von Weizsäcker): «Η ύλη και η συνείδηση είναι δυο διαφορετικές όψεις μιας ενιαίας πραγματικότητας».

Ύλη: η Άναρχη και Αφθαρτη Αυτενέργεια

Ύλη (materia) είναι μια συμβατική ονομασία της σύστασης (της μάζας, του περιεχομένου) των φυσικών αντικειμένων. Στην αρχαία ελληνική γλώσσα σήμαινε το «άγριο δάσος», την «ακατέργαστη ξυλεία». Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία η ύλη ήταν κάτι το *αισθητό*, που αργότερα τέθηκε ως αντιπαραβολή με το *υπεραισθητό*, δηλαδή το άυλο, το πνεύμα. Ο Αριστοτέλης διέκρινε την *ύλη* από το *είδος* (μορφή) και ο Πλάτων διέκρινε το *αισθητό* από το *νοητό*.

Η ύλη είναι η δομική ουσία του σύμπαντος, η άπειρη (μέσα στο χώρο) και αιώνια (μέσα στο χρόνο), η διαρκώς κινούμενη και μεταβαλλόμενη σύμφωνα με αιώνιους εγγενείς νόμους. Πρόκειται για μια άναρχη και αφθαρτη αυτενέργεια. Σήμερα, τα δυο θεμελιώδη αξιώματα –α) της *αφθαρσίας της μάζας* [Α. Λαβουαζιέ (A. Lavoisier)] και β) της *αφθαρσίας της ενέργειας* [Α. Μάγιερ (L. Meyer)]– συμπίπτουν. Στην έννοια της ύλης υπάγονται και τα διάφορα «πεδία» που είναι φορείς ενέργειας. Έτσι, με το φιλοσοφικό όρο *ύλη* θεωρούμε την «κοσμική υφή» (ως υλικό ον) από φυσική και οντολογική πλευρά. Η ύλη του σύμπαντος ούτε δημιουργείται ούτε καταστρέφεται· μόνο μεταβάλλεται.

Εδώ, ίσως, πρέπει να σημειώσουμε ότι θα πρέπει ν' απορρίψουμε την ιδέα ενός άπειρου σύμπαντος, που έχει αποκλειστικά την όμοια υλική σύσταση του γαλαξιακού μας συστήματος την οποία μπορούμε σήμερα να ελέγχουμε ως άνθρωποι· γιατί ό,τι δεν ελέγχουμε δεν μπορούμε να γνωρίσουμε (όπως κάποια μορφή αντύλης, π.χ., σε κάποιο σημείο του άπειρου σύμπαντος).

Άπειρο: η Κοσμική Προταρχή

Το άπειρο είναι αυτό που δεν έχει πέρας, όριο. Απερι-όριστο. Απροσδι-όριστο. Ο απεριόριστος χαρακτήρας της ύλης (στο χώρο και στο χρόνο) που περιέχει όλη την ποικιλία των πεπερασμένων μορφών της μεταβαλλόμενης ύλης. Τίποτε δεν μπορεί να υπάρξει έξω απ' αυτό, γιατί αυτόματα καταλύει την υπόστασή του και δημιουργεί τον πυρήνα ενός δεύτερου απείρου, πράγμα άτοπο γιατί δύο άπειρα δεν μπορούν να συνυπάρχουν. Η ίδια η έννοια του απείρου αποκλείει κάθε όριο.

Το άπειρο είναι φιλοσοφικό (και όχι μαθηματικό) κατηγορήμα του σύμπαντος. Δεν είναι αριθμός ούτε ποσότητα, αλλά περιέχει όλους τους αριθμούς και τις ποσότητες. Όλοι οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι συμφωνούν για ορισμένα «κατηγορήματα», δηλαδή ιδιότητες του

σύμπαντος. Το σύμπαν είναι άπειρο, ενιαίο, ομογενές, σταθερό, συνεχές, αδιαίρετο, άναρχο, αγέννητο, ανώλεθρο, αιώνιο («αΐδιο» ή «αείδιο»).

Τις ιδιότητες αυτές τονίζουν ιδιαίτερα ο Λεύκιππος, ο Δημόκριτος, ο Αναξαγόρας, ο Μέλισσος, ο Αναξίμανδρος («το άπειρο είναι η πρώτη κοσμολογική αρχή». Άπειρο είναι εκείνο που δεν έχει αρχή. Γιατί αν είχε «αρχή», αυτή θα ήταν το «πέρασ» αυτού), ο Παρμενίδης («ομού παν, εν, συνεχές [...] άναρχον, άπαυστον, άπειρον»), ο Ηράκλειτος (βλ. Γ. Σταματέλλος, «Σώμα και ψυχή: Εθελούσια κάθοδος ή ακούσια πτώση; Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής, Πυθαγόρειοι, Πλωτίνος»). Κατά τον Παρμενίδη, επίσης, από ό,τι υπήρξε και υπάρχει, δηλαδή από το ον, δεν μπορεί να γίνει κάτι άλλο έξω από τον εαυτό του, όπως και το «μη ον» δεν μπορεί ποτέ να προκύψει από το «ον». Ο Αριστοτέλης λέει: «Του δε απείρου ουκ έστιν αρχή [...] αλλ' αυτή των άλλων είναι δοκεί, και περιέχειν άπαντα» (*Τα Φυσικά* Γ4 203 Β 7).

Ο Αέτιος μας λέει πως:

Δημόκριτος ο Αβδηρίτης υπεστήσατο το παν άπειρον, δια το μηδαμός υπό τινος αυτό δεδημοουργείσθαι, έτι δε και αμετάβλητον αυτό λέγει, και καθόλου οίον παν εστί ρητώς εκτίθεται μηδεμίαν αρχήν έχει της αιτίας των νυν γιγνομένων, άνωθεν δε εξ απείρου χρόνου προκατέχεσθαι τη ανάγκη πανθ' απλώς τα γεγονότα και όντα και εσόμενα.

Στον Μέλισσο απαντά η διαλεκτική πέρασ-άπειρον:

ότε τοίνυν ουκ εγένετο, έστι τε και αεί ην και αεί έσται και αρχήν ουκ έχει ουδέ τελευτήν, αλλ' άπειρόν έστιν [...] αρχήν τε και τέλος έχον, ουδέν αΐδιον ούτε άπειρόν έστιν.

Το άπειρο του Αναξίμανδρου είναι κοσμική πρωταρχή.

Νόηση: η Μνήμη του Κόσμου

Η νόηση είναι μια (ποιότητα εξελιγμένη) ιδιότητα της συμπαντικής «ύλης». Της έμβιας ύλης αλλά και της μη έμβιας. Μια μορφή «νόησης», ένα είδος «συνείδησης»² που είναι δεμένη με τη μνήμη, υπάρχει μέσα στον «κώδικα» του κυττάρου (DNA-RNA) που αγγυπνεί για την τυποποιημένη επαναληπτικότητα (κληρονομικά ένστικτα). Αλλά, επίσης, και μια «νόηση» δεμένη με μνήμη υπάρχει μέσα στη λειτουργία του υλικού ατόμου, που αγγυπνεί για την τυποποιημένη επαναληπτικότητα

της συμπεριφοράς του (νόμοι των πρωτονίων-ηλεκτρονίων, νόμοι των χημικών στοιχείων κ.λπ.) Το άτομο του υδρογόνου, π.χ., «γνωρίζει» και «θυμάται» πώς θα κινηθούν τα ηλεκτρόνιά του γύρω απ' τον πυρήνα και πώς θα ενωθεί με το οξυγόνο για να σχηματίσει νερό.

Τα σωματίδια, λοιπόν, έχουν μια «νόηση» απλούστερη –τα άτομα– μια «νόηση» συνθετότερη –τα μόρια– μια «νόηση» πολύπλοκη –τα κύτταρα– μια «νόηση» τελειότερη – τον εγκέφαλο, μια νόηση τέλεια. Στον άνθρωπο η νόηση είναι και αποτέλεσμα της κοινωνικής του ζωής.

Η ανθρώπινη σκέψη δεν είναι παρά μια εξελικτική κατάσταση της ύλης, που διαδέχεται μια προηγούμενη σειρά (ενός επιπέδου οργάνωσης της ύλης): τα εγκεφαλικά κύτταρα. Η συνείδηση είναι προϊόν της εξέλιξης. Αναδύθηκε από το εσωτερικό της Φύσης.

Θεός (Deus): η Υλικό-νοητική Ουσία της Φύσης

Σύμφωνα με την κοινή αντίληψη, ο Θεός είναι το άναρχο και αώνιο πνεύμα που δημιούργησε και κυβερνά τον κόσμο. Εκ προοιμίου, όμως, πρέπει να πούμε ότι το θέμα της θρησκευτικής πίστης βασίζεται στις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις που έχουμε σχηματίσει για το Θεό.

Στις «εξ αποκαλύψεως» θρησκείες –και ιδιαίτερα στο Χριστιανισμό– το πρόβλημα ξεκινάει απ' το αν υπάρχει «προσωπικός» Θεός και όχι μια «ανώτερη δύναμη» απρόσωπη, αλλά συγκεκριμένη ή διάχυτη στο σύμπαν και μη συγκεκριμένη. Αυτό είναι το αρχικό γράμμα Α. Όλα τ' άλλα είναι επακόλουθα αυτής της πρώτης θέσης, όπως: ποιος ήταν ο Ιησούς, αν είναι η *Αγία Γραφή* θεία αποκάλυψη (ή εβραϊκή λογοτεχνία με ιστορικές αφετηρίες) κ.λπ.

Η ιουδαϊκή σκέψη με το στόμα του Σεράχ μάς είπε: «Αρχή σοφίας φόβος Κυρίου». Η ελληνική, όμως, σκέψη με το στόμα του Αντισθένη μάς λέει: «Αρχή σοφίας ονομάτων επίσκεψις», δηλαδή προϋπόθεση για τη γνώση είναι η εξακρίβωση του νοήματος της λέξης για να την κατανοήσουμε και για να πετύχουμε την κοινή αποδοχή της – ένα σαφές διάλογο και μια συνεννόηση μεταξύ μας. Αλλιώς, θα χαθούμε σ' ένα πέλαγος από ασαφείς και αόριστες ιδέες που δεν οδηγούν σε τελικό συμπέρασμα. Η έννοια του Θεού δεν έχει το ίδιο περιεχόμενο σε όλες τις θρησκείες και σε όλες τις φιλοσοφίες. Ο Ζωροαστρισμός, π.χ., δέχεται την ύπαρξη δύο Θεών: του καλού (του φωτός) και του κακού (του σκότους).

Αν διερευνήσουμε ετυμολογικά τη λέξη *θεός*, μπορούμε άνετα να οδηγηθούμε στην έννοια του Ήλιου (δηλαδή σε μια ηλιοκεντρική θεογονία). Και αυτό δεν είναι τυχαίο. Ας παραθέσουμε, λοιπόν, όλες τις ετυμολογικές εκδοχές για την προέλευση της λέξης *θεός*.

Στο θρησκευτικό χώρο, η πίστη σ' ένα θεϊκό άυλο πνεύμα με ανθρωπόμορφες ιδιότητες και δραστηριότητες, έχει επίσης μια φαντασιακή - παράλογη δόμηση, που έχει αφετηρία τους παραδοσιακούς μύθους. «Εν αρχή ην ο Μύθος» αντί «εν αρχή ην ο Λόγος». Οι επικρατέστερες ετυμολογικές εκδοχές για την προέλευση της λέξης *θεός* είναι οι ακόλουθες:

- Θεός σημαίνει «κίνηση», «ενέργεια φωτεινή»
- Θεός σημαίνει «λαμπρότητα», «ήλιος», «φως», «ημέρα» (*dieus*, «δίος», «λαμπάν», π.χ. δίος Απόλλων, δίος Αχιλλεύς κ.λπ.)
- Θεός σημαίνει «φωτιά» (*αίθω*, «καίω»)
- Θεός σημαίνει «δύναμη» (*λαμπρή*)
- Θεός σημαίνει «εποπτεία» (*παντεπόπτης*)

Ελληνικά: *θεάομαι-θεάμαι*, «θεωρώ».

Βλέπουμε, λοιπόν, πως ο Ήλιος ταυτίζεται με το Θεό. Χωρίς το ζωοδότη Ήλιο, δεν θα υπήρχε ζωή στη Γη. Ο Όμηρος ταυτίζει τον Ήλιο με τον Δία-Λόγο. Ο Θεός-Λόγος των Γνωστικών φιλοσόφων Ιαώ είναι ο Ιεχωβά ή ο Αδωνάϊ των Εβραίων, που ο Ωριγένης εξομοιώνει με τον Ήλιο. Ο Ιάμβλιχος ονομάζει τον Ήλιο εικόνα της θείας διάνοιας και σοφίας. Ο Ευσέβιος ονομάζει τον Ήλιο μεγάλη ανατολή, ηγεμόνα των αγγέλων, θείο Λόγο, Χριστό. Κάτι σχετικό είπε και ο Μένανδρος:

Ήλιε, σε δει προσκυνείν πρώτον θεόν, δι' ον ἔξεστιν οράν τους ἄλλους θεούς.

Ένα χριστιανικό μουσωλείο που βρέθηκε το 1939 κάτω από το ναό του Αγ. Πέτρου στο Βατικανό, περιείχε το πιο παλιό μωσαϊκό με χριστιανικό περιεχόμενο, απ' όσα βρέθηκαν μέχρι τώρα: είναι του 3ου αιώνα και έχει την παράσταση του Χριστού-Ήλιου. Και θα επισημά-νουμε τη φράση του Βολτέρου:

Ο θεός είναι τελείως ανεξάρτητος από τις ομολογίες πίστης των θρησκειών.

Θεός θεωρείται, σύμφωνα με τις θέσεις που προηγήθηκαν, η «νοητική» Κυβερνητική (οργανωτική και νομοθετική) του υλικού (ενεργειακού) σύμπαντος με το οποίο είναι άρρηκτα δεμένη. (Δηλαδή *θεός* είναι υλικο-νοητική ουσία της φύσης: «έμψυχης» και «άνψυχης», που

εκδηλώνεται με ομοιόμορφα οργανωτικά συστήματα, αλλά ή πολύ-πλοκα, νοητικής λειτουργικότητας, με αυτενέργεια, τυποποίηση, μνήμη, επαναληπτικότητα, νομοτέλεια και κυβερνητική).

Η «ΕΝΙΣΤΙΚΗ» ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Αν με τη λέξη *ύλη* εννοούμε μια συγκεκριμένη ύπαρξη (άπειρη και άχρονη) των φυσικών δυνάμεων του σύμπαντος, που μερικές μάς είναι ακόμα άγνωστες, και με τη λέξη *θεός* εννοούμε το σύνολο των φυσικών δυνάμεων μαζί με τους νόμους που τις διέπουν (και όχι με κάποιον ανθρωπόμορφο Δημιουργό που ανήκει σ' έναν υπερφυσικό χώρο εκτός Δημιουργίας), τότε οι δύο έννοιες «*ύλη*» και «*θεός*» είναι ταυτόσημες. Η θέση μας οδηγεί στο Μονισμό ή Ενισμό.

Ο Ενισμός ή Μονισμός είναι η επιστημονική φιλοσοφία της ενότητας, της καθολικής ενότητας των πάντων, δηλαδή του πολύμορφου σύμπαντος που είναι παντού το ίδιο στη μικρομοριακή του σύσταση. Σ' ένα Σύμπαν που η ύλη του σε όλες τις βαθμίδες της εξελικτικής της δομής ενέχει τις ιδιότητές της, δηλαδή την «εντελέχειά» της, τη «νόσή» της. Ο Ενισμός είναι μια υλιστική κοσμοθεώρηση στηριζόμενη στον ορθό Λόγο και στα επιστημονικά συμπεράσματα κι όχι σε θρησκευτικές υπερβατικότητες.

Αλλά «ό,τι ο άνθρωπος –επί τόσους αιώνες– έμαθε να πιστεύει χωρίς λόγια, ποιος μπορεί να του το γκρεμίσει με λόγια;» διερωτάται ο Νίτσε. Κι έχει δίκιο. Ακόμα και ο πιο σοφός άνθρωπος παύει ν' απορεί με τη λογική, γιατί η επιστημονική γνώση σταματά την απορία: αλλά συνεχίζει ν' απορεί συναισθηματικά. Μια ζυγαριά είναι η ψυχή του ανθρώπου, που ζυγίζει με μικρά συναισθηματικά σταθμά, τεράστιου βάρους λογικά επιχειρήματα, και πάντα τα βρίσκει «ελλιποβαρή»... Γι' αυτό, ο θρησκευτικός αποχρωματισμός είναι μια διαδικασία που διαρκεί μια ολόκληρη ζωή. Ο μύθος που έγινε θρησκεία είναι βαθύρριζος. Και οι Θεοί δεν θα είχαν δύναμη, αν οι άνθρωποι δεν είχαν μυθοπλαστική φαντασία.

Ο Ενισμός είναι η θεωρία εκείνη που όλοι οι υλιστές φιλόσοφοι ασπάσθηκαν με επικεφαλής τους Χέκελ, Σπινόζα, Μπουφόν, Φίχτε, Σπένσερ (Spencer), Σέλιγκ, Χάρτμαν (Hartmann), λε Νταντέκ (le Dantec), Γκασέντι (Gassendi), Λα Μετρί, Μπούχνερ, Φόιερμπαχ, Ένγκελς. Ο Ενισμός με τη μορφή του Ιδεαλιστικού Ενισμού υπήρξε η

θεωρία πολλών ιδεαλιστών φιλοσόφων – εκτός των χριστιανών οι οποίοι τον απορρίπτουν σε οποιαδήποτε μορφή του.

Όταν, πέρα από τη γνώση, θέλεις να φτάσεις σε μιαν ολοκληρωμένη νόηση του κόσμου, αναγκαστικά φτάνεις σε κάποια μορφή του Απόλυτου. Και απ' όλες αυτές τις δυνατές μορφές του απόλυτου, η πιο ομόλογη με το νου είναι η πανθειστική, εκείνη που συλλαμβάνει την ενότητα του παντός μέσα στο Θεό, το παν ταυτισμένο με το Θεό. Εκεί οδηγεί ο νους. Αλλά και πόσες πανθειστικές αιχμές ξεπροβάλλουν στα συγγράμματα των μεγάλων Πατέρων, αιχμές που πνίγονται στην πειθαρχία του δόγματος!

Η Φύση υπήρξε πάντα φειδαλή σε αποκαλύψεις, «Φύσις κρύπτεσθαι φιλεί», είπε ο Ηράκλειτος. Στα σύνορα του νου μας τελειώνει ο κόσμος για μας. Ό,τι άγνωστο μένει απ' έξω, το αγκαλιάζει μ' ενδιαφέρον η καρδιά. Γι' αυτό και θρησκεία είναι η συναισθηματική ερμηνεία ενός κόσμου που σιωπά. Ενώ επιστήμη είναι η λογική ερμηνεία ενός κόσμου που αποκρίνεται. Αλλά και κάτι ακόμα: η δύναμη εκείνη που οδήγησε την υλιστική ερμηνεία της Φύσης στην ιδεαλιστική παρερμηνεία της, είναι η φαντασία: όμως, η δύναμη που συντηρεί αυτή την πλάνη είναι η σκοπιμότητα...

Ο Υλιστικός Ενισμός είναι μια ολοκληρωμένη και πολύ πειστική κοσμοθεωρία (και βιοθεωρία) με όλες τις επιπτώσεις της στη γνωσιολογία αλλά και στην ηθική, όπως ακόμα και στην αισθητική.

Όλους εκείνους που βλέπουν το άπειρο μέγεθος της «θεότητας» μέσα στο ελάχιστο αιμοσφαίριο που μπορεί να ζωοποιήσει κάθε οργανισμό ή μέσα στο ελάχιστο μόριο της χλωροφύλλης που μπορεί να αιχμαλωτίσει το φως και να σκεπάσει τη Γη με φυλλώματα ή, ακόμα, μέσα στο ελάχιστο μικρόβιο που μπορεί να σκοτώσει κάθε ζωή, δεν πρέπει να τους ονομάζουμε «άθρησκους» αλλά βαθιά «θρησκευόμενους», που αγγίζουν με τη συνείδησή τους το Θεό - Φύση. Και όλοι αυτοί δέχονται και μια ηθική κοιταγμένη απ' την πλευρά της βιολογίας και της κοινωνιολογίας, που περιλαμβάνει την εφαρμογή των θετικών επιστημών προς όφελος του ανθρώπου ως αναπόσπαστου μέρους του γήινου οικοσυστήματος και, πάντοτε, με σεβασμό προς τη Φύση. Την ηθική της ζωής.

Μια πολυεδρική όσο και συνοπτική, λοιπόν, εποπτεία του κόσμου μάς οδηγεί αβίαστα στην ενιστική φιλοσοφία, στον Ενισμό ή Μονισμό που θεμελιώθηκε με τις ρήσεις των Ελλήνων φιλοσόφων, αλλά και των μεταγενέστερων.

- Σοφόν ἐστί: Ἐν πάντα ἐν καὶ ἐξ ἐνός πάντα. (Ἀπό Ὅλα ἀπαρτίζεται το Ἔνα καὶ ἀπό το Ἔνα δημιουργούνται τα πάντα).
Ἡράκλειτος (απ. 10)
- Ἐν παντί, παντός μοίρα ἐνεστί. (Στο κάθε Ἔνα ἐνυπάρχει το μερίδιο καὶ ἡ τύχη του Παντός).
Ἀναξαγόρας (απ. Β 11)
- Το γὰρ αὐτό νοεῖν ἐστίν καὶ εἶναι. (Ἡ νόηση εἶναι ταυτόσημη με τὴν ὕπαρξη).
Παρμενίδης (απ. 3)
- Πάντα γὰρ φρόνησιν ἔχειν καὶ νόματος αἴσαν. (Τα πάντα ἔχουν ἀντίληψη καὶ μερίδιο στη σκέψη).
Ἐμπεδοκλῆς (απ. 110)
- Ταυτό σημαίνει πως, το Ἐν καὶ το Ὀν. (Κατά μία ἐννοία, το Ἔνα καὶ το Ὀν ἔχουν τὴν αὐτὴ σημασία).
Ἀριστοτέλης (Μτφ. 1054 α 13)
- Οὔτε ἤρξατο, οὔτε παύσεται, ἀλλ' ἐστίν αἰεὶ ὁ κόσμος.
Πλωτίνος (Ἐννεάδες Β', ΙΧ, 7)
- Ὁ θεός ταυτίζεται με τὴ φύση· ἀφοῦ ἐκτός του θεοῦ καμιά ἄλλη οὐσία δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἢ νὰ ὑπάρχει. Καὶ λέγοντας «οὐσία» ἐννοῶ αὐτό που ὑπάρχει ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ δι' ἐαυτοῦ.
Spinoza, *Ἠθικὴ*
- Το ζωντανό καὶ το ἐμψυχο δὲν εἶναι μεταφυσικὴ βαθμίδα των ὄντων ἀλλὰ φυσικὴ ιδιότητα τῆς ὕλης.
G. Buffon, *Oeuvres* 238 AB

Η ΨΥΧΗ, ΤΟ ΨΥΧΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΟΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ψυχικὴ λειτουργία, δηλαδή ἡ ἐγκεφαλικὴ λειτουργία ἰδωμένη ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ἐρευνητικὴ σκέψη, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις τῆς νευρολογίας καὶ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἔχει δώσει ἰκανοποιητικὲς ἀπαντήσεις στο ἐρώτημα γιὰ τὴ φύση τῆς νόησης, δηλαδή τῆς ψυχῆς (νοούμενης παλαιότερα στο μεταφυσικό ἐξωσωματικό χώρο) σὲ σχέση με τὸ ὕλικό σῶμα. Ἔτσι, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξετάσουμε καλύτερα τὸ θέμα μέσα στα πλαίσια τῆς σύγχρονης «νευροθεολογίας», ἀπαγορευμένης ἀπὸ τὸ κλασικό ὀπλοστάσιο τῆς παραδοσιακῆς ἰδεαλιστικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως.

Ἄς κοιτάξουμε, ὁμῶς, πιο κοντὰ καὶ πιο ἐπιστημονικά τὴ δομολογία καὶ τὴ λειτουργικότητα αὐτοῦ του ἐκπληκτικοῦ ὀργάνου (το τελειότερου ὅπου ἐφτάσε ἡ φυσικὴ εξέλιξη) που λέγεται *ανθρώπινος ἐγκέφαλος*. Ἔτσι, ἴσως μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε μερικὰ πράγματα, που ἡ ἀγνοιά τους μας ἀποπροσανατολίζει. Τα πορίσματα πολλῶν «συνεργαζόμενων» ἐπιστημῶν συγκλίνουν σ' αὐτὴ τὴν ἀποκρυπτογράφηση

του μυστηρίου. Οι επιστήμες αυτές είναι η κοσμολογία, η παλαιοντολογία, η ζωολογία, η ανθρωπολογία, η βιολογία, η εμβρυολογία, η συγκριτική ανατομική, η ψυχιατρική κ.ά. *Η τελική ομόφωνη άποψη όλων αυτών των επιστημών είναι ο προσδιορισμός των τριών στρωμάτων (με την ιδιαίτερη λειτουργικότητά τους το καθένα) που απαρτίζουν τον ανθρώπινο εγκέφαλο.* Ας δούμε τα πράγματα πιο αναλυτικά.

Σ' ένα σύμπαν ηλικίας 15 δισεκατομμυρίων χρόνων περίπου (Big-Bang) μέσα στο οποίο εντάσσεται η Γη, που επάνω της υπάρχει ζωή εδώ και 3,5 δισεκατομμύρια χρόνια, εμφανίστηκαν διαδοχικά τα πρώτα σπονδυλωτά ζώα: τα ερπετά (πριν από 750 εκατομμύρια χρόνια), ύστερα τα θηλαστικά (πριν από 150 εκατομμύρια χρόνια) και μετά οι ανθρωποειδείς πίθηκοι (πριν από 20-50 εκατομμύρια χρόνια). Ο άνθρωπος, με τη σημερινή του μορφολογία, εμφανίζεται πριν από 500.000-50.000 χρόνια. Ωστόσο, ολόκληρη η ιστορία της εξέλιξης του στη ζωική κλίμακα είναι αποτυπωμένη στη δομή των οργάνων του. Έτσι, μελετώντας την εξελικτική διαστρωμάτωση του εγκεφάλου του, διαπιστώνουμε ότι αυτή είναι τριπλή – από κάτω προς τα επάνω:

- **Πρώτο στρώμα:** *Παλαιοεγκέφαλος ή αρχαιοεγκέφαλος* (φυτοψυχή). Το κατώτερο αυτό τμήμα του εγκεφάλου αντιστοιχεί προς τον εγκέφαλο των ερπετών (που εμφανίστηκαν πριν από 750 εκατομμύρια χρόνια), γι' αυτό και ονομάζεται «ερπετόμορφος εγκέφαλος». Αυτός δεν έχει, βέβαια, φλοιό με ανώτερα κέντρα, αλλά είναι η έδρα των ενστίκτων και εδώ βρίσκονται τα κέντρα της αναπνοής και της κυκλοφορίας του αίματος. Δηλαδή, τα βασικά κέντρα της ζωής.

- **Δεύτερο στρώμα:** *Μεσεγκέφαλος ή διάμεσος εγκέφαλος* (θυμοψυχή). Το τμήμα αυτό αντιστοιχεί προς τον εγκέφαλο των κατώτερων θηλαστικών (που εμφανίστηκαν πριν από 150 εκατομμύρια χρόνια), γι' αυτό και λέγεται: «παλαιοθηλαστικός εγκέφαλος». Είναι η έδρα των συγκινήσεων και των συναισθημάτων (γι' αυτό και μια άλλη ονομασία του είναι «θυμικό σύστημα»).

- **Τρίτο στρώμα:** *Νεοεγκέφαλος ή πρόσθιος εγκέφαλος* (νοοψυχή). Το τελευταίο –στην εξέλιξη– τμήμα του εγκεφάλου, ο φλοιός που επικαλύπτει τα ημισφαίρια, και περιέχει τα κέντρα της συνείδησης. Αντιστοιχεί προς τον εγκέφαλο των ανώτερων θηλαστικών που εμφανίστηκαν πριν από 20-25 εκατομμύρια χρόνια και του ανθρώπου, γενικά, από την πρωτόγονη ακόμα κατάσταση του, δηλαδή από τρία εκατομμύρια χρόνια μέχρι 50.000, γι' αυτό και λέγεται «νεοθηλαστικός εγκέφαλος». Ο εγκεφαλικός αυτός «νεο-φλοιός» έχει πάχος μόνο δύο

χιλιοστά και είναι η έδρα της συνείδησης του εξελιγμένου όντος· δηλαδή της νόησης, της μνήμης, της κρίσης, της μάθησης, της φαντασίας, της βούλησης, της εξελιγμένης συναισθηματικότητας, των πολιτιστικών εκδηλώσεων κ.λπ.

Απ' αυτή τη δομική στρωμάτωση του εγκεφάλου, καταλαβαίνουμε ότι ο εγκέφαλος είναι ένα πολύπλοκο όργανο, που αποτελείται από 100 δισεκατομμύρια νευρικά κύτταρα τα οποία, μ' ένα γιγαντιαίο πλέγμα, συνενώνουν τον παλαιοεγκέφαλο του ερπετού (των ενστίκτων), το μεσεγκέφαλο του κατώτερου θηλαστικού (των συγκινήσεων, του ασυνειδήτου και των φαντασιώσεων) και το νεοεγκέφαλο (της «πολιτισμικής» φλοιοποίησης και του «πνεύματος»).

Ο συντονισμός και η σωστή συνεργασία, όμως, των τριών επιπέδων και, κυρίως, η επιβολή και επικράτηση του χρονικά νεότερου (και πρόσφατα αναπτυγμένου) νεοεγκέφαλου επί του παλαιοεγκέφαλου, δηλαδή του φλοιού επί των ενστίκτων, πολύ απέχει της επιθυμητής τελειότητας. Αυτό βέβαια έχει ως συνέπεια τις διαταραχές της συμπεριφοράς (ψυχωτικές εκδηλώσεις, επιθετικότητα, σεξουαλικές εκτροπές κ.ά.).

Η εξέλιξη του εγκεφάλου δεν έχει φτάσει στην καθολική «νεοφλοιοποίηση», ώστε μια απόλυτη και πάνσοφη λογική να εξουδετερώσει τελείως την αρνητική (:) επιρροή των ενστίκτων (που, συνθήως, είναι η αιτία των παθών και της βάρβαρης συμπεριφοράς) καθώς και της φαντασίας, που στον αρνητικό της ρόλο παραμορφώνει την πραγματικότητα και αποπροσανατολίζει. Ο Θουκυδίδης πριν από 2.500 χρόνια το είχε προβλέψει και στην *Ιστορία* του έγραψε:

Όσο η φύση του ανθρώπου μένει η ίδια, έτσι συμβαίνουν και θα συμβαίνουν πάντα. Ο πόλεμος θα παραδοκεί για να αλλοιώσει την ψυχοσύνθεση του ανθρώπου και να γίνει διδάσκαλος βίας και βαρβαρότητας. Τον ψυχικό κόσμο των πολλών θα διαμορφώνει σύμφωνα με τις συνθήκες που τότε επικρατούν. Ο πόλεμος ανατρέπει την κλίμακα των ανθρώπινων αξιών· δεν υπάρχει πια ένας σταθερός κανόνας για το δίκαιο, το άδικο, το καλό, το άσχημο. Δίκαιο και σωστό γίνεται από αυτό που κάθε φορά συμφέρει. Έτσι επέρχεται μια φοβερή κατάπτωση των αξιών, μια δίχως προηγούμενο ηθική εξαχρέωση.

Ο Κόνραντ Λόρεντς (Konrad Lorenz) βλέπει στη δομή αυτή του εγκεφάλου όλα τα αίτια της αντιφατικότητας και κακοδομιονίας του ανθρώπου. Την εκπληκτική του «πνευματικότητα» αλλά και την απροσμέτρητη κτηνωδία του. Έτσι στο (κλασικό) βιβλίο του *Επιθετικότητα* θα μας πει:

Αυτό είναι στην πραγματικότητα, το ιανόμορφο κεφάλι του ανθρώπου: το μόνο πλάσμα που είναι ικανό ν' αφοσιωθεί στις υψηλότερες χρηστές και ηθικές αξίες, χρειάζεται γι' αυτόν το σκοπό φυλογενετικά προσαρμοσμένο μηχανισμό συμπεριφοράς, που οι ζωικές ιδιότητες και καταβολές του φέρνουν μαζί τους τον κίνδυνο να σκοτώσει τον αδελφό του, βέβαιος πως το κάνει για το συμφέρον των ίδιων αυτών υψηλών αξιών. Ecce homo!

Σ' αυτή λοιπόν τη δομολογία του εγκεφάλου μπορούμε ν' αποδώσουμε την κακοδαιμονία του ανθρώπου, με την οποιαδήποτε αντικοινωνική συμπεριφορά του, η οποία πηγάζει από τον άκρατο ατομικισμό, που εκτρέφει την επιθετικότητα. Αλλά σ' αυτήν, επίσης, τη δομολογία βρίσκονται και όλα τα αγαθά κίνητρα για τον πολιτισμό του.

Υπάρχει, λοιπόν, ελπίδα! Κι αυτή βρίσκεται στη διπλή σύνθεση της βιολογικής μας ύπαρξης: στον ενδογενή παράγοντα που κληρονομείται, δηλαδή στο DNA, και στον εξωγενή παράγοντα που επιδρά στο DNA και είναι η πληροφόρηση. Η παιδεία και ο πολιτιστικός περίγυρος μεταβιβάζουν διαρκώς στο DNA του ανθρώπου πληροφορίες θετικές για την αναστολή της δραστηριότητας των ενστίκτων και για τη βελτίωση του ψυχισμού του. Κάθε γνώση που μας κάνει καλούς είναι και μια μαχαίριά στο ένστικτο που μας θέλει κακούς. Είναι αναμφισβήτητο πως «η παιδεία είναι ημέρωση των ηθών» και πως μια πολιτισμένη οικογένεια πολύ σπάνια θα βγάλει έναν εγκληματία. Και αν ένας Ναζί των Ες Ες μπορούσε να είναι ένας φιλόμουσος καθηγητής της φιλοσοφίας και να εκτελεί με το περίστροφό του νέα παιδιά ή να κλιβανίζει ζωντανούς κρατούμενους στρατοπέδων, αυτό υπήρξε μια εξαίρεση στον κανόνα.

Είναι, βέβαια, γεγονός ότι η διαφοροποίηση του DNA και του ψυχικού οργάνου με τη συρροή θετικών πληροφοριών είναι βραδύτατη, όπως άλλωστε μαρτυρεί και η ιστορία. Έτσι, ένας βαθμός απαισιοδοξίας για τη σύντομη μεταβολή των ανθρώπων σε αγγέλους και της Γης σε παράδεισο, παραμένει η πιο λογική και ρεαλιστική θέση. Γιατί η εξέλιξη –προς τα εμπρός– του εγκεφάλου (και του ψυχισμού) χρειάζεται ακόμα μερικά εκατομμύρια χρόνια – αν βέβαια ο άνθρωπος συνεχίσει να υπάρχει στη Γη...

Ωστόσο, υπάρχει ελπίδα! Και αυτή πρέπει να την αναζητήσουμε στη σημερινή ατελέστατη κοινωνία μας που, όμως, κλείνει μέσα της σπέρματα και ένζυμα πνευματικότητας και ανθρωπιάς, αληθινής σοφίας και γνήσιου ήθους, υψηλής ποιότητας. Η παιδεία που προάγει

την κοινωνική συνείδηση και τις ηθικές διαπροσωπικές σχέσεις συμπληρώνει την κληρονομική καταβολή. Και όπως λέει ο Αριστοτέλης, κάθε τέχνη και παιδεία σωστή επιδιώκει την αναπλήρωση αυτού που λείπει από τη Φύση σχετικά με την ολοκλήρωση ενός υγιούς ψυχισμού στον άνθρωπο. (Πολιτικά, Η 17, 1337 α). Και κάθε πράξη μας έχει ένα ηθικό περιεχόμενο, αφού «εφ' ημίν και η αρετή, ομοίως δε και η κακία» (Ηθικ. Νικομάχ. 1117, 1113b6).

Το κοινωνικό περιβάλλον ως πληροφόρηση επιδρά πάντοτε στο ένστικτο ως κληρονομικότητα. Πολλά πάθη και πολλές ορμές όπως η περιέργεια, το άγχος, ο σαδισμός, η στοργή, η τρυφερότητα, η εριστικότητα, δεν αποδίδονται η καθεμία σ' ένα ειδικό ένστικτο, αλλά στην επίδραση του περιβάλλοντος (ιδίως στην παιδική ηλικία).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Με το νεόπλαστο όρο *εντελέχεια* ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι η ψυχή έχει μέσα της το τέλος («σκοπό»): εν-τέλος-έχειν. Με τη σύλληψη αυτή, ο Αριστοτέλης γίνεται ο πρόδρομος του κληρονομικού κώδικα DNA (που οι Francis Crick και James Watson ανακάλυψαν τον 20ό αιώνα).
2. Αυτή η «νόηση» ή «συνείδηση» φυσικά δεν είναι παρά ένα άθροισμα ιδιοτήτων: ερεθιστικότητας, αντανάκλασης, αλληλεπίδρασης κ.λπ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ιάσων Ευαγγέλου, *Ο Ενισμός*, Σαββάλας 1996
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Ελευθερία της Βουλήσεως*, Δωδώνη 1975
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Ψηφίδες Ιδεών* (17 βιβλία), Σαββάλας 1994
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Σαββάλας 1995
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Εγκέφαλος Ανθρώπινος-Ηλεκτρονικός*, Σαββάλας 1993
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Ανθρωπιστική Ηθική*, Σαββάλας 1996
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Το Θρησκευτικό Φαινόμενο*, Δωδώνη 1997
- Ιάσων Ευαγγέλου, *Θρησκευτικές Απομυθοποιήσεις*, Δωδώνη 2000
- Σωκράτης Γκίκας & Ιάσων Ευαγγέλου, *Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, Σαββάλας 1995
- P. Harman, *Ενέργεια - Δύναμη - Ύλη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1994
- R. Dawkins, *Ο Τυφλός Ωρολογοποιός*, Κάτοπτρο 1994
- Ευτύχιος Μπιτσάκης, *Το Είναι και το Γίνεσθαι*, Ζαχαρόπουλος 1983
- Α. Νάτσιουζικ, *Οι Ρίζες*, Κέδρος 1972
- J. Jung, *Ο Εγκέφαλος και οι Φιλόσοφοι*, Κάτοπτρο 1991

- P. Davies, *Υπερχορδές (Θεωρία των Πάντων)*, Κάτοπτρο 1989
- Αχ. Ξενάκης, *Ο Άνθρωπος Αναζήτησε το Θεό του*, Όμβρος 1991
- T. Hey & P. Walter, *Το Κβαντικό Σύμπαν*, Τροχαλία 1990
- Γ. Τζαννετάκης, *Θεωρία Καταγωγής και Εξέλιξης των Οργανισμών*, Gutenberg 1987
- Ol. Clément, *Η Θεολογία μετά τον «Θάνατο του Θεού»*, Αθηνά 1973
- J. Powers, *Φιλοσοφία και Νέα Φυσική*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1995
- J. Searle, *Νους - Εγκέφαλος - Επιστήμη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1994

- Duquesne, M., *Matter and Antimatter*, N. York 1960
- Heidmann, J., *Introduction à la Cosmologie*, Paris 1973
- Kaufmann, W. J., *Relativity and Cosmology*, N. York 1972
- Novikov, I., *Evolution of the Universe*, Cambridge 1982
- Raine, D., *The Isotropic Universe*, Bristol 1981
- Rowan & Robinson, *Cosmology*, Oxford 1981

Εἰς Ψυχὴν Ζώσαν

ἡ ἐνότηता ψυχῆς καὶ σώματος στο Χριστιανισμό

*ἡ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ψυχῶν δίψα
ἀπείρου δέεται τινος ὕδατος,
ὁ δὲ κόσμος οὗτος πεπερασμένος
ἀρκέσαι δη πᾶς δύναται' αν;'*

Μπορώ να φανταστώ δυο τρόπους για να αναρωτηθεί κάποιος περί ψυχῆς. Ένας είναι ο ορθολογικός, όπου το ερώτημα τίθεται με τους όρους της ανθρώπινης απαίτησης για αντικειμενική γνώση, για διανοητική κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων. Δεν έχει μεγάλη διαφορά αν πίσω απ' αυτή τη διανοητική ανάγκη υπάρχει κάποιο βαθύτερο υπαρξιακό κίνητρο ή όχι, όπως δεν έχει διαφορά αν οι ιδέες που ενστερνίζεται κανείς είναι περισσότερο επιστημονικές ή περισσότερο μεταφυσικές· σε κάθε περίπτωση, οι απαντήσεις απαρτίζονται από έννοιες και συλλογισμούς.

Ο άλλος τρόπος –ας τον ονομάσουμε *εικονολογικό*– αποτελεί συνήθως μέρος μιας μυητικής διαδικασίας, μιας λειτουργικής ή τελετουργικής πράξης που αφορά τη συνολική στάση του ανθρώπου απέναντι στη ζωή και στο θάνατο. Υπάρχει κι εδώ μια κατανόηση, μια γνώση, η οποία όμως δεν είναι εννοιοκρατική, αλλά βασίζεται σε μια γλώσσα συμβολική. Τέτοιες είναι οι μυθικές παραδόσεις και τέτοια είναι και η χριστιανική διδασκαλία για την ψυχή.

Παρά την εδραιωμένη περί του αντιθέτου πεποίθηση που οφείλεται στις σχολαστικές ρίζες του σύγχρονου Χριστιανισμού, η *Ορθόδοξη Εκκλησία* δεν υιοθέτησε ποτέ μια ολοκληρωμένη «θεωρία περί ψυχής», επιστημονική, φιλοσοφική ή μεταφυσική. Είναι αλήθεια ότι, σε αντίθεση με πολλές μυθικές παραδόσεις, η χριστιανική περί ψυχής διδασκαλία είναι επενδεδυμένη με φιλοσοφικές έννοιες, δημιουργώντας έτσι την εντύπωση μιας συνεκτικής θεωρίας για την ουσία και τις ιδιότητες της ψυχής. Αυτό, όμως, δεν είναι παρά το εξωτερικό περίβλημα ενός λόγου συμβολικού και μυστηριακού, που εδράζεται στα βαθύτερα κοινά στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας που παραπέμπει σε πράγματα των οποίων η αλήθεια βρίσκεται πέρα από τη γλωσσική δυνατότητα.

Ένας τρόπος για να εκφραστούν τέτοιες αλήθειες είναι ο *μύθος*. Ο μύθος, όχι ως προϊόν αυθαίρετης φαντασίας αλλά ως *συμπύκνωση θεμελιακών αρχετύπων με τα οποία ο άνθρωπος καλείται να συντονίσει τη ζωή του*. Με την έννοια αυτή, ο μύθος είναι σεναριακός μίτος μιας διαδικασίας μνητικής και, ταυτόχρονα, είναι μια συμβολική μήτρα για την αέναη παραγωγή βαθύτερης και πυκνότερης κατανόησης μιας γνώσης που μπορεί διαρκώς να διευρύνεται και να βαθαίνει, όσο διευρύνεται και βαθαίνει η ανθρώπινη δυνατότητα. Αν σε όλες, λίγο ως πολύ, τις παραδόσεις οι μύθοι είναι φαντασιακές απεικονίσεις της μιας ή της άλλης κοσμικής δομής (και γι' αυτό οι Χριστιανοί τούς απέρριπταν ως μυθεύματα), οι χριστιανικοί μύθοι είναι *εικονικές συμπυκνώσεις πραγματικών γεγονότων, ενεργημάτων του Θεού*.

Ένας τέτοιος θεμελιακός μύθος υπήρξε για την Εκκλησία η αρχαία βιβλική αφήγηση της *Γενέσεως*, η οποία αποτέλεσε τη βάση κάθε χριστιανικής προσπάθειας να προσεγγιστεί με το λόγο το μυστήριο του ανθρώπου. Με αφετηρία και σταθερή αναφορά σε αυτόν τον εβραϊκό μύθο, οι ελληνικής παιδείας χριστιανοί Πατέρες παρήγαγαν μια τεράστια σε όγκο γραμματεία, που είχε ως στόχο να τον ερμηνεύσει με συνέπεια προς το βιβλικό πνεύμα, κυρίως για να τον προστατεύσει από τις διάφορες αιρέσεις που ήθελαν να τον εξορθολογίσουν σύμφωνα με το ένα ή το άλλο φιλοσοφικό σύστημα. Έτσι, ο μύθος της Δημιουργίας ενσωματώθηκε στον κεντρικό χριστιανικό μύθο (της γέννησης, του θανάτου και της ανάστασης του Ιησού Χριστού).

Στην προσπάθειά τους αυτή οι Πατέρες υιοθέτησαν ορισμένα βασικά αξιώματα που, σε συνδυασμό με τη λειτουργική ζωή, οριοθετούν τη χριστιανική στάση απέναντι στην ψυχή. Άλλα απ' αυτά τα αξιώματα είναι περισσότερο γνωστά [(όπως, για παράδειγμα, η απόρ-

ριψη της μετενσάρκωσης), βλ. Γ. Σιέττος, «Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα. Η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση στην αρχαιοελληνική παράδοση»] κι άλλα λιγότερο γνωστά (όπως η σχετικοποίηση της ιδέας περί «αθανασίας της ψυχής») – θα μιλήσουμε γι' αυτά στη συνέχεια. Από κει και πέρα, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να συναγάγει μια συνεκτική έννοια της ψυχής μέσα από τις διαφορετικές χρήσεις του όρου στη χριστιανική γραμματεία.

Οι ποικίλοι ορισμοί που έδωσαν οι Πατέρες για την ψυχή διαφέρουν μεταξύ τους, συγγενεύοντας άλλος με την άλφα κι άλλος με τη βήτα φιλοσοφική προσέγγιση, καλύπτοντας ολόκληρο, λίγο ως πολύ, το φάσμα των διαφορετικών σημασιών που μπορούν να προσδοθούν στην έννοια της ψυχής. Αλλού θα δούμε, φερ' ειπείν, την ψυχή να χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της ζωής γενικά ή του ζωντανού ανθρώπου στο σύνολό του (χωρίς καμιά διάκριση ή αντιδιαστολή προς το σώμα). Αλλού η ψυχή σημαίνει την κατεξοχήν έκφραση του ανθρώπινου εγώ, της ταυτότητας του συγκεκριμένου προσώπου. Κι αλλού βλέπουμε να χρησιμοποιείται ο όρος για να αντιδιασταλεί ο «ψυχικός» προς τον «πνευματικό» άνθρωπο (Απόστολος Παύλος). Όπως λέει ο Χρ. Γιανναράς, οι

Πατέρες της χριστιανικής Εκκλησίας ερμηνεύοντας τη Γραφή σεβάστηκαν απόλυτα το πολυσήμαντο νόημα της λέξης ψυχή και δεν προσπάθησαν να το οριστικοποιήσουν σε μία και μόνο εκδοχή.²

Όπως οι αντίπαλοί τους αιρετικοί, έτσι κι οι ορθόδοξοι Πατέρες διαμόρφωσαν τις απόψεις τους υπό την πίεση των θεωριών της εποχής τους, σε στενή συνάφεια προς το ιδιαίτερο πολιτιστικό τους περιβάλλον και σύμφωνα με την προσωπική του καθενός νοητική ιδιοσυγκρασία. Αυτό που τους ενώνει δεν είναι η συμφωνία στους θεωρητικούς περί ψυχής ορισμούς, αλλά η κοινή κατανόηση του βιβλικού μύθου και η κοινή εμπειρία ζωής που ο μύθος αυτός εκφράζει. Ακριβώς για να είναι πιστοί σ' αυτήν την κοινή θεώρηση και για να μπορέσουν να την εμπεδώσουν στα διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα και στις διαφορετικές εποχές που έζησαν, οι χριστιανοί Πατέρες ήταν πολλές φορές υποχρεωμένοι να επιλέξουν διαφορετικό θεωρητικό πλαίσιο και να μιλήσουν με διαφορετικό τρόπο για ίδια πράγματα.

Εντέλει, το εκκλησιαστικό κριτήριο της αληθείας δεν βρίσκεται στις έννοιες, αλλά στην πράξη που τις εμπεριέχει και τις γονιμοποιεί σ' ένα πρακτικό για τη ζωή αποτέλεσμα. Κατεξοχήν το πρόβλημα της ψυχής

είναι για την Εκκλησία, πριν απ' όλα, *πρόβλημα πρακτικό*. Έχει να κάνει με τον *τρόπο της ζωής* και τον *τρόπο του θανάτου*. Γι' αυτό και η χριστιανική διδασκαλία για την ψυχή δεν μπορεί να αποσπαστεί από τη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας. Το τι συμβαίνει με την ψυχή και το σώμα μετά το θάνατο οι Χριστιανοί το σπουδάζουν –νοητικά και βιωματικά– σε μια ιδιαίτερα δύσκολη και φορτισμένη στιγμή, συναγμένοι γύρω από το νεκρό σώμα του δικού τους ανθρώπου.

Ας προσπαθήσουμε κι εμείς να ακολουθήσουμε, έστω και ελλειπτικά, αυτήν την οδό, όπως συνοψίζεται σ' ένα από τα πιο όμορφα μνημεία της χριστιανικής τέχνης: τη νεκρώσιμο ακολουθία.

ΘΛΙΨΗ ΚΑΙ ΕΛΠΙΔΑ

*Θρηνώ και οδύρομαι
–τραγουδά ο χορός των ψαλτών–
όταν εννοήσω τον θάνατον
και ιδω εν τοις τάφοις κειμένην
την κατ' εικόνα Θεού πλαισθείσαν ημίν ωραιότητα,
άμορφον, άδοξον, μη έχουσαν είδος.*

Ο θρηνητικός αυτός ψαλμός –αρχαία σύνθεση του Αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού– είναι χαρακτηριστικός της χριστιανικής στάσης απέναντι στο θάνατο. Ακολουθώντας τη μακραίωνη λειτουργική τους παράδοση οι χριστιανοί φίλοι του νεκρού ομολογούν, χωρίς καμιά περιστροφή και χωρίς καμιά προσπάθεια εξωραϊσμού, αυτό που βιώνουν εμπειρικά και που βεβαιώνεται από τη συνολική τους πίστη.

Ο θάνατος είναι κατ' αρχήν μια *καταστροφή*. Είναι η εξαφάνιση της ωραιότητας που πλάσθηκε κατ' εικόνα Θεού. Στο θάνατο –αυτόν που ο Παύλος αποκαλεί «έσχατο εχθρό» (Α' Κορ. 15.26)– εντοπίζεται η αποτυχία της ανθρώπινης ύπαρξης, όχι ως ηθική απλώς έκπτωσή της από κάποιο ανώτερο πρότυπο αρετής, αλλά ως *φυσική σύζευξη με τη φθορά*. Σε καμιά περίπτωση δεν είναι χριστιανική η ιδέα ότι ο θάνατος είναι η απολύτρωση του ανθρώπινου πνεύματος από τα δεσμά της ύλης. Ούτε η πίστη στην επιβίωση κάποιας αθάνατης ψυχής μπορεί να παρηγορήσει τους τεθλιμμένους από την απώλεια Χριστιανούς.³ Ο *θρήνος* κι ο *οδυρμός* είναι η φυσική αντίδραση του Χριστιανού, όπως και κάθε ανθρώπου, απέναντι στο θάνατο.

Ας μη γίνεται σύγχυση. Το «θανάτω θάνατον πατήσας» δεν είναι συμφιλίωση με το θάνατο. Αντίθετα, είναι η *ιαχή των εξεγερμένων*

κατά του ηττημένου δυνάστη. Η θυσία και η ανάσταση του Χριστού δεν κατάργησε τα φυσικά δεδομένα του θανάτου, *ανέτρεψε* όμως ριζικά τον υπαρξιακό του προσανατολισμό. Έτσι, τον πόνο των Χριστιανών για τον αναπότρεπτο θάνατο απαλύνει η προσδοκία της κοινής ανάστασης, ώστε να μη λυπούνται «καθώς και οι λοιποί οι μη έχοντες ελπίδα» (Α΄ Θεσσ. 4.13). Αυτήν την ελπίδα εισάγουν στη νεκρώσιμο ακολουθία, διασπώντας το τραγικό ύφος των ψαλμών, τα ιερά κείμενα: ο Απόστολος και το *Ευαγγέλιο*.

Αναγιγνώσκοντας το αποστολικό απόσπασμα, η σύναξη συσπειρώνεται γύρω από την πεποίθηση του Αποστόλου Παύλου ότι ο θάνατος και η ανάσταση του Χριστού έχουν εισαγάγει μια *νέα υπαρξιακή δυνατότητα* («ει γαρ πιστεύομεν ότι Ιησούς απέθανεν και ανέστη, ούτω και ο Θεός τούς κοιμηθέντας δια του Ιησού άξει συν αυτώ», Α΄ Θεσσ. 4.14). Αυτή τη δυνατότητα επισφραγίζει το *Ευαγγέλιο του Ιωάννη* με τα λόγια του ίδιου του Ιησού («αμήν αμήν λέγω υμίν ότι ο τον λόγον μου ακούων και πιστεύων τω πέμψαντί με, έχει ζωήν αιώνιον», *Ιω.* 5.24-30). Έτσι, το θρήνο για την απώλεια διαδέχεται η ελπίδα μιας νέας παντοτινής εν Κυρίω υπάρξεως («και ούτω πάντοτε συν Κυρίω εσόμεθα», Α΄ Θεσσ. 4.17). Και όλη η σύναξη ομολογεί ότι ο Χριστός είναι «η ανάστασις, η ζωή και η ανάπαυσις» του κεκοιμημένου αδελφού ή της κεκοιμημένης αδελφής.

Σ' αυτό το ψυχολογικό και πνευματικό τοπίο, που διαμορφώνεται από την εκδίπλωση της *χριστιανικής διαλεκτικής μεταξύ θλίψεως και ελπίδας*, κι όπου «σμίγει ο πένθιμος και ο αναστάσιμος τόνος»,⁴ μπορεί πλέον να απαντηθεί ελπιδοφόρα το τραγικό ερώτημα του χορού:

... Τι το περί ημάς τούτο γέγονε μυστήριον; Πώς παρεδόθημεν τη φθορά και συνεζεύχθημεν τω θανάτω;

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό παρέχει στη συνέχεια της νεκρώσιμης ακολουθίας η συγχωρητική ευχή, συνοψίζοντας τη χριστιανική αντίληψη για τον άνθρωπο και τη σωτηρία της ψυχής του – όχι ως ορθολογική ανάπτυξη μιας επιστημονικής ή μεταφυσικής θεωρίας, αλλά ως *ομολογία πίστεως* ως έκφραση της συνειδήσεως με την οποία η χριστιανική κοινότητα εύχεται για τη συγχώρηση του νεκρού της.

ΨΥΧΗ ΖΩΣΑ

Κύριε ο Θεός ημών,

– διαβάζεις ο προκαθήμενος αρχιερέας –

*ο τη ση αρρήτω σοφία δημιουργήσας τον άνθρωπον εκ του χοός,
και τούτον ανομορφώσας εις είδος και κάλλος,
και εξωροΐσας, ως τίμιον και ουράνιον κτήμα,
εις δοξολογίαν και ευπρέπειαν της σης δόξης και βασιλείας,
δια το κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν τούτον παραγαγείν.*

Η συγχωρητική ευχή ξεκινά με τη σύνοψη του βιβλικού ανθρωπολογικού μύθου, σύμφωνα με τον οποίο «έπλασεν ο θεός τον άνθρωπον χουν από της γης και ενεφύσησεν εις το πρόσωπον αυτού πνοήν ζωής, και εγένετο ο άνθρωπος εις ψυχήν ζώσαν» (Γεν. 2.7).

Εδώ ο όρος *ψυχή* σημαίνει, κατ' αρχήν, το ζωντανό ον στην ολότητά του.

Δεν αναφέρεται σε ένα μόνο τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης –το πνευματικό, σε αντίθεση προς το υλικό– αλλά σημαίνει τον ολόκληρο άνθρωπο, ως ενιαία ζωντανή υπόσταση.⁵

Ο ίδιος όρος αναφέρεται σε όλα τα ζωντανά της Δημιουργίας («και είπεν ο Θεός· εξαγαγέτω τα ύδατα ερπετά ψυχών ζωσών και πετεινά πετόμενα επί της γης κατά το στερέωμα του ουρανού» και «εξαγαγέτω η γη ψυχήν ζώσαν κατά γένος τετράποδα και ερπετά και θηρία της γης κατά γένος» (Γεν. 1.20-24). Μάλιστα, όπως σημειώνει ο π. Ι. Ρωμανίδης, τόσο ο όρος *ψυχή* όσο και ο όρος *σαρξ* χρησιμοποιούνται αδιακρίτως στην *Παλαιά* και στην *Καινή Διαθήκη*, σημαίνοντας «αμφότερα την όλη ζώσα προσωπικότητα του ανθρώπου και ουχί μόνον μέρος αυτής».⁶

Αυτή η αίσθηση της ψυχής ως εμπειρικής αναφοράς στον όλο άνθρωπο διατηρείται και σήμερα σε τρέχουσες λαϊκές εκφράσεις («έχει να θρέψει τόσες ψυχές», «ψυχή μου» κ.τ.ό.). Σε αντίθεση, όμως, με τη βιβλική και τη λαϊκή αυτή εκδοχή της ψυχής, οι περισσότεροι άνθρωποι κατανοούν σήμερα την ψυχή μεταφυσικά, ως «ένα άυλο στοιχείο, πνευματικό, ουσιαστικά διαφορετικό από τα υλικά συστατικά μας», ως «κάτι αεράδες και απροσδιόριστο που, όταν πεθαίνουμε, βγαίνει από μέσα μας μαζί με την τελευταία πνοή και πηγαίνει “κάπου αλλού”».⁷

Έχοντας, προφανώς, κατά νου αυτή τη μεταφυσική αντίληψη για την ψυχή, ορισμένοι σύγχρονοι ερευνητές της *Βίβλου* έχουν κατακρίνει

ως λανθασμένη την απόδοση με τον ελληνικό όρο *ψυχή* του εβραϊκού όρου *נֶפֶשׁ* (*nephesch*) που εκφράζει μια εμπειρική ως επί το πλείστον αίσθηση της ζωής, με προεξάρχουσα την έννοια της πνοής - αναπνοής. Οδήγησε, είπαν, σε μια πλατωνική κατανόηση του πολυσήμαντου αυτού όρου.⁸

Προφανώς, οι επικριτές αυτοί των Ο' πήραν ως δεδομένη τη νεότερη μεταφυσική κατανόηση της ψυχής και την ταύτισαν με την ελληνική της προέλευση, αγνοώντας ή παραγνωρίζοντας τόσο τις διάφορες μη φιλοσοφικές εκδοχές της ψυχής στην αρχαία ελληνική γραμματεία (στον Όμηρο κ.ά.) όσο και την ελληνική ετυμολογία που, όπως και στα Εβραϊκά, παροπέμπει στη ζωτική λειτουργία της αναπνοής.⁹ Διότι, πράγματι, στα Ελληνικά η λέξη *ψυχή* προκύπτει από το ρήμα *ψύχω*, που σημαίνει «φυσώ», «πνέω». Συνδέεται, δηλαδή, η ψυχή ως όρος με τον αέρα που αναπνέουν τα ζωντανά όντα ή και με την ίδια τη λειτουργία της αναπνοής¹⁰ (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»).

Αλλά και σε πολλές άλλες γλώσσες οι όροι για την ψυχή σχετίζονται με την παραστατική εικόνα της πνοής, της αναπνοής. Όχι μόνο στις λεγόμενες βιβλικές γλώσσες (*nephesch* στα Εβραϊκά, *anima* στα Λατινικά),¹¹ αλλά και στους Άραβες (που χρησιμοποιούν τον όρο *nafs* ταυτόσημα και για την αναπνοή και για την ψυχή) και σε πολλούς άλλους παραδοσιακούς πολιτισμούς (όπως οι Σουμέριοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Ζουλού, οι Μαορί, οι Ναβάχο και πολλοί άλλοι).¹² Μακριά, δηλαδή, από κάθε μετέπειτα μεταφυσική θεωρία (περί της ψυχής ως αυτόνομης οντότητας κ.λπ.) η ίδια η ετυμολογία της ψυχής δείχνει ότι ο όρος έχει τις ρίζες του στην εμπειρική αντιδιαστολή της αναπνεύσας, δηλαδή της ζωντανής, της ενεργής ύπαρξης, από την αδρανή, την ανενεργό φυσική ύλη. Η αναπνοή είναι το κατεξοχήν σημείο της ζωής. Τα ζωντανά όντα αναπνέουν (και αποπνέουν) έναν «αέρα» προσωπικό. Σ' αυτή τη θεμελιώδη εμπειρική αφετηρία – κοινή απ' ό,τι φαίνεται στους παραδοσιακούς πολιτισμούς – εδράζεται και η βιβλική περί ψυχής αντίληψη.

Παρά την κοινή όμως εμπειρική αφετηρία, η βιβλική περί ψυχής αντίληψη ξεχωρίζει από άλλες παραδόσεις σ' ένα κρίσιμο σημείο. Σε όλες, μάλλον, τις περιπτώσεις που αναφέραμε παραπάνω η αναπνοή, όπως και άλλα σημεία της ζωής και της ζωτικής δύναμης (π.χ. η σκιά, τα μαλλιά, τα νύχια) τείνουν να αυτονομηθούν και να ξεχωρίσουν από

τους ζωντανούς φορείς τους – ανθρώπους ή ζώα. Έτσι, η ψυχή ως ουσία της ζωής ταυτίστηκε από τους διάφορους λαούς είτε με επιμέρους φυσικές πράξεις (π.χ. το φτέρνισμα, το χασμουρητό), είτε με ειδικές οργανικές λειτουργίες (το αίμα, το σπέρμα, το σάλιο), είτε ακόμα και με τα ίδια τα όργανα που θεωρήθηκαν οι έδρες αυτών των λειτουργιών (την καρδιά, το συκώτι, το μυαλό, το μεδούλι).¹³ Αυτή η φετιχιστική αυτονόμηση της ψυχής ως ζωτικής δύναμης και η ταύτισή της με το ένα ή το άλλο όργανο, τη μία ή την άλλη οργανική λειτουργία, είναι η ουσία της ειδωλολατρίας. Πίσω απ' αυτή την ταύτιση βρίσκεται ο θεμελιώδης για τον άνθρωπο πειρασμός να γίνει κοινωνός και κύριος της ζωής, περιορίζοντάς την στα όρια της δικής του κατανόησης και επιθυμίας – αναιρώντας έτσι το μυστικό και απροσδιόριστο χαρακτήρα της.

Αντίθετα, η βιβλική επιμονή να αναχθεί η ζωή σε μια εκτός του κόσμου αιτία, η (άκτιστη) φύση της οποίας είναι εντελώς ξένη προς τη δική της (κτιστή) φύση, εκφράζει τη ριζική μέριμνα για τη διαφύλαξη του μυστηρίου της υπάρξεως. Αυτό το μυστήριο –όχι με την έννοια αυτού που αγνοούμε, αλλά αυτού που μπορούμε να προσεγγίσουμε μνητικά– θέλησε να διαφυλάξει η βιβλική πίστη πολεμώντας την ειδωλολατρία κι αναγνωρίζοντας τον απρόσιτο, υπερβατικό χαρακτήρα της ζωοποιού αρχής όλων των όντων και, ιδιαίτερα, του ανθρώπου. Είναι, μ' άλλα λόγια, η προϋπόθεση για μια ζωή αυθεντική, που μπορεί να ατενίζει χωρίς παραμορφωτικούς φακούς αλλά και χωρίς εκπτώσεις το απροσμέτρητο ύψος της και το αχανές της βάθος. Έτσι στη Βίβλο, η ψυχή δεν είναι μια ξεχωριστή και αυτόνομη, φυσική ή μεταφυσική οντότητα, αλλά σημείο φανέρωσης της ζωής,¹⁴ η ενέργεια του ζωντανού όντος.

Αιτία της ζωής, τόσο για τον άνθρωπο όσο και τα άλλα ζωντανά όντα, είναι ο Θεός. Χάρη στο δημιουργό του Λόγο («και είπεν ο Θεός») απέκτησαν ύπαρξη και «ψυχή ζώσα» τα ζώα της Γης (Γεν. 1.20 και 1.24) και χάρη στο ζωοποιό του Πνεύμα ολοκληρώθηκε η ζωντανή υπόσταση του ανθρώπου («και ενεφύσησεν εις το πρόσωπον αυτού πνοήν ζωής», Γεν. 2.7). Αλλά και μετά την αρχική δημιουργική του πράξη, ο Θεός παραμένει η πηγή της ζωής. Αυτός φροντίζει για τη φυσική επιβίωση των όντων («πάντα προς σε προσδοκῶσιν δούναι την τροφήν αυτοίς εύκαιρον, δόντος σου αυτοίς συλλέξουσιν», Ψλ. 103.27-28) και αυτός παραμένει ανά πάσα στιγμή το οντολογικό θεμέλιο κάθε ύπαρξης («αντανελεύς το πνεύμα αυτών, και εκλείψουσιν και εις τον χουν αυτών επιστρέψουσιν», Ψλ. 103.29).

Ιδιαίτερα ο άνθρωπος, ξεχωριστά από τα άλλα ζωντανά είδη, δημιουργήθηκε με δυο διακριτές πράξεις. Από το «χώρα της γης» ο Θεός «έπλασε» (Γεν. 2.7), σ' ένα πρώτο στάδιο, την ανθρώπινη φύση η οποία απέκτησε, σ' ένα δεύτερο στάδιο, ζωή και έγινε πλήρης ζωντανός άνθρωπος όταν ο Θεός την εμφύσησε με την πνοή του. Βλέπουμε κι εδώ να επανέρχεται και, μάλιστα, με τρόπο ιδιαίτερα εμφανικό η θεμελιώδης αρχετυπική εικόνα που συνδέει την ψυχή με την αναπνοή, μόνο που στην προκειμένη περίπτωση η πνοή που ζωντανεύει τον άνθρωπο και τον καθιστά «ψυχή ζώσα» δεν ανήκει στον ίδιο, αλλά στο Δημιουργό του.

Μέσα στη φαινομενική ασάφεια του εικονολογικού της συμβολισμού η βιβλική αφήγηση είναι, περιέργως, ιδιαίτερα εύγλωττη. Ο άνθρωπος ως «ψυχή ζώσα» (ως πρόσωπο, θα λέγαμε με σύγχρονους όρους) ορίζεται ανάμεσα σε δυο πόλους: α) την κτιστή φύση, από το υλικό της οποίας συνίσταται και β) τον άκτιστο Θεό, από την πνοή του οποίου ζωοποιήθηκε. Διότι, όπως είδαμε, η «εκ του χοός» αρχική κατασκευή δεν συνιστά καθεαυτή πλήρη ζωντανό άνθρωπο. Αυτό που ολοκληρώνει τον άνθρωπο ως «ψυχή ζώσα» είναι η πνοή του Θεού που, εμφυσώμενη επί της κτιστής ύλης, την ενεργοποιεί μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο. Έτσι, η ζωή του ανθρώπου δεν πηγάζει από την αυτοφυή ενέργεια των κτιστών υλικών που τον συγκροτούν, αλλά από έναν άμεσο πρωταρχικό σύνδεσμο με την πνοή (την ενέργεια, θα μπορούσαμε να πούμε) του άναρχου και άκτιστου Δημιουργού του.

Ο λογότυπος της κτιστής ανθρώπινης φύσης εμποτίζεται από το λογότυπο της θείας ενέργειας. *Κι ο άνθρωπος ζει αυθεντικά όταν η ζωή του είναι προϊόν σύγκρασης, συντονισμού της κτιστής δικής του ενέργειας με την ενέργεια του Θεού.* Έτσι, ο «εκ του χοός» άνθρωπος αναμορφώνεται «εις είδος και κάλλος», ξεχωρίζοντας από όλα τα άλλα ζωντανά της Δημιουργίας. Διότι και τα άλλα ζωντανά όντα φέρουν στη σύστασή τους τη δημιουργική σφραγίδα του θείου Λόγου, αυτή όμως ενεργοποιείται στη ζωή τους έμμεσα, μέσα από την εκδίπλωση της «λείαν καλής» κτιστής τους φύσης, στα όρια που η φύση αυτή επιτρέπει.

Ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο με κάτι παραπάνω απ' αυτό. Δεν τον άφησε περιορισμένο στις δυνατότητες του «γήινου», του κτιστού κόσμου στον οποίο εκ κατασκευής ανήκε, αλλά του προσέφερε τη δυνατότητα να υπάρξει ως «τίμιον και ουράνιον κτήμα», συντονίζοντας άμεσα και αδιαμεσολάβητα την κτιστή του φύση με την άκτιστη

θεία ενέργεια (την πνοή του Θεού). Του προσέφερε τη δυνατότητα να ζει όχι με τον τρόπο ύπαρξης που πηγάζει από τις δυνατότητες της κτιστής του φύσης, αλλά με τον τρόπο ύπαρξης του ίδιου του Θεού. Να υπάρξει, δηλαδή, «δια το κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν», που σημαίνει –όπως οι Απόστολοι και οι Πατέρες ερμήνευσαν αργότερα τη βιβλική αυτή έκφραση– κατά την εικόνα του Χριστού.¹⁵

Συνοψίζοντας τη σχετική διδασκαλία, ο Παν. Νέλλιας λέει:

Ο Χριστός αποτελεί την εικόνα του Θεού και ο άνθρωπος την εικόνα του Χριστού, [...] δηλαδή ο άνθρωπος είναι εικόν Εικόνας.¹⁶

Και πράγματι, όπως είδαμε, όταν πλέον ο άνθρωπος αναγνωρίζεται από τη βιβλική αφήγηση ως «ψυχή ζώσα» είναι ο αναμορφωμένος «εις είδος και κάλλος». Η ίδια η δημιουργία του ανθρώπινου είδους εμπειρείχε ως θεμελιακή αφητηρία το συντονισμό των δυο ενεργειών, της ανθρώπινης και της θείας ενέργειας, κατά το πρότυπο του Χριστού.

Η κατ' ενέργεια ένωση Θεού και ανθρώπου, που χαρίστηκε στην ανθρωπότητα με την «κατ' εικόνα» δημιουργία του Αδάμ, είχε σκοπό να οδηγήσει την ανθρώπινη φύση στην υποστατική ένωση με το Θεό Λόγο εν τω Χριστώ.¹⁷

Το πραγματικό αρχέτυπο του ανθρώπου δεν βρισκόταν «πίσω» του, στην κτιστή ανθρώπινη φύση, στο προϊόν της πρώτης συστατικής πράξης, αλλά «μπροστά» του, στον Υιό του Ανθρώπου, στο μέλλοντα να ενανθρωπήσει Χριστό. «Ου γαρ ο παλαιός του καινού, αλλ' ο νέος Αδάμ του παλαιού παράδειγμα» (Ν. Καβάσιλας¹⁸).

Ολόκληρος –λοιπόν– ο άνθρωπος, ψυχή και σώμα, προσωπική ύπαρξη σε φυσική σχέση με τις υπόλοιπες ανθρώπινες υπάρξεις και σε οργανικό σύνδεσμο με τον κόσμο, τείνει από την ίδια την κατασκευή του να ξεπεράσει τα όριά του, να γίνει απεριόριστος και αθάνατος.¹⁹

Στην αρχική κτιστή φύση έχει προστεθεί ως δωρεά του Θεού μια δεύτερη, θα λέγαμε, φύση, ώστε «οικεία μεν κατά φύσιν τοις ανθρώποις εστίν η ζωή η προς την θείαν φύσιν ωμοιωμένη» (Γρ. Νύσσης²⁰).

Ο άνθρωπος προικίστηκε από το Θεό με το χάρισμα να είναι πρόσωπο, προσωπικότητα, δηλαδή να υπάρχει με το ίδιο τρόπο που υπάρχει και ο Θεός.²¹

Έτσι,

κάθε άνθρωπος είναι μια *προσωπική* ύπαρξη που μπορεί να υποστηρίξει τη ζωή ως αγάπη, δηλαδή ως ελευθερία από τους περιορισμούς της κτιστής του φύσης, ως ελευθερία από κάθε αναγκαιότητα – όπως και ο άκτιστος Θεός. [...] Η διαφορά των φύσεων, η διαφορά ακτίστου και κτιστού, μπορεί να υπερβαστεί στο επίπεδο του κοινού τρόπου της *υπάρξεως*, του τρόπου της *προσωπικής* υπάρξεως – κι αυτή την αλήθεια μάς την αποκάλυψε η σάρκωση του Θεού, το Πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Ο άνθρωπος είναι *εικόνα* του Θεού, σημαίνει ότι κάθε άνθρωπος μπορεί να πραγματοποιήσει την ύπαρξή του όπως ο Χριστός, δηλαδή ως πρόσωπο, όπως τα Πρόσωπα της τριαδικής Θεότητας, να πραγματοποιήσει τη ζωή ως αγάπη, δηλαδή ως ελευθερία και όχι ως φυσική αναγκαιότητα, επομένως ως αιωνιότητα και αφθαρσία, όπως είναι αιώνια και άφθαρτη η θεία ζωή της τριαδικής αλληλοπεριχώρησης και κοινωνίας.²²

ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ

Όταν η Εκκλησία χρειάστηκε να επανεξετάσει την ανθρωπολογική παράδοση της *Παλαιάς Διαθήκης* στο φως του Χριστού έμεινε, όπως είδαμε, σταθερή στη βιβλική γραμμή. Προσπάθησε, κατ' αρχήν, να κατανοήσει τον άνθρωπο, όχι μέσα από την ανάλυση της φυσικής του σύστασης, αλλά μέσα από την αναγωγή του στο *θείο αρχέτυπο* που του δόθηκε κατά χάριν.

Οι Πατέρες ήταν πεπεισμένοι «ότι η ουσία του ανθρώπου δεν βρίσκεται στην ύλη από την οποία δημιουργήθηκε, αλλά στο αρχέτυπο με βάση το οποίο πλάστηκε και προς το οποίο τείνει».²³ Πράγμα που σημαίνει

πως η οντολογική αλήθεια του ανθρώπου δεν βρίσκεται στον εαυτό του αυτόνομα κατανοημένο: στις φυσικές ιδιότητές του, όπως υποστηρίζουν οι υλιστικές θεωρίες· στην ψυχή ή το ανώτερο μέρος της ψυχής, το νου, όπως πίστευαν πολλοί αρχαίοι φιλόσοφοι ή στο πρόσωπο του ανθρώπου αποκλειστικά, όπως δέχονται σύγχρονα προσωποκεντρικά φιλοσοφικά συστήματα, αλλά στο *Αρχέτυπο*. Αφού ο άνθρωπος είναι *εικόνα*, το πραγματικό είναι του δεν προσδιορίζεται από το κτιστό στοιχείο με το οποίο δημιουργείται η *εικόνα*, [...] αλλά από το άκτιστο Αρχέτυπό του. Η βιολογική ύπαρξη δεν εξαντλεί τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος κατανοείται οντολογικά από τους πατέρες μόνο ως ον θεολογικό. *Η οντολογία του είναι εικονική*.²⁴

Κάθε απόπειρα για μια αυτόνομη φυσιολογία του ανθρώπου, ενείχε για τους χριστιανούς Πατέρες τον κίνδυνο μιας θεωρητικής επιστροφής στην πρωτόγονη εκείνη ειδωλολατρία, για την οποία κάναμε λόγο παραπάνω. Όπως οι πρωτόγονοι λαοί αυτονομούσαν τις ζωτικές ψυχικές δυνάμεις και τις ταύτιζαν φετιχιστικά με το ένα ή το άλλο όργανο, τη μία ή την άλλη λειτουργία (με το αίμα, το μεδούλι, το συκώτι κ.λπ.) έτσι κι οι φιλόσοφοι, σ' ένα διανοητικά ανώτερο επίπεδο, κατακερμάτιζαν με εξίσου φετιχιστικό τρόπο τον άνθρωπο σε κάποια αυτόνομα επιμέρους συστατικά για να συγκροτήσουν μια, όπως είπαμε, αυτόνομη φυσιολογία του σώματος, της ψυχής, του πνεύματος κ.ο.κ. Αυτό ενείχε τον κίνδυνο να οδηγήσει σ' ένα διπλά διεστραμμένο είδωλο του ανθρώπου: αφενός μεν να κατακερματίσει τον ενιαίο άνθρωπο σε επιμέρους αυτόνομα συστατικά, αφετέρου δε να τον αποκόψει από την υπερβατική πηγή της ζωής του· να συσκοτίσει ή να διαστρέψει τον εικονολογικό χαρακτήρα της οντολογίας του.

Παρ' όλα αυτά, η Εκκλησία, που έτσι κι αλλιώς όφειλε να λάβει υπόψη της τις ευρύτερα επικρατούσες περί ανθρώπου δοξασίες, επέδειξε από πολύ νωρίς ιδιαίτερη φροντίδα να ενσωματώσει στη δική της βιβλική οντολογία μια πολλαπλώς φορτισμένη ανθρωπολογική ορολογία (σώμα, ψυχή, πνεύμα κ.λπ.) που ήταν αποτέλεσμα μακράς και πλούσιας φιλοσοφικής επεξεργασίας. Η ανάγκη αυτή δεν ανέκυπτε μόνον εξαιτίας της αυτονόητης χρήσης των όρων αυτών στην καθημερινή και στη λόγια γλώσσα, αλλά και λόγω μιας ιδιαίτερης αρετής που χαρακτήριζε τη φιλοσοφική αυτή ορολογία, καθιστώντας την πολύ χρήσιμη για το Χριστιανισμό: *αναδείκνυε τον εσωτερικό άνθρωπο.*

Όπως ο Χριστός με τις παραβολές είχε στρέψει την προσοχή από την εξωτερική τυπολατρική τήρηση του Νόμου στην εσωτερική αλήθεια και αυθεντικότητα του ανθρώπου, έτσι και η φιλοσοφική έμφαση στην ψυχή, με όλη τη μακροαίωνα ήδη θεωρητική επεξεργασία που τη συνόδευε, αποτελούσε ένα είδος σπουδής στην εσωτερικότητα. Αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό πρώτα απ' όλα για την ασκητική πράξη των Χριστιανών, ιδιαίτερα για το μοναστικό ασκητισμό, βασικό έργο του οποίου ήταν ακριβώς η αναμέτρηση με την ψυχή και το σώμα (όφειλαν οι χριστιανοί ασκητές να διεισδύσουν με τρόπο λεπτομερή στη φυσιολογία των ψυχικών και σωματικών παθών, επιθυμιών, αναγκών, ροπών και δυνατοτήτων).

Από κει και πέρα, η γρήγορη ανάπτυξη ενός κόσμου χριστιανικού έθετε την Εκκλησία αντιμέτωπη με μια σειρά από προβλήματα που

πήγαζαν από την ίδια τη ζωή – από τις καθημερινές σχέσεις έως την κρατική διοίκηση και από την τέχνη έως τη δική της λειτουργική ζωή και διοικητική οργάνωση – προβλήματα, των οποίων η Εκκλησία όφειλε να αναδείξει την πνευματική όψη. Χρειαζόταν γι' αυτό μια χριστιανική θεώρηση, που να μπορεί να διεισδύει με τρόπο αναλυτικό στην πνευματική διάσταση και λειτουργία των πραγμάτων, κι η οδός γι' αυτό δεν ήταν άλλη από τη λεπτοφυή μελέτη της πνευματικής φυσιολογίας του ίδιου του ανθρώπου.

Όταν, λοιπόν, η φιλοσοφία και οι μυστηριακές θρησκείες είχαν ήδη θέσει τον άνθρωπο ως «μικρόκοσμο» στο επίκεντρο της συμπαντικής του θεώρησης, ήταν αδύνατον για τους χριστιανούς Πατέρες να μη συγκινηθούν και να μη γοητευτούν απ' αυτή τη σπουδή στην εσωτερικότητα, όσους κινδύνους κι αν περιέκλειε. Προσπάθησαν να οικειοποιηθούν την πλούσια αυτή εξωχριστιανική κληρονομιά φροντίζοντας να την τιθασεύσουν, ώστε να εκφράζει πιστά τη δική τους ασκητική και λειτουργική εμπειρία.

Τη λύση που βρήκαν στο πρόβλημα αυτό την έχουμε ήδη υπαινιχθεί. Ως βασικό άξονα του ανθρωπολογικού τους στοχασμού διατήρησαν το βιβλικό μύθο της *Γενέσεως* και την προκύπτουσα απ' αυτόν εικονολογική οντολογία, χρησιμοποιώντας τους φιλοσοφικούς όρους (*ψυχή, πνεύμα* κ.λπ.) όχι κατά τρόπο απόλυτο, αλλά σχετικοποιώντας και, πολλές φορές, υπονομεύοντας τη νοηματική τους ακρίβεια, στο πλαίσιο ενός μετριοπαθούς θα λέγαμε ανθρωπολογικού αγνωστικισμού.

Υπήρχε, από την άλλη μεριά, το προηγούμενο του Ιουδαίου ελληνιστή Φίλωνα του Αλεξανδρέα που είχε προσπαθήσει να κάνει προσιτή στον ελληνιστικό κόσμο την ιουδαϊκή περί ανθρώπου αντίληψη, αναπτύσσοντας ένα δικό του φιλοσοφικό σύστημα, βασισμένο στην ιδέα της τριπλής συστάσεως του ανθρώπου εκ *σώματος, ψυχής* και *πνεύματος*. Την τριχοτομική αυτή ιδέα, που κωδικοποιούσε με αρκετή αυστηρότητα τις παραπάνω τρεις έννοιες, υιοθέτησε με το δικό του τρόπο κι ένας από τους σημαντικότερους χριστιανούς συγγραφείς, ο Ωριγένης, καθώς και ορισμένοι άλλοι Πατέρες.

Η Εκκλησία όμως αντιμετώπισε την αυστηρή αυτή κωδικοποίηση, όπως και κάθε απόπειρα αναλυτικής χριστιανικής ανθρωπολογίας, με πολλή επιφύλαξη επειδή, όπως είπαμε, δημιουργούσε τον κίνδυνο μιας αυτόνομης φυσιολογίας του ανθρώπου. Για να μιλήσουν για τη σύσταση του ανθρώπου οι περισσότεροι Πατέρες υιοθέτησαν ως απλούστερο το διπολικό σχήμα *σώμα - ψυχή*, που άλλωστε υπήρχε

ήδη στην *Καινή Διαθήκη* όπως, για παράδειγμα, στο *Κατά Ματθαίον* («και μη φοβείσθε από των αποκτενόντων το σώμα, την δε ψυχήν μη δυναμένων αποκτείναι», *Ματθ.* 10.28) και σε άλλα νεοδιαθηκικά κείμενα (*Πράξεις, Επιστολές Πέτρου* κ.ά.). Το σχήμα αυτό οι Πατέρες το χρησιμοποίησαν με πολλούς τρόπους και δίνοντάς του πολλαπλές ερμηνείες, προκειμένου να αναδείξουν όλες τις πλευρές της σύνθετης φύσης του ενιαίου ανθρώπου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την πατερική παράδοση ο άνθρωπος αποτελείται από δύο διακριτά, αλλά και αδιαχώριστα μεταξύ τους συστατικά: α) το σώμα, που ο Θεός έπλασε «εκ του χοός» και β) την ψυχή, που δημιουργήθηκε από την επένεργεια της πνοής του Θεού επί του χοϊκού τούτου σώματος. «Σύνθετος ο άνθρωπος –λέει ο Μ. Βασίλειος– εκ ψυχής και σώματος, η σαρκ από της γης και η ψυχή ουρανία». ²⁵ Και εξηγεί ο Ι. Δαμασκηνός: «εκ γης μεν το σώμα διαπλάσας (σ.τ.σ. ο Θεός), ψυχήν δε λογικήν και νοεράν δια του οικείου εμφυσήματος δους αυτώ (σ.τ.σ. τω ανθρώπω)». ²⁶

Παρά το γεγονός ότι η βιβλική αφήγηση μιλά, όπως είδαμε, για τη δημιουργία των δυο αυτών συστατικών με δυο διακριτές πράξεις του Θεού, οι Πατέρες διευκρινίζουν ότι και τα δυο πλάστηκαν ταυτόχρονα («ου το μεν πρώτον, το δε ύστερον κατά τα Ωριγένους ληρήματα»²⁷). Δεν πρόκειται δηλαδή για δυο διαφορετικές χρονικές στιγμές, αλλά για δυο διακριτές διαστάσεις της μίας και ενιαίας ψυχοσωματικής ανθρώπινης φύσης. Γιατί ούτε το σώμα ούτε η ψυχή μπορούν να υπάρξουν χωριστά το ένα από το άλλο. Ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα και ψυχή μαζί.

Άνθρωπος δε αληθέστατα λέγεται κατά φύσιν ούτε ψυχή χωρίς σώματος, ούτ' αυ σώμα χωρίς ψυχής, αλλά το εκ συστάσεως ψυχής και σώματος εις μίαν την του καλού μορφήν συντεθέν.

Γνωρίζουμε ότι η ψυχή βρίσκεται εντός του σώματος, αλλά το πώς ακριβώς βρίσκεται εντός αυτού δεν το γνωρίζουμε («αλλ' ότι μεν εστιν εν τω σώματι τω ημετέρω ίσμεν, το δε πώς εστιν ουκ ίσμεν», Ι. Χρυστόστομος²⁸). Και, βέβαια, όταν λέμε ότι η ψυχή βρίσκεται εντός του σώματος δεν το εννοούμε «ως εν τόπω, [...] αλλ' ως εν σχέσει» (Νεμέσιος²⁹). Το σώμα είναι συνεργός και όχι δεσμοτήριο της ψυχής («ο θεός ου δεσμόν δους τη ψυχή το σώμα, αλλά συνεργόν», Αδαμάνιος³⁰). Η ψυχή συνδέεται μ' ολόκληρο το σώμα και όχι με

κάποιο επιμέρους τμήμα του («η ψυχή συνδέεται τω σώματι όλη όλω, και ου μέρος μέρει», Ι. Δαμασκηνός³¹). Διαπερνά και ενεργοποιεί όλα τα μέλη, από τον εγκέφαλο μέχρι τα πόδια («έστι ψυχή εν όλοις τοις μέλεσι, και άνω εν τω εγκεφάλω ενεργεί, και κάτω τους πόδας αυτή κινεί», Μακ. Αιγύπτιος³²). Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να πούμε ότι δεν είναι το σώμα που περιέχει την ψυχή, αλλά ότι η ψυχή περιέχει το σώμα, όπως η φωτιά περιέχει το πυρακτωμένο σίδηρο («ου περιέχεται υπ' αυτού, αλλά περιέχει αυτό, όπως πυρ σίδηρον», Ι. Δαμασκηνός³³).

Συνοψίζοντας τον κοινό παρονομαστή της πατερικής διδασκαλίας, ο Ι. Δαμασκηνός ορίζει την ψυχή ως ουσία απλή, ασώματη, άρατα στους φυσικούς οφθαλμούς, λογική και νοερά, χωρίς σχήμα, αυτεξούσια, θελητική και ενεργητική, επιδεχόμενη μεταβολής που χρησιμοποιεί το σώμα, ως όργανό της, ενώ αυτή του παρέχει τη δυνατότητα να ζει και να αυξάνεται και να αισθάνεται και να γεννά. Όλα αυτά η ψυχή τα έχει αποκτήσει από τη χάρη του Δημιουργού της από την οποία αντλεί την ίδια της την ύπαρξη και την ξεχωριστή της φύση, ενώ το σώμα συνίσταται από τα (τέσσερα) φυσικά στοιχεία και ορίζεται στις τρεις διαστάσεις του χώρου.³⁴

Ως εδώ φτάνει η γνώση μας. Πέρα απ' αυτό είναι αδύνατον να διεισδύσει κανείς περισσότερο στο μυστήριο της ψυχοσωματικής ένωσης, καθώς ούτε το σώμα από μόνο του, αλλά ούτε και η ψυχή από μόνη της συνιστούν άνθρωπο («μη αν ψυχήν μόνην μήτε σώμα μόνον, αλλά το συναμφοτέρον είναι και λέγεσθαι άνθρωπος», Ειρηναίος³⁵). Και τα δύο απορρέουν από μια κοινή οντολογική αρχή («μίαν αμφοτέρων αρχήν», Γρ. Νύσσης³⁶), η οποία κατά βάση παραμένει απρόσιτη για τις γνωστικές μας δυνατότητες. Εξηγεί ο Χρ. Γιανναράς:

Τόσο το σώμα όσο και η ψυχή είναι *ενέργειες* της ανθρώπινης φύσης, δηλαδή οι *τρόποι* με τους οποίους ενεργείται το γεγονός της *υπόστασης* (η προσωπικότητα, το εγώ, η ταυτότητα του υποκειμένου). Αυτό που είναι ο κάθε συγκεκριμένος άνθρωπος, η πραγματική του ύπαρξη ή υπόστασή του, αυτό το *μύχιο εγώ* που τον συνιστά ως υπαρκτικό γεγονός, δεν ταυτίζεται ούτε με το σώμα του ούτε και με την ψυχή του. Η ψυχή και το σώμα αποκαλύπτουν μόνο και φανερώνουν αυτό που είναι ο άνθρωπος, αποτελούν ενέργειες, εκδηλώσεις, εκφάνσεις, λειτουργίες φανέρωσης της υπόστασης του ανθρώπου. [...] Εξάλλου, και για την άμεση εμπειρία μας ό,τι ονομάζουμε σώμα δεν είναι ένα οριστικό δεδομένο, μια αμετάβλητη οντότητα, αλλά ένα δυναμικά ενεργούμενο γεγονός, ένα σύνολο από αδιάκοπα ενεργούμενες λειτουργίες.

[...] Και ό,τι ονομάζουμε ψυχή είναι επίσης ένα δυναμικά ενεργούμενο γεγονός, ένα σύνολο από αδιάκοπα ενεργούμενες λειτουργίες που φανερώνουν και εκφράζουν τη ζωντανή ύπαρξη του ανθρώπου.³⁷

Από τα παραπάνω ως σημειώσουμε δυο μόνο σημεία: α) Η ψυχή είναι μεν αυτεξούσια, θελητική κ.λπ., αλλά δεν έχει οντολογική αυτονομία: ό,τι είναι και ό,τι έχει το οφείλει στη χάρη του Θεού. β) Η ψυχή ηγεμονεύει στο σώμα, χωρίς όμως και πάλι να αποκτά εξ αυτού του λόγου κάποιου είδους οντολογική προτεραιότητα έναντι του.³⁸ ψυχή και σώμα συνιστούν εξίσου και από κοινού τον ενιαίο άνθρωπο και ανάγονται και τα δύο σε μια ενιαία οντολογική αρχή.

Υπάρχει, νομίζω, ένα ερμηνευτικό κλειδί για να κατανοήσουμε και να ξεπεράσουμε τη φαινομενική αυτή αντινομία της πατερικής περί ψυχής διδασκαλίας, που από τη μία φαίνεται πως δίνει στην ψυχή κάποια προτεραιότητα και αμέσως μετά την αναιρεί. Οι Πατέρες χρησιμοποιούν τους ίδιους όρους για να μιλήσουν ταυτοχρόνως σε δυο επίπεδα, η διαφορά των οποίων δεν είναι πάντοτε διακριτή: το επίπεδο της φυσιολογίας (*πώς λειτουργούν τα πράγματα*) και το επίπεδο της οντολογίας (*τι, πώς και γιατί είναι τα πράγματα*). Όλη τους η προσπάθεια είναι να οικειοποιηθούν την περί της φυσιολογίας γνώση της εποχής τους, αναιρώντας τις οντολογικές της σημασίες και ενσωματώνοντάς τη στη δική τους βιβλική, εικονολογική οντολογία.

Χρησιμοποιώντας αυτή τη μικτή γλώσσα, που κινείται ταυτοχρόνως και στα δυο επίπεδα –οντολογικό και φυσιολογικό– οι Πατέρες μίλησαν για την οντολογική ισοτιμία της ψυχής προς το σώμα, αλλά και για τη λειτουργική της προτεραιότητα ως κεντρικού διαύλου της δυνατότητας του ανθρώπου να υπάρξει κατ' εικόνα Θεού. Για να μιλήσουν γι' αυτήν τη λειτουργία της ψυχής οι Πατέρες χρησιμοποίησαν τον όρο *πνεύμα*, όπως και άλλους όρους (*καρδιά, νους, λόγος* κ.λπ.) χωρίς ποτέ να συγκροτήσουν ένα συμπαγές θεωρητικό σύστημα. Έτσι, σε αντίθεση π.χ. με την αυστηρή κωδικοποίηση του Φίλωνά, των Γνωστικών, του Ωριγένη κ.ά. που, όπως είπαμε και παραπάνω, είδαν το *πνεύμα* ως ένα διακριτό τρίτο παράγοντα πέρα από το σώμα και την ψυχή, στην ορθόδοξη πατερική παράδοση ο όρος *πνεύμα* χρησιμοποιήθηκε μ' έναν πολυσήμαντο τρόπο.

Όταν οι Πατέρες αναφέρονται στο πνεύμα εννοούν, εξηγεί ο Τατιανός, δυο διαφορετικά πράγματα («δύο πνευμάτων διαφοράς ἴσμεν»), εκ των οποίων το ένα είναι η ίδια η ψυχή («το μεν καλεῖται

ψυχή») και το άλλο, που είναι ανώτερο της ψυχής, είναι η εικόνα και ομοίωση του Θεού («το δε μείζον μεν της ψυχής, θεού δε εικόν και ομοίωσις»). Υπάρχει, λοιπόν, κατ' αρχάς η παραδοσιακά βιβλική χρήση του όρου, που αφορά την αδιαφοροποίητη έννοια της ψυχής στο σύνολό της («ψυχήν μεν, ην και πνεύμα φαμεν», Δίδυμος Αλ.³⁹). Από κει και πέρα, το πνεύμα αναφέρεται σ' εκείνη τη λειτουργία της ψυχής που τον ανάγει σε κοινωνία με το Θεό.

Κατ' αντιδιαστολή προς όλα τα υπόλοιπα ζώα, η ψυχή των οποίων είναι άλογη, φυσική απλώς προέκταση της υλικής τους συγκρότησης, η ψυχή του ανθρώπου είναι «λογική» και «νοερά»:

διττήν γαρ είναι της ψυχής έγωγε οίμαι την δύναμιν, μιας και της αυτής υπάρχουσής την μεν τινά του σώματος ζωτικήν, την ετέραν των όντων θεωρητικήν, ην δη και λογιστικήν ονομάζομεν.⁴⁰

Στον πυρήνα της ψυχής βρίσκεται ο νους, που αποτελεί το πνευματικό κέντρο της ψυχής, έδρα της κοινωνίας με το Θεό.⁴¹ Η πνευματική κοινωνία της ψυχής με το Θεό δεν προκύπτει μ' έναν εκ των έξω βιασμό της, ούτε με την παράδοσή της σε μια εξωτερική ανοίκεια δύναμη (έναν απόκοσμο κι απρόσιτο Θεό), αλλά με την ανεύρεση του πραγματικού της εαυτού αφού, όπως είπαμε, το πραγματικό της αρχέτυπο είναι η κατά το πρότυπο του Χριστού θεανθρώπινη συνέργεια («όταν προς το αρχέτυπον εαυτής βλέπη η ψυχή, τότε δι' ακριβείας εαυτήν καθορά», Γρ. Νύσσης⁴²). Ή, όπως το λέει απλούστερα ο Μ. Βασίλειος, η ψυχή μας έχει διαμορφωθεί με πρότυπο τον Χριστό («η ψυχή ημών κατ' αυτόν μεμορφώσθαι»⁴³).

Αυτή η πνευματική κοινωνία δεν περιορίζεται στο νου, αλλά διαπερνά το σύνολο της ψυχής για να αγκαλιάσει όλη την ανθρώπινη πράξη («ίδιον του λογιστικού της ψυχής σχολάζειν γνώση θεού του δε παθητικού αυτής, αγάπη και εγκράτεια», Αββάς Θαλάσσιος⁴⁴). Οργανο της πράξης αυτής είναι και το σώμα. Έτσι, η ύπαρξη κατ' εικόνα Θεού δεν αφορά μόνο την ψυχή, αλλά και το σώμα.⁴⁵

Η ψυχή είναι κατά κάποιο τρόπο η ενδιάμεση δίοδος των ενεργειών-χωρισμάτων του Πνεύματος προς το ανθρώπινο σώμα.⁴⁶

Με βάση αυτή τη θεώρηση, ο Γρηγόριος Παλαμάς συνοψίζει στο 14ο αιώνα όλη την προηγούμενη πατερική παράδοση με τη δική του θεωρία για την τριαδική σύσταση του πνευματικού ανθρώπου, που αποτελείται όχι μόνον από το σώμα και την ψυχή, αλλά και από τη χάρη του επουράνιου Πνεύματος.⁴⁷ Θα νόμιζε κανείς ότι έτσι ξαναγυρνάμε σε μια τριχοτομική φυσιολογία του ανθρώπου, αντίστοιχη μ' αυτή του Φίλωνα, των Στωικών, των Γνωστικών και του Ωριγένη. Όμως στον Γρ. Παλαμά, όπως και σε όλους τους ορθόδοξους Πατέρες, το πνευματικό στοιχείο δεν είναι ένα τρίτο, θείο ή ανθρώπινο φυσικό στοιχείο δίπλα στο σώμα και στην ψυχή, αλλά ο εικονολογικός (κατ' εικόνα Θεού) χαρακτήρας της συνολικής ανθρώπινης ψυχοσωματικής σύστασης.⁴⁸

ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΩΝ

*... την εντολήν δε παραβάντα του σου προστάγματος,
 –συνεχίζει η συγχωρητική ευχή–
 και μεταλαβόντα της εικόνας, και μη φυλάξαντα
 και δια τούτο, ίνα μη το κακόν αθάνατον γένηται,
 φιλανθρώπως κελεύσας την κρίσιν, και μίξιν ταύτην,
 και τον άρρηκτόν σου τούτον δεσμόν,
 ως Θεός των Πατέρων ημών,
 τω θείω βουλήματι αποτέμνεσθαι και διαλύεσθαι
 ώστε την μεν ψυχήν εκείσε χωρείν, ένθα και το είναι προσελάβετο,
 μέχρι της κοινής αναστάσεως,
 το δε σώμα εις τα εξ'ων συνετέθη αναλύεσθαι*

Όμως, η Εκκλησία ούτε έχει ούτε καλλιεργεί αυταπάτες. Η διδασκαλία της δεν είναι μια ρομαντική εξιδανίκευση της πραγματικότητας. Δεν είναι ένας μάταιος ύμνος στη ζωή, τη χαρά και την αγάπη αλλά ένας δρόμος απελευθέρωσης από το θάνατο, τη θλίψη και την αποξένωση που διέπουν τον κόσμο τούτο. Με την οντολογία και τη φυσιολογία της η Εκκλησία μιλά για τη δυνατότητα ενός τρόπου ύπαρξης, έχοντας σαφή επίγνωση της κυριαρχίας του αντίθετου τρόπου.

Από την άλλη μεριά, η διδασκαλία της δεν είναι μια «ιδεολογία». Τη δυνατότητα ζωής που εξαγγέλλεται η Εκκλησία την είδε εμπειρικά, όπως της αποκαλύφθηκε εκ Θεού, αρχικά στις προαναγγελίες της Παλαιάς Διαθήκης και στη συνέχεια στον Χριστό και το Ευαγγέλιό του. Είδε τα απτά αποτελέσματα αυτού του Ευαγγελίου στη λειτουργική και ασκητική της ζωή, στους αγίους της και στα μικρά και

μεγάλα θαύματα που συμβαίνουν καθημερινά γύρω μας. Από μια άποψη, η Εκκλησία δεν είναι παρά η κιβωτός αυτής της διστορικής και πανανθρώπινης εμπειρίας. Με τη διδασκαλία της, που δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένας απλός υπομνηματισμός του Ευαγγελίου και της ιστορίας της, αυτήν την εμπειρία προσπαθεί –στο μέτρο του δυνατού– να κατανοήσει και να κάνει κατανοητή στους λοιπούς ανθρώπους.

Πώς θα μπορούσε, όμως, να είναι πειστική αν δεν ξεκίνησε τη μαρτυρία της από το πιο αδύνατο σημείο της, από την αχιλλειο πτέρνα κάθε ευαγγελίου ζωής, από το γεγονός του θανάτου;

Ο θάνατος είναι αποτέλεσμα της λανθασμένης επιλογής του ανθρώπου ανάμεσα στις δυο υπαρξιακές δυνατότητες που έχει στη διάθεσή του: ή να ζήσει διαφυλάττοντας την εικόνα του Θεού της οποίας μετέλαβε, ή να βασιστεί στις δυνατότητες της δικής του κτιστής φύσης: να υπάρξει «πνευματικά» ή «ψυχικά». «Ψυχικά» σημαίνει να βασιστεί στις φυσικές ψυχοσωματικές του δυνάμεις («ψυχικόν, το υπό της ψυχής κυβερνώμενον», Θεοδώρητος Κύρου). «Πνευματικά» σημαίνει να ενεργοποιήσει τις ψυχοσωματικές του δυνάμεις σύμφωνα με τον εικονολογικούς χαρακτήρα, συντονιζόμενος έτσι με το Άγιο Πνεύμα («πνευματικόν δε, το υπό του πνεύματος οικονομούμενον», του ιδίου⁴⁹).

Η Εκκλησία από πολύ νωρίς αντιδιέστειλε αυτούς τους δυο τύπους υπάρξεως, «ψυχικό» και «πνευματικό»⁵⁰ που, όπως είπαμε και παραπάνω, τους ξαναβρίσκουμε με σύγχρονη γλώσσα στον Χρ. Γιανναρά, όταν αντιδιαστέλλει τη «φύση» προς το «πρόσωπο». Ο άνθρωπος επέλεξε (και δεν έχει πάψει συνεχώς να επιλέγει) την ανάπτυξή του βασισμένος στις δυνατότητες της φύσης του. Σισύφεια προσπάθεια. Στα όρια αυτής της φύσης, η οργανική ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου βαίνει φυσιολογικώς προς τη φθορά. Κάνοντας ίσως μαύρο χιούμορ, η συγχωρητική ευχή μιλά για τον «άρρηκτο δεσμό» που συνιστά τον άνθρωπο, την ώρα που η εκκλησιαστική σύναξη βιώνει με τρόπο δραματικό τη διάρρηξη του δεσμού αυτού.

Αλλά δεν είναι αυτό το μόνο είδος θανάτου που γνωρίζουμε ως άνθρωποι. Καθετί που συντίθεται από την ψυχική μας ενέργεια και φέρει τη δική μας προσωπική σφραγίδα (τα έργα μας και οι σχέσεις μας), αποτελεί κατά κάποιον τρόπο «σώμα» μας. Είναι η ένζωση ενεργοποίηση κομματιών του κόσμου γύρω από το προσωπικό μας ψυχικό κέντρο, γύρω από τον προσωπικό μας ψυχικό τύπο. Όπως το βιολογικό

μας σώμα ζει μέσα από τη συνεχή μετάπλαση και οικειοποίηση της προσλαμβανόμενης ύλης και ενέργειας σύμφωνα με τον προσωπικό του καθενός ψυχικό λογότυπο (που αποτυπώνεται και στο ατομικό DNA), έτσι κάθε άνθρωπος συγκροτεί γύρω του ένα είδος κοσμικού ή συμπαντικού «σώματος» μέσω της μετάπλασης και οικειοποίησης του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, σύμφωνα και πάλι με τον προσωπικό του λογότυπο. Με τον τρόπο αυτό, οικοδομούμε το κοινωνικό και συμπαντικό μας «σώμα» που συγκροτείται από τα έργα μας, τα αποκτήματά μας, τις σχέσεις μας κ.λπ.

Αυτό το «σώμα» το βλέπουμε πολλές φορές να αυξάνεται, διευρύνοντας τα υπαρκτικά μας όρια. Πολλές φορές όμως το βλέπουμε να φθείρεται και να καταρρέει, αφήνοντάς μας σαφή τη γεύση του θανάτου, μέχρι που ο αναντίρρητος αυτός εξουσιαστής του κόσμου τούτου εισβάλλει νικητής και στο τελευταίο μας οχυρό: στο βιολογικό μας σώμα. *Ο βιολογικός αυτός θάνατος δεν είναι παρά το οριστικό τέρμα της δημιουργικής έξης του ανθρώπου, της δυνατότητάς του να συντονίζει γύρω από το ψυχικό του κέντρο τη συμπαντική ύλη και ενέργεια.* Οι Πατέρες μίλησαν γι' αυτό το διευρυμένο σώμα με τη θεωρία των «δερματίνων χιτώνων» βασισμένοι στο γνωστό χωρίο της Γενέσεως («Και εποίησεν κύριος ο θεός τω Αδάμ και τη γυναικί αυτού χιτώνας δερματίνους και ενέδυσεν αυτούς», Γεν. 3.21).⁵¹ «Δερματίνοι χιτώνες» δεν είναι μόνο το βιολογικό σώμα, αλλά ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος, κατά τη φιλόσοφο παραχώρηση του Θεού, συγκροτεί σε «σώμα» γύρω του το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον, ενεργώντας τη βιολογική και κοινωνική του φύση μετά την έκπτωσή του από τον Παράδεισο.

Στον «ψυχικό» άνθρωπο –που είμαστε βέβαια η συντριπτική πλειονότητα αυτού του πλανήτη– ο ανθρώπινος λογότυπος, αποσπασμένος από την εικόνα του Θεού, τη ζωοποιό του αρχή, ενεργεί με εγωστρέφεια κατακερματίζοντας τον κόσμο που τον περιβάλλει, ελπίζοντας ότι θα τον ανασυνθέσει γύρω του. Επιχειρεί, έτσι, να αναδειχτεί αυτός σε ενοποιό και ζωοποιό κέντρο του εαυτού του και του κόσμου. Μάταια βέβαια, παρ' όλα αυτά ο Θεός συγκατένευσε φιλόσοφα σ' αυτή την αμφιλεγόμενη λύση για να διασωθούν, έστω και με τρόπο στρεβλό, εγκλωβισμένες και παραμορφωμένες στα όρια της κτιστής ανθρώπινης φύσης οι ιδιότητες της προσωπικής αναφορικότητας και λογικότητας, με τις οποίες ο Θεός κόσμησε τον άνθρωπο κατ' εικόνα και ομοίωσή Του.

Από την άλλη μεριά –και πάλι λόγω της φιλανθρωπίας του, «ίνα μη το κακόν θάνατον γένηται», όπως λένε οι Πατέρες– επέτρεψε το θάνατο ως φυσιολογική διάλυση αυτών των πρόχειρων ιδιοκατασκευών του ανθρώπου, με κορυφαία απ' όλες την ίδια την ανθρώπινη βιολογική ύπαρξη. Ο θάνατος αυτός οδηγεί σε μια παρά φύσιν διάρρηξη του ψυχοσωματικού δεσμού· στην αποδέσμευση της ψυχής από το σώμα· στην αποψίλωση, δηλαδή, του ψυχικού λογότυπου από τα υλικά στοιχεία που του παρείχαν τον τόπο τον αναγκαίο για να υπάρξει κατά τρόπο ενεργό. Τα υλικά στοιχεία αποδεσμεύονται απ' αυτόν τον ψυχικό λογότυπο και διασκορπίζονται στο επίπεδο της αυτοφουούς του κάθε στοιχείου φυσικής λειτουργίας.

Και ο ψυχικός λογότυπος; Η προσωπική ψυχή του ανθρώπου παραμένει, λέει η πατερική παράδοση, «ένθα και το είναι προσελάβετο», στην αγκαλιά δηλαδή των ακτίστων του Θεού ενεργειών, όπου και μένει εκκρεμής έως την κοινή ανάσταση.

Ο θάνατος είναι, ταυτόχρονα, μια προσωπική αλλά και μια καθολική, συμπαντική εκκρεμότητα. Όπως είπαμε και παραπάνω, η ψυχή για το Χριστιανισμό δεν είναι μια ιδιαίτερη οντότητα, ένα αυθύπαρκτο στοιχείο, συστατικό της ανθρώπινης φύσης· δεν είναι μια ξεχωριστή οντολογική αρχή. Είναι έννοια λειτουργική στο πλαίσιο μιας φυσιολογίας του ανθρώπου. Στην ουσία, δεν έχει δική της ύπαρξη. *Είναι φορέας υπάρξεως*. Σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση, δημιουργήθηκε από την επενέργεια της πνοής του Θεού επί του κτιστού σώματος του ανθρώπου. Υπάρχει πραγματικά στο βαθμό που ζωοποιεί το υλικό σώμα ως διαυλος μεταβίβασης της ζωοποιού ενέργειας του Θεού επ' αυτού και ως ενεργειακή απόκριση του υλικού σώματος στη θεία πνοή· στο βαθμό, δηλαδή, που λειτουργεί δημιουργικά, ενοποιητικά και αναφορικά, σε διπλή πάντοτε συνάφεια προς την ύλη και προς το Θεό.

Όταν, λοιπόν, η ψυχή αποκόβεται από το υλικό σώμα, παύει να ενεργεί σύμφωνα με την ουσία της, που ορίζεται από την αναφορική σχέση μεταξύ Θεού και υλικού σώματος. Μόνο καταχρηστικά μπορούμε τότε να μιλάμε για *ύπαρξη* ψυχής. Είναι μια *οιονεί ύπαρξη*, μια σκιά, σαν την ψυχή του Αχιλλέα που συνάντησε ο Οδυσσέας στον Άδη. Δίκαια παραπονιόταν η ψυχή του Αχιλλέα, γιατί και του τελευταίου των θνητών η ψυχή, που μπορούσε να διαφεντεύει το σπιτικό του ή το σώμα του έστω, είχε μεγαλύτερη βασιλική εξουσία και δόξα από την εξουσία και τη δόξα αυτής της σκιώδους ύπαρξης που σερνόταν

στον Άδη ως φορέας αναμνήσεων, σε πλήρη πλέον αδυναμία εξωστρεφούς ενέργειας προς τον κόσμο.

Με δεδομένη τη μακροαίωνα σύγχυση περί του τι πρεσβεύει η Εκκλησία για την ψυχή και την αθανασία, είναι πραγματικό σκάνδαλο να ακούσ τον Άγιο Ιουστίνο να λέει το 2ο μ.Χ. αιώνα ότι

εκείνοι που λένε πως δεν υπάρχει καμιά ανάσταση νεκρών, και ότι οι ψυχές τους, όταν αυτοί πεθάνουν, οδηγούνται στον ουρανό, δεν είναι καθόλου Χριστιανοί.

Διάλογος 80⁵²

Από την άλλη μεριά, τα υλικά στοιχεία (ο «χους»), ακόμα κι όταν διασκορπίζονται διατηρούν, όπως θα έλεγε ο Άγιος Μάξιμος, το «λόγο» και το «είδος» του ανθρώπου⁵³ που, μέσα σ' όλη την παραμόρφωση και τη διαστροφή, δεν έπαψε να ζει οικειοποιούμενος την πνοή του Θεού. Κάθε υλική σύσταση που είναι προϊόν της ψυχικής ενέργειας του ανθρώπου, είτε είναι το ίδιο του το σώμα είτε είναι το ιστορικό του έργο, φέρει πάνω της την ενεργειακή σφραγίδα της ψυχής, στην οποία συμπίπτουν η αμαρτωλή εγωστρεφής ψυχικότητα και η αγιαστική πνευματικότητα.

Ο θάνατος λειτουργεί γι' αυτήν την ύλη καθαρτικά. Με τη διάλυση των σωματών στα επιμέρους υλικά τους στοιχεία, διαλύονται και εξαφανίζονται οι ασταθείς ιδιοτελείς ενεργειακές δομές και εκτυπώσεις που τα συγκροτούσαν, ενώ ό,τι ήταν εκ Θεού παραμένει ενεργό, αφήνοντας πάνω στην κατακερματισμένη ύλη τον τύπο της προσωπικής του ανθρώπου χαρισματικής δεκτικότητας. Αυτή η ύλη είναι πλέον αδιαλείπτως ανοικτή στη χάρη του Θεού, με τον προσωπικό τρόπο του ανθρώπου του οποίου διατηρεί την ενεργειακή σφραγίδα. Στην ουσία, αυτό που καθιστά την ύλη αυτή ιερή είναι η εικονολογική της υπόσταση, η δυνατότητά της να αναγάγει αυτούς που κοινωνούν μαζί της στον προηγούμενο προσωπικό της φορέα και δι' αυτού στο Θεό. Τεκμήριο αυτού του γεγονότος είναι για την Εκκλησία η αγιαστική δράση των κεκοιμημένων Αγίων και των ιερών τους λειψάνων, καθώς και των ιερών εικόνων ή άλλων λειτουργικών αντικειμένων.

Μαζί με τη Δευτέρα του Θεού Παρουσία η Εκκλησία προσδοκά την κοινή ανάσταση ως οριστική εν Θεώ ανακεφαλαίωση σύνολης της Δημιουργίας και της ιστορίας του ανθρώπου· ως λύση του «ψυχικού και σωματικού αμαρτήματός» του. Η Εκκλησία προτίμησε να διατυ-

πάσει στα δογματικά της σύμβολα την πίστη της στην ανάσταση, παρακάμπτοντας την πατερική διδασκαλία περί ψυχής και σώματος. Μίλησε, απλώς, για «ανάσταση νεκρών», χρησιμοποιώντας, έτσι, μια άμεσα εμπειρική έννοια χωρίς θεωρητικό φορτίο.⁵⁴ « Έσται γαρ, όντως έσται νεκρών ανάστασις», βεβαιώνει απλά και πανηγυρικά ο Ι. Δαμασκηνός.⁵⁵

Σ' αυτήν την ανάσταση οι άνθρωποι θα εγερθούν με τα σώματά τους («ανάστασιν δε λέγοντες σωμάτων φομέν ανάστασιν», Ι. Δαμασκηνός⁵⁶), αφού η ανάσταση αφορά ολόκληρο τον άνθρωπο με την ψυχοσωματική του σύσταση («κέκληκε δε ο θεός εις ζωήν και ανάστασιν τον άνθρωπον, ου το μέρος αλλά το όλον κέκληκεν, όπερ εστί την ψυχήν και το σώμα», Ιουστίνος⁵⁷). Αν δεν αναστηθεί το σώμα, δεν θα πρόκειται για πραγματική ανάσταση του ανθρώπου («ει γαρ μη ανίσταται σώμα, ουκ ανίσταται άνθρωπος», Ι. Χρυσόστομος⁵⁸). Αυτοί που θα αναστηθούν είναι οι νεκροί μαζί με τα ιδιαίτερα σώματά τους («τα νεκρούμενα και εις γην βαλλόμενα πάλιν απολήψεσθαι εαυτών σώματα προσδοκώμεν», Ιουστίνος⁵⁹). Και κάθε σώμα θα συνδεθεί με τη δική του ψυχή («ως εκάστω σώματι η ίδια ψυχή αποδοθήσεται», Ειρηναίος⁶⁰). Και θα είμαστε τότε αυτό που είμαστε και τώρα, δηλαδή άνθρωποι («εσόμεθα γαρ όπερ εσμέν, τουτέστιν άνθρωποι»), μόνο που θα είμαστε ασύγκριτα πιο άφθαρτοι και απελευθερωμένοι από την αποτυχία και, επομένως, δεδοξασμένοι («πλην αμείνους ασυγκρίτως άφθαρτοι γαρ και ανώλεθροι, και προς γε τούτο δεδοξασμένοι», Κύριλος Αλ.).⁶¹

δια τούτο δεόμεθά σου...

ίνα μη παρίδης το σον πλάσμα καταποθήναι τη απωλεία:

αλλά το μεν σώμα διαλυθήναι εις τα εξ ων συνετέθη,

την δε ψυχήν καταταγήναι εν τω χωρώ των δικαίων.

... εν σκηναίς Αγίων κατάταξον...

λύσον... του ψυχικού και σωματικού αμαρτήματος,

και έστω συγκεχωρημένος, και εν τω νυν αιώνι και εν τω μέλλοντι...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί της εν Χριστώ ζωής*, λόγος 2 (Patrologia Graeca Migne 150,561a).
2. Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1983, σ. 89.
3. Όπως γράφει ο π. Αλ. Σμέμαν, «μήτε η διδασκαλία της αθανασίας της ψυχής, η στηριγμένη στην αντίθεση ανάμεσα στο πνευματικό και στο υλικό, μήτε ο θάνατος ως απολύτρωση, μήτε ο θάνατος ως τιμωρία, είναι στην πραγματικότητα χριστιανικές διδασκαλίες». (*Για να Ζήσει ο Κόσμος*, εκδ. Δόμος, 1987, σ. 145).
4. Νίκου Α. Ματσούκα, *Μυστήριον επί των Ιερώς Κεκοιμημένων*, εκδ. Π. Πουρναρά, 1992, σ. 24.
5. Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ. 88.
6. Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Το Προπατορικό Αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, 1989, σ.132. – Κι ως μια επιπλέον μαρτυρία ας αναφέρουμε το προκλητικό «κα ο λόγος σαρξ εγένετο» (Ιω. 1.14), που δεν αναφέρεται βέβαια στο σώμα του Ιησού, αλλά στο συνολικό γεγονός της ενανθρώπισης του Λόγου.
7. Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ. 88.
8. Βλ. Ν. Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, τ. 1, 1988, σ. 85 κ.ε. – Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ. 88.
9. Λέει σχετικά ο καθηγητής Ν. Μπρατσιώτης: «... οι εν λόγω ερευνηταί πρώτον μεν θεωρούν τον ελληνικό όρο *ψυχή* ως πλατωνικών, παραθεωρούντες την χρήση αυτού ήδη παρ' Ομήρω και τη αρχαία ελληνική γραμματεία καθ' όλου, εξ ης παρέλαβεν αυτόν ο Πλάτων, δεύτερον δ' ότι ούτοι περιοριζόμενοι μόνον εις την πλατωνικήν έννοιαν του όρου *ψυχή* δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τας σημασιολογικάς παραλλαγάς αυτού εν τη ελληνική γενικώς γραμματεία...» (Ν. Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, σ. 87).
10. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, τ. ΙΕ, σ. 8004.
11. *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, Άρτος Ζωής, 1980, στ. 1022. Βλ. επίσης Ν. Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, σ. 83 κ.ε.
12. Παναγή Λεκατσά, *Η Ψυχή*, β' έκδ., εκδ. Καστανιώτη, 2000, σ. 34 κ.ε.
13. Ό. π., σ. 16 κ.ε.
14. *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, στ. 1023.
15. «Κατ' εικόνα Χριστού· τούτο γαρ εστι κατ' εικόνα του κτίσαντος αυτόν». (Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εις την Προς Κολοσσαείς*, ομ.8, 2 PG62, 353).
16. Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, β' έκδ., ΣΥΝΑΞΗ, 1981, σ. 23.
17. Ό. π., σ. 32-33.
18. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί της εν Χριστώ Ζωής*, λόγος 3 (Mige 150.572b).
19. Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, σ. 28
20. Γρηγορίου Νύσσης, *Εις τον Εκκλησιαστήν*, ομ.1 (Migne 44, 624b).
21. Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ. 93.
22. Ό. π., σ. 93-94.
23. Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, σ. 33.

24. Ο. π., σ. 33-34.
25. Ι. Καρμίρη, *Δογματική, φωτοτυπημένες σημειώσεις*, 1969, σ. 172.
26. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, 2.12, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 150.
27. Ο. π., σ. 150.
28. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Περί Ακαταλήπτου του Θεού – Κατά Ανομοίων*, 5.4 (1.485c).
29. Νεμεσίου, *Περί Φύσεως Ανθρώπου* (Migne 40.504).
30. Αδομαντίου, *Διάλογος* 5.21.
31. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, 1.13, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 86 (Migne 94.853a).
32. Μακαρίου Αιγυπτίου, *Αποφθέγματα*, 40.3.
33. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, 1.13, σ. 86 (Migne 94.853a).
34. «Ψυχή τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα ἀπλή, ἀσώματος, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οὐκείαν φύσιν ἀόρατος, λογικὴ τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, ὀργανικῶ κεχρημένη σῶματι καὶ τούτῳ ζωῆς αὐξήσεώς τε καὶ γεννήσεως παρεκτικὴ, οὐχ ἕτερον ἔχουσα παρ' εαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τὸ καθαρῶτατον (ὡσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σῶματι, αὐτεξούσιος, θελητικὴ καὶ ἐνεργητικὴ, τρεπτὴ ἢτοι ἐθελότρεπτος, ὅτι καὶ κτιστὴ, πάντα ταῦτα κατὰ φύσιν ἐκ τῆς τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὴν χάριτος εἰληφυῖα, ἐξ ἧς καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ φύσει οὕτως εἶναι εἰληφέν. [...] Σῶμα ἐστὶ τὸ τριχὴ διαστατὸν ἦγουν τὸ ἔχον μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος ἢτοι πάχος. Πᾶν δὲ σῶμα ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων συνίσταται...» (Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, 2.12, σ. 152).
35. Ειρηναίου, *Έλεγχος και Ανατροπή της Ψευδωνύμου Γνώσεως*, Ε, VI, 1, PG7, 1137A.
36. Γρηγορίου Νύσσης, *Περί Κατασκευής του Ανθρώπου*, 29.3 (Migne 44.236b).
37. Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ. 99-100.
38. Στη μελέτη του μοναχού Χρυσοστόμου Διονυσιάτου (*Θεός Λόγος και Ανθρώπινος Λόγος*, εκδ. Ι. Μ. Αγ. Διονυσίου, Αγ. Όρος, 1998, σ. 116) συναντάμε την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η πατερική σκέψη «προσδίδει σαφή οντολογική προτεραιότητα στην ψυχή, από την οποία εκχέεται η φυσική της δύναμη ως ζωή και ενέργεια στο σώμα». Νομίζω πως δεν πρόκειται για πραγματική επί της ουσίας διαφάνια με αυτό που εμείς ισχυριζόμαστε εδώ, αλλά για διαφορετική κατανόηση του τι είναι οντολογία, πράγμα που γίνεται σαφές από το ίδιο το επιχείρημα του συγγραφέα περί του ηγεμονικού χαρακτήρα της ψυχής επί του σώματος. Αυτό, όμως, το ζήτημα υπάγεται στο πεδίο της φυσιολογίας και όχι της οντολογίας. Εκμεταλλεύομαι την ευκαιρία για να δώσω ένα κάπως απλοϊκό αλλά κατά τη γνώμη μου εύγλωττο παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ των δύο πεδίων (της φυσιολογίας και της οντολογίας). Θα έλεγα, λοιπόν, ότι σε μια Δημοκρατία η προτεραιότητα που έχει ο Πρόεδρος ή ο Πρωθυπουργός έναντι των άλλων πολιτών αφορά το ειδικό βάρος των λειτουργιών του (δηλαδή την πολιτική

- βλ. φυσιολογία), ενώ από την άποψη μιας, τρόπον τινά, «συνταγματικής οντολογίας» όλοι είναι ισότιμοι πολίτες, μέλη του σώματος του «κυρίαρχου λαού» ή του «κυρίαρχου έθνους» απ' όπου απορρέει κάθε κρατική αρχή και εξουσία. Από την άποψη, λοιπόν, όχι του ρόλου που παίζουν, αλλά της συστατικής αρχής από την οποία αντλούν και τα δύο την ύπαρξή τους (δηλαδή της οντολογίας), τόσο η ψυχή όσο και το σώμα είναι οντολογικώς ισότιμα, παρά τον ηγεμονικό ρόλο της ψυχής.
39. Διδύμου Αλεξανδρέως (Τυφλός), *Περί Τριάδος*, 2.20 (Migne 39.736a).
40. Μ. Βασιλείου, *Ασκητικόν*, 2.2 (Migne 31.1340d).
41. «Ο παλαιός άνθρωπος έχει υποταγμένο το νου στην αίσθηση και στο λόγο και συχνά υποτάσσει και το λόγο στις σωματικές ανάγκες. Αντίθετα, ο καινός άνθρωπος έχει νου ενεργούμενο και φωτιζόμενο από την Αλήθεια της Τριάδος, οδηγό και ηγεμόνα του λόγου, της αισθήσεως και του σώματος. Η ψυχή του παλαιού ανθρώπου έχει διεσπασμένες τις δυνάμεις της, με κυρίαρχο το παθητικό της ψυχής (θυμικό και επιθυμητικό) να επιβάλλει τη δική του θέληση. Αντίθετα, ο καινός άνθρωπος ενεργεί ενοποιημένα, με νου ηγεμόνα όλης της ψυχής, της οποίας η θέληση *συνεργεί* με τη βούληση του Θεού» (Χρυσοστόμου Διονυσιάτου, *Θεός Λόγος και Ανθρώπιнос Λόγος*, σ. 57).
42. Γρηγορίου Νύσσης, *Επιτάφιοι* (Migne 46.509c,d).
43. Μ. Βασιλείου, *Επιστολή* 159, 3.247e (Migne 32.620b).
44. Αββά Θαλασσίου (Migne 91.1428).
45. Σταύρου Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Θεώσεως*, εκδ. Δόμος, 2001, σ. 67.
46. Ο. π., σ. 68.
47. Ο. π., σ. 67.
48. «Κατά ταύτα –γράφει ο Ι. Καρμίρης– ο τριχοτομικός τύπος πραγματικά ανάγεται εις τον διχοτομικόν τύπον τον δεχόμενον μόνον σώμα και ψυχήν. Και οι δύο αυτοί τύποι, διδάσκουν την αυτήν κατ' ουσίαν διδασκαλίαν, ότι δηλ. ο άνθρωπος συνίσταται εκ σώματος και ψυχής. Το πνεύμα δεν είναι τρίτον συστατικόν του ανθρώπου, αλλ' απλώς η ανωτέρα δύναμις και ενέργεια της ψυχής μετά της οποίας εναλλάσσεται το πνεύμα όπως λέει ο Δαμασκηνός, είναι το ανώτατον και καθαρώτατον μέρος της ψυχής το κατέχον εν τη ψυχή οίαν θέσιν και σημασίαν κατέχει ο οφθαλμός εν τω σώματι» (*Δογματική*, σ. 175). – Βλ. και α) Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Το Προπατορικόν Αμάρτημα*, σ. 139-140, β) Παναγ. Κ. Χρήστου, *Η Περί Ανθρώπου Διδασκαλία του Θεοφίλου Αντιοχείας*, σ. 10.
49. Θεοδωρήτου Κύρου, *Ερμηνεία εις την Α΄ Κορ.* 15.44 (Migne 3.278).
50. Ο Παύλος πρώτος διακρίνει μεταξύ του ψυχικού και του πνευματικού ανθρώπου («ψυχικός δε άνθρωπος ου δέχεται τα του πνεύματος του Θεού ... ο δε πνευματικός ανακρίνει τα πάντα», *Α΄ Κορ.* 2.14-15). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Παύλος χρησιμοποιεί με την ίδια ακριβώς σημασία τους όρους *ψυχικός* και *σαρκικός*, όπως και την έκφραση «κατά άνθρωπον περιπατεί» (*Α΄ Κορ.* 2.14, 3.3), η οποία ερμηνεύει τους δυο προηγούμενους όρους. Επίσης, η *Επιστολή Ιούδα* αναφέρεται στους «ψυχικούς» ανθρώπους, που

- είναι οι «πνεύμα μη έχοντες», οι «κατά τας εαυτών επιθυμίας πορευόμενοι» (Ιούδα 19), ενώ η *Επιστολή Ιακώβου* ξεχωρίζει την «άνωθεν» σοφία από την «ψυχική», που χαρακτηρίζεται και «επάγειος» ή «δαιμονιάδης» (Ιακ. 3.15). – Βλ. σχετικά και Ιωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Το Προπατορικό Αμάρτημα*, σ. 140-141.
51. Για τους «δερμάτινους χιτώνες» βλ. Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, σ. 45 κ.ε. - Βλ. επίσης Χρήστου Γιανναρά, *Αλφαριθμητάρι της Πίστης*, σ. 133-135.
 52. Βλ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, εκδ. Πουρνάρα, 1983, σ. 252.
 53. Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, σ. 72.
 54. «Προσδοκώ ανάστασιν νεκρών και ζωήν του μέλλοντος αιώνας», λέει το κατεξοχήν σύμβολο της ορθόδοξης Εκκλησίας, το Σύμβολο Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης, το Σύμβολο Αντιοχείας μιλά για «νεκρών ανάστασιν». Τα δογματικά σύμβολα που ανάγονται σε αρχαίες παραδόσεις μιλούν για «σαρκός ανάστασιν» (Σύμβολο Ιεροσολύμων, Αποστολικό Σύμβολο), το δε Αθνασιανό Σύμβολο διευκρινίζει σαφώς ότι «πάντες άνθρωποι αναστήσονται συν τοις εαυτών σώμασι».
 55. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, 4.27, σ. 444 (Migne 94.1220a).
 56. Ο. π., 4.27, σ. 444.
 57. Ιουστίνου, *Απόσπασμα Περί Αναστάσεως* (Migne 6.1585c).
 58. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Περί Αναστάσεως Νεκρών*, 7 (2.434c).
 59. Ιουστίνου (Φιλοσόφου και Μάρτυρος), *Α΄ Απολογία*, 18.6 (Migne 6.356b).
 60. Ειρηναίου Λυώνος, *Αποσπάσματα*, 12 (Migne 7.1236a)
 61. Κυρίλου Αλεξανδρείας, *Εξηγήσις εις την Α΄ Κορ.*, 15.51 (Migne 74.913a).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Άγνωστη Ψυχή

Το Φάντασμα στη Μηχανή

η σχέση της ψυχής με τον εγκέφαλο
για τη σύγχρονη επιστήμη

*Πόσο γρήγορα στεγνώνει
Η δροσιά πάνω στο σκορδόφυλλο.
Η δροσιά που στεγνώνει τόσο γρήγορα,
Θα ξαναπέσει αύριο.
Αλλά αυτός που μεταφέρουμε στον τάφο
Δεν θα ξαναεπιστρέψει πια.*

Στίχος από κινεζικό τραγούδι που τραγουδιόταν
κατά την ταφή βασιλιάδων και πριγκίπων

Tο 17ο αιώνα ο Γάλλος φιλόσοφος Καρτέσιος έθεσε τα θεμέλια του φιλοσοφικού *Δυΐσμού* διαχωρίζοντας το νου από το σώμα. Έπειτα από δύο περίπου αιώνες ο *Διαφωτισμός*, ακολουθούμενος από τον *Εμπειρισμό* και τον *Αναγωγισμό*, οδήγησαν τους επιστήμονες στην αντίθετη ακριβώς κατεύθυνση: απορρίπτοντας την ύπαρξη κάθε πράγματος που δεν μπορούσε να αποδειχτεί πειραματικά, οι επιστήμονες διακήρυξαν ότι η σκέψη και η συνείδηση θα εξηγηθούν κάποια μέρα ως απλές λειτουργίες του εγκεφάλου. Το ότι ο νους παρέμενε ένα μυστήριο, οφειλόταν απλώς στο ότι δεν καταλαβαίναμε ακόμα αρκετά καλά τον εγκέφαλο.

Η φιλοσοφική αυτή άποψη ονομάστηκε *Μονισμός* και αποτέλεσε, στο εξής, το βασικό μοντέλο της επιστήμης στην έρευνά της για τον

εγκέφαλο και τις νοητικές (και ψυχικές) λειτουργίες (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»).

Το μονιστικό μοντέλο κυριαρχεί σήμερα σχεδόν απόλυτα στη βιολογία, τη νευροφυσιολογία και την ψυχολογία, συνεπικουρούμενο από τα φιλοσοφικά συστήματα του Υλισμού, του Εμπειρισμού, του Αναγωγισμού και της Φυσιοκρατίας. Η τελευταία δέχεται ως μοναδική αρχή για την εξήγηση όλων των φαινομένων τη φυσική ύλη και αντιτίθεται, επομένως, σθεναρά στην ύπαρξη κάθε μεταφυσικής, πνευματικής ή υπερφυσικής αρχής.

Όπως παρατηρεί ο νευροφυσιολόγος Αντριου Μπράουν (Andrew Brown) στο βιβλίο του *Πώς να Φτιάξεις μια Ψυχή* (How to Make a Soul):

Αυτό που συμβαίνει στο νου, εξαρτάται από αυτό που συμβαίνει στον εγκέφαλο. Αυτό που συμβαίνει στον εγκέφαλο, εξαρτάται από φυσικούς νόμους. Εάν γνωρίζεις συνελπώς την κατάσταση του εγκεφάλου οποιαδήποτε στιγμή, μπορείς να προβλέψεις την επόμενη κατάστασή του και τη μεθεπόμενη κ.ο.κ. Η ελεύθερη βούληση αποτελεί έτσι μια ψευδαίσθηση. Εάν ξέραμε αρκετά, θα μπορούσαμε να δούμε ότι όλες οι καταστάσεις του νου μας εξαρτώνται πλήρως από τη φυσική, υποκειμένη σε φυσικούς νόμους, πραγματικότητα του εγκεφάλου μας.

Και ο Δρ. Καρλ Τζάνσεν (Karl Jansen) προσθέτει:

Τα δραματικά αποτελέσματα στο νου από τη δράση των παραισθησιογόνων ουσιών στον εγκέφαλο, *αποτελέσματα που μπορούν να περιλαμβάνουν βαθιές θρησκευτικές εμπειρίες*, προσφέρουν μία επιπλέον μαρτυρία για την εξάρτηση του νου από τα νευροχημικά και νευροηλεκτρικά γεγονότα. Η διάσταση όμως στην οποία υπάρχει ο ίδιος ο νους παραμένει ένα μυστήριο...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Η αδυναμία του σώματος και του μυαλού στη βρεφική ηλικία είναι ανάλογες. Το ίδιο η δύναμή τους στην ενηλικίωση, η συμπληρωματική τους διαταραχή στην ασθένεια και η κοινή, βαθμιαία αποσύνθεσή τους στη γεροντική ηλικία. Το επόμενο βήμα φαίνεται αναπόφευκτο: η κοινή διάλυσή τους στο θάνατο.

David Hume, 18ος αιώνας

Οι επιστήμονες διαθέτουν σήμερα πολλά ισχυρά εργαλεία για να ερευνήσουν τα νοητικά φαινόμενα. Μπορούν να παρακολουθήσουν

ολόκληρο τον εγκέφαλο σε λειτουργία ή να κοιτάξουν μέσα στο κεφάλι ενός ατόμου, όταν μαθαίνει ή απαγγέλλει ένα ποίημα. Μπορούν να παρακολουθήσουν με μικροηλεκτρόδια και τους παραμικρούς ηλεκτρικούς παλμούς ανάμεσα σε δύο ξεχωριστά νευρικά κύτταρα. Μπορούν, ακόμα, να παρακολουθήσουν τις επιδράσεις ειδικών γονιδίων και νευρομεταβιβαστών στη λειτουργία του εγκεφάλου και να δημιουργήσουν με ισχυρούς υπολογιστές διάφορα μοντέλα για τα νευρικά φαινόμενα. *Παρ' όλα αυτά, συνεχίζουν να μην μπορούν να εξηγήσουν το φαινόμενο της υποκειμενικής συνείδησης.*

Ο νευροφυσιολόγος Ντέιβιντ Τσάλμερς (David Chalmers), που έχει ασχοληθεί και με την τεχνητή νοημοσύνη, χαρακτηρίζει την ανακάλυψη των εγκεφαλικών προτύπων της σκέψης ως το *εύκολο πρόβλημα* και το *γιατί* εμφανίζεται η συνείδηση μέσα από μια φυσική διαδικασία ως το *δύσκολο πρόβλημα*. Το βαθύ, επομένως, ερώτημα για τον Τσάλμερς είναι «γιατί οποιοδήποτε φυσικό σύστημα, μηχανή ή ζώο σχετίζεται με τη συνείδηση». Και επισημαίνει: «Οι εγκέφαλοι όμως το έκαναν, γιατί λοιπόν να μην το κάνουν και οι μηχανές;» Γιατί, δηλαδή, να μην μπορούμε να κάνουμε έναν υπολογιστή να σκέφτεται, να αισθάνεται και να γνωρίζει τον εαυτό του, να έχει με άλλα λόγια «ψυχή»;

Ο φιλόσοφος Ντάνιελ Ντέννετ (Daniel Dennett) έχει επινοήσει ένα από τα κλασικά πειράματα σκέψης της τεχνητής νοημοσύνης: την αντικατάσταση ενός φυσικού εγκεφάλου από έναν ομοιόμορφο ακριβώς εγκέφαλο, φτιαγμένο όμως από κάτι διαφορετικό (π.χ. από πυρίτιο). Κύτταρο προς κύτταρο, κομμάτι προς κομμάτι όλοι οι νευρώνες αντικαθίστανται από πυρίτιο. Κάθε κομμάτι πυριτίου θα έχει τις ίδιες ακριβώς συνδέσεις και συμπεριφορά με το κύτταρο που αντικαθίσταται. Θα εξαφανιζόταν τότε η υποκειμενική συνείδηση του ατόμου;

Ο Α. Μπράουν απαντά σε αυτό το ερώτημα ως εξής:

Κανείς δεν έχει ανακαλύψει ακόμα τίποτα το μαγικό για τον τρόπο που αποστέλλουν σήματα μεταξύ τους οι νευρώνες στον εγκέφαλο. Είναι πολύ πολύπλοκος, αλλά είναι μόνο χημικές ουσίες και ηλεκτρισμός. Μπορούμε να τον μετρήσουμε και να τον μιμηθούμε. Αυτό έχει ήδη γίνει περιφερειακά στον εγκέφαλο. Υπάρχει μια θεραπεία για την κωφότητα που αντικαθιστά ένα ελαττωματικό νεύρο με ένα σύστημα κυκλωμάτων. Ήδη σκεπτόμαστε θεραπείες για την τυφλότητα που θα αντικαθιστούσαν το μάτι με μια κάμερα τηλεόρασης. Γιατί να μην αντικαταστήσουμε λοιπόν έναν ολόκληρο εγκέφαλο και να δείξουμε

έτσι ότι το πυρίτιο μπορεί να υποστηρίξει τη συνείδηση όπως ακριβώς και ο άνθρακας;

Ο Ντένιτ συμπεραίνει ότι το *δύσκολο πρόβλημα*, όπως το ορίζει ο Τσάλμερς, δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια οφθαλμαπάτη. Όταν θα έχουν λυθεί όλα τα «εύκολα» προβλήματα για το πώς επεξεργάζεται τις πληροφορίες ο εγκέφαλος, θα ανακαλύψουμε ότι το «δύσκολο πρόβλημα» έχει απλώς εξαφανιστεί. Ο Ντένιτ, όπως και οι οπαδοί της λεγόμενης «ισχυρής τεχνητής νοημοσύνης», είναι γνωστοί για προφανείς λόγους και ως *ζόμπι*. Είναι σίγουροι ότι η συνείδηση θα αποδειχτεί, τελικά, ότι δεν είναι τίποτα άλλο από ένα σύνολο απλών μαθηματικών επεξεργασιών των πληροφοριών.

Από τη μεριά του ο Ντάνι Χίλις (Danny Hillis), ιδρυτής των Thinking Machines –μιας από τις πρώτες επιτυχείς εταιρίες παράλληλης επεξεργασίας– προτείνει την παρακάτω ιδέα:

Φανταστείτε κάτι σαν το Ίντερνετ, πολλαπλασιασμένο 100 φορές, και φανταστείτε όλες τις μηχανές σε αυτό να ανταλλάσσουν προγράμματα και ότι χρησιμοποιείτε αυτά τα προγράμματα για να σχεδιάσετε ένα σύστημα το οποίο θα έτρεχε όχι σε μία μόνο μηχανή, αλλά σε ολόκληρο το δίκτυο – τότε νομίζω ότι θα έχετε την εικόνα ενός πράγματος που μπορεί να είναι αρκετά πολύπλοκο για να είναι συνειδητό.

(...) Μόλις το κάνετε αυτό, είναι ευκολότερο να δεχτείτε την ιδέα μιας συνειδητής μηχανής. Νομίζω πως οι άνθρωποι που απορρίπτουν την ιδέα ότι οι μηχανές μπορούν να είναι συνειδητές το κάνουν όχι γιατί υπερεκτιμούν τα θαύματα της συνείδησης, αλλά γιατί υποτιμούν τις ικανότητες των μηχανών. Πολλά από τα επιχειρήματα εναντίον των σκεπτόμενων μηχανών είναι απλώς υπερβολές και διαστρεβλώσεις.

Η δυνατότητα να αποδίδουμε διάφορα νοητικά χαρακτηριστικά σε ειδικές περιοχές του εγκεφάλου αποτελεί, σύμφωνα με το φιλόσοφο Κέιθ Ογκουστίν (Keith Augustine), μια ισχυρή ένδειξη ότι «τα νοητικά φαινόμενα παράγονται από τον ίδιο τον εγκέφαλο παρά από μια άυλη ψυχή που χρησιμοποιεί τον εγκέφαλο για να ελέγχει απλώς το σώμα».

Ένα άλλο επιχειρήμα είναι η δημιουργία δύο ξεχωριστών μυαλών που λειτουργούν συγχρόνως σε ένα σώμα, με την αποκοπή του τυλώδους σώματος που συνδέει το αριστερό με το δεξιό ημισφαίριο του εγκεφάλου (π.χ. για τον περιορισμό των επιληπτικών κρίσεων). Το αποτέλεσμα αυτής της επέμβασης είναι ο σχηματισμός δύο νοητικών συστημάτων, το καθένα με ανεξάρτητα νοητικά χαρακτηριστικά.

Διάφορα ψυχολογικά τεστ επιβεβαιώνουν την ύπαρξη δύο ρευμάτων συνείδησης, φανερά ασυνείδητο το ένα του άλλου. Σε μια τέτοια περίπτωση, ένας από τους ασθενείς παραπονέθηκε ότι μερικές φορές όταν αγκάλιαζε τη γυναίκα του, το αριστερό του χέρι την έδιωχνε μακριά.

Ο Κ. Ογκουστίν παρατηρεί:

Εάν ο νους ήταν μια αδιαίρετη άυλη ουσία που μπορούσε να υπάρχει ανεξάρτητα από τον εγκέφαλο, τότε δεν θα έπρεπε να μπορούμε να δημιουργήσουμε (με αυτό τον τρόπο) δύο μυαλά. Ούτε θα έπρεπε το μυαλό να επηρεάζεται από οποιαδήποτε επέμβαση στον εγκέφαλο. Εάν ίσχυε ο Καρτεσιανός διυλισμός, η μόνη επίδραση που θα μπορούσε να είχε η βλάβη του εγκεφάλου θα ήταν να εξουδετερώσει την ικανότητα του νου (ή ψυχής) να ελέγχει το σώμα, αλλά ο ίδιος ο νους θα παρέμενε ανέπαφος.

Ή όπως το θέτει ο Μπάρρι Μπεγιερστάιν (Barry Beyerstein): «Εάν υπάρχει ένας “ελεύθερα επιπλέον” νους, γιατί δεν μπορεί να διατηρήσει την ενότητα της συνείδησης, παρέχοντας ένα κανάλι πληροφορίας ανάμεσα στα δύο αποσυνδεδεμένα ημισφαίρια;»

Και ο Κ. Ογκουστίν προσθέτει:

Μια από τις βασικές φιλοσοφικές αντιρρήσεις εναντίον του διυλισμού είναι η δυσκολία να φανταστούμε με ποιο τρόπο θα μπορούσε να αλληλεπιδρά ένας μη φυσικός νους με το σώμα ή να κατοικεί σε αυτό, εφόσον, εξ ορισμού, αυτός δεν καταλαμβάνει χώρο. Παρόλο που ο βασικός λόγος για την παρακμή του διυλισμού ήταν οι συντριπτικές μαρτυρίες της νευροφυσιολογίας, η θεωρία της σχετικότητας προσφέρει ένα ακόμα ισχυρό επιχείρημα εναντίον του. Σύμφωνα με το διυλισμό, ο νους υπάρχει στο χρόνο (εφόσον οι νοητικές καταστάσεις μεταβάλλονται), αλλά όχι στο χώρο (αφού είναι μη υλικός). Σύμφωνα όμως με τη θεωρία της σχετικότητας, ο χώρος και ο χρόνος είναι απλώς οι δύο διαφορετικές όψεις ενός μοναδικού ενιαίου χωρόχρονου. Εάν πάρουμε λοιπόν στα σοβαρά τη θεωρία της σχετικότητας, και υπάρχουν πολλοί εμπειρικοί λόγοι για να το κάνουμε, οποιαδήποτε οντότητα υπάρχει στο χρόνο θα πρέπει να υπάρχει επίσης στο χώρο – και αντιστρόφως. Εναλλακτικές ερμηνείες που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενός φυσικού αστρικού σώματος που καταλαμβάνει χώρο, διαφεύγουν από αυτό το επιχείρημα, αλλά είναι πολύ παράλογες εφόσον μια τέτοια οντότητα θα πρέπει να μπορεί να ανιχνευτεί, πράγμα που δεν έχει γίνει ποτέ.

Ο Μπ. Μπεγιερστάιν παρουσιάζει πέντε βασικές εμπειρικές μαρτυρίες που υποστηρίζουν την εξάρτηση της συνείδησης από τον εγκέφαλο:

- Πρώτη είναι η *φυλογενετική μαρτυρία* που αναφέρεται στην εξελικτική σχέση ανάμεσα στην πολυπλοκότητα του εγκεφάλου και στα γνωστικά χαρακτηριστικά ενός είδους. Όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος του εγκεφάλου και του εγκεφαλικού φλοιού ενός ζώου σε σχέση με το σώμα του και όσο μεγαλύτερη είναι η πολυπλοκότητά τους, τόσο ανώτερη και πιο ευφυής είναι η μορφή ζωής.

- Δεύτερη είναι η *μαρτυρία της ανάπτυξης*, ότι δηλαδή οι νοητικές ικανότητες εμφανίζονται με την ανάπτυξη του εγκεφάλου. Η αποτυχία στην ανάπτυξη του εγκεφάλου εμποδίζει τη νοητική ανάπτυξη.

- Τρίτη είναι η *κλινική μαρτυρία* που περιλαμβάνει τις περιπτώσεις εγκεφαλικής βλάβης, οι οποίες προκύπτουν από ατυχήματα, τοξίνες, ασθένειες και κακή διατροφή και καταλήγουν, συχνά, σε μη αντιστρεπτές απώλειες των νοητικών λειτουργιών. Εάν ο νους μπορούσε να υπάρξει ανεξάρτητα από τον εγκέφαλο, γιατί να μην μπορούσε να αντισταθμίσει τις απωλεσθείσες ικανότητες, όταν πεθάνουν τα εγκεφαλικά κύτταρα μετά την εγκεφαλική βλάβη;

- Τέταρτη είναι η *ισχυρότερη πειραματική μαρτυρία* για την εξάρτηση νου - εγκεφάλου που προέρχεται από τα πειράματα της νευροφυσιολογίας. Οι νοητικές καταστάσεις σχετίζονται με εγκεφαλικές καταστάσεις. Η ηλεκτρική ή χημική διέγερση του ανθρώπινου εγκεφάλου προκαλεί αντιλήψεις, αναμνήσεις, επιθυμίες και άλλες νοητικές καταστάσεις.

- Τέλος, η *εμπειρική μαρτυρία* συνίσταται στην επίδραση διάφορων φαρμάκων που επηρεάζουν προβλέψιμα τις νοητικές καταστάσεις.

Από την άλλη μεριά, η *ανάμνηση* είναι ουσιαστική για την αίσθηση της ταυτότητας. Η ηλεκτρική όμως ή χημική διέγερση του εγκεφάλου μπορεί να εμποδίσει το σχηματισμό νέων μνημών και να προκαλέσει απώλεια μνήμης για συμβάντα που συνέβησαν μέχρι πριν από τρία χρόνια. Οι νευροφυσιολόγοι έχουν συγκεντρώσει αρκετές ενδείξεις ότι τα ίχνη της μακρόχρονης μνήμης εξαρτώνται (και αποτελούνται ίσως) από μεταβολές στις δυνάμεις των συναπτικών συνδέσεων μεταξύ των νευρώνων. Όπως παρατηρεί ο Κορλίσ Λαμόντ (Corliss Lamont):

Η σωστή λειτουργία της μνήμης εξαρτάται από τα συνειρμικά πρότυπα που είναι αποθηκευμένα σαν μόνιμα δομικά εγγράμματα μέσω του τρόπου των αλληλονευρωνικών συνδέσεων... είναι δύσκολο, πέρα από κάθε μέτρο, να καταλάβουμε πώς θα μπορούσαν αυτά να επιβιώσουν μετά την καταστροφή του ζωντανού εγκεφάλου στον οποίο είχαν αρχικά τη θέση τους.

Ένα ακόμα ισχυρό επιχείρημα για την εξάρτηση νου - εγκεφάλου προέρχεται από τα αποτελέσματα των «εγκεφαλικών βηματοδοτών», οι οποίοι διεγείρουν ηλεκτρικά την παρεγκεφαλίδα στους εγκεφάλους των ψυχωτικών.

Οι Τζούντιθ Χούπερ (Judith Hooper) και Ντικ Τέρεζι (Dick Teresi) αναφέρουν τη περίπτωση ενός ασθενή, πρώην φυσικού, ο οποίος έπασχε από κατάθλιψη και ενοχλούνταν από διάφορες εσωτερικές φωνές που τον προέτρεπαν να πνίξει τη γυναίκα του. Όταν πήρε ένα βηματοδότη, οι δαιμονικές φωνές εξαφανίστηκαν, μαζί με τη μόνιμη κατάθλιψή του. Κάποια, όμως, στιγμή τα καλώδια έσπασαν και για μια ακόμη φορά η γυναίκα του απειλήθηκε με στραγγαλισμό. Όταν αυτά επιδιορθώθηκαν, ο ασθενής γιατρεύτηκε για μία ακόμη φορά.

Υπάρχει και μια άλλη άποψη του θέματος. Μεταβάλλοντας τη χημεία του εγκεφάλου μπορούμε να προκαλέσουμε δραστικές μεταβολές στην προσωπικότητα του ατόμου. Η σχιζοφρένεια και η νόσος Αλτσχάιμερ είναι σημαντικά παραδείγματα για την εξάρτηση νου - εγκεφάλου. Εάν πάλι σκέπτεστε να αυτοκτονήσετε, αρκεί να πάρετε ένα συνδυασμό αγχολυτικού με τριπτοφάνη για να εξαφανιστούν όλες οι σκέψεις σας για τερματισμό της ζωής σας.

Ο Κ. Ογκουστίν επισημαίνει επίσης:

Εάν ο νους εξαρτάται από τον εγκέφαλο σε όλη τη διάρκεια της ζωής, τότε με κάθε βεβαιότητα εξαρτάται από τον εγκέφαλο και όταν πλησιάζει ο θάνατος. Το γεγονός μόνο ότι ο ανθρώπινος οργανισμός πλησιάζει στο θάνατο δεν μπορεί να μετασχηματίσει ξαφνικά το νου σε μια ανεξάρτητη οντότητα που δεν χρειάζεται πια τον εγκέφαλο για να λειτουργήσει. Η εξάρτηση των νοητικών καταστάσεων από τον εγκέφαλο στη διάρκεια της ζωής υπονοεί δυναμικά ότι ο νους πεθαίνει μαζί με τον εγκέφαλο, όπως ακριβώς ένα μη αντεγγραμμένο πρόγραμμα υπολογιστή παύει να υπάρχει όταν καταστραφεί ο υπολογιστής στον οποίο τρέχει. Οι μαρτυρίες έτσι για τη συνεχιζόμενη εξάρτηση της συνείδησης από τον εγκέφαλο προσφέρουν μια ισχυρή απόδειξη για την υπόθεση της εξάλειψης.

Το Μυστήριο της Υποκειμενικής Συνείδησης

Δεν είναι, όμως, όλοι οι επιστήμονες τόσο σκεπτικιστές και αρνητές για το θέμα της ψυχής. Για παράδειγμα, ο Τόμας Νέιγκελ (Thomas Nagel) υποστηρίζει ότι η συνειδητή εμπειρία είναι υποκειμενική και,

επομένως, δεν υποτάσσεται στην αντικειμενική επιστημονική κατανόηση. Από την άλλη μεριά, ο νομπελίστας νευρολόγος Σερ Τζον Εκλς (Sir John Eccles) πίστευε σε μια μη υλική όψη του ανθρώπου, την οποία ονόμαζε «αυτοσυνείδητο νου». Από την έρευνά του συμπέρανε ότι ο αυτοσυνείδητος νους βοηθούσε τον εγκέφαλο να ολοκληρώσει και να εκτιμήσει τις διάφορες πληροφορίες.

Ο Τιμ Ράντφορντ (Tim Randford), επιστημονικός συντάκτης της εφημερίδας *GUARDIAN*, διεύθυνε μια συζήτηση ανάμεσα στον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και συγγραφέα του βιβλίου *Το Εγωιστικό Γονίδιο*, Ρίτσαρντ Ντόκινς (Richard Dawkins) και στον Στίβεν Πίνκερ (Steven Pinker), καθηγητή ψυχολογίας του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασαχουσέτης και συγγραφέα του βιβλίου *Το Ένστικτο της Γλώσσας*, με θέμα την ερώτηση: «Σκοτώνει άραγε η Επιστήμη την Ψυχή;» Σε αυτό το ερώτημα ο Ντόκινς απάντησε ως εξής:

Το ερώτημα αυτό είναι πονηρό γιατί αναμιγνύει επιτήδεια δύο διαφορετικές σημασίες της ψυχής. Η πρώτη και παλαιότερη σημασία, την οποία πρόκειται να αποκαλέσω *Ψυχή Ένα*, περιγράφεται από ένα σύνολο ορισμών. Θα αναφέρω αρκετούς σχετικούς ορισμούς από το Λεξικό της Οξφόρδης:

«Η αρχή της ζωής στον άνθρωπο και στα ζώα – η έμφυχη ύπαρξη».

«Η αρχή της σκέψης και της δράσης στον άνθρωπο, θεωρούμενη συνήθως ως μια οντότητα ξεχωριστή από το σώμα – το πνευματικό μέρος του ανθρώπου σε αντίθεση με το καθαρά υλικό».

«Το πνευματικό μέρος του ανθρώπου, θεωρούμενο ότι επιζεί μετά το θάνατο και ότι υφίσταται χαρά ή θλίψη σε μια μελλοντική κατάσταση».

Έτσι η Ψυχή Ένα αναφέρεται σε μια ιδιαίτερη θεωρία της ζωής. Είναι η θεωρία ότι υπάρχει κάτι μη υλικό για τη ζωή, κάποια μη φυσική ζωτική αρχή. Είναι η θεωρία σύμφωνα με την οποία ένα σώμα πρέπει να εμψυχωθεί από μια *anima*. Να ζωοποιηθεί από μια ζωτική δύναμη. Να ενεργοποιηθεί από κάποια μυστηριώδη ενέργεια. Να πνευματικοποιηθεί από κάποιο μυστηριώδες πνεύμα. Να γίνει συνειδητό από κάποιο μυστηριώδες πράγμα ή ουσία που ονομάζεται συνείδηση. Θα παρατηρήσετε ότι όλοι αυτοί οι ορισμοί της Ψυχής Ένα είναι κυκλικοί και μη παραγωγικοί. Δεν είναι τυχαίο. Ο Τζούλιαν Χάξλεϊ παρομοίασε κάποτε σατιρικά το βιταλισμό με τη θεωρία ότι μια μηχανή σιδηροδρόμου δουλεύει με «σιδηροδρομική δύναμη». Δεν συμφωνώ πάντα με αυτόν, αλλά εδώ πέτυχε διάνοια το στόχο του. Με την έννοια της Ψυχής Ένα, η επιστήμη είτε έχει σκοτώσει την ψυχή είτε είναι στη διαδικασία για να το κάνει.

Υπάρχει όμως μια δεύτερη σημασία της ψυχής, η *Ψυχή Δύο*, που ορίζεται από ένα άλλο σύνολο ορισμών του Λεξικού της Οξφόρδης:

«Διανοητική ή πνευματική δύναμη. Υψηλή ανάπτυξη των νοητικών ικανοτήτων. Επίσης, με κάπως εξασθενημένη έννοια, βαθύ συναίσθημα, ευαισθησία».

Με αυτή την έννοια, η ερώτησή μας απόψε εάν η επιστήμη σκοτώνει την ψυχή, εννοεί: σκοτώνει την αισθητική ευαισθησία, την καλλιτεχνική ευαισθησία, τη δημιουργικότητα; Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι: *όχι*. Το αντίθετο. Αλλά είναι κάτι που πρέπει να ειπωθεί, γιατί πολλοί άνθρωποι, όπως μεγάλοι ποιητές... έχουν απαντήσει με ένα ισχυρό *ναι* σε αυτή την ερώτηση. Την Ψυχή Δύο εννοούσαν ο Κιτς και ο Λαμπ όταν σκέφτηκαν ότι ο Νεύτωνας είχε καταστρέψει όλη την ποίηση του ουράνιου τόξου όταν το εξήγησε... μακριά όμως από το να σκοτώσει την Ψυχή Δύο, η επιστήμη μπορεί να αποδειχτεί ο μεγαλύτερος αφυπνιστής της.

Υπάρχουν βέβαια πολλά άλντα προβλήματα και οι επιστήμονες είναι οι πρώτοι που το παραδέχονται αυτό. Υπάρχουν όψεις της ανθρώπινης υποκειμενικής συνείδησης που είναι πολύ μυστηριώδεις. Ούτε ο Πίνκερ ούτε εγώ μπορούμε να εξηγήσουμε την ανθρώπινη υποκειμενική συνείδηση... Δεν την ξέρουμε. Δεν την καταλαβαίνουμε...

Με τη σειρά του ο Στ. Πίνκερ απάντησε στο ερώτημα του Ράντφορντ ως εξής:

Θα συζητήσω μια ιδέα που προκαλεί πολύ άγριες αντιδράσεις... Η ιδέα αυτή είναι ότι ο νους είναι η φυσιολογική δραστηριότητα του εγκεφάλου, ιδιαίτερα η δραστηριότητα της επεξεργασίας πληροφοριών. Ότι ο εγκέφαλος, όπως άλλα όργανα, διαμορφώνεται από τα γονίδια και με τη σειρά του το γονιδίωμα διαμορφώθηκε μέσω φυσικής επιλογής και άλλων εξελικτικών διαδικασιών...

Τρεις νέες επιστήμες θεμελιώνουν τώρα ισχυρά τις νοητικές διαδικασίες στη βιολογία μας. Η *γνωστική νευροφυσιολογία*, η προσπάθεια να συσχετίσουμε τη σκέψη, την αντίληψη και την αίσθηση με τη λειτουργία του εγκεφάλου, *έχει σκοτώσει ήδη αρκετά την Ψυχή Ένα*, με την έννοια του Ρίτσαρντ. Θα πρέπει να είναι τώρα σαφές σε κάθε επιστημονικά μορφωμένο άτομο ότι *δεν υπάρχει καμιά ανάγκη για ένα φάντασμα στη μηχανή*... Πολλές μαρτυρίες δείχνουν ότι ο νους είναι μια οντότητα του φυσικού κόσμου, μέρος μιας αιτιατής αλυσίδας φυσικών γεγονότων. Εάν στείλετε ένα ηλεκτρικό ρεύμα διαμέσου του εγκεφάλου, προκαλείτε στο άτομο μια ζωντανή εμπειρία. Εάν ένα μέρος του εγκεφάλου πεθάνει λόγω μιας θρόμβωσης του αίματος ή μιας διεργημένης αρτηρίας ή ενός τραύματος από σφαίρα, το άτομο αυτό μπορεί να χάσει την ικανότητα να βλέπει, να σκέπτεται ή να σκέπτεται με ένα ορισμένο τρόπο και μπορεί να αλλάξει ολόκληρη η προσωπικότητά του. Το ίδιο πράγμα συμβαίνει βαθμιαία όταν ο εγκέφαλος συσσωρεύσει μια πρωτεΐνη με το όνομα αμυλοειδή-βήτα στην τραγική ασθένεια

που είναι γνωστή ως νόσος του Αλτσχάιμερ. Το άτομο –η ψυχή, εάν θέλετε– βαθμιαία εξαφανίζεται καθώς ο εγκέφαλος φθείρεται από αυτή τη φυσική διαδικασία...

Μια δεύτερη επιστήμη, η *γενετική συμπεριφοράς*, έχει δείξει ότι υπάρχει ένας γοητευτικός βαθμός ιδιαιτερότητας στο γονιδιώμα μας. Όλοι σας έχετε ακούσει για τις αξιοσημείωτες μελέτες των μονοζυγωτικών διδύμων που απομακρύνονται μεταξύ τους, οι οποίοι είναι σημαντικά παρόμοιοι στη διάνοια, προσωπικότητα και συμπεριφορά – ακόμα και στη γνώμη τους για την ποινή του θανάτου και το γούστο τους για τη μουσική και την ένδυση. Και μόλις τον προηγούμενο χρόνο έγιναν ανακαλύψεις γενετικών σημειωτών και σε κάποια περίπτωση γονίδια και ακόμα προϊόντα γονιδίων συσχετισμένα με νοητικά χαρακτηριστικά όπως η νοημοσύνη, η γνώση του χώρου, ο έλεγχος της ομιλίας, η επιθυμία για την αναζήτηση αίσθησης και η τάση υπερανησυχίας.

Η τρίτη επιστήμη που συνδέει το νου με τη βιολογία είναι η *εξελικτική ψυχολογία*, η οποία αναλαμβάνει μια μέθοδο κατανόησης του νου που είναι ήδη επιτυχής στην κατανόηση των οργάνων του σώματος. Δεν μπορούμε να καταλάβουμε ένα όργανο όπως το μάτι, χωρίς να το θεωρήσουμε ότι έχει μια λειτουργία ή σκοπό, όχι με μια μυστικιστική, θεολογική έννοια, αλλά με την έννοια μιας μηχανολογικής ψευδαίσθησης. Αυτή η ψευδαίσθηση ξέρουμε τώρα ότι είναι μια συνέπεια της δαρβινικής διαδικασίας της φυσικής επιλογής... Η πρόσφατη έρευνα έχει δείξει ότι όψεις του ψυχισμού που θεωρούνταν προηγούμενες μυστηριώδεις, ιδιότροπες και ιδιουσυγκρασιακές –όπως οι φοβίες, μια άποψη για την ομορφιά, η τάση να ερωτεύεσαι, μια παθιασμένη επιθυμία για εκδίκηση προς υπεράσπιση της τιμής– αποδεικνύονται ότι έχουν μια λεπτή εξελικτική λογική, όταν αναλυθούν με τον τρόπο που έχουμε αναλύσει πάντα τα όργανα του σώματος.

Βρίσκω αυτές τις εξελίξεις συναρπαστικές. Είναι μια εκπλήρωση της αρχαίας προτροπής να γνωρίσουμε τον εαυτό μας. Έχουν επίσης σημαντικές πρακτικές εφαρμογές. Η νόσος Αλτσχάιμερ, για να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα, θα είναι μια από τις κύριες αιτίες της ανθρώπινης δυστυχίας στο βιομηχανικό κόσμο στις επόμενες δεκαετίες, καθώς ζούμε περισσότερο και σταματάμε να πεθαίνουμε από άλλα πράγματα. Η επιτυχής θεραπεία της νόσου δεν θα προέλθει από προσευχή, ευσεβείς πόθους ή συλλογισμούς για την Ψυχή Ένα. Θα προέλθει από την αντιμετώπιση της μνήμης και της προσωπικότητας ως βιοχημικά φαινόμενα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο βιολόγος Φράνσις Κρικ (Francis Crick, ανακάλυψε τη δομή του DNA) στο βιβλίο του *Η Εκπληκτική Υπόθεση: Η Επιστημονική Έρευνα για την Ψυχή*.

Συνεχίζοντας τη συζήτηση ο Ντόκινς παρουσιάζει, στα πρότυπα

μιας «βουδιστικής ανάλυσης», τον τρόπο που δημιουργείται η ψευδαίσθηση της ενότητας εκεί όπου, στην πραγματικότητα, υπάρχει μόνον πολλαπλότητα. Θεωρεί ότι ο νους περιλαμβάνει ένα μεγάλο πλήθος πολύ διαφορετικών οντοτήτων που μπορεί να τραβούν προς διαφορετικές κατευθύνσεις, αλλά δαρβινικοί εξελικτικοί λόγοι μετακίνησαν τα πολλά μυαλά στην ψευδαίσθηση του ενός μυαλού.

Αναφέρεται στο βιβλίο του Αφρικανού βιολόγου Οζέν Μαρέ (Eugene Marais) *Η Ψυχή του Λευκού Μερμηγκιού*. Τα «λευκά» αυτά μερμηγκία δεν είναι παρά χιλιάδες τερμίτες σε μια κοινωνική οργάνωση που δείχνουν να συμπεριφέρονται σαν μια μοναδική οντότητα. Τα μερμηγκία κτίζουν μαζί μεγάλους λόφους, υπακούοντας το καθένα σε μερικούς απλούς ενστικτώδεις κανόνες, ενώ αγνοούν ατομικά το όλο σχέδιο. Η ίδια αναλογία προχωράει μέχρι τα γονίδια:

Το θεμελιώδες μήνυμα του εγωικού γονιδίου είναι ότι τα γονίδια είναι ξεχωριστές οντότητες που τραβούν όλες το δρόμο τους, με το δικό τους ξεχωριστό εγωιστικό τρόπο. Παρ' όλα αυτά, έχουμε αυτή τη συγκέντρωση γονιδίων μαζί στους ατομικούς οργανισμούς. Αυτό μας θυμίζει την ψευδαίσθηση του ενός μυαλού, όταν υπάρχουν πλήθη μικρών μυαλιδίων, και την ψευδαίσθηση της ψυχής του λευκού μερμηγκιού στο λόφο των τερμιτών, όπου έχετε πλήθη μικρών οντοτήτων που τραβούν όλες μαζί για να δημιουργήσουν τη ψευδαίσθηση του ενός. Δεν έχω λοιπόν δίκιο να νομίζω ότι η αίσθηση πως είμαι μια ξεχωριστή οντότητα που παίρνει αποφάσεις, αγαπά και μισεί και έχει πολιτικές απόψεις και άλλα πράγματα είναι μια ψευδαίσθηση που έχει δημιουργηθεί επειδή η δαρβινική επιλογή βρήκε χρήσιμη την ψευδαίσθηση της ενότητας από το να μας αφήσει να είμαστε μια κοινότητα μυαλών;

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΠΑΡΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ

Εάν ο νους δεν μπορεί να επηρεάσει το φυσικό κόσμο, αλλά επηρεάζεται μόνον από αυτόν, αυτό θα ήταν το μόνο γνωστό παράδειγμα στη σύγχρονη φυσική μιας τέτοιας μονόδρομης αλληλεπίδρασης.

Eugene Wigner, νομπελίστας φυσικός

Παρόλο που δεν μπορώ να αποδείξω ότι δεν συμβαίνουν ποτέ τα παραφυσικά γεγονότα, δεν βλέπω κανένα λόγο να υποθέσω ότι συμβαίνουν. Η τάση μου είναι να υποθέσω ότι υπακούονται πάντα οι φυσικοί νόμοι.

Paul Davis, φυσικός

Ο φιλόσοφος Κ. Ογκουστίν κριτικάρει ως εξής την παραψυχολογία:

Οι φυσικοί ερευνητές έχουν ελέγξει πολλές από τις υποθέσεις της θρησκείας. Η συνήθης θρησκευτική διδασκαλία, ανεξάρτητα από δόγμα, πιστεύει ότι οι άνθρωποι κατέχουν δυνάμεις που υπερβαίνουν το φυσικό κόσμο. Έτσι εμείς, ή μερικοί ελάχιστοι αυτοεπιλεγμένοι από εμάς, υποτίθεται ότι μπορούν να κάνουν θαύματα και να κατέχουν ειδικά μη αισθητηριακά κανάλια προς τις έσχατες αλήθειες. Οι παραψυχολόγοι έχουν αναζητήσει ενδείξεις για την επίδραση του νου στην ύλη, την υπεραισθητική αντίληψη, την πρόγνωση, τη ζωή μετά το θάνατο (και πριν από τη γέννηση), την επικοινωνία με τα πνεύματα, τη θαυματουργική θεραπεία και πολλά άλλα. Τα αποτελέσματα των 150 χρόνων μελέτης αυτών των φαινομένων είναι ένα μηδενικό. Ισχυρισμοί προς το αντίθετο δεν είναι πια παρά αστήρικτες προσωπικές υποθέσεις – πίστη, όχι δεδομένα.

Σύμφωνα με τον καθηγητή φυσικής και αστρονομίας του Πανεπιστημίου της Χαβάη, Βίκτορ Στένγκερ (Victor Stenger),

(...) οι παραψυχολόγοι συχνά υπονοούν ότι η εξωαισθητηριακή αντίληψη (ESP) μπορεί να μη λειτουργεί καλά εξαιτίας του «κακού κάρμα» που ακτινοβολούν διάφοροι παρευρισκόμενοι σκεπτικιστές. Αυτό ονομάζεται «φαινόμενο του παρατηρητή» και υποτίθεται ότι είναι μια ιδιότητα της ψυχικής δύναμης. Η πιο λογική υπόθεση είναι ότι οι σκεπτικιστές είναι λιγότερο πιθανόν από τους πιστούς να δεχτούν τα ανεπαρκώς ελεγχόμενα πειράματα και ότι η ψυχική δύναμη απλώς δεν υπάρχει.

Η μείωση στη σημασία των θετικών αποτελεσμάτων της ESP με το χρόνο ονομάζεται «φαινόμενο της εξασθένησης» και, όπως το φαινόμενο του παρατηρητή, υποτίθεται ότι είναι επίσης μια ιδιότητα της ψυχικής δύναμης. Η πιο λογική υπόθεση είναι ότι τα πειράματα ελέγχονται καλύτερα, έτσι ώστε ο αριθμός των ψεύτικων θετικών περιπτώσεων να μειώνεται με την πάροδο του χρόνου και ότι απλώς το φαινόμενο δεν συμβαίνει σε κανένα χρόνο. Ή, δεδομένου του γεγονότος ότι κανένα αποτέλεσμα δεν είχε ένα υψηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, το φαινόμενο θα μπορούσε να είναι απλώς μια στατιστική κατασκευή η οποία εξαφανίστηκε με τη συγκέντρωση περισσότερων δεδομένων.

Η απουσία οποιασδήποτε μείωσης των δυνάμεων της ESP με την απόσταση, όπως θα περίμενε κανείς από την αρχή διατήρησης της ενέργειας, ονομάζεται «φαινόμενο της απόστασης» και εξηγείται υποθέτοντας ότι η δύναμη μπορεί να είναι υπερφυσική και να μη χρειάζεται να διατηρεί την ενέργεια. Η πιο λογική εξήγηση είναι ότι η ESP δεν υπάρχει σε καμιά απόσταση.

Και τέλος:

Ούτε ένας μοναδικός παραψυχολόγος από τους πολλούς που έχω διαβάσει, δεν έχει υποδηλώσει αυτό που είναι για μένα το μόνο επιστημονικά ειλικρινές συμπέρασμα το οποίο μπορεί να εξαχθεί από την αδιάσπαστη ιστορία των αρνητικών αποτελεσμάτων, άνευ προηγουμένου για οποιοδήποτε άλλο κλάδο της συμβατικής επιστήμης: η υπόθεση ενός βασιλείου πέρα από την ύλη που να παίζει οποιοδήποτε μετρήσιμο ρόλο στην ανθρώπινη ζωή είναι ανεπιβεβαίωτη σε ένα τέτοιο βαθμό που είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι αυτό δεν υπάρχει. *Με μεγάλη πιθανότητα, η επιστήμη έχει αποκλείσει την ύπαρξη της ψυχής.*

Γενικότερα όλα τα «μεταφυσικά», «αποκρυφιστικά» ή «εσωτερικά» λεγόμενα φαινόμενα εξηγούνται από τη σύγχρονη υλιστική επιστήμη με αρκετά ισχυρά, μάλιστα, επιχειρήματα.

Ειδικότερα, τα *φαντάσματα* εξηγούνται φωτογραφικά ως διπλές εκθέσεις και, γενικότερα, ως ψευδαισθήσεις. Οι *εξωσωματικές εμπειρίες* αμφισβητούνται πειραματικά για τα αποτελέσματά τους, ενώ το «διπλό» ή *αστρικό αντίγραφο του σώματος* αποτυγχάνει να ανιχνευτεί από τα υψηλής τεχνολογίας λεπτά επιστημονικά όργανα. Η τελική εξήγηση που δίνεται είναι ψυχολογική, με βάση τη μείωση ή διάσπαση της αισθητηριακής εισόδου.

Οι *επιθανάτιες εμπειρίες* ερμηνεύονται σε μια φυσιολογική και ψυχολογική βάση μέσω των ημισυνειδητών αντιλήψεων του περιβάλλοντος πριν από την κατάρρευση της συνείδησης, οι οποίες ενσωματώνονται στην παραισθητική εμπειρία. Τα βασικά χαρακτηριστικά τους μπορούν να προκληθούν, άλλωστε, τεχνητά με ενέσιμα ναρκωτικά (π.χ. την αναισθητική κεταμίνη). Όλα τα στάδια, επίσης, των επιθανάτιων εμπειριών έχουν συμβεί κατά σειρά με την επίδραση του χασίς. Η αναφερόμενη πανοραμική επισκόπηση της ζωής μοιάζει πολύ με μια μορφή επιληψίας του κροταφικού λοβού, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που οι επιληπτικοί είχαν εξωσωματικές εμπειρίες ή είδαν φαντάσματα νεκρών φίλων και συγγενών τους στη διάρκεια των καταλήψεών τους.

Ακόμη, εξομοιώσεις υπολογιστών τυχαίας νευρωνικής διέγερσης, που βασίζεται στη χαρτογράφηση νου - εγκεφάλου του οπτικού φλοιού, έχουν παραγάγει τα χαρακτηριστικά του τούνελ και του φωτός των επιθανάτιων εμπειριών. Επιπλέον, η ναλοξόνη, ένας οπιούχος ανταγωνιστής που εμποδίζει τις επιδράσεις των ενδορφινών στον εγκέφαλο, τερματίζει τις επιθανάτιες εμπειρίες επιβεβαιώνοντας έτσι την ενδορφινική θεωρία τους. Τελικά, οι επιθανάτιες εμπειρίες μπορούν να προκληθούν

με άμεση ηλεκτρική διέγερση των εγκεφαλικών περιοχών που περιβάλλουν τη Συλβιανή σχισμή στο δεξιό κροταφικό λοβό.

Οι *αναμνήσεις προηγούμενων ζωών* κάτω από ύπωση εξηγούνται με την *κρυπτομνησία* και την απόθεση διάφορων ξεχασμένων πληροφοριών στο ασυνείδητο. Άλλες περιπτώσεις αναμνήσεων περασμένων ζωών που δεν περιλαμβάνουν την υπνωτική αναδρομή, αναλυόμενες προσεκτικά, αποδεικνύονται αναξιόπιστες – όπως και το φαινόμενο της *διαμεσότητας*.

Σε σχέση με τη θεωρία της *μετενάρκωσης* ή *επαναγέννησης* διατυπώνεται, εκτός των άλλων, εναντίον της το λεγόμενο «δημογραφικό επιχείρημα»: πριν από έναν αιώνα ο πληθυσμός του κόσμου ήταν αρκετά κάτω από τα δυο δισεκατομμύρια, ενώ σήμερα είναι έξι δισεκατομμύρια. Από πού προήλθαν οι τόσο πολλές παραπανίσιες «άφθαρτες» ψυχές;

Βασικό επίσης πρόβλημα για την επιβίωση μετά το θάνατο, σε οποιαδήποτε μορφή, είναι το λεγόμενο *πρόβλημα της παλινδρόμησης της ηλικίας*, που διατύπωσε ο Γ. Τ. Στέις (W. T. Stace):

Όταν πεθαίνει ένας γέρος άνθρωπος, τι είδος συνείδησης υποτίθεται ότι επιβιώνει; Η συνείδησή του όπως ήταν πριν ακριβώς πεθάνει, η οποία μπορεί να έχει γίνει ηλίθια; Ή μήπως η συνείδησή του όταν ήταν ένας ώριμος μεσήλικας; Ή μήπως το βρεφικό μυαλό που είχε όταν ήταν μωρό; Η σημασία αυτών των ερωτημάτων δεν είναι ότι δεν ξέρουμε τις απαντήσεις... αλλά ότι όλες οι δυνατές απαντήσεις είναι εξίσου ανόητες... Θα επιστρέψει ο γέρος, που πεθαίνει ξαφνικά, ως μεσήλικας μετά το θάνατο; Και θα γίνει ώριμο ξαφνικά το βρέφος που πεθαίνει ξαφνικά πρόωρα;

Παρ' όλες τις φαινομενικά λογικές επιστημονικές ενστάσεις των περισσότερων επιστημόνων εναντίον των ψυχικών και παραφυσικών φαινομένων, μια μικρή ομάδα επιστημόνων συνεχίζει να τα υποστηρίζει. Τελευταία ανακοινώθηκε από το Βρετανό ερευνητή Σαμ Πάρνια (Sam Parnia) του Γενικού Νοσοκομείου του Σαουθάμπτον της Αγγλίας ότι καρδιοπαθείς που είχαν κηρυχτεί κλινικά νεκροί συνέχιζαν να έχουν συνειδητότητα, ακόμα και όταν ο εγκέφαλός τους είχε σταματήσει να λειτουργεί:

Οι έρευνες αποδείχτηκαν πολύ σημαντικές καθώς υποδείχτηκε ότι μια ομάδα ανθρώπων δίχως εγκεφαλική λειτουργία είχε κάνει σωστά δομημένες, ιδιαίτερα ζωντανές σκέψεις, που χαρακτηρίζονταν από καλή

λειτουργία της λογικής και της μνήμης, ενώ την ίδια ώρα τα μηχανήματα έδειχναν ότι ο εγκέφαλός τους δεν λειτουργούσε. Αν και χρειάζονται περισσότερες και μεγαλύτερες κλίμακας έρευνες, η πιθανότητα υπάρχει (ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ 2/7/2001).

Είναι σίγουρο ότι, αν ρωτούνταν ο καθηγητής Β. Στένγκερ γι' αυτή την έρευνα, θα αμφισβητούσε άμεσα τα ευρήματά της και θα προέτρεπε σε μια εμβριθή επιστημονική ανάλυσή τους που, κατά την άποψή του, θα αποδείκνυε την «κενότητά» τους ή, ακόμα, τους μυστικούς χρηματοδότες της έρευνας...

Η Υπερβατική Εμπειρία και ο Εγκέφαλος

Η αγάπη του Θεού, άφατη και τέλεια, ρέει μέσα σε μια καθαρή ψυχή όπως το φως ορμά μέσα σε ένα διαφανές αντικείμενο.

Dante

Η πλήρης αποπροσαγωγή του αριστερού οπίσθιου ανώτερου βρεγματικού λοβού του εγκεφάλου προκαλεί την εξάλειψη της διχοτομίας εαυτός-άλλοι, την ίδια σχεδόν στιγμή που η αποπροσαγωγή του δεξιού οπίσθιου ανώτερου βρεγματικού λοβού παράγει μια αίσθηση απόλυτης υπερβατικής πληρότητας.

Eygene d' Aquili & Andrew Newberg

Η επιστήμη μάς υποδεικνύει σήμερα ότι οι μυστικιστικές εμπειρίες και οράματα μπορούν να περιγραφούν με νευροφυσιολογικούς όρους, με εκρήξεις νευρικής ενέργειας στα εγκεφαλικά κυκλώματα, με άλλα συντονιζόμενα εγκεφαλικά κυκλώματα και με την κυκλοφορία ή την παρεμπόδιση της κυκλοφορίας του αίματος στον προμετωπιαίο φλοιό και σε διάφορους άλλους λοβούς του εγκεφάλου.

Ο καθηγητής ψυχιατρικής του Νοσοκομείου του Πανεπιστημίου της Πενσυλβανίας Ευγένιος ντ' Ακουίλι (Eygene d' Aquili) και ο συνάδελφός στο πρόγραμμα πυρηνικής ιατρικής του ίδιου νοσοκομείου Άντριου Νιούμπεργκ (Andrew Newberg) έκαναν μια διετή μελέτη σκανάροντας τους εγκέφαλους ατόμων που ασχολούνται με το βουδιστικό διαλογισμό. Τα συμπεράσματά τους ήταν ότι οι αισθήσεις της ηρεμίας, ενότητας και υπερβατικότητας αντιστοιχούν σε μια αυξημένη δραστηριότητα στους μετωπικούς λοβούς του εγκεφάλου και σε μια μειωμένη δραστηριότητα στους βρεγματικούς λοβούς στο πάνω και πίσω μέρος του εγκεφάλου.

Η άποψή τους είναι ότι ο εγκέφαλος εξοπλίζεται με διάφορους τρόπους για να μας βοηθήσει να επιβιώσουμε. Η θρησκεία προσφέρει

την καθησύχαση ότι υπάρχει σκοπός και ένα αιτιατό αποτέλεσμα στον τρομακτικό κόσμο μας. Έτσι, οι θρησκευτικές και πνευματικές εμπειρίες μας ευθυγραμμίζονται με αυτό που προσπαθεί να κάνει για εμάς ο εγκέφαλός μας, προς το να μας βοηθήσουν – δηλαδή, να λειτουργήσουμε και να βγάλουμε νόημα από τη ζωή.

Η άποψη των παραπάνω επιστημόνων είναι ότι οι θρησκευτικές τελετουργίες και πρακτικές διεγείρουν τα δυο βασικά υποσυστήματα των αυτόνομων συστημάτων. Ένα από αυτά, το *εργοτροπικό* σύστημα, είναι το νευρικό σύστημα του σώματος για μια πιθανή μάχη ή διαφυγή. Σε στιγμές έντασης, αυτό ανυψώνει τον καρδιακό παλμό, την πίεση του αίματος και τον ιδρώτα, επιταχύνει την έκλυση ορμονών στους μυς κ.λπ.

Το άλλο σύστημα, το *τροφολογικό*, μπορεί να κατανοηθεί ως το σύστημα της ηρεμίας. Μειώνει τους παλμούς της καρδιάς, επιβραδύνει την εφίδρωση και ρυθμίζει την κυτταρική ανάπτυξη, την πέψη, τη χαλάρωση και τον ύπνο.

Ορισμένες, λοιπόν, θρησκευτικές ασκήσεις μπορούν να διεγείρουν το σύστημα ηρεμίας του σώματος ή το σύστημα διαφυγής του, έτσι ώστε ν' αρχίσει να συντονίζεται το αντίστοιχο εγκεφαλικό κύκλωμα. Ανάλογα με το είδος τώρα της τελετουργίας, ενεργοποιούνται διαφορετικά μέρη του εγκεφάλου, τα οποία γίνονται αντιληπτά από το μυαλό ως μια ανώτερη κατάσταση συνειδητότητας.

Σε καταστάσεις πολύ έντονης δραστηριότητας γύρω από ένα κύκλωμα, μπορεί να συμβεί μια «υπερχείλιση», η οποία να ενεργοποιήσει το κοιμώμενο σύστημα και να το «ευθυγραμμίσει» συγχρόνως με το άλλο. Αν και σπάνια, αυτή η δυαδική κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε μια αίσθηση «τρομακτικής απελευθέρωσης ενέργειας» που μπορεί να βιωθεί ως μια «ωκεάνια μακαριότητα» ή απορρόφηση μέσα στο αντικείμενο του στοχασμού.

Και σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να συμβεί μια «μέγιστη αποφόρτιση» και των δύο συστημάτων, προκαλώντας εγκεφαλικές δραστηριότητες που γίνονται αντιληπτές από το νου ως η «Απόλυτη Ενότητα Ύπαρξης», στην οποία οι δύο ερευνητές αποδίδουν την έννοια της «κατάργησης όλων των διακριτών ορίων ανάμεσα στα όντα, με την απουσία της ροής του χρόνου και την εξάλειψη της διχοτομίας εαυτός - άλλοι».

Οι ίδιοι επιστήμονες προτείνουν ότι ένας μυστικιστής στην κατάσταση της Απόλυτης Ενότητας Ύπαρξης θα αισθανθεί είτε ένα θείο

ον, όπως το Θεό, είτε το κοσμικό κενό της Νιρβάνα, ανάλογα με το αν κυριάρχησε μια εργοτροπική ή τροφοτροπική εμπλοκή.

Το γεγονός τώρα ότι οι διάφορες μυστικιστικές εμπειρίες διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά από θρησκεία σε θρησκεία αποτελεί, σύμφωνα με τους περισσότερους επιστήμονες, μια καθαρή ένδειξη ότι αυτές δεν αντιπροσωπεύουν καμιά αντικειμενική πραγματικότητα: ανάγονται ως επί το πλείστον σε μια ειδική μορφή ενδοσκόπησης όπου τα υποκείμενα συγχέουν τις δικές τους, εσωτερικά παραγόμενες νοητικές καταστάσεις (παραισθήσεις) με μια «εξωτερική πραγματικότητα» που θεωρούν ότι υπάρχει ανεξάρτητα από το νου τους.

Ο νευρολόγος Δρ. Μίκαελ Πέρντινγκερ (Michael Perdinger) του Πανεπιστημίου Λορέντιαν του Οντάριο απέδειξε ότι μπορεί να δημιουργήσει κάποιος τεχνητά μυστικιστικές και εξωσωματικές εμπειρίες και άλλα είδη ψυχικών εμπειριών διεγείροντας τους κροταφικούς λοβούς με κατάλληλα μαγνητικά πεδία. Είχε, προηγουμένως, ανακαλύψει ότι αυτές οι εμπειρίες συνδέονται με μεγάλες εκρήξεις ηλεκτρικής δραστηριότητας σε αυτές τις περιοχές. Το υποκείμενο φοράει ένα κράνος ή μια συσκευή σαν τσιμπίδα πάνω στο κεφάλι του, ενώ ένα τεχνητά δημιουργούμενο μαγνητικό πεδίο μιμείται τα κυματικά πρότυπα των νευρώνων στους κροταφικούς λοβούς του εγκεφάλου του.

Τα ναρκωτικά, επίσης, θεωρούνται ότι έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία των θρησκειών. Η τελετουργική χρήση του κρασιού και του λιβανωτού στη σύγχρονη τελετουργία είναι, πιθανώς, κατάλοιπο μιας εποχής όπου τα ψυχολογικά αποτελέσματα αυτών των ουσιών έφερναν το λάτρη σε στενότερη επαφή με τις υπερφυσικές δυνάμεις.

Σύγχρονες μελέτες των παραισθησιογόνων ναρκωτικών έχουν δείξει ότι αυτά, κάτω από ορισμένες συνθήκες, απελευθερώνουν ή προκαλούν σε ορισμένους ανθρώπους βαθιές μυστικιστικές και υπερβατικές εμπειρίες. Ερευνητές που έχουν συμμετάσχει σε τελετουργικές λατρείες με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, έχουν νιώσει κατάπληξη για το βάθος αυτών των εμπειριών. Ο Ρ. Γκόντον Γουάτσον (R. G. Watson) έχει προτείνει, μάλιστα, ότι η ίδια η θρησκευτική παρόρμηση μπορεί να προέρχεται από την κατάπληξη που ένιωσαν οι αρχέγονοι λαοί όταν, ψάχνοντας για τροφή, ανακάλυψαν τυχαία παραισθησιογόνα φυτά.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΥΣΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ

Εάν ήμουν ένας ανατολικός μυστικιστής, το τελευταίο πράγμα που θα ήθελα στον κόσμο θα ήταν ένας συμβιβασμός με τη σύγχρονη επιστήμη, διότι το να προσδέσεις μια θρησκευτική φιλοσοφία σε μια σύγχρονη επιστήμη είναι ένας σίγουρος δρόμος για την αχρηστία της.

Jeremy Bernstein, σωματιδιακός φυσικός

Η αρχή για την εξωτερίκευση των ιδεών μιας ομάδας σύγχρονων φυσικών μυστικιστών στο κοινό έγινε το 1975 με τη δημοσίευση του βιβλίου του Φρίτζοφ Κάπρα (Fritjof Capra) *Το Ταό της Φυσικής*. Το παράδειγμά του ακολούθησαν, στη συνέχεια, η Μέριλιν Φέργκισον (M. Ferguson), ο Γκάρι Ζούκοφ (Gary Zukov) κ.ά. Όλοι αυτοί οι φυσικοί βρίσκουν ομοιότητες και αντιστοιχίες ανάμεσα στον ανατολικό μυστικισμό της ινδουιστικής και βουδιστικής φιλοσοφίας και στη σύγχρονη κβαντική φυσική και πιστεύουν ότι η κβαντομηχανική παίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του νου και της συνείδησης.

Η κβαντομηχανική, αντιμετωπίζοντας από νωρίς το πρόβλημα της κυματικής φύσης της ύλης, εισήγαγε την έννοια της *κυματικής συνάρτησης* (μιας καθαρά μαθηματικής ποσότητας), το τετράγωνο της οποίας έδινε την πιθανότητα να βρεθεί ένα σωματίδιο σε μια ιδιαίτερη θέση στο χώρο. Το γεγονός ότι τα σωματίδια συμπεριφέρονται μερικές φορές σαν κύματα και τα κύματα σαν σωματίδια, ονομάστηκε *δ्वιςμός σωματιδίου - κύματος*. Παρόλο, όμως, που τα κύματα και τα σωματίδια δεν ήταν για τους φυσικούς δύο ξεχωριστές ουσίες αλλά χαρακτηριστικά της ίδιας μοναδικής ουσίας (της ύλης), η φαινομενική διπλή φύση της παρότρυνε τους δβιστές να συσχετίσουν τα κύματα με το νου.

Από την άλλη μεριά, το εάν μια φυσική οντότητα ήταν ένα κύμα ή ένα σωματίδιο φάνηκε να εξαρτάται από το ποια ιδιότητά του μετρούσες. Αν μετρούσες τη θέση του, συμπέρανες ότι ήταν ένα υλικό σώμα. Αν μετρούσες το μήκος κύματός του, συμπέρανες ότι ήταν κύμα ή κάποιο είδος συνεχούς πεδίου. Επιπλέον, μπορούσες να φανταστείς να αποφασίζεις ποια ποσότητα να μετρήσεις την τελευταία στιγμή, αρκετά μετά την εκπομπή της οντότητας από την πηγή της. Κατά τη διαδικασία της μέτρησης θεωρούνταν ότι, με έναν άγνωστο μηχανισμό, προκαλούνταν η «κατάρρευση» της κυματικής συνάρτησης και η επιλογή μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας από τα προηγούμενα ρευστά ενδεχόμενα (Ερμηνεία της Κοπεγχάγης).

Φαίνονταν έτσι σαν ο παρατηρητής να επηρεάζει μάλλον τη μέτρηση, να συμμετέχει στη διαδικασία της παρατήρησης, παρά να είναι

απομονωμένος, «αντικειμενικός» και «έξω» από αυτήν, απ' όπου προέρχεται και ο αφορισμός του Νιλς Μπορ (Niels Bohr): «Τίποτα δεν είναι πραγματικό μέχρι να παρατηρηθεί».

Μέσα σε όλα αυτά τα παράξενα γεγονότα της κβαντικής φυσικής, τα οποία μπορούσαν εύκολα να παρερμηνευτούν όταν μεταφράζονταν στην καθημερινή γλώσσα, ήταν αναμενόμενο να αναζητήσουν να υποστηρίξουν τις απόψεις τους και οι μυστικιστές. Η νέα γενεά των μυστικιστών επιστημόνων υποστήριξε, λοιπόν, με σθένος ότι η φύση του σύμπαντος δεν είναι αντικειμενική, αλλά εξαρτάται από τη συνείδηση του παρατηρητή, η οποία βασικά προκαλεί την κατάρρευση της κυματικής συνάρτησης.

Μια δεύτερη ερμηνεία της κβαντομηχανικής, που έχει τραβήξει επίσης την προσοχή των μυστικιστών, είναι η *Ερμηνεία των Πολλαπλών Κόσμων* του Χουγκ Έβερρετ (Hugh Everett). Ενώ στη συμβατική Ερμηνεία της Κοπεγχάγης η συσκευή της μέτρησης αντιμετωπιζόταν κλασικά σαν να βρίσκεται έξω από το αναλυόμενο σύστημα, η ερμηνεία του Έβερρετ τη συμπεριέλαβε μέσα σε αυτό. Σε αυτή την ερμηνεία, η κυματική συνάρτηση του σύμπαντος δεν καταρρέει με μια μέτρηση, αλλά το σύμπαν διαιρείται σε παράλληλα σύμπαντα στα οποία συμβαίνουν όλα τα δυνατά ενδεχόμενα. Σύμφωνα με την άποψη του Έβερρετ, όλα αυτά τα παράλληλα σύμπαντα είναι «εξίσου πραγματικά».

Και σε ποιο από αυτά τα σύμπαντα τελικά κατοικούμε; Η απάντηση είναι εύκολη για τους μυστικιστές φυσικούς: ο δρόμος της επιλογής γίνεται από την ίδια τη συνείδηση, πραγματοποιείται από τη δράση του ανθρώπινου νου.

Ο αντιφρονών φυσικός Β. Σένγκερ παρατηρεί γι' αυτό τον «κβαντικό πειρασμό»:

Και έτσι ο κβαντικός νους σώζει τους δυϊστές από τη βλάβη που προκλήθηκε από την καταστροφή του ηλεκτρομαγνητικού αιθέρα (μετά την απόρριψή του από τον Αϊνστάιν). Όπως όμως τόσες άλλες παρόμοιες προτάσεις, η θεωρία του κβαντικού νου δεν θα προχωρήσει πουθενά μέχρι να κάνει μια πρόβλεψη που να μπορεί να ελεγχθεί πειραματικά. Εν τω μεταξύ θα πρέπει να απορριφτεί ως μη οικονομική, ιδιαίτερα εφόσον έχουμε στα χέρια μας μια τέλεια οικονομική και λογικά συνεπή θεωρία που συμφωνεί με όλα τα δεδομένα και δεν χρειάζομαστε καμιά πρόσθετη συνιστώσα στο σύμπαν εκτός από την ύλη.

Η Αγνώστη Συνείδηση

Ας δούμε όμως μερικές από τις απόψεις των σύγχρονων μυστικιστών επιστημόνων:

Ο νευροφυσιολόγος Σερ Τζ. Έκλς έχει παρουσιάσει ένα διίστικό μοντέλο, στο οποίο ο νους υπάρχει ως μια ξεχωριστή οντότητα από την ύλη και ξεκινά την κατάρρευση της κυματικής συνάρτησης που απελευθερώνει νευρομεταβιβαστές στις νευρωνικές συνάψεις.

Ο φυσικός Ν. Χέρμπερτ προτείνει «ένα είδος “κβαντικού ανιμισμού”» στον οποίο «το μυαλό διαπερνά τον κόσμο σε κάθε επίπεδο» με τη συνείδηση «μια θεμελιώδη δύναμη σε αναγκαία συνεργασία με την ύλη για να επιφέρει τις λεπτομέρειες της καθημερινής μας ζωής».

Ο φυσικός Γιούαν Σκουάιρς (Euan Squires) υποστηρίζει ότι η συνείδηση αλληλεπιδρά με τον κόσμο στον προσδιορισμό των επιλογών ανάμεσα στους διαφορετικούς δρόμους, με τον ίδιο τρόπο που ο θεατής της τηλεόρασης επιλέγει ποιο κανάλι να παρακολουθήσει.

Ο φυσικός επίσης Άμιτ Γκοσουάμι βλέπει ένα «αυτοσυνείδητο σύμπαν», με την κβαντομηχανική να υποστηρίζει τα παραφυσικά φαινόμενα:

(...) Τα ψυχικά φαινόμενα, όπως η όραση εξ αποστάσεως και οι εξωσωματικές εμπειρίες, είναι παραδείγματα της μη τοπικής λειτουργίας της συνείδησης... η κβαντομηχανική υπερασπίζεται μια τέτοια θεωρία προσφέροντας μια κρίσιμη υποστήριξη για την περίπτωση της μη τοπικότητας της συνείδησης.

Η άποψη αυτή υποστηρίχτηκε και από τον Άρθουρ Κέσλερ, ο οποίος σημείωσε ότι «οι φαινομενικοί παραλογισμοί της κβαντικής φυσικής... κάνουν τους φαινομενικούς παραλογισμούς της παραψυχολογίας κάπως λιγότερο παράλογους και πιο εύπεπτους».

Ο Δρ. Ντίπακ Τσόπρα (Deepak Chopra), από την άλλη μεριά, έχει προωθήσει την ιδέα της λεγόμενης «κβαντικής θεραπείας», της δυνατότητας δηλαδή θεραπείας όλων των ασθενειών με τη «δύναμη του νου». Η ασθένεια και η γήρανση θεωρούνται μια ψευδαίσθηση και μπορούμε να επιτύχουμε, τελικά, αυτό που ονομάζει ο Τσόπρα «αγέραςτο σώμα και αθάνατο πνεύμα» με τη δύναμη μόνο της συνείδησής μας.

Η ψυχιάτρος Πατρίτσια Νιούτον εξηγεί, επίσης, τον τρόπο με τον οποίο υποστηρίζει η κβαντομηχανική την «ολιστική ιατρική»:

Οι παραδοσιακοί θεραπευτές μπορούν να αντλήσουν ενέργεια από εκείνο το άλλο βασίλειο αρνητικής εντροπίας – εκείνη την υπερκβαντική ταχύτητα και συχνότητα ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας και να τις φέρουν κάτω στο επίπεδό μας. Δεν είναι μαγεία. Δεν είναι ασυναρτησία. Θα δείτε την αυγή του 21ου αιώνα τη νέα ιατρική κβαντική φυσική να χρησιμοποιεί πραγματικά αυτές τις ενέργειες.

Στα βιβλία του *Σκιές του Νου* και *Ο Νέος Αυτοκράτορας*, ο μαθηματικός της Οξφόρδης Ρότζερ Πένροουζ (Roger Penrose) παρουσιάζει το επιχείρημα ότι η ανθρώπινη συνείδηση δεν μπορεί να προσομοιωθεί από κανένα υπολογιστή. Πιστεύει ότι *χρειάζεται μια νέα «μη - υπολογιστική» φυσική για να ερμηνεύσει το φαινόμενο της συνείδησης*. Η νέα αυτή φυσική θα συνδυάζει τη φαινομενική τυχαιότητα του κβαντικού κόσμου με τη γενική θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν (κβαντική βαρύτητα). Ο Πένροουζ, στη συνέχεια, υποστήριξε μαζί με τον αναισθησιολόγο Στιούαρτ Χάμεροφ ότι η συνείδηση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω διαδικασιών κβαντικής κατάρρευσης στους μικροσωληνίσκους (πρωτεϊνικές δομές στο κυτταρικό σκελετό του νευρώνα) των εγκεφαλικών κυττάρων.

Στο βιβλίο του με τον τίτλο *Ο Νους του Θεού*, ο φυσικός Π. Ντέιβις (P. Davis) έχει χρησιμοποιήσει τις ιδέες του Πένροουζ για να συζητήσει την πιθανή σχέση ανάμεσα στα μαθηματικά και τις παραδοσιακές ιδέες των μυστικιστικών αληθειών.

Σε μια μελέτη του για τον «κβαντικό μυστικισμό» –ή «κομπογιαννιτισμό» όπως αλλιώς τον ονομάζει– ο φυσικός Β. Στένγκερ υποστηρίζει πως ένας απλός υπολογισμός αποδεικνύει ότι οι κβαντικές αβεβαιότητες στο επίπεδο των εγκεφαλικών νευρώνων είναι ασήμαντες και, επομένως, θα πρέπει οι νευρώνες να ακολουθούν τους νόμους της κλασικής φυσικής. Δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι η κβαντομηχανική χρειάζεται τη δράση της ανθρώπινης συνείδησης ή, ακόμα, ότι παίζει ένα ρόλο στις νοητικές διαδικασίες:

Βεβαίως η κβαντομηχανική χρειάζεται για να καταλάβουμε τα άτομα στον εγκέφαλο. Αλλά χρειάζεται επίσης για να εξηγήσουμε τα άτομα σε μια πέτρα και αυτό δεν υποδηλώνει τίποτα βέβαια για τη συνείδηση της πέτρας. Ίσως οι κβαντικές διακυμάνσεις να προκαλούν τυχαία λάθη που ο εγκέφαλος μπορεί να οργανώσει σε νέες λειτουργίες, αλλά αυτός ο ρόλος δεν είναι ούτε αναγκαίος ούτε υποχρεωτικός. Μπορεί το περιβάλλον να παράγει τις απαιτούμενες διακυμάνσεις. Οι ικανότητες αυτο-οργάνωσης του μη γραμμικού νευρωνικού δικτύου του εγκεφάλου

στο χείλος του χάους, ίσως να μπορούν να κάνουν όλο το έργο της επιλογής του καλύτερου δρόμου ανάμεσα σε όλες τις δυνατότητες χωρίς καμιά βοήθεια από την κβαντομηχανική.

Τελειώνουμε με μια αγνωστικιστική πρόταση του Ντ. Τσάλμερς:

Όταν ερχόμαστε στο «δύσκολο πρόβλημα», νιώθω ότι χρειαζόμαστε κάτι που προχωρά πέρα από τη φυσική θεωρία, γιατί καθετί σε αυτήν είναι συμβατό με την απουσία της συνείδησης. Η αίσθησή μου είναι ότι θα πρέπει να πάρουμε τη συνείδηση αξιωματικά, σαν το χώρο και το χρόνο. Το πρόβλημα εμφανίζεται με την κατασκευή μιας θεωρίας που θα τα συνδέσει όλα αυτά μαζί... Η επιστημονική μελέτη της συνείδησης είναι προς το παρόν σαν τη φυσική πριν από τον ερχομό του Νεύτωνα. Κανείς δεν ξέρει τι συμβαίνει πραγματικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chopra Deepak, *Αγέραστο Σώμα, Αθάνατο Πνεύμα*, Π. Ασημάκης
- Chopra Deepak, *Κβαντική Θεραπεία*, Π. Ασημάκης
- Capra Fritjof, *Το Ταό και η Φυσική*, Ωρόρα 1982
- Grinnin John, *Κβαντική Φυσική και Πραγματικότητα*, Ωρόρα 1984
- Penrose Roger, *Σκιές του Νου*, Γκοβόστης 1994
- Penrose Roger, *Ο Νέος Αυτοκράτορας*, Γκοβόστης
- Searle John, *Ανακαλύπτοντας Ξανά το Νου*, Γκοβόστης 1997

- Augustine, Keith, «Can Mystical Experience be a Perception of God?», http://www.infidels.org/library/modern/keith_augustine/alston.html
- «Death and the Meaning of Life», <http://www.infidels.org/library/modern/features/2000/augustine1.html>
- «The Case Against Immortality», *SKEPTIC MAGAZINE*, Vol. 5 No. 2, 1997
- «Whatever Happened to the Soul?», http://www.infidels.org/library/modern/keith_augustine/no-soul.html
- Beyerstein, Barry L., *The Brain and Consciousness: Implications for Psi Phenomena*, Prometheus Books 1991
- Blackmore, Susan, *Out-of-the-Body Experience*, Oxford University Press 1987
- Blackmore, Susan, *Dying to Live: Near-Death Experiences*, Prometheus Books 1993
- Blackmore, Susan, *The Elusive Open Mind: Ten Years of Negative Research in Parapsychology*, Prometheus Books
- Brown, Andrew, *How to Make a Soul*, Wired 1996
- Chalmers, David J., *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*
- Crick, Francis, *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*, Charles Scribner's Sons 1994
- Davies, Paul, *The Mind of God: The Scientific Basis for a Rational World*,

- Simon and Schuster 1992
- Dawkins, Richard, http://www.edge.org/3rd_culture/bios/dawkins.html, http://www.edge.org/3rd_culture/
 - Dennett, Daniel, *Consciousness Explained*, Little Brown 1991
 - Dr. Jansen, Karl L.R., «Using Ketamine to Induce the Near-Death Experience: Mechanism of Action and Therapeutic Potential». <http://www.lycaeum.org/drugs/synthetics/ketamine/k-near-death.html>.
 - Edwards, Paul, *Immortality*, Macmillan 1992
 - Edwards, Paul, *The Dependence of Consciousness on the Brain*, Edited Paul Edwards, Macmillan 1992
 - Flew, Antony, *God, Freedom, and Immortality: A Critical Analysis*, Buffalo, Prometheus Books 1984
 - Flew, Antony, *Parapsychology, Miracles, and Repeatability*, Prometheus Books 1991
 - Herbert, Nick, *Elemental Mind: Human Consciousness and the New Physics*, Dutton 1993
 - Hooper, Judith and Teresi, Dick, *The Three-Pound Universe*, Tarcher/Perigee Books 1992
 - Kafatos, Menas and Nadeau, Robert, *The Conscious Universe: Part and Whole in Modern Physical Theory*, Springer-Verlag 1990
 - Lamont, Corliss, *The Illusion of Immortality*, Unger/Continuum, 1990.
 - Nagel, Thomas, *Brain Bisection and the Unity of Consciousness*, *Synthese*. 25, 396-413.
 - Newberg, Andrew, *Why God Won't Go Away*
 - Penfield, Wilder, *The Mystery of the Mind*, Ewing, Princeton University Press 1975
 - Perding, Michael, *Neuropsychological Bases Of God Beliefs*, Praeger Pub Text 1987
 - Pinker, Steven, http://www.edge.org/3rd_culture/bios/pinker.html, http://www.edge.org/3rd_culture/
 - Stapp, Henry, *Mind, Matter, and Quantum Mechanics*, Springer-Verlag 1993
 - Stenger, Victor J., *The Unconscious Quantum: Metaphysics in Modern Physics and Cosmology*, Prometheus Books
 - Stenger, Victor J., *Quantum Quackery*, <http://www.csicop.org/si/9701/quantum-quackery.html>
 - Stenger, Victor J., *Timeless Reality: Symmetry, Simplicity, and Multiple Universes*, Prometheus Books
 - Stenger, Victor J., «Mystical Physics: Has Science Found the Path to the Ultimate?», *FREE INQUIRY*, 16/3/1996
 - Stenger, Victor J., *Quantum: Metaphysics in Modern Physics and Cosmology*, Prometheus Books
 - Stenger, Victor J., *The Breath of God: Identifying Spiritual Energy*, Prometheus Books.
 - Stenger, Victor J., «The Myth of Quantum Consciousness», *THE HUMANIST*, May/June 1992, Vol. 53, No 3
 - Stenger, Victor J., «The Search for the Soul»,

- <http://spot.colorado.edu/~vstenger/RelSci/SearchSoul.html>
- Stenger, Victor J., *The Unconscious Quantum: Metaphysics in Modern Physics and Cosmology*, Prometheus Books
 - Squires, Euan, *Conscious Mind in the Physical World*, Adam Hilger 1990
 - Wilber, Ken, *Quantum Questions: Mystical Writings of the World's Great Physicists*, Shambhala 1984

Το Ανατομικό Αρχέτυπο X

μια νέα προσέγγιση
της έννοιας της ψυχής
μέσα από τα μαθηματικά, τη φυσική,
τη βιολογία και τη γεωλογία

Tα δημοσιευόμενα στο παρόν βιβλίο είναι πρωτότυπες απόψεις και διαπιστώσεις του συγγραφέα, κατά 80% αδημοσίευτες προηγουμένως – όπως γενικώς σε όλες τις διαλέξεις και δημοσιεύσεις του. Κατά συνέπεια, οι πρωτότυπες θέσεις για πρώτη φορά εδώ έχουν περιορισμένη, έως καθόλου, βιβλιογραφία.

Για τη σύγχρονη επιστήμη, υποστηρίζεται ότι απορρίπτει την ύπαρξη της ψυχής. Αυτό θα λέγαμε ότι είναι, μάλλον, άποψη κάποιων επιστημόνων και όχι απόρροια της επιστημονικής γνώσης. Οι επιστήμονες αυτοί προβάλλουν επιχειρήματα κατά της ύπαρξης της ψυχής, ακόμη και κατά σχετικών με αυτήν εννοιών. Παραβλέπουν πάντα, γνωρίζοντας ή μη γνωρίζοντας, άλλα ισχυρότερα επιχειρήματα υπέρ σχετικών με την ψυχή εννοιών και την αναγκαιότητα της ύπαρξής τους, στη βιολογία, τη γεωλογία, τη μετεωρολογία, την κοσμολογία κ.λπ. Εδώ θα παραθέσουμε μια πολύ ισχυρή και πρωτότυπη σειρά επιχειρημάτων, σύμφωνα με τα παραπάνω.

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΜΙΑΣ ΕΝΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ

Η σύγχρονη βιολογία θεωρεί βάση της ζωής το κύτταρο, την πιο μικρή ζώσα οντότητα που απαρτίζει έναν οργανισμό σε ένα σύνολο ή σώμα από δισεκατομμύρια κύτταρα τα οποία συνεργάζονται με διάφορες ειδικότητες –τους λεγόμενους ιστούς– τοποθετημένα σε προκαθορισμένες θέσεις μέσα στο εκάστοτε σώμα. Οι προκαθορισμένες αυτές θέσεις αποτελούν και την *ανατομία του οργανισμού*, δηλαδή την κατασκευή του με προκαθορισμένη αρχιτεκτονική του χώρου – μια τόσο πολύπλοκη αρχιτεκτονική που δεν υπάρχει ανάλογο τεχνικό κατασκευάσμα από τον άνθρωπο το οποίο να πλησιάζει ακόμα και την πιο απλή μορφή ανατομίας του πιο απλού ζωικού οργανισμού.

Η σύγχρονη βιολογία διακηρύσσει ότι έχει κατανοήσει το μηχανισμό γέννησης ενός οργανισμού. Αυτό δεν είναι καθόλου αληθές, όπως θα δούμε εδώ, γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία για την απόδειξη εννοιών σχετικά με την ψυχή, για την ύπαρξή τους σε σχέση με τη ζώσα και μη ζώσα ύλη.

Η σύγχρονη βιολογία θεωρεί τις πληροφορίες του DNA, το οποίο περιέχεται σε κάθε κύτταρο, βάση για την ανάπτυξη κάθε οργανισμού από τη στιγμή της σύλληψής του. Πιστεύει επίσης –και φαίνεται ότι έχει αποδείξει– πως το DNA στο κύτταρο κάθε οργανισμού περιέχει κωδικοποιημένα όλα τα χαρακτηριστικά του που θα αναπτυχθούν αργότερα ή, γενικότερα, αποτελούν τον οργανισμό και, φυσικά, περιέχει υπό μορφή πληροφορίας την πολύπλοκη δομή και ανατομία του.

Ο οργανισμός αναπτύσσεται με συνεχή κυτταρική διαίρεση, κατά την οποία τα διαιρούμενα κύτταρα καθώς διαφοροποιούνται καταλαμβάνουν συγκεκριμένες και προκαθορισμένες θέσεις. Το πρόβλημα του καθορισμού της θέσης ή *ανατομίας* είναι τόσο τεράστιο που δεν αγγίζει, δεν συζητά και, φυσικά, δεν εξηγεί η βιολογία. Επιπλέον, δεν διαφαίνεται καμία αρχή της φυσικής, της χημείας ή άλλης επιστήμης που να εξηγεί πώς γίνεται η σωστή δόμηση της ανατομίας των διαφοροποιημένων κυττάρων τα οποία περιέχουν ακριβώς το ίδιο DNA, όπως τα μητρικά ή το αρχικό μητρικό από το οποίο προέρχονται όλα τα άλλα.

Για να δούμε το σοβαρό πρόβλημα που υπάρχει για τους σύγχρονους επιστήμονες, θα πούμε κάτι ανάλογο σε σχέση με τη δόμηση

οποιοδήποτε τεχνικού έργου που κάνουμε, π.χ. την κατασκευή ενός οικοδομήματος ή ενός σύγχρονου αεροπλάνου ή ενός κομπιούτερ.

- Καταρχάς πρέπει να έχουμε τα ακριβή σχέδια της κατασκευής κάτω από μία γλώσσα, αναπαράσταση ή κωδικοποίηση, αυτό που θεωρούμε ότι αποτελεί τη λειτουργία του DNA για έναν οργανισμό.

- Κατόπιν, πρέπει να έχουμε τα απαραίτητα υλικά της κατασκευής, όπως τα υλικά που παράγονται από τα κύτταρα κατά τη διαίρεση του αρχικού κυττάρου και τη διαφοροποίησή τους κατά τους, λεγόμενους, ιστούς.

- Πρέπει να έχουμε έναν εργολάβο - μέσο με εργάτες - μέσα που τοποθετούν τα κατάλληλα υλικά στις κατάλληλες θέσεις και κάνουν τις κατάλληλες συνδέσεις.

- Πρέπει, οπωσδήποτε, να υπάρχει ένας μηχανικός που να οριοθετήσει το χώρο ακριβώς, στον οποίο ο εργολάβος και οι εργάτες - μέσα θα κάνουν την προσκόμιση των κατάλληλων υλικών.

Κατά συνέπεια –και τούτο είναι απολύτως απαραίτητο– ο εργολάβος πρέπει: α) να αναγνωρίζει την οριοθέτηση του χώρου, β) να αναγνωρίζει τα σχέδια και γ) να χωρίζει, να μεταφέρει και να τοποθετεί σωστά τα υλικά στις σωστές θέσεις. Οι εργάτες με την υπόδειξη του εργολάβου και τα σημάδια του μηχανικού, επίσης, θα πρέπει να αναγνωρίζουν και να τοποθετούν σωστά τα διαφοροποιημένα υλικά.

Μια λάθος τοποθέτηση μπορεί να είναι μοιραία, ασχέτως αν η ποιότητα των υλικών είναι καλή. Έτσι, σε μια ανεγειρόμενη οικοδομή βλέπουμε να προηγείται:

- ο αρχιτέκτονας που φτιάχνει τα σχέδια
- ο μηχανικός που οριοθετεί το χώρο

και εν συνεχεία:

- ο εργολάβος και οι εργάτες
- τα υλικά.

Το Βατερλό της Επιστήμης

Θεωρούμε ότι και τα τέσσερα αυτά στάδια και η συνεργασία τους είναι απολύτως απαραίτητα για οποιαδήποτε κατασκευή, ακόμη και για μια βιολογική κατασκευή ή ανάπτυξη ενός οργανισμού. Στη βιολογία αναγνωρίζουμε ότι υπάρχουν τα αρχιτεκτονικά σχέδια στο DNA. Δεν κατανοούμε ή, μάλλον, αγνοούμε εντελώς πώς αυτά μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Πώς και γιατί γίνεται η διαφοροποίηση των κυττάρων σε συγκεκριμένες μόνο τοποθεσίες; Η αναλυτική γνώση του μηχανισμού, κατά τον οποίο εκτελούνται οι διάφορες πληροφορίες του DNA σε μία κυτταρική διαφοροποίηση κατά θέση, είναι ένα επιστημονικό κενό.

Η σωστή τοποθέτηση σε συγκεκριμένες θέσεις στο χώρο των υλικών είναι ένα ακόμη μεγαλύτερο κενό για την επιστήμη. Και είναι μεγαλύτερο το κενό, διότι η σύγχρονη φυσική και τα σύγχρονα μαθηματικά αναγνωρίζουν ότι μια κατασκευή στο χώρο γίνεται αφού πρώτα οριοθετηθεί ο χώρος δια ενός συστήματος συντεταγμένων, όπως λένε οι μαθηματικοί ή, γενικά, μέσω κάποιου απαραίτητου συστήματος χωριοθέτησης.

Ακόμη, πρέπει να οριστεί ότι η συγκεκριμένη κατασκευή είναι αριστερόστροφος ή δεξιόστροφος, δεδομένου ότι κάθε κατασκευή του χώρου μπορεί να γίνει η ίδια τόσο αριστερόστροφα όσο και δεξιόστροφα και αυτό θα εξαρτηθεί από το αν το τελικό σύστημα χωριοθέτησης ή το σύστημα αναφοράς των συντεταγμένων είναι δεξιόστροφο ή αριστερόστροφο. Δυστυχώς για τη φυσική και τα μαθηματικά –ή, ακόμα, αν θέλετε η τραγωδία και το Βατερλό της επιστήμης είναι το γεγονός ότι– μια δεξιόστροφος ή, αντίθετα, μια αριστερόστροφος κατασκευή δεν ορίζεται απόλυτα από την επιστήμη των μαθηματικών και της φυσικής, παρά μόνο κατά μία σύμβαση και πάντοτε σε σύγκριση με το ανθρώπινο σώμα. Δηλαδή, αν η διάταξη της κατασκευής κατά μία σύμβαση αντιστοιχεί στο αριστερό ανθρώπινο χέρι ή, αντίθετα, στο δεξιό ανθρώπινο χέρι.

Για τη φυσική και τα μαθηματικά το αριστερό είναι απόλυτα σύμμετρο του δεξιού, χωρίς να υπάρχει απολύτως φυσική ή μαθηματική διάκριση. Τονίζουμε και πάλι πως η διάκριση γίνεται μόνο κατά μία σύμβαση και πάντα, τελικά, συγκριτικά με το αριστερό ή δεξιό ανθρώπινο χέρι.

Πώς, λοιπόν, η βιολογία διακρίνει το δεξιό και το αριστερό χέρι πριν υπάρξει ο άνθρωπος και τα χέρια του, αφού αδυνατούν τα μαθηματικά και η φυσική να τα διακρίνουν;

Πώς το DNA αναγνωρίζει τα σημεία του χώρου στα οποία θα γίνει η διαφοροποίηση από τα όμοια διαιρούμενα κύτταρα, έτσι ώστε αυτά να καταλαμβάνουν ανατομικά σωστές θέσεις; Ακόμη αριστερόστροφα ή δεξιόστροφα σωστές διατάξεις;

Ή, μήπως, ο χώρος γύρω από ένα κύτταρο είναι ήδη οριοθετημένος γεωμετρικά από κάποιο ειδοποιό μέσο πριν από τη γέννησή ή ανάπτυξη

ενός οργανισμού; Η προϋπαρξη της οριοθέτησης από ένα άυλο μέσο, ακόμη άυλη ουσία για να θυμηθούμε την κατά Αριστοτέλη πεμπτουσία, φαίνεται πιο σωστή και αυτή η οριοθέτηση σχετίζεται με τις σχετικές με την ψυχή, κατά βάση, άυλες έννοιες.

ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Για να προλάβουμε την ενδεχόμενη αντίδραση ενός φυσικού επιστήμονα σχετικά με την προϋπαρξη της οριοθέτησης του χώρου γύρω από έναν οργανισμό πριν ή κατά την ανάπτυξή του αλλά και κατά την ύπαρξή του, θα πούμε τα εξής παραδείγματα, γνωστά εδώ και χιλιάδες χρόνια, που απασχολούν ακόμη τη σύγχρονη επιστήμη της κλωνοποίησης.

Ψυχή - Πνεύμα - Αιθέρας

Ας δούμε τη βάση του ορισμού του Αριστοτέλη για την πεμπτουσία και τον αιθέρα: *πεμπτουσία ή αιθέρας είναι η μη αισθητή ουσία που συνοδεύει και διαμορφώνει την ύλη. Οι παραπάνω έννοιες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: είναι μη αισθητές - άορατες και διαμορφώνουν την ύλη.*

Κατά τη φυσική, στον κόσμο όπου ζούμε υπάρχει η ύλη. Η φυσική παραδέχεται ότι η ύλη διαμορφώνεται από τις δυνάμεις –κατά το πλείστον μη ορατές– οι οποίες καθορίζουν, επίσης, και τη συμπεριφορά της. Τις περισσότερες φορές, όμως, δεν είναι οι δυνάμεις που διαμορφώνουν και καθορίζουν τη συμπεριφορά της ύλης παρά η *διαφορά των δυνάμεων* που προκαλεί την απόκλιση από την ισορροπία τους. Στη μετεωρολογία είναι ακριβώς αυτή η διαφοροποίηση των δυνάμεων που προκαλεί τα καιρικά φαινόμενα, κατά τα οποία τις περισσότερες φορές η διαφοροποίηση αυτή δεν είναι γνωστή ως αιτία εκ των προτέρων από τους επιστήμονες μετεωρολόγους, παρά μόνο μετά την εκδήλωση των αποτελεσμάτων της πάνω στην ύλη.

Προσωπικά ως φυσικός και, μάλιστα, με αυστηρές υλιστικές σπουδές στο συγκεκριμένο χώρο, αν αλλάξω λίγο μόνο τη συνηθισμένη ορολογία της φυσικής χωρίς να αποκλίνω από τις βασικές της αρχές, μπορώ αμέσως να θυμηθώ και να αναγνωρίσω το Μέγα Αριστοτέλη στο μεταφυσικό του ορισμό της πεμπτουσίας και του αιθέρα και, μάλιστα, στα σημεία εκείνα όπου οι έννοιες αυτές έχουν ακριβώς κοινά

σημεία με την ψυχή και το πνεύμα που αναφέραμε. Επιπλέον, θα αναγνωρίσω τις μεταφυσικές αυτές έννοιες ως *απόλυτα φυσικές, μη υλικές*, όσο φυσική και μη υλική είναι η δύναμη και όσο φυσική και μη υλική είναι σε δεύτερο βαθμό η διαφοροποίηση της δύναμης.

Μπορώ να πω ότι, *στο βαθμό που υπάρχει η άυλη διαφοροποίηση ενός πεδίου δυνάμεων, κατά τον ίδιο τρόπο υπάρχει ψυχή και πνεύμα σε δεύτερο και τρίτο, αντίστοιχα, βαθμό διαφοροποίησης.*

Οι «Παγκόσμιες Σταθερές»

Ένας συνάδελφός μου επιστήμονας θα μπορούσε να μου πει ότι αρνήθηκα τη φυσική και τα μαθηματικά, αφού επικαλούμαι ιδέες που είτε δεν αποδεικνύονται πειραματικά είτε δεν εξάγονται λογικά από άλλες γνωστές.

Η παρατήρηση αυτή μου δίνει την ευκαιρία να αντιταχθώ και να πω ότι δεν είμαι εγώ εκείνος που αρνείται τις επιστήμες αυτές ως προς τις θεμελιώδεις τους αρχές, αλλά όλοι οι άλλοι φυσικοί και μαθηματικοί που δέχονται αυθαίρετα και χωρίς απόδειξη πως όλες οι, λεγόμενες, «σταθερές» της φυσικής είναι απόλυτα και αναμφισβήτητα σταθερές.

Αλλά τι σχέση έχουν οι «σταθερές» της φυσικής με την ψυχή, το σώμα, την πεμπτουσία και τον αιθέρα;

Ένα πεδίο δυνάμεων της φυσικής συνδέει τις δυνάμεις, π.χ., της ύλης, του ηλεκτρισμού, του μαγνητισμού με μια σειρά σταθερών που για να δώσει έμφαση στην αναπόδεικτη σταθερότητά τους τις ονομάζει ασυζητητί *παγκόσμιες σταθερές*. Η παγκόσμια σταθερά της βαρύτητας G , η παγκόσμια διηλεκτρική σταθερά του κενού ϵ_0 , η παγκόσμια διαμαγνητική σταθερά του κενού μ_0 . Εδώ υπονοείται αυθαίρετα ότι το κενό είναι απόλυτο κενό, κάτι που τώρα γνωρίζουμε στην πράξη ότι δεν είναι καθόλου σωστό και που το ίδιο αυθαίρετα αποκλείει την ύπαρξη στο χώρο του αιθέρα – γεγονός το οποίο θα δούμε παρακάτω πως είναι επίσης λάθος.

Οι φυσικοί, λοιπόν, υπερτονίζουν, αναπόδεικτα και απολύτως αυθαίρετα, ότι οι παγκόσμιες σταθερές ήταν, είναι, θα είναι, εδώ και πέρα και σε όλο το σύμπαν σταθερές του κόσμου και του σύμπαντός μας σαν ψευτο-θεοί που γνωρίζουν ακόμη και αυτό που δεν απέδειξαν, δεν αποδεικνύουν, δεν θα αποδείξουν πειραματικά και λογικά για εδώ, για πέρα μακριά και για παντού στο σύμπαν. Και, φυσικά, ένας φυσικός μπορεί να αποδείξει καταρχήν την ισχύ του πειράματός του εδώ και τώρα, όχι όμως πριν, μετά και αλλού, ακόμη άπειρα μακριά.

Η υπόθεση των σταθερών δεν είναι μια ορθή λογική επιλογή για έναν μαθηματικό, αφού αυτή η επιλογή για μια συγκεκριμένη –παντού και πάντοτε– σταθερή τιμή είναι αυθαίρετη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η μεταβλητότητα –μεταβλητή παράμετρος– έχει θέση και όχι μια συγκεκριμένη σταθερά τιμή, μέχρι την καταξίωσή της με μια απόδειξη, π.χ. με την απόδειξη ότι τάχα είναι η διακεκριμένη σταθερά λύση μιας εξίσωσης από άλλες γνωστές σχέσεις.

Αλλά ακόμη και αν σκεφτούμε ότι η σταθερότητα των «σταθερών» είναι μια επιλογή του Δημιουργού του κόσμου, τότε θα πρέπει να αναρωτηθούμε επίσης γιατί ο Δημιουργός να αυτοπεριορίζεται στη μία και μόνη σταθερά τιμή των συντελεστών των νόμων (π.χ. των G , ϵ_0 , μ_0 κ.λπ.) των δυνάμεων, όπως εμείς καταλαβαίνουμε τη σχέση των δυνάμεων και της ύλης, και όχι σε πολλές τιμές. Γιατί όχι μια μεγάλη ποικιλία, γιατί όχι μια απειρία τιμών για τους συντελεστές των νόμων;

Αντίθετα, αν η μοναδικότητα των σταθερών ήταν μια επιλογή της Φύσης - κόσμου κατά το πρότυπο της δαρβινικής εξέλιξης ακόμη και στη φυσική, τότε η επιλογή προϋποθέτει τη μεταβλητότητα των σταθερών ως βάση για να κάνει τις επιλογές της!!

Όταν δεν υπάρχει απόδειξη –και εδώ δεν υπάρχει καμιά τέτοια απόδειξη για τις παραμέτρους που λέγονται παγκόσμιες σταθερές, ότι δηλαδή είναι απόλυτες σταθερές– τότε στα μαθηματικά αυτές λαμβάνονται πάντοτε ως μεταβλητές.

Και εδώ είναι η σύνδεση της ψυχής, του πνεύματος, της πεμπτουσίας και του αιθέρα με τη φυσική, γιατί μπορούμε να δούμε τις έννοιες αυτές ως το πεδίο του χώρου που με ένα ΑΡΧΕΤΥΠΟ τους καθορίζουν τις τιμές των παραμέτρων των, λεγόμενων, «παγκόσμιων σταθερών» και, κατά συνέπεια, διαμορφώνουν τις δυνάμεις της Φύσης που, στη συνέχεια, διαμορφώνουν την ύλη σε δεύτερο βαθμό, μέσω των νόμων της φυσικής – όπως εμείς μέσα από τους νόμους αυτούς καταλαβαίνουμε την εξάρτηση των εν λόγω δυνάμεων από τις «παγκόσμιες σταθερές» - μεταβλητές.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να δούμε την ύπαρξη των μεταφυσικών εννοιών ως πεδία δεύτερου και τρίτου βαθμού, που διαμορφώνουν τις δυνάμεις οι οποίες αποτελούν πεδία πρώτου βαθμού, αυτά που τελικά διαμορφώνουν στη συνέχεια την ύλη.

Η θέση αυτή είναι απόλυτα εναρμονισμένη ταυτόχρονα με τις αρχές της φυσικής και της μεταφυσικής καταξιώνοντας και τις δύο σε μία ενότητα, επιτυγχάνοντας την ένωση της σύγχρονης φυσικής με τις αντιλήψεις της Αρχαίας –χαμένης– Γνώσης, όταν η πρώτη (σύγχρονη φυσική)

επεκτείνει ή, μάλλον, δεν περιορίζει αναπόδεικτα και αυθαίρετα τη μεταβλητότητα των παραμέτρων των νόμων σε «παγκόσμιες σταθερές».

Η ΨΥΧΗ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΤΟΜΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ Χ

Πολλά φυτά, όπως η ορχιδέα, πολλαπλασιάζονται με τη μέθοδο της μεριστοματικής καλλιέργειας (βλ. εικόνα στο τέλος του κεφαλαίου). Αυτή η μέθοδος είναι γνωστή εδώ και πολλές χιλιάδες χρόνια στους αγρότες και μπορεί κανείς να ανατρέξει σε μια κλασική εγκυκλοπαίδεια για την περιγραφή της, ιδιαίτερα για την εφαρμογή της στον πολλαπλασιασμό της ορχιδέας.

Το εντυπωσιακό είναι ότι η μέθοδος της μεριστοματικής καλλιέργειας είναι αντίστοιχη με την πολυδιαφημισμένη –κατά τα τέλη του προηγούμενου αιώνα– μέθοδο πολλαπλασιασμού στα ζώα, που λέγεται πολλαπλασιασμός ή αναπαραγωγή δια κλωνισμού.

Για την ορχιδέα διαβάζουμε σε μια εγκυκλοπαίδεια: από κάποιο φύλλο του φυτού αποκόπτεται ένα μικρό μέρος του, το οποίο περιέχει τουλάχιστον ένα κύτταρο. Αυτό το κομμάτι τοποθετείται σε ένα αεροστεγές, απομονωμένο και σχεδόν στερούμενο παντελώς τροφής περιβάλλον: ένα κομμάτι πετροβάμβακα – ένα ουδέτερο χημικό στοιχείο που χρησιμοποιείται στην οικοδομική για θερμική και ηχητική μόνωση. Το οργανικό υλικό τότε βρίσκεται σ' ένα σχεδόν στερητικό περιβάλλον, χωρίς επάρκεια τροφής. Η στέρηση αυτή θα οδηγήσει το οργανικό κύτταρο στο βέβαιο θάνατο.

Και τότε, πριν από το βέβαιο θάνατο του κυττάρου, αυτό αρχίζει να διασπείρεται και να πολλαπλασιάζεται δίνοντας μια μικροσκοπική ορχιδέα, αναπτυσσόμενο από τα λίγα υλικά τα οποία περιέχει το μέρος του φύλλου που αρχικά αποκόπηκε. Στη συνέχεια, ο καλλιεργητής της ορχιδέας μεταφέρει το αναπτυσσόμενο φυτό σ' ένα κανονικό περιβάλλον όπου αναπτύσσεται μια ορχιδέα.

Τι παρατηρούμε από αυτόν τον πολλαπλασιασμό του φυτού που, κατά την παραπάνω μέθοδο της «απομόνωσης και στέρησης», είναι ταυτόσημη του κλωνισμού για τα ζώα; Πρώτον, την απομάκρυνση ενός κυττάρου από το φυτό ή ζώο, την προετοιμασία και την τοποθέτησή του σ' ένα απομονωμένο περιβάλλον με στέρηση. Και δεύτερον, το γεγονός ότι εκεί το φυτικό ή ζωικό κύτταρο αντιμετωπίζει τον οριστικό θάνατο, αντιδρά και επιδιώκει την επιβίωσή του πολλαπλασιαζόμενο, δίνοντας ένα νέο πλήρη οργανισμό κατά την περιγραφή του DNA του.

Εκείνο που είναι σαφές είναι ότι αντιμέτωπα με το θάνατο έρχονται καθημερινά πολλά κύτταρα σ' ένα φύλλο ορχιδέας. Ωστόσο, παρόλο που πολλά κύτταρα ενός ζώντος οργανισμού μπορεί να αντιμετωπίσουν το θάνατο για κάποια αιτία, δεν αναπτύσσονται και δεν πολλαπλασιάζονται για να δώσουν ένα νέο ταυτοτικό σύστημα, όπως γίνεται με το απομονωμένο κομμάτι φύλλου της ορχιδέας.

Αν κάποια κύτταρα αναπτυχθούν στο τόπο όπου βρίσκονταν υπό μορφή καρκίνου, η μορφή τους δεν είναι ταυτόσημη αναπαραγωγή κατά την περιγραφή του DNA τους. Απαιτείται απομάκρυνση για να λειτουργήσει ελεύθερα το DNA, αποδίδοντας τα στοιχεία της περιγραφής του σε ένα νέο φυτό ή ζώο.

Αυτό, σαφώς, σημαίνει ότι ο χώρος ενός οργανισμού ή φυτού ελέγχει τη λειτουργία ενός κυττάρου και την περιορίζει σύμφωνα με την ακριβή θέση του κυττάρου μέσα στο χώρο του συγκεκριμένου οργανισμού.

Αυτός ο χωρικός έλεγχος και περιορισμός της λειτουργίας του DNA ενός κυττάρου είναι, προφανώς, αυτό που οδηγεί στην ANATOMIA του φυτού του κυττάρου, δίνει την ομορφιά, τη συμμετρία ενός λουλουδιού ή τη δεξιόστροφη - αριστερόστροφη και άλλες πολύπλοκες ανατομικές δομές και διατάξεις ενός οργανισμού.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, ο χωρικός αυτός έλεγχος είναι ο παράγοντας που αυξάνει τις δυνατότητες από την πλευρά της βιολογίας –και που δεν διαθέτει η φυσική και η χημεία– υλοποιώντας την εκτέλεση της ανατομίας που περιγράφεται ως πληροφορία και μόνο στο DNA. Ένα ακατανόητο κενό μεταξύ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ του DNA και ΕΚΤ'ΕΛΕΞΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ που δεν εξηγούν η φυσική, η χημεία και η βιολογία, εξηγείται από την ταυτόχρονη δράση ενός άυλου μέσου του «κενού» χώρου.

Όταν η δράση αυτή του άυλου μέσου του «κενού» χώρου λείπει, η συμπεριφορά ενός κυττάρου γίνεται εντελώς διαφορετική. Ακόμη, όταν η δράση αυτή του άυλου μέσου του «κενού» χώρου δεν είναι πλήρης, δημιουργείται μια διαταραχή της ανάπτυξης και της ύπαρχουσας ANATOMΙΑΣ που, πολλές φορές, αναγνωρίζεται ως καρκίνος ενός φυτού ή ζώου.

Στη φυσική αυτή η δράση θα μπορούσε να ονομαστεί Ανατομική Δράση ή Παράγοντας X, ο οποίος δεν ανήκει στο κύτταρο ή στα κύτταρα, αλλά βρίσκεται στο χώρο όπου αυτά τυχόν βρίσκονται ελέγχοντάς τα. Η απομάκρυνση των κυττάρων από το χώρο αυτό τα κάνει να αλλάζουν εντελώς συμπεριφορά.

Ακόμη, η τροποποίηση του Ανατομικού Παράγοντα Χ σ' ένα μέρος του χώρου του οργανισμού, έτσι ώστε ο έλεγχός του σε κάποιον ιστό να είναι ανεπαρκής, επιτρέπει την ανάπτυξη ενός ιστού πέρα από τα συνηθισμένα όρια της ΑΝΑΤΟΜΙΑΣ του (καρκίνος).

Στη μεταφυσική θα λέγαμε ότι ο Ανατομικός Παράγοντας Χ ονομάζεται *ψυχή* ή εκφράζεται με κάποιο άλλο σχετικό όρο. Ο όρος αυτός λειτουργικά πλησιάζει και πάλι τον ορισμό του μεγαλύτερου όλων των αλχημιστών –του Αριστοτέλη– για τον αιθέρα και την πεμπουσία.

ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΩΛΟΓΙΑ

Στο παρόν άρθρο επίσης θα μπορούσαμε να δώσουμε σχετικές αποδείξεις και από τη μετεωρολογία (σηματισμοί νεφών), την αστρονομία (σηματισμοί και συγκεντρώσεις γαλαξιών), τη γεωλογία (σηματισμοί βουνών - πετρωμάτων, επιφανειών εδάφους, ακόμη σηματισμοί σε παγόβουνα, πάγο, μετέπειτα σηματισμοί σε αρχαία κλασικά αγάλματα, μετέπειτα σηματισμοί σε αρχαίες πέτρινες επιγραφές).

Κάτι τέτοιο, όμως, δεν θα ήταν δυνατό λόγω της αναγκαίας έκτασης και του πλήθους των φωτογραφιών που θα έπρεπε να αντιπαραθέσουμε. Μπορούμε, ωστόσο, να αναφερθούμε στο παράδειγμα των γρανιτών, τους οποίους σχεδόν όλοι γνωρίζουμε και έχουμε δει να χρησιμοποιούνται ως σύγχρονο οικοδομικό υλικό. (Αν κάποιος δεν έχει δει και δεν γνωρίζει τους γρανίτες, θα συνιστούσα να επισκεφτεί ένα μοντέρνο κέντρο γρήγορου φαγητού, όπου συνήθως πέτρινα γρανιτένια τραπεζάκια, πέτρινοι γρανιτένιοι πάγκοι και πέτρινοι γρανιτένιοι τοίχοι με την ομοιομορφία της επανάληψης των σηματισμών τους σ' ένα συγκεκριμένο μοτίβο διακοσμούν το χώρο).

Οι γρανίτες χαρακτηρίζονται από ομοιόμορφη και ιδιαίτερα μεγάλη σκληρότητα, κατά τα άλλα ετερογενών υλικών, με επαναλαμβανόμενα σχέδια από λίγο ή περισσότερο πολύχρωμες σφαιρικές ή αυγοειδείς οργανωμένες περιοχές με ένα σαφές κέλυφος και ένα ξεχωριστό κέντρο - πυρήνα. Τα οργανωμένα σχέδια ποικίλλουν, μοιάζουν μεταξύ τους. Επαναλαμβάνονται σε σχέση με ένα ορισμένο μέσο μέγεθος, χρώμα, απόσταση μεταξύ τους, έτσι ώστε στατιστικά ο ίδιος αριθμός από το κάθε είδος τέτοιων σχημάτων να υπάρχει ανά μονάδα επιφάνειας ή ανά μονάδα όγκου.

Η κανονικότητα της επανάληψης των μορφών και των σχεδίων είναι τόσο σημαντική και χαρακτηριστική, που από αυτά τα σχέδια των γρανιτών χαρακτηρίζεται η περιοχή της προέλευσής τους. Έτσι, οι έμποροι διακίνησης γρανιτών αναγνωρίζουν αλάνθαστα την προέλευσή τους από τα σχέδια αυτά.

Το μυστηριώδες φαινόμενο της επανάληψης χαρακτηριστικών σχεδίων των γρανιτών προέρχεται από την περιοχή όπου αυτοί δημιουργήθηκαν. Θα λέγαμε ότι οι σχηματισμοί αυτοί είναι το σήμα κατατεθέν μιας περιοχής ή, ακόμη, ότι αποτελούν τα δακτυλικά αποτυπώματα της εν λόγω περιοχής στην επιφάνεια –αλλά και μέσα στη μάζα– των γρανιτών.

Καμιά φυσική, γεωλογική ή άλλη γνωστή επιστημονική υπόθεση δεν εξηγεί ικανοποιητικά τη μυστηριώδη επαναλαμβανόμενη ισοκατανομή των υλικών, σχεδίων, χρωμάτων επάνω και μέσα στους γρανίτες. Πολλές φορές γεωλόγοι επιχειρούν να υποθέσουν την ύπαρξη ενός ηφαίστειου κοντά στις γρανιτικές μάζες, που με την έκρηξή του σπέρνει ετερογενή υλικά.

Μια τέτοια υπόθεση αποτυγχάνει, διότι η διασπορά αυτή δεν μπορεί να έχει γίνει ακόμη στο εσωτερικό της μάζας των γρανιτών, όπως αυτή εμφανίζεται από τις εσωτερικές τομές των γρανιτών κατά πλάκες για να χρησιμοποιηθούν στην οικοδομική. Άλλωστε και κάτι τέτοιο να ήταν δυνατό μ' ένα μαγικό τρόπο, θα έπρεπε η κατανομή των σχηματισμών να είναι πιο πυκνή κοντά στην επιφάνεια του γρανίτη και να συγκλίνει προς την περιοχή όπου υποτίθεται ότι υπήρχε το ηφαίστειο. Μια τέτοια σύγκλιση δεν φαίνεται να υπάρχει, αλλά ούτε οι γρανιτικές μάζες συνοδεύονται από την απαραίτητη ύπαρξη κάποιου ηφαίστειου. Η ερμηνεία αυτή φαίνεται να είναι, μάλλον, αβασάνιστη μη θέλοντας να ταράξει την άγνοια και τα γεωλογικά κακώς έχοντα.

Η επαναλαμβανόμενη οργάνωση των γρανιτών παραβιάζει τους νόμους των πιθανοτήτων και της στατιστικής κατανομής του τυχαίου.

Εκείνο που φαίνεται να ισχύει είναι ότι τα σχέδια αυτά υπήρχαν κωδικοποιημένα στο χώρο από ένα άυλο μέσο στη ίδια περιοχή των γρανιτών πριν από το σχηματισμό τους. Από την επαναλαμβανόμενη στατιστική τού «τάχα τυχαίου» αποδεικνύεται μια ολιστική οργάνωση, εξαρτημένη από το χώρο στον οποίο ο γρανίτης αναπτύχθηκε.

Στο χώρο αυτό μπορούμε να πούμε ότι έδρασε ένας συγκεκριμένος «Ανατομικός Παράγοντας Χ» που, αφού έδωσε τη δομή και οργάνωση της ανατομίας του γρανίτη, διαιρούμενος στη συνέχεια σε επίπεδες τομές

- πλάκες μπορεί να διακοσμή με ευχάριστους επαναλαμβανόμενους τυποποιημένους σχηματισμούς, π.χ., γρήγορα και φτηνά καταστήματα, τα οποία με το ένστικτο επιχειρηματιών επιλέχθηκαν να ταιριάζουν με το φτηνό, γρήγορο, επαναλαμβανόμενο τυποποιημένο φαγητό. Τυχαία ίσως;

Η δημιουργία των γρανιτών, η οποία δεν φαίνεται να ήταν άσχετη από την αρχή με το άυλο μέσο που επέβαλε εν συνεχεία τα επαναλαμβανόμενα σχέδιά τους, μοιάζει περισσότερο με αποικία βιολογικών οργανισμών.

Η τελευταία παρομοίωση με βιολογικούς οργανισμούς δεν είναι εδώ τυχαία. Όπως είδαμε, ακόμη περισσότερο για τους βιολογικούς οργανισμούς ενός άυλου μέσου –του Ανατομικού Παράγοντα Χ– για το σχηματισμό τους.

Συνεπώς η ύπαρξη αόρατου, άυλου, μη άμεσα αισθητού παράγοντα - μέσου, που διαφοροποιεί και οργανώνει την ύλη, φαίνεται να είναι λιγότερο ή περισσότερο παντού στο χώρο, ο οποίος πληρούται ή όχι με «οργανική ή ανόργανη» ύλη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατά συνέπεια παρουσιάσαμε αναμφισβήτητα την αναγκαιότητα της ύπαρξης μέσα στο χώρο ενός άυλου μέσου που διαφοροποιεί την ύλη κατά θέση. Η αναγκαιότητα πηγάζει μέσα από τα μαθηματικά, τη φυσική, τη βιολογία και επεκτείνεται στη γεωλογία, τη μετεωρολογία, την αστρονομία και άλλες επιστήμες. Αφορά κατά κύριο λόγο τη ζώσα ύλη.

Ωστόσο, η ύπαρξη αυτή είναι πρόδηλη και στο χώρο της μη ζώσας ύλης – στις πέτρες, στα πετρώματα, στα βουνά, στα σύννεφα, στους πλανήτες, στους γαλαξίες. Η εκδήλωση αυτή γίνεται αντιληπτή στην ιδιαίτερη μορφή που λαμβάνουν αυτά σε ένα συγκεκριμένο χώρο, π.χ. σε μια περιοχή από πετρώματα γρανίτη.

Ο γρανίτης μιας περιοχής φέρει ιδιαίτερα ετερογενή χαρακτηριστικά που επαναλαμβάνονται με την ίδια στατιστική κατανομή - οργάνωση σε όλη την έκταση των γρανιτών της περιοχής. Η ετερογενής στατιστική οργάνωση είναι τόσο χαρακτηριστική της γεωγραφικής προέλευσης του γρανίτη, που αυτός αναγνωρίζεται αλάνθαστα από όσους σχετίζονται μαζί του ως διακοσμητικό οικοδομικό υλικό.

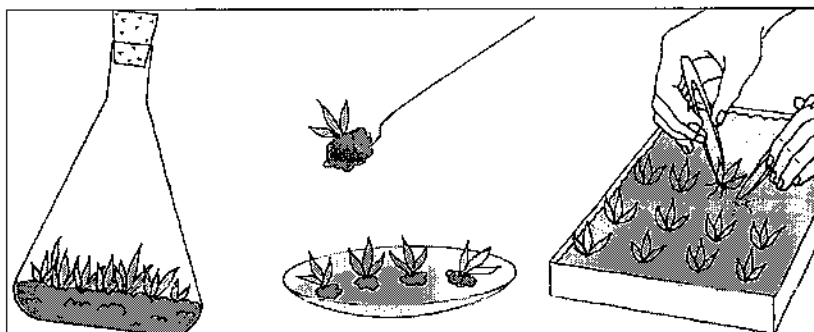
Η εκδήλωση, η μορφοποίηση δηλαδή αυτή οφείλεται στην αντίστοιχη γεωμετρική δόμηση της λεπτής διαφοροποίησης των δυνάμεων

αλληλεπίδρασης της ύλης. Η εν λόγω διαφοροποίηση είναι ασθενούς επίδρασης και γι' αυτό απαιτεί μεγάλο σχετικά χρόνο για να εκδηλωθεί, ανάλογα με το αν η ύλη ως μέσο ανθίσταται περισσότερο ή λιγότερο: έχει μεγάλη ή μικρή σκληρότητα, ρευστότητα, μεγάλες ή μικρές δυνάμεις συνοχής κ.λπ. (βλ. διαλέξεις και συνέδρια Π. Παππά).

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε δύο σημαντικά, κατά τη γνώμη μας, σημεία:

Πρώτον: το παρόν άρθρο επισημαίνει την ύπαρξη και την αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός άυλου μέσου διαφοροποίησης δυνάμεων που καταλαμβάνει το χώρο, τον οποίο επίσης καταλαμβάνει ένα φυτό, ένα ζώο, ένας άνθρωπος, μια πέτρα, ένα βουνό, μια ήπειρος κ.λπ., μέσο το οποίο, με την παραπάνω διαφοροποίηση των δυνάμεων, ανατομεί ή μορφοποιεί το υλικό με το οποίο συνυπάρχει.

Δεύτερον: μια τέτοια επισήμανση αναγκαιότητας στο παρόν άρθρο δεν μπορεί παρά να είναι μια προσέγγιση στην περιγραφή και την αναγκαιότητα της ψυχής και των συναφών με αυτήν εννοιών –τον αιθέρα, το πνεύμα κ.λπ.– χωρίς να είναι σε θέση να ξεχωρίσει, επί του παρόντος, τις έννοιες αυτές απόλυτα μεταξύ τους.

Κύτταρα από μικρά κομματάκια φύλλων ορχιδέας, όταν απομονωθούν σε μια αεροστεγή φιάλη με πετροβάμβακα, δίνουν μικρές νέες ορχιδέες. Στη συνέχεια μεταφέρονται προσδευτικά σε κανονικό περιβάλλον για να δώσουν νέα φυτά. Η αναπαραγωγή αυτή λέγεται μεριστοματική καλλιέργεια και είναι γνωστή εδώ και χιλιάδες χρόνια για τα φυτά. Η αντίστοιχη αναπαραγωγή για ζώντες οργανισμούς λέγεται ότι ανακαλύφθηκε πρόσφατα και της δόθηκε το όνομα «αναπαραγωγή δια κλωνισμού».

Και οι δύο τεχνικές αναπαραγωγής είναι ταυτόσημες. Γίνονται από ένα κύτταρο, αφού αυτό απομονωθεί από το φυτό ή ζώο όπου ανήκει και τεθεί σε απομονωμένο και στερητικό περιβάλλον. Η αναπαραγωγή αυτή δεν γίνεται από ένα κύτταρο μέσα στο χώρο του φυτού ή ζώου, όπως θα λέγαμε μέσα στο χώρο του ανατομικού παράγοντα Χ. Ο ανατομικός παράγοντας Χ φαίνεται να είναι συνώνυμος σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό με την ψυχή, το πνεύμα, τον αιθέρα, την πεμπτουσία του φυτού ή ζώου.

ι Δ θ α Π τ μ ∫ Æ f π ∞ ∫ ο Æ

Η Ψυχή, η Απροσδιοριστία και το Τετράδιο του Επιστήμονα

πώς βλέπει
η ψυχολογία/ψυχοθεραπεία την ψυχή

*Ο κόσμος σήμερα κρέμεται από ένα και μοναδικό νήμα,
και αυτό το νήμα είναι η Ψυχή του ανθρώπου.*

Carl G. Jung

*Το ταξίδι της Ανακάλυψης δεν έγκειται
στο να βρεις καινούργια τοπία,
αλλά στο να έχεις καινούργια μάτια.*

Marcel Proust

*Είναι καλό να έχει κανείς ένα τέλος, ένα σκοπό για το ταξίδι,
αλλά είναι το ταξίδι που μετράει στο τέλος.*

Τι είναι η Ψυχή; Ή, μάλλον, τι είναι η Ψυχή για τους ψυχιάτρους, ψυχολόγους και ψυχοθεραπευτές; Είναι το αποτέλεσμα βιοχημικών διεργασιών στον εγκέφαλο ή κάτι άλλο; Ή και τα δύο; Εδρεύει κάπου συγκεκριμένα στο σώμα, έχει δηλαδή σχέση με κάποιο συγκεκριμένο όργανο του σώματος ή συνυπάρχει μαζί με το σώμα μέσα του και γύρω του ή... γενικά και αόριστα «κάπου»;

Θα ήταν αστείο βέβαια να ισχυριστώ ότι έχω απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα, για τον απλούστατο λόγο ότι δεν υπάρχουν ή, τουλάχιστον, δεν υπάρχουν ακόμα – για να είμαι πιο ακριβής!

Παρόλο που η ψυχολογία και η ψυχιατρική –το ίδιο και η ψυχοθεραπεία– ανήκουν στην επιστημονική «κερκίδα» της έρευνας για την Ψυχή, πολύ φοβάμαι ότι δεν θα μπορέσω να αποφύγω τις «κερκίδες» της φιλοσοφίας, της ποίησης, του θεάτρου και της μυθολογίας σ’ αυτά που θα ακολουθήσουν, μια και ένα τέτοιο θέμα, με ένα τόσο ευρύ φάσμα δεν μπορεί να ιδωθεί «καθαρά από μία και μόνο πλευρά»!

Κι εδώ μπαίνει ο υποκειμενικός παράγοντας: δηλαδή, ότι θεωρώ πως ο ψυχοθεραπευτής, ψυχίατρος ή ψυχολόγος θα πρέπει να είναι λίγο φιλόσοφος, λίγο καλλιτέχνης, ποιητής και ανθρωπολόγος. Ο υποκειμενικός παράγοντας, έτσι και αλλιώς, θα υπάρχει σ’ αυτά που γράφω γιατί όσο «αντικειμενικός» και αν προσπαθήσω να είμαι, είναι αδύνατον να μιλάω και να γράφω εκ μέρους όλων των ψυχο-ερευνητών – και αυτό για πολλούς συγκεκριμένους λόγους.

Πρώτον, υπάρχουν πάρα πολλά κλαδιά και άλλα τόσα παρακλάδια σχολών ψυχολογίας και ψυχοθεραπείας, που θα ήταν πρακτικά αδύνατον οι απόψεις τους περί Ψυχής να χωρέσουν σε ένα κεφάλαιο ή, ακόμα, και σε ένα βιβλίο. Θα χρειαζόντουσαν αρκετοί τόμοι για κάτι τέτοιο και πάλι είναι αμφίβολο αν και κατά πόσο θα συμπεριλαμβάνονταν όλες οι απόψεις και οι αποχρώσεις τους.

Δεύτερον, επειδή είμαι ένας ψυχίατρος και δραματοθεραπευτής, αναπόφευκτα βλέπω την Ψυχή και μέσα από αυτές μου τις ιδιότητες.

Τρίτον, είμαι άνθρωπος τον οποίο η έννοια της Ψυχής έχει απασχολήσει αρκετά και για αρκετό καιρό. Έτσι, δεν θα μπορούσα γράφοντας να παραβλέψω τα κελεύσματα της προσωπικής μου εμπειρίας και εντύπωσης στο θέμα – όσο και αν προσπαθούσα. Μολαταύτα, υπόσχομαι στον αναγνώστη να είμαι όσο πιο αντικειμενικός γίνεται, για να μπορέσει και εκείνος να έχει μια πληρέστερη εικόνα τού πώς βλέπει την Ψυχή αυτός ο επιστημονικός κλάδος.

Ο άνθρωπος που μετακινεί βουνά,
αρχίζει μεταφέροντας μικρές πέτρες.

Ανωνύμου

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΚΟΜΜΑΤΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πριν από αρκετά χρόνια, έφηβος ακόμα, είχα θέσει στον εαυτό μου το ερώτημα «τι είναι η Ψυχή;» ύστερα από πολλά ακούσματα από ακαδημαϊκούς, ποιητές και φιλοσόφους, άλλοτε στο ραδιόφωνο και άλλοτε στην τηλεόραση. Οι άνθρωποι μου φαίνονταν να χρησιμοποιούν με μεγάλη άνεση τον όρο, τόση, που μου μετέδιδαν την αίσθηση ότι δεν είχα παρά να τους θέσω το ερώτημα και αυτοί θα μου απαντούσαν και θα ξεμπέρδευα.

Να, όμως, που τα πράγματα δεν είχαν καθόλου μια τέτοια έκβαση! Και να φαινόταν λίγο φως, καλά θα ήταν, θα μπορούσα να πιστεύω ότι υπάρχει κάποια ελπίδα. Το αντίθετο όμως! Οι άνθρωποι, λόγοι ή μη, απαντούσαν με «τσιτάτα», λες και επαναλάμβαναν κάποιους ορισμούς που είχαν μάθει καλά από κάποια εγκυκλοπαίδεια ή από κάποιο θρησκευτικό ή φιλοσοφικό βιβλίο. Και πάνω απ' όλα, οι έτοιμες αυτές συνταγές τους ήταν άψυχες!!

«Για φαντάσου», σκεφτόμουν, «άψυχοι ορισμοί της Ψυχής!»! Πραγματικά, ήταν άψυχοι διότι δεν είχαν σπέρματα δικής τους εμπειρίας αλλά θραύσματα λόγου από δω και από εκεί, τμήματα στοχαστικών ψηφίδων άλλων που, διαμέσου των αιώνων, ασχολήθηκαν με το θέμα και είπαν ή έγραψαν κάτι. Ξερές και από δεύτερο χέρι απαντήσεις σ' ένα τόσο σημαντικό, όπως το θεωρούσα, ζήτημα.

Μην έχοντας κάτι μεστό, τσάκωσα πολλές φορές τον εαυτό μου να κάνει αυτό που και εκείνοι με τις άψυχές τους απαντήσεις έκαναν. Σαν ανόητος και εγώ σκυταλοδρόμος του στοχασμού έσερνα παραπέρα αυτά που άκουγα πιστεύοντάς τα σαν αληθινά, φυλακίζοντας και κωφαινοντας στο ένστικτό μου που με πληροφορούσε ότι, μ' αυτό τον τρόπο, όχι μόνο δεν ανακαλύπτω, δεν προσεγγίζω αυτό που ψάχνω αλλά, επιπλέον, πληθαίνω στον κόσμο τη μόνη αμαρτία κατά τον Βούδα: την άγνοια.

Πολύ αργότερα στην ιατρική, και ακόμα πιο μετά στη διάρκεια της ειδικότητάς μου στην ψυχιατρική, είχα τη μικρή ελπίδα ότι κάποιο στοιχειώδη μπούσουλα θα έβρισκα, γιατί ορισμός ή κάτι πιο ξεκάθαρο είχα ήδη πειστεί ότι δεν υπάρχει, όσον αφορά το προς τα πού να κινηθώ για ψάξιμο ή, τουλάχιστον, τι έχει να πει αυτός ο επιστημονικός τομέας σχετικά με το θέμα. Κατέληξα να βρεθώ ανάμεσα σε δεκάδες θεωρίες, υποθέσεις και εμπειρίες άλλων, χρήσιμες συχνά, αλλά –λυπάμαι που θα το πω– όχι συγκλονιστικές ή «τελεσιδίκες».

Παράλληλα, είχα αρχίσει τη δική μου προσωπική δουλειά, το δικό μου προσωπικό ψάξιμο μέσα από παρατήρηση των σκέψεων, των συναισθημάτων και φαντασιώσεών μου. Πάνω απ' όλα, είχα συνηθίσει στην ιδέα ότι η Ψυχή και είναι κάτι άπιαστο, κάτι που αφηθεί τους ορισμούς, αλλά και μια σύνθεση στοιχείων ή, για να το πω καλύτερα, μια κατάσταση και όχι ένα «πράγμα», με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα και τα αντικείμενα. Έτσι, άρχισα να σχηματιζώ τη φύση της περισσότερο ως κατάσταση και ως ένα είδος δύναμης ή ενέργειας, όπως χρησιμοποιούμε την έννοια στη φυσική επιστήμη.

Όταν αργότερα εξοικειώθηκα με την κβαντική φυσική, με τις εκπληκτικές της έννοιες της Απροσδιοριστίας και της σχέσης του Παρατηρητή και του Παρατηρουμένου, συνειδητοποίησα ότι η έννοια της Ψυχής θα μπορούσε να κινηθεί άνετα σ' αυτούς τους χώρους, πέρα από τη γραμμική λογική μας, πέρα από τα στενά πλαίσια των μέχρι πριν από τα «κβάντα» ορισμών και θέσεων του ανθρώπινου μυαλού. Διαισθανόμουν, βέβαια, ότι πάει ακόμα πιο πέρα, γι' αυτό και δικαίωσα μέσα μου τον Καρλ Γιουνγκ, όταν έλεγε ότι «μόνον οι ποιητές και οι πυρηνικοί φυσικοί θα καταλάβουν για τι πράγμα μιλάω».

Πράγματι, η ποίηση έχει αυτή την ευρυχωρία, μέσα από το συμπυκνωμένο, μεταφορικό της λόγο, τις άπειρες εικόνες που μεταχειρίζεται σε συνδυασμό με μιαν απλότητα σχεδόν παιδική καμιά φορά (κι όχι παιδιάστικη, παγίδα στην οποία συχνά πέφτει ο λεγόμενος επιστημονικός!) μπορεί να γίνει ο χώρος που θα φιλοξενήσει έννοιες όπως «ψυχή», «πνεύμα» και «συνείδηση».

Η τέχνη γενικότερα χαρακτηρίζεται απ' αυτή την ευελιξία ή, τουλάχιστον, έχει τη δυνατότητα να μεταμορφώνεται και να «αντέχει» την ενδεχόμενη ακύρωση κάθε προηγούμενης φόρμας έκφρασής της, γιατί κάτι τέτοιο είναι ένα απ' τα θεμέλια της τέχνης: η δημιουργία νέων μορφών, η αλλαγή και το σπάσιμο του «παλιού» για να φτιαχτεί κάτι καινούργιο. Και όσοι καλλιτέχνες δεν συμμορφώνονται μ' αυτή της τη ροή, τότε παράγουν έργα – είτε πρόκειται για θέατρο, ζωγραφική, μουσική, γλυπτική νεκρής τέχνης, άψυχης όπως θα λέγαμε τέχνης.

Χρειάστηκε, λοιπόν, να περάσουν αρκετά χρόνια μόνο και μόνο για να «επιστρέψω» σε παιδικές και πρώιμα εφηβικές αισθήσεις/εμπειρίες, οι οποίες τότε δεν έβρισκαν κανέναν άλλο υποστηρικτή εκτός απ' τον εαυτό μου, αλλά που χαρακτηρίζονταν από ένα

είδος βεβαιότητας ότι η Ψυχή είναι μια Οντότητα με ζωή και συνείδηση δική της, κάτι σαν το Δαιμόνιο του Σωκράτη. Μια Οντότητα που, θα έλεγε κανείς, έχει τα χαρακτηριστικά του φωτός: τη μια στιγμή είναι σωματίδια και την άλλη κβάντα ενέργειας, τη μια στιγμή μοιάζει «υλική», χωμένη μέσα σ' αυτά καθαυτά τα κύτταρα του σώματος και την άλλη σκέτη ενέργεια, πότε ορατή και πότε αόρατη.

Ναι, χρειάστηκαν κάποια χρόνια για να πειστώ από πρώτο χέρι ότι όσο σε βαθύτερα στρώματα της Ψυχής προχωράει κανείς τόσο πιο ξεκάθαρη είναι η ποιότητα του «αμφί» που συναντάει, τόσο τα πράγματα και οι εμπειρίες «είναι και δεν είναι» ταυτόχρονα!! Και αυτό το «ταυτόχρονο» είναι το «αμφί» χωρίς τριβές, χωρίς σύγκρουση. Δεν είναι το νευρωσικό, αγχώδες «ταυτόχρονο» που ξεπηδάει από την ανάγκη τού «θέλω και το σκύλο χορτάτο και την πίτα ολόκληρη»!

Ο κόσμος της πραγματικότητας έχει όρια,
αυτός της Φαντασίας δεν έχει.

Jacques Rousseau

Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Στην άλλη πλευρά του φάσματος, βρίσκεται ο επιστημονικός λόγος που στην προσπάθειά του για ακρίβεια, σαφήνεια, σιγουριά και ανάγκη γι' αντοχή στη δοκιμασία της αμφισβήτησης, μπορεί να γίνει δύσκαμπτος, στενόχωρος.

Γι' αυτό και, ουσιαστικά, οι μεγάλοι πρωτοπόροι της ψυχολογίας και ψυχοθεραπείας είχαν πάντα το ένα τους πόδι στο χώρο της τέχνης, της φιλοσοφίας και της θρησκείας για ν' αντλούν ερεθίσματα στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν μια θεωρία ή μεθοδολογία που αφορούσε την Ψυχή και το μηχανισμό της. Ήταν εμπειριστές με οξύνοια και παρατηρητικότητα και με πλήρη επίγνωση ότι το ζήτημα της Ψυχής δύσκολα ή ποτέ δεν μπαίνει σε εργαστηριακή έρευνα, όσο και αν κάτι τέτοιο ήταν δύσκολο να αποφευχθεί.

Το σώμα μοιάζει μ' ένα μεγάλο κιβώτιο,
και αισθήσεις οι τρύπες στο κιβώτιο αυτό
μέσα απ' τις οποίες επικοινωνώ με τον έξω κόσμο!
Κάποιοι λένε ότι Εγώ είμαι το κιβώτιο!
Πώς είναι δυνατόν να το πιστεύεις αυτό, Φιλόθεε;

Ανονύμου

ΤΟ ΟΡΓΑΝΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Το ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της Ψυχής και του νευρικού συστήματος του ανθρώπου και, πιο ειδικά, με τον εγκέφαλο και τις περίπλοκες λειτουργίες του φαίνεται αρκετά σαφές. Οι ακριβείς, όμως, παράμετροι αυτής της σχέσης μάς διέφευγαν και μας διαφεύγουν ακόμα.

Στη μελέτη των εγκεφαλικών λειτουργιών, στις αλληλεπιδράσεις των διάφορων χημικών ουσιών στις νευρικές συνάψεις στα ποικίλα και ουκ ολίγα εγκεφαλικά διαμερίσματα, η Ψυχή μοιάζει να παίζει το παιχνίδι της Αρχής της Απροσδιοριστίας των κβαντικών με ιδιαίτερη μαεστρία. Όπως ο κατεργάρας των παραμυθιών, λες και ακούγεται να φωνάζει: «Εδώ είμαι, να 'μαι! 'Η, μάλλον, όχι, είμαι λίγο πιο κει... εκεί, εκεί κάτω στον υποθάλαμο... όχι, όχι, κοιτάξτε πόσο άνετα νιώθω στην παρεγκεφαλίδα και... μ' ένα πήδημα βρίσκομαι πάλι στο φλοιό... να 'μαι... όχι, ανόητοι, χάσατε πάλι, είμαι και δεν είμαι εκεί...» (βλ. Δ. Ευαγγελόπουλος, «Το φάντασμα στη μηχανή. Η σχέση της ψυχής με τον εγκέφαλο για τη σύγχρονη επιστήμη»).

Αέναο παιχνίδι στην προσπάθεια να βρεθεί η έδρα της Ψυχής ή της Συνείδησης! Βέβαια, για να είμαστε δίκαιοι, οι ερευνητές του νευρικού συστήματος έχουν πια πειστεί ότι αυτό που λέμε «ψυχικές λειτουργίες» είναι μια σύνθεση παραγόντων και λειτουργιών και δεν περιμένουν να βρουν την Ψυχή σε ένα και μοναδικό σημείο στον εγκέφαλο.

Ο εγκέφαλος, απ' την άλλη, χαρτογραφείται και μελετάται ακόμα και αυτή τη στιγμή που μιλάμε. Καθημερινά όλο και νεότερα στοιχεία αναδύονται στην επιφάνεια ενώ, ταυτόχρονα, πληθαίνουν και τα ερωτήματα και οι ανατρεπτικές αποκαλύψεις στοιχείων και παρατηρήσεων του παρελθόντος.

Έχουμε δει ξεκάθαρα την επίδραση κάποιων φαρμακευτικών ουσιών στα συναισθήματα και στις σκέψεις, οι παρενέργειες των οποίων ακόμα προβληματίζουν. Αναμφίβολα υπάρχει οργανική σχέση μεταξύ συναισθημάτων, σκέψεων, ονείρων, φαντασιώσεων και μνήμης και της ακεραιότητας της λειτουργικότητας του εγκεφάλου. *Είναι, όμως, οι εγκεφαλικές λειτουργίες απόλυτα υπεύθυνες για τη γένεση όλων των πιο πάνω ή υπάρχουν παράγοντες που αγνοούμε;*

Αν σε μιαν άμαξα το άλογο είναι άρρωστο, καχεκτικό ή τραυματισμένο, σαφέστατα και η άμαξα δεν κυλάει, ταξίδια με δυσκολία γίνονται ή δεν γίνονται καθόλου. Αυτό, όμως, δεν μας πληροφορεί και για

την κατάσταση του αμαξιά, έτσι δεν είναι; Το ερώτημα: «η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα» δεν είναι τόσο παράδοξο ή αστείο σε τέτοιου είδους χωράφια έρευνας. Νάτην πάλι η σκιά της Αρχής της Απροσδιοριστίας! Για να γίνω πιο σαφής: υπάρχουν χαρτογραφημένες περιοχές του εγκέφαλου που ευθύνονται για τις αισθήσεις, για την αισθαντικότητα και για την αντίληψη γενικότερα. Σε περιπτώσεις, λοιπόν, που για κάποιο λόγο ο εγκέφαλος δεν λειτουργεί και αποδειγμένα αυτές οι περιοχές έχουν σιγήσει, π.χ. σε ένα βαθύ κόμα ή σε κατάσταση όπου ο ασθενής έχει για στιγμές σταματήσει να ζει και επαναφέρεται τεχνητά στη ζωή, όταν ανανήψει μας περιγράφει τι έβλεπε, τι άκουγε και τι αντιλαμβάνονταν από το περιβάλλον, στοιχεία διασταυρούμενα και κρινόμενα ως ορθά! Τι γίνεται τότε;

Πολλά αναπάντητα «πώς» και «γιατί», το σίγουρο όμως είναι ότι το σώμα παίζει έναν καθοριστικό ρόλο στη ζωή και έκφραση της Ψυχής, αν δεν είναι απλώς και μόνο μια λειτουργία του, όπως θα υποστήριζε μεγάλη μερίδα των επιστημόνων.

Οπουδήποτε και αν πάω ανακαλύπτω
 ότι κάποιος κοιητής έχει πάει εκεί πριν από μένα.
 Freud

ΣΙΓΚΜΟΥΝΤ: ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Αρχικά ο Φρόιντ προσπάθησε να ερμηνεύσει τις ψυχολογικές διεργασίες μέσα απ' αυτό που πίστευε ως μια ενδελεχή μελέτη και κατανόηση του νευρικού συστήματος. Στη μελέτη του «Μια Επιστημονική Ψυχολογία», η οποία τελικά παρέμεινε αδημοσίευτη, προσπάθησε να βρει σωματικές και νευρολογικές αντιστοιχίες για τη συνείδηση. Αλλωστε, ήταν και ο ίδιος θερμός υποστηρικτής του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η συνείδηση είναι αυτή που μας καθορίζει ως ανθρώπινα όντα.

Η αποτυχία του στη μελέτη αυτή τον οδήγησε σε μια πιο παραγωγική και δημιουργική κατεύθυνση: στο να προσπαθήσει να ερμηνεύσει και να διευρύνει το ρόλο της συνειδητής επιλογής στην ανθρώπινη ζωή.

Ο Φρόιντ προσέφερε μια πιο δυναμική άποψη της Ψυχής, θεωρώντας την σαν την *αρένα εκείνη όπου λαμβάνει χώρα η πάλη μεταξύ συνείδησης και ασυνειδήτου*. Αν και η ορολογία του άλλαξε τις επί-

μενες δεκαετίες, ο ίδιος παρέμεινε σύμμαχος μιας συνείδησης που πασκίζει να διαφοροποιηθεί από το ασυνείδητο. Τη συνείδηση την είχε ορίσει ως το «αισθητηριακό όργανο για την αντίληψη των ψυχικών ιδιοτήτων», το οποίο στρεφόμενο στον έξω κόσμο, μέσα από τις αισθήσεις, αντιλαμβάνεται αυτόν τον κόσμο, ενώ στρεφόμενο προς τα μέσα αντιλαμβάνεται τις σκέψεις και τα συναισθήματα. Με τη συνείδηση, τονίζει ο Φρόιντ, το άτομο έχει επίγνωση του εαυτού του και του περιβάλλοντος μπορώντας, έτσι, να επιδράσει και στα δυο.

Θεωρούσε τη συνείδηση σαν την κορυφή του ψυχικού παγόβουνου, ενώ το μεγαλύτερό του μέρος, το ασυνείδητο, βρισκόταν «κάτω από το νερό». Το ασυνείδητο γι' αυτόν ήταν ο «χώρος» ο οποίος περιείχε σκέψεις, συναισθήματα και φαντασιώσεις που, για κάποιους λόγους, δεν τους επιτρεπόταν η πρόσβαση στο «χώρο» της συνείδησης ή του συνειδητού μέρους της Ψυχής.

Ήταν ο πρώτος που επιχειρήσε επιστημονικά να χαρτογραφήσει την Ψυχή, ύστερα από επίμονες και πολυετείς παρατηρήσεις. Χώρισε τον ενδοψυχικό χώρο σε τρία διαμερίσματα που μεταξύ τους έχουν περισσότερο μια λειτουργική παρά «τοπογραφική» σχέση.

Το «κάτω» διαμέρισμα, το «Αυτό», το οποίο θεωρούσε ότι περιέχει μια μάζα από συναισθήματα και ενορμήσεις που επιζητούν ικανοποίηση: το «πάνω» διαμέρισμα, το «Υπερεγώ», που θεωρούσε ότι περιέχει όλα τα «πρέπει» και «δεν πρέπει», τις απαγορεύσεις, τον εσωτερικό κριτή του καθενός ο οποίος είναι και ο εσωτερικός αντιπρόσωπος κάθε εξωτερικής εξουσίας: και τέλος το μεσαίο διαμέρισμα, το «Εγώ», το οποίο λειτουργεί ρυθμιστικά και εξισοροπιστικά στα κελύσματα των άλλων δύο.

Να ένα χιουμοριστικό παράδειγμα στο οποίο φαίνεται, μολαταύτα, καθαρά η λειτουργία των τριών διαμερισμάτων αλλά και η μεταξύ τους σχέση. Το παράδειγμα είναι απλοϊκό αλλά εποπτικό:

Το «Αυτό» λέει: «Το θέλω, και το θέλω τώρα!»

Το «Υπερεγώ» λέει: «Δεν μπορείς να το έχεις!! Είναι κακό για σένα!»

Το «Εγώ» λέει: «Ε, δεν πειράζει, μπορείς να έχεις λίγο απ' αυτό... αργότερα όμως».

Η Σημασία της Αγάπης και της Σεξουαλικότητας για τον Φρόιντ

Ο Φρόιντ ταυτοποίησε με τις παρατηρήσεις του δύο βασικές κατηγορίες ενδοψυχικών ενορμήσεων: αυτές της ζωής (Έρωτας) και αυτές

του θανάτου (Θάνατος). Στην κατηγορία των πρώτων έδωσε μια σαφή σεξουαλική χροιά επειδή είχε παρατηρήσει ότι, αναπτυξιακά, συνδέονταν με την ανάπτυξη στο σώμα των γεννητικών οργάνων και των ορμονών που τα συνοδεύουν.

Παρ' όλη τη σεξουαλική αυτή χροιά, η πρώτη κατηγορία συμβόλιζε γι' αυτόν κάθε είδος αγάπης, της σεξουαλικής, της αγάπης προς τους γονείς, προς τους φίλους, προς την ανθρωπότητα και προς κάθε κατεύθυνση γενικότερα. Ήταν σαφής η ανάγκη του να αγγίξει έτσι την «αγάπη προς καθετί αγαθό» του Πλάτωνα.

Ενώ οι δυνάμεις του θανάτου αποτελούσαν γι' αυτόν κάθε αυτοκαταστροφική ή καταστροφική διάθεση του ατόμου. Για τον Φρόνιτ, ο υγιής άνθρωπος, ο ελεύθερος από ενδοψυχικές καθηλώσεις κινείται ελεύθερα και ανεμπόδιστα πάνω στην κλίμακα της αγάπης και του έρωτα σ' όλο της το φάσμα.

Αν τα μάτια δεν είχαν δάκρυα,
η Ψυχή δεν θα είχε Ουράνιο Τόξο.

Ινδιάνικη Παροιμία.

Καθλώσεις και «Παιδικά Τραύματα»

Ίσως είναι χρήσιμο να πούμε δυο λόγια για το πώς ο Φρόνιτ έβλεπε την παθολογία της Ψυχής, γιατί αυτό θα μας βοηθήσει να δούμε πώς έβλεπε την Ψυχή στο σύνολό της. Δεν θα επεκταθούμε, μολατάυτα, διότι κάτι τέτοιο δεν αποτελεί σκοπό αυτού του κεφαλαίου. Έχει, όμως, σημασία να δούμε ότι η έμφαση που έδωσε στις καθλώσεις και στα παιδικά τραύματα μπορεί να έριξαν, από τη μία, κάποιο φως στη λειτουργία της Ψυχής, από την άλλη όμως την καθήλωσαν στο αδράχτι του χρόνου με τρόπο ώστε να κινδυνέψει να στενέψει το ευρύ της φάσμα λειτουργιών και να χάσει κομμάτι της φαντασμαγορικής της πολυχρωμίας!

Με απλά λόγια: για τον Φρόνιτ, ο τρόπος του μεγαλώματός μου και μόνο, η συμπεριφορά και η ψυχική κατάσταση των γονιών και γενικότερα του περιβάλλοντός μου είναι αυτά που καθορίζουν, βάζουν το στίγμα τους στο ποιος είμαι σήμερα. Προσέξτε εδώ, από τη μία την αλήθεια του πράγματος και από την άλλη το ολίσθημα. Κανείς δεν αμφισβητεί ότι στις τρυφερές ηλικίες του μεγαλώματός μου το περιβάλλον άφησε τα χνάρια του στη Ψυχή μου – αυτή είναι η αλήθεια. Το ολίσθημα: εγώ δεν είμαι παρά ένα προϊόν, ένα θύμα των επιδράσεων του περιβάλλοντός μου και τίποτα άλλο!

Αρχικά, για τον Φρόιντ, το νεογέννητο θεωρούνταν ένας άγραφος χάρτης πάνω στον οποίο εντυπώνονταν εμπειρίες. Αν αυτές εντυπώνονταν με σωστό και υγιή γι' αυτόν τρόπο, το αποτέλεσμα θα ήταν ένας υγιής ενήλικας. Αλλιώς, οι νευρώσεις είναι αποτελέσματα των κατηλώσεων της ψυχικής ενέργειας που δεν κύλησε να αναπτυχθεί σωστά. Και σε πολλές περιπτώσεις δεν είχε άδικο. Ήταν όμως φανερό ότι κάτι έλειπε. Τι άραγε;

Εγώ αυτό που ξέρω και μ' έχει ενθουσιάσει είναι ότι ανακάλυψα πόσο δημιουργικός είμαι!! Δεν με αφορά από ποιά πηγάζει αυτό... Ξέρω ότι η ζωή μου τώρα είναι χαρούμενη, δημιουργική και γεμάτη νόημα...

Μέλος σε ομάδα Δραματοθεραπείας

Ο ΑΛΦΡΕΝΤ, Η ΑΝΑΠΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ «ΓΥΡΩ, ΓΥΡΩ ΟΛΟΙ»

Αν και ο Φρόιντ έκανε μια ουσιαστική τομή στο ζήτημα της Ψυχής, ένας προσεκτικός παρατηρητής μπορεί με ευκολία να δει ότι κινήθηκε σ' ένα *οριζόντιο επίπεδο* αναφορικά με τις λειτουργίες της και τη σχετική αναζήτηση αιτιών και αρχών.

Με διαφορετικό τρόπο, αλλά στο *ίδιο ακριβώς επίπεδο* κινήθηκε και ο μαθητής του, ο Αλφρεντ Αντλερ (Alfred Adler). Και αυτό για πολλούς λόγους οι οποίοι ξεφεύγουν από αυτό το κεφάλαιο – όχι όμως και όλοι! Ο Αντλερ, για λόγους που σαφώς αφορούσαν τον ίδιο και την προσωπικότητά του, αποπειράθηκε να ερμηνεύσει ένα μέρος της λειτουργίας της Ψυχής και, ιδιαίτερα, εκείνο που σχετίζεται με τη δημιουργικότητα και τα μεγαλειώδη έργα της Ψυχής, με τη θεωρία του της Αναπλήρωσης. Ουσιαστικά, στον τομέα αυτό, δεν πήγε και πολύ παραπέρα από το Δάσκαλό του ο οποίος είχε μιλήσει για τον «ασυνείδητο αμυντικό μηχανισμό της εξιδανίκευσης».

Για να δούμε, λοιπόν, πώς η Θεωρία της Αναπλήρωσης θέλει την Ψυχή να λειτουργεί. Η θεωρία αυτή λέει ότι τα συμπλέγματα (;) ανωτερότητας, η ανάγκη για δύναμη, η δημιουργία μεγάλων έργων στην επιστήμη, στη φιλοσοφία ή στην τέχνη, είναι το αποτέλεσμα ή έχουν τις ρίζες τους σε μειονεξίες της παιδικής ηλικίας.

Ο Αντλερ, για να τεκμηριώσει την άποψή του αυτή, μελέτησε προσεκτικά, όσο του επιτρεπόταν απ' τις συνθήκες, τις παιδικές ηλικίες ανδρών και γυναικών που σε κάποιον από τους πιο πάνω τομείς της

ανθρώπινης ζωής άφησαν ένα αχνάρι δύναμης και έντονης παρουσίας. Παρατήρησε ότι οι άνθρωποι αυτοί εκφράζανε με όρους δύναμης τομείς της προσωπικότητας, του έργου και της κοινωνικής τους παρουσίας, οι οποίοι στην παιδική τους ηλικία ήταν τομείς που χαρακτηρίζονταν από αδυναμία, καχεξία, μειονεξία και κατωτερότητα.

Κάποια παραδείγματα: ο Αϊνστάϊν ως παιδί δυσκολευόταν πολύ στα γράμματα και ειδικότερα σ' ό,τι είχε να κάνει με μαθηματικά και φυσική. Οι Μπετόβεν, Μπρούκνερ και Μότσαρτ είχαν προβλήματα ακοής, ο Γκάντι ήταν αδύνατος, φιλάσθενος και φοβιτσιάρης (φοβόταν τα φίδια, το σκοτάδι και τα φαντάσματα), ο στρατηγός Ρόμελ —η περίφημη Αλεπού της Ερήμου, ένας ηρωικός στρατιώτης, βετεράνος στις εκστρατείες με παράσημα ανδρείας σε δύο παγκόσμιους πολέμους— ονομαζόταν από την οικογένεια και τους φίλους του «άσπρο αρκούδι» επειδή ήταν χλωμός, ονειροπαρμένος ως παιδί με αργόσυρτη ομιλία.

Τα παραδείγματα είναι πολλά, το ζητούμενο όμως πιστεύω ότι είναι αλλού. Γιατί κάθε ανωτερότητα, κάθε ευφυές δημιούργημα, κάθε ταλέντο ή εκφρασμένη δυνατότητα να πρέπει να πηγάζει από μια κατωτερότητα, μια αδυναμία ή μια αρρώστια; Γιατί να μην αντανακλά μια σημαντική ιδιαιτερότητα της Ψυχής του καθένα;

Παρόλο που φαίνεται η Θεωρία της Αναπλήρωσης να προσφέρει μιαν ερμηνεία της Ψυχής και της λειτουργίας της, θεωρώ ότι απλώς φαίνεται και όχι ότι είναι!

Όπως και ο «αμυντικός μηχανισμός της εξιδανίκευσης» του Δασκάλου τού Αντλερ, έτσι και η «αναπλήρωσή» του, υποβιβάζει την Ψυχή και τις λειτουργίες της σε ένα «τίποτα άλλο παρά», το οποίο θεωρώ ότι μειώνει το μεγαλείο και στενεύει το ευρύ της φάσμα φυλακίζοντάς την ακόμα μια φορά στο Νόμο της Αιτιότητας, στον οποίο τόσο ο Φρόιντ όσο και ο Αντλερ θέλησαν να την τοποθετήσουν. Η Ψυχή και η σύλληψη της λειτουργίας της φάνηκε να ξεφεύγει ακόμα μια φορά από το οριζόντιο «γύρω, γύρω όλοι».

Η Ψυχή σίγουρα είναι κάτι πολύ περισσότερο από την επιβεβαίωση μιας θεωρίας. Και αν θέλουμε ντε και καλά να την εντάξουμε σ' αυτήν, δεν μπορεί, κάτι θα βρούμε, κάποια παραδείγματα που να μας «κάθονται». Είναι όμως και η αλήθεια;

Αργότερα, ο λόγος περί Ψυχής άρχισε να ξεκολλάει από τη στενότητα της αιτιότητας και κατωτερότητας και να συμπληρώνεται με ένα άλλο ύφος, με ένα άλλο νόημα από έναν άλλο μαθητή του Φρόιντ, τον

Καρλ Γιουνγκ. Αυτός ήταν και ο πρώτος που κινήθηκε κάθετα στην έρευνά του, αναζητώντας σε μεγαλύτερο βάθος τα μυστικά της.

Η Ψυχή δημιουργείται σ' έναν τόπο μεταξύ Χρόνου και Αιωνιότητας. Με τις υψηλές της δυνάμεις αγγίζει το Αιώνιο και με τις χαμηλές της το Χρόνο.

Meister Eckhart (1260-1327)

Ο ΓΙΟΥΝΓΚ ΚΑΙ Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ

Καταρχάς την ελευθέρωσε από τον καταναγκασμό της αιτιότητας. Η αιτιότητα είναι αυτή που λείει: «Κάποτε υπήρξε κάποιο τραύμα ή κατήλωση στο μεγάλωμά μου, γι' αυτό είμαι αυτό που φαίνομαι σήμερα». Αμφισβήτησε την αιτιότητα ως το μόνο παράγοντα της λειτουργίας των δυναμικών της Ψυχής και τόλμησε να μπει στη σφαίρα, που λίγοι επιστήμονες θα τολμούσαν από φόβο μήπως φανούν αντιεπιστημονικοί!

Πολλοί τον κατηγόρησαν σαν το «μεταφυσικό ψυχίατρο», ο ίδιος όμως επέμενε ότι ήταν ένας εμπειριστής ο οποίος τόλμησε να καταδυθεί σε βάθη που ο Δάσκαλος και οι προηγούμενοί του ερευνητές δεν έκαναν. Άλλωστε, ήδη είχαν κάνει αρκετές και ικανές τομές έτσι που μια τέτοια κίνηση βάθους να μπορεί πια να επιτευχθεί. Γιατί θα πρέπει να θυμόμαστε ότι στην επιστήμη, όπως και στην τέχνη, τίποτα δεν αξιολογείται ως μικρό ή άνευ σημασίας τη στιγμή που αποτελεί ένα σημαντικό λίθο στη δόμηση μιας καθαρότερης αντίληψης των πραγμάτων και του εαυτού.

Ο Γιουνγκ ανακάλυψε ακόμα, τόσο από προσωπική δουλειά με τον εαυτό του και τα όνειρά του όσο και από τους ασθενείς του, ότι το νεογέννητο δεν είναι ένας άγραφος χάρτης, αλλά ότι κουβαλάει μέσα του ολόκληρη την προηγούμενη ανθρωπότητα που έζησε σ' αυτόν τον πλανήτη. Και αυτό ήταν λίγο - πολύ γνωστό σε σωματικό επίπεδο μια και το σώμα αποτελεί το προϊόν εξέλιξης της ανθρωπότητας μέχρι τη στιγμή της γέννησης του ανθρώπου.

Αλλά αυτό που υπήρξε συναρπαστικό ήταν ότι κάτι αντίστοιχο, όπως υποστήριζε ο Γιουνγκ, φαίνεται να συμβαίνει και σε ψυχικό επίπεδο. Δηλαδή, *κάθε νέος άνθρωπος που έρχεται στον κόσμο εμπεριέχει ενδοψυχικά εν δυνάμει όλη την ανθρώπινη κληρονομιά σε εικόνες, συμπεριφορές και τάσεις που ο Γιουνγκ ονόμασε «Αρχέτυπα»*. Κάτι τέτοιο πρόσθεσε ένα τεράστιο βάθος στο χώρο που ο Φρόιντ ονόμαζε

«ασυνείδητο» όπως, επίσης, άλλαξε και όλο τον τρόπο της θέασης του ανθρώπου και του κόσμου γενικότερα.

Η εικόνα της Ψυχής γενικότερα, αλλά και ειδικότερα για τους ψυχολόγους, ψυχιάτρους και ψυχοθεραπευτές, άλλαξε σημαντικά και μαζί της οι διάφορες μεθοδολογίες έρευνάς της όπως, επίσης, και ενδεχόμενοι χειρισμοί σε ψυχοθεραπευτικό επίπεδο. Ο Γιουνγκ φάνηκε να ελευθερώνει την εικόνα της Ψυχής από την αιτιότητα, αλλά και με την εκπληκτική του σύλληψη της *συγχρονότητας* να δίνει νόημα σ' εκείνο το λεξιλόγιο της Ψυχής που, μέχρι τότε, έμοιαζε σκόρπιες συμπτώσεις χωρίς νόημα, τη στιγμή που δεν μπορούσαν να ερμηνευτούν αιτιοκρατικά.

Από τότε είχε αρχίσει να διαφαίνεται ότι η Ψυχή μοιάζει να είναι *μια οντότητα με δικούς της νόμους και γλώσσα*, αρκετά νοηματική σε αντίθεση με την προηγούμενη αντίληψη κάποιων χαοτικών ενορμήσεων, που το μόνο που επιζητούν είναι η κάποιου είδους ικανοποίηση και εκτόνωση. Αρχισε να διαφαίνεται κάποιος σκοπός, ανεξάρτητα αν και κατά πόσο εμείς ως ερευνητές μπορούμε ή όχι να τον αποκρυπτογραφήσουμε.

Έτσι, δίπλα στα όνειρα που φαίνονταν σαν εικόνες ανεκπλήρωτων επιθυμιών ή ευχών ήρθαν να παραταχθούν και στοιχεία που έδειχναν, σαν σοφοί οδοδείκτες πια, κάποιο σκοπό ή πρόθεση δύσκολα κατανοητή ή και, ακόμα, τελείως ακατανόητη από το εμπειρώμενο «εγώ» κάθε φορά. Εκτιμήθηκαν μέσα σ' αυτά παγκόσμια και επαναλαμβανόμενα σύμβολα, ανεξαρτήτως πολιτισμού ή γεωγραφικού μήκους και πλάτους, που έφεραν νοηματικά μηνύματα από ενδοψυχικούς κόσμους πέρα από κάθε φαντασία, πέρα από κάθε καθημερινότητα, δείχνοντας το δρόμο για μια διεύρυνση της συνείδησης άνευ προηγουμένου.

Κι αυτό γιατί ο Γιουνγκ απλώθηκε στην έρευνά του στους κόσμους της ανθρωπολογίας, της τέχνης και της φιλοσοφίας εμπλουτίζοντας αυτό που ο επιστημονικός λόγος από μόνος του αδυνατούσε να εκφέρει. Άφησε το ψυχιατρικό του γραφείο και περιπλανήθηκε σε διάφορες χάρες μελετώντας την Ψυχή σε ποικίλες φυλές των ονομαζόμενων πρωτογόνων, μπαίνοντας στο νόημα των τελετών τους και βιώνοντας από κοντά την αίσθηση που έχουν αυτοί για την Ψυχή (βλ. Γ. Σπυρόπουλος, «Ο άορατος ιστός του ζωντανού κόσμου. Ανιμιστικές παραδόσεις για την ψυχή»).

Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών ξάφνιαζαν αρχικά και τον ίδιο. Ήταν σαν να *τάξιζευε από έκπληξη σε έκπληξη καθώς έθετε τον*

εαυτό του ανοικτό στα ζητήματα αυτά, και από πρώτο χέρι «έσκαβε» όλο και βαθύτερα.

Ένας άνθρωπος χωρίς εσωτερική ζωή είναι ένας σκλάβος του περιβάλλοντός του.

Aldous Huxley

Η Ψυχή και η Τετράδα

Ο Γιουνγκ ήταν επίσης μελετητής αρχαίων κειμένων, συστημάτων γνώσης και γραφών. Η ιδιαίτερη ενασχόλησή του με την αλχημεία και τα σύμβολά της σαν καθρέφτη της πορείας του ατόμου προς την «Εξατομίκευση», όπως την ονόμαζε, έδωσε μια άλλη διάσταση στη δομή της εικόνας της Ψυχής και της ψυχολογικής ανάπτυξης γενικότερα.

Από νωρίς τον είχε προβληματίσει η συχνή εμφάνιση του αριθμού 4 σε διάφορα σύμβολα που είχαν έναν παγκόσμιο και συλλογικό χαρακτήρα, όπως και σε πλήθος ονείρων των πελατών του. Συμπέρανε ότι αυτός ο αριθμός έχει μια ιδιαιτερότητα στη δομή της Ψυχής και αποπειράθηκε, βάσει αυτού, να κάνει μια χαρτογράφησή της. Έτσι, γεννήθηκε η Γιουνγκιανή ανθρώπινη τυπολογία. Εδώ ο αναγνώστης μπορεί ίσως να κάνει κάποιες συσχετίσεις της έννοιας της τετράδας και της σημασίας της, σύμφωνα με τον Γιουνγκ, για τη δομή της Ψυχής με την Τετρακτύ στην Πυθαγόρεια φιλοσοφία (βλ. Β. Τσέλιου, «Το όνομα του Θεού. Η πορεία της αυτογνωσίας της ψυχής πάνω στο καμπαλιστικό Δέντρο της Ζωής»).

Η Ψυχή είναι φτιαγμένη από συνείδηση και νόηση, από ζωή και όραμα. Είναι φτιαγμένη από γη και νερό, από αέρα και χώρο, από φως και σκοτάδι, από επιθυμία και ειρήνη. Είναι φτιαγμένη από θυμό και αγάπη, από αρετή και κακία. Είναι φτιαγμένη απ' όλα αυτά που είναι κοντά και απ' όλα εκείνα που είναι μακριά. Είναι φτιαγμένη απ' όλα.

Ουπανισάδες

Ο Εαυτός

Για τον Γιουνγκ, στο βάθος του ενδοψυχικού χώρου υπάρχει ένας πυρήνας, ένας σοφός πυρήνας θα τολμούσα να πω, ο οποίος είναι και ο βασικός ρυθμιστής της ψυχικής ενέργειας, η «καρδιά της Ψυχής» με μια έννοια ή η «Παρουσία» της με μια άλλη. Αυτός ο Εαυτός (Self) είναι διαφορετικός απ' αυτό που καθημερινά ονομάζουμε «ο εαυτός

μου». Είναι κάτι σαν *πυρήνας της ύπαρξης*, το σύμβολο του Όλου και, προπάντων, δεν είναι καθόλου ένα συνονθύλευμα απωθημένων επιθυμιών ή φαντασιώσεων αλλά, πολύ περισσότερο, ένα μέρος της Ψυχής μας (και όχι μόνο) που περιέχει τα «εν δυνάμει» – η εντελέχειά μας.

Ο Γιουνγκ, σταδιακά, ανακάλυψε ότι ο Εαυτός έχει μια δική Του νομοτέλεια και σαν ένας τεράστιος και δυνατός ψυχικός μαγνήτης έλκει το σύνολο του ανθρώπου στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του. Κάνει την εμφάνισή του στα όνειρα και σε περιόδους κρίσης στη ζωή κάποιου σαν άξονας εξισορρόπησης, ενδυνάμωσης και μεταμόρφωσης. Ακόμα, λειτουργεί –για εκείνους που γνωρίζουν να παρατηρούν– και σαν ψυχικός οδοδείκτης δείχνοντας το επόμενο βήμα που θα πρέπει να ακολουθηθεί στον εσωτερικό δρόμο.

Όπως είναι φανερό, ο Γιουνγκ θεωρεί τον Εαυτό ένα ιδιαίτερα συγκροτημένο Κέντρο με μια δική του νοημοσύνη, άμεσα συνδεδεμένη με τη συλλογική συνείδηση της ανθρωπότητας από την εμπειρία της στον πλανήτη απ' αρχής της ύπαρξής της.

Χωρίς τη Συγνώμη η ζωή κυβερνάται από έναν ατέλειωτο κύκλο μίσους και εκδίκησης.

R. Assagioli

Ο ΑΜΠΡΑΧΑΜ, Ο ΡΟΜΠΕΡΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΟ

Ο Αμπραχαμ Μάσλοου (Abraham Maslow) ήταν από τους πρώτους που διατύπωσαν μιαν άποψη για την *υπερβατική όψη της Ψυχής*. Πίστευε ότι η Ψυχή είχε ένα βαθύ πυρήνα, ο οποίος ευθυνόταν για τις υπερβατικές εμπειρίες διάφορων ανθρώπων, και ότι ωθούσε τον άνθρωπο σ' αυτό που ο ίδιος καλούσε «Αυτοπραγμάτωση» – κάτι αντίστοιχο με την «Εξαιτομίκευση» του Γιουνγκ. Μελέτησε προσεκτικά τις εκστατικές εμπειρίες ανθρώπων σ' ένα ευρύ πολιτισμικό θάψμα, αν και δεν σχηματοποίησε στο τέλος μια συγκεκριμένη ψυχοθεραπευτική μεθοδολογία.

Αυτό όμως δεν έχει τόση σημασία για το παρόν κεφάλαιο. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι κάποιος ψυχολόγος αναρωτήθηκε και ερεύνησε εκείνο το μέρος της Ψυχής που άλλοι προηγούμενοί του υποσημάναν ή αγνόησαν τελείως. Ένα μέρος καθόλου υποτιμητέο θα έλεγα! Και ας μην πέφτουμε στην παγίδα, την τόσο τετριμμένη πια, που θέλει τους ερευνητές να ασχολούνται μονάχα με τις ιδιότητες ή

λειτουργίες της Ψυχής, οι οποίες αφορούν τους πολλούς αφήνοντας κατά μέρος τόσο σπουδαία της τμήματα!

Κάποια παρόμοια αξιοσημείωτη εργασία και έρευνα έκανε και ο γνωστός Ρομπέρτο Ασατζιόλι (Roberto Assagioli), μονάχα που αυτός δημιούργησε και ένα πλαίσιο ψυχοθεραπευτικού συστήματος και αυτογνωστικής διαδικασίας που το ονόμασε *Ψυχοσύνθεση*. Ήταν και ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο *υπερσυνείδητο* για το τμήμα εκείνο του ασυνειδήτου το οποίο περιέχει όλες τις ανώτερες ιδιότητες και τους σκοπούς της Ψυχής, κάθε πνευματική τάση και υπαρξιακή αγωνία.

Το σύστημά του είναι πολύ καλά δομημένο με πλήθος τεχνικών για ψυχολογική εργασία, τόσο σ' ένα ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο όσο και σ' επίπεδο αυτοβοήθειας. Εστιασμένο στις πνευματικές ενέργειες της Ψυχής, στη δύναμη της θέλησης, στην έμπνευση και στη διαίσθηση, *χωρίς όμως να παραγνωρίζει όλα τα άλλα της τμήματα*, του δίνει μια διάσταση ενός ολιστικού συστήματος και μιας ευρυχωρίας πολύ πλησιέστερης στην Ψυχή.

Όπως ο Γιουνγκ προσέφερε μια ψυχολογία του Βάθους, θα λέγαμε ότι ο Ασατζιόλι προσέφερε μια ψυχολογία του Ύψους. Έβλεπε την Ψυχή ως κάτι πολύ μεγαλύτερο από τις μέχρι τότε επιστημονικές αντιλήψεις, προχώρησε γι' αυτό στην έννοια της Σύνθεσης σ' αντίθεση μ' αυτή της Ανάλυσης. Θεωρούσε ότι η εικόνα μας για την Ψυχή χρειαζόταν να περιλάβει πολύ περισσότερα, έτσι που να είναι μια σύνθεση στοιχείων. Το ίδιο και η ψυχοθεραπευτική του μεθοδολογία: στόχευε στη σύνθεση των στοιχείων παρά στην ανάλυσή τους.

Φυσικά και μπορούμε να επιχειρηματολογήσουμε ενάντια στην άποψη ότι δεν είμαστε παρά... γονίδια και περιβάλλον. Μπορούμε ακόμα να επιμείνουμε ότι υπάρχει... κάτι περισσότερο. Αν όμως δοκιμάσουμε να φανταστούμε τη μορφή αυτού του κάτι ή να το εκφράσουμε με απόλυτη καθαρότητα, αντιλαμβανόμαστε ότι μας είναι αδύνατο, γιατί καθετί που βρίσκεται έξω από τα γονίδια ή το περιβάλλον είναι εκτός της πραγματικότητας που είμαστε ικανοί να αντιληφθούμε. Υπερβαίνει τις δυνατότητες της επιστημονικής έκφρασης. Αυτό όμως δεν σημαίνει και ότι δεν υπάρχει.

Robert Right, *Το Ηθικό Ζώο*

Η ΨΥΧΗ, ΤΟ «ΚΑΛΕΣΜΑ» ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΒΑΛΑΝΙΔΙΟΥ

Η ψυχολογία φαίνεται λοιπόν ότι τολμάει ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, κάποιιοι από τους ψυχολόγους/ψυχοθεραπευτές φαίνεται ότι τολμούν να

κάνουν τομές περιλαμβάνοντας μέσα στο επιστημονικό πλαίσιο στοιχία πολύτιμα από τη φιλοσοφία και τη μυθολογία, σε μια προσπάθεια διεύρυνσης των οριζόντων της έρευνας για την Ψυχή.

Χρειάζεται πράγματι τόλμη και αληθινό ερευνητικό πνεύμα για να λάβει σοβαρά υπόψη του ένας ερευνητής της Ψυχής παρατηρήσεις και συμπεράσματα μελετητών από την Αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, ξεπερνώντας τους φραγμούς που θέτει σχεδόν α-ρριογί η επιστημονική κοινότητα και ανακαλύπτοντας γέφυρες μεταξύ των διάφορων χώρων έρευνας. Ένας τέτοιος ψυχολόγος/ψυχοθεραπευτής, παγκόσμιας φήμης και μεγάλου βεληνεκούς, είναι και ο Αμερικανός ερευνητής Τζέιμς Χίλμαν (James Hillman). Στο βιβλίο του *Αναζητώντας τον Εαυτό μας - Ο Κώδικας της Ψυχής* γράφει:

Παρά την απροθυμία της ψυχολογίας ν' αφήσει τη μοίρα να μπει στα χωράφια της, η επιστήμη αυτή παραδέχεται ότι καθένας από εμάς συγκροτεί μια προσωπικότητα και ότι αποτελεί αναμφισβήτητα μια οντότητα μοναδική. Όταν όμως φτάνουμε στην ερμηνεία αυτής της μοναδικότητας και στο «κάλεσμα» που την προσδιορίζει, τότε η ψυχολογία βουβαίνεται. Οι αναλυτικές της μέθοδοι τεμαχίζουν την προσωπικότητα του ατόμου, εντοπίζουν συντελεστές και κληρονομικά χαρακτηριστικά, τύπους, συμπλέγματα και ιδιοσυγκρασίες, σε μια προσπάθεια να ανιχνεύσουν την ατομικότητα στο υπόστρωμα του μυελού και στα εγωιστικά γονίδια.

Οι πιο συντηρητικές σχολές αφήνουν έξω από τα εργαστήριά τους το ερώτημα, ισχυριζόμενες ότι όλα αυτά τα «κάλεσματα και τα παρόμοια» ανήκουν στη σφαίρα της παραψυχολογίας, της θρησκοληψίας, της μαγείας και –γιατί όχι;– της τρέλας. Στην πιο στεία της εκδοχή, η ψυχολογία θεωρεί τη μοναδικότητα του κάθε ατόμου απλά ένα στατιστικά τυχαίο γεγονός...

Το «κάλεσμα» της μοίρας δεν είναι κάτι ανάμεσα στην αντιθρησκευτική επιστημοσύνη και στην αντιεπιστημονική θρησκευτικότητα. Η ατομικότητα παραμένει ένα θέμα της ψυχολογίας – μιας ψυχολογίας που δεν λησμονεί το πρώτο συνθετικό της («ψυχή») και που είναι ικανή να συγκρατήσει την εξωθεσμική πίστη με την προσεκτική παρατήρηση φαινομένων που βρίσκονται πέρα από τη θεσμοποιημένη επιστήμη. Η θεωρία του βαλκανιδιού κινείται μεταξύ αυτών των δύο παμπάλαιων αντιμαχόμενων δογμάτων, που δείχνουν τα νύχια τους το ένα στο άλλο και που η δυτική σκέψη επιμένει να αντιμετωπίζει σαν κατοικίδια ζώα (σ. 27-28).

Αναμφισβήτητα, ο Χίλμαν φαίνεται να σοκάρει αρκετούς αρχίζοντας από τους συναδέλφους του στο χώρο της ψυχολογίας και ψυχοθεραπείας,

ξεσηκώνει άμυνες και αντιστάσεις σ' όλους εκείνους που διακαώς επιθυμούν να διατηρήσουν την ψυχολογία μέσα σ' ένα μικρό δωμάτιο και να κρατήσουν το κεφαλαιώδες ζήτημα της Ψυχής σε τόνους μιας απλοϊκής καθημερινότητας.

Αυτοί, βέβαια, δεν είναι άλλοι απ' αυτούς των οποίων ο κόσμος δεν είναι τίποτα περισσότερο από το δικό τους σπίτι, τα οικεία τους και συχνά επαναλαμβανόμενα συναισθήματα και μοτίβα συμπεριφοράς, η τακτοποιημένη τους δουλίτσα και ο μικρός τους κύκλος της οικογένειας και κάποιων συγγενών ή φίλων. Πρόκειται γι' αυτούς τους ίδιους –και δεν τους κατηγορώ!– που δεν τολμούν να ξανοιχτούν σε περιπέτειες, δεν τολμούν να αποδεχτούν την αδυναμία τους μπροστά στο Άγνωστο, δεν έχουν μέσα τους τη φλόγα της ανακάλυψης και, επιπλέον, εμποδίζουν και τους υπόλοιπους –εδώ τους κατηγορώ!– να ταξιδέψουν βαθύτερα στον εαυτό τους και να φέρουν στο φως αλήθειες που, ενδεχόμενα, να αλλάξουν την όψη των πραγμάτων ή και του κόσμου όπως μέχρι τώρα τον ξέρουμε.

Γιατί στ' αλήθεια να φοβόμαστε τόσο να αντιμετωπίσουμε τη μυθολογία ή τη φιλοσοφία ως μια γλώσσα της Ψυχής; Τι ανατροπές μπορεί αυτό να φέρει στον τρόπο που κατανοούμε την Ψυχή και τον κόσμο; Πόσο θα ταράξει κάτι τέτοιο τις καλά τακτοποιημένες ζωούλες μας, την τυχόν μιζέρια μας; Αλήθεια, τι ανατροπή μπορεί να φέρει η εικόνα ενός βαλανιδιού;

Γράφει ο Χίλμαν:

Η θεωρία του βαλανιδιού προτείνει –και εγώ προτίθεται να αποδείξω– ότι εσείς και εγώ, αλλά και κάθε άνθρωπος στη γη, γεννιόμαστε βάσει μιας προκαθορισμένης εικόνας... Ο καθένας μας ενσαρκώνει τη δική του ιδέα, όπως θα έλεγαν ο Πλάτωνας και ο Πλωτίνος. Και αυτή η αρχέγονη μορφή, αυτή η ιδέα, αυτή η εικόνα δεν επιδέχεται πολλές παρεκκλίσεις. Η θεωρία αποδίδει ακόμα σ' αυτή την αρχέτυπη εικόνα μια πρόθεση αγγελική ή δαιμονική, που υποστηρίζει ότι εργάζεται πάντα για το συμφέρον μας, δεδομένου ότι είναι εκείνη που μας επέλεξε για δικούς της λόγους. Το ότι το δαιμόνιο φροντίζει για το συμφέρον σας είναι ίσως το τμήμα της θεωρίας που γίνεται πιο δύσκολα αποδεκτό... είναι τόσο δύσκολο να δεχτώ ότι «κάτι» με φροντίζει, ότι «κάτι» ενδιαφέρεται γι' αυτά που κάνω, ότι «κάτι» με προστατεύει και ότι, αν εξακολουθώ να είμαι ζωντανός, ίσως αυτό να μην οφείλεται αποκλειστικά στη δική μου βούληση και στις δικές μου πράξεις.

Αυτό το «κάτι» που αναφέρει ο Χίλμαν δεν νομίζω ότι είναι και τόσο δύσκολο να γίνει κατανοητό ή και αποδεκτό ακόμα αν αναλογιστούμε,

για παράδειγμα, τον τρόπο που λειτουργεί σε σωματικό επίπεδο το ανοσοποιητικό μας σύστημα.

Περιτριγυρίζομαστε από μυριάδες ιούς και μικρόβια και άλλα τόσα έχουμε πάνω και μέσα στο σώμα μας, αλλά το «σοφό» ανοσοποιητικό μας σύστημα καταφέρνει να κρατάει τις ισορροπίες, καταφέρνει να δίνει συχνά μάχες μ' αυτά και εμείς διατηρούμαστε υγιείς χωρίς καν να το πάρουμε χαμπάρι. Έστω και λίγο να πέσει η «εγρήγορηση» και η ετοιμότητά του και αμέσως θα νοσήσουμε ή και θα πεθάνουμε σε σχετικά σύντομο διάστημα. Ακόμα, αυτό το «κάτι» δεν μας ξενίζει όταν του δίνουμε ονόματα όπως ένστικτο, αίσθημα αυτοσυντήρησης, διαίσθηση, ασυνείδητο. Παρ' όλο τον αόρατό τους χαρακτήρα και τη λειτουργικότητά τους τα αποδεχόμαστε γιατί έχουμε πάμπολλες ενδείξεις –αλλά και αποδείξεις– ότι λειτουργούν, άσχετα με το αν κατανοούμε πλήρως τον τρόπο.

Η Ψυχή μου δεν βρίσκει άλλη σκάλα για τον παράδεισο εκτός από την ομορφιά της γης.

Michelangelo

ΤΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΟ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ, ΤΟ ΔΟΣΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΚΤΗΤΟ

Ουσιαστικά, η θεωρία του βαλανιδιού στηρίζεται σε μια πολύ παλιά ιδέα που λέει ότι ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο «δοσμένος». Η ιδέα είναι παμπάλαια και «ελληνικής καταγωγής»! Μας έρχεται από τον Πλάτωνα και βρίσκεται στο τέλος του γνωστού του έργου *Πολιτεία*. Την παραθέτει ο Χίλιμαν σύντομα και με απλά λόγια στο βιβλίο του που προανέφερα:

Προτού ακόμα γεννηθούμε, υπάρχει στην ψυχή του καθενός μας ένα μοναδικό δαιμόνιο, που έχει επιλέξει την εικόνα ή το πρότυπο με βάση το οποίο θα πορευτούμε στη ζωή. Αυτός ο ψυχικός σύντροφος, το δαιμόνιο, είναι που μας καθοδηγεί, μόνο που κατά τη μετάβασή μας στη γη ξεχνάμε όλα όσα συνέβησαν προηγουμένως και νομίζουμε ότι ερχόμαστε στον κόσμο «άδειοι». Το δαιμόνιο όμως θυμάται πολύ καλά την εικόνα που έχει επιλέξει και που αντιστοιχεί στο πρότυπό μας, και έτσι γίνεται ο φορέας του πεπρωμένου μας... Όπως εξηγεί ο μεγαλύτερος από τους νεοπλατωνικούς, ο Πλωτίνος (205-270 μ.Χ.), εμείς επιλέξαμε το σώμα, τους γονείς, τον τόπο και τις συνθήκες που

ταίριαζαν στην ψυχή μας και που, σύμφωνα με το μύθο, ανταποκρίνονται στις ανάγκες της.

Σοκαριστική ακούγεται μια τέτοια θεώρηση της Ψυχής, ειδικά από έναν ψυχοθεραπευτή της παγκόσμιας αναγνώρισης και βεληνεκούς του Τζ. Χίλμαν. Πολλοί θα σπεύσουν –και ανάμεσα σ’ αυτούς και συνάδελφοι από το χώρο της ψυχολογίας και ψυχοθεραπείας– να την υποτιμήσουν, ίσως και να τη χλευάσουν. Οι πιο «κόσμιοι και διακριτικοί στη συμπεριφορά» θα τοποθετηθούν με δυσπιστία απέναντί της, ενώ άλλοι, οι αυτοκαλούμενοι «πρακτικοί και ρεαλιστές», θα μοιάζουν να αδυνατούν να βρουν (ενώ δήθεν το θέλουν!) την πρακτική σημασία της.

Στο σημείο αυτό επιτρέψτε μου μιαν ερμηνεία: η θεωρία του βαλανιδιού είναι ικανή να ξεσηκώσει τεράστιες αντιστάσεις, τεράστια άρνηση, φόβο και ανασφάλεια για τις συνέπειες – αν και εφόσον γίνει αποδεκτή. Και αυτό, γιατί αλλάζει σίγουρα από τη μία η εικόνα της Ψυχής σε σχέση μ’ αυτήν που εγκαθιδρύθηκε μέσα μας εδώ και δεκαετίες, και από την άλλη, έννοιες όπως «ψυχική διαταραχή», «ψυχική αρρώστια», «ψυχοθεραπεία» παίρνουν μιαν άλλη, ολότελα διαφορετική όψη. Αναφαίνεται η πρόκληση να δούμε τη συνείδηση, τη συμπεριφορά, τις σχέσεις και την επικοινωνία σ’ ένα πλαίσιο πρωτόγνωρο, διαφορετικό απ’ τα άλλα, να υποχρεωθούμε, ως ψυχοθεραπευτές, να κάνουμε εκείνες τις τροποποιήσεις στην προσέγγιση των προβλημάτων των πελατών μας και να επαναπροσδιορίσουμε την έννοια της «παθολογίας», της «θεραπείας», της «αλλαγής» και πολλά άλλα.

Θεωρώ, όμως, ότι τα πράγματα δεν είναι δα και τόσο φοβερά! Καταρχάς, η αντίληψη του «δοσμένου» ούτε μας δένει τα χέρια, όπως πολλοί θα σπεύσουν να επιχειρηματολογήσουν, αλλά και ούτε αποκλείει τη διάσταση «επίκτητων» ζητημάτων ζωής. Τουναντίον, δίνει σε τέτοια ζητήματα μιαν άλλη χροιά και μιαν άλλη κατανόηση, τέτοια, που θα έλεγα ότι μας λύνει τα χέρια για το πώς θα μπορούσαμε να εργαστούμε τόσο με τον εαυτό μας όσο και με τους πελάτες μας.

Είναι γεγονός ότι πλείστοι των ανθρώπων ζουν, λειτουργούν και επικοινωνούν κάτω από το όριο των εσωτερικών τους δυνατοτήτων. Σπάνια αυτό το «κάτι δοσμένο» έχει πλήρη έκφραση και παρουσία στην καθημερινή μας ζωή. Πλήθος ταλέντων παραμένουν σε μια λανθάνουσα κατάσταση, ενώ εμείς μοιάζουμε να χανόμαστε σε μικρότητες και ανασφάλειες που μας κάνουν μίζερους και αυτοκαταστροφικούς καμιά φορά. Δεν είναι λίγο πράγμα να αναγνωριστεί

ότι η δημιουργικότητα είναι ιδιαίτερη και μοναδική ιδιότητα και όχι το αποτέλεσμα κάποιου προβλήματος ή μιας κατωτερότητας.

ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΕΠΙΛΟΓΟ

Η Ψυχή γεννιέται μεγάλη, γριά και, καθώς ωριμάζει, μεγαλώνει, γίνεται όλο και πιο νέα. Αυτή είναι η Κωμωδία της ζωής. Το σώμα γεννιέται μικρό, νεανικό και, καθώς μεγαλώνει, ωριμάζει, γίνεται όλο και πιο γέρικο. Αυτή είναι η Τραγωδία της ζωής.

Oscar Wilde (1856-1900)

Έχω επίγνωση ότι αδίκησα πολλούς στο χώρο της ψυχολογίας και ψυχοθεραπείας με το να σκιαγραφήσω όπως σκιαγράφησα την πορεία της εικόνας της Ψυχής διαχρονικά σ' αυτό το χώρο. Αφησα απ' έξω πολύ μεγάλα ονόματα, ανθρώπους που συνέδραμαν και αυτοί καταλυτικά με το δικό τους τρόπο στην πληρέστερη κατανόηση ενός τόσο τεράστιου θέματος. Γιατί κάθε λιθαράκι σ' αυτή τη δύσκολη πορεία έρευνας είναι εξαιρετικά πολύτιμο, έτσι που χωρίς αυτό να μην μπορεί να δομηθεί η νέα εικόνα. Δεν γινόταν όμως αλλιώς. Όπως είπα και στην αρχή του κεφαλαίου, θα χρειαζόμασταν τόμους αναρίθμητους και πάλι κάτι θα έμενε απ' έξω.

Τι να πει κανείς σε δυο γραμμές για ένα μεγάλο ψυχαναλυτή όπως τον Ντ. Γ. Γουίνικοτ (D. W. Winnicott) και την τεράστιας σημασίας δουλειά του για την παιδική ψυχή και τη σημασία του παιχνιδιού; Ή για τη Μ. Α. φον Φραντς (M. L. von Franz) και τη συμβολή της στη διερεύνηση των Αρχετύπων, των Μύθων και Παραμυθιών μ' έναν εντελώς ιδιαίτερο τρόπο; Πού να χωρέσουν σ' ένα μικρό κεφάλαιο όλες οι προσωπικότητες που άνοιξαν νέους δρόμους στο χώρο της ψυχοθεραπείας όπως οι Β. Ράιχ, Ο. Ρανκ (O. Rank), Κ. Χόρνει (K. Horney), Ε. Φρομ, Π. Κέισμεντ (P. Casement), Α. Γιάλομ (I. Yalom), Ρ. Λάντι (R. Landy), Σ. Τζένινγκς (S. Jennings), Μ. Λαχάντ (M. Lahad), Τζ. Μορένο (J. Moreno), Φ. Περλς (F. Perls), Π. Βατσλάβικ (P. Watzlawick), Μινούτσιν (Minuchin), Β. Σατίρ (V. Satir) και πλήθος άλλων;

Προσπάθησα να δώσω μια πολύ γενική εικόνα για το πώς αυτός ο συγκεκριμένος επιστημονικός χώρος είδε στο πέρασμα των δεκαετιών την Ψυχή. Η εικόνα διαρκώς μεταβάλλεται και αυτή τη στιγμή που γράφονται αυτά, και θα είναι αλλιώς όταν εσείς τα διαβάσετε. Μα πώς αλλιώς θα ήταν τα πράγματα για μια Οντότητα που κινείται στο

χώρο της Απροσδιοριστίας; Μια Οντότητα που δεν υπακούει στο γραμμικό τρόπο σκέψης του «εγώ», που αψηφάει τα πλαίσια, που μοιάζει «άπιαστη». Αυτή όμως είναι και η ομορφιά της Ψυχής, του Πνεύματος που «όπου θέλει πνέει»!

Η Ψυχή, αυτή η Ενσυνείδητη –με όρους πέρα από το συνηθισμένο ορισμό της συνείδησης– Οντότητα που με Ορμή σπρώχνει κάποιον να εκφράσει τη Μοναδικότητά του να «ανθίσει», να ζήσει ουσιαστικά, φαίνεται τελικά να μη δέχεται έναν «τελικό» ή «συμπερασματικό» ορισμό, άσχετα αν την πλαισιώνουμε κάπως με τα πιο πάνω.

Ίσως να πρέπει να χωνέψουμε ότι είμαστε *εμείς* που χρειαζόμαστε έναν ορισμό γι' αυτήν γιατί έχουμε μεγαλώσει έτσι που να μην αντέχουμε την Πνευματική Απροσδιοριστία, το «αμφί» ως ιδιότητα Ψυχική και Πνευματική. Ίσως αν την αντέχαμε να ήμασταν κοντύτερα στην Ψυχή, όχι μόνο στην εικόνα της, αλλά και στο σκοπό και τη λειτουργικότητά της στη ζωή μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. Hillman, *Αναζητώντας τον Εαυτό μας - Ο Κώδικας της Ψυχής*, Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1998
- A. Maslow, *Θρησκείες, Αξίες και Έκστατικές Εμπειρίες*, Δίοδος 1994
- Πλάτων, *Πολιτεία*, μετ. Ιωάννης Γρυπάρης, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων Ι. Ζαχαρόπουλος
- Assagioli, R., *Psychosynthesis - A Collection of Basic Writings*, Penguin 1982
- Jung, C., *Memories, Dreams, Reflections*, Collins Fount 1980
- Jung, C., *On the Nature of the Psyche*, Bollingen/Princeton 1973
- Freud, S., *The Psychopathology of Everyday Life*, Pelican 1976
- Freud, S., *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Pelican 1975

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η Ψυχή του Κόσμου

Ο Αόρατος Ιστός του Ζωντανού Κόσμου

ανιμιστικές παραδόσεις
για την ψυχή

Η διερεύνηση της έννοιας «ψυχή» αντιπροσωπεύει ένα πρόβλημα πολυσύνθετο. Ο λόγος είναι ότι αυτός ο όρος είναι τόσο εμποτισμένος από το συγκεκριμένο θρησκευτικό και πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο ζούμε, που οποιαδήποτε αναφορά σε άλλες, διαφορετικές κοινωνίες συχνά οδηγεί σε επιφανειακά και αβίαστα συμπεράσματα.

Ψυχή, μέσα στα όρια του δυτικού «πολιτισμού», σημαίνει το εσωτερο στοιχείο της ατομικής μας προσωπικότητας που υφίσταται σε αντιδιαστολή με το σώμα. Η βασική ερώτηση για τους περισσότερους από εμάς αφορά τη σύσταση της ψυχής, καθώς και το αν το στοιχείο αυτό εξακολουθεί να υπάρχει πριν αλλά και μετά το θάνατο. Αυτό όμως που, συχνά, δεν εξετάζεται είναι το γενικότερο πλαίσιο αντίληψης της πραγματικότητας.

Ο στόχος αυτής της έρευνας δεν μπορεί, συνεπώς, να περιοριστεί στα όρια μιας επιφανειακής απαρίθμησης παρεμφερών όρων στα διάφορα ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια. Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις «πρωτόγονες» κοινωνίες, αλλά και τη δική μας Προϊστορία, είναι βασικό να απλώσουμε την οπτική μας πέρα από τα πλαίσια της δυτικής αποικιοκρατίας και να αγκαλιάσουμε έννοιες που θεμελίωσαν για χιλιάδες χρόνια τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Η έννοια της «ψυχής», για το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, δεν είναι μια ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης φύσης, αλλά έννοια αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τις βασικές αρχές του Ανιμισμού που αποτελεί και τα θεμέλια της πνευματικής τους υπόστασης.

Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΖΩΝΤΑΝΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ

Ανιμισμός, από το λατινικό *anima* που σημαίνει «ψυχή», είναι η πίστη ή, καλύτερα, η κατανόηση ότι τα πάντα είναι ζωντανά, ότι το καθετί που υπάρχει, από το μόριο μέχρι το γαλαξία, εμπεριέχει ζωή και συνείδηση, ότι τίποτα στον κόσμο, ούτε ορυκτό ούτε φυτό ούτε φαινόμενο, δεν είναι άψυχο ή νεκρό. Για τον ανιμιστή η έννοια του θανάτου, του απονεκρωμένου αντικειμένου όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, ουσιαστικά δεν υφίσταται. Αυτό που υπάρχει είναι η μεταμόρφωση της ύλης από τη μία μορφή στην άλλη.

Σύμφωνα με αυτή τη λογική, τα φυσικά φαινόμενα –η αστραπή, ο άνεμος, η βροχή– είναι εκφράσεις της ζωντανής κοσμικής ενέργειας που διαποτίζει τα πάντα. Είναι εκδηλώσεις μιας παγκόσμιας Ύπαρξης, όντα με αυτούσια κίνηση και Συνειδητότητα ή, τοποθετώντας το διαφορετικά, όντα που εμψυχώνονται από πνεύματα.

Με αυτή τη βασική αρχή, ο Ανιμισμός αναπτύχθηκε σε όλους τους αρχαίους λαούς. Στην αρχαία Αίγυπτο όλα τα φυσικά αντικείμενα, από τα ουράνια σώματα και τον Νείλο μέχρι τα δέντρα και τα ορυκτά ήταν γεμάτα με πνεύματα, δαίμονες και θεούς (βλ. Α.-Α. Μαραβέλια, «Αίγυπτος. Η μεταθανάτια μύηση της ψυχής και οι αλληπάλληλες μεταμορφώσεις της»).

Στην Ινδία ο Ανιμισμός εκδηλώθηκε με τη λατρεία των ουράνιων σωμάτων, των βουνών, των ποταμών, των δέντρων, των ορυκτών κ.λπ. (βλ. Α. Γερούκη, «Η ένωση με τον αληθινό εαυτό. Η Ψυχή στον Ινδουισμό, το Βουδισμό και το Ζαϊνισμό») και στη Βαβυλώνα έδωσε ψυχή στον Ήλιο, τη Σελήνη, τη Γη, τα αστέρια, τη φωτιά, το νερό.

Στην Περσία ο κόσμος θεωρούνταν γεμάτος από δαίμονες. Τα ορυκτά, τα ζώα, τα φυτά, ακόμα και τα σκεύη της λατρείας ήταν προσωποποιημένα.

Οι πρώτοι θεοί των Κινέζων ήταν επίσης στενά συνδεδεμένοι με τις δυνάμεις της Φύσης, όπως και εκείνοι της Ιαπωνίας.

Στην Αφρική, στη νοτιοανατολική Ασία, στην Ωκεανία και στην προχριστιανική Ευρώπη, στη βόρεια, στην κεντρική και στη νότια

Αμερική πίσω από τη λατρεία των προγόνων, πέρα από το Φετιχισμό και τον Τοτεμισμό, η ανιμιστική αντίληψη υπήρξε η πρωταρχική, η βαθύτερη πηγή της θρησκείας.

Σε ολόκληρο τον κόσμο και σε όλες τις εποχές, ο άνθρωπος αντιλαμβάνοταν τον κόσμο σαν κάτι το ζωντανό. Σε ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπινου γένους υπήρξε μία και μοναδική εξαίρεση σ' αυτή την οικουμενική αντίληψη: η αυθαίρετη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, στηριγμένη στη νεκρολαγνεία, στην πολιτική της εξουσίας και στα δόγματα της Αποκάλυψης.

Ποια είναι η αρχή του Ανιμισμού; Ότι η ζωή, η ύπαρξη, η παγκόσμια ενέργεια διαποτίζει το καθετί που υπάρχει. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, «ό,τι υπάρχει είναι ζωντανό». Κάτι που δεν είναι ζωντανό δεν μπορεί, απλά, να υπάρχει. Όταν λοιπόν, σύμφωνα με τον Ανιμισμό, αναφερόμαστε στα διάφορα «πράγματα» ή «φαινόμενα», δεν αναρωτιόμαστε αν είναι ή δεν είναι ζωντανά, αλλά τι είδους ζωή και συνείδηση εκφράζουν.

Από την άλλη πλευρά, ο ιδιότυπος αυτός τρόπος αντίληψης της πραγματικότητας ξεπερνά κατά πολύ τα περιοριστικά όρια της προβληματικής που επικεντρώνεται γύρω από την ατομικοποιημένη ανθρώπινη «ψυχή» και εξετάζει το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο η ιδέα αυτή υπάρχει. Εξετάζει, δηλαδή, την πραγματικότητα από την οπτική του «πλέγματος» και όχι από την υποκειμενική εμπειρία του κάθε μικροσκοπικού «κόμπου» που φαντάζεται τον εαυτό του σαν κάτι το ξεχωριστό.

Το Δίκτυο των Μαγικών Δονήσεων

Στην κοσμολογία των ιθαγενών της Αυστραλίας η ουσία της πραγματικότητας δεν είναι, απλώς, ένα συνονθύλευμα από απομονωμένα συμβάντα και υλικά αντικείμενα, που αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας. Αντίθετα, όλο το Σύμπαν θεωρείται ως η εκδήλωση, η εξωτερίκευση μιας παγκόσμιας Συνείδησης που, κατά κάποιο τρόπο, ονειρεύεται τον κόσμο των σκέψεων, των μορφών και της ύλης.

Σύμφωνα με αυτή τη λογική, κάθε μορφή ζωής είναι μια διαφοροποιημένη όψη του αρχικού ονείρου του φωτός. «Εν αρχή ην το ονείρεμα», καθώς λένε, της παγκόσμιας αυτής Συνείδησης ή, διαφορετικά, των Μεγάλων Θεϊκών Προγόνων – όντων αρχετυπικών που έχουν τεράστια, άυλα κραδασμικά σώματα.

Οι ιθαγενείς της Αυστραλίας θεωρούν ότι εμείς οι άνθρωποι είμαστε, μαζί με όλη την πραγματικότητα που μας περιβάλλει, μια *προβολή του ονειρέματος των Θεών*. Για αυτούς, καθετί γεννήθηκε από την ίδια πηγή, από το αρχικό ονείρεμα και τις πράξεις των Μεγάλων Προγόνων. Ολόκληρος ο κόσμος των φαινομένων δημιουργήθηκε πριν από την αρχή της ιστορίας, κατά τη διάρκεια της άχρονης Εποχής του Ονειρέματος, όταν οι Πρόγονοι ταξίδευαν στη γυμνή, άφυχη απεραντοσύνη της Αυστραλίας κυνηγώντας, δίνοντας μάχες και ερωτοτροπώντας. Έτσι, όπως και οι Θεοί της αρχαίας Ελλάδας, οι περιπέτειες, τα πάθη και η ονειρική πρόθεση των Μεγάλων Προγόνων έδωσαν μορφή στο Χάος, στο χωρίς συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τοπίο και δημιούργησαν τα ζώα, τα δέντρα, τα φυτά και τους ανθρώπους.

Η διδασκαλία, όμως, των Αμπορίτζιν προχωρεί ακόμη περισσότερο και επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο το ονείρεμα μορφοποίησε το αρχέγονο Χάος.

Σύμφωνα με αυτήν, οι Μεγάλοι Πρόγονοι εξωτερίκευαν τα όνειρα που έκαναν για τα φυτά και τα ζώα σταθεροποιώντας την ενέργεια του καθενός με έναν αρχετυπικό ήχο που τα αντιπροσωπεύει και αποτελεί τη βαθύτερη ουσία της ύπαρξής τους. Συμμετέχοντας σε μια Γνώση που ήταν κτήμα ολόκληρης της προϊστορικής ανθρωπότητας και που μόλις πρόσφατα οι επιστήμονες άρχισαν να ανακαλύπτουν, οι Αμπορίτζιν θεώρησαν πως κάθε μορφή είναι συμπίκνωση ενός ιδιαίτερου ήχου ο οποίος την εκφράζει και την αντιπροσωπεύει, ενσάρκωση μιας συχνότητας δονήσεων που πάλλεται με έναν ορισμένο τρόπο. Έτσι, λοιπόν, όχι μόνο αυτό το εσωτερικό όνομα αποτελεί τη μορφή και τη δύναμη οποιουδήποτε πλάσματος συναντάμε στον πλανήτη, αλλά *το φως, ο ήχος και η ύλη θεωρούνται ότι συνθέτουν ένα απέραντο δίχτυ δονήσεων που αλληλοσυμπληρώνονται και μετατρέπονται αδιάκοπα η μία στην άλλη*.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με την καρτεσιανή άποψη του κόσμου που θεωρεί το σύμπαν συνονθύλευμα από άηχοα συμβάντα και μηχανικά αντικείμενα, για τους Αμπορίτζιν οι ήχοι δεν δημιουργούνται τυχαία. Στο βάθος τους υπάρχει μια Πρόθεση, μια Κοσμική Θέληση που τους εκφράζει. Οι Μεγάλοι Πρόγονοι εκστόμισαν το μαγικό ήχο, το τραγούδι που αποτελεί και την εσώτατη δομή της σχηματοποιημένης ζωικής μορφής. Οι ιθαγενείς της Αυστραλίας πιστεύουν ότι, κατά τη διάρκεια της Εποχής του Ονειρέματος, μέσα στις προσωπικότητες των Μεγάλων Προγόνων *εμπεριέχονταν όλα τα ζωικά και τα ανθρώπινα*

χαρακτηριστικά και ότι μόνο κατά το στάδιο εκδήλωσης του υλικού κόσμου, όταν πια είχε ολοκληρωθεί το Ονειρέμα, οι Πρόγονοι διαχώρισαν τις ανθρώπινες ζωές από τις ζωικές όψεις τους και οι άνθρωποι ξεχώρισαν από τα ζώα.

Σε μια τέτοιας μορφής κοσμοαντίληψη, όπως είναι φυσικό, η επιμονή γνώσης για την ατομική ψυχή παύει να έχει ιδιαίτερη σημασία. Οι Αμπορίτζιν πιστεύουν ότι τα ανθρώπινα όντα αποτελούνται από ένα πνευματικό και ένα υλικό μέρος. Όταν επέλθει ο θάνατος, το υλικό σώμα επιστρέφει στη Γη και το πνευματικό ξαναγυρνά στην πηγή του, γίνεται δηλαδή ένα με την πνευματική ουσία του κοσμοποιητικού τοπίου. Τα πνεύματα των παιδιών ξαναγεννιούνται από αυτή την ουσία, χωρίς όμως να έχουν σχέση με τους νεκρούς παρά μόνον με την ίδια πηγή προέλευσης. Η σταγόνα χάνεται στον Ωκεανό και η προσωπικότητα εξαφανίζεται. Δεν υπάρχει, συνεπώς, καμία βάση για μετά θάνατον τιμωρία ή ανταμοιβή, για παράδεισο ή κόλαση.

Παρόμοιες αντιλήψεις έχουν και οι Ινδιάνοι Γιάκι της κεντρικής Αμερικής. Στην παράδοσή τους, η έσχατη μορφή πραγματικότητας εκφράζεται μεταφορικά με την εικόνα ενός τεράστιου Αετού που δανείζει σε όλα τα πλάσματα ζωή και επίγνωση και, μετά το θάνατο, την ξαναπαίρνει πίσω. Δεν υπάρχει αντικειμενικός κόσμος παρά μονάχα ένα σύμπαν ενεργειακών πεδίων, το οποίο οι ενορατικοί αποκαλούν «εκπορεύσεις του Αετού». Τα πάντα, δηλαδή, είναι ενέργεια και το ανθρώπινο ον διαλύεται μετά το θάνατό του στην απεραντοσύνη του ενεργειακού αυτού Ωκεανού.

Από την άλλη πλευρά, οι Σότο της Ν. Αφρικής, που συμμερίζονται την εικόνα του «ενεργειακού σύμπαντος», θεωρούν ότι τα πάντα εμπεριέχουν *μόγια*. Κυριολεκτικά η λέξη μεταφράζεται ως «ανάσα», «πνεύμα», «άνεμος», «ψυχή» ή «ζωή» και νοηματικά θεωρείται παρόμοια με τον πολυνησιακό όρο *μάννα*, που σημαίνει «ενέργεια» ή «ζωτική δύναμη».

Το *μόγια* είναι η καθαυτή ουσία της Φύσης. Κατά κανόνα, εκπορεύεται από τα Μεγάλα Πνεύματα και τους Θεούς, αλλά ενυπάρχει σε όλα τα πράγματα και μπορεί να χρησιμοποιηθεί, όπως ακριβώς και ο ηλεκτρισμός, μέσω μιας κατάλληλης τελετουργίας.

Όπως πολύ σωστά αναφέρει και ο Λ. Γουάτσον (Lyll Watson) στο βιβλίο του *Το Πουλί της Αστραπής*, οι διάφορες φυλές των Σότο βλέπουν το *μόγια* ως κάτι που ενυπάρχει στη Φύση και προκαλεί το θαυμασμό, την απορία και το δέος της ανθρώπινης συνείδησης. Βρίσκεται

στη ρίζα κάθε υπερβατικής εμπειρίας και είναι ενσωματωμένο μέσα στην ίδια την καθημερινή ζωή σε τέτοιο βαθμό, ώστε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως βιολογικό φαινόμενο. Οι άνθρωποι γεννιούνται από αυτή την κοσμική ουσία και μετά το θάνατο ξαναβυθίζονται μέσα σε αυτήν.

Η Ακαδημαϊκή Προσέγγιση

Από τα λίγα αυτά παραδείγματα εκλεπτυσμένης σκέψης και αντίληψης γίνεται κατανοητό ότι ο Ανιμισμός δεν ισοδυναμεί, όπως ισχυρίζεται το ακαδημαϊκό κατεστημένο, με παιδαριώδη μεταφυσική των πρωτογόνων και των αγρίων, ούτε και με την προβολή κάποιων ιδιοτήτων του υποσυνειδήτου σε ένα μηχανιστικό και άψυχο σύμπαν.

Οι αποικιοκρατικές αντιλήψεις διέβρωσαν ακόμα και τις ανθρωπολογικές και αρχαιολογικές μελέτες που, συχνά, διαβεβαιώνουν όχι μόνο ότι οι προϊστορικοί λαοί ήταν διανοητικά νωθοί και πολιτιστικά πάμφτωχοι, αλλά και ότι ο «ειδωλολάτρης» και «πρωτόγονος» άγριος, λόγω της νηπιακής του κατάστασης, δεν μπορούσε να ξεχωρίσει τον εαυτό του από το περιβάλλον ούτε να βάλει όρια ανάμεσα στο πού τελειώνει το «εγώ» και πού αρχίζει ο επονομαζόμενος «αντικειμενικός» κόσμος. Έτσι, πρόβαλε την εσωτερική του ζωή στα αντικείμενα και τα φαινόμενα που τον περιβάλλουν. Φανταζόταν, δηλαδή, ότι τα δέντρα είναι έμψυχα όπως και ο ίδιος, ότι οι ποταμοί και οι πηγές δήθεν μιλούν, ότι ο άνεμος εξαγριώνεται και ότι τα πνεύματα της νύχτας αρπάζουν τα παιδιά.

Με λίγα λόγια, οι επιστήμονες και ερευνητές του 18ου, 19ου και σε μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα επέλεξαν να πιστεύουν πως ο Ανιμισμός δεν είναι παρά ένα συνονθύλευμα από πρωτόγονες δεισιδαιμονίες που εφοδιάζει με ψυχή και θέληση τους ποταμούς, τους βράχους, τους λίθους και τον ουρανό, και τον παρουσίασαν ως μια ψυχοπαθολογική κατάσταση της πρωτόγονης φύσης.

Στη βάση της συστηματικής έρευνας που οργάνωσε για τις αντιλήψεις των διάφορων λαών το ακαδημαϊκό κατεστημένο βρίσκεται ο Άγγλος εθνολόγος Εντ. Τάιλορ (Ed. Tylor, 1832-1917) ο οποίος, στηριζόμενος στο υλικό που είχε μαζευτεί με την εξάπλωση της αποικιοκρατίας, κατάφερε να θεμελιώσει μέσα από το κύριο έργο του με τίτλο *Πρωτόγονος Πολιτισμός* (Primitive Culture, 1871) τη θεωρία του Ανιμισμού.

Σύμφωνα με τον Τάιλορ, Ανιμισμός στη γενικότερη έννοια είναι

μια τάση ή διανοητική κατάσταση του ανθρώπου να φαντάζεται τον κόσμο ανθρωπομορφικά, να δίνει ζωή και ψυχή σε αντικείμενα και στα φαινόμενα του φυσικού κόσμου (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»).

Από την παρατήρηση του θανάτου και το όνειρο, καθώς λείπει, γεννήθηκε η παράσταση της ψυχής, της ζωής ύστερα από το θάνατο και η λατρεία των νεκρών. Στο όνειρο ξανάρχονται οι νεκροί σαν χλωμές σκιές. Από το γεγονός αυτό γεννήθηκε η πίστη πως με το θάνατο, παρόλο που τα χαρακτηριστικά της ζωής –αναπνοή, κίνηση, ζωική θερμότητα– σβήνουν, κάτι χωρίζει απ' το σώμα και διατηρείται, κάτι σαν το ομοίωμα του ανθρώπου ή σαν το είδωλό του.

Με τη λατρεία των πεθαμένων, των Προγόνων που δεν είχαν πια σώματα, συνεχίζει ο Άγγλος εθνολόγος, ο άνθρωπος «φαντάστηκε όλα γύρω του έμψυχα και, έτσι, δουλεύοντας αναλογικά εφοδίασε με ψυχή τα αντικείμενα». Ακολούθησε, δηλαδή, μια γενική εμψύχωση του κόσμου. Τα πνεύματα αυτά, που σύμφωνα με την πρωτόγονη σκέψη υπάρχουν παντού, μπορούν να μπουν σε άλλα σώματα ή πράγματα, να τα ζωντανέψουν και να τους δώσουν ωφέλιμες ή βλαβερές ιδιότητες. Έτσι γεννήθηκε ο Φετιχισμός και πιο πέρα η ειδωλολατρία.

Το ίδιο γίνεται και με τα φυσικά αντικείμενα και γεννιέται, έτσι, η λατρεία της Φύσης, του νερού, του ποταμού, της θάλασσας, των δέντρων, των ζώων και των τοτέμ. Το ανώτερο σκαλοπάτι στην εξελικτική αυτή σειρά είναι η λατρεία του Θεού σε γενική έννοια, δηλαδή όχι ενός ορισμένου Θεού παρά της γενικής έννοιας «θεός». Από εδώ, καταλήγει ο Τάιλορ, ξεκίνησε η πολυθεΐα των λαών του ανώτερου και μέσου πολιτισμού, οι Θεοί του ουρανού, της βροχής, της βροντής, του ανέμου, της φωτιάς, του Ήλιου, του φεγγαριού, της γεωργίας και η εξέλιξη κορυφώθηκε με την κυριαρχία ενός ανώτερου Θεού με το Μονοθεϊσμό.

Η θεωρία με το πλούσιο εθνολογικό υλικό, με τη συστηματικότητα και την ικανότητα να εξηγεί αβίαστα τα φαινόμενα επιβλήθηκε και θεωρήθηκε κλασική για πολλές δεκαετίες. Σε αυτήν στηρίχτηκε ο Ροντ (Rohde) για να ερμηνεύσει την ελληνική παράσταση της ψυχής και από αυτήν ξεκίνησε ο γνωστός ψυχολόγος της Λειψίας, Β. Βουντ (W. Wundt, 1832-1920), με μια μικρή παραλλαγή αφού θεώρησε τη λατρεία των προγόνων, των ηρώων και την πολυδαμονία ποικιλίες του Ανιμισμού.

Τι μπορούμε να παρατηρήσουμε σε αυτή τη θεωρία; Πριν απ' όλα, τον τρόπο διατύπωσής της και ιδιαίτερα τις εκφράσεις «ο άνθρωπος

φαντάστηκε», «εφοδίασε με ψυχή τα αντικείμενα», «να δίνει ζωή και ψυχή σε αντικείμενα και φαινόμενα». Απ' ό,τι φαίνεται ο Τάιλορ, όπως και μια μεγάλη σειρά από δυτικούς διανοητές έπειτα από αυτόν, χρησιμοποιεί άφθονες πληροφορίες που οι εθνογράφοι, οι ιστορικοί των θρησκειών και οι κοινωνιολόγοι μάζεψαν από διάφορους λαούς και παραδόσεις, για να καταλήξει σε επιφανειακά και προκατειλημμένα συμπεράσματα.

Παίρνει ως δεδομένο και θεωρεί αυτονόητο ότι οποιαδήποτε διαφορετικής μορφής αντίληψη, που μπορεί να αναφέρεται σε μια εξωδιαλεκτική μορφή πραγματικότητας δεν είναι δυνατή παρά μονάχα ως ονειροφαντασία. Δεν εξετάζει καν την περίπτωση ότι, ίσως, δεν είναι ο άνθρωπος που «εφοδίασε» με ψυχή τα αντικείμενα γύρω του, αλλά ότι τα «αντικείμενα», όπως τα ονομάζουμε εμείς, έχουν αυθυπαρξία και μορφές αντίληψης, ίσως διαφορετικές από τις δικές μας αλλά εξίσου πραγματικές.

Αιχμαλωτισμένοι στο περιοριστικό περιβάλλον ενός αποικιοκρατικού πουριτανισμού, ο Άγγλος εθνολόγος αρνείται το περιεχόμενο της εμπειρίας των ιθαγενών και θεωρεί αδιανόητη την υπόθεση ότι ο άνθρωπος, απλά, αντιλήφθηκε την ιδιότητα της συνείδησης σε όλα όσα υπάρχουν και δεν την επινόησε. Του είναι αδύνατον να σκεφτεί ότι, παρόλο που οι νεκροί αποσυντίθενται και τα μόρια του σώματός τους απορροφούνται από το έδαφος, τους μικροοργανισμούς και τα φυτά, δεν είναι τα πνεύματα των νεκρών Προγόνων που μπαίνουν στα πράγματα και τα ζωντανεύουν δίνοντάς τους ωφέλιμη ή βλαβερή πρόθεση αλλά, ίσως, τα «πράγματα» έχουν πρόθεση από μόνα τους χωρίς τη μεσολάβηση των πεθαμένων.

Η Ανύπαρκτη Ατομική Ψυχή της Κινεζικής Φιλοσοφίας

Το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι στους «πρωτόγονους πολιτισμούς» η ψυχή δεν είναι επικεντρωμένη στον άνθρωπο, όπως μας δίδαξαν οι «άγιοι» Πατέρες. Η απώτερη πνευματική ουσία ενυπάρχει σε όλα τα όντα και τα φαινόμενα. Η δεύτερη, εξίσου σημαντική αρχή, που συνήθως αναπτύσσεται μέσα από εκλεπτυσμένα φιλοσοφικά συστήματα, είναι ότι η ίδια η αντίληψη της ατομικής ψυχής είναι αποτέλεσμα μιας κατώτερης συνείδησης. Κι αυτό, διότι αντιλαμβάνεται ακόμη το υποκείμενο διαχωρισμένο από το αντικείμενο, το «εγώ» ως ξεχωριστό από τον κόσμο.

Για αυτόν ακριβώς το λόγο, η ψυχή ως έννοια αυθύπαρκτη και ξεχωριστή από το σώμα δεν συναντάται πουθενά σε ολόκληρη την κινεζική φιλοσοφία. Γίνεται απλώς λόγος για το πνεύμα του ανθρώπου το οποίο, όμως, είναι εκδήλωση των σωματικών λειτουργιών. Ο Κομφούκιος, για παράδειγμα, δεν αναφέρει τίποτα για την ανθρώπινη ψυχή. Γι' αυτό, παρόλο που δίδαξε ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να συμπεριφέρονται στα πνεύματα των προγόνων με σεβασμό και να τιμούν τη μνήμη τους, εκφράζεται με δυσπιστία για την ύπαρξη φαντασμάτων που εμφανίζονται γύρω από τον τάφο ή την κατοικία του νεκρού.

Πώς σχηματίστηκε λοιπόν, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η υλική μορφή του ανθρώπου; Με το συνδυασμό του Γιν και του Γιανγκ και των πέντε στοιχείων. Ο αυθόρμητος αυτός χαρακτήρας της δημιουργίας αποκλείει την έννοια του Δημιουργού και της υπερβατικής πραγματικότητας και θεωρεί ότι όλες οι μορφές δημιουργούνται από μόνες τους και είναι αυτοτελείς και μη εξαρτημένες.

Η ύλη στην κινεζική παράδοση υπάρχει ανέκαθεν και απλώς υφίσταται μεταβολές. Τα πάντα είναι αλληλοεξαρτώμενα και συμπληρωματικά και καθετί, που θεωρεί τον εαυτό του ξεχωριστό από τη ροή του συνόλου, είναι αιχμαλωτισμένο στις εγωιστικές του ροπές. Τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητο και ξεχωριστό από τα άλλα και, συνεπώς, η έννοια της «ξεχωριστής» ψυχής δεν είναι παρά η μεταμφιεσμένη έκφραση καταπιεσμένων επιθυμιών και παρορμήσεων, που πηγάζουν από τον προσωπικό υποσυνείδητο νου.

Ο τρόπος αυτός σκέψης δεν περιορίζεται στις διδασκαλίες του Κομφούκιου. Παρόλο που από τις αρχές του κινεζικού πολιτισμού, τα μέλη του ίδιου γένους αναγνώριζαν και λάτρευαν τη δύναμη των πεθαμένων Προγόνων, πιστεύοντας ότι οι δυνάμεις τους ξεπερνούσαν ακόμα και τις δυνάμεις του σύγχρονου ηγέτη, στην εποχή της φιλοσοφίας οι ανιμιστικές αντιλήψεις αμφισβητήθηκαν ανοιχτά.

Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του Μέγκιου αλλά και πολλών άλλων Κινέζων στοχαστών, η ατομική ψυχή του ανθρώπου είναι το επίπλαστο, επιδερμικό και παροδικό προϊόν της εμπειρικής συνείδησης που εκδηλώνεται στην ύλη δια του Γιν και του Γιανγκ. Για την κινεζική σκέψη, αυτό που ονομάζουμε «ψυχή» δεν είναι παρά η φθαρτή λειτουργία μιας ζωτικής δύναμης η οποία, εφόσον διασκορπιστεί, δεν μπορεί να επανασυσταθεί πια. Όταν με το θάνατο καταρρεύσει η σωματική οργάνωση του ανθρώπου, τα πάντα τελειώνουν. Η χρήση,

συνεπώς, του όρου *ψυχή* στους Κινέζους δεν έχει καμιά σχέση με τον ίδιο χριστιανικό όρο.

Η Μεταφυσική Γεωγραφία του Σιντοϊσμού

Στην Ιαπωνία από την άλλη πλευρά, πριν από την έλευση του Βουδισμού, η παραδοσιακή θρησκεία, το «Σίντο», διατήρησε την καθαρά ανιμιστική της προσέγγιση. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι οι ιστορίες για φαντάσματα που προσκολλώνται στη Γη με κακόβουλες προθέσεις, συνήθως για να εκδικηθούν εκείνους που τους έστειλαν στον άλλο κόσμο, είναι πολύ αγαπητές στην ιαπωνική κουλτούρα. Η δυσκολία, όμως, που αντιμετωπίζουμε στην ανάλυση της μεταφυσικής του Σιντοϊσμού οφείλεται στο γεγονός ότι οι διάφορες Σχολές αποφεύγουν τη διαλεκτική ανάλυση και την περιγραφή των θρησκευτικών θεμάτων και αποκαλύπτουν τα μυστικά τους μόνο στους μνημένους.

Το Σίντο είναι ένας «Δρόμος» και οι λεπτομέρειες του κάθε καινούργιου βήματος αναλύονται μονάχα σε αυτούς που ήδη βαδίζουν επάνω του. Οι Ιάπωνες δυσπιστούν στην εξωτερική περιγραφή των πραγμάτων, ιδιαίτερα όταν απουσιάζει η άμεση εμπειρία και θεωρούν ότι μόνον όταν ζεις βιωματικά μια πραγματικότητα τη γνωρίζεις σε βάθος.

Παρόλο, όμως, που δεν υπάρχουν δογματικές περιγραφές και αναλύσεις, είναι ξεκάθαρο ότι, σύμφωνα με το Σιντοϊσμό, υπάρχει μέσα στον άνθρωπο μια ουσία, μια μορφή ενέργειας που επιζεί μετά το θάνατο και είναι αιώνια.

Το πιο συνηθισμένο όνομα που της δίνεται είναι *tama* ή *mitama*. Οι Ιάπωνες θεωρούν ότι το *tama* δεν μένει πάντοτε μέσα στο σώμα, αλλά μπορεί να το εγκαταλείψει για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Υπάρχουν, μάλιστα, ιστορίες ανθρώπων που, αφού ταξίδεψαν με το *tama* τους σε μακρινές αποστάσεις, στο γυρισμό τους μπερδεύτηκαν και μπήκαν σε λάθος σώματα.

Το *tama* δεν είναι, φυσικά, μόνον ίδιον του ανθρώπινου γένους. Όλα τα ζώα, φυτά και ορυκτά έχουν το δικό τους *tama* και αυτό οδηγεί στον απόλυτο σεβασμό της κάθε μορφής ζωής, που αποτελεί και την εκδήλωση της θεϊκής ουσίας στον κόσμο.

Μια άλλη δυσκολία που συναντάμε στην προσπάθεια κατανόησης των μυστικών του Σίντο είναι το ότι, όπως ακριβώς και στην Αρχαιοελληνική Λατρεία, ο Σιντοϊσμός αποφεύγει να επικεντρωθεί σε

εσχατολογίες και δίνει βάρος στην επίγεια ζωή. Στο Σίντο δεν υπάρχει «τέλος» του κόσμου ή «Μέρα Κρίσης», αλλά ούτε και «Προπατορικό Αμάρτημα» ή ανάγκη «Σωτηρίας». Υπάρχει μονάχα μια διαρκής εξέλιξη μέσα από τη δημιουργία και τη μεταλλαγή. Ο θάνατος δεν θεωρείται το τέλος μιας πορείας αλλά, απλώς, ένα στάδιο εξέλιξης.

Για το λόγο αυτό παρατηρούμε ότι στην ιαπωνική γλώσσα δεν υπάρχει λέξη αντίστοιχη του θάνατος ή του πεθαίνω με το νόημα που τους αποδίδουμε στη Δύση. Το ρήμα *mi-makaru* σημαίνει «αποτραβιέμαι από αυτή τη ζωή» και το *kamu-agaru* αποδίδεται με το νόημα «υψώνομαι στον ουρανό στο τέλος της ζωής».

Αν εξετάσουμε τη μεταφυσική Τοπογραφία του Σιντοϊσμού, θα δούμε ότι και αυτή έχει μεγάλη σχέση με εκείνη της αρχαίας Ελλάδας. Αντίστοιχα με το φωτεινό «αιθέρα», τον κόσμο των Ελλήνων Θεών, έχουμε εδώ το *takama-no-hara*, τις υψηλές περιοχές του ουρανού, τη Γη του Φωτός όπου ζουν τα Θεϊκά πνεύματα.

Στην ιαπωνική παράδοση υπάρχουν πολλές διηγήσεις για θνητούς που κατόρθωσαν να επισκεφτούν αυτές τις περιοχές και έμειναν εκεί, είτε λόγω της προσωπικής τους δύναμης είτε λόγω του ότι προσκλήθηκαν από τους ίδιους τους Θεούς. Κάτω από τον κόσμο του ουράνιου φωτός βρίσκεται ο ορατός κόσμος των ανθρώπων. Ο κόσμος του μέσου που ονομάζεται *utsushi-yo*. Είναι ο κόσμος της καθημερινής μας ύπαρξης. Πιο κάτω ο κρυμμένος ή άρατος κόσμος *kakuri-yo* που μπορεί επίσης να αποδοθεί ως «ο κόσμος μετά το θάνατο». Από τις περιοχές αυτές οι νεκροί, που επιζούν ως πνεύματα (*reikon*), κάθε τόσο επισκέπτονται τη Γη των ζωντανών, δέχονται τιμές από τους απογόνους τους και τους ευλογούν.

Στο βάθος της γεωγραφικής τους κοσμοπλασίας οι Ιάπωνες τοποθετούν την περιοχή *yomi*, η οποία πιθανόν προέρχεται από τη λέξη *yoru* που σημαίνει «νύχτα». Είναι ο σκοτεινός κόσμος απ' όπου πηγάζει η δυστυχία και η καταστροφή. Τη χώρα αυτή, που δεν έχει βλάστηση και κατοικείται από επικίνδυνες και επιθετικές σφίγγες, σαρανταποδαρούσες και φίδια, την κυβερνά το πνεύμα του κακού *magatsumi* και, ουσιαστικά, θεωρείται η αντίθεση του *takama-no-hara*. Άλλες εκφράσεις που περιγράφουν αυτό τον τόπο είναι: *Ne-no-kuni*, δηλαδή «χώρα του επέκεινα», και *soko-no-kuni* ή *shita-no-kuni*, που εκφράζουν την έννοια του υπόγειου κόσμου.

Ανάμεσα σε αυτά τα πεδία της πραγματικότητας, ο άνθρωπος ανήκει τόσο στη Γη όσο και στον ουρανό. Η λέξη που τον αντιπροσωπεύει είναι *hito*, που ετυμολογικά σημαίνει κατά πάσα πιθανότητα «ο τόπος

όπου το πνεύμα κατοικεί». Μια παραπλήσια έκφραση, *ame-no-masu hito* μεταφράζεται ως «ιερό ανθρώπινο ον που αυξάνει την απεραντοσύνη». Νοηματικά και οι δύο εκφράσεις οδηγούν στην αντίληψη ενός ιερού Όντος που ζει κάτω από την ευλογία των Θεών και έχει ως φυσική του μοίρα την ευτυχία και την αφθονία.

Η ιδέα μιας ψυχής που αποτελείται από δύο μέρη έχει προταθεί από τις διάφορες Σχολές του Σιντοϊσμού. Πολλοί Ιάπωνες πιστεύουν ότι ένα μέρος της –το *kuni-tama* που ελέγχει τις αυτόματες λειτουργίες του βιολογικού σώματος– εμφανίζεται με τη σύλληψη ενώ το άλλο –το *waka-mitama*– είναι η ψυχή των προγόνων που εισέρχεται στο σώμα κατά τη διάρκεια της κύησης.

Θάνατος θεωρείται ο αποχωρισμός των δυο αυτών στοιχείων.

Όπως ο Χιράτα (Hirata) γράφει στο βιβλίο του *Οι Αληθινές Κολώνες της Ψυχής* (Tama-no-mi hashira), όταν ο άνθρωπος πεθαίνει, από τα τέσσερα στοιχεία του σώματος το νερό και η γη επιστρέφουν στο χώμα, αλλά η ψυχή πετάει μακριά με τον αέρα και τη φωτιά. Παρ' όλα αυτά, οι ψυχές δεν αποχωρίζονται τον κόσμο των ζωντανών. Οι ψυχές των Ιαπώνων παραμένουν για πάντα στην Ιαπωνία σε ένα είδος Αδη που τον κυβερνά η *O-kuni-nushi*.

Η τοποθεσία αυτή δεν βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο μέρος της ορατής κοσμογεωγραφίας, αλλά σε μια διάσταση που υπάρχει πέρα από τα όρια της αίσθησης. Από τον κόσμο αυτό των νεκρών οι πράξεις των ζωντανών είναι ορατές. Αντίθετα, οι άνθρωποι δεν μπορούν να αντικρίσουν αυτά που συμβαίνουν πέρα από το πέπλο του θανάτου.

Ένα ακόμα στοιχείο που θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας είναι το ότι για την Ιαπωνία, όπως και για πολλούς άλλους προχριστιανικούς πολιτισμούς, το κοινωνικό καθήκον και η φυσική τάξη του Σύμπαντος συνταυτίζονται. Ανάλογα με την εξέλιξη του, το πνεύμα του νεκρού εξυψώνεται σε ανώτερα πεδία. Αυτό, όμως, που έχει σημασία είναι ότι πάντοτε οι πράξεις του κρίνονται σύμφωνα με το βαθμό της προσφοράς προς την Κοινότητα και το Έθνος και όχι μόνο προς τον εαυτό του. Ο αόρατος κόσμος και ο ορατός είναι δυο έννοιες συμπληρωματικές, που συνεργάζονται για την ειρήνη και τη βελτίωση της καθημερινής πραγματικότητας.

Παρόμοιες αντιλήψεις βρίσκουμε και στο ανιμιστικό υπόβαθρο της Ταϊλάνδης.

Ο κόσμος της κοσμικής τάξης που ξεπροβάλλει από το Αρχέγονο Χάος θεωρείται ο πιο ασφαλής για τον άνθρωπο. Συμβολίζεται από το

«σπίτι», τη «Μητέρα» και τα μεγάλα σύμβολα της «Μητέρας Γης» και της «Μητέρας του Ρυζιού». Οι θηλυκές αυτές μορφές θεωρείται ότι κατέχουν τον υψηλότερο βαθμό καλοσύνης *phrakhun*.

Πέρα από αυτή τη διάσταση, βρίσκεται ο κόσμος της υπερφυσικής Δύναμης που οι Ταϊλανδοί ονομάζουν *saksit*. Αυτό το βασίλειο εκφράζει την επικινδυνότητα του κόσμου όπου ζούμε. Είναι ένας κόσμος γεμάτος μυστηριώδεις δυνάμεις, που άλλοτε μας προστατεύουν και άλλοτε μας καταδιώκουν και με τις οποίες είναι ανάγκη να υπάρχουν σαφείς και συγκεκριμένοι κανόνες συμπεριφοράς. Πέρα από την εξώτατη περιφέρεια του δεύτερου αυτού κύκλου, βρίσκεται ο κόσμος του Χάους γεμάτος κακία και θάνατο.

Οι Ταϊλανδοί κατανοούν την πραγματικότητα σαν αλληπάληλους κρίκους, που όσο πιο μακριά βρίσκονται από το κέντρο τόσο πιο επικίνδυνοι είναι. Οι κόσμοι αυτοί είναι γεμάτοι με πνεύματα όλων των ειδών, φαντάσματα και προστατευτικές θεότητες, με τις οποίες ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να συνδιαλλάσσεται καθημερινά.

Στόχος του είναι να απλώσει το δαχτυλίδι της προστασίας και της ασφάλειας στην κοινωνία και τον κόσμο στον οποίο ζει.

ΤΟ ΠΕΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Αν επικεντρωθούμε τώρα στη «σύσταση» της ψυχής βλέπουμε ότι, ουσιαστικά, όλοι σχεδόν οι πολιτισμοί μοιράζονται παρεμφερείς έννοιες. Υπάρχει πάντοτε ένα βιολογικό σώμα, ένα είδος ενεργειακού εμψυχωτή, και μια άλλη φωτεινή ουσία που για πολλές κουλτούρες επιζει μετά το θάνατο. Ο αριθμός των αυτόνομων αλλά και συμπληρωματικών αυτών «σωμάτων», που είναι διατεταγμένα γύρω από το βιολογικό οργανισμό όπως οι φλοιοί του κρεμμυδιού, ποικίλλει.

Οι Μινιάνκα της Αφρικής, για παράδειγμα, θεωρούν ότι ο άνθρωπος αποτελείται από τέσσερα αλληλοσυνδεδεμένα μέρη. Το πρώτο από αυτά είναι το ορατό μέρος, το σώμα που ονομάζεται *ν'κέρε*.

Το δεύτερο μέρος είναι το *μινάν*, η ζωτική αρχή, που εμψυχώνει το βιολογικό μας οργανισμό. Χάρη στο είδος αυτό της διάφανης σκιάς που είναι όμοια με το σώμα αλλά αόρατη, οι άνθρωποι μπορούν να κινούνται και να εργάζονται. Χωρίς αυτό δεν θα είχαμε τη δύναμη να μετέχουμε στη λειτουργία του κόσμου.

Το τρίτο συστατικό του ανθρώπου είναι το *ντια*. Μεταφορικά ση-

μαίνει το «διπλό», το «αόρατο αντίγραφο του ανθρώπου, που είναι εμποτισμένο με καλές και κακές ηθικές ιδιότητες». Ανήκει στην αόρατη περιοχή και μπορεί να εγκαταλείψει προσωρινά το σώμα.

Το τέταρτο μέρος του ανθρώπου ονομάζεται *ν'φουγκόν* και είναι το κέντρο της νοημοσύνης και της αντίληψης.

Το φυσικό σώμα πεθαίνει όταν το διπλό φεύγει μαζί με την τελευταία πνοή, όταν το ντια φεύγει μαζί με το μινάν. Το σύμπλεγμα του διπλού με το μινάν είναι αυτό που οι δυτικοί ονομάζουν «ψυχή». Αυτή επιβιώνει μετά το θάνατο.

Η ιδέα μιας ανθρωπομορφικής ή ζωομορφικής ενέργειας που κινεί και εμπυχώνει το σώμα συγκροτεί διάφορων ειδών συλλήψεις. Σύμφωνα με τη λογική πολλών αυτόχθονων λαών, η ψυχή είναι σαν ένα είδος αιθερικού αντίγραφου που ζει μέσα στο σώμα και το εμπυχώνει. Έτσι, εάν ένα ζώο ή ένας άνθρωπος κινείται, αυτό συμβαίνει γιατί μέσα του υπάρχει ένα μικρότερο ζώο ή ανθρώπινη μορφή που τον δραστηριοποιεί και τον κινεί.

Όπως αναφέρει ο Τζ. Τζ. Φρέιζερ (J. G. Frazer) στο κλασικό του βιβλίο *Ο Χρυσός Κλώνος*, οι Εσκιμώοι πιστεύουν ότι η ψυχή έχει το ίδιο σχήμα του σώματος στο οποίο ανήκει, αλλά η φύση της είναι πιο λεπτή και αιθέρια.

Οι κάτοικοι της Μαλαϊκής Χερσονήσου αλλά και των Νησιών Φίτζι φαντάζονται την ανθρώπινη ψυχή σαν ένα μικρό άνθρωπο, τις περισσότερες φορές αόρατο στο μέγεθος του αντίχειρα, ενώ σύμφωνα με τους Νούτκα η ψυχή έχει το σχήμα ενός μικροσκοπικού ανθρώπου που βρίσκεται στην κορφή του κεφαλιού. Το μικροσκοπικό αυτό ανθρώπινο ον μπορεί να αφήνει το σώμα και να φτερουγίζει από τόπο σε τόπο κατά τη διάρκεια του ύπνου ή κάποιας ασθένειας. Ο τρόπος, συνεπώς, να προστατευτεί κανείς είναι είτε να εμποδίσει την ψυχή να εγκαταλείψει το σώμα είτε, εάν το εγκαταλείψει, να εξασφαλίσει την επιστροφή της.

Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον Φρέιζερ, στην Κελέβη στερεώνουν αγκίστρια ψαρέματος στη μύτη, στον αφαλό και στα πόδια του αρρώστου ώστε, αν η ψυχή του προσπαθήσει να δραπετεύσει, να αγκιστρωθεί και να μείνει. Στα Νησιά Μαρκέζας συνήθιζαν να κρατούν κλειστά το στόμα και τη μύτη του ανθρώπου που πέθαινε για να τον κρατήσουν στη ζωή, εμποδίζοντας την ψυχή του να δραπετεύσει, ενώ το ίδιο έθιμο παρατηρούνταν στη Νέα Καληδονία αλλά και στους Ιτονάμας της νότιας Αμερικής. Λαϊκές εκφράσεις όπως «του

ήρθε η ψυχή το στόμα» ή «του έφυγε η ανάσα» έχουν την ίδια ρίζα και αποδεικνύουν πόσο βαθιά ριζωμένη είναι η αντίληψη ότι η ζωή ή η ψυχή μπορούν να πετάξουν από το στόμα ή τα ρουθούνια.

Όταν η ψυχή βρίσκεται μακριά από το σώμα αντιμετωπίζει διάφορους κινδύνους, ο πιο σημαντικός από τους οποίους είναι να παγιδευτεί κάπου και να μην μπορέσει να βρει το δρόμο της επιστροφής. Ένας άλλος κίνδυνος είναι να συναντήσει την ψυχή ενός πεθαμένου ή κάποιο κακόβουλο πνεύμα που θα την πάρει μαζί του. Πολλοί δαίμονες ή μάγοι μπορούν, επίσης, να αποσπάσουν την ψυχή από το σώμα χωρίς τη θέλησή της και να την κρατήσουν αιχμάλωτη.

Σύμφωνα με τις λαϊκές παραδόσεις, σε ορισμένα νησιά του Ειρηνικού υπήρχαν μάγοι που έπιαναν ψυχές ζωντανών ανθρώπων, τις οποίες τις έκλειναν σε φλασκιά και τις έδιναν στον κόσμο να τις φάει. Άλλοι πάλι δόλωναν παγίδες για να πιάσουν την ψυχή ενός συγκεκριμένου ανθρώπου και στον πυθμένα του δοχείου, καλυμμένα από το δόλωμα, τοποθετούσαν μαχαίρια και μυτερά αγκίστρια που έσκιζαν και κομμάτιαζαν τη δύστυχη ψυχή έτσι ώστε να βλάψουν την υγεία του κατόχου της, όταν αυτή κατόρθωνε να δραπετεύσει και να γυρίσει σε αυτόν.

Άλλοι κίνδυνοι που απειλούν την ψυχή θεμελιώνονται στην πίστη ότι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα σε αυτήν και στη σκιά ή την αντανάκλαση του ανθρώπου. Έτσι, σύμφωνα με αυτή τη λογική, εάν η σκιά ποδοπατηθεί, χτυπηθεί ή μαχαιρωθεί, ο άνθρωπος θα αρρωστήσει ή μπορεί, ακόμα, και να πεθάνει.

Σε ορισμένους τόπους υπάρχουν μάγοι που μπορούν να κάνουν έναν άνθρωπο να αρρωστήσει ή να πεθάνει κομματιάζοντας τη σκιά του με ένα σπαθί ή χτυπώντας την με ένα δόρυ. Στην Κίνα όλα τα άτομα που παρευρίσκονται σε μια κηδεία προσέχουν, ώστε η σκιά τους να μην πέσει στον τάφο ή πάνω στο φέρετρο κατά τη διάρκεια της ταφής, πιστεύοντας ότι κάτι τέτοιο μπορεί να διακινδυνεύσει την υγεία τους ή να τους φέρει κακή τύχη.

Στα Νησιά Μπανγκ υπάρχουν κάποιες πέτρες γνωστές με το όνομα *Φαντάσματα που τρώνε*, γιατί επικρατεί η αντίληψη ότι κατοικούν μέσα τους κάποια επικίνδυνα φαντάσματα. Εάν η σκιά ενός ανθρώπου πέσει πάνω σε μια τέτοια πέτρα, το φάντασμα θα τραβήξει την ψυχή του και αυτός θα πεθάνει.

Όλες αυτές οι αντιλήψεις στηρίζονται στην ευρέως διαδεδομένη πίστη ότι η σκιά είναι ζωτικό μέρος της προσωπικότητας ενός ανθρώ-

που και, συνεπώς, καθετί που συμβαίνει σ' αυτήν το νιώθει ο άνθρωπος σαν να έγινε στο κορμί του.

Αλλά και η αντανάκλαση της εικόνας ενός ανθρώπου σε έναν καθρέφτη ή στο νερό εμπεριέχει κινδύνους. Πολλοί Αυτόχθονες πιστεύουν ότι στις λίμνες, στους νερόλακκους αλλά και στα ποτάμια υπάρχουν πνεύματα που μπορούν να τραβήξουν κάτω από την επιφάνεια το είδωλο του κάθε μοναχικού ταξιδιώτη και, με αυτό τον τρόπο, να κλέψουν ή να καταβροχθίσουν την ψυχή του. Πάνω σε αυτό τον τρόπο σκέψης ερμηνεύεται και το πλατιά διαδεδομένο έθιμο κατά το οποίο, μετά το θάνατο ενός μέλους της οικογένειας, οι συγγενείς σκεπάζουν τους καθρέφτες μέσα στο σπίτι. Ο φόβος είναι ότι η ψυχή που προβάλλεται στον καθρέφτη υπό μορφή ειδώλου μπορεί να αρπαχτεί από το φάντασμα του πεθαμένου, το οποίο πιστεύεται ότι περιπλανιέται στο σπίτι μέχρι την ώρα της ταφής.

Εκτός όμως από τον κίνδυνο απώλειας, αιχμαλωσίας ή καταστροφής υπάρχουν και πολλά θετικά στη δυνατότητα της ψυχής να αφήνει το σώμα.

Το κυριότερο από αυτά είναι ότι, από τη στιγμή που η ψυχή ταξιδεύει κάπου αλλού, το σώμα είναι άτρωτο και αθάνατο καθώς η πραγματική πηγή της ζωής του βρίσκεται μακριά. Σε πολλούς μύθους ο ήρωας, ως προετοιμασία για τη μάχη, βγάζει την ψυχή του από το σώμα και την τοποθετεί σε κάποιο ασφαλές μέρος. Όσο η ψυχή του βρίσκεται ασφαλής, αυτός μπορεί να επιτελέσει τους πιο δύσκολους άθλους.

Από την άλλη πλευρά, πολλές λαϊκές ιστορίες αναπτύσσονται γύρω από το θέμα του κακού μάγου που φυλάει την ψυχή του κρυμμένη σε κάποια μακρινή τοποθεσία και την προσπάθεια του ήρωα να τη βρει και να την καταστρέψει, συχνά με τη βοήθεια της γυναίκας του μάγου που έχει γίνει ερωμένη του.

Η πανθειστική, τέλος, αντίληψη του ιστού που εμψυχώνει και ενώνει όλα τα πλάσματα της Δημιουργίας, συχνά, οδηγεί και σε στενούς δεσμούς ανάμεσα στην ψυχή ενός ανθρώπου και σε ένα ζώο ή ένα φυτό με το οποίο αναπτύσσονται δεσμοί φυσικής συμπάθειας. Έτσι, η ψυχή μπορεί να μετακινείται και να τοποθετείται σε ένα ζώο ή ένα φυτό, όπου και μπορεί να παραμένει κρυμμένη για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Ο Κάρλος Καστανέντα, έχοντας εμβαθύνει πέρα από τη λαϊκή μορφή των διάφορων μύθων, θεωρεί ότι αυτό είναι δυνατόν από τη στιγμή που ο μάγος μπορεί να μετακινήσει το σημείο αντίληψης που

μας κάνει ανθρώπους σε ένα άλλο, το οποίο αντιστοιχεί σε μια *άλλη μορφή ύπαρξης*. Με τον τρόπο αυτό, ο κάθε μαθητευόμενος στο μονοπάτι της Γνώσης, εάν διαθέτει αρκετή ενέργεια και «*άκαμπτη πρόθεση*», έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει και να μορφοποιήσει την ενέργειά του σε άλλα επίπεδα ή σε άλλες οντότητες εμπλουτίζοντας τη Συνειδητότητά του.

Απ' ό,τι βλέπουμε, η ιστορία της ψυχής στους διάφορους πολιτισμούς, παρ' όλη την επιφανειακή της διαφοροποίηση, ακολουθεί κοινές κατευθυντήριες γραμμές. Ο λόγος είναι ότι οι απόψεις αυτές, που για το δυτικό νου αντιπροσωπεύουν τον πρωτόγονο τρόπο σκέψης, θεμελιώνεται όχι σε διανοητικές ονειροφантаσίες αλλά στην *άμεση πραγματικότητα μιας πλατύτερης εμπειρίας*.

Η έρευνα στους ορίζοντες της Συνειδήσης θα έπρεπε να λάβει υπόψη της αυτές τις παραμέτρους και να απεγκλωβιστεί από τα περιοριστικά πλαίσια του διαφωτιστικού οικοδομήματος, ερευνώντας με συνέπεια και ειλικρινή διάθεση το βαθύτερο νόημα αυτών των «*πρωτόγονων θεωριών*».

Μόνο με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαμε κάποτε να ξεφύγουμε από τα στενόμυαλα πλαίσια μιας επιβαλλόμενης πολιτιστικής αποικιοκρατίας και να αντικρίσουμε τα απύθμενα βάθη, στα οποία έχει φτάσει η ανθρώπινη Γνώση. Διαφορετικά, θα παραμείνουμε θύματα μιας συνειδητής παραπληροφόρησης και δογματικής εξουσιολαγνείας, που είχε πάντοτε μοναδικό της σκοπό την εκπτώχευση των συνειδήσεων και την αποκλειστικότητα τού οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί αληθινό...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Sir James George Frazer, *Ο Χρυσός Κλώνος*, Εκάτη 1991
- Lyall Watson, *Το Πουλί της Αστραπής*, Ωρόρα 1983
- *ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ*, τεύχος 98
- Michael Lowve, *Η Καθημερινή Ζωή στην Πρώιμη Αυτοκρατορική Κίνα*, Εκδόσεις Παπαδήμα 1990
- Δημήτρης Βελισαρόπουλος, *Κινέζικη Φιλοσοφία*, Δωδώνη 1981

- Παγκόσμιος Μυθολογία,
Εκδόσεις Πάπυρος 1964
- Mircea Eliade, Σαμανισμός,
Εκδόσεις Χατζηνικολή
- Κάρλος Καστανέντα, Εσωτερική Φλόγα,
Κάκτος 1991

- Jean, Herbert, *Shinto at the Fountain Head of Japan*,
George Allen & Unwin LTD 1967
- Niels, Mulder, *Inside Thai Society*,
Duang Kamol 1992
- Sekyo, Ono, *Shinto the Kami Way*,
Charles E. Tuttle Co. 1983

Θεοσοφία

η παγκόσμια ψυχή και ο άνθρωπος-μικρόκοσμος

Αιωρούμαστε στα σύνορα μιας καινούργιας γνώσης. Ένα φάντασμα πλανιέται αιώνες τώρα πάνω από τη σκέψη χιλιάδων διανοητών κάθε γραμμής και φιλοσοφίας, κουλτούρας, θρησκείας και πολιτισμού. Άλλους τους σπρώχνει δυναμικά στο δρόμο της ανακάλυψης –ή καλύτερα στο δρόμο της αποκάλυψης– και άλλους δυναμικά να το αμφισβητήσουν, μαθαίνοντας υπάρχουσες πληροφορίες, συγκεντρώνοντας γνώμες, ενδείξεις, γνώσεις που θα επιτρέψουν την αποζωτικοποίησή του στη συνείδηση των ανθρώπων επιτυγχάνοντας την τελική νίκη, ίσως, με τον εξορκισμό της ύπαρξής του.

Το παράδοξο είναι ότι η ύπαρξη αυτή επιβεβαιώνει τα λεχθέντα από τον Ηράκλειτο: «Η φύση έχει χιούμορ και αποκαλύπτεται σ' αυτούς που την καταλαβαίνουν».

Κατά έναν περίεργο τρόπο, χρειάζεται τους υποστηρικτές της αλλά, πολύ περισσότερο, τους πολέμιούς της... Η φύση της είναι διπλή και μορφοποιείται στην εκδήλωσή της ως εξουδετεροποίηση, μέσα από τη σύνθεση αντιτιθέμενων θέσεων-απόψεων.

Χαμογελά, χαρίζοντας την ομορφιά, την ποιότητα, τον κραδασμό, την ιδιότητα, τις μορφές,¹ τόσο στην πλευρά της υλιστικής άποψης όσο και στους φίλους της υλοζωικής θεωρίας. Ευχαριστεί και τους δύο, χρειάζεται και τους δύο, είναι και οι δύο...

Είναι η ψυχή... ο παράγοντας εκείνος που, αν και τρίτος στην εξέλιξη, καθίσταται δεύτερος, γέννημα του έρωτα του πνεύματος και της ύλης.

Το φάντασμα που η Νέα Εποχή έρχεται να του δώσει ύπαρξη στην αναλυτική σκέψη, να το καταστήσει πεδίο έρευνας και, τελικά, να το

κάνει τμήμα της ανθρώπινης συνείδησης και εμπειρίας αποκαλύπτοντάς το, αποσυνδέοντας την ψυχή από το χώρο των συναισθημάτων και εμπλουτίζοντας τη σημερινή ακαδημαϊκή ψυχολογία.

Το επόμενο βήμα μπροστά για την επιστήμη, είναι η ανακάλυψη της Ψυχής, μια ανακάλυψη που θ' ανατρέψει, αν και δεν θα αναιρέσει, την πλειονότητα των θεωριών της.²

Η Έλενα Πέτροβνα Μπλαβάτσκι (Helena Petrovna Blavatsky), από το 1875-1890, ταράζει τα νερά της σκέψης των διανοουμένων, με τη δήλωσή της στο βιβλίο της *Η Μυστική Δοξασία* ότι

η πυκνότετη ύλη είναι Πνεύμα στο χαμηλότερό του επίπεδο, ενώ Πνεύμα είναι ύλη ανυψωμένη, μέσω άπειρων διαβαθμίσεων, στο υπέρτατό της σημείο.

Τη συνέχεια του νήματος παίρνει στα χέρια της η Άνι Μπέζαντ (Annie Besant) με τον Τσαρλς Λιντμπίτερ (Charles Leadbeater), προετοιμάζοντας το δρόμο της διαδοχής για τον Κρισναμούρτι (Krishnamurti), εκκοσμηκούντας θα λέγαμε σήμερα τη Διδασκαλία της Αρχαίας Σοφίας. Όμως ο Κρισναμούρτι, αρνούμενος τον προετοιμασμένο γι' αυτόν ρόλο, δημιουργεί νέο ρεύμα, εισάγοντας τη δική του συνεισφορά.

Τέλος, η Αλίκη Μπέιλι (Alice Bailey), αποχωρώντας από τη Θεοσοφική Εταιρία, φέρνει στον κόσμο το Δεύτερο τμήμα της Διδασκαλίας της Αρχαίας Σοφίας με τη συνδρομή του κοινού Διδασκάλου τους (Μπλαβάτσκι-Μπέιλι), του Θιβετανού ή Τζβαλ Κχουλ, όπως μετέπειτα έγινε γνωστός ευρύτερα.

«Εν Αρχή ην ο Λόγος, και ο Λόγος ην προς τον Θεόν, και Θεός ην ο Λόγος», μας λέει ο ευαγγελιστής Ιωάννης στην *Καινή Διαθήκη*

Ο Χριστιανισμός μάς δίνει τρεις όψεις της Θεότητας: τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα. Άλλες θρησκείες, επίσης, μας μιλούν για τη θεία Τριάδα – για παράδειγμα, ο Ινδουισμός έχει τους Σίβα, Βισνού και Μπράχμαν, η εβραϊκή θρησκεία έχει τους Κέτσερ, Μπινάχ και Χαοχμάχ, οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν τους Όσιρι, Ωρο και Ίσιδα.

Η θεμελιώδης ιδέα που βρίσκεται πίσω από όλες τις εσωτερικές διδασκαλίες είναι ότι *ΟΛΑ ΕΙΝΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑ* και ότι *Η ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΗ ΣΚΕΨΗ*.³ Καθετί άλλο είναι κτισμένο πάνω σε αυτή την ιδέα.

Ο μελετητής της Αρχαίας Σοφίας εκπαιδεύει τον εαυτό του προκειμένου να αντιληφθεί την ενέργεια των πάντων αρχίζοντας από τον

ίδιο του τον εαυτό, προσπαθώντας να καταλάβει τις ενέργειες που απαρτίζουν την προσωπικότητά του. Μετά, ανακαλύπτοντας τις ενέργειες που συνθέτουν την ψυχή... Μετά, προσπαθώντας να καταλάβει τις ενέργειες των άλλων ανθρώπων και εκείνες που βρίσκονται πίσω από κάθε είδους γεγονότα. Βαθμιαία, αντιλαμβάνομαστε όλο και περισσότερο τη ροή και τη μορφή της ενέργειας.

Μας ζητήθηκε να κρατήσουμε στο νου μας την τριαδική φύση όλων εκείνων που υπάρχουν: όσον αφορά το Θεό ως τα τρία σε ένα και το ένα στα τρία, όσον αφορά την ύπαρξή μας ως τριπλή υπόσταση, δηλαδή πνεύμα, ψυχή, σώμα ή ΖΩΗ, ΠΟΙΟΤΗΤΑ, ΕΜΦΑΝΙΣΗ.

Η σύνθεση αυτών των τριών στοιχείων παράγει ένα τέταρτο: τη ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. Ας διατηρήσουμε στο νου μας, καθώς μελετούμε και κάνουμε απόπειρα να κατανοήσουμε τη δυναμική που επηρεάζει αυτές τις όψεις της ύπαρξής μας –της ύπαρξης όλων των όντων και ολόκληρης της ζωής– ότι καθετί αποτελείται από ενέργεια και, τότε, μπορούμε να αρχίσουμε να αντιλαμβάνομαστε ότι δεν υπάρχει παρά ΜΙΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑ που εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους. ΕΜΕΙΣ μπορούμε να αντιληφθούμε τη συνέχεια και τη σύνδεση όλων των πραγμάτων και των γεγονότων και ότι η συνδετική αρχή είναι η συνείδηση. Υπάρχει συνεχιζόμενη συνείδηση μέσα στη ζωή, μέσα σε όλα τα βασίλεια: το ορυκτό, το φυτικό, το ζωικό, το ανθρώπινο, την πνευματική ανθρωπότητα και τη Θεότητα και είναι η συνείδηση που είναι η αρχή της εξέλιξης.

Καθώς επεκτείνουμε τη συνείδησή μας, εξελισσόμαστε. Σε αυτή τη δήλωση υπονοείται ότι η επέκταση της συνείδησης αφορά την ωρίμανση και την αλλαγή. Προκειμένου να εξελιχθούμε πρέπει να ΖΗΣΟΥΜΕ την επεκτεινόμενη συνείδησή μας. (Η έννοια αυτού είναι το προφανές: η επέκταση της συνείδησής μας θα επιφέρει αναπόφευκτα αλλαγές στη ζωή μας!)

Καθώς διαφορετικές ενέργειες συναντώνται μπορούν, μερικές φορές, να ρέουν μαζί σε μια όμορφη αρμονία και να δημιουργούν κάτι πολύ ωραίο, όπως στην όμορφη μουσική, σε ανθρώπους αλλά και τόπους και καταστάσεις. Ή, μερικές φορές, οι ενέργειες μπορούν να συναντηθούν με ένα δυσαρμονικό τρόπο και να δημιουργούν ασχήμια, δυσαρμονία, δυστυχείς καταστάσεις, ασθένεια κ.λπ. Καθώς αρχίζουμε να μεγεθύνουμε την αντίληψη και την κατανόησή μας για τις ενέργειες που ρέουν μέσα από εμάς και μας είναι διαθέσιμες, αρχίζουμε να εργαζόμαστε με την ενέργεια.

Έτσι, αρχίζουμε να κατανοούμε και να χρησιμοποιούμε τις εσωτερικές όψεις της ζωής. Αυτό που πριν κρυβόταν γίνεται πραγματικότητα.

Είναι εύκολο να παγιδευτούμε από λέξεις, γι' αυτό ας συλλογιστούμε τη διαφορά μεταξύ της ιδέας των ΕΠΙΠΕΔΩΝ συνείδησης και ΕΣΤΙΑΣΗΣ της συνείδησης κατά τον παρακάτω τρόπο:

Ας πάρουμε την αναλογία της συνείδησης του καθενός από εμάς σαν να είμαστε μια πολυκατοικία με διαμερίσματα ή ορόφους. Κάθενας από εμάς έχει έναν τόπο διαμονής σε αυτό το κτίριο (ένα διαμέρισμα ή όροφο) και αυτό είναι η ΕΣΤΙΑΣΗ της συνείδησής μας – το σημείο από το οποίο, συνήθως, βλέπουμε τον κόσμο γύρω μας.

Κάθε όροφος του κτιρίου αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό κέντρο ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ πάνω στο αιθερικό μας σώμα, με το υπόγειο ως το κέντρο Βάσης και τον τελευταίο επάνω όροφο να αντιπροσωπεύει την Κορώνα ή Κέντρο Κεφαλής.

1. ΚΕΝΤΡΟ ΚΕΦΑΛΗΣ

2. ΚΕΝΤΡΟ ΑΙΝΑ

3. ΚΕΝΤΡΟ ΔΑΙΜΟΥ

4. ΚΕΝΤΡΟ ΚΑΡΔΙΑΣ

5. ΗΛΙΑΚΟ ΠΛΕΓΜΑ

6. ΙΕΡΟ ΚΕΝΤΡΟ

7. ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΣΗΣ

Μόλις αρχίσουμε να εξερευνούμε τη συνείδησή μας, ανακαλύπτουμε ένα «ασανσέρ» στο κτίριο και βρίσκουμε ότι μπορούμε να πάμε πάνω και κάτω σε άλλα ΕΠΙΠΕΔΑ συνείδησης όπως, για παράδειγμα, με το διαλογισμό. Κάποιες φορές, μερικές εμπειρίες θα ανεβάζουν το ΕΠΙΠΕΔΟ της συνείδησής μας. Εμπειρίες τις οποίες θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «βαθιά συγκίνηση», για παράδειγμα. Μετά, θα επιστρέψουμε πάντα στο δικό μας επίπεδο μέχρι να έρθει η στιγμή που θα είμαστε έτοιμοι να μετακινηθούμε μόνιμα προς τον επόμενο όροφο, ΝΑ ΑΝΕΒΑΣΟΥΜΕ, ΔΗΛΑΔΗ, ΤΗΝ ΕΣΤΙΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΑΣ.

Δεν θα εγκαταλείψουμε το χαμηλότερο όροφο κατευθείαν, αλλά μάλλον θα τον ενσωματώσουμε με τον καινούργιο όροφο ή διαμερίσμα στο υψηλότερο επίπεδο. Αυτό μας δίνει μια ευρύτερη (ανώτερη) οπτική γωνία – ένα ευρύτερο πλαίσιο μέσω του οποίου θα ερμηνεύουμε την πραγματικότητα. Τελικά, η εστίαση της συνείδησής μας καθίσταται χωρίς όρια και καταλαμβάνει όλο το κτίριο με όλα τα διαμερίσματα!!

Καθώς η συνείδηση αναπτύσσεται, δεν εστιάζεται παρά σε ένα επίπεδο τη μια μέρα και μετά μπορεί να μετακινείται ολοκληρωτικά στο υψηλότερο επίπεδο. Αυτή είναι μια διαδικασία που γίνεται βαθμιαία. Πολλοί άνθρωποι βρίσκονται σε στάδια μετάβασης και θεωρείται ότι η ανθρωπότητα ως σύνολο αυτή την περίοδο ανυψώνει την εστίασή της από το κέντρο του Ηλιακού Πλέγματος στο κέντρο Καρδιάς.

Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Κατά την Άνι Μπέζαντ,⁴ η σύσταση του ανθρώπου διακρίνεται σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα:

Τρεις όψεις:	Πνεύμα
	Ψυχή
	Προσωπικότητα

Καθεμία από αυτές (αποτελείται) επίσης από τρεις όψεις. Ξεκινώντας από την πιο χαμηλή συχνότητα δόνησης-κραδασμού ή ενέργειας διακρίνουμε:⁵

Προσωπικότητα

- α) Το παχύλο φυσικό σώμα (και το αιθερικό σώμα)
- β) Το συναισθηματικό ή αστρικό σώμα
- γ) Το νοητικό σώμα (κατώτερη διάνοια)

Ψυχή

Η μέση αρχή μεταξύ πνεύματος και ύλης, το όχημα για την εκδήλωση του πνεύματος, η εσωτερική ΠΟΙΟΤΗΤΑ του ανθρώπου.

Αυτή η ποιότητα έχει τρεις όψεις:

- α) Δύναμη και θέληση
- β) Αγάπη και Σοφία
- γ) Ενεργός Νοημοσύνη

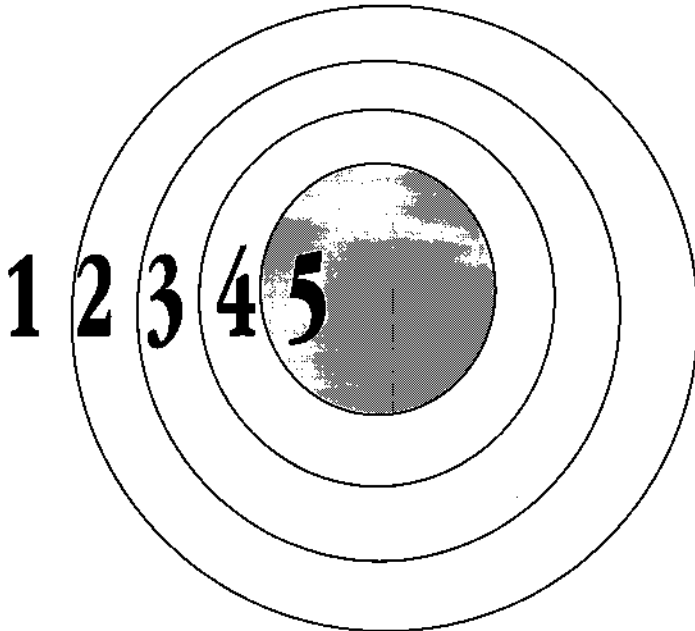
Πνεύμα

Το ατομικό πνεύμα (ένα κύτταρο στο σώμα του Θεού) είναι μια αντανάκλαση των τριών όψεων της ΘΕΟΤΗΤΑΣ

- α) Πνευματική θέληση
- β) Αγάπη και Σοφία
- γ) Ανώτερη Διάνοια

Κάθε όψη αναμιγνύεται με την επόμενη. Δεν υπάρχουν απόλυτα όρια και, στην πραγματικότητα, τίποτε δεν είναι γραμμικό, αλλά αυτά τα διαγράμματα μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόησή μας.

1. Πνευματικό
2. Νοητικό
3. Συναισθηματικό
4. Αιθερικό
5. Παχύλο φυσικό

Ίσως σήμερα, περισσότερο από ποτέ, καθίσταται ανάγκη ν' αναζητήσουμε μια νέα πνευματικότητα. Και με την έννοια «πνευματικό» να ορίσουμε το *ξεπέρασμα της άγνοιας*. Της άγνοιας εκείνης που δεν μας επιτρέπει να απαντήσουμε μόνοι μας σε ερωτήματα όπως:

1. Πού εστιάζεται η συνείδησή μου (στα συναισθήματα, στη σκέψη ή στις βιοτικές-σωματικές μου ανάγκες) άρα; *ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΜΑΙ ΕΓΩ... ΤΩΡΑ;*
2. Ποιο είναι το αμέσως επόμενο βήμα μπροστά μου;
3. Ποιοι είναι μπροστά μου στον πνευματικό δρόμο από τους οποίους μπορώ να ζητήσω βοήθεια;
4. Ποιοι είναι πίσω μου και έχουν ανάγκη τη βοήθειά μου;
5. Με ποιους βρίσκομαι μαζί, ποιοι είναι συνοδοιπόροι και συνεργάτες μου;

Μαθαίνουμε, λοιπόν, πρώτα τη *σύστασή μας* ως ανθρώπινων όντων, ότι αποτελούμαστε από έναν αντιληπτικό μηχανισμό *βασισμένο στις πέντε αισθήσεις και τα ένστικτα που μοιραζόμαστε με το ζωικό βασίλειο*. Στη συνέχεια, γνωρίζουμε τον *κόσμο των συναισθημάτων* και τη ρευστή του φύση (γνωρίζοντας ηδονή και πόνο, ευτυχία και δυστυχία, θάρρος και δειλία, αισιοδοξία και απαισιοδοξία, ασθένεια και υγεία).

Κατανοούμε, έπειτα, τον *κόσμο της σκέψης* γνωρίζοντας τις συναισθηματικές μας αυταπάτες και τις πλάνες. Με θλίψη θ' αντιληφθούμε ότι τίποτε δεν είναι γραμμικό σε αυτούς τους κόσμους, αλλά όλοι αλληλοεπηρεάζονται.

Έτσι, προκύπτει το ζήτημα της *συνεργασίας μεταξύ των εσωτερικών μας κόσμων* και η αναζήτηση αρμονίας, ειρήνης και ισορροπίας στις μεταξύ τους σχέσεις μέσα μας, καθώς και στις σχέσεις μας με τους άλλους.

Αλλά ας γνωρίσουμε αυτούς τους κόσμους, σύμφωνα με την Αρχαία Σοφία και τη Θεοσοφική προσέγγιση.

Οι Επτά Κόσμοι - Ουρανοί - Πεδία - Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
Τα επτά Πεδία - τα επτά υποπεδία και η Λεπτή Ανατομία του
Ανθρώπου⁶

ΘΕΙΟ (Γνωστό και ως Adì)	
ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ (Γνωστό και ως Μοναδικό ή Εναδικό Πεδίο)	
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΘΕΛΗΣΗ (Γνωστό και ως Ατμικό Πεδίο)	
ΕΝΟΡΑΤΙΚΟ (Γνωστό και ως Βουδικό Πεδίο)	
ΑΝΩΤΕΡΗ ΔΙΑΝΟΙΑ	ΨΥΧΗ
ΝΟΗΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ	ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΔΙΑΝΟΙΑ
(Γνωστό και ως Μανασσικό μόνιμο άτομο)	
ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΑΚΟ ΠΕΔΙΟ (Λέγεται και Αστρικό Πεδίο)	
1) ΦΥΣΙΚΟΣ ΑΙΘΕΡΑΣ	ΤΟ ΑΙΘΕΡΙΚΟ ΣΩΜΑ
2) ΦΥΣΙΚΟΣ ΑΙΘΕΡΑΣ	
3) ΦΥΣΙΚΟΣ ΑΙΘΕΡΑΣ	
4) ΦΥΣΙΚΟΣ ΑΙΘΕΡΑΣ	
5) ΑΕΡΙΑ	ΤΟ ΠΑΧΥΛΟ ΦΥΣΙΚΟ ΣΩΜΑ
6) ΥΓΡΑ	
7) ΣΤΕΡΕΑ	

Μέσα σ' αυτούς τους κόσμους, ακολουθεί τότε μια περίοδος που η ζωή μας θ' αναλώνεται δημιουργικά σε μια συνεχή κίνηση, σε μια συνεχή μελέτη, σε αναζήτηση γνώσης. Η περιπλάνηση από ομάδα σε ομάδα, από σεμινάριο σε σεμινάριο, από Δάσκαλο σε Δάσκαλο, από διδασκαλία σε διδασκαλία, ακόμη και από Θρησκεία σε Θρησκεία,

θα προσπαθεί να καλύψει μια αδιερεύνητη δίψα για κάτι απροσδιόριστο: την επαφή με τον Ανώτερο Εαυτό, το Υπερσυνειδητό, το Εγώ, την Ψυχή.

Ψυχή,⁷ λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι είναι η ιδιότητα που κάθε μορφή εκδηλώνει. Οι ιδιότητες, οι κραδασμοί, τα χρώματα και τα χαρακτηριστικά όλων των βασιλείων της Φύσης είναι ιδιότητες της ψυχής.

Η φύση της Ψυχής στο σύμπαν εκδηλώνεται με έξι μεγάλες καταστάσεις επίγνωσης.⁸

1. Όταν η ζωή και η ύλη έχουν έρθει σε επαφή. Τότε γεννάται ο μεσαίος, ο διαμεσολαβητικός εκείνος παράγοντας που αποκαλούμε ο υιός ή *συνείδηση*. Αφορά το άτομο, το μόριο και το κύτταρο από τα οποία συγκροτούνται όλες οι μορφές αδιακρίτως.
2. Η *Νοήμων αισθαντική συνείδηση*. Αφορά το ορυκτό και το φυτικό βασίλειο. Ευθύνεται για την ιδιότητα, το σχήμα και το χρωματισμό φυτών και ορυκτών και τη φύση τους.
3. Η *Ζωώδης συνείδηση*. Αφορά το ζωικό βασίλειο και επιφέρει τις διακρίσεις τους, τα είδη και τη φύση τους.
4. Η *Ανθρώπινη συνείδηση* ή *αυτοσυνείδηση*. Η βαθμιαία ανάπτυξη της ζωής, της μορφής και της επίγνωσης στα τρία βασίλεια.
5. *Ατομική συνείδηση*, στην αρχή ζωώδης εξαιτίας της επικράτησης του ζωώδους σώματος με τα ένστικτα και τις τάσεις του. Έπειτα, καθαρά ανθρώπινη, ούτε καθαρά ζωώδης, ούτε θεία, αλλά με διακύμανση μεταξύ των δύο.⁹
6. *Ομαδική Ψυχή - συνείδηση*.¹⁰ Όταν τα τρία, το ένα και ο Θεός σπινθήρας βρεθούν, τότε αποκτιέται αντίληψη μεγαλύτερων συνόλων και κατανόηση της πλανητικής Ομαδικής ζωής.

Η Ψυχή μάς γίνεται γνωστή με τις τρεις της Όψεις ως:¹¹

1. Πνευματική Θέληση ή Ηλεκτρικό Πυρ
2. Πνευματική Αγάπη ή Ηλιακό Πυρ
3. Πνευματική Νοημοσύνη - Νοήμων Δραστηριότητα ή Πυρ δια Τριβής

Υπάρχουν δύο τύποι αυτής της δύναμης –της ψυχής– σε εκδήλωση σ' ό,τι αφορά το ανθρώπινο βασίλειο και οι τύποι αυτοί πρέπει να κατανοηθούν σαφώς.

- Πρώτον, υπάρχει η δύναμη που ζωοποιεί τα υπανθρώπινα βασίλεια της Φύσης – η εμψυχούσα ενέργεια που, όταν φέρεται σε σύνδε-

σμο με την ενέργεια της ύλης και του εαυτού, δημιουργεί όλες τις μορφές.

Το αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης είναι να προσθέσει στην εμβρυακή νοημοσύνη της ουσίας της ίδιας μια λανθάνουσα αισθαντικότητα¹² και μια ανταποκριτικότητα, που ως αποτέλεσμα έχει εκείνο το υποκειμενικό κάτι που ονομάζουμε ζωώδη ψυχή. Αυτή υφίσταται σε τέσσερις βαθμούς ή καταστάσεις αισθανόμενης επίγνωσης:

1. η συνείδηση του ορυκτού βασιλείου.
2. η συνείδηση του φυτικού.
3. η συνείδηση του ζωικού.
4. η συνείδηση της ζωόδους μορφής, μέσω της οποίας ο πνευματικός άνθρωπος λειτουργεί και η οποία, σε τελική ανάλυση, δεν είναι παρά ένα τμήμα της προηγούμενης ομάδας, στην ανώτερή της παρουσίαση.

- Δεύτερον, υπάρχει η ψυχική εκείνη δύναμη, η οποία είναι το αποτέλεσμα της ένωσης του πνεύματος με την αισθανόμενη ύλη στο ανθρώπινο βασίλειο και η οποία δημιουργεί ένα ψυχικό κέντρο που ονομάζουμε *ανθρώπινη ψυχή*.

Αποτελεί ένα κέντρο δύναμης. Η δύναμη αυτή είναι φύλακας ή εκδηλώνει, προκαλεί ανταπόκριση και μια επίγνωση που ανήκουν στην ψυχή της πλανητικής ζωής, μια ομαδικής συνείδησης που φέρνει μαζί της ιδιότητες και γνώση διαφορετικής τάξης από εκείνη της ζωικής ψυχής.

Οι ιδιότητες αυτές και η γνώση, με τον καιρό, αντικαθιστούν τις δυνάμεις της ζωόδους ψυχής, οι οποίες παραμορφώνουν, αιχμαλωτίζουν και περιορίζουν αλλά και προσφέρουν, από την άλλη, το πεδίο μιας ακτίνας επαφών και μια γνώση με τον καιρό αλάνθαστη. Το αποτέλεσμα της ελεύθερης επενέργειας της ψυχής του ανθρώπου κατατείνει στο να καταδείξει τη σφαλερότητα και τη σχετική ματαιότητα των δυνάμεων της ζωόδους ψυχής.

Με αυτή τη διεργασία θέτει σε κίνηση τη νοήμονα δραστηριότητα –μια εγγενή ιδιότητα της ύλης– και τη συνδέει με την ενέργεια του πνεύματος (που σε κατώτερο επίπεδο αντανακλάται στη σκέψη).

Η επαφή αυτή και η συνάφεια δημιουργεί έναν τρίτο παράγοντα που ονομάζουμε (+) *συν-είδηση* ή *Ψυχή* ή *Χριστικό στοιχείο*.

Πρώτα, λοιπόν, πρέπει να εννοήσουμε τι είναι η ψυχή και να σχηματίσουμε μια σαφή αντίληψη Εκείνου το οποίο, επιζητώντας έκφραση

και εμπειρία στους τρεις κόσμους της κατώτερης ύλης, σαρκώνεται. Και γι' αυτό πρέπει να γνωρίσουμε ποιοι είναι οι φορείς της Ψυχής ή τα όργανα της συνείδησής της.

Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΓΑΝΑ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Η Ανθρώπινη ψυχή είναι μια ατομική και διαρκής Συνείδηση, που ζει μέσα σε μια μορφή ή σώμα ζώσας Αόρατης ύλης. Το σώμα αυτό της ψυχής, αποτελούμενο από έναν τύπο ύλης που καλείται Ανωτέρα νοητική ύλη, μας είναι γνωστό με την ονομασία *Αιτιώδες σώμα* στη σύγχρονη Θεοσοφική ορολογία.

Θα λέγαμε ότι έχει την ανθρώπινη μορφή, δεν είναι ούτε γένους αρσενικού ούτε γένους θηλυκού, μοιάζει περισσότερο με τον Άγγελο της παράδοσής μας· περιβάλλεται από μια ωσειδούς μορφής άλω, δομημένη από φλογερή (πύρινη) και φωτεινή ύλη και, όμως, λεπτή και φευγαλέα.

Το χρώμα της παρουσιάζει τις αποχρώσεις μιας δύσης του Ήλιου. Η μορφή αυτή που καλείται και Αυρικό σώμα ή Αυγοειδές και το –από φωτεινή ύλη αποτελούμενο– ωσειδές περίβλημά της, αποτελούν τη διαρκή κατοικία της ψυχής, το Αιτιώδες σώμα.

Στο Αιτιώδες αυτό σώμα ζει η ψυχή, αθάνατη και αιώνια. Για την ψυχή δεν υπάρχει ούτε γέννηση, ούτε νεότητα, ούτε γηρατειά, ούτε θάνατος· είναι Αθάνατη και, με την πάροδο των αιώνων, αναπτύσσει σε τέλεια έκφραση τις δυνάμεις του Αγαπών, του σκέπτεσθαι και του δραειν.

Δεν ζει παρά για να αποκτήσει εμπειρία κάποιου τμήματος της ζωής με την πείρα, που δοκιμάζεται μέσα από διαδοχικές ενσαρκώσεις. Θεωρεί ως τη μεγαλύτερη ευδαιμονία να βοηθήσει διαδραματίζοντας το ρόλο της στο Σχέδιο, το οποίο η Μονάδα –ο Πατέρας στους Ουρανούς– χάραξε για την εξέλιξη.

Η ανάπτυξη της ψυχής επιτελείται για πρώτη φορά, όταν αυτή λαμβάνει πείρα της ζωής στα κατώτερα βασίλεια, τα οποία αποτελούν τότε την πραγματική της κατοικία.¹³ Θα αναφερθούμε εν συντομία, γιατί ο χώρος δεν μας επιτρέπει, με τον ακόλουθο τρόπο:

ΦΟΡΕΙΣ Ή ΣΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ	ΠΟΙΟΤΗΤΑ Ή ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΕΚΦΡΑΣΗ
ΑΙΤΙΩΔΕΣ ΣΩΜΑ - Ανώτερο Νοητικό Η αφηρημένη Διάνοια	Ιδεώδη - Αφηρημένες Σκέψεις	Προς Εξέλιξη
Η κατώτερη ή Συγκεκριμένη Διάνοια	Συγκεκριμένες Σκέψεις	Σκέψη
ΑΣΤΡΙΚΟ ΣΩΜΑ	Συγκινήσεις - Επιθυμίες	Ευαισθησία
ΦΥΣΙΚΟ ΣΩΜΑ	Οι αισθήσεις - τα ένστικτα	Δράση

Ο Ν. Καρβούνης,¹⁴ ένας από τους πιο βαθυστόχαστους Έλληνες ερευνητές της Θεοσοφικής άποψης, μας παραθέτει παρακάτω τρία στάδια εξέλιξης της Ψυχής:

1. Η Ψυχή, με τη συνδρομή του μόνιμου ατόμου¹⁵ του νοητικού πεδίου, συναθροίζει ύλη που ανήκει στο κατώτερο νοητικό πεδίο και τη διαμορφώνει σε ένα νοητικό σώμα, με το οποίο δύναται να σκέπτεται, να διερμηνεύει τον εξωτερικό κόσμο των φαινομένων με τη μορφή συγκεκριμένων σκέψεων και νόμων.
2. Συναθροίζει αστρική ύλη με τη συνδρομή του μόνιμου ατόμου του αστρικού πεδίου και τη διαμορφώνει σε ένα αστρικό - συγκινησιακό σώμα, με το οποίο δύναται να αισθάνεται και να διερμηνεύει το φαινομενικό κόσμο με τη μορφή προσωπικών επιθυμιών και συγκινήσεων.
3. Παρέχεται σ' αυτήν, τέλος, με τη συνδρομή του μόνιμου ατόμου του φυσικού - αιθερικού πεδίου, ένα κατάλληλο φυσικό σώμα με το οποίο θα δύναται να δρα και, μέσω αυτού, να διερμηνεύει τον κόσμο με όρους φυσικών ιδιοτήτων – δηλαδή βαρύτητα και ελαφρότητα, θερμότητα και ψυχρότητα, κινητικότητα και ακινησία, δράση και αδράνεια κ.λπ.

Η επένδυση της ψυχής με τα τρία σώματα ή τα ρούχα της ψυχής, αποτελεί εκείνο το οποίο καλείται Μετενσάρκωση (βλ. Μέρος Πέμπτο: Το Ταξίδι της Ψυχής). Κατά τη διάρκεια της φυσικής ζωής, κάθε κρυσταλλός στον όποιο ανταποκρίνονται τα νεύρα, προξενεί στον εγκέφαλο μιαν αισθητήρια αντίδραση που κρίνεται τότε ως ευχάριστη ή δυσάρεστη από το αστρικό σώμα.

Το νοητικό σώμα σημειώνει την κρίση του αστρικού σώματος και διερμηνεύει την εντύπωση ως σκέψη. Η σκέψη αυτή γίνεται, τέλος, αντιληπτή από την ψυχή στο Αιτιώδες σώμα. Η ψυχή αποστέλλει τότε τη –σχετική προς το φαινόμενο του φυσικού κόσμου– απάντησή της και τη διαβιβάζει στο φυσικό εγκέφαλο μέσω του νοητικού σώματος, του αστρικού σώματος και του Αστρικού εγκεφάλου.

Καθ' όλο αυτόν το χρόνο κατά τον οποίο μεσολαβεί και ενεργεί η συνείδηση, λαμβάνει χώρα μία ανταλλαγή, θα λέγαμε, τηλεγραφικών μηνυμάτων με το Αιτιώδες σώμα. Αφού, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποκτηθεί ικανός αριθμός ιδεών, η ψυχή τις αναλύει, τις ταξινομεί και, με γενικεύσεις, συναποκομίζει πείρα ζωής, ιδανικά σκέψης και δράσης. Μετουσιώνει το φαινομενικό κόσμο σε αιώνιες νοητικές συλλήψεις, οι οποίες έκτοτε θα αποτελούν μέρος του εαυτού της.

Τέλος, η αντίστροφη πορεία της Μετενσάρκωσης, την οποία αποκαλούμε Θάνατο,¹⁶ δεν επιφέρει καμιά μεταβολή στην ψυχή στο Αιτιώδες σώμα. Κατά πρώτο λόγο, απορρίπτεται το φυσικό σώμα και τα φυσικά φαινόμενα δεν παρέχουν πλέον κάποια ευκαιρία ανταπόκρισης από την ψυχή.

Στην κατοχή της έχει ακόμη το νοητικό και το Αστρικό σώμα. Το αστρικό σώμα απορρίπτεται με τη σειρά του και, έτσι, τα γεγονότα –αστρικά φαινόμενα– δεν τυγχάνουν πλέον καμιάς προσοχής και η ψυχή παρατηρεί τον κόσμο από το κατώτερο νοητικό πεδίο.

Τέλος, το ίδιο το νοητικό σώμα εγκαταλείπεται και η ψυχή είναι τότε πλήρως η ίδια μέσα στον εαυτό της, το Αιτιώδες σώμα, και δεν κατέχει πλέον κατώτερους φορείς. Βρίσκεται και πάλι, θα μπορούσαμε να πούμε, στην κατοικία της, αν και, στην πραγματικότητα, ουδέποτε εγκατέλειψε το πραγματικό της «σπίτι», ουδέποτε έπραξε τίποτε άλλο παρά να προβάλλει μέρος της συνείδησης και της Θέλησής της μέσω των φορέων της κατώτερης ύλης – αυτό που εμείς οι άνθρωποι αποκαλούμε Μετενσάρκωση της ψυχής. Χρησιμοποίησε διάφορους φορείς κατά τη διάρκεια αυτού του διαστήματος και, όταν δεν είχε πλέον ανάγκη παραπέρα εμπειρίας από τους κόσμους της μορφής, κατέλυσε τη μορφή που κρατούσε με τη ζωή της σε συνοχή και συγκρότηση.

Ό,τι λοιπόν καλούμε ζωή και θάνατο δεν είναι παρά η κατεύθυνση μέρους της συνείδησής της προς τα διαφοροποιημένα πεδία ύλης, η προσάρτηση εμπειρίας που μετουσιώνεται σε ποιότητα και ακολουθεί το χάσιμο του ενδιαφέροντος, και η απόσυρση της προσοχής από τους μορφικούς κόσμους.

Σκοπός της Μετενσάρκωσης είναι να επιτραπεί σε μια ψυχή να αποβεί σοφότερη και, μέσω της αποκτώμενης πείρας κατά τη διάρκεια κάθε ενσάρκωσης, να εκμάθει.

Σχετική και άμεσα συνδεδεμένη με την πορεία εξέλιξης - ανέλιξης της ψυχής είναι και το τμήμα της διδασκαλίας περί των Επτά Ακτινών, που η Αρχαία Σοφία εισήγαγε για διερεύνηση στο πνεύμα του ανθρώπου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΕΠΤΑ ΑΚΤΙΝΕΣ

Ο Καρλ Γιουνγκ μας λέει ότι η ταξινόμηση δεν εξηγεί την ψυχή του ατόμου. Εν πάση περιπτώσει όμως, η κατανόηση των ψυχολογικών τύπων ανοίγει το δρόμο σε καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ψυχολογίας γενικά.

Από τον καιρό των αρχαίων Ελλήνων, η ιστορία καταγράφει τις προσπάθειες της ανθρωπότητας να καταλάβει την ανθρώπινη συμπεριφορά με ταξινόμηση του ατόμου σε ομάδες ή τύπους. Οι Επτά Ακτίνες θεωρούνται ρεύματα κοσμικής ενέργειας που επηρεάζουν τον καθένα.

με τον ίδιο τρόπο, όπως τα επτά χρώματα είναι τμήμα του φάσματος και οι επτά νότες είναι τόνοι της οκτάβας, έτσι αυτές οι ακτίνες είναι ιδιότητες ή ποιότητες της μίας Θείας Εκπόρευσης. Σε μερικές από τις ανατολικές διδασκαλίες λέγονται οι επτά αναπνοές που δίνουν ζωή σε όλες τις μορφές, και έχουν αναφερθεί με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές φιλοσοφίες.¹⁷

Ο Χριστιανισμός μάς δίνει τρεις όψεις της Θεότητας: τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα. Αυτή η Τριάδα εκφράζεται στη γλώσσα των ακτίνων ως οι τρεις Κύριες Ακτίνες: η πρώτη ακτίνα της Θέλησης - Δύναμης, η δεύτερη ακτίνα της Αγάπης - Σοφίας και η τρίτη ακτίνα της Ενεργού Νοημοσύνης.

Οι διδασκαλίες των Ακτίνων¹⁸ μάς λένουν ότι, από συνδυασμούς των τριών κύριων ακτίνων, δημιουργούνται τέσσερις δευτερεύουσες ή μικρότερες: η τέταρτη ακτίνα της Αρμονίας μέσω Διαμάχης, η πέμπτη ακτίνα της Συγκεκριμένης Γνώσης και Επιστήμης, η έκτη ακτίνα της/του Αποσίωσης - Ιδεαλισμού και η έβδομη ακτίνα της Τελετουργίας και Μαγείας που είναι, επίσης, γνωστή ως η ακτίνα της Σύνθεσης. Αυτό δημιουργεί ένα σύνολο επτά ακτίνων.

Και πάλι, διάφορες θρησκείες θα μας δώσουν την ιδέα της επταδικότητας της ενέργειας. Στο βιβλίο της *Αποκάλυψης* συναντάμε τα Επτά Πνεύματα, τους επτά φλεγόμενους πυρσούς και το ουράνιο τόξο. Ο Ιουδαϊσμός έχει το «μεμοράχ» με επτά φλόγες από επτά κεριά. Η *Μπαγκαβάντ Γκιτά* μας δίνει «επτά σοφούς», οι θρησκείες του αρχαίου Μεξικό και της αρχαίας Χαβάη αναφέρονται σε ένα ερπετό με επτά κεφάλια και τα «επτά που περιβάλλουν τον Ιερό Ναό Του» και ούτω καθεξής – όλα σε σχέση με τη Δημιουργία ή το Θείο.

Δεν μπορούμε να αποδείξουμε την ύπαρξη των Ακτίνων εκτός από το να χρησιμοποιήσουμε τη γνώση τους ως μια υπόθεση. Αν το κάνουμε αυτό, θα βρούμε ότι ταιριάζουν με αυτό που ήδη γνωρίζουμε και βοηθούν να εξηγήσουμε όσα ήταν ανεξήγητα πριν.

Αυτά τα επτά μεγάλα ρεύματα ενέργειας θεωρούνται ότι παρουσιάζουν τις ποιότητές της και, ακόμα περισσότερο, ότι είναι οι κυρίαρχοι παράγοντες συνθηκών και ποιοτήτων στη ζωή μας. Δεν επηρεάζουν απλώς μια όψη της φύσης μας, αλλά κάθε όψη: φυσική, συναισθηματική, νοητική, προσωπικότητα και ψυχή. Καθένα από αυτά τα πέντε επίπεδα μπορεί να επηρεαστεί από μια διαφορετική ακτίνα (ή η ίδια ακτίνα μπορεί να επηρεάσει παραπάνω από μία όψεις) και, έτσι, μια μοναδική «ταπετσαρία» ενεργειών δημιουργείται για καθένα άτομο.

Ανακαλύπτοντας τις ακτίνες μας, όπως αυτές που επηρεάζουν κάθε όψη του εαυτού μας, μπορούμε να βοηθηθούμε να αντιληφθούμε πληρέστερα τη φύση και τη συμπεριφορά μας. Μπορούμε να μάθουμε πώς να συμπληρώνουμε τις διαφορετικές όψεις της προσωπικότητας και, μετά, πώς να συνδέουμε την προσωπικότητα με την ψυχή.

Επιπλέον, διαφορετικές ακτίνες επηρεάζουν διαφορετικές εποχές, έθνη, φυλές, πλανήτες, ακόμα και ηλιακά συστήματα. Το δικό μας ηλιακό σύστημα λέγεται ότι είναι ένα σύστημα δεύτερης ακτίνας και, έτσι, και οι επτά ακτίνες, καθώς εκδηλώνονται στο δικό μας ηλιακό σύστημα, επηρεάζονται από την ενέργεια της δεύτερης ακτίνας (της Αγάπης - Σοφίας). Η ανθρώπινη φυλή επηρεάζεται ως σύνολο από την τέταρτη ακτίνα, ο πλανήτης Γη από την τρίτη ακτίνα, η Εποχή των Ιχθύων από την έκτη ακτίνα κ.λπ. Όλες αυτές οι ακτίνες διαπερνούν την ατομική υπόσταση. Η ευρύτερη κατανόηση που κερδίζεται από αυτήν τη μελέτη μπορεί να μας δώσει περισσότερα στοιχεία σχετικά με τους πιθανούς ευρύτερους πνευματικούς σκοπούς που βρίσκονται πίσω από την ανθρωπότητα και το ηλιακό μας σύστημα.

Πολλοί ψυχολόγοι έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον σε αυτό το σύστημα της κατανόησης της ανθρώπινης φύσης και πιστεύω ότι θα παίξει πολύ σπουδαίο ρόλο στην ψυχολογία του μέλλοντος. Χρήσιμο θα ήταν να μελετήσει κανείς τα βιβλία, τα οποία παρατίθενται στη βιβλιογραφία και προσπαθούν να μυήσουν τον αναγνώστη στο τόσο δύσκολο θέμα των Επτά Ακτίνων.

Επίσης, ως κρατούμε στο νου ότι υπάρχει σύνδεση με την Εσωτέρα αστρολογία καθώς οι ποικίλες αστρολογικές επιρροές μεταφέρουν αυτά τα ίδια τα επτά ρεύματα ενέργειας. Περιληπτικά, οι επτά ακτίνες μπορούν να περιγραφούν όπως παρακάτω:

Οι πρώτες τρεις ακτίνες περιγράφονται ως κύριες ακτίνες ή ακτίνες ύψους:

Πρώτη Ακτίνα: Θέληση - Δύναμη

Είναι η ακτίνα της δύναμης και της φυσικής αρχηγίας. Μπορεί να είναι δυναμική, δημιουργική, ευθεία και δραστήρια, πολύ θετική και σίγουρη. Αλλά αυτή η ίδια η ποιότητα σε άλλο πρόσωπο μπορεί να εκδηλώσει ερειστικότητα, τάση για κυριαρχική και δικτατορική συμπεριφορά, επίμονη και χωρίς ευελιξία. (Είναι, επίσης, γνωστή ως ο «καταστροφέας»). Σε μια ανθρώπινη ύπαρξη αυτή η ακτίνα επηρεάζει το κέντρο της Κεφαλής και τον αδένα Επίφυση.

Δεύτερη Ακτίνα: Αγάπη - Σοφία

Μια πολύ γλυκύτερη ακτίνα από την πρώτη. Αγάπη, συμπάθεια, συμπόνια, γαλήνη, οι θετικές της ποιότητες. Η ακτίνα του θεραπευτή και του Δασκάλου. Οι αρνητικές της ποιότητες μπορεί να είναι υπερ-ευαισθησία, αυτο-λύπηση, αναποφασιστικότητα, αρνητισμός. Αυτή η ακτίνα επηρεάζει το κέντρο Καρδιάς και το Θύμο αδένα.

Τρίτη Ακτίνα: Ενεργός Νοημοσύνη

Είναι η ακτίνα της επικοινωνίας, της φιλοσοφίας, ο κινητήριος παλμός της αρχικής εργασίας, της δημιουργίας. Οι καλύτερες ποιότητες αυτής της ακτίνας είναι καθαρή σκέψη, ικανότητα σχεδιασμού, διάκριση και περιεκτικότητα, επιχειρηματικό πνεύμα, πρακτικό πνεύμα, προσαρμοστικότητα. Οι αρνητικές ποιότητες μπορεί να είναι υλισμός, εγωισμός, υπερ-κινητικότητα, υπερ-απορρόφηση από τη λεπτομέρεια, πολλή προσοχή στη μορφή, ψυχρότητα. Επηρεάζει το κέντρο Λαιμού και το Θυρεοειδή αδένα.

Οι υπόλοιπες τέσσερις ακτίνες είναι γνωστές ως ακτίνες Ιδιότητας:

Τέταρτη Ακτίνα: Αρμονία Μέσω Διαμάχης

Η ακτίνα της αρμονίας, της ομορφιάς και της τέχνης, συνδυασμένη με τον αγώνα να δημιουργήσουμε αρμονία από την ασυμφωνία. Οι άνθρωποι που βρίσκονται κάτω από την επιρροή αυτής της ακτίνας τείνουν να έχουν αυτό που ονομάζουμε «καλλιτεχνικό χαρακτήρα», οι «καλλιτέχνες» σε διάφορους τομείς. Οι θετικές ποιότητες αυτής της ακτίνας είναι καλλιτεχνική δραστηριότητα, ευαισθησία, ανταπόκριση και κατανόηση. Δίνει αυθορμητισμό, χιούμορ, διαισθητική αντίληψη. Ο ηθοποιός, ο μουσικός, ο ζωγράφος βρίσκονται κάτω από την επιρροή της, όπως επίσης και ο μανιοκαταθλιπτικός! Οι αρνητικές ποιότητες μπορεί να είναι η κατάθλιψη, ακεφιά, ανικανοποίηση, υπερ-κινητικότητα, αστάθεια, εσωτερική διαμάχη, νοθρότητα.

Πέμπτη Ακτίνα: Συγκεκριμένη Γνώση και Επιστήμη

Η επιρροή της είναι υπεύθυνη για τα μεγάλα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα των τελευταίων 100 ετών. Οι θετικές ποιότητες αυτής της ενέργειας δείχνουν νοητική ικανότητα, ακρίβεια, συνθετική ικανότητα, διάκριση και μια ικανότητα για καθαρή και περιεκτική νοητική αντίληψη. Είναι του επιστήμονα, του μαθηματικού, του ερευνητή, του αστρονόμου. Οι αρνητικές της ποιότητες είναι επίκριση, προκατάληψη, εγωισμός, υλισμός, χωριστικότητα και τάση να γίνεται κάποιος υπερ-αναλυτικός.

Έκτη Ακτίνα: Αφοσίωση - Ιδεαλισμός

Η πιο διχασμένη από τις ακτίνες καθώς είναι η ακτίνα του εξυπηρετητή, του ιδεαλιστή, του αφιερωμένου αλλά, επίσης, και του φανατικού, του πολεμιστή. Ο Μάικλ Έστκοτ (Michael Eastcott) σημειώνει ότι είναι η ενέργεια που εμπνέει τους θρύλους του Βασιλιά Αρθούρου, της Ιπποσύνης και του μεγάλου θάρρους και της αυτοθυσίας των πρώτων Χριστιανών. Και, όμως, υπήρξε και η ενέργεια που κρύβεται πίσω από τους, λεγόμενους, «ιερούς πολέμους», την Ιερά Εξέταση και τις θρησκευτικές διώξεις. Οι θετικές της ποιότητες δίνουν ένα άτομο με όραμα και διαίσθηση, πιστό, αφοσιωμένο, αλτρουιστή, με ζήλο – έναν εξυπηρετητή. Οι αρνητικές της ποιότητες μπορούν να δώσουν ένα άτομο με κλειστό νου, θρησκοόληπτο, κυριαρχικό, φανατικό και υπερ-συναίσθηματικό. Επηρεάζει το Ηλιακό Πλέγμα και το Πάγκρεας.

Έβδομη Ακτίνα: Νόμος και Τάξη

Είναι, επίσης, γνωστή ως η ακτίνα της τελετουργίας, επηρεάζει το νόμο και την τάξη στη σχέση μεταξύ πνεύματος και ύλης. Μιλούμε για τους μεγάλους κοσμικούς νόμους, όχι για το νομικό μας σύστημα. Μας έχει ειπωθεί ότι είναι η ακτίνα που έχει σχέση με τη ροή της Δύναμης της Ζωής μέσω της ύλης. Μπορεί να φέρει ποιότητες όπως ακρίβεια, πειθαρχία, υπομονή, επιμονή, τελειότητα και την ικανότητα να σχεδιάζει κανείς και να οργανώνει. Μπορεί, επίσης, να φέρει αυτές τις ποιότητες σε υπερβολική μορφή: τελειομανία, αδιάλλακτη στάση, υλιστική, παραπλανητική και άκαμπτη συμπεριφορά.

Με την αναφορά και στις Επτά Ακτίνες, το ταξίδι της ψυχής εφοδιάστηκε με δρόμους αναγνώρισης και κατανόησης, που είχε να φέρουν τον κάθε ταξιδιώτη πίσω ξανά, στο πραγματικό του σπίτι...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί της Λευκής Μαγείας* σ. 332.
2. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί των Επτά Ακτίνων*, τόμος IV, *Εσωτέρα Θεραπευτική*.
3. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί της Λευκής Μαγείας*, σ. 237.
4. Α. Μπεζάντ, *Μελέτη επί της Συνείδησης*, σ. 37.
5. Ε. Μπλαβάτσκι, *Μυστική Δοξασία*, τόμος I, σ. 105.
6. Α. Μπέιλι, *Μύηση Ανθρώπινη και Ηλιακή*, σ. στα Αγγλικά χίν.
7. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί των Επτά ακτίνων*, *Η Εσωτέρα Ψυχολογία*, σ. 38.
8. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί της Λευκής Μαγείας*, σ. 37 - 40.
9. C. W. Leadbeater, *The Christian Creed*, σ. 39-40.
10. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί των Επτά ακτίνων*, *Η Εσωτέρα Ψυχολογία*, σ. 53.
11. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί του Κοσμικού Πυρός*, τόμος Α, σ. 42.
12. Ε. Μπλαβάτσκι, *Μυστική Δοξασία*, τόμος II, σ. 710.
13. Ε. Μπλαβάτσκι, *Αποκαλυμμένη Ίσιδα*, τόμος I, σ. 368.
14. Ν. Καρβούνης, *Θεοσοφία*, σ. 178.
15. Μόνομο άτομο είναι το άτομο το οποίο χρησιμεύει στην ψυχή σαν χώρος αποθήκευσης εμπειρίας, μετουσιωμένης σε ποιότητα ή ιδιότητα. Μέσω των τριών μόνιμων ατόμων (ένα σε κάθε μορφικό κόσμο), η ψυχή έρχεται σε ενσάρκωση.
16. Α. Μπέιλι, *Πραγματεία επί των Επτά Ακτίνων*, τόμος IV, *Εσωτέρα Θεραπευτική*, σ. 678-692.
17. Michal Eastcott & Nancy Magor, *Το Σχέδιο και η Ατραπός*, σ. 37 των εκδ. Sundial Jouse.
18. Βιβλία σχετικά με τις Επτά Ακτίνες: *Οι Επτά Ακτίνες* του Michael Eastcott

(εκδ. Sundial House), *Ψυχοκεντρική Αστρολογία* του Alan Oken (το κεφάλαιο 6 αφορά τις ακτίνες), *Οι Ακτίνες και η Εσωτερική Ψυχολογία* του Zachary Lansdowne, *Μονοπάτια των Ακτίνων και Διέξοδοι των Κέντρων* του David Tansley, *Εισαγωγή στις επτά Ακτίνες* του Kurt Abraham.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- M. Eastcott & N. Magor, *Το Σχέδιο και Η Ατραπός*, Sundial House, Λονδίνο
- Ν. Καρβούνης, *Θεοσοφία*, Επιμέλεια: Θεοσοφική Εταιρία, Αθήνα 1937
- C. W. Leadbeater, *The Christian Creed*, Θεοσοφική Εταιρία, Αθήνα
- Α. Μπέλι, *Μύηση Ανθρώπινη και Ηλιακή*, Εκδόσεις Κέδρος 1950
- Α. Μπέλι, *Πραγματεία επί της Λευκής Μαγείας*, Εκδόσεις Κέδρος 1934
- Α. Μπέλι, *Πραγματεία επί των Επτά Ακτίνων*, τόμος IV, *Εσωτέρα Θεραπευτική*, Εκδόσεις Κέδρος 1950
- Α. Μπέλι, *Πραγματεία επί του Κοσμικού Πυρός*, τόμος Α, Εκδόσεις Κέδρος 1936
- Α. Μπέλι, *Πραγματεία επί των Επτά ακτίνων*, II *Εσωτέρα Ψυχολογία*, Εκδόσεις Κέδρος 1936
- Α. Μπεζάντ, *Μελέτη επί της Συνείδησης*, Θεοσοφική Εταιρία 1937
- Ε. Μπλαβάτσκι, *Μυστική Δοξασία*, τόμος Ι, Θεοσοφική Εταιρία
- Ε. Μπλαβάτσκι, *Μυστική Δοξασία*, τόμος Ι, Θεοσοφική Εταιρία
- Ε. Μπλαβάτσκι, *Αποκαλυμμένη Ίσιδα*, τόμος Ι, Θεοσοφική Εταιρία

Ψυχή και Σημειολογία

η σημειολογία του πόνου
στην τραγωδία Πέρσαι
και το ιδιαίτερο σημείο που χρησιμοποιεί
ο Αισχύλος για να κοινωνήσει το αίτιο
αυτού του πόνου.

Μια ματιά στον τρόπο που η ψυχή
μετριάζει τα αποδιοργανωτικά
αποτελέσματα των συγκινήσεων.

Aν σημειολογία είναι «η επιστήμη που μελετά τη ζωή των σημείων στην κοινωνία»,¹ θα μπορούσαμε εύλογα να υποθέσουμε πως μια δραματική παράσταση ενός σαιξπηρικού ή ενός κλασικού έργου αποτελεί εκδήλωση των σημείων εν ενεργεία. Αυτό συμβαίνει λόγω του ότι κάθε λέξη, εικόνα, έκφραση ή σημείο εντός ενός τέτοιου έργου στοχεύει στη μετάδοση ιδεών, ιδανικών κι αφηρημένων εννοιών μέσω των διαφορετικών μηνυμάτων τα οποία μεταφέρονται με τη γλώσσα, τα σχήματα λόγου, τα κοστούμια, τα σκηνικά, τις τελετουργίες, τις δράσεις και τις αντιδράσεις που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας.

Ως εκ τούτου, η λογοτεχνία μπορεί να παρέχει άριστα παραδείγματα σημείων και των λειτουργιών αυτών εντός της επικοινωνιακής διαδικασίας, η οποία μπορεί να κοινοποιήσει και να μεταδώσει συναισθήματα, σκέψεις, φυσικά χαρακτηριστικά, ακόμη και ψυχικές ποιότητες, ως αποτέλεσμα της έννοιας που εκδηλώνεται ως σκέψη, μορφή ή ουσία.

Θα εξετάσουμε σκηνές από την τραγωδία *Πέρσαι* του Αισχύλου, από όπου θα πάρουμε παραδείγματα σημείων που σχετίζονται κυρίως με την αναφορική, αντικειμενική, γνωστική σημειολογική λειτουργία και τη συγκινησιακή, υποκειμενική, εκφραστική σημειολογική λειτουργία. Οι *Πέρσαι* αποτελούν ένα ψυχο-κοινωνικο-γλωσσολογικό αριστούργημα, αφού τα θέματα με τα οποία καταπιάνεται ο Αισχύλος είναι έντονα πραγματικά και η γλώσσα που χρησιμοποιεί προκειμένου να μεταδώσει τα μηνύματά του, μας αναγκάζει να εξετάσουμε πολλά περισσότερα πέραν των καθαυτών τρυφηλών συναισθημάτων. Επιπλέον, όλα τα θέματα που καλύπτονται από τις κοινωνικές επιστήμες –όπως τις γνωρίζουμε σήμερα– θίγονται εύστοχα μέσα στο έργο.

Για τους σκοπούς μας, θα μελετήσουμε τα σημεία που χρησιμοποιήθηκαν από τον Αισχύλο προκειμένου αυτός να κοινωνήσει την αιτία και την ύπαρξη της θλίψης και του πόνου, ως έκφραση της πεμπτούσιας της συναισθηματικής ευαισθησίας. Εν κατακλείδι, θα αναζητήσουμε εκείνη την ποιότητα ή πτυχή που υπερβαίνει όλες τις συγκινησιακές εκφράσεις της ανθρώπινης εμπειρίας.

Αυτή η ποιότητα είναι η Ψυχή² κι εκφράζεται μέσω των συμπαντικών ιδεών της αδελφοσύνης, της σύνθεσης, της ενοποίησης και, τελικά, της αρμονίας. Ο Αισχύλος προέβη σε άφθονους υπαινιγμούς περί αυτών των ποιημάτων, μέσω της χρήσης τόσο της αναφορικής λειτουργίας όσο και μέσω των υποσυνείδητων και ασυνείδητων σημείων και συμβόλων. Τα περισσότερα από αυτά εκφράζονται από τη Βασίλισσα Ατossa, η οποία διατηρεί τον έλεγχο του νου και τη νηφαλιότητά της καθ' όλη τη διάρκεια της δοκιμασίας της, καθώς και από το Φάντασμα του Δαρείου, ο οποίος έχει κατακτήσει τη σοφία μέσω των εμπειριών του και του υπέρτατου Διδασκάλου του – του θανάτου. Ο θάνατος τον έχει απελευθερώσει από το φυσικό του όχημα –το σώμα– και από τις εντυπώσεις που κέρδισε μέσω των γήινων εμπειριών του. Ο Χορός εκφράζει ψυχικές ποιότητες κατά τις στιγμές φώτισης και ευθυγράμμισής του με τη διαίσθηση.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ ΩΣ ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΝΑ ΚΟΙΝΩΝΗΣΕΙ ΤΟ ΣΥΜΠΑΝΤΙΚΟ ΑΙΤΙΟ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Εμείς, ως άνθρωποι, προσπαθούμε να κατανοήσουμε και να συμφιλιοθούμε με «κάτι» ή με μια ιδιαίτερη άποψη που διαπνέει τα λογοτεχνικά αριστουργήματα της Κλασικής Περιόδου· αυτό το «κάτι» τα καθιστά

παγκόσμια, ικανά να εξακολουθούν να έχουν νόημα ακόμη και στον 21ο αιώνα... Είναι αυτό το «κάτι» που δεν διδάσκεται εκ προθέσεως από τον Αισχύλο, ωστόσο εκφράζεται μέσω του λόγου, της φωνής, των εκφράσεων του προσώπου, της κίνησης, των ενδυμάτων και από την ίδια την παράσταση. Το πιο συναρπαστικό πράγμα σχετικά με αυτή τη συμπαντική ποιότητα είναι το ότι ενοποιεί κι απευθύνεται σε ανθρώπους όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Τι είναι, επομένως, αυτό το «κάτι» που έχει οδηγήσει ανθρώπους κάθε ηλικίας να πάνε στο θέατρο, να δώσουν την προσοχή τους, να μάθουν και να βιώσουν νέα πράγματα από τη συγκεκριμένη παράσταση; Τι αναζητάμε σήμερα όταν πηγαίνουμε στο θέατρο για να παρακολουθήσουμε μια αρχαία ελληνική τραγωδία;

Κατ' ουσίαν, αναζητάμε ένα συγκεκριμένο σημείο. Αλλά η ίδια η λέξη *σημείο* μας παραπέμπει στον απτό κι αντικειμενικό κόσμο και, στην πραγματικότητα, είναι αυτό ακριβώς το σημείο που δηλώνει τον κόσμο αυτό και που ίσως μεταβάλλει ή ακυρώνει την κατανόηση που ήδη έχουμε για εκείνον. Ένα σημείο μπορεί, κάλλιστα, να μετατρέψει αυτό που είναι ήδη αναγνωρισμένο ή αποδεκτό και να το μετουσιώσει σε μια παλιά και παρερχόμενη ιδέα ή σύλληψη. Επομένως, μπορούμε ακόμη και να επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε σημεία στην πλάτη των προβάτων, στον ουρανό, στη θάλασσα, στην ξηρά. Αναρωτιέται κάποιος αν, όντως, υπάρχουν καθόλου σημεία μέσα στη λέξη ή στο λόγο, αφού όλη η εκδηλωμένη ζωή κατέχει την εγγενή δυνατότητα του να είναι τόσο ο σημαίνων όσο και το σημανόμενο. Τι κατανοούμε, επομένως, από την ακόλουθη Τριαδικότητα ιδεών ή λέξεων; Είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε το ενδεχόμενο σχέσης μεταξύ τους, την αλληλοσυσχέτιση και αλληλεξάρτησή τους;

3η ΟΨΗ

Σύμβολο

Σημείο

Προσωπικότητα

Αδράνεια

Δέκτης

Αρνητικό

Παθητικό

2η ΟΨΗ

Ποιότητα

Έννοια

Ψυχή

Κίνηση

Μετασηματιστής

Ουδέτερο

Ουδέτερο

1η ΟΨΗ

Ουσία

Σημαντικότητα

Άνθρωπος

Ρυθμός

Πομπός

Θετικό

Ενεργό

Εντέλει, ποιο ιδιαίτερο σημείο χρησιμοποιεί ο Αισχύλος, που του επιτρέπει να εισακούγεται από τόσα διαφορετικά επίπεδα ύπαρξης και

που μπορεί να περιλαμβάνει το ακροατήριο και τους αναγνώστες; Ποιο είναι εκείνο το σημείο που επιτρέπει στον Αθηναίο ποιητή να κοινοποιεί στο ακροατήριο την απώλεια, τη θλίψη και τον πόνο των Περσών; Τι τον εξουσιοδοτεί να ταυτίζει το νικηφόρο Αθηναίο με τον ηττημένο Πέρση; Εδώ μπορούμε να αναζητήσουμε το σημείο, αφού ο Αισχύλος επιλέγει τον ίδιο τον *Άνθρωπο* ως σημείο, προκειμένου να διαβιβάσει το μήνυμα και το νόημά του στο ακροατήριο.

Στο κεφάλαιο 5, στους *Κοινωνικούς Κώδικες*, ο Ζιρό (Guiraud) ισχυρίζεται:

Ο άνθρωπος αποτελεί το όχημα και την ουσία του σημείου, είναι ο σημαίνων αλλά και το σημαινόμονο· κατ' ουσία είναι το σημείο και ως εκ τούτου μια σύμβαση¹ (Corpus 83).

Ο Αισχύλος μπορεί να μιλά για αυτό που όλοι είναι, αλλά αγνοούν στην καθημερινή τους ζωή· το γεγονός ότι είναι ανθρώπινα όντα. Ουσιαστικά, θα εξετάσουμε την Τρίτη τριάδα του πίνακά μας, η οποία μας στρέφει προς την τριπλή έκφραση του *Άνθρώπου* (προσωπικότητα, ψυχή και άνθρωπος). Κατ' επέκταση, επιλέγοντας τον *Άνθρωπο* ως το σημείο της τραγωδίας *Πέρσαι*, ο Αισχύλος τον παρουσιάζει σε όλη του τη δόξα ως νικητή και σε όλη του την εξαθλίωση ως ηττημένου, καθώς και τον πόνο που συνοδεύει τέτοιου είδους συνθήκες. Χρησιμοποιεί ιστορικά, κοινωνικά στοιχεία –ακόμη και την προσωπική του εμπειρία στο πεδίο της μάχης (πολέμησε κατά των Περσών)– προκειμένου να μας διδάξει ποιος είναι ο *Άνθρωπος*, δίχως, ωστόσο, να χρησιμοποιεί οποιαδήποτε ιδεοκρατικά αποφθεγματική ή διδακτική μέθοδο. Αυτό το διαπιστώνουμε καθ' όλη τη διάρκεια του έργου, αφού ο ποιητής χρησιμοποιεί διαδοχικά λογικά και συναισθηματικά σημεία.

Η Αναζήτηση του Άνθρώπου για τη Λεπτοφυή, Απροσδιόριστη Μεγάλη Ιδέα από Άνωθεν

Υπό το φως αυτού, ας εξετάσουμε πώς «η Μεγάλη Ιδέα» που συλλαμβάνεται από το συλλογικό ασυνείδητο ή την Ψυχή του περσικού έθνους και η οποία πρόκειται να σφρηλατήσει μια σύνδεση μεταξύ Ανατολής και Δύσης, γίνεται αποδεκτή από τον Δαρείο και μετέπειτα από τον Ξέρξη. Θα εξετάσουμε το πώς αυτή διαστρεβλώνεται από την επιθυμία των Περσών να εκδικηθούν τους Έλληνες και πώς μετατρέπεται στο

μεγάλο ιδεώδες της επέκτασης της αυτοκρατορίας. Κατά τα λόγια του Πλούταρχου:

Μια ιδέα είναι μια Οντότητα άυλη, η οποία δεν μπορεί να διατηρηθεί εν ζωή απ' εαυτής, ωστόσο προσδίδει σχήμα και μορφή στην άμορφη ύλη και γίνεται το αίτιο της εκδήλωσης.

Έτσι, παρατηρούμε στο έργο τον τρόπο με τον οποίο μια ιδέα μετατρέπεται σε ιδεώδες και πώς η αξία της υποβιβάζεται στο επίπεδο μιας συναισθηματικής επιθυμίας. Όταν ένα αντικείμενο επιθυμίας (το ιδεώδες) δεν τυγχάνει εκπλήρωσης, τότε εμφανίζεται η θλίψη φέρνοντας μαζί της μεγάλο πόνο και συναισθηματική διαταραχή.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα και τον Σωκράτη, μια Ιδέα («τα απεικασματα των ουρανών») είναι αμιγής μόνον όταν βρίσκεται στο δικό της επίπεδο, το οποίο αποτελεί τη δεξαμενή αφηρημένων ιδεών και εννοιών και βρίσκεται πολύ πέραν των ορίων του συγκεκριμένου νου. Καθώς η ιδέα κατέρχεται ή εφελκύεται από το νου του ατόμου που την έχει συλλάβει, οικειοποιείται και υφίσταται μια διαδικασία στρέβλωσης αφού, σταδιακά, χρωματίζεται από τη συναισθηματική φύση και επιθυμία. Αυτό συμβαίνει επειδή οι *Μεγάλες Ιδέες περικλείουν σχήματα που είναι ευρύτερα και πέραν των προσωπικών φιλοδοξιών*. Σχετίζονται με συμπαντικές ποιότητες όπως η ενότητα, η ελευθερία, η σύνθεση και όχι με ατομικές επιθυμίες και φιλοδοξίες. Συνδέονται με την ανθρωπότητα ως σύνολο και όχι με το μικρό ατομικό εαυτό. Συνεπώς, εδώ έχουμε ξανά παραβολή ιδεών που παρουσιάζουν τον Άνθρωπο ως σημείο που χρησιμοποιεί ο Αισχύλος, προκειμένου να μεταδώσει τη σημαντικότητα της διατήρησης μιας καθορισμένης εστίας ή πόλωσης, η οποία θα επιτρέψει στην ιδέα να κατέλθει στον ανθρώπινο νου και να εκφραστεί στην αγνή, αρχέτυπη υπόστασή της, ελεύθερη από συναισθηματικές διαταραχές.

Δυστυχώς, ούτε ο Δαρείος ούτε ο Ξέρξης συνέλαβαν αυτή τη Μεγάλη Ιδέα στην ανόθευτη μορφή της. Αν το είχαν κάνει, πιθανόν θα είχαν αναπτύξει πολιτισμικές σχέσεις μεταξύ Περσών κι Ελλήνων συνάπτοντας συνθήκες και μέσω του εμπορίου, και τα σημεία που θα χρησιμοποιούσαν για να απευθυνθεί ο ένας στον άλλον θα ήταν διαφορετικά. Ακόμη και το Φάντασμα του Δαρείου κλονίζεται λόγω της καταστροφής και του αιματοκυλίσματος που προκλήθηκε από τον εκδικητικό πόλεμο του Ξέρξη. Προκύπτει, επομένως, ότι ο Ξέρξης θα

βιώσει εξαιρετικά μεγάλο πόνο, όταν η Μεγάλη Ιδέα (ένωση Ανατολής-Δύσης), που συνελήφθη και εφελκύστηκε από αυτόν ως ιδεώδες προσωπικής και εθνικής επέκτασης (ιμπεριαλισμός), δεν εκπληρώνεται:

ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΔΑΡΕΙΟΥ

Σε πέλαγα ή στεριές κουτά εδοκίμασεν ο δόλιος; 719

και

ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΔΑΡΕΙΟΥ

Μα όταν κανείς βιάζεται μόνος, κι ο θεός τον σπρώχνει. 742

Ο λόγος του Δαρείου στο πρώτο παράδειγμα ανήκει στην αναφορική κι επαγωγική λειτουργία, επιχειρώντας να αποσπάσει αντικειμενικές και επαληθεύσιμες πληροφορίες. Εντούτοις, στην τελευταία στροφή ελίσσεται μεταξύ λογικών και συναισθηματικών λειτουργιών, αφού εκφράζει μια προσωπική στάση ή άποψη από την ατομική του εμπειρία στον πόλεμο, που είχε εξαπολύσει πρωτότερα ο ίδιος κατά των Ελλήνων. Είναι σε στιγμές σαν κι αυτές που ο Αισχύλος αντιπαραθέτει ιδέες, απόψεις και αξίες και μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι χρησιμοποιεί τη μεταγλωσσολογική λειτουργία, λόγω του ότι το σημείο μάς αναπέμπει στον κώδικα από τον οποίο έχει πάρει το νόημά του, και το αναφερόμενο του μηνύματος είναι ο ίδιος ο κώδικας.

Συνεπώς, έχουμε και πάλι ως σημείο μας ή κώδικα τον *Άνθρωπο* με τις αρετές και τα ηθικά του ελαττώματα. Η απερισκεψία είναι ένα ψεγάδι έμφυτο σε όλους τους ανθρώπους και οι Θεοί δεν κάνουν διακρίσεις μεταξύ Περσών κι Ελλήνων· οποιοσδήποτε είναι απέρисκεπτος θα δρέψει τις συνέπειες της αποκοτιάς του. Το Φάντασμα του Δαρείου παρουσιάζει μια ζωντανή και τρομακτική εικόνα της Θείας δικαιοσύνης εναντίον της υπεροψίας και της παραφοράς του Ξέρξη. Ίσως, εδώ ο Αισχύλος να προβαίνει σε μια υποσυνείδητη σύγκριση μεταξύ των απέρισκεπτων, υπεροπτών Περσών και των περισσότερο στρατηγικά πανούργων κι αποφασιστικών Ελλήνων. Το μήνυμα ή η εικόνα που μεταφέρεται στο ακροατήριο σ' αυτή τη στροφή υπερβαίνει την απλή παρουσίαση της απερισκεψίας και της θείκης μανίας που αυτή αποδεσμεύει. Ο ποιητής εμφυσεύει στο νου μας τη σπερματική σκέψη ή ιδέα για το τι, ενδεχομένως, διαδραματιζόταν στην άλλη πλευρά των συνόρων, με τους Έλληνες να περιμένουν υπομονετικά και ανήσυχα για τη σωστή στιγμή της επίθεσης. Αυτή η ιδέα

φαίνεται να υφάινεται μέσα από το λόγο όλων των χαρακτήρων καθ' όλη τη διάρκεια του έργου.

**ΠΟΙΕΣ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΔΙΑΚΡΙΝΟΥΝ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΑ
ΜΕΤΑΞΥ ΣΥΓΚΙΝΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΨΥΧΗΣ;
ΠΩΣ ΑΥΤΟΣ Ο ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΣΑΦΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ;**

Η σημειολογία ορίζει τη συγκινησιακή λειτουργία ως τις σχέσεις «μεταξύ του μηνύματος και του πομπού».⁴ Σχετίζεται με τις λέξεις (ή με άλλα μέσα) που χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε οτιδήποτε συνδέεται με το χαρακτήρα του αναφερομένου. Επιπλέον, σχετίζεται με την προσωπική και συναισθηματική αντίδραση και θέση που έχουμε προς το αντικείμενο αυτό. Με άλλα λόγια, η θέση μας περιγράφει την όψη και την ποιότητά του, π.χ. όμορφο, άσχημο, παραστατικό, πληκτικό, ευφρές κ.λπ. Η αναφορική λειτουργία ορίζεται ως η «σχέση μεταξύ του μηνύματος και του αντικειμένου στο οποίο αναφέρεται το μήνυμα αυτό».⁵ Τέλος, η νοητική λειτουργία ορίζει τη σχέση «μεταξύ του μηνύματος και του δέκτη, και το σκοπό όλης της επικοινωνίας που είναι να αποσπάσει μια αντίδραση από τον τελευταίο».⁶

Θα εξετάσουμε τη χρήση αυτών των λειτουργιών μέσα στο έργο, καθώς εισαγόμαστε σε διαφορετικούς χαρακτήρες και στα μηνύματα που μεταδίδουν, τόσο μεταξύ τους όσο και στο ακροατήριό τους.

Παρότι η σημειολογία δεν τοποθετεί τις προσωπικές κι αυθόρμητες εκφράσεις ποιότητας στη συγκινησιακή λειτουργία, ωστόσο είναι εξίσου σημαντικές, αν λάβουμε υπόψη μας τη σημασία και την επιρροή τους στις καθημερινές μας αλληλεπιδράσεις. Επιπλέον, ένα θεατρικό έργο χρησιμοποιεί ένα τέτοιο είδος φυσικής και αυθόρμητης ανταλλαγής ως μέσο για να μεταδώσει σημεία, σύμβολα, μηνύματα και νοήματα. Επομένως, η Κατανόηση και το συναίσθημα θα αλληλοσυσχετιστούν, καθώς το αποτέλεσμα των διαφορετικών λειτουργιών που χρησιμοποιούνται θα αλληλεπιδράσει και θα συνεργαστεί στις αλλαγές που διαδραματίζονται επί της σκηνής και, έτσι, θα μεταφέρει με μια φράση ή πρόταση μυριάδες μηνύματα στο ακροατήριο. Αυτό συμβαίνει επειδή τόσο η λογική όσο και η συναισθηματική λειτουργία είναι εγγενείς μέσα στις κοινωνικές εμπειρίες. Ο Αισχύλος είχε σαφέστατα μελετήσει αυτό που αποκαλείται «επιστήμη του ανθρώπου» πολύ πριν εμείς επιχειρήσουμε να θέσουμε τα πάντα μέσα σε τακτικά, στενά όρια λογικής και επιστημονικής επαλήθευσης.

Ο Ζιρό κάνει μια διάκριση μεταξύ της κατανόησης και του συναισθήματος, στην οποία δηλώνει καθαρά πως η κατανόηση είναι μια ποιότητα του νου και τα αισθήματα μια έκφραση της Ψυχής. Και προχωρά ακόμη περισσότερο προβαίνοντας στην παρακάτω δήλωση:

Συγκίνηση είναι μια ανικανότητα του να κατανοήσουμε: η αγάπη, ο πόνος, ο φόβος κ.λπ., αναστέλλουν τη νόηση, η οποία είναι ανίκανη να αντιληφθεί τι συμβαίνει.⁷

Ο ίδιος αναφέρεται σε αυτή ως «μια διαταραχή και μια υπερχείλιση των αισθήσεων».⁸

Πράγματι, μια λακωνική και συγκλονιστική δήλωση που ηχεί αληθινή όσον αφορά τα συναισθήματα, αφού η ίδια η φύση των συναισθημάτων είναι η δυαδικότητα καθαυτή. Η συναισθηματική φύση διαρκώς ταλαντεύεται ανάμεσα στα ζεύγη των αντιθέτων: η ασταθής, υδάτινη όψη των συγκινήσεων που αναφέρεται από τον Γιουνγκ, ο οποίος προχώρησε σε μεγάλο βάθος προκειμένου να καταγράψει διαπολιτισμικές εκφράσεις της ρευστής φύσης των συγκινήσεων στα αρχέτυπα σύμβολα του νερού. Οι συγκινήσεις πάντοτε θα ταλαντεύονται ανάμεσα σε δύο άκρα: αγαθό και κακό, φως και σκότος, ευτυχία και λύπη, ηρεμία και ανησυχία, τόχη και ατυχία. Παρ' όλη τη ρευστή και ασυνεπή δυαδικότητα, οι συγκινήσεις διαδραματίζουν υπέρτατο ρόλο στη ζωή μας και η πλειονότητα των ανθρώπων «σκέφτεται μέσω των συναισθημάτων» υποκινείται από τις επιθυμίες σε όλα τα επίπεδα έκφρασης (φυσικό, συναισθηματικό και νοητικό). Αυτό σημαίνει πως δεν μπορούμε, πλέον, να μιλάμε για απλή συναισθηματική ευαισθησία αλλά, μάλλον, για μια έντονα παρακίνητική και πειστική πραγματικότητα που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Όταν ο Γιουνγκ αναφέρεται στο *anima mundi*⁹ μέσα στον ατομικό άνθρωπο, υποδεικνύει εκείνη την όψη της συναισθηματικής του φύσης, η οποία εντυπώνει τον ανθρώπινο νου με αρχέτυπα σύμβολα μέσω των οποίων ο άνθρωπος, αργά ή γρήγορα, θα έρθει σε επαφή με την άμορφη ανώτερη φύση – την Ψυχή, την έδρα της καθαρής λογικής.

Ωστόσο, όσον αφορά την Ψυχή, η συγκεκριμένη δήλωση του Ζιρό είναι ανακριβής ως προς το ότι οι συγκινήσεις δεν αποτελούν ποιότητες της Ψυχής η οποία, όπως υποδεικνύει η ελληνική λέξη *ψυχή*, σχετίζεται με κάτι ψυχρό (*ψυχή-ψυχρό*). Θα μπορούσε μήπως να είναι η ψυχρή λογική; Η μόνη σύνδεση που μπορεί να αναπτυχθεί μεταξύ της Ψυχής

και των συναισθημάτων είναι όταν η συναισθηματική φύση επισκιάζεται από την Ψυχική Αρχή η οποία επιφέρει τάξη, κατανόηση και μεταμόρφωση. Επομένως, ο αποπροσανατολισμός που προκαλείται από την ακαθόριστη, συναισθηματική φύση θα μετριαστεί επιτρέποντας την έκφραση ανώτερων, περισσότερο δημιουργικών ποιότητων που θα καταλήξουν σε προσανατολισμό και νηφαλιότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συναισθηματική φύση βρίσκει το μυστικό της μέσης οδού ανάμεσα στα ζεύγη των αντιθέτων, το οποίο φέρνει μαζί του ευδαιμονία αντί για λύπη ή ευτυχία.¹⁰ Το αρχετυπικό σύμβολο αυτής της μέσης οδού είναι η ζυγαριά ή το εκκρεμές, όπου ο τόπος να στέκεται κανείς είναι η κορυφή προκειμένου να ελέγχει τους δίσκους της ζυγαριάς που γέρνουν ή την ταλάντευση του εκκρεμούς, αντίστοιχα: με άλλα λόγια, να στέκεται στη μέση οδό.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ψυχή σχετίζεται με την ενότητα, την αδελφосύνη, τη σύνθεση, την αβλάβεια, τη συμπαντική αγάπη και την υπέρτατη αρμονία. Η Ψυχή θα εκφράσει αυτές τις ποιότητες που είναι, κατ' ουσία, καταστάσεις ύπαρξης: δεν θα εκφράσει φόβο, μίσος, πόνο, φθόνο κ.λπ. τα οποία είναι συναισθήματα όντως κατώτερου τύπου. Από αυτό έπεται ότι η Ψυχή δεν έχει σε τίποτα να κάνει με τις συναισθηματικές μας εμπειρίες ή, ακόμη, και με την καθημερινότητά μας! Τα συμπαντικά σημεία και σύμβολα που σχετίζονται με την Ψυχή εμπεριέχουν σταθερά χαρακτηριστικά, ανώτερα από εκείνα του συναισθηματικού και καθημερινού βιώματος τα οποία είναι, αναμφισβήτητα, εξαιρετικά ισχυρά και δεν μπορούν να αγνοηθούν. Όλες οι θρησκευτικές και μυστικιστικές φιλοσοφίες αναφέρουν ομόφωνα την Ψυχή ως την ενδιάμεση αρχή, το μεσολαβητή μεταξύ πνεύματος και ύλης¹¹ την όψη του υιού αυτού που γνωρίζουμε ως Αγία Τριάδα (Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα ή Σίβα, Βισνού και Μπράχμαν ή ακόμη ως Σατ, Τσιτ και Ανάντα). Πρόκειται για έννοιες που δεν μπορούν να αγνοηθούν από οποιονδήποτε σπουδαστή της φιλοσοφίας, είτε αυτός μελετά γλωσσολογία είτε θεολογία, σημειολογία ή αισθητική. Αυτή η ιδέα της τριαδικότητας κατέχει σπουδαία συμβολική σημασία και μεταφέρει μια τεράστια διάσταση νοήματος. Η Ψυχή, επομένως, χαίρει μεγάλης εκτίμησης από τις περισσότερες παγκόσμιες θρησκείες και φιλοσοφίες εσωτερισμού.

Η εσωτέρα φιλοσοφία ορίζει την Ψυχή ως «εκείνο τον αισθαντικό παράγοντα εντός της ίδιας της ύλης».¹² Μπορεί επίσης να αναφερθεί ως ελκτική ενέργεια, συνοχή, αισθαντικότητα και συνείδηση. Είναι η λεπτοφυής ποιότητα, που καθένας εκδηλώνει και η οποία διαφοροποιεί

το ένα άτομο από το άλλο. Καθιστά κάθε άνθρωπο διαφορετικό στην εμφάνιση, τη φύση και το χαρακτήρα. Η εμπειρία ή η επαφή με τούτη τη λεπτοφυή –αλλά πραγματική– ποιότητα έχει αναφερθεί ως ανυψωτική φώτιση, εξέλιξη και ενοποίηση (εν-ον-ποιώ, atonement, at-onement). Αναφέρθηκε, επίσης, ως μακαριότητα από εκείνους που την έχουν βιώσει και οι οποίοι πείστηκαν για την ύπαρξη ενός επιπέδου συνείδησης, τόσο εξαιρετικά απομακρυσμένου από τις καθημερινές επίγειες εμπειρίες ώστε τους έφερε σε νέες καταστάσεις ύπαρξης κι επίπεδα αφύπνισης. Η αρχαία σοφία ορίζει τον άνθρωπο ως «ένα ζώο συν ένας θεός».¹³ Η Ψυχική αρχή είναι εκείνη η ποιότητα που φέρνει τον άνθρωπο πλησιέστερα στη θεϊκή του φύση κατά τη διάρκεια της αργής μα σταθερής εξέλιξής του, μέσω της οποίας μαθαίνει σταδιακά να ανταποκρίνεται στην έλξη και το κάλεσμα της Ψυχής. Συνεπώς, δεν μπορούμε να την παραμερίσουμε ως

μια ανικανότητα να κατανοήσουμε: την αγάπη, τον πόνο, την έκπληξη, το φόβο κ.λπ.¹⁴

ή ως μια απροσδιόριστη δύναμη που αναστέλλει

τη νόηση που είναι ανίκανη να αντιληφθεί τι συμβαίνει.¹⁵

Η Ψυχή εγγενώς φέρει καθαυτή την ουσία της κατανόησης, η οποία είναι αμιγής, ψυχρή λογική.

Η ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ ΟΠΩΣ ΕΚΦΡΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΣΤΑ ΣΟΥΣΑ

Χορός, ο Εκπρόσωπος της Κοινής Γνώμης

Αυτή η ρευστότητα και το αστάθμητο των συγκινήσεων μεταδίδεται ζωντανά και ρεαλιστικά στους Πέρσες, όταν ο Αγγελιοφόρος φτάνει φέρνοντας τα άσχημα νέα της ήττας των Περσών στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας. Ο Χορός, που έχει φερθεί έως τώρα σύμφωνα με το πρωτόκολλο υπό την παρουσία της Βασίλισσας Άτοσσα, ξεσπά σε ένα θρηνητικό μοιρολόι όπου κάθε λέξη που εκστομίζεται λαμβάνει μια συμβολική σπουδαιότητα. Πρόθεσή του είναι να κατευθύνει το ακροατήριο

προς μια συναισθηματική ταύτιση με τον πόνο που βιώνουν οι Πέρσες για την ήττα τους:

ΧΟΡΟΣ

Τ' άραχνα κακά, τ' άραχνα 256
 τα ξαφνικά του αφανισμού.
 Ωχ! Πέρσες, δάκρυα χύσετε
 στ' άκουσμα... του καημού.

Με την ανωτέρω τελική φράση, ο Χορός κυριολεκτικά καλεί το ακροατήριο να ενωθεί μαζί του στο θρήνο. Εδώ έχουμε το σημείο, το ερέθισμα, «τη νοητική εικόνα η οποία συνδέεται στο νου μας με το τάδε ή δείνα ερέθισμα».¹⁶ Στα λόγια του Χορού, η ανθρώπινη κατάσταση διακρίνεται από την πρόθεση να κοινωνήσει το νόημα –τον πόνο– και να εγείρει μια συγκεκριμένη αντίδραση – την ταύτιση με τον πόνο των Περσών και τη συμπόνια. Επιπλέον, οι λέξεις (σημεία) του Χορού «ζωγραφίζουν» κατ' εντολή, μπροστά στα μάτια του μυαλού μας, την εικόνα της τεράστιας και αναποτελεσματικής δύναμης των εκατομμυρίων περσικών βελών που, καθώς ρίχνονται στον αέρα κρύβοντας τις ακτίνες του Ήλιου και σκοτεινιάζοντας τον ουρανό, πέφτουν σαν χειμαρρος βροχής πάνω στον ελληνικό στρατό.

ΧΟΡΟΣ

..., μάταια τα πληθόσμιχτα 268
 τα βέλη παν στην εχθρική,
 απ' της Ασίας τα χώματα
 στη χώρα την Ελληνική.

Επίσης, έχουμε στοιχεία της συγκινησιακής λειτουργίας, όταν ο Χορός εκφράζει τα συναισθήματα ολόκληρου του περσικού έθνους, όσον αφορά την ήττα του πανίσχυρου στρατού του, από αυτό που θεωρούσαν μικρό και ασήμαντο ελληνικό στρατό.

Ας επανέλθουμε στη «Μεγάλη Ιδέα», η οποία εκφυλίστηκε ως το τελικό της στάδιο για να αποβεί ένα αντικείμενο επιθυμίας. Πώς θα είχε υποκινήσει ο Ξέρξης σύσσωμο το περσικό έθνος να κηρύξει πόλεμο στους Έλληνες για δεύτερη φορά και

ΧΟΡΟΣ

Γιατί η δύναμη είν' όλη φευγάτη η Ασιάτισσα... 12

 ... του πολέμου το πλήθος παρέχοντας;

Θα το είχε κατορθώσει εμπνέοντας τους υπηκόους του και ξεσηκώνοντάς τους σε πόλεμο με σημεία ή μηνύματα, διαμορφωμένα από την ιδέα που παραποιήθηκε μέσω της επιθυμίας του. Θα είχε μεταμφίσει την επιθυμία αυτή με συνθηματολογία περί της ανωτερότητάς τους ως λαού, μιλώντάς τους για την ευφυΐα και την επιδεξία στρατηγική τους· τη δύναμη και την αριθμητική τους υπεροχή· για τη μοίρα τους, την καλοτυχία και τον πλούτο· για την πρωτοποριακή πρωτοβουλία τους να ανοίξουν το δρόμο προς τη Δύση, με σκοπό την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων και ανταλλαγής. Θα τους είχε υποκινήσει με εικόνες σχετικά με το σπουδαίο πεπρωμένο τους και με υποσχέσεις για τρόπαια που θα κέρδιζαν μετά τον πόλεμο, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που άλλοι ηγέτες είχαν κατευθύνει τους υπηκόους τους σε επίθεση εναντίον των γειτόνων τους.

Κατά την αλληλεπίδραση του Χορού, οι λειτουργίες που χρησιμοποιούνται από τη Βασίλισσα και τον Αγγελιοφόρο εναλλάσσονται: το μήνυμα μεταβάλλεται από λεπτό σε λεπτό και το ίδιο συμβαίνει με την αντίδραση, που κάθε χαρακτήρας στοχεύει να αποσπάσει από τους ακροατές του. Η νουθετική λειτουργία χρησιμοποιείται κατά την ανταλλαγή που πραγματοποιείται μεταξύ Χορού και Αγγελιοφόρου, καθώς και στην απόπειρα του τελευταίου να απευθυνθεί τόσο στη συναισθηματική ευαισθησία της Βασίλισσας όσο και στο να την αφυπνίσει διανοητικά. Κι όντως, ο Αγγελιοφόρος δίνει πολλές πληροφορίες χάρη στην ελεγχόμενη αντίδραση της Βασίλισσας που εκφράζεται κάνοντας χρήση της αναφορικής λειτουργίας, όταν τον καταφέρνει να επιστρέψει στον αρχικό του σκοπό: να της δώσει πλήρη αναφορά για τα γεγονότα του πολέμου.

Η πρόθεση του συγγραφέα είναι να ταυτίσει το ακροατήριό του με το δράμα που ζουν οι Πέρσες στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας. Επιπλέον, ολόκληρη η επιτυχία του έργου έγκειται στο γεγονός πως η πλευρά των Περσών (τα συναισθήματα, η απώλειά τους, η θλίψη και ο πόνος τους) παρουσιάζεται σε ένα ελληνικό κοινό από έναν Έλληνα συγγραφέα. Αυτό το αριστούργημα μπορεί να αποδοθεί στο συγκεκριμένο σημείο που επιλέγει ο Αισχύλος για να παρουσιάσει στο ακροατήριο του τον Άνθρωπο – με όλα όσα συνεπάγεται να είναι κανείς άνθρωπος. Ως εκ τούτου, ο Αισχύλος επιδεικνύει μεγάλη επιδεξιότητα στον τρόπο που εκθέτει τα αποτελέσματα του πολέμου για τους Πέρσες, αφού επιτυγχάνει την ταύτιση του ελληνικού κοινού του με τον πόνο και την απώλεια των περσικών χαρακτήρων του. Έτσι, καθώς επιτρέπουμε στον

εαυτό μας να βυθιστεί στο δράμα, μπορούμε να υποθέσουμε τι έχει συμβεί πριν από την έναρξη του έργου και τι έχει προηγηθεί στο ελληνικό έδαφος. Εκτός αυτού, ο Αισχύλος μεταδίδει στο κοινό τις πιθανές αντιδράσεις, τις σκέψεις, τις στρατηγικές και τους φόβους των Ελλήνων μέσω των ισχυρισμών που επικαλούνται οι πρωταγωνιστές του.

Στην έναρξη του έργου, ο Χορός στήνει το σκηνικό· δίνει πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες χρησιμοποιώντας, ταυτόχρονα, την αναφορική και βουλευτική λειτουργία. Η πρόθεσή του πρόκειται να διαφορφώσει αληθινά αντικειμενικά, επαληθεύσιμα και αξιοσημείωτα δεδομένα σχετικά με το αναφερόμενο (ο πόλεμος στον οποίο οι Πέρσες, οι συνάνθρωποί τους, ηττήθηκαν) και να εγείρει μια συγκεκριμένη αντίδραση από τους δέκτες (κοινό) – κατά προτίμηση μια συμπονετική διάθεση για τη θέση των Περσών. Βλέπουμε στην πρώτη του στροφή την ανάμιξη του ιστορικού γεγονότος και της μοίρας των στρατιωτών εκείνων που έφτιαξαν αυτή την ιστορία. Έτσι κατ' ουσία, από τα λόγια του Χορού έχουμε μια «ψυχο-κοινωνικο-ιστορική» αναφορά. Επί παραδείγματι:

ΧΟΡΟΣ

... και κοντά η Βαβυλώνα η πολύχρυση, χείμαρρο 53
 στέρνει στίφος πολύσμικτο μέσα σε πλοία
 με τ' αλύγιστο θάρρος τους το τοξοτέντωτο,
 κι απ' την πάσα Ασία
 τα μαχαιροφόρα ακλουθούν πλήθη υπάκουα
 στα προστάγματα του βασιλιά τα δεινά.

και

ΧΟΡΟΣ

... τυραγνιέται η ψυχή μου από μέσα της 10

και

ΧΟΡΟΣ

Τέτοιο τ' άνθος όπου 'φυγε 59
 των αντρών απ' τη γη της Περσίας
 και στενάζει γι' αυτούς ποθοπλάνταχτη
 όλη η γη της Ασίας
 κι οι γονιοί κι οι γυναίκες τους
 κάθε μέρα μετρούν που διαβαίνει
 και τρομάζουν που ο χρόνος μακραίνει.

Ο Χορός κρατά το κοινό ενήμερο για γεγονότα που διαδραματίζονται εκτός σκηνής στην αλαργινή χώρα των Ελλήνων και μεταφέρει διάφορες απόψεις, όπως αυτός τις κατανοεί. Τα σημεία του αποσκοπούν στο να αγγίξουν το κοινό και να του μεταδώσουν ένα πλήθος ενδιαφερόσων πληροφοριών και ιστορικών στοιχείων. Επιπλέον, βιώνουμε τις μακρές –γεμάτες αγωνία– ημέρες της αναμονής με εικόνες, όπως:

... κι οι γυναίκες τους κάθε μέρα μετρούν που διαβαίνει
και τρομάζουν που ο χρόνος μακραίνει...

Χρησιμοποιώντας στο σημείο αυτό τη *συγκινησιακή λειτουργία*, ο Αισχύλος μάς εισάγει στη δράση του έργου του και γινόμαστε μέρος του μεγάλου ανθρώπινου δράματος, αφού εδώ ο καιρός που περνά δεν αναφέρεται ως πραγματολογικό μέτρο χρόνου. Του έχει αποδοθεί η ποιότητα του ατελεύτητου που προκάλεσε στους Πέρσες εξαιρετικά μεγάλη συναισθηματική στεναχώρια και πόνο. Πιο σημαντικό από όλα, ο Αισχύλος χρησιμοποιεί το Χορό ως το αντηχείο του καθώς και ως το «εκπαιδευτικό του εργαλείο». Παρότι ο Χορός εκφράζει την αποψή του, επ' ουδενί δεν είναι κριτικός και γι' αυτό μπορεί να αναλάβει, επίσης, και το ρόλο του εκπαιδευτικού εργαλείου. Ακόμη, αυτή η θλίψη και ο θρήνος μεταφέρουν ένα υποσυνείδητο μήνυμα, ότι δηλαδή «οφείλουμε να μαθαίνουμε μέσα από τις εμπειρίες μας».

ΧΟΡΟΣ

... κυματόδαρτα 268
των φίλων τα νεκρά κορμιά
τουμπανιασμένα δέρνονται
στης θάλασσας τα ριζιμιά.

Επιπλέον, ο Χορός εξυπηρετεί στο να γνωστοποιηθούν οι καταστρεπτικές συνέπειες της περηφάνιας και της ματαιοδοξίας κι εκφράζει μια έμμεση δημόσια κριτική κατά του Ξέρξη:

ΧΟΡΟΣ

Ξέρξης που οδήγησε...! 550
Ξέρξης κι αφάνισε, φρικτό.
Ο Ξέρξης όλα τα 'καμε κακόγνωμα,
κι αλαφρά πελαγόδρομα.

Ο κορυφαίος του Χορού εκφράζει, επίσης, επίγνωση σχετικά με τη *Μεγάλη Ιδέα*. Μπορούμε να εικάσουμε πως αυτή η Μεγάλη Ιδέα ίσως είχε αποβεί το μεγάλο όνειρο ή ιδεώδες ολόκληρου του περσικού έθνους. Το αν ο Χορός την είχε συλλάβει στην αγνή της μορφή δεν είναι σαφές, αν και μπορούμε να πούμε ότι έχει δεχτεί κάποια εντύπωση και, ενδεχομένως, να είναι το ιδεώδες της αυτοκρατορικής επέκτασης. Έτσι, όταν ο κορυφαίος ρωτά το Φάντασμα του Δαρείου αν αυτή ήταν η τελευταία φορά που

ΧΟΡΟΣ

... περνά τον πορθμό, λοιπόν, της Έλλης 798
 απ' την Ευρώπη ο στρατός των βαρβάρων,

κατ' ουσία, μεταφέρει τις αμφιβολίες και τις ανησυχίες των Περσών όσον αφορά το μεγάλο αυτό ιδεώδες.

Παρατηρούμε ότι, καθώς η στροφή και η αντιστροφή εκτυλίσσονται, συνεισφέρουν εξίσου στην ατμόσφαιρα, το ρυθμό και τη ροή του έργου. Προσδίδουν μια αντίθεση μεταξύ της συναισθηματικής αντίδρασης που εκδηλώνει ο Χορός στην ιστορία του Αγγελιοφόρου και της αυτοσυγκράτησης που επιδεικνύει η Άτοσσα, όταν ρωτά για το τέλος που βρήκε ο περσικός στρατός.

ΧΟΡΟΣ

Θρηνητική σκούξε βοή 280
 γιατί στους Πέρσες οι θεοί
 τους μαύρους τα κακά όλα τα 'ρρίξαν.
 Αλί! για το στρατό που εχάθηκε.

Σε αντίθεση με την Άτοσσα που λέει:

ΑΤΟΣΣΑ

και με ποιο θάνατο λες πως αυτοί πεθάναν; 445

Ο Αγγελιοφόρος - Ανταποκριτής των Ημερών που Πέρασαν

Ο Αγγελιοφόρος, αντίθετα με την Άτοσσα, χρησιμοποιεί αποτελεσματικά και τις δύο λειτουργίες καθώς προτίθεται να επηρεάσει συναισθηματικά τους ακροατές του και να μεταφέρει τη φρίκη του πολέμου, όπως αυτός τη βίωσε. Είναι ο μεσάζων μεταξύ του πεδίου της μάχης

και της Αίθουσας Συμβουλίου των Περσών βασιλέων στα Σούσα. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιεί σαφώς τη *διπλή λειτουργία της γλώσσας*.

Χρησιμοποιεί τη *γνωστική λειτουργία* όταν θέλει να είναι αντικειμενικός και να αποδώσει τα δρώμενα στο πεδίο της μάχης. Εισάγει τη *συγκινησιακή λειτουργία* όταν προτίθεται να είναι υποκειμενικός και συναισθηματικός και, επίσης, χρησιμοποιεί τη *βουλητική λειτουργία* όταν θέλει να εγείρει τη συναισθηματική αντίδραση του κοινού του, που βρίσκεται τόσο πάνω στη σκηνή όσο και κάτω από αυτήν. Η φύση της προσωπικότητάς του και οι ποιότητες που ενσαρκώνει μας παρουσιάζονται σταδιακά, καθώς εκείνος αφηγείται την ιστορία του. Είναι ολοφάνερα ικανός να μετακινείται κατά βούληση από το συναισθηματικό επίπεδο στο νοητικό, να χειρίζεται και να δημιουργεί τις εντυπώσεις που επιθυμεί:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Και μάλιστα σα μάρτυρας να σας πω, Πέρσες,
κι όχι από άλλους ακουστά τα κακά πούρθαν... 266

και

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

... τα ελληνικά καράβια
χτυπούσαν γύρω ανασκελώνοντας τα σκάφη
των πλοίων, που δεν μπορούσες πέλαο πια να βλέπεις,
γιατί γεμάτο ήταν ναυάγια και κουφάρια. 418

Ο Αγγελιοφόρος είναι, σαφώς, ένα όργανο «εντύπωσης». Καταγράφει τα γεγονότα του πολέμου και δημιουργεί μια αβάσταχτη συναισθηματική ατμόσφαιρα. Γινόμαστε μάρτυρες του πόσο επηρεάζεται ο Χορός από τη γλαφυρή περιγραφή της εμπειρίας του, ώστε μπορεί κάποιος σχεδόν να αισθανθεί το Χορό να πνίγεται σε μια θάλασσα συναισθηματικής ουσίας. Ουσιαστικά, είναι το διάμεσο, το μάτι και το αυτί των Περσών στο πεδίο της μάχης, αφού ο ίδιος ήταν εκεί για να καταγράψει τα γεγονότα, με μοναδικό σκοπό να μεταφέρει τις πληροφορίες που συνέλεξε πίσω στα Σούσα. Αν και πράγματι δίνει όλα τα ιστορικά γεγονότα –όντως μπορούμε να μάθουμε πολλά σχετικά με τη Ναυμαχία της Σαλαμίνας– το μήνυμά του είναι «καυτό» και γεμάτο από εικόνες φρίκης και απώλειας από τη μάχη· ακόμη και ο ίδιος παρασύρεται από τη δική του ιστορία!

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

ο Αρτεμβάρης που ιππικό δέκα χιλιάδες 303
 οδήγαε, στα τραχιά χτυπιέται τ' ακρογυάλια
 ... ο Λιλαίος, ο Αρσάμης κι ο Αργήστης τρίτος,
 τη στέρεη κουτούλησαν γη καθώς έπεφταν
 ... ο Μάταλλος, απ' τη Χρύση, πεθαινοντας,
 την πλούσια την πυκνή γενειάδα
 τη ρούσα αλλά ξόβαψε μ' άλικο χρώμα.

Ο Αισχύλος, ωστόσο, έχει περισσότερες από μία χρήσεις για τον Αγγελιοφόρο και τούτο γίνεται φανερό σταδιακά, καθώς εκτυλίσσει την ιστορία του. Η γλώσσα του τροποποιείται ανάλογα με το νόημα του μηνύματός του και την αντίδραση που αντιλαμβάνεται ότι έχει ο παραλήπτης τού εν λόγω μηνύματος – δηλαδή η Βασίλισσα. Έτσι, εκείνος μεταβάλλει τον τόνο, τη συμπεριφορά του, παρατείνοντας την ιστορία του και ελκύει την προσοχή όλων των παραληπτών του «καυτού» μηνύματός του:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Και τόσο για τους άρχοντες θυμήθη ο νους μου, 331
 μα ενώ είναι πλήθος, τα κακά λίγα σας λέω.

Εδώ, με τόνο σχεδόν απολογητικό, λέει στη Βασίλισσα πως υπάρχουν πολύ περισσότερα να αφηγηθεί, αλλά είναι συγκρατημένος λόγω της παρουσίας της. Μετά τη δική της παρότρυνση να συνεχίσει, φτάνει μέχρι το σημείο να εκφράσει αυτό που θα μπορούσε να αποτελεί μια έμμεση κριτική στις κούφιες υποσχέσεις του Ξέρξη, ότι τάχα θα είχαν τους Θεούς και την εύνοια της τύχης με το μέρος τους. Πώς μπορεί ο Ξέρξης να αντικρίσει τους υπηκόους του στην πατρίδα, ακολουθούμενος από τέτοιο όνειδος και ατίμωση, ιδίως αφού ήταν τόσο σίγουρος για τη νίκη; Πώς μπορούσαν οι Πέρσες να έχουν ηττηθεί, όταν όλες οι πιθανότητες ήταν κατά των Ελλήνων; Επρόκειτο όντως για μια «άνιση τύχη»;

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Μάθε καλά, πως όσο για των πλοίων το πλήθος 337
 θα νικούσαν οι βάρβαροι τι των Ελλήνων
 όλα τα πλοία δέκα φορές ήταν τριάντα
 και μια ήταν απ' αυτά ξεχωριστή δεκάδα.
 Μα ως για τον Ξέρξη, καθώς ξέρω, μιά χιλιάδα

πλήθος οδήγαε με γοργόδρομα διακόσια
κι ακόμη εφτά· να την αναλογία πως ήταν.
Και μη πιο λίγοι ότι είμαστε θαρρείς στη μάχη;
Μα έτσι κάποιος θεός αφάνισε το στόλο
βαραίνοντας τη ζυγαριά με άνιση τύχη.

Κατ' ουσία, δίνει τις δικές του απαντήσεις στα δικά του βασανιστικά και ενοχλητικά ερωτήματα:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Γιατί άντρες σαν υπάρχουν στέρεος είναι φράχτης. 349

Όταν η Άτοσσα του ζητά περισσότερες πληροφορίες:

ΑΤΟΣΣΑ

κι η αρχή σταν πλοίων τη σύγκρουση ποιος ήταν; 349
λέγε ποιος απ' τους δυο, τη μάχη οι Έλληνες άρχισαν
ή ο γιος μου ξιπασμένος απ' των πλοίων το πλήθος;

εκείνος απαντά:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

ω δέσποινα, της συφοράς αρχή ήταν όλης 353
κάποιος κακός κατάρατος, που ήρθε από κάπου δαίμονας.

Αφηγούμενος την ιστορία του φτάνει και πάλι σε μια κορύφωση, στην οποία κοινοποιεί ευθέως την άποψή του ενώ, ταυτόχρονα, γνωστοποιεί σημαντικές ιστορικές λεπτομέρειες παραθέτοντας τα ακριβή λόγια των ίδιων των Ελλήνων και καθιστώντας αυτήν τη στροφή ένα πραγματικό «καυτό σημειολογικό» μήνυμα:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

... κι άκουες αντάμα απ' όλους αλαλητό μεγάλο: 402
«Παιδιά των Ελλήνων προχωρείτε ελευτερώσετε
πατρίδα, παιδιά, γυναίκες και τα θεία
των πατρικών σας θεών και των προγόνων
τους τάφους· τώρα για τα πάντα πολεμάτε».

Τελικά, μας παρέχει τους αληθινούς λόγους που οι Έλληνες κατατρόπωσαν τους επίδοξους κατακτητές τους. Ο Ζιρό λέει πως

για ένα δεδομένο μήνυμα, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των στοιχείων διάρθρωσης, τόσο πυκνότερη είναι η πληροφοριακή ουσία και τόσο πιο καυτό είναι το μήνυμα.¹⁷

Στη συγκεκριμένη «καυτή» στροφή, μας προσφέρεται άλλη μια φευγαλέα ματιά στην άποψη που έχουν οι Πέρσες για τους Έλληνες και, φυσικά, στον τρόπο με τον οποίο οι δεύτεροι αντέδρασαν στη σκέψη της υποδούλωσης. Πιθανόν, ο Αγγελιοφόρος υποσυνείδητα διακρίνει την πηγή αυτής της ανδρείας: το γεγονός, δηλαδή, ότι οι Έλληνες έχουν συλλογικά οραματιστεί τη *Μεγάλη Ιδέα* συνδέοντάς την με το έθνος τους και την έχουν εκφράσει στην αγνή της μορφή –ως «τώρα για τα πάντα πολεμάτε»– η οποία, ενδεχομένως, σημαίνει «Ελευθερία ή Θάνατος». Τέτοιες αγνές ιδέες απαιτούν ενότητα, αυτοθυσία, ελευθερία, αδελφосύνη και σύνθεση.

Ως εκ τούτου, ο Αγγελιοφόρος που θέλει έντονα να εντυπωσιάσει με ένα ύφος κιτρινισμού και που, στην αρχή, απολαμβάνει να περιγράφει σκηνές πολεμικών αναμετρήσεων δεν μπορεί παρά, στη διάρκεια της εμφάνισής του επί της σκηνής, να ωριμάσει και να μεταμορφωθεί εξαιτίας αυτής της φύσης των γεγονότων που οφείλει να αναφέρει. Καθώς συνεχίζει ξεδιπλώνοντας την ιστορία του, το ύφος του αλλάζει, ο τόνος της φωνής του είναι τώρα πιο υποτονικός, όπως διαπιστώνουμε στον τρόπο που μιλά για τους Πέρσες πολεμιστές, εντυπωσιάζοντάς μας με τη βαθιά σπαρακτική του αναφορά για τον τελικό τους θάνατο:

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Όσοι πιο γεροκάμωτοι ήταν απ' τους Πέρσες 441
πιο ψυχωμένοι και ξεχωριστοί από γένος,
κι από τους πιο πιστούς του βασιλιά ήταν πάντα,
με θάνατο άδοξο κι άπρεπο έχουν πεθάνει.

Είναι προφανές, επομένως, ότι ο Αγγελιοφόρος ταλαντεύεται μεταξύ του κόσμου των συναισθημάτων και του κόσμου της λογικής. Διαθέτει ένα δυνατό και δημιουργικό νου, που χρησιμοποιεί με μεγάλη επιτυχία προκειμένου να ελκύσει την προσοχή των ακροατών του και να τους παρασύρει στον πόνο και στις τρομακτικές εμπειρίες, που βιώθηκαν από τους άτυχους Πέρσες στρατιώτες.

Είναι εξίσου ικανός στον έντονο συναισθηματικό χειρισμό μέσω μιας εξαιρετικής υφολογικής χρήσης του γλωσσολογικού μηχανισμού

που διαθέτει. Εντούτοις, ο νους του δεν είναι συνεχώς εστιασμένος· παλινδρομεί εμπρός και πίσω, όμοια με ένα εκκρεμές. Συνεπώς, δεν είναι σε θέση να εισχωρήσει στη διαίσθηση και να ανασύρει γνώσεις από αυτήν κατά βούληση. Παρουσιάζει στιγμές φώτισης, οι οποίες είναι πράγματι έντονες όπως έχουμε ήδη δει, ωστόσο δεν είναι σταθερές. Όντως απολαμβάνει την «έξαψη» του μηνύματός του και τη συναισθηματική αντίδραση του Χορού.

Ως εκ τούτου, σε σχέση με το σημείο μας –τον Άνθρωπο– ο Αγγελιοφόρος μεταφέρει όψεις του «κοινού ανθρώπου», ο οποίος εστιάζει την προσοχή του κυρίως στο συναισθηματικό επίπεδο της ύπαρξής του και εν μέρει στη λογική και τη σκέψη. Επιτυγχάνει ένα ορισμένο βαθμό νοητικού προσανατολισμού, με την ικανότητά του να μετακινείται κατά βούληση από τη μια γλωσσολογική λειτουργία στην άλλη, ανάλογα με την αντίδραση που επιθυμεί να αποσπάσει. Ωστόσο, οι ταλαντεύσεις εντός των δικών του «αποπροσανατολιστικών συγκινήσεων», τις οποίες απολαμβάνει εξ ολοκλήρου, καθώς και η απόλαυση που βιώνει από τη συναισθηματική αντίδραση των ακροατών του (και δη εκείνη του Χορού) τον καθιστούν ένα συγκινησιακά πολωμένο άνθρωπο. Ομοίως, θα παρασυρθεί μέσα σε ακατάληπτο αποπροσανατολισμό και στην προσωπική του ζωή, όταν θα του δοθεί μια προκλητική ευκαιρία (μια τραυματική εμπειρία, απογοήτευση). Δεν θα μπορέσει να ελέγξει την ταλάντωση του εκκρεμούς και να αντικρίσει το θέμα αντικειμενικά.

ΠΟΙΟΣ ΕΝΣΑΡΚΩΝΕΙ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΘ' ΟΛΗ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ;

Ο τραγωδός παρουσιάζει την Ατосσα ως την αληθινή βασίλισσα και μητέρα (η θηλυκή όψη του έθνους), ενδιαφερόμενη για το λαό της με έναν οικουμενικό τρόπο. Ο πόνος της ποτέ δεν χαρακτηρίζεται από μεμψιμοιρία, ιδιοτέλεια ή εγωισμό. Ανησυχεί για τη νεολαία και τους ηγέτες της Περσίας· η αγάπη της είναι συμπαντική, διευρυνόμενη και περιεκτική, περιλαμβάνει τα πάντα, δεν είναι προσωπική και χωριστική.

Η ίδια εκφράζει τη ζώσα δονούμενη συνείδηση της Ψυχής, η οποία πάντοτε παροτρύνει και καθοδηγεί κάποιον «να επιλέγει το αγαθό, το ωραίο και το αληθινό».¹⁸ Χρησιμοποιεί τόσο τη λογική όσο και τη συγκινησιακή σημειωτική λειτουργία στην επικοινωνία της με το Χορό και τον Αγγελιοφόρο. Ωστόσο, τα συγκινησιακά σημεία της

λειτουργίας αυτής δεν αποσκοπούν στη μετάδοση εγωιστικών μεριμνών και ανησυχιών. Αντιθέτως, ταυτίζεται με τη θλίψη και τον πόνο ολόκληρου του έθνους. Μετακινείται στη λογική ή αναφορική σημειωτική λειτουργία, για όσο προσπαθεί να διαμορφώσει μια πραγματική, αντικειμενική, παρατηρητική και επαληθεύσιμη άποψη των συμβάντων που λαμβάνουν χώρα εκτός σκηνης, στη μακρινή χώρα των Ελλήνων. Το διαπιστώνουμε από τον τρόπο με τον οποίο αποκρίνεται στα λεγόμενα του Αγγελιοφόρου, με την εκμείωση των γεγονότων που επιχειρεί από εκείνον.

ΑΤΟΣΣΑ

Στέκω' γιατ' είναι η συφορά τόσο μεγάλη 291
 που δε σου βγαίνει λέξη ούτε ρωτάς για πάθη.
 Μα ανάγκη στους θνητούς όσα οι θεοί τούς δίνουν
 βάσανα να βαστούν. Κι αφού το πάθος όλο ξετύλιξες,
 πες σαν συνέλθεις, κι ας στενάξεις.
 Για τα κακά ποιος γλύτωσε, ποιον να πενθούμε
 μέλλει αρχηγό μέσ' απ' την τάξη των σκηπτούχων
 που έρμη την τάξη άφηκε με το θάνατό του;

Ο Λόγος φέρει τη Βασίλισσα Ατοσσα λαβωμένη από θλίψη εξαιτίας των νέων, αλλά ως μονάρχης γνωρίζει ότι οφείλει να ασκηθεί στην αυτοσυγκράτηση και στον αυτοέλεγχο. Λέει: «... πες σαν συνέλθεις, κι ας στενάξεις...», κάτι που δηλώνει επίσης το πόσο πρακτική είναι. Συνεπώς, τα νέα των απωλειών αποκτούν προτεραιότητα σε σχέση με τη μεμψιμοιρία, η οποία θα ήταν ο τρόπος εκδήλωσης των «ευαίσθητων συναισθημάτων». Σ' αυτό το χωρίο έχουμε τη σημειολογική ένδειξη του *Ανθρώπου* σ' όλο του το μεγαλείο, ως το σημείο εκείνο που μεταφέρει το συγκεκριμένο μήνυμα του ποιητή στο ακροατήριο. Στα λόγια της Ατοσσα, ακούμε τις μητέρες και τις συζύγους των Περσών (ακόμη και των Ελλήνων) που θρηνούν για το χαμό των γιων και των συζύγων τους. Ως μέλος της άρχουσας οικογένειας, καθήκον έχει να εκτιμήσει την κατάσταση, να παραγκωνήσει το δικό της προσωπικό πόνο και απώλεια. Μέχρι αυτό το σημείο, δεν γνωρίζει τη μοίρα του δικού της γιου, Ξέρξη.

«... ποιον να πενθούμε μέλλει αρχηγό μέσ' απ' την τάξη των σκηπτούχων...», ο λόγος εκφράζει καθαρά τις επιπτώσεις και τα νοήματα που αποβλέπει να μεταδώσει στους ακροατές της. Επ' ουδενί δεν είναι αδιάφορη για την τύχη του γιου της, εντούτοις αναφέρεται σ' εκείνον

με γλώσσα που αρμόζει στην κοινωνική του θέση ως βασιλιά του περσικού κράτους. Όταν ο Αγγελιοφόρος την πληροφορεί για τη σχετική του ασφάλεια, ανταποκρίνεται με λόγια συγκρατημένα που σημειώνουν τη σημαντικότητα του να διατηρηθεί συνετή συμπεριφορά μπροστά στη καταστροφή, κι όταν ακόμη υπάρχει ελπίδα που αχνοφέγγει.

ΑΤΟΣΣΑ

για το δικό μου σπίτι ό,τι είπες, φως μεγάλο 300
και μέρα είναι λευκή από μαύρη έπειτα νύχτα.

Εντούτοις, πρόκειται μόνο για μια αχτίδα που φέρνει παρηγοριά: όχι όμως χαρά. Η Ατοσσα εκφράζει ολοκάθαρα κοινωνικά σημεία στη συνομιλία της με τον Αγγελιοφόρο λόγω του ότι εκδηλώνει ομοιότητα και ταύτιση με το σύνολο αλλά, συγχρόνως, καθιερώνει και αναλαμβάνει εκούσια μια τέτοια συνταύτιση. Έτσι, τα νέα είναι καλά αλλά όχι αρκετά ώστε να της φέρουν χαρά. Έχει βαθύτατη επίγνωση του μεγάλου πόνου και της απώλειας των υπηκόων της κι όλων εκείνων των γυναικών της Περσίας που έχουν χάσει γιους και συζύγους, με τις οποίες είναι σαφώς ταυτισμένη σε όλα τα επίπεδα.

Επιπλέον, η θλίψη της δεν ξεχειλίζει στον τρόπο που μιλά: διατηρεί την αξιοπρέπεια και τη νηφαλιότητά της καθ' όλη τη διάρκεια του έργου, ενώ συνεχίζει να πληροφορεί το Χορό και τον Αγγελιοφόρο για την ανησυχία, τη θλίψη και τον πόνο της. Η αντίδραση που έχει σε όλα τα νέα που φέρνει ο Αγγελιοφόρος είναι χαμηλών τόνων, ειλικρινής και στοργική: σε κανένα σημείο δεν καταρρέει και δεν ξεσπά σε χείμαρρους δακρύων, κάτι που θα μπορούσε να κάνει το κοινό να σαστίσει παρά να το φέρει κοντά της. Για το λόγο αυτό λέει: «... Στέκω γιατί είναι η συφορά τόσο μεγάλη που δε σου βγαίνει λέξη ούτε ρωτάς για πάθη...» συνειδητοποιώντας πως οτιδήποτε κι αν πει εκείνη τη στιγμή, δεν θα έχει καμιά αληθινή σημασία μπροστά στη σοβαρότητα του θέματος. Αναμφισβήτητα, ο Αισχύλος δεν σμίγει τη μητέρα και το γιο επί σκηνής για αυτόν ακριβώς το λόγο. Αλλωστε, μια τέτοια συνδιαλλαγή δεν θα 'χε θέση σε μια δημόσια κατάσταση. Ζητά από το Χορό να υποδεχτεί το γιο της και να τον παρηγορήσει, όπως και να επιδείξει αυτοέλεγχο κατά την παρουσία του.

ΑΤΟΣΣΑ

και το παιδί μου, αν έρθει εδώ πριν από μένα 529
παρηγορείτε το κι ας το ξεβάλτε ως το σπίτι,
μήπως κοντά στ' άλλα κακά κι άλλο μας εύρει.

Το μήνυμα αυτής της στροφής είναι πασιφανές. Ο Αισχύλος αναμφίβολα κάνει διάκριση μεταξύ λόγων παρηγοριάς και κατανόησης από τη μια, και των συναισθηματικών ξεσπασμάτων από την άλλη. Η Ατοσσα δεν συνιστά το τελευταίο ως μέσο κατευνασμού της βασιανιστικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο γιος της. Και πάλι στέκεται με στωική σοφία και τρυφερότητα, την οποία αντλεί από πηγή ανώτερη της συναισθηματικής της ύπαρξης.

Περαιτέρω ένδειξη του *Ανθρώπου* ως σημείου του Αισχύλου αποτελεί η στάση της Βασίλισσας υπό την παρουσία των υπηκόων της καθώς και η συμπεριφορά της απέναντι στον Αγγελιοφόρο, που κινδυνεύει να χάσει τη ζωή του φέρνοντας νέα ήττας και όχι νίκης. Αντ' αυτού, εκείνη τον ακούει με μεγάλη προσοχή, τον ενθαρρύνει να συνεχίσει και να της δώσει όσο περισσότερες πληροφορίες μπορεί. Η επιμονή της να συνεχίσει την ιστορία του μπορεί να μεταφέρει ένα διπλό μήνυμα:

ΑΤΟΣΣΑ

... τα πιο τρανά που ακούω κακά είναι τούτα, 331
για τους Πέρσες ντροπές και στριγγά μοιρολόγια,
μα ξαναγύρισε και πες μου ετούτο πάλι.
Πόσο ήταν των ελληνικών των πλοίων το πλήθος,
που ν' αξιωθούν με των Περσών το στρατό μάχη
να κάμουν με τα έμβολα των πλοίων χτυκώντας;

Αναντίρρητα, εδώ έχουμε ένα νοητικά πολωμένο άτομο. Αναγνωρίζει τη θλίψη και την παραδέχεται ανοιχτά, ωστόσο απαιτεί περισσότερες πληροφορίες προκειμένου να αντιληφθεί επακριβώς τι συνέβη στο πεδίο της μάχης. Ως εκ τούτου, στην παρούσα σκηνή έχουμε ένα κρέμα κωδικών: η αναφορική και συγκινησιακή σημειωτική λειτουργία αλληλοσχετίζονται, αναμιγνύονται και εναλλάσσονται. Κατ' ουσία, εκείνη λέει πως παρότι είναι βαθιά ταραγμένη συναισθηματικά, πρέπει να έχει στη διάθεσή της επιπλέον πληροφορίες και, ως ηγέτιδα του περσικού έθνους, ίσως χρειαστεί να λάβει ορισμένες αποφάσεις στη θέση του γιου της, έως ότου εκείνος επιστρέψει. Ο Αισχύλος, στην πραγματικότητα, προετοιμάζει τη Βασίλισσα και το κοινό για ένα μεγαλύτερο τραύμα, τη στιγμή που οι πιθανότητες ήταν όντως κατά των Ελλήνων και έπρεπε αυτοί να έχουν ηττηθεί. Αυτό όλοι τους πρόβλεπαν!

Η σημειολογική σημασία των κωδικών που επικοινωνούνται στη συγκεκριμένη σκηνή μάς οδηγεί, για ακόμη μια φορά, στύν *Ανθρώπο*

ως σημείο και παρουσιάζεται εδώ με τα λόγια της Βασίλισσας, του Αγγελιοφόρου και του Χορού ενός ολοκληρωτικά συντετριμμένου έθνους. Το μήνυμα που διέπει αυτή τη σκηνή είναι πως «των ελληνικών των πλοίων το πλήθος», παρά τον αμελητέο τους αριθμό, «αξιώθηκαν» να συνθλίψουν «των Περσών το στρατό» και έδωσαν μια λυσσαλέα μάχη, την οποία οι Πέρσες δεν είχαν προβλέψει. Άξιζε, τελικά, όλο αυτό το μακελειό;

Επιπλέον, ένδειξη του σημείου μας είναι η ατομική εξέλιξη της Ατσοσα, που δηλώνεται στην ικανότητά της να συλλάβει τη *Μεγάλη Ιδέα* στην αγνή της μορφή, να την εκφράσει απαραπολήτη και να την κοινωνήσει στο Χορό και το κοινό στην απόλυτα ανόθευτη μορφή της. Αυτό συμβαίνει, όταν αφηγείται το όνειρό της στο Χορό, πριν από την άφιξη του Αγγελιοφόρου. Η συγκεκριμένη στροφή είναι μεγάλης σημασίας για το μελετητή της σημειολογίας, λόγω του ότι είναι μεστή από νοήματα, σημεία και σύμβολα. Οι ερμηνείες που η ίδια δίνει στα όνειρά της, τα οποία είναι «όνειρα φοβερά», αποκαλύπτουν μια ικανότητα να επικοινωνεί με άλλα επίπεδα συνείδησης. Η ίδια αναφέρεται στο περιεχόμενο των ονείρων της ως «καθάριο». Σ' αυτό το σημείο, δεν διαφαίνεται καμιά ένδειξη για το ότι η Ατσοσα θα γίνει «ολοένα και λιγότερο συνειδητή» καθώς «πέφτει σε ύπνο»,¹⁹ όπως θα εισηγούνταν ο Ζιρό. Είναι απολύτως βέβαιη για τα σημεία που μεταδίδουν τα όνειρά της στο συνειδητό της νου. Ο Ζιρό κι άλλοι, ίσως, δεν είναι σε θέση να ορίσουν ή να εξηγήσουν τη συνειδητότητα, ωστόσο αυτό δεν αποκλείει την ύπαρξή της και την πιθανότητα αναζήτησης ενός ικανοποιητικού ορισμού της στη λογοτεχνία, στην ψυχολογία, στον εσωτερισμό, ακόμη και στη θεολογία.

Τα λογικά σημεία μπορούν να δηλώσουν άλλα επίπεδα συνειδητότητας, ιδίως όταν *ο Άνθρωπος είναι τόσο ο σημαίνων όσο και το σημαίνόμενο*. Μπορούν, επομένως, να γίνουν αποδεκτά ως μέρος της πραγματικότητας ή ενός άλλου επιπέδου ύπαρξης, παρόλο που η επιστήμη δεν έχει ακόμη ανακαλύψει και επαληθεύσει εμπειρικά τα συγκεκριμένα επίπεδα. Εντούτοις, η επιστήμη κινείται αλματωδώς προς νέους κόσμους και επίπεδα ύπαρξης (DNA, ταξίδι στο χώρο και το χρόνο, η Θεωρία του Χάους κ.λπ.) όπου όλα αποκαλύπτουν διαφορετικά, ακόμη και παράλληλα επίπεδα ύπαρξης ή συνείδησης, τα οποία αφήφουν οποιονδήποτε συμβατικό ορισμό. Ως εκ τούτου, θα χρειαστεί να αναζητήσουμε νέα σημεία, κώδικες και νοήματα, προκειμένου να ερμηνεύσουμε τα νέα φαινόμενα που, μέρα με τη μέρα,

γεννιούνται στα επιστημονικά εργαστήρια και τα ερευνητικά κέντρα ανά τον κόσμο. Όσον αφορά τα διαφορετικά πεδία συνειδητότητας, ο Αισχύλος είναι ευθύς: περιλαμβάνει ακόμη κι ένα Φάντασμα ανάμεσα στους χαρακτήρες του έργου του! Ο Χορός των γεροντότερων και η Βασίλισσα το επικαλούνται να έρθει στον κόσμο των θνητών επιζητώντας τη συμβουλή του! Σαν να είναι το κάλεσμα φαντασμάτων για βοήθεια το πιο φυσικό πράγμα στον κόσμο!

Έτσι η περιγραφή του ονείρου της από την Ατοσσα (παρόμοια με εκείνη της Καλπούρνια στο έργο *Ιούλιος Καίσαρ*) διαθέτει μια φυσική ροή και ένα ρυθμό, λόγω του ότι το όνειρο δεν παντρεύεται απλώς «με τους εικονικούς και εννοιολογικούς τρόπους»...²⁰ αλλά της μεταδίδει μια πληθώρα πληροφοριών. Όχι μόνο βιώνει τις φυσικές αισθήσεις που συλλαμβάνει αλλά τις κατανοεί και, επίσης, τις συνδέει με την αντικειμενική πραγματικότητα. Έχει επίγνωση πως τα σύμβολα στα όνειρά της αποτελούν όλα τους σημάδια μεγάλης καταστροφής και αποκωδικοποιεί την αιτία της καταστροφής αυτής:

ΑΤΟΣΣΑ

κι η μια εκαμάρανε με τη στολή ετούτη 192
 κι εκράτει υπάκουο στα χαλινά το στόμα,
 μα με τα χέρια κόβει η άλλη σπαρταρώντας
 τα χάμουρα στο αμάξι και με βία το σέρνει
 με δίχως χαλινά, σπάει το ζυγό στη μέση,
 που ο γιος μου πέφτει, ενώ ο πατέρας του ο Δαρείος
 λυπούμενος τον παραστέκει κι ως τον βλέπει
 ο Ξέρξης, σκίζει γύρω από το σώμα του τα ρούχα.

Η περηφάνια της μίας κυρίας αναντίρρητα συμβολίζει την περηφάνια που επέδειξε ο Ξέρξης και οι Πέρσες, ενώ η αγανακτισμένη μανία της δεύτερης δηλώνει την ιερή μανία των Ελλήνων κατά της δουλείας και του περσικού ζυγού. Το όνειρό της μεστό από εικονικούς και αναλογικούς εννοιολογικούς τρόπους έκφρασης· εντούτοις, πράγματι παρέχει στην Ατοσσα μια ακριβή ιδέα για το τι έχει συμβεί και γιατί. Είναι, σαφώς, ικανή να δέχεται μηνύματα από άλλους κόσμους ή επίπεδα συνειδητότητας και εξακολουθεί να λαμβάνει αυτά τα μηνύματα στο συνειδητό όταν

και προσφορές κρατώντας στο βωμό αντικρυστή,
 ζητούσα να θυσιάσω στους κακοδιώχτες θεούς...

κάτι το οποίο πραγματοποιείται μετά το προαισθητικό της όνειρο. Η ίδια αφηγείται:

ΑΤΟΣΣΑ

στου Φοίβου είδα τη σχάρα αετό να τρέχει,
 που άλαλη από το φόβο είχα απομείνει, ω φίλοι.
 Κι έπειτα είδα γοργόπτερο να ορμά γεράκι 207
 να του νυχομαδά την κεφαλή, που εκείνος
 άπραγος ζάρωσε το σώμα αφήνοντάς τον.

Η σημασία των δύο πουλιών είναι ολοκάθαρη και η σύγκριση των δύο αντίπαλων πλευρών επιτείνεται από την υπερβολική αντίθεση της αδυναμίας του μεγάλου «αυτοκρατορικού πουλιού» μπροστά στις στρατηγικές και υπολογισμένες επιθέσεις του γερακιού. Το γεράκι μαδάει το κεφάλι του αετού ταπεινώνοντας και υποτιμώντας τον, ενώ εκείνος στέκεται ανυπεράσπιστος σε αυτές τις επιθέσεις. Αναρωτιέται κανείς ποιο νόημα θέλει να μεταδώσει ο Αισχύλος, χρησιμοποιώντας το γεράκι και τον αετό ως σημεία. Το γεράκι είναι αρχαίο σύμβολο της Θεϊκής Ψυχής και του Ώρου, γιου του Όσιρι και της Ίσιδος. Ο αετός αποτελεί αρχαίο σύμβολο της ζωικής ψυχής ή της ανθρώπινης φύσης, του Σκορπιού ή της anima mundi (για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Γιουνγκ). Ο Ήλιος είναι το σύμβολο του πνευματικού οίκου του ανθρώπου σε πολλές αρχαίες θρησκείες της Αιγύπτου και σε αρχαίες ινδιάνικες φυλές της Αμερικής. Ποια είναι η σημασία αυτών των συμπαντικών συμβόλων στο συγκεκριμένο σημείο του έργου; Τι μηνύματα επιχειρούν να μεταφέρουν μέσω του ονείρου της πρωταγωνίστριας στο κοινό του 21ου αιώνα; Τα ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά για προσωπική ερμηνεία...

Ο Χορός ακούει, λαμβάνει σοβαρά υπόψη του τα προαισθήματα της Βασίλισσας και τη συμβουλεύει: «... προσευχήσου προσπέφτοντας στους θεούς και ζήτη ό,τι κακό κι αν είδες ν' αποδιώξουν...» Ωστόσο εκείνη, παρ' όλη τη στενοχώρια της, συνειδητοποιεί πως το τελευταίο της όνειρο της μεταφέρει ένα ιδιαίτερο μήνυμα από κάποιο άλλο επίπεδο ύπαρξης. Αυτό το μήνυμα είναι η *Μεγάλη Ιδέα* και εκείνη συντονίζεται με αυτήν όταν λέει:

ΑΤΟΣΣΑ

... μου φάνηκαν μπροστά μου δυο καλοντυμένες 181
 γυναίκες πέπλους περσικούς η μια φορώντας

κι η άλλη πάλι δωρικούς, που ξεπερνούσαν
πολύ τις τωρινές στ' ανάστημα, στα κάλλη
τ' αφέγαδα, κι οι δυο αδελφές από ίδιο γένος.
Πατρίδα, ως έλαχε ο κλήρος, κατοικούσαν
της Ελλάδας η μια, τη βάρβαρη η άλλη χώρα.

Εδώ το μήνυμα είναι αδιαφιλονίκητο· η Ατοσσα κατανοεί πως οι δύο αδελφές αντιπροσωπεύουν τους Πέρσες και τους Έλληνες. Αντιλαμβάνεται τη δυνατότητα για επικοινωνία μεταξύ των δύο. Η ανταλλαγή ιδεών όπως αυτή παριστάνεται από τις φορεσιές και την επικρατούσα μόδα των αντίστοιχων πολιτισμών τους: το εμπόριο και την επικοινωνία λόγω του ότι «... κι οι δυο αδελφές από ίδιο γένος. Πατρίδα, ως έλαχε ο κλήρος, κατοικούσαν της Ελλάδας η μια, τη βάρβαρη η άλλη χώρα» και, στην πραγματικότητα, τίποτα πέραν αυτού δεν τις χωρίζει. Θα μπορούσαν να συνυπάρχουν, αν μόνο είχαν συλλάβει τη *Μεγάλη Ιδέα* και την είχαν εκφράσει δίνοντας υπόσταση στην αγνή της μορφή. Η ίδια δεν διακρίνει κανένα λόγο για σύγκρουση και πόλεμο.

Επομένως, στη διάρκεια της στροφής αυτής ουσιαστικά δεν χρησιμοποιεί τη *συγκινησιακή λειτουργία*, ωστόσο, χρησιμοποιεί πράγματι μεγάλο μέρος της εικονικής και αναλογικής έννοιας. Έλκει την προσοχή μας προς τον τρόπο που εκείνη θωρεί τα πράγματα —«τόσο καθάρια»— επειδή οτιδήποτε λέει είναι τόσο αληθινό και απτό που είναι αντικειμενικό, αισθητό και επαληθεύσιμο, παρόλο που η ίδια θα φάνταζε παράλογη στο συντηρητικό επιστήμονα και στο συμβατικό φιλόσοφο. Ο Αισχύλος έχει υφάνει τα απτά γεγονότα και την ενόραση με τέτοια μεγάλη δεξιοτεχνία, που το μόνο που κάποιος μπορεί να εικάσει είναι ότι οι όψεις του νου και της Ψυχής είναι, μάλλον, εδώ ενεργές παρά η αποπροσανατολιστική συναισθηματική φύση. Όντας, αυτό που διαβλέπει η Ατοσσα εικονικά και συμβολικά συμβαίνει, στην πραγματικότητα, στο φυσικό πεδίο της μάχης! Εν κατακλείδι, ο χαρακτήρας της Ατοσσα ενσαρκώνει μια προσωπική έκφραση βαθιάς κατανόησης και τη σύλληψη της *Μεγάλης Ιδέας* στην αγνή της μορφή. Τρέφει μια βαθιά αγάπη και ευθύνη για το λαό της, που υποφέρει τις συνέπειες μιας παρανόησης και μιας στρέβλωσης της *Μεγάλης Ιδέας* που προήλθε από το γιο της, οδηγώντας το περσικό έθνος στην αναζήτηση του ιδεώδους της επέκτασης της αυτοκρατορίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Αισχύλος συλλαμβάνει τη *Μεγάλη Ιδέα* και τη μορφοποιεί στην πιο αγνή της εκδοχή γράφοντας ένα θεατρικό έργο για αυτήν. Ένα έργο το οποίο ολοκάθαρα παρουσιάζει τη διαστρέβλωση της *Μεγάλης Ιδέας*, καθώς αυτή καλείται να κατέλθει στο επίπεδο του συγκεκριμένου νου από τον Άνθρωπο. Ένα έργο το οποίο αναμφισβήτητα έχει σπουδαία σημασία, όσον αφορά τις επιπτώσεις μιας τέτοιας παραποίησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, καλούμαστε να δούμε το συγκεκριμένο έργο ως μια έκθεση σημείων, τα οποία μεταφέρουν τα ποικίλα επίπεδα έκφρασης σχετικά με αυτή τη *Μεγάλη Ιδέα*.

Είναι προφανές ότι ο Αισχύλος δεν διακρίνει κανένα πολιτικό, κοινωνικό και φυσικό φραγμό που να χωρίζει την ανθρωπότητα: το μήνυμά του είναι συμπαντικό. Η χωριστικότητα προκαλείται από τον ίδιο τον Άνθρωπο, ο οποίος είναι ανίκανος να συντονιστεί με τις *Μεγάλες Ιδέες* στην ανόθευτη μορφή τους, λόγω του ότι είναι τόσο μπλεγμένος στις δικές του ατομικές ιδιοτροπίες και επιθυμίες. Οι σπουδαίες επιδιώξεις και οι ηρωικές πράξεις απαιτούν ανιδιοτελή σεβασμό για την ανθρωπότητα, ζητούν τις συμπαντικές ιδέες της αδελφοσύνης και της αυτοθυσίας: οι επιδιώξεις αυτές και οι πράξεις μπορούν να επιτευχθούν ως αποτέλεσμα προσωπικού αγώνα για ολοκλήρωση και επαναπροσανατολισμό. Η Βασίλισσα Άτσσα, η οποία διατηρεί διανοητικό έλεγχο και συναισθηματική νηφαλιότητα σ' όλη τη διάρκεια της δοκιμασίας της, εκφράζει αυτές τις ποιότητες και ορθά κερδίζει τη θέση μιας αληθινής ηρώιδας.

Εντέλει, γνωρίσαμε τον τρόπο που η λογοτεχνία μπορεί να μας προσφέρει άριστα παραδείγματα σημείων και των λειτουργιών τους στη διαδικασία της επικοινωνίας, και πώς αυτά μπορούν να κοινοποιήσουν συναισθήματα, σκέψεις, φυσικά γνωρίσματα, ακόμη και ποιότητες Ψυχής που εκδηλώνονται ως σκέψη, μορφή ή ουσία. Αυτές οι έννοιες είναι έκδηλες στο έργο μέσω της χρήσης του *Ανθρώπου* ως του κύριου σημείου που τις μεταφέρει. Μεγάλοι Διδάσκαλοι, όπως ο Αισχύλος, μέσω των αριστουργημάτων τους τα οποία καταγράφουν τα λόγια και τις πράξεις του ίδιου του *Ανθρώπου*, καθιστούν τέτοια δύσκολα φιλολογικά και φιλοσοφικά ζητήματα προσιτά σε μας. Συνεπώς, ο Αισχύλος μάς διδάσκει να συνδέουμε τον κόσμο των εννοιών με τον κόσμο της έκφρασης, παρέχοντας κίνητρο για ατομική και ομαδική μεταμόρφωση και καθιστώντας τη μελέτη των σημείων περισσότερο μια πρόκληση παρά μια άλλη όψη ακαδημαϊκών και διανοητικών πνευματικών ασκήσεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 1
2. Bailey, A.A. 1988. *The Light of the Soul*, σ. 226 - 7
3. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 83
4. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 6
5. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 6
6. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 7
7. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 10
8. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 10
9. Jung, C. J. 1978. *Man and his Symbols*
10. Bailey, A.A. 1995. *Esoteric Psychology II*, σ. 137, 146
11. Bailey, A.A. 1995. *Esoteric Psychology I*, σ. 17
12. Bailey, A.A. 1995. *Esoteric Psychology I*, σ. 130 - 137
13. Bailey, A.A. 1989. *From Bethlehem to Calvary*, σ. 64
14. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 9
15. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 9
16. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 22
17. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 16
18. Bailey, A.A. 1978. *Esoteric Healing*, σ. 565
19. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 11
20. Guiraud, P. 1975. *Semiology*, σ. 11

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αισχύλος, *Πέρσαι*, εισ.-μετ.-σχ. Κ Ταμπάκης & Κ. Μπάρλας, Εκδόσεις Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- P. Guiraud, P., *Semiology*, Routledge & Kegan Paul, London & Boston 1975
- Jung, C. J., *Man and his Symbols*, Picador/ Pan Books, London 1978
- Bailey, A., *Esoteric healing*, Lucis Press Ltd, London 1978
- Bailey, A., *Esoteric Psychology I & II*, Lucis Press Ltd, London 1995
- Bailey, A., *From Intellect to Intuition*, Lucis Press Ltd, London 1987
- Bailey, A., *From Bethlehem to Calvary*, Lucis Press Ltd, London 1989
- Boal, A., *Games for Actors and Non-Actors*, Routledge, NY 1998
- Boal, A., *Theatre of the Oppressed*, Routledge, NY 1978

- Brown, J.L. & Moffett, C.A., *The Hero's Journey*,
ASCD Publications, Virginia 1999
- Ouspensky, P.D., *In Search of the Miraculous*,
Harcourt Brace Jovanovich Publishers, NY 1977
- Stanislavsky, I., *On the Art of the Stage*,
Alden & Mowbray, Ltd & the Arden Press, Oxford 1977
- Zoeterman, K., *Gaiasophy*,
Lindisfarne Press, NY 1989

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ψυχή και Γνώση

Το Όνομα του Θεού

η πορεία της αυτογνωσίας της ψυχής πάνω στο καμπαλιστικό Δέντρο της Ζωής

Το Σύμπαν είναι η κατοικία όλων μας. Ο καθένας μας είναι ένα ζωντανό τμήμα μιας ατελείωτης δημιουργικής πορείας. Κάθε στιγμή βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την πρόκληση για το ξεπέραςμα των παραδοσιακών ορίων, της διάκρισης μεταξύ του υλικού και του πνευματικού κόσμου.

Από τη μία έχουμε τον κόσμο των ανθρώπινων βιωμάτων και από την άλλη τη διερεύνηση μιας βαθιάς σχέσης ανάμεσα σε εκείνο που θα μπορούσε να ονομαστεί «εσωτερικό» ή ουσία και το «εξωτερικό», δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο φαίνονται τα πράγματα, η *προσωπικότητα*.

Είμαστε τα παιδιά του Σύμπαντος. Αναζητούμε τα όρια της εσωτερικής μας ελευθερίας. Αναζητούμε την υπέρβαση μέσα στο ίδιο μας το σώμα, στις σκέψεις μας, στις παγιωμένες στάσεις μας, στην αποκάλυψη του προσωπικού μας αγνώστου.

Η επιστήμη μάς λέει ότι ο υλικός κόσμος λειτουργεί με βάση κάποιους σταθερούς νόμους και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ελεύθερος. Μας λέει, ακόμα, ότι κάθε δομή μπορεί, τελικά, να αναλυθεί σε κάτι απλούστερο. Σε κουάρκ και υπερχορδές.

Σε έναν τέτοιο αντικειμενικό κόσμο, φαίνεται να μην υπάρχει χώρος για υποκειμενικές ανθρώπινες αξίες, όπως η ελευθερία, η δημιουργικότητα και η σημασία των πραγμάτων.

Υπάρχουν στιγμές στη ζωή όλων μας, που μια εντυπωσιακή ένταση των αισθημάτων μοιάζει να πλημμυρίζει τον κόσμο γύρω μας με νόημα, με φως. Και μετά, τα πράγματα γίνονται πάλι πεζά, καθημερινά, άσπρα ή μαύρα, καλά ή κακά.

Τι είναι εκείνο που θα μπορούσε να σταθεί έξω από τις αντιφάσεις και να βιώσει την ολότητα;

Οι θρησκείες μιλούν για τις ηθικές ιδιότητες του ανθρώπου, την πληρότητα και ευθύτητά του, την ικανότητά του για θάρρος ή για αγάπη, «του πλησίον ως εαυτόν». Μιλούν για την ψυχή.

Αν είμαστε ειλικρινείς με τους εαυτούς μας, θα παραδεχτούμε ότι αναγνωρίζουμε μεν αυτές τις αξίες με το νου μας, αλλά πρακτικά απέχουμε απ' αυτές. Έτσι, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι δεν έχουμε ψυχή, αλλά έχουμε ίσως μόνο το «σπόρο» της.

Με ευρύτερη έννοια, η βασική προϋπόθεση της αναγέννησης είναι ο θάνατος, ο πραγματικός ή ο συμβολικός των μυστηριακών μυστηρίων:

Άφρων, εκείνο το οποίο εσύ σπείρεις δεν ζωογονείται, εάν δεν αποθάνει

και

ούτω και η ανάστασις των νεκρών σπείρεται εν φθορά, ανίσταται εν ακθαρσία.

Απόστολος Παύλος

Ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός δίδασκε:

Εάν κόκκος σίτου δεν πέσει εις την γην και αποθάνει, αυτός μόνον μένει. Εάν όμως αποθάνει, πολύν καρπόν φέρει.

Με το πνευματικό πόρισμα στον ακόλουθο στίχο:

όστις αγαπά την Ψυχήν αυτού, θέλει απολέσει αυτήν και όστις μισεί την Ψυχήν αυτού εν τω κόσμω τούτω, εις ζωήν αιώνιον θέλει φυλάξει αυτήν.

Στο σημείο αυτό, η έκφραση «να γεννηθείς» ή «να ξαναγεννηθείς» παίρνει μια εντελώς διαφορετική σημασία για τον Καμπαλιστή, που προσπαθεί να ζήσει εξισορροπώντας την ενεργητική και την παθητική προσέγγιση στην επαφή με τη Γνώση και τη Συνείδηση πάνω στο Δρόμο της Αγιότητας.

Στην Εβραϊκή Παράδοση, η μελέτη θεωρείται μια μορφή ενατενιστικής προσευχής. Η Καμπαλά έχει επιπλέον και την έννοια της «Μυστικής Σοφίας», αφού μας την κληροδότησε η παράδοση μέσω των μνημένων και υποδεικνύεται στις εβραϊκές γραφές με σύμβολα κρυμμένα για όλους – εκτός απ' τους μνημένους.

Ο Δρόμος της Καμπαλά «ζωγραφίζει» τους καινούργιους χάρτες που οδηγούν το μυαλό κοντά στο Πνεύμα, ικανοποιώντας μια βαθύτερη ανθρώπινη ανάγκη: να συνειδητοποιήσουμε την ύπαρξή μας, να νιώσουμε ένα με το «σώμα» και την «ψυχή» του κόσμου.

ΚΑΜΠΑΛΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ

*Το Αίνιγμα της Σφίγγας ήταν:
«Τι έχει τέσσερα πόδια το πρωί,
δύο το μεσημέρι και τρία το βράδυ;»
Ο Οιδίποδας απάντησε:
«Ο Άνθρωπος».*

Τρία είναι τα ερωτήματα που βασανίζουν εκείνη την ποιότητα που λέγεται *άνθρωπος* μέσα στα βάθη των αιώνων.

Από πού έρχομαι; Ποιος είμαι; Πού πηγαίνω;

Μπορεί, άραγε, η απάντηση «προέρχομαι από ένα γονιμοποιημένο ωάριο, είμαι ένα κοινωνικό ον και πηγαίνω στην ανυπαρξία» να πληρώσει το ανικανοποίητο που βασανίζει τα σώματά του;

Το ανθρώπινο ον, ενώ είναι τρισδιάστατο μέσα στο ΧΩΡΟ, είναι μονο-διάστατο μέσα στο ΧΡΟΝΟ. Μέσα στο ΧΡΟΝΟ, ο άνθρωπος φαίνεται να ζει πάνω σε μία γραμμή. Μ' αυτόν τον τρόπο, η γραμμική αντίληψη του ανθρώπινου μυαλού για το ΧΡΟΝΟ παρουσιάζεται σε τρεις παραστάσεις: εμπρός –το μέλλον–, πίσω –το παρελθόν– και το εδώ –το παρόν–, που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται σαν να μην έχει έκταση.

Η συνείδηση της Ψυχής είναι η συνείδηση του παρόντος, το οποίο περιλαμβάνει όλο το παρελθόν και όλο το μέλλον και γίνεται αντιληπτό από το ΕΓΩ, που μπορεί πλέον να καταλάβει ένα ΧΩΡΟ σε δεδομένο ΧΡΟΝΟ, προκαλώντας ένα είδος δυναμικής ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ή κίνησης.

Η ύλη ή το ΣΩΜΑ της ΨΥΧΗΣ, το οποίο δημιουργείται μ' αυτόν τον τρόπο, είναι το συνολικό αποτέλεσμα α) της πρόθεσης της ΨΥΧΗΣ για διαρκή ύπαρξη, δηλαδή του ΧΡΟΝΟΥ, β) της πρόθεσης της ΨΥΧΗΣ για

εντοπισμένη ύπαρξη, δηλαδή του ΧΩΡΟΥ, γ) της πρόθεσης της ΨΥΧΗΣ για διάκριση, δηλαδή της ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ. Ακόμη, δ) η κατασκευή του ΣΩΜΑΤΟΣ της ΨΥΧΗΣ είναι η τροχιά ή το μονοπάτι που πρέπει να ακολουθήσει προκειμένου να αποκτήσει την ποιότητα της υλικότητας.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η ΥΛΗ δένει το ΧΡΟΝΟ, το ΧΩΡΟ και την ΕΝΕΡΓΕΙΑ σε ένα γόρδιο δεσμό. Εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα σύστημα, μια θεωρία που είναι γνωστή στους βιολόγους. Αυτή η θεωρία, με δύο λόγια, υποστηρίζει πως η ανάλυση και η περιγραφή των μικρότερων μονάδων που αποτελούν ένα σύστημα δεν ερμηνεύει ολοκληρωτικά το σύστημα αυτό. Οτιδήποτε είναι ή κάνει η καθεμία απ' αυτές τις μονάδες, εξαρτάται από τη θέση της μέσα στο σύστημα και τη σχέση της με το σύστημα ως σύνολο.

ΤΕΤΡΑΓΡΑΜΜΑΤΟΝ: Η ΤΕΤΡΑΠΛΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΥ ΟΝΟΜΑΖΟΥΜΕ «ΘΕΟ»

Η καμπαλιστική φιλολογία μάς λέει ότι ο Θεός χάραξε το όνομά Του και από αυτό σχηματίστηκε το Σύμπαν. Το όνομα που είχε δοθεί στον Μωυσή από το Θεό είναι η Τριάδα που δρα σαν ένα και ονομάζεται *Τετραγράμματον*.

Παρόλο που ενίοτε μεταφράζεται ως ΓΕΧΟΒΑ, στην πραγματικότητα δεν είναι όνομα αλλά ένας τύπος που περιγράφει μια παγκόσμια διαδικασία, η οποία φανερώνει την ιδέα της ύπαρξης ενός τεράστιου διαχωρισμού ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό.

Όσο παλαιότερη είναι η φιλολογία, τόσο περισσότερο αυτή τείνει να δίνει έμφαση στη μεταξύ τους διαφορά.

Αλίμονο σ' εκείνον που συγκρίνει το Θεό με τις δικές του ιδιότητες, ή ακόμα χειρότερα όταν συγκρίνει το Θεό με το γιο του ανθρώπου, του οποίου τα θεμέλια κείνται στη σκόνη και ο οποίος εξαφανίζεται και δεν υπάρχει πλέον.

Ταυτόχρονα, βρίσκουμε ότι η *απώτατος σκοπός του Καμπαλιστή είναι να δει τον εαυτό του κατ' εικόνα του Θεού, πρόσωπο με πρόσωπο και να τον γνωρίσει όπως είναι. Γιατί Καμπαλά σημαίνει κυριολεκτικά «αυτό που έχω πάρει».*

Ας κοιτάξουμε τώρα προσεκτικά το ίδιο το όνομα. Δείχνει με τι θα μπορούσε να μοιάζει ο Θεός:

Ο Αρχέτυπος Ανθρώπος: «ADM QDMUN» (Αντάμ Καντιμόν)

1. Το πρώτο γράμμα του Τετραγράμματος Ονόματος *YIONT* υποδηλώνει το ΧΡΟΝΟ. Υπάρχει:

α) ο πρωτογενής χρόνος, ο οποίος συνίσταται απλώς από αδιαφοροποίητο «είναι».

β) ο δευτερογενής χρόνος, ο οποίος είναι μια μονάδα χρόνου ανάλογη με τη στιγμή και υποδεικνύει τη συγχρονικότητα (ή συγχρονότητα). [Ο Κάρλ Γιουνγκ ορίζει τη γενική ιδέα της συγχρονικότητας με την ιδιαίτερη έννοια μιας χρονικής σύμπτωσης δύο ή περισσότερων άσχετων αιτιακά γεγονότων που έχουν το ίδιο ή παρόμοιο νόημα, μια και η λέξη «συγχρονισμός» θα μπορούσε να υποδηλώνει απλώς την ταυτόχρονη εκδήλωση δύο γεγονότων. Συνεπώς, η συγχρονικότητα υπονοεί την ταυτόχρονη εκδήλωση μιας ορισμένης ψυχικής κατάστασης και ενός ή περισσότερων εξωτερικών γεγονότων, τα οποία εμφανίζονται σαν νοήμονες παράλληλοι της στιγμιαίας κατάστασης του υποκειμένου – και τανάπαλιν (βλ. Ντέμης Κυριάκου, «Η ψυχή, η απροσδιοριστία και το τετράδιο του επιστήμονα. Πώς βλέπει η ψυχολογία/ψυχοθεραπεία την ψυχή»)].

γ) ο τριτογενής (διαδοχικός) χρόνος, ο οποίος έρχεται σε ύπαρξη ως

διαδοχή στιγμών ή μιας σειράς γεγονότων σε ένα συνεχές, σε σχέση με έναν παρατηρητή. Αυτόν τον τελευταίο ονομάζουμε συνήθως «χρόνο». Ο ΧΡΟΝΟΣ ψυχολογικά εκφράζει τη δύναμη ή θέληση.

2. Το δεύτερο γράμμα του Τετραγράμματος Ονόματος ΧΕ υποδηλώνει το ΧΩΡΟ. Ο χώρος φανερώνει ότι κάτι που υπάρχει εντοπίζεται σε σχέση με κάτι άλλο ή βρίσκεται σε διαφορετική θέση ως προς κάτι άλλο. Ο χώρος ψυχολογικά εκφράζει την κατανόηση.
3. Το τρίτο γράμμα ΒΑΟΥ υποδηλώνει την ΕΝΕΡΓΕΙΑ. Η ενέργεια είναι η ένταση της διάκρισης και εκφράζει το νου.
4. Το τέταρτο γράμμα ΧΕ υποδηλώνει τη ΜΑΖΑ, η οποία δεν είναι απλά το αποτέλεσμα του ΧΡΟΝΟΥ, του ΧΩΡΟΥ και της ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ. Μάζα είναι ο δρόμος που πρέπει να ακολουθήσει κάτι προκειμένου να αποκτήσει την ποιότητα του σταθερού, δηλαδή το ΣΩΜΑ.¹

Η ύπαρξη είναι κάτι παραπάνω από το φυσικό σώμα. Εδώ χρειάζεται να περάσουμε στους κόσμους που βρίσκονται πέρα από τον κόσμο της ύλης, για να δούμε ποιες όψεις της ύπαρξης της ψυχής εκφράζονται στη φυσική ύπαρξη.

Ωστόσο, αυτοί οι κόσμοι δεν είναι πάνω από το φυσικό κόσμο, με τον τρόπο που θεωρούμε συνήθως ότι ο ουρανός βρίσκεται πάνω από τη Γη. Περιέχονται στον κόσμο της ύλης και λειτουργούν, κατά κάποιο τρόπο, πίσω απ' αυτόν.

Όλα συμβαίνουν σε ένα χωροχρόνο. Στο φυσικό βασίλειο οι κόσμοι της ικανότητας, του νου, του σώματος και της ύλης λειτουργούν σαν μια αδιαχώριστη ενότητα.

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΜΠΑΛΑ

Η Πρακτική Καμπαλά, όπως όλα τα συστήματα ταξινόμησης, προκειμένου να περιγράψει ένα σύνολο, χρειάζεται να αναλύσει τα επιμέρους τμήματα που το αποτελούν, ενδυναμώνοντας προσωρινά την τάση για χωριστικότητα, αφού αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί ο ανθρώπινος νους. Περιλαμβάνει μια διαδικασία εκλογίκευσης όλων εκείνων των στοιχείων που θεωρούνται, απλώς, πίστη.

Στην εβραϊκή γραφή βρίσκουμε:

Η πίστη είναι η ουσία των πραγμάτων που ελπίζουμε και η μαρτυρία για όλα τα πράγματα. Η πίστη είναι η βάση των πραγμάτων που

αναμένονται ή η μαρτυρία των πραγμάτων που θα βιωθούν. Μέσα από την πίστη κατανοούμε πως οι κόσμοι σχηματίστηκαν από το λόγο του Θεού, έτσι ώστε τα ορατά πράγματα να μην έχουν γίνει από πράγματα που φαίνονται.

Τζεφ Λαβ, *Οι Θεοί των Κβάντα*

Ο Θεός με το όνομα ΓΕΧΟΒΑ υποδηλώνει τη δύναμη της Θείας Ουσίας μέσα στον άνθρωπο.

Τα πρῶμα κείμενα συμβούλευαν τον αναζητητή μέσα από τα δέκα Σεφίρθ. Τα Σεφίρθ είναι εκείνες οι βασικές όψεις του Θεού (όταν τον βλέπουμε ως σύνολο της Δημιουργίας) που είναι διαθέσιμες στην εννοιολογική ορθολογιστική σκέψη. Η ψυχή, όπως και το σώμα, έχει μια ανατομία η οποία μπορεί να παρουσιαστεί στο Δέντρο της Ζωής (βλ. εικόνα).

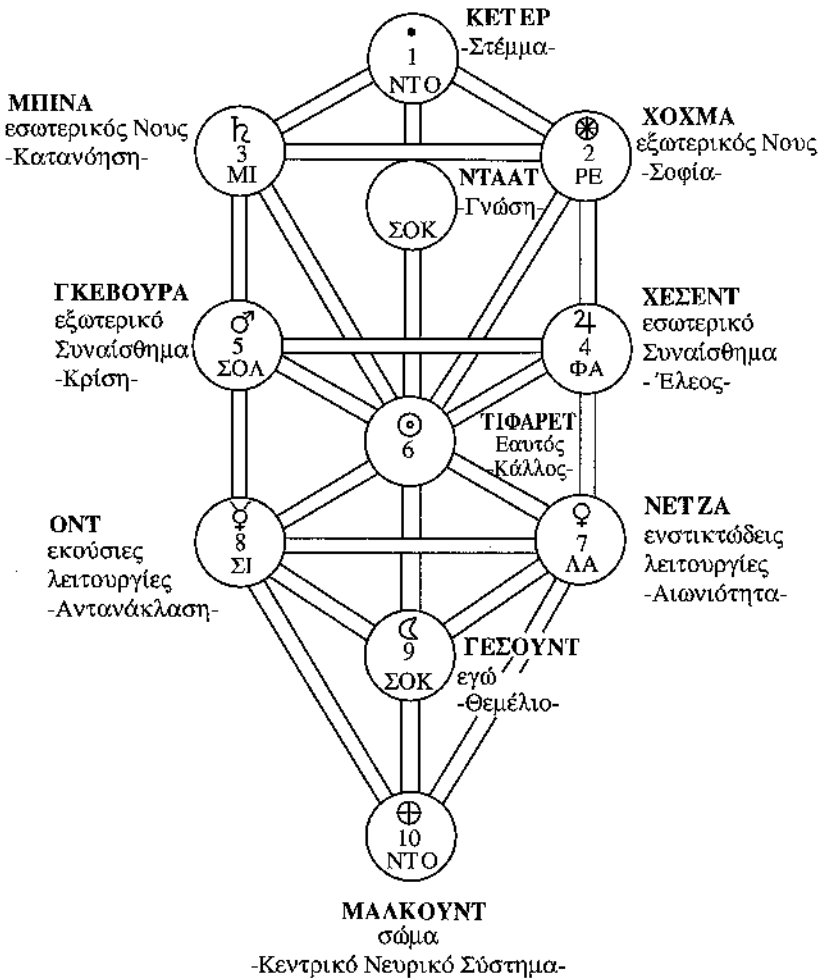
Στις αρχαίες εικόνες του Αντάμ Καντμόν, βλέπουμε πάνω από το μέτωπό του:

- το Στέμμα ή Κέτερ·
- τη Χόχμα (εξωτερικός νους - Σοφία) και την Μπίνα (εσωτερικός νους - Κατανόηση), που είναι τα δύο ημισφαίρια του σκεπτόμενου εγκεφάλου·
- τη Χέσεντ (εσωτερικό συναίσθημα - Έλεος)·
- την Γκεβούρα (εξωτερικό συναίσθημα - Κρίση), τα όργανα της δράσης δηλαδή, το αριστερό και το δεξί χέρι αντίστοιχα·
- την Τίφαρετ (εαυτός - Κάλλος), που είναι η καρδιά και τα ζωτικά όργανα του στήθους·
- τη Νετζά (ενστικτώδεις λειτουργίες - Αιωνιότητα) και την Οντ (εκούσιες λειτουργίες - Αντανάκλαση), οι οποίες είναι το αριστερό και δεξιό πόδι αντίστοιχα·
- τη Γεσούντ (εγώ - Θεμέλιο), η οποία αναφέρεται στα όργανα πέψης και αναπαραγωγής και στην κοιλιά·
- και, τέλος, τη Μαλκούντ (σώμα - Κεντρικό Νευρικό Σύστημα), που αντιστοιχεί στα πέλματα τα οποία αποτελούν τη βάση ή το θεμέλιο του ανθρώπου πάνω στη Γη (το κατώτερο πεδίο - το Βασίλειο).

Αυτές οι τριάδες θεωρούνται ότι σχηματίζονται από μια αρχή ενοποίησης και μια δυνατότητα ύπαρξης Αρσενικού (ΔΥΝΑΜΗ+) και Θηλυκού (ΔΥΝΑΜΗ-) και, κατά συνέπεια, υπάρχει μια ισορροπία (ΔΥΝΑΜΗ=) ή Μεθέκελα (ΜΤQLA).

Ο μαθητής της Καμπαλά έχει στα χέρια του ένα δεκαδικό σύστημα αρχιεοθέτησης, στο οποίο μπορεί να τοποθετήσει όλες τις ψυχολογικές

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

και φιλοσοφικές ιδέες. Για να κάνει κάτι τέτοιο, οφείλει να ξεκαθαρίσει τις σκέψεις του γύρω από όλες τις προφανείς διχοτομήσεις, όπως το καλό και το κακό, το αρσενικό και το θηλυκό, την εσωτερική και εξωτερική εμπειρία. Θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η διπλή εκδήλωση μιας αρχής είναι, απλώς, το αποτέλεσμα δύο καταστάσεων δονητικής δράσης της μιας αρχής.

Όταν όλα αυτά γίνουν απολύτως σαφή, τότε καταλαβαίνει πως όλα τα πράγματα δεν είναι παρά ζήτημα ηλεκτρομαγνητικής δραστηριότητας, δηλαδή ότι ο ηλεκτρομαγνητισμός είναι η διπλή δραστηριότητα της μίας αρχής και, τελικά, ότι η διπλή εκδήλωση είναι αποτέλεσμα διαφορετικής συχνότητας δόνησης.

Επομένως, όλο το πράγμα είναι υπόθεση δόνησης και αυτός ο νόμος δεν ισχύει μόνο στο φυσικό κόσμο αλλά παντού, σ' οποιοδήποτε πεδίο. Όταν ο σπουδαστής επιλύσει το Νόμο των Αντιθέτων, θα έχει γίνει κάτοχος του Κηρύκειου, της δημιουργικής δύναμης του Ερμή ή Θωθ.

Η διαδικασία συνίσταται στη διεύρυνση της διάνοιας, ώστε να αγκαλιάζει τη διαρκώς αυξανόμενη όψη της πραγματικότητας. Στην πορεία αυτής της διαδικασίας, ο αναζητητής ωθείται να αντιληφθεί πως μπορεί να βασίζεται όλο και περισσότερο στην ικανότητά του να γνωρίζει την αλήθεια εσωτερικά.

Έτσι, ανακαλύπτει ότι ξεκόβει από τα δεσμά της ορθολογιστικής σκέψης και εισέρχεται στο βαθύτερο βασίλειο της μυστικιστικής εμπειρίας, σε έναν αμεσότερο τρόπο γνώσης.

Καθώς κατακτάται αυτός ο μυστικός και, πλέον, άμεσος τρόπος γνώσης της αλήθειας με τη διαδικασία εκκαθάρισης του νου από παγιωμένες στάσεις, το άτομο μπορεί να βιώσει τη μυστικιστική ενόραση σε σχέση με τη λογικά δομημένη σύλληψη της πραγματικότητας που του παρέχει η Καμπαλά. Βρίσκει ότι εκείνο που κάποτε ονόμαζε μυστικιστικό είναι, στην πραγματικότητα, μια διαυγέστερη μορφή λογικής.

Ο Ερμητισμός είναι μια άλλη όψη της Πρακτικής Καμπαλά. Φαινομενικά, η Ερμητική Ιερουργία έχει ως στόχο της τη δημιουργία της επαφής με τους αόρατους κόσμους – όπως και κάθε Ιερουργία. Στην πραγματικότητα, όμως, ο εσωτερικός σκοπός της τελετουργίας είναι να αναπτύξει την *ικανότητα συγκέντρωσης της θέλησης*. Οι τελετουργίες χρησιμοποιούνται, επίσης, για να σημειώσουν την *αλλαγή από το ένα στάδιο*

προσωπικής ανάπτυξης στο άλλο. Τούτη υπήρξε η αρχική πρόθεση των τελετουργιών που χρησιμοποιούν πολλές Εκκλησίες ανά τον κόσμο.

Η αστρολογία, η αλχημεία και τα ταρό συνδέονται στενά με την Πρακτική Καμπαλά. Κάτω από το συμβολισμό και την τελετουργία των διάφορων Σχολών της Πρακτικής Καμπαλά, όπως οι Ροδόσταυροι και οι Τέκτονες, συμπεριλαμβανομένων και των ιεουργιών της σύγχρονης Εκκλησίας και των Συναγωγών, κρύβεται μια βασική διαδικασία. Η διαδικασία με την οποία το άτομο κάνει την επαφή του με την Αλήθεια.

Είναι η ίδια αρχή με την οποία εκδηλώνεται η πρόθεση της ψυχής για ύπαρξη.

ΤΟ ΤΕΤΡΑΓΡΑΜΜΑΤΟ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΚΟΣΜΟΙ

Το Δέντρο της Ζωής αποτελεί το θεμέλιο της δυτικής Εσωτερικής Παράδοσης. Μέσα του περικλείει ένα ολόκληρο σύστημα το οποίο περιγράφεται μέσα από τις δέκα Σεφίρθ ή ιδιότητες του Θεού, που συνδέονται από τα 22 μονοπάτια της Γνώσης, φτιάχνοντας έτσι την Οδό αποτελούμενη από τις 32 Ατραπούς της Σοφίας.

Είναι το αρχετυπικό πρότυπο με το οποίο ο άνθρωπος γίνεται μορφή στους τέσσερις Καμπαλιστικούς Κόσμους που περιβάλλονται από την Αρνητική Ύπαρξη – τη Σιωπή. Η σιωπή, όμως, με τη συνηθισμένη της έννοια δεν αποτελεί απάντηση στο ερώτημα της Σφίγγας, αλλά απορρέει από αυτήν.

Η Αρνητική Ύπαρξη εκφράζει εκείνο το οποίο πρόκειται να δημιουργηθεί, ενώ η φύση του συνόλου της θετικής ύπαρξης εκφράζει το Μακρόκοσμο, δηλαδή τους τέσσερις κόσμους του.

Ο κάθε κόσμος παίρνει μορφή μέσα από ένα Δέντρο που αντιστοιχεί σε ένα εβραϊκό γράμμα, και οι τέσσερις μαζί φτιάχνουν το Τετραγράμματο Όνομα του Θεού.

ΓΙΟΝΤ Το Δέντρο της Ατζίλουτ ή ο Κόσμος του Πνεύματος
(ΧΡΟΝΟΣ)

ΧΕ Το Δέντρο της Μπεριά ή ο Κόσμος του Νου
(ΧΩΡΟΣ)

ΒΑΟΥ Το Δέντρο της Γετζιρά ή ο Κόσμος του Σχηματισμού της Ψυχής
(ΕΝΕΡΓΕΙΑ)

ΧΕ Το Δέντρο της Ασιγά ή ο Κόσμος της Ύλης
(ΜΑΖΑ)

Ο αρχέτυπος άνθρωπος ή *Αντάμ Καντιμόν* μετέχει ταυτόχρονα και στους τέσσερις Καμπαλιστικούς Κόσμους. Ένα αντίγραφο του αρχέ-τυπου ανθρώπου είναι ο γήινος Αδάμ, ο άνθρωπος του οποίου η δημι-ουργία συμπληρώνει το Σύμπαν.

Ο συνηθισμένος άνθρωπος κατοικεί στον τέταρτο Καμπαλιστικό Κόσμο, στον Κόσμο της Ασιγιά που ονομάζεται και «ο Στοιχειακός Κόσμος των Ουσιών» και αντιστοιχεί στο τέταρτο γράμμα του Τετρα-γράμματος Ονόματος.

Η ικανότητα ή η δύναμη του πρώτου κόσμου σε αυτόν του Πνεύ-ματος (τη θέληση) σχεδιάζεται στο δεύτερο κόσμο –του Νου (της κατανόησης)– δραστηριοποιείται στον τρίτο κόσμο, στον κόσμο του Σχηματισμού (του Νου), και μορφοποιείται υλικά στον τέταρτο στον οποίο μπορεί να περιγραφεί το αναδυόμενο πρότυπο της πραγματικό-τητας (το Σώμα).

Σ' αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα: *είναι η ύλη και η Συνείδηση ταυτόχρονες δημιουργίες;*

Ο κόσμος της Ατζιλούτ –του Πνεύματος– όπως και οι υπόλοιποι τρεις, παίρνει μορφή μέσα από το αναλογικό πρότυπο του απόλυτου του κόσμου και του ανθρώπου: το Δέντρο της Ζωής.

Σ' αυτό το Δέντρο ο Δημιουργός παριστάνεται σαν σημείο, σε μια κατάσταση που ονομάζεται ΕΧΕΓΙΕ, «Εγώ θα είμαι».

Το σημείο είναι το τέλος και η αρχή. Είναι η δυναμική εξάπλωση και η τελική συστολή υποδεικνύοντας την αρχή και το τέλος της ζωής. Είναι το «μάτι της βελόνας» από το οποίο πρέπει να περάσει κανείς στον επόμενο κόσμο.

Ο Δημιουργός βαδίζει από την Αρνητική στη Θετική ύπαρξη μέσα από την πράξη της αυτογνωσίας, της ατομικοποίησης.

Σαν σημείο ο Δημιουργός βρίσκεται στην πράξη του γίνεσθαι (ΕΧΕΓΙΕ).

Στο Δέντρο του τέταρτου Καμπαλιστικού Κόσμου (Ασιγιά) ο Δημι-ουργός σαν κινούμενη τελεία βρίσκεται στην πράξη της Δημιουργίας.

Έτσι, η πρώτη Σεφίρα, το Κέτερ (Στέμμα), σ' αυτόν τον κόσμο ανα-φέρεται στη δράση. Η δράση προέρχεται από την ουσία του όντος, από αυτό που πραγματικά είναι δικό του και ορίζεται ως «Primum Mobile» (η πρωταρχική κίνηση) ή οι πρώτοι στροβιλισμοί (η κυκλική κίνηση).

Μέσα απ' αυτό το τέταρτο Δέντρο, η Αρνητική Ύπαρξη –μέσα στην οποία περιέχονται όλοι οι κόσμοι χωρίς να υπάρχει χρονική

ακολουθία— εκφράζεται από τη δεύτερη Σεφίρα, το Χόχμα (Σοφία), που αντιστοιχεί στο Ζωδιακό Κύκλο, και περνώντας διαδοχικά μέσα από τους επτά πλανήτες, ολοκληρώνεται στη δέκατη Σεφίρα, το Μαλκούντ (Βασίλειο) ή Σφαίρα των Τεσσάρων Στοιχείων, τα οποία αντιστοιχούν στις τέσσερις όψεις του Τετραγράμματος Ονόματος.

ΦΩΤΙΑ	ΓΙΟΝΤ	ΘΕΛΗΣΗ	ΧΡΟΝΟΣ
ΝΕΡΟ	ΧΕ	ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ	ΧΩΡΟΣ
ΑΕΡΑΣ	ΒΑΟΥ	ΝΟΥΣ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
ΓΗ	ΧΕ	ΣΩΜΑ	ΜΑΖΑ

Αυτή η τελευταία Σεφίρα της καμπαλιστικής Δημιουργίας αναπαριστά ολόκληρη τη Δημιουργία που λειτουργεί στο Βασίλειο της ουσίας.

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Η πίστη πως ένας σπινθήρας θείας ζωής έπεσε από τον ουρανό και φυλακίστηκε στην ύλη, προέρχεται από το σύνολο των θρησκευτικών και φιλοσοφικών ιδεών που επικρατούσαν στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου κατά την εποχή του Χριστού. Οι περισσότεροι Γνωστικοί υποστηρίζουν αυτή την άποψη. Η εικόνα της ψυχής που κατέρχεται από το Θεό μέσα από τις ουράνιες σφαίρες μέχρι τη φυλακή της στην ύλη —το σώμα— είναι ένα τέτοιο παράδειγμα.

Το γεγονός ότι η *Γένεση* περιέχει δύο διαφορετικές αναφορές της δημιουργίας του ανθρώπου ενθάρρυνε τους Ιουδαίους και τους Γνωστικούς σχολιαστές να υποστηρίξουν τη δυαδική του φύση: ουράνια και πνευματική από τη μία, γήινη και υλική από την άλλη.

Ανακατεμένο μέσα στο σκοτάδι του ανθρώπου υπάρχει το θείο φως, το οποίο οι Μανιχαιοί παίρνοντας την ιδέα από τους Ζωροαστριστες ονόμασαν «ζόντα εαυτό» ή «φωτεινό εαυτό». Μερικοί χριστιανοί Γνωστικοί το ονόμαζαν «σπινθήρα» ή «σπέρμα φωτός», ενώ στην *Καινή Διαθήκη* αποκαλείται «πνεύμα» ή «πνοή».

Το μυστήριο της ενέλιξης και της εξέλιξης περιγράφεται στο όραμα του Ερμή του Τρισμέγιστου, που ονομάζεται «Ποιμάνδρης»:

Καθώς η ανθρώπινη ψυχή κατέρχεται μέσα από τις σφαίρες των επτά πλανητών, οι θεοί των πλανητών αποδίδουν ο καθένας τους κάποια ιδιότητα ή ποιότητα στη φύση της. Επομένως, όταν ο άνθρωπος αναδύεται μέσα στη φυσική κατάσταση, φέρνει μαζί του σε γέννηση τις επτά ψυχές που ονομάζονται ενδύματα. Κατόπιν η ψυχή αρχίζει να εκδηλώνει τις ιδιότητες που απέκτησε από τους πλανήτες. Αυτή είναι η εξελικτική διαδικασία μετά τη γέννηση.

Μ' αυτό τον τρόπο δομεί επτά φύσεις. Η μία φύση σε επτά μέρη. Η φύση αυτή γίνεται η προσωπικότητα, η οποία είναι η χημική ουσία που προκύπτει από την ένωση αφηρημένων παρορμήσεων.

Η ατομικοποίηση του ανθρώπου πετυχαίνεται μέσω της τελειοποίησης των επτά φύσεων. Πρόκειται για τα επτά στάδια της αυτοκυριαρχίας, τα οποία ακολουθούν την πορεία μιας αλχημιστικής διαδικασίας στο εσωτερικό του ανθρώπου. Τότε ο αλχημιστής παρατηρεί ότι ένα μικροσκοπικό ηλιακό σύστημα έχει έρθει σε ύπαρξη. Στη συνέχεια, βλέπει ότι η ύλη αποτελείται από σπέρματα, όπου κάθε άτομο είναι ικανό να γίνει ένας ολόκληρος κόσμος. Κι όταν γίνεται ένας κόσμος, αποκτά επταπλή ή επταδική μορφή, γιατί σφραγίζεται με τη σφραγίδα των επτά αγγέλων.

Ας εξετάσουμε τώρα τη φύση των επτά πλανητών σε σχέση με τις αντίστοιχες Σειφίρθ:

Μπίνα (Κατανόηση): ο Κρόνος αναφέρεται στη μυθολογία ως Θεός που έτρωγε τα παιδιά του. Αντιπροσωπεύει τη λογική ικανότητα της ψυχής. Είναι εκείνο το μέρος της ψυχικής δύναμης το οποίο, κατά φυσικό τρόπο, τείνει προς τη θεώρηση της αλήθειας. Είναι ο αιώνιος στοχαστής που δημιουργεί συνεχώς μη αιώνιες σκέψεις. Και ύστερα καταβροχθίζει τους απογόνους της δικής του σκέψης. *Ο Κρόνος γνωρίζει.*

Χέσεντ (Έλεος): ο Δίας είναι το ενατενιστικό μέρος της ψυχής. Είναι η *δυνατότητα της κατανόησης*. Η ικανότητα του σεβασμού εμπνέει τους ανθρώπους να αναγνωρίζουν τις αλήθειες. Ο Δίας, το μοναδικό παιδί του χρόνου που ξέφυγε από τα σαγόνια του πατέρα του, πιστεύει. Η πίστη είναι ίσως απόγονος της γνώσης. Γιατί πιστεύουμε εκείνο που γνωρίζουμε αλλά, εξίσου, γνωρίζουμε εκείνο που πιστεύουμε.

Γκεβούρα (Κρίση): ο Άρης είναι η *παρορμητική ενέργεια της ψυχής*. Είναι η πηγή και η δύναμη της επίτευξης, το θάρρος της πεποίθησης. Είναι, επίσης, η παρορμητική φύση και το μαχητικό ένστικτο.

Τίφαρετ (Κάλλος): ο Ήλιος είναι η ζωτική αρχή της ψυχής. Είναι το σύμβολο της ίδιας της ζωής. Εκδηλώνεται σαν θέληση για να αποκαλύψει ή να ελευθερώσει. Ο άνθρωπος που διδάσκει γίνεται σύμβολο του Ήλιου.

Νετζά (Αιωνιότητα): η Αφροδίτη είναι η αρμονική δύναμη της ψυχής, η δύναμη εκείνη που αγωνίζεται για την ανακάλυψη της ουσίας της ομορφιάς. Είναι και εκείνη που βάζει σε πειρασμό, γιατί η ομορφιά είναι δύο ειδών: σωματική και ασώματη. Η πρώτη είναι παροδική, η δεύτερη αιώνια.

Οντ (Αντανάκλαση): ο Ερμής αντιπροσωπεύει την ίδια την αισθητηριακή λειτουργία. Ο φτερωτός αγγελιαφόρος των Θεών είναι το σύστημα επικοινωνίας που συνδέει όλα τα μέρη της Φύσης και δένει το Σύμπαν με τον άνθρωπο και τον άνθρωπο με το Σύμπαν. Το καθήκον της ερμητικής τέχνης της ψυχής είναι να καταγράφει και να μαρτυρεί, να παρατηρεί και να συγκρίνει, να αναλύει και να συσχετίζει.

Γεσούντ (Θεμέλιο): η Σελήνη είναι το μέρος της ψυχής που αντιστοιχεί στη φαντασία. Η ικανότητα της φαντασίας οδηγεί προς το μυστήριο της Δημιουργίας. Οι Αρχαίοι πίστευαν ότι η ανθρώπινη συνείδηση εισήλθε στο μυστήριο της φυσικής ύπαρξης ως αποτέλεσμα προβολής των εικόνων της. Στη συνέχεια, κύλησε και δεσμεύτηκε σ' αυτές τις αντανάκλασεις.²

Η πορεία της ψυχής πάνω στο Δέντρο ακολουθεί τη Λάμψη της Αστραπής. Εδώ η αρχή της προόδου αναπτύσσεται, καθώς η ώθηση κατέρχεται από πλευρά σε πλευρά του Δέντρου, με τα κρίσιμα σημεία διασταύρωσης στην κεντρική στήλη. Το πάνω πρόσωπο (μέρος) του Δέντρου (Κέτερ) και το κάτω (Μαλκούντ) απεικονίζουν την αρχή «όπως πάνω, έτσι και κάτω» που ισχύει για όλο το Σύμπαν.

Τα επτά μέταλλα αντιπροσωπεύουν την ψυχική δύναμη των επτά πλανητών. Και όταν ο αλχημιστής κυριαρχεί πάνω στις επτά δυνάμεις της δικής του ψυχής και τις φέρνει σε τέλεια αρμονία, γίνεται μύστης.

Έτσι, σε ολόκληρη την πορεία τα επτά πνεύματα του Θεού εκφράζονται στα επτά πεδία της Φύσης. Αυτή η εκδήλωση είναι που αρχίζει και διατηρεί την κυκλική κίνηση συνεχώς.

Οι οπαδοί του Πυθαγόρα λένε πως η επτάδα ονομάστηκε έτσι από το ελληνικό ρήμα *σέβω* ή *σέβομαι* (και από την εβραϊκή *SHBO*, «επτά» ή «ικανοποιημένος», «άφθονος»). Από τον Νικόμαχο μαθαίνουμε ότι η επτάδα ονομαζόταν «*Minerva*», από τη Θεά Αθηνά στα Λατινικά η οποία ήταν ανύπαντρη και παρθένα, μη γεννημένη από μητέρα

–δηλαδή από ζυγό αριθμό– ούτε από πατέρα –δηλαδή από μονό αριθμό– αλλά εκπορευόμενη από την κορυφή του πατρός όλων των πραγμάτων, τη Μονάδα, αφού ξεπήδησε από το μέτωπο του Δία. Λεγόταν και Τριτογένεια, γιατί υπάρχουν τρία μέρη της ψυχής: το νοητικό, το θυμικό και το επιθυμητικό, που γεννούν τις τέσσερις τέλειες αρετές. Ο Πλάτωνας στον *Τίμαιο* διδάσκει ότι η ψυχή του κόσμου, η «*Anima Mundi*» (ο Αντάμ Καντμόν), γεννήθηκε από τον αριθμό επτά.

Γουίλιαμ Γουέστκοτ, *Αριθμοσοφία*

Ο Έλληνας φιλόσοφος Γεώργιος Ι. Γκουρτζιέφ ορίζει το Νόμο του Επτά, τον οποίο ονομάζει «Ιερό Επταπααραπαρσινόχ» ως εξής:

Η γραμμή που ακολουθεί η ροή των δυνάμεων εκτρέπεται πάντα σε κανονικά διαστήματα, έτσι που τα άκρα της ξαναενώνονται. Η γραμμή σύμφωνα με την οποία εκφράζεται αυτός ο Ιερός Κοσμικός Νόμος, παρουσιάζει επτά σημεία εκτροπής ή, όπως επίσης λέγονται, επτά κέντρα βάρους.

Όλα και τα Πάντα

Σχετικά με την εξελικτική διαδικασία, λοιπόν, έχουμε:

Ορισμός: κάθε κίνηση προς μια ορισμένη κατεύθυνση, κάποια στιγμή παρεκκλίνει.

Αντίστροφα: για να μπορέσει μια κίνηση, προς μια ορισμένη κατεύθυνση να συνεχιστεί χωρίς να παρεκκλίνει, είναι αναγκαίο να δεχτεί κατάλληλες συμπληρωματικές ωθήσεις σε ορισμένα σημεία και ορισμένες χρονικές στιγμές.

Συμπέρασμα: αν μια κίνηση που ακολουθεί μια ορισμένη κατεύθυνση εγκαταλείφει στον εαυτό της, στην τρίτη παρέκκλιση θα ακολουθήσει την εντελώς αντίθετη κατεύθυνση.

Μπόρις Μουράβιεφ, *Η Γνώση*

Όταν βλέπουμε ότι ολόκληρο το Σύμπαν ανταποκρίνεται στη μουσική των σφαιρών που άκουγε ο Πυθαγόρας, τότε αντιλαμβανόμαστε τη θρασύτητα, όπως και τη ματαιότητα του ανθρώπου αφού, όντας αλαζόνας, παραχωρεί στον εαυτό του το προνόμιο να ζει έξω από την αρμονία του όλου σχήματος και της όλης πορείας, παραμένοντας παράφωτος!

Καθώς η ουσία κατερχόμενη συνεχίζει να στροβιλίζεται με τη μορφή αυτή μέχρι να συμβεί κάποια διαφοροποίηση, συνάγεται λογικά ότι η συνέχιση του «πρώτου στροβιλισμού» πρέπει να διαωνίζεται στην κυκλική μορφή.

Επομένως, ο κύκλος είναι το σύμβολο της ομοιογένειας, της ενότητας και της συνέχειας, αφού και οι τρεις αυτές ιδέες αποτελούν τα θεμέλια της αιωνιότητας.

Η ιδέα της αιωνιότητας είναι ενδοδραστηριοποιούμενη και αυτοπραγματούμενη, εκφράζοντας την πορεία του Σύμπαντος που είναι πράγματι κυκλική – ο όφιος δαγκώνει την ουρά του και το Μέγα Έργο είναι πράγματι κυκλικό.

Ο κύκλος συμβολίζει τη Δημιουργία, μια κίνηση χωρίς αρχή και τέλος, απεικόνιση κι έκφραση της ενότητας ιδεών.

Η κίνηση του ΕΓΩ είναι γύρω από ένα κενό. Στρέφεται μόνο γύρω από εκείνο που δεν υπάρχει, δηλαδή το παρελθόν που έχει τελειώσει και το μέλλον που δεν έχει εμφανιστεί.

Το ίδιο το ΕΓΩ συνιστά το δικό του κέντρο βάρους. Η ενέργεια του ΕΓΩ η οποία είναι θεία, πρέπει να ρέει πάντα ακολουθώντας μια κυκλική τροχιά, όπως όλες οι εκδηλώσεις της θεότητας οι οποίες κινούνται ταυτόχρονα μέσα στην περιφέρεια, άσχετα με το πόσο πολλούς κύκλους περιγράφουν γύρω από το κέντρο.

Επομένως, το ΕΓΩ-ΕΙΜΑΙ-ΕΔΩ-ΤΩΡΑ περιγράφεται σαν ένας κύκλος του οποίου το κέντρο είναι παντού και η περιφέρεια πουθενά. Έτσι, παρατηρούμε την κυκλική κίνηση πάντα ως εκδήλωση της θεότητας, του ομοιογενούς, δηλαδή της Δεκάδας.

Ο αριθμός 10 ή «Παντέλεια» είναι το αποκορύφωμα των αριθμών που προσεγγίζεται, αλλά δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Για να αυξήσουμε αυτή την ποιότητα, οφείλουμε να επιστρέψουμε στη Μονάδα. Αναλύοντας τον αριθμό 10, πρέπει να αναφέρουμε το Πυθαγόρειο Τρίγωνο, την Τετρακτύ. Ο Θέωνας της Σμύρνης, στην έκδοση του Ισμαήλ Μπουλιάλιτο το 1644 μ.Χ. σελ. 147, γράφει:

Οι Πυθαγόρειοι εκτιμούσαν εξαιρετικά την Τετρακτύ, όχι μόνον επειδή όλες οι συμφωνίες περιέχονται σ' αυτή, αλλά επειδή φαίνεται πως περικλείει τη φύση όλων των πραγμάτων. Γι' αυτό και ο όρκος τους ήταν: «Ναι μα τον αμετέρα Ψυχή παραδόντα Τετρακτύν» (δηλαδή τον Πυθαγόρα). Η Τετρακτύς φαίνεται να είναι η σύνθεση των πρώτων μονοψηφίων αριθμών 1, 2, 3 και 4.

Γουίλιαμ Γουέστοκτ, *Αριθμοσοφία*

Οι δέκα Σεφίρθ, ή ιδιότητες του Θεού, συμπυκνώνουν τις ενέργειές τους, που αποτελούνται από τρία διαφορετικά πεδία και ένα πεδίο Αντικειμενικότητας –όπως λέγεται– ή ύλης.

Η καθεμία από τις δέκα Σεφινόθ και το καθένα από τα τέσσερα πεδία συνεισφέρουν μια ουσία, και το σύνολο αυτών των ουσιών σε διαφορετικές αναλογίες αποτελεί τον άνθρωπο.

Στην αρχή, λοιπόν, δημιουργήθηκε αυτό που οι επιστήμονες θα αποκαλούσαν «αρχετυπικό άνθρωπο», ο «Αντάμ Καντιμόν» των Καμπαλιστών.

Τα διαδοχικά στάδια ύπαρξης αυτού του τύπου διασχίζουν τις εποχές μέσω μιας καθοδικής κλίμακας, προσφέροντας στο άτομο τις εμπειρίες που απαιτούνται, μέχρις ότου να περάσει σε μια ανοδική κλίμακα μιας νέας ανάπτυξης, μέχρις ότου κατορθωθεί η ανθρώπινη τελείωση και η τελική ένωση με το Θεό.

Είναι ο καρπός της εξοργισμένης ψυχής που έχει συμπληρώσει το ταξίδι της.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΑ ΙΕΡΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Την έκτη μέρα της Δημιουργίας ο Θεός δημιουργεί τα ζωντανά πλάσματα της Γης. Δημιουργεί και τον άνθρωπο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν», αρσενικό και θηλυκό, και λέει:

Αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και γεμίσατε τη γη και κυριεύσατε αυτήν επί των ιχθύων της θαλάσσης και επί των πτευνών του ουρανού και επί παντός ζώου κινουμένου επί της γης.

Γένεση Α' 24-31

Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι οι Πυθαγόρειοι ονόμαζαν τον αριθμό 6 «τελείωση των μερών». Ο δε Νικόμαχος τον αποκαλεί «μορφή της μορφής», το μόνο αριθμό που είναι προσαρμοσμένος στην ψυχή, την καθαρή ένωση των μερών του Σύμπαντος. Ονομαζόταν, επίσης, «Ζυγία» και «Ανδρόγυνος» και σχετίζεται με το γάμο.

Έτσι, στα ιερά βιβλία των Εβραίων αναφέρεται ότι ο άνθρωπος στην πρωταρχική του κατάσταση, δηλαδή ως αρρενοθήλυς, ήταν η τελευταία λέξη της Δημιουργίας. Ο άντρας και η γυναίκα, πριν από την κάθοδό τους στον κόσμο, ήταν σαν ένα ανδρόγυνο όπως αναφέρεται στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα. Καθώς ενσαρκώθηκαν χωριστά σε δύο φύλα, παραβιάζοντας την πρώτη εντολή, αμάρτησαν και καταδικάστηκαν να ριχτούν στην ύλη.

Ενώ ο Αδάμ και η Εύα ήταν ενδεδυμένοι με αιθερικές μορφές και δεν υπέκυπταν σε ορέξεις και πάθη για όσο κατοικούσαν μέσα στο

φος, υποχρεώθηκαν να ντυθούν με υλικά σώματα και με αυτά να νιώσουν την ανάγκη για τροφή. Τα πάθη και οι επιθυμίες τους τούς ώθησαν στη δημιουργία μιας ολόκληρης σειράς από ανθρώπινα σώματα.

Ανατρέχοντας στις πηγές προέλευσης της Καμπαλά, μαθαίνουμε ότι πριν από την Πτώση ο Θεός δίδαξε τα μυστήρια της Καμπαλά σε μια ομάδα εκλεκτών αγγέλων. Στη συνέχεια, οι άγγελοι καθοδήγησαν τον Αδάμ μετά την Πτώση, ώστε μέσα από την κατανόηση των αρχών του Δέντρου της Ζωής να μπορέσει να ανεβεί ξανά από τη Γη στον ουρανό.

Πρακτικά, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι ο *διαλογισμός πάνω στις αρχές του Δέντρου δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να έρθει σε επαφή με τις θείες δυνάμεις, οι οποίες δημιουργούν μέσα του ένα μοντέλο*. Το μοντέλο αυτό περιγράφει τη σχέση της Γης –της ύπαρξης μέσα στην ύλη– με τον ουρανό, δηλαδή με καταστάσεις της συνείδησης μέσα από τις οποίες εξελισσόμαστε.

Με τη βοήθεια λοιπόν των αγγέλων, οι οποίοι διδάχτηκαν απ' το Θεό την ερμητική γνώση του «όπως πάνω, έτσι και κάτω», θα μπορέσει ο άνθρωπος να κερδίσει ξανά το χαμένο Παράδεισο, να γίνει «Ψυχή Ζώσα».

Το πρώτο ζευγάρι μπήκε σε πειρασμό από τον Σαμαήλ, την αλληγορική προσωπικότητα της κατώτερης φύσης που δίνει στον άνθρωπο την επιθυμία να δομήσει τη ζωή του στη Γη, παίζοντας ρόλους στις συνεχείς αλλαγές της δύναμης και της μορφής.

Μ' αυτό τον τρόπο, ο άνθρωπος βυθίστηκε ολότελα στην ύλη, δομώντας μια προσωπικότητα η οποία έχει την πεποίθηση ότι τα πάντα θα πρέπει να εναρμονίζονται με τις εσωτερικές του διαθέσεις που συνεχώς αλλάζουν.

Αυτή την κατάσταση του ανθρώπου ο Γεώργιος Ι. Γκουρτζιέφ ονομάζει «μηχανικότητα» και αντιστοιχεί στη χονδροειδή μορφή της δέκατης Σφίρας του Ασιγιάτικου Δένδρου, της Μαλκούντ.

Χάνοντας τη συνειδητότητά του και όντας εδραιωμένος στη μηχανικότητα, δηλαδή στην ψεύτικη προσωπικότητά του (persona), ο άνθρωπος χωρίστηκε από το Σεφίροθικό Δέντρο, από τις ανώτερες δυνατότητες οι οποίες δεν έχουν ούτε ίχνος ύλης (με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την υλικότητα).

Όπως καθετί το υλικό που αλλάζει συνεχώς τη μορφή του, έτσι και το σώμα του έπρεπε να αλλάξει. Ακολουθώντας την ενελκτική πορεία το σώμα πεθαίνει και διασπάται στα τέσσερα στοιχεία: φωτιά, νερό, αέρα, γη.

Σε σχόλιό του για τη Δημιουργία της Γένεσης, ο Γουίλιαμ Γουέστροτ αναφέρει:

Υπάρχει στον ουρανό ένα θησαυροφυλάκιο που ονομάζεται «Γκωφ» (Gup) και μέσα σ' αυτό το Άγιο Ον τοποθέτησε τις ψυχές που δημιουργήθηκαν στην αρχή και που, στη συνέχεια, επρόκειτο να 'ρθουν στον κόσμο. Απ' αυτό το θησαυροφυλάκιο, το Άγιο Ον εφοδιάζει με ψυχές τα έμβρυα που είναι ακόμα στη μήτρα.

Εισαγωγή στην Καμπαλά

Ένα ακόμα σχόλιο του ίδιου συγγραφέα περιγράφει με συμβολική γλώσσα τον τρόπο με τον οποίο το Άγιο Ον αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται να σχηματιστεί ένα παιδί και στέλνει ένα κατάλληλο ΕΓΩ για να ανοικήσει σ' αυτό:

Το Άγιο Ον, ευλογημένο καθώς είναι, γνέφει σ' έναν Άγγελο που επιβλέπει τις ασώματες ψυχές και του παραγγέλλει: «Φέρε μου μια ψυχή». Αυτό γίνεται από την αρχή του κόσμου. Η ψυχή παρουσιάζεται στο Άγιο Ον και λατρεύει την παρουσία Του. Το Αιώνιο Ον τής λέει: «Έμπα σ' αυτή τη μορφή».

Αμέσως η ψυχή δικαιολογείται λέγοντας: «Ω, Κυβερνήτη του κόσμου, είμαι ικανοποιημένη στον κόσμο που ζω. Παρακαλώ, μη με εξαναγκάσεις να μπω σε ένα τέτοιο ακάθαρτο σώμα, γιατί είμαι ένα Πνεύμα».

Το Άγιο Ον, ευλογημένο καθώς είναι, απαντά:

«Ο κόσμος που σε στέλνω, σε χρειάζεται. Σε δημιούργησα από τον ίδιο Νου, τον Εαυτό, για να περάσεις μέσα απ' αυτόν τον κόσμο».

Έτσι, η ψυχή αναγκάζεται να ενσαρκωθεί και να βυθιστεί στον κόσμο όπου η ύλη θα τη φυλακίσει, όπου θα υποφέρει, αλλά θα μπορέσει να υπερισχύσει και να ανέβει ξανά.

Εισαγωγή στην Καμπαλά

Το Ζοχάρ προσθέτει:

Και οπιδήποτε ο άνθρωπος μαθαίνει και εκδηλώνει στη γήινη ζωή του, το γνώριζε ήδη πριν από την ενσάρκωσή του.

Αυτό είναι ένα δόγμα, παρόμοιο προς το βουδιστικό σχήμα της επανενσάρκωσης, μόνο που θεωρεί το κάρμα σαν Θεό, δηλαδή σαν έναν αιώνιο νόμο που εξωθεί ακατάπαυστα το ατομικό ΕΓΩ σε μια νέα γήινη ζωή (βλ. Α. Γερούκη, «Η ένωση με τον αληθινό εαυτό. Η ψυχή στον Ινδουισμό, το Βουδισμό και το Ζαϊνισμό»).

Η Κομπολά διδάσκει ότι τα ΕΓΩ έχουν προέλθει από την πνευματική πηγή, ενσαρκώνονται επαναληπτικά, μέχρις ότου αποκτήσουν εμπειρία και τελειοποιηθούν και, τελικά, ενωθούν ξανά με τη θεία πηγή (Ζοχάρ, I 145,168. 1197).

Τι είναι, λοιπόν, αυτό που διαμένει για μια χρονική περίοδο στο ονομαζόμενο υλικό σώμα ή δερμάτινο χιτώνα, όπως καταγράφεται στη Γένεση;

Και έκαμε ο Κύριος ο Θεός εις τον Αδάμ και εις την γυναίκα του αυτού χιτώνας δερμάτινους και ενέδυσεν αυτούς.

Γένεση Γ' 21

Είναι ο Θεός Σπινθήρας αποτελούμενος από διάφορα στοιχεία που προέρχονται από τα τέσσερα συμβολικά μέρη του ΓΙΟΝΤ ΧΕ ΒΑΟΥ ΧΕ και από τα τρία πεδία. Όλα αυτά θεμελιώνονται στο τέταρτο πεδίο των αποτελεσμάτων στο υλικό σύμπαν.

ΑΛΧΗΜΕΙΑ³

Η διαρκής ένωση των αντιθέτων είναι ο σκοπός της μαγείας και της αλχημείας. Αλλά οι αλχημιστικές διαδικασίες περιλαμβάνουν περισσότερο πολύπλοκες διαδικασίες.

Ο αλχημιστής ήταν το σκεύος του έργου και το υλικό μέσα σ' αυτό. Ένα κοινό σύμβολο του Μεγάλου Έργου ήταν ένας όφις ή δράκοντας, που σχηματίζει έναν κύκλο δαγκώνοντας την ουρά του και φέρει την ελληνική φράση «ΕΝ ΤΟ ΠΑΝ».

Αυτή η φράση έχει τρεις λέξεις και επτά γράμματα {3 + 7 = 10}, αντιπροσωπεύει όλα τα πράγματα και τα ανάγει στο ένα (ενότητα). Η ΛΙΘΟΣ είναι το ένα, που είναι επίσης το παν. Με ανθρώπινους όρους, είναι ο συνολικός άνθρωπος που γινόμενος το ένα ταυτίζεται με το παν: με το Σύμπαν και το Θεό.

Το Έργο είναι κυκλικό σαν το έτος και τον κύκλο της Φύσης. Αρχίζει με το συνολικό –ΣΩΜΑ, ΨΥΧΗ, ΠΝΕΥΜΑ– και τελειώνει με τον τέλειο ολοκληρωμένο άνθρωπο. Ο άνθρωπος που έγινε Θεός είναι ο «χρυσός», εκείνο που αποκαλείται «Λίθος». Είναι ο Θεός Σπινθήρας ή το Άγιο Πνεύμα (Τρίτη Δύναμη) με απτή μορφή. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να βρει την αλήθεια αν ο ίδιος δεν είναι αληθινός. Έτσι, για τους αλχημιστές, «όποιος θέλει να κάνει χρυσό, πρέπει να αρχίσει με χρυσό».

Η Λίθος (το 1) έχει τρία συνθετικά (ΣΩΜΑ, ΨΥΧΗ και ΠΝΕΥΜΑ) που ενώνονται μαζί σε τέσσερα βήματα. Ο Γεώργιος Ι. Γκουρτζιέφ υποστήριξε ότι το 3 έχει σχέση με τη δύναμη, ενώ το 4 με την ύλη.

Χρησιμοποιώντας τις εκφράσεις των αρχαίων φιλοσόφων και των σύγχρονων Θεοσοφιστών (βλ. Δ. Τσιγγάνης, «Θεοσοφία». Η παγκόσμια ψυχή και ο άνθρωπος - μικρόκοσμος), ο αριθμός 12 που δημιουργείται από την τριάδα και την τετράδα, είναι το σύμβολο του Σύμπαντος και το μέτρο του τόνου. Αυτό το επαναλαμβανόμενο σχέδιο των ενώσεων συνδέεται με τις προσπάθειες των αλχημιστών να συνδέσουν τους αριθμούς 4, 3, 2 και να τους κάνουν 1.

Οι σύγχρονοι αποκρυφιστές γοητεύονται από τους αριθμούς 1, 2, 3 και 4 με τον ίδιο τρόπο για να παραγάγουν ένα νόμο, που αναφέρει ότι όλες οι δραστηριότητες ή διαδικασίες είναι τριγωνικές και, συγχρόνως, τετραγωνικές.

Το 1 είναι το ενεργό στοιχείο => ΓΙΟΝΤ - ΘΕΛΗΣΗ - ΧΡΟΝΟΣ.

Το 2 είναι το παθητικό στοιχείο, που υπηρετεί σαν μοχλός ή σαν βάση για το 1=> ΧΕ - ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ - ΧΩΡΟΣ.

Το 3 είναι η σύνδεση του 1 και του 2, το αποτέλεσμα της δράσης τους => ΒΑΟΥ - ΝΟΥΣ - ΕΝΕΡΓΕΙΑ.

Αλλά τα τρία μαζί φτιάχνουν μια νέα μονάδα που είναι το 4 (ΜΑΖΑ). Το 4 είναι επίσης το ενεργό στοιχείο μιας νέας διαδικασίας, το 1 του επόμενου τριγώνου: ΧΕ - ΣΩΜΑ ΨΥΧΙΚΟ.

Αυτή είναι μια απάντηση στο αίνιγμα της Σφίγγας προς τον Οιδίποδα και η σύγχρονη εξήγηση του ρητού της «Μαρίας της Προφήτισσας», που μεταβιβαζόταν σε πολλές γενιές αλχημιστών: «Το Ένα γίνεται Δύο, το Δύο γίνεται Τρία και από το Τρίτο προβάλλει το Ένα σαν Τέταρτο».

Οι αλχημιστές, με την ανθρωπομορφική θεώρηση του Σύμπαντος, πίστευαν ότι η ύλη περιείχε ένα πνεύμα, το οποίο όριζαν ως Mercury, δηλαδή ΥΔΡΑΡΓΥΡΟ - ΕΡΜΗ - από το λατινικό όνομα του Θεού της νοημοσύνης το οποίο αντιστοιχούσε στο λογικό πνεύμα των Στωικών.

Μερικοί αλχημιστές υποστήριζαν ότι όλα τα πράγματα περιέχουν ένα «εξωτερικό» και ένα «εσωτερικό» ΘΕΙΟ.

Οι σύγχρονοι Καμπαλιστές υποστηρίζουν ότι το μεν εξωτερικό ΘΕΙΟ αντιπροσωπεύει επιθυμίες, αισθήματα, κίνητρα, το δε εσωτερικό σημαίνει εσωτερικά κίνητρα, την «πραγματική θέληση» που εκθειάζεται από τους χεγκελιανούς φιλοσόφους και τους μοντέρνους αποκρυφιστές.

Η απόρριψη του εξωτερικού ΘΕΙΟΥ πνευματοποιεί το ΣΩΜΑ (ΑΛΑΣ) ελευθερώνοντάς το από τα επιφανειακά και κοσμικά κίνητρα και ενδιαφέροντα.

Τα αντίθετα της ΨΥΧΗΣ (ΘΕΙΟΥ) –δηλαδή ΦΩΤΙΑΣ– και του ΣΩΜΑΤΟΣ (ΑΛΑΤΟΣ) –δηλαδή ΓΗΣ– συνδέονται με το ΠΝΕΥΜΑ (ΥΔΡΑΡΓΥΡΟ) –ΝΕΡΟ + ΑΕΡΑ– που είναι δισεξουαλικός (ερμαφρόδιτος) και αντιστοιχεί στο Νου του ανθρώπου, μέσω του οποίου οι προ-σταγές της ψυχής μεταφράζονται σε σωματική δράση.

Η ΜΥΣΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η λέξη *Καμπολά* σημαίνει κυριολεκτικά «αυτό που έχω πάρει», δηλαδή «διδασχί», «παράδοση». Κάθε μυστικιστική παράδοση έχει για σκοπό της την ένωση με το Απόλυτο. Η κατάσταση της τέλει πραγμάτωσης αποκτάται με την ισορροπία και την εξύψωση της συνείδησης, διαμέσου όλων των επιπέδων της ύπαρξης ως την πηγή της.

Πρόκειται για μια κατάσταση την οποία, αν και ο καθένας μας δικαιούται να την αποκτήσει, είναι πολύ σπάνια. Και αυτό συμβαίνει γιατί είναι ελάχιστοι εκείνοι που εκτιμούν τους νόμους οι οποίοι κυβερνούν, ταυτόχρονα, το Σύμπαν και τον άνθρωπο –όπως πάνω, έτσι και κάτω.

Το έργο της Πνευματικής Παράδοσης της Καμπολά είναι να εκθέσει τους νόμους αυτούς και να μας διδάξει πώς να τους εφαρμόσουμε.

Οι μέθοδοι προσέγγισης αυτού του συστήματος εσωτερικής ανάπτυξης ή διαμόρφωσης της ψυχής μπορεί να διαφέρει, ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τα ήθη και έθιμα διάφορων χωρών. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει ένας νόμος που ισχύει –και που αναγνωρίζεται εύκολα στη σχέση της θεωρίας και της πρακτικής– ένας νόμος σύμφωνα με τον οποίο τα αντίθετα αλληλοσυμπληρώνονται.

Δεν έχει αξία να γνωρίζεις κανείς όταν δεν μπορεί να πράξει – και αντίστροφα. Καμπολά σημαίνει «λαμβάνω». Αλλά για να είμαστε έτοιμοι να λάβουμε, θα πρέπει οι δύο όψεις της Καμπολά, δηλαδή η θεωρία και η πρακτική, να ενοποιηθούν μέσα στην ύπαρξή μας.

Ένα τέτοιο πνευματικό γεγονός εκφράζει –με όρους κατανοητούς από τον άνθρωπο– το λεγόμενο Νόμο της Τριάδας:

Το ψηλότερο ενώνεται με το χαμηλότερο για να πραγματώσουν το μέσο, το οποίο με τη σειρά του γίνεται κατώτερο, για το ανώτερο που προηγείται και ανώτερο για το κατώτερο που ακολουθεί.

Γ. Ι. Γκουρτζιέφ, *Όλα και τα Πάντα*

Ο Γεώργιος Ι. Γκουρτζιέφ ονομάζει αυτό τον ιερό Νόμο «Τριαμαζικάμνω». Ο ίδιος νόμος προκαλεί τη γένεση του Σύμπαντος και την επιστροφή του στην πρωταρχική του κατάσταση.

Ανατρέχοντας σε πληροφορίες που είναι διαθέσιμες σχετικά με την πανάρχαια σοφία, βρίσκουμε την εξής γνώση:

Η θυσία του Θεού είναι ο περιορισμός του ΕΓΩ με την εκδήλωση.

Οι συνθήκες του περιορισμού είναι τρεις:

Σταθερά: πρώτα το Σύμπαν δημιουργήθηκε μέσα στο ΧΩΡΟ. Αυτή είναι η στατική αρχή ή Αρνητική Δύναμη. Ψυχολογικά, σύμφωνα με την εξελικτική διαδικασία, αυτή η αρχή συμβολίζει τις προσπάθειες του ανθρώπου για εξέλιξη.

Εκτελεστής: έπειτα το Σύμπαν δημιουργήθηκε μέσα στο ΧΡΟΝΟ. Αυτή είναι η Θετική Δύναμη, η οποία ορίζει τα μέσα που απαιτούνται γι' αυτές τις προσπάθειες.

Ρυθμιστής: τέλος, το Σύμπαν δημιουργήθηκε μέσα στην ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ. Αυτή είναι η αρχή της εξουδετέρωσης ή η Τρίτη Δύναμη – το Άγιο Πνεύμα.

Μ' αυτό τον τρόπο, η άμεση γνώση συμβολίζει το Νόμο της Ισορροπίας.

Ο Νόμος των Αντιθέτων ισορροπείται στο Τρίγωνο και έτσι δημιουργείται η θεότητα – τα τρία σε ένα, το ένα σε τρία.

Η Τριάδα δίνει το κλειδί όλων των Μυστηρίων και γι' αυτό ο αριθμός 3 θεωρείται Τεκτονική Αρχή.

Έτσι, προκύπτει:

ΓΙΟΝΤ	ΘΕΙΟ ΤΡΙΓΩΝΟ
ΧΕ	ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΤΡΙΓΩΝΟ
ΒΑΟΥ	ΚΟΣΜΙΚΟ ΤΡΙΓΩΝΟ
ΧΕ	ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΤΡΙΓΩΝΟ

Το Ανθρώπινο Τρίγωνο, εκφραζόμενο σε ηλεκτρισμό και μαγνητισμό σ' όλα τα πεδία της Φύσης, είναι η Θετική και η Αρνητική Δύναμη, των οποίων η ένωση σημαίνει απλώς το γάμο των δύο αντιθέτων που οδηγεί στην ενότητα. Είναι η Πνευματική Διάσθηση.

Η ΣΦΙΓΓΑ

Είδαμε ότι ο απώτατος σκοπός του Καμπαλιστή είναι να μπορέσει να δει τον εαυτό του σαν πνευματική ουσία, καθ' ομοίωση του Θεού, και να Τον γνωρίσει όπως είναι.

Αυτό σημαίνει ότι αναζητά έναν τρόπο, ένα μοντέλο που να απεικονίζει το ρήμα *εimi*, που στην εβραϊκή γλώσσα είναι ταυτόσημο με τη λέξη *Κύριος*, δηλαδή «Θεός».

Η Καμπαλά χρησιμοποιεί το Τετραγράμματον –την Τετρακτύ των Πυθαγορείων– για να εκφράσει το όνομα του Θεού. Το όνομα του Θεού είναι ΓΕΧΟΒΑ. Η πλησιέστερη μετάφρασή του είναι «εκείνο που ήταν, είναι και θα είναι». Το όνομα αυτό προφέρεται ΓΙΟΝΤ ΧΕ ΒΑΟΥ ΧΕ και δημιουργεί μια τετραπλή διαδικασία που ονομάζεται Θεός. Αυτές οι τέσσερις όψεις συναντώνται σε ολόκληρη τη *Βίβλο*, τόσο στην ίδια τη δομή της όσο και στο περιεχόμενό της.

Αλλά και στην *Αποκάλυψη* βρίσκουμε τα τέσσερα ζώντα πλάσματα του Προφήτη Ιεζεκιήλ με τη μορφή του λέοντος, το πρόσωπο του ανθρώπου, τη μορφή ενός ταύρου και τη μορφή ενός αετού.

Πέρα από τη βιβλική τους σημασία, τα τέσσερα ιερά ζώα αναπαριστούν τη Σφίγγα και τα τέσσερα σταθερά σημεία του Ζωδιακού τα οποία, σύμφωνα με την εσωτερική Παράδοση, αντιπροσωπεύουν το Σταθερό Σταυρό.

Αυτός είναι ο προεξάρχων Σταυρός της ψυχής, ο Σταυρός του μαθητή που εκφράζει την Αρνητική ή Δεκτική Δύναμη στην εσωτερική διαδικασία.

Πάνω στο Σταυρό η επιθυμία γίνεται έφεση, η ιδιοτέλεια μετατρέπεται σε ανιδιοτέλεια, γι' αυτό ονομάζεται και Σταυρός της Μετουσίωσης. Σ' αυτό το στάδιο της εξελικτικής πορείας, το Σχέδιο του Λόγου αρχίζει να παίρνει σχήμα στη συνείδηση του μαθητή, στην απόφαση του οποίου δεν υπάρχει επιστροφή.

Ο Σταθερός Σταυρός εκφράζει, επίσης, τη μέτνοια και τη δοκιμασία της Σταύρωσης.

Ταυτόχρονα, τα τέσσερα αυτά γράμματα αντιστοιχούν στα τέσσερα ιερά Ευαγγέλια.

Σύμφωνα με την τυπολογία του Γεώργιου Ι. Γκουρτζιέφ, το *Κατά Μάρκον* Ευαγγέλιο απευθύνεται στον άνθρωπο υπ' αριθμόν 2, του οποίου το κέντρο βάρους βρίσκεται στο συναίσθημα (Λέων): το *Κατά Ματθαίον* απευθύνεται στον άνθρωπο υπ' αριθμόν 3, του οποίου το κέντρο βάρους βρίσκεται στη σκέψη (Υδροχόος): το *Κατά Λουκάν* απευθύνεται στον άνθρωπο υπ' αριθμόν 1, του οποίου το κέντρο βάρους βρίσκεται στην κίνηση (Ταύρος) και, τέλος, το *Κατά Ιωάννην* που απευθύνεται στον άνθρωπο υπ' αριθμόν 4, ο οποίος βρίσκεται στον δρόμο της εσωτερικής ανάπτυξης (Σκορπιός που μεταλλάσσεται σε Αετό).

Η Σφίγγα φανερώνει το Μέγα Απόρρητο στους αποκρυφιστές.

ΛΕΩΝ	ΝΑ ΘΕΑΒΣ	ΓΙΟΝΤ	ΦΩΤΙΑ
ΣΚΟΡΠΙΟΣ	ΝΑ ΤΟΛΜΑΣ	ΧΕ	ΝΕΡΟ
ΥΔΡΟΧΟΟΣ	ΝΑ ΓΝΩΡΙΖΕΙΣ	ΒΑΟΥ	ΑΕΡΑΣ
ΤΑΥΡΟΣ	ΝΑ ΣΚΩΠΑΣ	ΧΕ	ΓΗ

Υπάρχουν κάρα πολλές αντιστοιχίες που ανταποκρίνονται στο Τετραγράμματον Όνομα του Θεού. Ο ίδιος ο Δημιουργικός Νόμος περικλείει και τις τέσσερις αυτές όψεις μέσα του.

Το πρώτο γράμμα του ονόματος, το ΓΙΟΝΤ, αντιστοιχεί στον προσδιορισμό ο οποίος εκφράζει τη Δύναμη.

Το δεύτερο γράμμα του ονόματος, το ΧΕ, αντιστοιχεί στον οραματισμό ο οποίος είναι ο Σχεδιασμός.

Το τρίτο γράμμα του ονόματος, το ΒΑΟΥ, αντιστοιχεί στο συναίσθημα που είναι ο Ενεργοποιητικός Παράγοντας και το τέταρτο γράμμα του ονόματος, το ΧΕ, αντιστοιχεί στη μορφή η οποία ισοδυναμεί με την περίοδο της εγκυμοσύνης κατά τη διάρκεια της οποίας εκδηλώνονται τα αποτελέσματα.

Τα τέσσερα αυτά γράμματα ή στοιχεία ενεργοποιούνται από ένα πέμπτο στοιχείο, τον Αιθέρα (ή Πεμπτουσία), το οποίο κατά τον Αριστοτέλη είναι το τελειότερο όλων των στοιχείων, γιατί είναι προικισμένο με λογική και εκτελεί την τελειότερη των κινήσεων γύρω από τον κόσμο: την κυκλική. Έτσι, έχουμε το πεντάκτινο αστέρι, την Πεντάλφα.

Τη γνώση μας για την Πυθαγόρεια δοξασία σχετικά με τον αριθμό 5 την αντλούμε από τα αποσπάσματα του Νικόμαχου.

Είναι κατεξοχήν σφαιρικός και κυκλικός αριθμός, γιατί με κάθε πολλαπλασιασμό αποκαθιστά τον εαυτό του και βρίσκεται ως τελευταίο στοιχείο στο γινόμενο.

Γουίλιαμ Γουέστοκτ, *Αριθμοσοφία*

Ο αριθμός 5, κινούμενος κυκλικά και παράγοντας φως, αλλάζει την ποιότητα, γιατί μετατρέπει οτιδήποτε έχει τρεις διαστάσεις (ΧΩΡΟΣ) σε ομοιομορφία μιας σφαίρας (ΣΩΜΑ) – μια νέα περιγραφική μονάδα: το ΧΩΡΟΣΩΜΑ. Έτσι το φως σχετίζεται με τον αριθμό 5.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

Το καμπαλιστικό σύστημα της *Βίβλου της Δημιουργίας* ή *Σεφέρ Γετζιρά* που οι ραβίνοι αποδίδουν στον Πατριάρχη Αβραάμ, είναι ολοκληρωτικά βασισμένο στο δόγμα της Αγίας Τριάδας.

Παρουσιάζεται σαν μια κλίμακα αληθειών με τη βοήθεια των οποίων η αλήθεια μπορεί να γίνει αντιληπτή. Οι αλήθειες αυτές αποτελούν τη διδασκαλία που δίνεται στις μνητικές Σχολές και χρησιμοποιούνται ως βάση του πρακτικού έργου της Γιόγκκα στη Δύση – μια τεχνική που βασίζεται πάνω στην αρκετά γνωστή αλλά λίγο κατανοητή Καμπαλά.

ΣΑΤ	Η ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΟΝΤΟΣ	- ΥΠΑΡΞΗ
ΤΣΙΤ	Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ	- ΣΚΕΨΗ
ΑΝΑΝΤΑ	Η ΜΑΚΑΡΙΟΤΗΤΑ	

Σύμφωνα με το *Σεφέρ Γετζιρά*, η Πρώτη Αιτία εκδηλώνεται στο πεπερασμένο πεδίο και στον κόσμο της Δημιουργίας μέσω του ΧΟΑ (αριθμητική αξία:12) ή του Κωνοειδή αδένα, που αντιπροσωπεύεται από το έκτο τσάκρα (ένα από τα ενεργειακά κέντρα του σώματος), το Ατζνα.

Αντιστοιχεί στο Αιτιατό σώμα, δηλαδή το ΕΓΩ. Ορισμένοι αποκρυφιστές θεωρούν πως το τρίτο μάτι είναι το φυσικό όργανο της αληθινής πνευματικής διόρασης ή διαίσθησης.

Λέγεται ότι ο Γιόγκκι που έχει πραγματωθεί στο έκτο τσάκρα, είναι ικανός να κατανοεί την εσωτερική έννοια της κοσμικής Γνώσης και μπορεί να παράγει γραφές. Το τρίτο μάτι είναι η Συνείδηση – μια

ιδιότητα της ψυχής. Τα δύο φυσικά μάτια βλέπουν το παρελθόν και το παρόν, ενώ το τρίτο μάτι αποκαλύπτει το όραμα του μέλλοντος.

Σ' αυτό το επίπεδο δεν υπάρχει αντικείμενο παρατήρησης και παρατηρητής. Αποκτά την πραγμάτωση του «Εγώ Είμαι Αυτό». Μ' αυτό τον τρόπο, ενσωματώνει την κατάσταση της ύπαρξης μέσα στη συνείδηση της μακαριότητας.

Ο Νους φτάνει στην κατάσταση της αδιαφοροποιήτης κοσμικής επίγνωσης. Κάθε δυαδικότητα τελειώνει. Ενσωματώνει το αρχέτυπο του Αντάμ Καντμόν ή του Ουράνιου Ανθρώπου, μιας αδιαίρετης ενότητας, των 10 Σεφιρόθ και των 22 Ατραπών.

Βρίσκουμε στο Ζοχάρ:

Τι είναι ο άνθρωπος; Είναι απλώς δέρμα, σάρκα, οστά και φλέβες; Όχι. Αυτό που αποτελεί τον αληθινό άνθρωπο, είναι η ψυχή και αυτά τα πράγματα που αποκαλούνται δέρμα και σάρκα, οστά και φλέβες, είναι απλώς ένα πέπλο, ένα εξωτερικό κάλυμμα και όχι καθεαυτός ο άνθρωπος.

Η απόχρωση του ανθρώπου σημαίνει την απένδυση του ανθρώπου απ' όλα αυτά τα ενδύματα. Ωστόσο, τα οστά, οι τένοντες και τα διάφορα μέρη του σώματος σχηματίστηκαν σύμφωνα με τα μυστικά της Θεϊκής Σοφίας και σύμφωνα με την ουράνια εικόνα. Το δέρμα απεικονίζει τους ουρανοί που είναι άπειροι σε έκταση και καλύπτουν σαν ένδυμα όλα τα πράγματα. Τα οστά και οι φλέβες συμβολίζουν το θεϊκό φορέα, τις εσωτερικές δυνάμεις του ανθρώπου.

Όμως, αυτά δεν είναι παρά τα εξωτερικά ενδύματα, επειδή στα εσωτερικά μέρη υπάρχει το Θεϊκό Μυστήριο του ουράνιου ανθρώπου. Υπάρχει η ζωή του σώματος με το πλήθος των επιθυμιών, των ενστίκτων και ολόκληρο το θαυμαστό σωματικό μηχανισμό.

Μερικοί Καμπολιστές ονόμασαν την κατώτερη όψη του ανθρώπου «Νεφές», δηλαδή «αλύτρωτη ζώωδη ψυχή».

Ακολουθεί η προσωπικότητα, το «Ρουάχ», ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο και ανήσυχο «εγώ» το οποίο γνωρίζουμε και με το οποίο αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας.

Και τέλος, η μεγαλύτερη Συνείδηση η οποία υπερβαίνει και, συνάμα, περικλείει όλα αυτά είναι το «Νεσαμάχ»: το Αληθινό ΕΓΩ της ψυχής ή του Αυτοκαθορισμού.

Σύμφωνα με το καμπολιστικό σύστημα του Σεφέρ Γετζιρά, οι επτά πλανήτες, οι οποίοι ονομάζονται «Διπλά Γράμματα» και ανήκουν στο νοητικό κόσμο, έχουν διπλή έκφραση. Μπορούν, δηλαδή, να έχουν

ένα θετικό ή ένα αρνητικό αποτέλεσμα. Η δύναμη που εκδηλώνεται μέσα από κάθε γράμμα εκφράζει μια ημέρα της Δημιουργίας. Αυτή η σχέση μεταβιβάζεται και στις υλικές μέρες της εβδομάδας.

Τα 12 ζωδιακά σημεία τα οποία ονομάζονται «Απλά Γράμματα» και αφορούν το μορφοποιητικό κόσμο, σχηματοποιούνται στο Μαλκούντ, το τελικό σημείο του Δέντρου που ονομάζεται «Άγιος Ναός» αλλά και «Αλύτρωτη Παρθένα» και αφορά τη ζώοδη ψυχή του ανθρώπου. Η πνευματική εμπειρία σ' αυτή τη σφαίρα είναι το δράμα του Αγίου Φύλακα Αγγέλου.

Η επίτευξη της γνώσης και της συνομιλίας με τον Άγιο Φύλακα Άγγελο δημιουργεί την αρετή της Διάκρισης, που οδηγεί στην ανακάλυψη της αληθινής θέλησης της ψυχής και στην επιβεβαίωση του ουράνιου κύκλου, που η ίδια σαν Άστρο θα πρέπει να ακολουθήσει.

Ο εσωτεριστής βλέπει στο Μαλκούντ το τελικό αποτέλεσμα όλων των λειτουργιών. Όταν τα ζεύγη των αντιθέτων πετύχουν μια σταθερή ισορροπία που οδηγεί στην κατάσταση της Γης, δηλαδή της ύλης ή της συνοχής, μπορούμε να πούμε πως έχουν συμπληρώσει ένα δεδομένο κύκλο εμπειρίας. Όταν κατορθώνεται αυτό, χτίζουν ένα μόνιμο φορέα και παγιώνουν τις αντιδράσεις τους.

Οι αρχές οι οποίες αποτελούν τη βάση του υλικού κόσμου και τον ορίζουν ως μια ορατή παράσταση μιας αόρατης υποδομής, είναι τα τέσσερα στοιχεία:

ΦΩΤΙΑ	ΓΙΟΝΤ
ΝΕΡΟ	ΧΕ
ΑΕΡΑΣ	ΒΑΟΥ
ΓΗ	ΧΕ

Τα τρία πρώτα που λέγονται «Μητρικά Γράμματα» ανήκουν στον πνευματικό κόσμο και είναι η επέκταση των «Διπλών Γραμμάτων», δηλαδή των επτά πλανητών.

Τα «απλά γράμματα» που αντιπροσωπεύουν τα 12 σημεία του Ζωδιακού Κύκλου, εκδηλώνονται στο Μαλκούντ, δηλαδή στα τέσσερα στοιχεία, στο πεπερασμένο πεδίο για να σχηματίσουν ή να δημιουργήσουν τα πάντα και αποτελούν τα 12 κέντρα ή Ατραπούς εκδήλωσης στον εγκέφαλο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ*

Η Καμπαλιστική Παράδοση μας λέει ότι κάθε δημιουργήμα, τόσο κατά τη στιγμή της δημιουργίας του όσο και κατά τη στιγμή της επιστροφής στο Δημιουργό του, προφέρει το Θείο, το Ανώτατο όνομα του Θεού. Είναι η πραγμάτωση του ονόματος αυτού και της θείας κατάστασης που το συνοδεύει.

Αυτή τη θεία κατάσταση αναζητούν οι Καμπαλιστές σε όλη τη διάρκεια της ενσάρκωμένης ζωής τους, εκτός κι αν επιθυμούν να προχωρήσουν πιο πέρα, ακόμα και να μην επιστρέψουν ποτέ πια από την ολοκληρωτική ένωση με το Στέμμα των Στεμμάτων (το Απόλυτο).

Οι Καμπαλιστές που έχουν ρίξει ένα φευγαλέο βλέμμα στον αιώνιο κόσμο της Εκτόρευσης ο οποίος βρίσκεται πέρα από τη Δημιουργία, μιλούν για το ομοίωμα ενός ανθρώπου που κάθεται στο Θρόνο του Ουρανού, άλλοι δε, μιλούν για το ομοίωμα του Αδάμ σαν Δόξα του Θεού.

Ο καθένας μας ψάχνει για κάτι. Μερικοί προτιμούν την ασφάλεια, άλλοι την ηδονή ή τη δύναμη, άλλοι αναζητούν τα όνειρα κι άλλοι, αν και δεν ξέρουν τι ζητούν, διαισθάνονται ότι αυτό που ψάχνουν δεν μπορούν να το βρουν στο φυσικό κόσμο.

Γι' αυτούς δημιουργήθηκαν κλειδιά από εκείνους που ήδη πέτυχαν να βρουν ό,τι ζητούσαν.

Τα ίχνη βρίσκονται παντού, αν και μόνο εκείνοι που έχουν μάτια για να βλέπουν και αυτιά για να ακούν, μπορούν να τα αντιληφθούν. Όταν γίνει κατανοητή η σπουδαιότητα των σημείων αυτών, η Πρόνοια ανοίγει μια πόρτα από το φυσικό προς το Υπερφυσικό και τότε φανερώνεται μια κλίμακα από το παροδικό προς το Αιώνιο.

Εκείνος που τολμά να ανέβει, μπαίνει στο Δρόμο της Καμπαλά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Τζεφ Λαβ, *Οι Θεοί των Κβάντα*
2. Σχετικά με τις ιδιότητες των πλανητών, βλ. Μάνλι Χολ, *Η Φιλοσοφία της Αστρολογίας*
3. Βλ. Μιχαήλ Σεντιβόγκκιους, *Το Νέο Φως της Αλχημείας*
4. Βλ. Ζεβ Μπεν Σιμόν Χαλεβί, *Ο Δρόμος της Καμπαλά*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ζεβ Μπεν Σιμόν Χαλεβί, *Ο Δρόμος της Καμπαλά*, Πύρινος Κόσμος 1988
- Ισραέλ Ρεγκαρντί, *Η Καμπαλά και τα Σύμβολά της*, Ιάμβλιχος 1991
- Τζεφ Λοβ, *Οι Θεοί των Κβάντα*, Ιάμβλιχος 1994
- Ντιον Φόρτσιουν, *Η Μυστική Καμπαλά*, Ιάμβλιχος 1996
- Γουίλιαμ Γουέσσκοτ, *Αριθμοσοφία*, Πύρινος Κόσμος
- Γουίλιαμ Γουέσσκοτ, *Εισαγωγή στην Καμπαλά*, Πύρινος Κόσμος
- Γουίλιαμ Γουέσσκοτ & Ντ. Μ. Ντόριαλ, *Σεφέρ Γετζιρά*, Ιάμβλιχος 1990
- Μιχαήλ Σεντιβόγκκιους, *Το Νέο Φως της Αλχημείας*, Πύρινος Κόσμος 1992
- Άλιστερ Κρόουλι, *Το Βιβλίο του Θωθ*, Ιάμβλιχος 1992
- Πήτερ Ουσπένσκι, *Αναζητώντας τον Κόσμο του Θαυμαστού*, Πύρινος Κόσμος 1989
- Αλίκη Μπέιλι, *Οι Άθλοι του Ηρακλή*, Lucis Press LTD 1975
- Αλίκη Μπέιλι, *Εσωτερική Αστρολογία*, Lucis Press LTD 1951
- Α. Σ. Ρόλαϊχ, *Απόκρυφη Γεωμετρία*, Ιάμβλιχος 1991
- *Η Ερμητική Επιστήμη της Κίνησης και των Αριθμών*, Ιάμβλιχος 1992
- Χάρις Τζοχάρι, *Τσάκρα - Τα Κέντρα Ενέργειας του Σώματος*, Διόπτρα 1992
- Μάνλι Χολ, *Η Φιλοσοφία της Αστρολογίας*, Πύρινος Κόσμος 1990
- *Ο Σμαραγδένιος Πίνακας του Ερμή του Τρισμέγιστου*, Σφιξ 1936
- Τσέρι Γκίλχριστ, *Πλανητικός Συμβολισμός στην Αστρολογία*, Ιάμβλιχος 1983
- Καρλ Γιουγκ, *Συγχρονικότητα*, Ιάμβλιχος 1991
- Μπόρις Μουράβιεφ, *Η Γνώση*, Πύρινος Κόσμος 1964
- Γεώργιος Ι. Γκουρτζιεφ, *Όλα και τα Πάντα*, Πύρινος Κόσμος 1992
- *Τα Ερμητικά Κείμενα του Ερμή του Τρισμέγιστου*, Παρασκήνιο 1990

Η Αγωγή της Ψυχής

η θεωρία του Σπυρίδωνα Νάγου για την ανάπτυξη της συνείδησης

*Σεβάσου κάθε άνθρωπο,
γιατί και τούτος μια μέρα
προορίζεται να γίνει θεία ύπαρξη.*

Ο Σπυρίδων Νάγος γεννιέται τον Αύγουστο του 1868 στο Κακούρι της Αρκαδίας και πεθαίνει το 1933. Οι γονείς του είναι ποιμένες. Σε ηλικία 15 χρονών φυλάει και ο ίδιος πρόβατα στις πλαγιές του Αρτεμισίου. Το γεγονός αυτό δεν τον εμποδίζει τις νύχτες να ξενυχτά και να διαβάζει.

Αλλάζει πολλά επαγγέλματα και αναμειγνύεται στις συντεχνίες της εποχής. Πολύ σύντομα προσχωρεί στο *ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ*, φορέα Δημοκρατικών και Σοσιαλιστικών αρχών. Κατόπιν, γίνεται τυπογράφος και κυκλοφορεί το *ΑΡΔΗΝ*, την πρώτη στην Ελλάδα σοσιαλιστική εφημερίδα. Το φύλλο κατάσχεται.

Στα 1900 μειείται στον Τεκτονισμό, όπου αναγνωρίζεται από όλους ως γνήσιος εμπνευσμένος Δάσκαλος με σπάνια ηγετικά προσόντα. Κατορθώνει όσο κανένας από τους συγχρόνους ή τους προγενεστέρους του να σπουδάσει τη γλώσσα του συμβόλου και να την ερμηνεύσει με επιτυχία. Αποκαλύπτει με πειστικότητα το βαθύ περιεχόμενο κάθε αλληγορίας.

Μια συγκριτική μελέτη των σωζόμενων κοσμοθεωριών όλου του κόσμου τον πείθει ότι όλες έχουν την ίδια πηγή. Διαφοροποιούνται

μόνο και παίρνουν ξεχωριστή διατύπωση και μορφή, ανάλογα με το χρόνο και την ικανότητα του κάθε φιλοσόφου. Πιστεύει, όμως, ότι *πηγή όλων των κοσμοθεωριών είναι τα Προελληνικά Μυστήρια.*

Ένα αρκετά μεγάλο μέρος των απόψεων και των πιστεύω του Σπ. Νάγος έφτασαν ως τις μέρες μας, παρά την καταστροφή πολλών εγγράφων κατά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα το 1942.

ΕΝΑ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ;

Το μικρό, όμως, αυτό βιογραφικό δεν θα ήταν πλήρες, αν δεν προσθέταμε την άποψη ή τον ισχυρισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο Σπ. Νάγος είναι ανύπαρκτο πρόσωπο και καθαρά ένα δημιούργημα των Τεκτόνων.

Ο Τεκτονισμός περιλαμβάνει στους κόλπους του «αδελφούς» κάθε θρησκείας. Τα μέλη του τον θεωρούν τον κατεξοχήν προορισμένο από το «θείο Ιωάννη» —όπως αποκαλούν τον Ιωάννη τον Πρόδρομο— να μεταλαμπαδεύσει τον αληθινό Χριστιανισμό στους αιώνες.

Ο Σπ. Νάγος δεν υπήρξε κήρυκας των αληθειών του Ναζωραίου Φοίβου, όπως ονομάζει τον Ιησού Χριστό. Σε κάποιο λόγο του, διευκρινίζει και τονίζει ότι δεν Τον εξετάζει από την άποψη του θρησκευτικού αρχηγού ή της θεολογίας, αλλά από φιλοσοφική πλευρά. Εξάλλου, σε άλλη ομιλία του παραδέχεται την παρακμή της Χριστιανοσύνης και των αρχόντων της οι οποίοι, στο όνομα του Χριστού, θανάτωσαν και αιματοκύλισαν χιλιάδες ανθρώπους.

Ο Χριστός είχε την ειρήνη και την αγάπη ως νόμο της ψυχής Του και γι' αυτό, παρότι ήταν κοινωνικός «επαναστάτης», δεν επέτρεψε στον εαυτό Του και στους μαθητές Του να χύσουν έστω και μία σταγόνα ανθρώπινου αίματος.

Ο μεγάλος Τέκτονας διανοητής τόνισε, ανάμεσα σε άλλα, πως η λέξη *υποκριται* που τόσο συχνά χρησιμοποιούσε ο Χριστός, μπορεί κάλλιστα να αποδοθεί με όλη της την έννοια και με μεγάλη επιείκεια στη χριστιανική ανθρωπότητα. Οι άνθρωποι αυτοί δήλωσαν θεόπνευστοι, «δίδαξαν» και καθιέρωσαν διατάγματα: όχι ό,τι άφησε ως υποθήκες ο Θεός Ιησούς, αλλά ό,τι συλλάμβανε η νοσηρή τους φαντασία.

Ένα σχετικό παράδειγμα είναι η κατάργηση της έννοιας της μετενσάρκωσης. Για πολιτικούς ή άλλους λόγους, η Αυτοκράτειρα Θεοδώρα συγκάλεσε τη, λεγόμενη, Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο το 553 μ.Χ. και κήρυξε ως αιρετικό δόγμα το Νόμο της Μετενσάρκωσης. Μία

άλλη ανάλογη περίπτωση είναι αυτή της Συνόδου της Μασόν (6ος αιώνας μ.Χ.), κατά την οποία οι επίσκοποι συνεδρίασαν για να αποφασίσουν αν τελικά οι γυναίκες έχουν ή όχι ψυχή!... (βλ. Γ. Σιέττος, «Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα. Η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση στην αρχαιοελληνική παράδοση»).

Το ζήτημα της ύπαρξης της ψυχής απασχολεί και απασχολούσε τον άνθρωπο ανέκαθεν. Για τον Σπ. Νάγο, έχει περάσει στη σκέψη του ανθρώπου η θεώρηση ότι η ψυχή είναι άυλη. Αυτό όμως είναι μεγάλο σφάλμα. Η ψυχή δεν συντελέστηκε από κάποια άυλη ουσία. *Η ψυχή είναι μια ατομικότητα, στα πλαίσια της οποίας αυτή ενεργεί, και Αμέριστος ουσία και ως τέτοια είναι αιώνια και προορισμένη σε άπειρη εξέλιξη, η οποία επιτυγχάνεται διαμέσου των συγκροτούμενων οργάνων (σώμα).* Χωρίς τα όργανα από τα οποία αποτελείται ένας οργανισμός, η ψυχή θα βρισκόταν σε παθητικότητα.

Σύμφωνα πάλι με τις δοξασίες που αναφέρονται στα φαινόμενα, των οποίων την αιτία και τις λειτουργίες αγνοούμε, δεν μπορούμε σαφώς να φωτιστούμε ούτε αυτά μπορούν να αποτελέσουν πάγια πίστη για την ύπαρξη ή όχι της ψυχής – πόσο μάλλον για την ύπαρξή της μετά το θάνατο του ανθρώπινου οργανισμού!

Προκειμένου να αναφερθεί ο Σπ. Νάγος στο θέμα αυτό, διευκρινίζει πως δεν εξετάζει τα επίπεδα των ερευνητών ούτε τα φαινόμενα τα οποία αποτέλεσαν θέμα συζήτησης των διάφορων ερευνητών. Και αυτό γιατί συντελούν στη δημιουργία υποκειμενικής γνώσης, που έχει σχέση με την προδιάθεση του ερευνητή και δεν οδηγούν σε αντικειμενικές γνώσεις.

Αν συμβαίνουν όλα αυτά, τότε πώς μπορούμε να μιλήσουμε για την ψυχή; Ο Σπ. Νάγος αντλεί τις γνώσεις του από την αρχαία ελληνική σκέψη και τα κυριότερα Αρχαία Ελληνικά Μυστήρια.

ΜΕΡΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΗΣ ΟΥΣΙΑ

Αγωγή σημαίνει «ανατροφή», «διαπαιδαγώγηση», «εκπαίδευση» και «καθοδήγηση». Είναι ολοφάνερο πως η «αγωγή» κρύβει μέσα της την έννοια της εξέλιξης και της προαγωγής. Για να μπορέσουμε, όμως, να μιλήσουμε περί αγωγής της ψυχής, θα πρέπει πρώτα και πάνω απ' όλα να κατανοήσουμε τι είναι ψυχή και ποια είναι η λειτουργία και ο μηχανισμός της.

Η λύση του ζητήματος προϋποθέτει απελευθέρωση της ανθρώπινης σκέψης από τις κρατούσες δουλείες, περιορισμούς και προκαταλήψεις.

Σύμφωνα πάντα με την αντίληψη του Σπ. Νάγου, τα Ελληνικά Μυστήρια αποκάλυπταν ότι μετά τη διαμόρφωση της γήινης σφαίρας, των κινήσεων και της σύστασής της, δημιουργήθηκε η ψυχή της Γης με τη συνδρομή του Θεού Ήλιου.

Η ψυχή της Γης υπήρξε ο συντελεστής των ζωικών μορφών μέσω της οποίας αυτές εξελίχθηκαν μέχρι τη σύσταση του ανθρώπινου όντος.

Αλλά, ως δούμε τα πράγματα από την αρχή. Το Σύμπαν, με τους οργανωμένους Κόσμους του και τις άπειρες ενέργειές του, «μπήκε»¹ σε λειτουργία από δύο «αΐδιες» ή, αλλιώς, αυθύπαρκτες ουσίες: από εκείνη που αποτελεί το περιεχόμενο του Σύμπαντος και είναι μεριστή, χωρίζεται δηλαδή σε άπειρες ατομικότητες και γι' αυτό ονομάζεται Ατομική ή *Μεριστή ουσία*. Και από την ουσία η οποία είναι το άπειρο περιέχον, εντός του οποίου γίνονται τα πάντα και είναι –σε αντίθεση με τη Μεριστή Ουσία– «συνεχής προς εαυτήν», δηλαδή δεν χωρίζεται σε ατομικότητες, γι' αυτό και την ονομάζουμε *Συνεχή ουσία*. Η Συνεχής ουσία λέγεται και *Μονάδα* επειδή στο σύνολό της δεν χωρίζεται. Ακόμη, της αποδίδεται ο χαρακτηρισμός *Πατήρ* επειδή δημιουργεί με τη Μεριστή όλες τις μορφές των Κόσμων.

Από τη συνεργασία και των δύο αυτών δυνάμεων έγιναν και γίνονται τα πάντα, και τα πάντα είναι προορισμένα σε ατελείωτες δυναμικές μεταμορφώσεις. Μάλιστα, λόγω της «αϊδιότητος» τους, δεν μπορούν να σταματήσουν τις εκδηλώσεις τους στον άπειρο χρόνο.

Μέσα στη Συνεχή ουσία δρα και κινείται το πνεύμα της Φύσης, εκείνο το οποίο έχει εξελιχθεί στους Κόσμους των μαζών των (ουράνιων) σωμάτων και απέκτησε ενεργητικό μέσο (οργανισμό - σώμα) μη υποκείμενο σε φθορά.

Η όλη ενότητα του Σύμπαντος είναι έργο της Συνεχούς ουσίας. Χαρίς αυτήν δεν θα υπήρχε ενότητα ούτε αλληλουχία των ενεργειών του.

Ο παράγοντας *Συνδετικός Λόγος* «ενώνει» την ψυχή και τον οργανισμό (που αποτελείται από Συνεχή ουσία) και τα «βάζει» σε ενότητα λειτουργίας. Την οντότητα (ψυχή - οργανισμός) που έχει προκύψει από την παραπάνω ένωση, τη συντονίζει λειτουργικά προς όλες τις λειτουργίες των ουράνιων μαζών, καθώς και τις ψυχές του γήινου κόσμου προς τους πέραν της ανθρώπινης φύσης πνευματικούς κόσμους.

Η ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΓΗΣ

Όπως προαναφέραμε, μετά' τη λειτουργία του Σύμπαντος από τη Συνεχή και Μεριστή ουσία και μετά την πλήρη διαμόρφωση της γήινης σφαίρας, δημιουργήθηκε η ψυχή της με τη συνδρομή του Ήλιου.

Οι επιδράσεις που δέχτηκε η Γη, μέσω των κινήσεών της, από τις ουράνιες μάζες της πρόσφεραν τη δύναμη να μετατρέψει τα εξελιχθέντα άτομα της Μεριστής (Ατομικής) ουσίας σε ψυχικά πλάσματα.

Οι επιδράσεις, όμως, των ουράνιων μαζών προς τη γήινη μάζα δεν γίνονται ούτε ταυτόχρονα ούτε σε όλα της τα σημεία. Γίνονται κατ'εναλλαγή και σε σημεία τα οποία εφάπτονται με κάθετες νοητές γραμμές προς ορισμένες ουράνιες μάζες.

Η εμφάνιση της ανθρώπινης ψυχής συντελέστηκε, όταν η μάζα της Γης είχε εντελώς διαπλαστεί.

Η ψυχή του ανθρώπου έχει μητέρα τη Γη και Πατέρα τον Ήλιο. Οι ακτίνες του Θείου Ήλιου μετέδωσαν στη μητέρα Γη το σπέρμα της ανθρώπινης μορφής και αφού αυτή «εγκυμόνησε» και το ανέθρεψε, το εκδήλωσε ως ανθρώπινο ον. Έτσι, αναγκαστικά η ψυχή από τη σύστασή της μέχρι την άφιξή της στον ανθρώπινο οργανισμό, ακολούθησε την ίδια μεταμόρφωση που ακολούθησε και η μητέρα Γη μέχρι την τέλεια διαμόρφωσή της.

Ακολούθησε, δηλαδή, την αρχή της καλλιέργειας για τη γονιμοποίηση, την εκδήλωση, την εναρμόνιση και, τέλος, τη μεταμόρφωση των ιδεών σε καρπούς, έτσι ώστε αυτοί να μπορούν να διατηρήσουν τον τύπο του ανθρώπινου οργανισμού, διανοούμενο και δυνάμενο να εκδηλώσει πλήρη αισθήματα.

Για την εξέλιξη της ψυχής υπήρξαν εποχές φθινοπώρου, χειμώνα, άνοιξης και καλοκαιριού. Τα ίδια απαντώνται και στη Φύση με τις ίδιες αναλογίες, αλλά επί διαφορετικών επιπέδων.

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Η αγωγή της ψυχής μπορεί να γίνει περισσότερο αντιληπτή σε μας με βάση την εορτή των Ορφικών αλλά, κυρίως, των Παναθηναίων.

Στις αρχές του φθινοπώρου έρχονταν και παρέμεναν στον παρακείμενο Ναό του Παρθενώνα αγνές παρθένες,² προστατευόμενες της Αθηνάς, και ύφαιναν τον πέπλο της Θεάς της Σοφίας. Οι κόρες αυτές έμεναν εκεί έξι περίπου μήνες για να εκτελέσουν το καθήκον τους υπό

την επιτήρηση Ιερειών του Ναού της Ελευσίνας. Κατά την εορτή, που τελούνταν στις αρχές της άνοιξης, ο πέπλος προσφερόταν στη Θεά.

Η κόρη ύφαινε τον πέπλο με τα πολύχρωμα και ευώδη άνθη της άνοιξης, τον οποίο θα περιβαλλόταν για να αναγορευτεί ως κόρη της Σοφίας.

Οι παρθένες αλληγορούσαν την αγνότητα της ψυχής η οποία, κατά τους μήνες του φθινοπώρου και του χειμώνα, θα δεχόταν το σπέρμα της Θείας ιδεολογίας, θα το καλλιεργούσε και θα το εκδήλωνε μαζί με τα αποτελέσματά του.

Η μεγαλύτερη προσφορά προς τη Θεά Αθηνά που μπορεί να κάνει η ψυχή του ανθρώπου, είναι η *αρμονική και πλούσια ιδεολογική και αισθηματική κατάστασή της*. Η ψυχή που βρίσκεται σε αυτή την κατάσταση απομακρύνεται από το έρεβος και κατευθύνεται προς τις χώρες της αιώνιας γαλήνης. «Αφυπνισθείτε και προχωρήσατε προς τας χώρας του αιωνίου φωτός, όπου ο Θρόνος του πατρός σας Θεού».

Στα Ελευσίνια τελούνταν εορτή κατά τη θερινή τροπή του Ήλιου, την ανάσταση της Κόρης Περσεφόνης σε δόξα του Θεού Διόνυσου του Ελευθερωτή. Η Περσεφόνη ήταν κόρη του Θεού Διός και της Θεάς Δήμητρας. Ήταν, δηλαδή, ζώσα πνευματική ύπαρξη που εξελίχθηκε από τον ανθρώπινο κόσμο στο θείο και περιβλήθηκε με τις δυνάμεις του Διός.

Η Περσεφόνη αλληγορούσε την ψυχή της Γης. Η ψυχή της Γης πέρασε από όλες τις καταστάσεις των τεσσάρων εποχών και, από αυτές, ήρθε προς τον Όλυμπο, τη χώρα της αιώνιας ζωής του Πνεύματος. Προτού έρθει εκεί παντρεύτηκε τον Διόνυσο Ελευθερωτή και, έτσι, έζησε με αυτόν την αιώνια νεότητα και ευθυμία. Ας δούμε πώς έγινε αυτό, πιο αναλυτικά.

Καθώς έμεινε η Περσεφόνη κοντά στη μητέρα της, διαποιόκιλλε με ελεφάντινη βελόνα στον πέπλο της την ιστορία των κόσμων και των Θεών. Με αυτό υποδηλώνει πως κατέχει πάσα γνώση. Στην κατάσταση αυτή μιλάει για τον Έρωτα.

Επί του κυανού και πολυπύχου πέπλου μου διαποιόκιλλω τις αναρίθμητες μορφές των όντων και παντός πράγματος. Αποπεράτωσα την ιστορία των Θεών. Διαποιόκιλλα το τρομερό εκατοντακέφαλο και χιλιόχειρο χάος. Από αυτό προήλθαν τα όντα. Αλλά ποιος τα παράγγειλε όλα αυτά; Ο Πατέρας των Θεών μού το είπε: τα παρήγαγε ο Έρωτας.

Αλλού:

Ο Έρως παρεδρεύει επί πτερωτού οχήματος και τους εξελιγμούς των αθανάτων εις την μίξην των πρωτίστων ουσιών. Αυτός άγει τους θαρραλέους άντρες, τους ήρωες, εκ του βυθού του Χάους εις τας κορυφάς του αιθέρος, γινώσκει τα πάντα, διέρχεται ως το αρχικόν πυρ δι' όλων των κόσμων, κρατεί τα κλείδας του Ουρανού και της Γης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η Κόρη μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως μέσα από τα Μυστήρια εκδηλώνεται η Σοφία, διότι σ' αυτά ο άνθρωπος γυμνάζεται και γίνεται ελεύθερος να ερευνά και τη Φύση και τα προϊόντα της. Συμπεραίνουμε, επίσης, πως ο Έρωτας δεν είναι πρόσωπο, αλλά νόμος που διέπει τις σχέσεις των όντων προς τους άλλους νόμους της Φύσης. Είναι η φυσική δύναμη της ουσίας των κόσμων, στην ύπαρξη της οποίας οφείλουν όλα τα οργανικά όντα το είναι τους.

Αφήνεται να νοηθεί ότι η Κόρη παρασύρεται από τον έρωτα και έρχεται σε μίξη προς τις ουσίες του Κάτω Κόσμου και, εξαιτίας της μίξεως αυτής, γίνεται σύζυγος του Αϊδωνέα, του Θεού του Άδη.

Το μέρος αυτό είναι το σπουδαιότερο, διότι δίνει την αρχή της λύσης του μεγάλου προβλήματος της ανά τους κόσμους τύχης της ανθρώπινης ψυχής. Αλλά, συγχρόνως, είναι και το πιο παρεξηγήσιμο. Η Θεία Κόρη μίχθηκε με τις ουσίες του Άδη. Αλλά τι είναι Άδης;

Κάθε ουσία στον κόσμο η οποία δεν είναι αυτόφωτη είναι Άδης. Κάθε ψυχή η οποία δεν φέρει Φως, μετά το θάνατο του φυσικού της οργανισμού πηγαίνει εκεί όπου υπάρχει η αναλογία της, δηλαδή στον Άδη. Διότι δύο είναι οι χώρες όπου κατοικούν οι ψυχές: ο Όλυμπος και ο Άδης. Οι χώρες του Φωτός και οι χώρες του σκότους. Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το Φως δεν είναι η ψυχή του κόσμου, είναι μέρος της ψυχής του κόσμου. Η μη αρμονία των αισθήσεων προς το Φως επέφερε τη δημιουργία των παθών.

Ο Έρωτας, λοιπόν, οδήγησε την Κόρη, η οποία είναι φωτεινή ψυχή, να κάνει το καθήκον της –να κατέβει στον Άδη– για την εκπλήρωση του Νόμου της Αλληλεγγύης που έχει η φωτεινή ψυχή προς όσες βρίσκονται στο σκοτάδι, προς τους εν δοκιμασία ευρισκομένους ομοίους μας.

Η Κόρη δεν «έπεσε», δεν έκανε κάποιο σφάλμα, αλλά κατέβηκε με τη θέλησή της, γνωρίζοντας ότι μπορεί να ξανα ανέβει με τη λειτουργία και πάλι του ίδιου του Νόμου του Έρωτα.

Και εδώ δημιουργείται μια μεγάλη παρεξήγηση. Όλοι όσοι έχουν αναφερθεί στα Ελευσίνια Μυστήρια ισχυρίστηκαν ότι η Περσεφόνη είναι το σύμβολο της «τέλειας ψυχής» που πέφτει από το Φως στο σκοτάδι, επειδή είχε σχέσεις με τον Έρωτα, και ότι η παραμονή της στον Άδη είναι ο εξιλασμός της. Όλα αυτά δεν είναι παρά βάρβαρες και ανόητες σκέψεις που δηλώνουν άγνοια.

Ο Έρωτας παρεδρεύει στους εξελιγμούς (εξελίξεις) των αθανάτων και στη μίξη των πρωτίστων ουσιών.

Πρωτίστες ουσίες στο ανθρώπινο επίπεδο είναι η μίξη των δύο φύλων, μέσω της σεξουαλικής πράξης. Αλλά, Έρωτας για τους Αρχαίους δεν ήταν μόνο η σεξουαλική πράξη, ήταν ένας νόμος και γενικά μια ολόκληρη φιλοσοφία.

Επανερχόμαστε. Την κάθοδο της Θείας Κόρης παρακολουθεί η μητέρα της Δήμητρα και αποκαλύπτει στους ανθρώπους την καλλιέργεια του σίτου. Ο Διόνυσος αποκαλύπτει το Θείο χυμό του σταφυλιού. Ο σίτος και ο οίνος υπήρξαν τα κατεξοχήν σύμβολα και των Χριστιανικών Μυστηρίων. Στα σύμβολα αυτά κρύβονται οι μεγαλύτερες έννοιες, που έχουν σχέση προς τον πνευματικό κόσμο από τον οποίο ήρθε η Θεά Δήμητρα και ο Διόνυσος. Προφανώς, πρόκειται για πνευματικούς νόμους που ο μυούμενος στα Ελευσίνια έπρεπε να μάθει. Κατά τη γνώμη του γράφοντος, ίσως να πρόκειται για τη Συνεχή και τη Μεριστή ουσία.

Ο Διόνυσος γίνεται σύζυγος της Περσεφόνης, την ελευθερώνει από τη μίξη της με τις ουσίες του Άδη και την αποκαθιστά μεγαλοπρεπώς στον Όλυμπο. Έτσι, ονομάστηκε Διόνυσος Ελευθερωτής. Σε όλα αυτά ενυπάρχει η σημαντική έννοια της αποθέωσης της ανθρώπινης ψυχής και της οριστικής αποχώρησής της από τις χώρες του Άδη.

Σε ό,τι αφορά το Θεό Διόνυσο, του οποίου το έργο είναι να μεταφέρει τις ψυχές από τις δοκιμασίες στη χαρά και την ευτυχία, η σημερινή αντίληψη έχει ξεπέσει δυστυχώς στην εκτίμηση του ανθρώπινου γένους και πάρηκε ως το σύμβολο της οινοποσίας και της αναισθησίας.

Όπως μπορούμε να αντιληφθούμε από τα παραπάνω, τα Μυστήρια της Ελευσίνας υπήρξαν τα θεμέλια του διαφωτισμού της ανθρώπινης ψυχής και υπέδειξαν το δρόμο προς το Φως της σωτηρίας. Αυτός ο δρόμος είναι και η σημαντικότερη Αγωγή που μπορεί να λάβει ο άνθρωπος για την ψυχή του.

Ανάλογη είναι και η περίπτωση Θησέα - Αριάδνης. Η Αριάδνη βοήθησε τον Θησέα με το μίτο της να σκοτώσει τον Μινώταυρο. Κατόπιν ο Θησέας επέστρεψε στην Αθήνα, παίρνοντάς την μαζί του, αλλά την άφησε στην Ανδρο και συνέχισε μόνος του. Αυτό το αντιλήφθηκε ο Διόνυσος, κατέβηκε στο νησί και έκανε την Αριάδνη σύζυγό του.

Η φωτεινή ψυχή της Αριάδνης που γνωρίζει πώς επιτυγχάνεται η αποθέωση, κατέστησε τον Θησέα νικητή. Ο Έρωτας (νόμος) την οδήγησε να κατέβει στο σκοτεινό λαβύρινθο (Αδης) και να βοηθήσει τον Θησέα (Νόμος Αλληλεγγύης).

Το έργο της Αριάδνης εκπληρώνει κάθε ψυχή η οποία είναι φωτεινή και κατανικά τα πάθη της ανθρώπινης φύσης.

Ο Διόνυσος είναι ο αντιλήπτορ των εξαγνισμένων ψυχών από τα μολύσματα της κακίας και ο φυσικός απελευθερωτής τους. Εγκαθιστά τις ψυχές αυτές στις Ουράνιες χώρες όπου και αποτελούν την ακολουθία του. Αλλά για να γίνουν οι ψυχές της Γης Νύμφες, πρέπει να αποβάλουν όλο το ρύπο των παθών που κατακλύζουν τις ψυχές αυτού του κόσμου.

Ιεροφάντης των Μυστηρίων της Ελευσίνας έλεγε:

Εφ' όσον ο άνθρωπος δεν φιλεί τον άνθρωπον
εις τας καθόλου αυτού σχέσεις, έρεβος έχει εις την ψυχή του.

Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ψυχή και συνείδηση είναι το ίδιο πράγμα. Εκείνο που ελέγχει τις πράξεις ή τις σκέψεις μας –όταν αυτές δημιουργούν, είτε για μας είτε για άλλους, θλίψεις, πικρίες ή κάποια δοκιμασία– δεν είναι αυτή καθαυτή η συνείδησή μας, αλλά *το γινόμενο στη συνείδησή μας.* Είναι το ποσό των ιδεών που υπάρχουν μέσα στη συνείδησή μας.

Οι ιδέες αυτές γίνονται εν τη ουσία της συνειδησεώς μας και γίνονται εκ της επιδράσεως την οποία υφίσταται από το περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκονται.

Επομένως, εξαρτάται από το περιβάλλον των ιδεών.

Οι ιδέες είναι ψυχικές δυνάμεις. Από τις ιδέες αυτές εξαρτάται η προαγωγή και η εξέλιξη της ψυχής. Πρέπει, με τη διάνοιά μας, να δημιουργηθεί πραγματική έννοια για κάθε φυσικό πράγμα, καθώς και για τη φυσική του λειτουργία.

Η ουσία της ψυχής δεν είναι άσχετη και ξένη προς τις ουσίες της Φύσης. Έγινε από αυτές και λειτουργεί στον κόσμο τους. Γι' αυτό, οι δυνάμεις τις οποίες διακρίνουμε υπό την έννοια των ιδεών έχουν άμεση σχέση προς αυτές.

Αν χωρίσουμε την ουσία της ψυχής από τις κοσμικές ουσίες, είναι ακατανόητη πλέον και η φύση της και ο σκοπός της για τη δημιουργία των ιδεών της. Αν, πάλι, αποξενώσουμε τις ιδέες της ψυχής από όλες τις λειτουργίες της Φύσης, τότε είναι ακατανόητη η έννοια των ιδεών, διότι αυτές πλέον δεν έχουν αντικειμενικό σκοπό, αφού ο αντικειμενικός σκοπός θα είναι έξω από την ουσία της Φύσης και των λειτουργιών της.

Η ΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ

Οι ψυχές των όντων, για να προάγονται, πρέπει να έχουν ένα ενεργητικό μέσο. Το μέσο αυτό είναι ο οργανισμός τους, το σώμα. Μέσω αυτού παράγονται οι ενέργειες των ψυχών και μεταβάλλονται οι ψυχικές δυνάμεις σε συνειδητές.

Κάθε ενεργητικό μέσο της οντολογικής κλίμακας επιτρέπει στην ψυχή ορισμένες εκδηλώσεις, πέραν των οποίων απαιτείται άλλο ενεργητικό μέσο, πιο εξελιγμένο. Κατόπιν, επέρχεται ο θάνατος και ακολουθεί η δημιουργία άλλου ενεργητικού μέσου. Αμέσως μόλις επιτευχθεί η δημιουργία ενός νέου, τότε αυτός έχει τη δύναμη να διαιώνιζε-ται. Η ψυχή της Φύσης αρχίζει από απλούς οργανισμούς και προάγεται σε τελειότερους.

Πρώτο αίτιο για τη λειτουργία του ανθρώπινου όντος είναι η ψυχή. Δεύτερο είναι το ενεργητικό μέσο και τρίτο το συνειδητό διάμεσο μεταξύ της ψυχής και του ενεργητικού μέσου, ο *Συνδετικός Λόγος*, που ονομάζεται «αστρικό σώμα» από τους Θεόσοφους.

Η ουσία του διαμέσου αυτού κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου μένει πάντα η ίδια. Ούτε εξωθείται ούτε αναπληρώνεται από άλλο διάμεσο. Η ενέργεια όμως αυτή, ανάλογα με τις ψυχικές δυνάμεις και λειτουργίες του οργανισμού, φτάνει μέχρι κάποιο βαθμό και μετά φθίνει (γεράματα) μέχρι που αδρανεύει. Αυτό σημαίνει το θάνατο, εκτός αν άλλα αίτια όπως αρρώστιες, ατυχήματα κ.λπ. φέρουν το τέλος πρόωρα.

Ο θάνατος χωρίζει την ψυχή από το ενεργητικό μέσο. Αλλά θάνατος σημαίνει μεταμόρφωση: «Ουδέν απόλλυται διότι το παν μεταμορφούται».

Η ψυχή μετά το θάνατο παραμένει σε παθητικότητα και από εκεί ακολουθεί νέα ενσωμάτωση.

Έρχεται να εγκατασταθεί σε νεο-σηματιζόμενο ενεργητικό μέσο (έμβρυο) που βρίσκεται μέσα σε άλλο άρτιο οργανισμό (μητέρα) και που υπάρχει μέσα σε αυτό ψυχή (της μητέρας). Για να ενωθεί η ψυχή με το νεο-σηματιζόμενο ενεργητικό μέσο πρέπει, απαραίτητα, να έχει διαπλασμένα τα στοιχειώδη του όργανα, πράγμα που γίνεται κατά τις αρχές του τέταρτου μήνα περίπου της κυοφορίας του.

Η ψυχή ενσωματώνεται δια του Συνδετικού της Λόγου και θα ενωθεί πρώτα με την καρδιά του κυοφορούμενου και μετά με τον εγκέφαλο. Κατόπιν, θα ενωθεί με το κέντρο αναπαραγωγής των ενεργητικών μέσων και ακολουθούν τα υπόλοιπα όργανα.

Κατά την ώρα της ενσωμάτωσης, η ψυχή βρίσκεται υπό την επίδραση Ουράνιων σωμάτων, οπότε διαμορφώνονται αισθήματα και ιδέες.

Επομένως, το συνδετικό μέσο ψυχής και οργανισμού διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο. Συνεπώς, η ρύθμιση και η λειτουργία της κάθε ανθρώπινης ψυχής, η δεκτικότητα για πρόοδο και η εξέλιξή της σε σχέση με άλλες είναι διαφορετική. Οι Ουράνιες, λοιπόν, αυτές επιδράσεις είναι οι «νηπιαγωγοί» για την αγωγή της ψυχής στον οργανισμό.

Τέλος, λαμβάνει χώρα η έξοδος του νεο-σηματιζόμενου ενεργητικού μέσου από τη μητέρα: η γέννηση. Το παιδί δέχεται και αυτό επιδράσεις από τα ουράνια σώματα και, κατά συνέπεια, ορισμένη ενεργητική δύναμη της Συνεχούς Ουσίας, η οποία πρώτη θα έρθει σε επαφή με τις δυνάμεις της ψυχής του.

Η αγωγή συνεχίζεται τώρα πλέον, κυρίως, από τη μητέρα, αλλά και τον πατέρα του παιδιού. Το γύρω περιβάλλον παίζει σημαντικό ρόλο, όπως επίσης το σχολείο, η παιδεία, η κοινωνία που θα μεγαλώσει.

Μόλις φτάσει σε ηλικία που μπορεί συνειδητά να πάρει αποφάσεις συμβάλλει, ή όχι, στην αγωγή της ψυχής του, αφ' εαυτού του.

Ένα απλό παράδειγμα είναι οι τροφές. Είναι το πιο ουσιαστικό ζήτημα που αφορά τη ζωή του ανθρώπου, από τη στιγμή που γεννιέται. Είναι οι κατεξοχήν πηγές από τις οποίες ο άνθρωπος μπορεί να «πάρει» τις πολυτιμότερες δυνάμεις της Φύσης προς το σκοπό της προαγωγής των διανοητικών και ψυχικών του δυνάμεων.

Γενικότερα, οι διάφορες ουσίες που εισάγονται στον ανθρώπινο οργανισμό ποτέ δεν πρέπει να διαταράσσουν τη λειτουργία του αισθησιακού τους συστήματος, διότι στην αντίθετη περίπτωση, η ευρισκόμενη Συνεχής Ουσία θα καθίσταται απόλυτα αρνητική στις σχέσεις

της προς αυτές αλλά και προς τον ίδιο το Συνδυατικό Λόγο ψυχής και ενεργητικού μέσου. Όταν συμβαίνει αυτό, προκαλείται αδράνεια και στην ψυχή και στις εκδηλώσεις της.

Προσοχή χρειάζεται και στο πώς καταναλώνει την ενέργειά του για να εξελίξει τις δυνάμεις του, ώστε να καταστεί ελεύθερος και να κάνει ελεύθερη χρήση των διανοήσεών του.

Το ανθρώπινο ενεργητικό μέσο είναι μια από τις αρτιότερες οργανώσεις. Οι δυνάμεις της ψυχής εμφανίζονται σε αυτήν υπό τις ιδιότητες της Βούλησης και της Θέλησης. Αυτές ρυθμίζονται από άλλες ψυχικές δυνάμεις που, κατά τη λειτουργία της ανθρώπινης φύσης, μεταβάλλονται σε Ιδέες. Οι Ιδέες στην ανθρώπινη φύση συγκροτούν τις γνώσεις και γίνονται αυτές περισσότερο συνειδητές. Αναλόγως των εν ενεργεία ιδεών του ανθρώπου, ρυθμίζεται η Βούληση και η Θέλησή του.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως ένα αρκετά μεγάλο μέρος για την Αγωγή της Ψυχής του ανθρώπου βρίσκεται στα ίδια του τα χέρια.

Αλλά από μια ματιά στην ανθρώπινη κοινωνία θα συμπεράνουμε σατάλη των ανθρώπινων δυνάμεων προς απόκτηση κοινωνικού και υλικού πλούτου. Η οκνηρία και ο χωαδερφισμός καταστρέφουν επίσης το ενεργητικό του μέσο, το προορισμένο να εργάζεται για τη μετατροπή των φυσικών ουσιών στα αναγκαία του ανθρώπινου βίου. Προλήψεις και δεισιδαιμονίες όχι μόνο υποβιβάζουν τον άνθρωπο πνευματικά, αλλά και τον εκφυλίζουν σωματικά. Ο άνθρωπος γερνάει και πεθαίνει πρόωρα.

Αν μπορούσε να γνωρίζει πώς να μεταχειρίζεται για τον εαυτό του ό,τι έχουν ανάγκη τα όργανά του προς δράση, κίνηση και διάνοηση, ο βίος του θα ήταν μακρύτερος και απαλλαγμένος από πολλά δεινά και βάσανα.

Για να καταφέρει να φτάσει στις αρχικές του δυνατότητες, πρέπει να αποβάλει όλα τα πάθη, να ημερώσει την ψυχή του και να εκδηλώσει αγάπη προς τους πάντες και τα πάντα.

Όπως είπε ο Σπ. Νάγος:

Τον ενάρετο και τον σοφό ενισχύουν οι δυνάμεις της φύσεως, για να μπορεί να εναρμονίζεται προς τους νόμους της. Όσους ποθούν και θηρεύουν την αλήθεια, η αλήθεια τους ποδηγετεί και τους φωτίζει. Ο Ουρανός τους εμπνέει και τους οδηγεί για να βρουν το δρόμο που άγει στην αληθινή πραγματικότητα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Φύση παρέχει στον άνθρωπο όλα τα μέσα και τις δυνάμεις εκείνες, οι οποίες θα ανυψώσουν την πνευματική του κατάσταση και θα τον καταστήσουν κοινωνικώς ευδαίμονα, αν αφήσει τη λογική του να εργαστεί ελεύθερα και αντιληφθεί την αγωγή που ήδη δέχεται (και που περιγράψαμε ως τώρα), αλλά και αυτήν που μπορεί συνειδητά πλέον να ακολουθήσει.

Αλλά ο άνθρωπος, μάλλον, δεν θέλει να καρπωθεί τα βιώματα αυτά. Αφήνεται να υποδουλώνεται στις διαθέσεις των άλλων. Έχει εκτραπεί από τη σωστή αγωγή της ψυχής του και, συγχρόνως, καταστρέφει το ίδιο του το περιβάλλον και τη Φύση όπου ζει. Δημιούργησε, έτσι, μια κοινωνία η οποία του παρέχει κάθε στιγμή απειρία δοκιμασιών. Όλα αυτά είναι προϊόντα 1.600 χρόνων Μονοθεϊσμού.

Στο Μονοθεϊσμό δεν υπάρχει νομοτελειακά αυθύπαρκτη ψυχή, ενώ η Φύση και το περιβάλλον αποτελούν κτίσμα του ενός Θεού. Διότι όλα εξαρτώνται από το Απόλυτο του Θεού. Τίποτε νομοτελειακό δεν υπάρχει στον Κόσμο διότι, αν υπήρχε, θα έθιγε την κύρια αυτή ιδιότητα του Θεού ο οποίος, αναγκασμένος να δέχεται την ύπαρξη αθάνατων ψυχών, θα ήταν ένας Θεός περιορισμένος από νόμους.

Ο Σπυρίδων Νάγος είπε:

Όποιος λατρεύει το Παν, λατρεύει και το μέρος. Όποιος λατρεύει μόνο μία προσωπικότητα όσο ισχυρά και αγαθή και αν είναι αυτή, υποτιμά το σύνολο.

Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως η Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος

αναθεμάτισε και αυτόν τον Ωριγένην, και Δίδυμον, και Ευάγριον, και τα μισαρά αυτών δόγματα, οίτινες εφλυάρουν (ανάμεσα σε άλλα) ότι «αι ψυχαί έχουν να αναστηθούν γυμναί χωρίς σώματα, και άλλα κακόδοξα». Χώρια πως για την ψυχή πρώτη φορά μίλησε μια τοπική σύνοδος στα 1672 στα Ιεροσόλυμα. Ακόμα και σήμερα μιλάμε για «ανάσταση νεκρών».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι χρονικοί προσδιορισμοί είναι εντελώς συμβατικοί και δεν έχουν κανένα απολύτως νόημα στις έννοιες που περιγράφουμε.
2. Η παρθενία, στα αρχαία χρόνια, δεν είχε καμία σχέση με τη σημερινή

έννοια. «Παρθένος» δεν ήταν η γυναίκα που δεν έχει σεξουαλικές επαφές, αλλά αυτή που δεν έχει παντρευτεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Τεκτονικές Ομιλίες Σπύρου Νάγου 1904-1933*, τόμοι α΄, β΄, γ΄, Εκδόσεις Διδώρου Καρυδάκη 1978 & 1980
- Νάγος Σπύρος, *Ο Κάτοικος του Σύμπαντος*, Εκδόσεις Διδώρου Καρυδάκη 1987
- Βλάσης Γ. Ρασσιάς, *Υπέρ της των Ελλήνων Νόσου*, Εκδόσεις Διππετές
- Περιοδικό *NEXUS* τεύχος 11, 2001, συνέντευξη με τον Ιωάννη Φουράκη

Ο Εραστής και ο Ερωμένος

ο δρόμος της συμφιλίωσης της ψυχής με το Θεό στο Σουφισμό

Aν και οι αυταρχικές τάσεις που εκφράζονται μέσα από τη γλώσσα της υποταγής στο Θεό την οποία αναπαράγει ο κόσμος του Ισλάμ, δεν επιτρέπει διαφορετικές οπτικές της θρησκευτικής αλήθειας, παρ' όλα αυτά είναι και ένας συμβολικός κόσμος που παρουσίασε πάρα πολλές τάσεις διαφοροποίησης.

Σύμφωνα με το μεγάλο θεωρητικό του ισλαμικού κόσμου, τον Αμπού 'Αμπντ αλ Ραχμάν αλ Σουλαμί, ο οποίος έζησε στο Ιράν το 10ο αιώνα μ.Χ. και έγραψε μια συλλογή με βίους αγίων του Σουφισμού, ο όρος Σούφι δεν εμφανίζεται από την Εποχή του Μαάμεθ, αλλά δημιουργήθηκε αργότερα για να δηλώσει μια από αυτές τις τάσεις διαφοροποίησης μέσα στους κόλπους του ισλαμικού συμβολικού κόσμου.

Ο Ανσαρί, ο οποίος πέθανε το 1089 και υπήρξε μεταφραστής του Σουλαμί στα Περσικά, σημειώνει ότι ο πρώτος άνθρωπος που αποκαλέστηκε «Σούφι» ήταν ένας Σύριος με το όνομα *Αμπού Χασίμ αλ-Σούφι* που πέθανε το 767 μ.Χ. – αν και παρατηρεί ότι και πριν από αυτόν υπήρχαν άγιοι που ζούσαν ασκητικά, λιτά, ώστε να μπορέσουν να βαδίσουν το μονοπάτι της υποταγής στο Θεό (Ernst 2001: 43).

Όταν οι νίκες των αραβικών στρατευμάτων προκάλεσαν τη δημιουργία μεγάλων αυτοκρατορικών αυλών που τις χαρακτήριζε ο πλούτος, η δύναμη και η τρυφή, πολλοί ήταν εκείνοι που βάδισαν

προς ένα ασκητικό και λιτό είδος ζωής και πειθάρχησαν σε αυστηρές ασκήσεις διαλογισμού. Αλλωστε η αραβική λέξη *saif*, που επέλεξαν για να αυτοπροσδιοριστούν, σημαίνει το μαλλί που χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν τα λιτά τους υφάσματα.

Από το πλήθος των αυτοπροσδιορισμών και των ετεροπροσδιορισμών αυτής της παράδοσης θέλουμε να θυμηθούμε έναν άλλο μεγάλο θεωρητικό του Ισλάμ, τον Κουσαύρι, που πέθανε το 1074 και που δίνει τον ορισμό του Σουφισμού χρησιμοποιώντας τον όρο *ψυχή*:

Σουφισμός σημαίνει να εμπιστευτείς την ψυχή σου στο Θεό για να τη διαθέσει όπως θέλει εκείνος. Ernst 2001: 45

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι το κείμενο που ακολουθεί είναι ένα εκτεταμένο σχόλιο αυτής της φράσης, η οποία περιέχει και τις λέξεις - κλειδιά του θέματός μας: *ψυχή*, *θεός*, *εμπιστοσύνη*, *θέληση*. Πριν, όμως, φτάσουμε στην ανάλυση του συγκεκριμένου θέματος, θα κάνουμε μια μικρή αναδρομή, ώστε να επιχειρήσουμε να το τοποθετήσουμε μέσα στην τοπογραφία και την ιστορία των συμβολικών κατασκευών που σχετίζονται με αυτό.

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Η ανάπτυξη του συμβολικού επικοινωνιακού κώδικα ή, με κάπως πιο φιλοσοφική ορολογία, ο χωρισμός της Έννοιας από το Πράγμα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σύσταση της συνείδησης του ανθρώπου ως συνείδησης του χρόνου. Σε αντίθεση με την προηγούμενη ζωική κατάσταση, στην οποία τα πάντα βιόνονταν μέσα στην αμεσότητα του παρόντος, τώρα ο άνθρωπος μπορούσε να έχει επίγνωση της ροής του χρόνου, δίχως να είναι τυφλά βυθισμένος σε αυτήν.

Με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος έγινε το μοναδικό ον που συνειδητοποίησε το θάνατό του, κατάλαβε ότι πεθαίνει. Ο νεκρός πρόγονος ή ο σκοτωμένος σύντροφος δεν ήταν πια κάτι που χανόταν μέσα στη λήθη, αλλά κάτι που παρέμενε ζωντανό μέσα στη μνήμη. Σε αυτή τη ζωντανή μνήμη του χαμένου συντρόφου και του νεκρού προγόνου, θα λέγαμε ότι ανάγει την καταγωγή της η συμβολική κατασκευή (*symbolic construction*) που συναντάται με διάφορα ονόματα μέσα στους ανθρώπινους πολιτισμούς και η οποία στα Ελληνικά είναι γνωστή με τον όρο *ψυχή*.

Διαίωνιση της Συλλογικής Ζωής

Οι συμβολικές κατασκευές της ψυχής συναντιούνται αρχικά να είναι φτιαγμένες με όρους, που έχουν σχέση με την *αναγέννηση* και τη *διαίωνιση της συλλογικής ζωής των κοινωνιών*, όρους που συνδέονται με τις ελπίδες και τους φόβους επιβίωσης της κοινότητας και είναι χρωματισμένοι έντονα με το στοιχείο της συναλλαγής. Οι ψυχές είναι οι ψυχές των προγόνων, οι οποίες ύστερα από μια κάποια παραμονή στη χώρα των νεκρών επιστρέφουν στη χώρα των ζωντανών και εισέρχονται σε διάφορες οντότητες που μπορεί να είναι άνθρωποι, ζώα, αλλά και φυτά ή άλλα φυσικά στοιχεία, όπως το νερό, ο Ήλιος, η Σελήνη ή τα αστέρια. Οι μεγάλες ετήσιες γιορτές και οι διάφορες λατρευτικές τελετές αυτών των πολιτισμών έχουν ως σκοπό να εξασφαλίζουν αυτή την επιστροφή των ψυχών και, μάλιστα, με έναν τέτοιο τρόπο που θα είναι προς όφελος της επιβίωσης της κοινότητας, καθώς κάθε φορά αυτή διακυβεύεται και εξαρτάται από τις διαθέσεις με τις οποίες θα επιστρέψουν οι ψυχές.

Στους κόλπους των ιερατειών που δημιουργήθηκαν στις μεγάλες πόλεις της Ανατολής κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της πρώτης χιλιετίας π.Χ. (Ηλιούπολη στην Αίγυπτο, Βαβυλώνα στη Μεσοποταμία, Ιερουσαλήμ στην Παλαιστίνη) συναντάται μια σοβαρή μετατόπιση στο χαρακτήρα των συμβολικών κατασκευών της ψυχής.

Σωτηρία της Ψυχής

Η χώρα των ψυχών, που στα περισσότερα αρχαϊκά συμβολικά συστήματα αποτελούσε ένα είδος σταθμού ή μια αναπόφευκτη καταδίκη, τείνει τώρα να θεωρηθεί *έσχατο πεπραμένο*, ο χαρακτήρας του οποίου μπορεί να καθοριστεί από τη γήινη ζωή του ανθρώπου. Η ανταπόκριση των ανθρώπων στις απαιτήσεις των τελετουργικών συστημάτων των διάφορων ιερατειών γίνεται καθοριστική για τη διάκριση των ψυχών ανάμεσα σε εκείνες που εισέρχονται στο ουράνιο βασίλειο και σε εκείνες που δεν απολαμβάνουν τα ουράνια αγαθά. Η ποιότητα της ουράνιας ζωής που έχει η ψυχή ενός ανθρώπου καθορίζεται από την αποτελεσματικότητα των τελετουργιών, στις οποίες ανταποκρίθηκε κατά τη διάρκεια της γήινης πορείας του.

Η μετατόπιση αυτή στην κατασκευή της μεταθανάτιας πορείας της ψυχής έφτιαξε και ένα νέο άνθρωπο, ο οποίος δεν είχε πια ως πρωταρχική θρησκευτική του μέριμνα τη διαίωνιση της συλλογικής ζωής,

αλλά την εξασφάλιση της καλής μεταθανάτιας τύχης της δικής του ψυχής, τη σωτηρία της ψυχής του.

Η λέξη *σωτηριολογία* (soteriology) αποτελεί μια διεθνή όρο της επιστήμης των θρησκειών και αναφέρεται σε εκείνες τις αφηγήσεις, οι οποίες έχουν ως περιεχόμενο την εξασφάλιση εκ μέρους του ανθρώπου ως ατόμου μιας αιώνιας και ευτυχισμένης μεταθανάτιας κατάστασης. Οι αφηγήσεις αυτές χαρακτηρίζονται σωτηριολογικές στο βαθμό που διαφοροποιούνται από άλλες, στις οποίες η μεταθανάτια πορεία είναι κοινή για όλους τους νεκρούς, χωρίς ποιοτικές διαφοροποιήσεις και ιεραρχικά ταξινομημένες αποχρώσεις. Μη σωτηριολογικές αφηγήσεις έχουμε, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις που αναφέραμε της αέναης μετενσάρκωσης των προγόνων ή της παραμονής τους σε μια χώρα του θανάτου από την οποία μπορούν να επιστρέφουν κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου (βλ. Μέρος Πέμπτο: Το Ταξίδι της Ψυχής).

Ως δεύτερο αναγνωριστικό στοιχείο των σωτηριολογικών αφηγήσεων μπορούμε να αναφέρουμε το γεγονός ότι οι διαφορετικές αποχρώσεις της μεταθανάτιας κατάστασης εξαρτώνται από κάποια ηθικού χαρακτήρα προθανάτια πρακτική. Με αυτόν τον τρόπο, αφηγήσεις που δεν συνδέουν τις διαφορετικές μεταθανάτιες καταστάσεις με διαφορετικούς τρόπους προθανάτιας ηθικής πρακτικής (όπως συμβαίνει με τις αφηγήσεις των Ατζέκων, όπου ο μεταθανάτιος τόπος κατοικίας του νεκρού εξαρτάται από τον τρόπο του θανάτου του, ή με τις αφηγήσεις των αρχαίων Ελλήνων, όπου στη μεταθανάτια τύχη του νεκρού έπαιζαν ρόλο τα κτερίσματα από τα οποία συνοδευόταν), δεν μπορούν να χαρακτηρίζονται σωτηριολογικές.

Στις πρώιμες σωτηριολογίες η ηθική πρακτική, με την οποία συνδεόταν η αιώνια μεταθανάτια ευδαιμονία, δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η συχνή συμμετοχή του πιστού στις τελούμενες από το ιερατείο θυσιαστικές τελετές και η μεταθανάτια ευδαιμονία της ψυχής είχε σαφώς υλικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, καθώς η σωτηρία της ψυχής συνδέθηκε με τη συμμετοχή και την ανταπόκριση του πιστού στις τελετουργίες του ιερατείου και την υποταγή του στους θρησκευτικούς νόμους, η μεταθανάτια τρυφή της ψυχής έμοιαζε με μια κατάσταση που δεν διέφερε σχεδόν καθόλου από αυτήν που μπορούσε να γνωρίσει κανείς μέσα στο παλάτι ενός άρχοντα φεουδάρχη.

Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα μιας τέτοιου είδους σωτηριολογίας της ψυχής θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την πρώιμη ινδική

σωτηριολογία όπως αποτυπώνεται στις *Βέδες*, την πρώιμη ζωροαστρική σωτηριολογία όπως αποτυπώνεται στην *Αβέστα* ή την ιουδαϊκή σωτηριολογία όπως αυτή αποτυπώνεται στην ιερατική πηγή της *Πεντατεύχου*.

Σε αυτού του είδους τη σωτηριολογία της ψυχής θα μπορούσαμε να εντάξουμε και την –σαφώς μεν χρονικά μεταγενέστερη, δομικά δε παρόμοια– μουσουλμανική σωτηριολογία που καθιέρωσε το *Κοράνιο* και ο Μωάμεθ στον αραβικό κόσμο από τον 6ο αιώνα μ.Χ. Η ψυχή του Μουσουλμάνου κρίνεται με βάση το κριτήριο της τήρησης της καθημερινής προσευχής (σαλάτ), της ελεημοσύνης, της νηστείας του Ραμαντάν και του προσκυνήματος στη Μέκκα, καθώς και την ημέρα της Κρίσης και της ανάστασης των νεκρών, κατά την οποία όσοι δικαιωθούν θα πάνε στον Παράδεισο, ενώ οι υπόλοιποι θα γευτούν την καταδίκη της Κόλασης. Οι δε υλικοί όροι με τους οποίους κατανοούνται οι δύο αυτοί μεταθανάτιοι «τόποι» της ψυχής δεν περνούν απαρατήρητοι από την προσοχή και του πιο ανυποψίαστου αναγνώστη του *Κορανίου*.

Η ΜΥΣΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΟΥΦΙΣΜΟΥ

Η εμφάνιση των ασκητών κατά τη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας π.Χ. στη Μέση Ανατολή και στην Ινδική Χερσόνησο συνδέεται με μία ακόμη μετατόπιση των συμβολικών κατασκευών της ψυχής. Η σωτηρία της από μια απροκάλυπτη, ηδονοθηρική και δίχως τέλος ικανοποίηση κάθε υλικής επιθυμίας, γίνεται μία κατάσταση ένωσης με το Θεό και απάρνησης κάθε γήινης επιθυμίας και θέλησης, που μπορεί να εμποδίσει ή να κλονίσει αυτή την ένωση και την παράδοση της ψυχής στο θέλημα του Θεού.

Όταν απομακρυνθούν όλες οι επιθυμίες από τις οποίες αρπάζεται η ψυχή του ανθρώπου, όταν σπάσουν όλοι οι γήινοι δεσμοί της ψυχής, τότε το θνητό γίνεται αθάνατο και σ' αυτή τη ζωή βρίσκει το Θεό. Το καινούργιο και εντελώς διαφορετικό που εισάγεται με αυτόν τον τρόπο είναι ότι η πληρότητα της ψυχής δεν έχει πια υλικά χαρακτηριστικά, καθώς η ύλη αναγνωρίζεται ως κάτι αναπόφευκτα συνδεδεμένο με την έλλειψη. Τρωξ και πάλι πεινάς. Πίνεις και πάλι διψάς. Ο εγκόσμιος βίος γίνεται αντικείμενο άρνησης από την ψυχή που επιθυμεί την ένωση και την παράδοσή της στο Θεό. Έτσι, γεννιέται ο ασκητής και η ασκητική ψυχή.

Ο ασκητής, εκείνος δηλαδή που στο όνομα μιας απόλυτης πληρότητας τη δηλώνει συμβολικά ως ένωση με το Θεό και εγκαταλείπει την κοινωνική ζωή, είναι ένα νέο είδος ανθρώπου που γεννιέται στην Ινδία και τη Μέση Ανατολή κυρίως κατά το δεύτερο μισό της πρώτης χιλιετίας π.Χ. Ένα είδος ανθρώπου που κοιτάζει με αποστροφή ανάγκες όπως ο ύπνος, το φαγητό, το ποτό, το σεξ, η κοινωνική καταξίωση και δύναμη.

Η σωτηρία για τον ασκητή, όπως γράφει ο Λουί Ντυμόν (Louis Dumons), ταυτίζεται με την

απελευθέρωση από τα δεσμά του βίου, έτσι όπως τον ζούμε στον κόσμο αυτό.

Ντυμόν 1988: 42

Είναι ο άνθρωπος που φεύγει στην έρημο, που ζει πάνω στα δέντρα ή μέσα στους θάμνους, που μένει νηστικός, που αδυνατίζει το σώμα του, που διαλογίζεται. Και όλα αυτά γιατί; Για να πετύχει την ένωση της ψυχής του με το Θεό. Διαφορετικά, θεωρεί τον εαυτό του καταδικασμένο μέσα στη δυστυχία της ελλειπτικής, φθαρτής και πρόσκαιρης υλικής ζωής και της αιώνιας Κόλασης.

Αυτόν τον άνθρωπο βλέπουμε να εμφανίζεται με τη μία ή την άλλη παραλλαγή στις διάφορες μυστικιστικές παραδόσεις των μεγάλων θρησκειών.

Ο Σουφισμός είναι ακριβώς το μυστικιστικό και ασκητικό πρόσωπο του Ισλαμισμού. Ένας θρησκευτικός δρόμος που ζει μέσα και κάτω από τα σύμβολα της ενότητας της ψυχής με το Θεό μέσω της άσκησης και της γνώσης ή, για να επαναλάβουμε τα λόγια του Κουσαύρι:

Σουφισμός σημαίνει να εμπιστευτείς την ψυχή σου στο Θεό για να τη διαθέσει όπως θέλει εκείνος.

Ο Διαλογισμός της Ψυχής

Μπορεί ο ασκητισμός των χριστιανών μοναχών και η κυκλοφορία των νεοπλατωνικών ιδεών να έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην ιστορία του Σουφισμού, όμως οι βασικοί όροι της μυστικιστικής ψυχολογίας του μπορούν να αναζητηθούν μέσα στο ίδιο το Κοράνιο (Ελιάντε 1992: 185).

Τα Αραβικά του Κορανίου χρησιμοποιούν μια ευρεία γκάμα όρων για τις διαφορετικές όψεις της ψυχής. Η κατώτερη από αυτές είναι η

ψυχή του ζώου (nafs), η οποία, όπως παρατηρεί ο Ερνστ, πολλές φορές ισοδυναμεί με την ιδέα της σάρκας που συναντάμε στις επιστολές του Παύλου στην *Καινή Διαθήκη* (Ernst 2001: 69). Η ψυχή, σε αυτή την περίπτωση, είναι η ζωντανή πνοή που μοιράζονται άνθρωποι και ζώα, και έχει την ικανότητα να πράττει το κακό (*Κοράνιο*, 12: 53). Έχει τη δυνατότητα να αφυπνιστεί και να γίνει μια γαλήνια ψυχή που θα επιστρέψει στον κύριό της:

Ψυχή εν ειρήνῃ ἐπίστρεψε στον κύριό σου, ευχαριστημένη, μ' έχεις κι εμένα ευχαριστήσει. Γίνε κι εσύ ένας από τους υπηρέτες μου και μπες στον Παράδεισό μου.

Κοράνιο, 89: 27-30

Ο ίδιος ο Μωάμεθ μπορεί να ζούσε τη ζωή του οικογενειάρχη και του πολιτικού ηγέτη, όμως οι Σούφι έχουν την τάση να τονίζουν την απόσυρσή του για 40 ημέρες στο σπήλαιο του όρους Χίρα, έξω από τη Μέκκα, για να διαλογιστεί. Θεωρούν, δηλαδή, ότι μέσα στο ίδιο το *Κοράνιο* υπάρχει η εντολή της άσκησης του ντχικρ, του διαλογισμού της ψυχής ή της επίκλησης του Θεού (*Κοράνιο*, 13: 28 & 33: 14). Σύμφωνα με τις συνθήκες των Σούφι, το ντχικρ συνοδεύτηκε σταδιακά από τη χρήση ενός ροζαρίου, από τον αναπνευστικό έλεγχο, από μουσική και εκστατικούς χορούς όπως αυτούς των περιστερόμενων δερβίσηδων της παράδοσης του Τζαλάλ αλ-Ντιν Ρουμί (1207-1273).

Αλλά αν υπάρχει κάτι από τη ζωή του Προφήτη που έγινε μοτίβο της μυστικιστικής εμπειρίας των Σούφι αυτό είναι η *αφήγηση της ανάληψης του Προφήτη*, η οποία εμπλουτίστηκε ενσωματώνοντας ευρέως γνωστές στο χώρο της Μέσης Ανατολής αφηγήσεις ανάληψης, προερχόμενες τόσο από τον εβραϊκό μυστικισμό όσο και από τις ελληνικές παραδόσεις περί ανόδου των ψυχών μέσα σε μία κλίμακα ιεραρχημένων οντολογικών επιπέδων.

Τελικά, η κληρονομιά του Προφήτη είναι αρκετά αμφισβητούμενη, καθώς οι πολιτικοί ηγέτες του μουσουλμανικού κόσμου τείνουν να τον βλέπουν ως πρότυπο του τέλει ηγέτη, οι «ορθόδοξοι» Μουσουλμάνοι ως πηγή του αυθεντικού νόμου, ενώ οι Σούφι ως τον αγαπημένο του Θεού που είναι διαθέσιμος για όλους, ώστε να τους οδηγήσει στη μυστικιστική ένωση. Σε παραδόσεις που θεμελιώνουν την εγκυρότητά τους στην αυθεντία του ιδρυτή, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι υπάρχουν τόσοι διεκδικητές της κληρονομιάς του Μωάμεθ.

Στις παραδόσεις τις σχετικές με την κοινότητα του Μωάμεθ βρίσκουμε και μερικούς πιστούς, στο πρόσωπο των οποίων αρκετοί διακρίνουν τους πρώτους Σούφι. Την εποχή των πρώτων χαλίφηδων και των κατακτήσεών τους, υψώνονται ήδη φωνές διαμαρτυρίας εναντίον της αλλοίωσης των ηθών και των συνηθειών και τίθεται το ζήτημα, αν θα πρέπει να ακολουθήσει κανείς το μονοπάτι της ανταπόκρισης στις τελετουργικές υποχρεώσεις ή εκείνο του διαλογισμού και της εσωτερικής εμπειρίας.

Όταν το χαλιφάτο μετέφερε την έδρα του από την άγρια αραβική έρημο στη Δαμασκό, η διαμάχη ανάμεσα στην τάση για υλικές απολαύσεις και στην αντίδραση σε αυτήν έγινε ακόμη πιο έντονη. Ο Χασάν αλ-Μπασρί (†728), ένας από τους πρώτους μουσουλμάνους ασκητές που είχε πάντα την έγνοια της κρίσης του Θεού και αντιδρούσε έντονα εναντίον της υλιστικής τάσης του κόσμου, βρίσκει μια δικαιολογία για την αγωνία του στο ίδιο το χαντήθ του Προφήτη:

Αν γνωρίζατε ό,τι γνωρίζω, θα γελάγατε λιγότερο και θα κλαίγατε περισσότερο.

Ελιάντε 1992: 186

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΟΥΦΙΣΜΟΥ

Στο επίκεντρο της πρακτικής των Σούφι, που καθιερώθηκε στους επόμενους αιώνες, βρίσκεται η σχέση ανάμεσα σε Δάσκαλο και μαθητή. Η σχέση αυτή κατά καιρούς έχει διατυπωθεί με πολλούς τρόπους, αρκετοί από τους οποίους κάνουν χρήση και του όρου *ψυχή*. Έτσι ο Αμπού Χαφ Σουχραβαρντί γράφει:

Η κατάσταση μεταβιβάζεται από το Δάσκαλο στο μαθητή, επειδή κάνουν συντροφιά και επειδή ο μαθητής ακούει τους λόγους του Δασκάλου. Αυτό ισχύει μόνο για το μαθητή ο οποίος εμπιστεύεται τον εαυτό του στο Δάσκαλό του, ο οποίος αποβάλλει την επιθυμία της ψυχής και εκμηδενίζεται μέσα στο Δάσκαλό του παρατιτούμενος από τη δική του βούληση.

Ernst 2001: 155

Όλος ο ψυχικός κόσμος του μαθητή καθοδηγείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποβάλει κάθε άλλη επιθυμία εκτός από αυτή να μοιάσει στο Δάσκαλό του. Γι' αυτό και ο μαθητής αποκαλείται *murid*, «αυτός που επιθυμεί», και ο Δάσκαλος *murad*, «αυτός που επιθυμούν». Προς τα

τέλη του 8ου αιώνα, οι ομάδες των μαθητών που άρχισαν να συγκεντρώνονται γύρω από μεγάλους Δασκάλους και οι κοινές κατοικίες εξελίχθηκαν στα πρώτα μοναστήρια των Σούφι (ριμπάτ). Από το 12ο αιώνα πολλά από αυτά τα μοναστήρια σχημάτισαν ολόκληρα τάγματα και αδελφότητες, που καθρέφτιζαν τη διδασκαλία των μεγάλων Δασκάλων: π.χ. Ριφαήδες, Καντιρήδες, Μπεκτασήδες κ.ά.

Αφού προηγούνταν η τελετή μύησης σε ένα από τα μοναστήρια, ο μνούμενος εισερχόταν σε μια πορεία απόσυρσης που δεν περιοριζόταν σε ασκήσεις διαλογισμού, αλλά συμπεριλάμβανε επίσης και τη νηστεία –μια από τις πιο διαδεδομένες πρακτικές μεταξύ των Σούφι– τη σεξουαλική αποχή, τη μείωση των ωρών του ύπνου και αρκετές άλλες πρακτικές που σχετίζονται με μια λογική πειθαρχίας του σώματος και των αναγκών του.

Όπως λέει ο Ερνστ, μια από τις πιο παλιές περιγραφές της πνευματικής απόσυρσης στους Σούφι είναι αυτή ενός Πέρση Δασκάλου ονόματι Σακίκ αλ-Μπακλί (9ος αιώνας μ.Χ.) η οποία φέρει τον τίτλο *Τρόποι Λατρείας*. Η θεωρητική κατασκευή αυτής της απόσυρσης, όπως και άλλες παρόμοιες κατασκευές ασκητικών ομάδων της Ανατολής, προϋποθέτει ότι υπάρχουν χαμηλότερα και υψηλότερα στάδια, μεταξύ των οποίων μπορεί να κινηθεί η ψυχή. Γράφει ο Σακίκ:

Για να ξεκινήσει κανείς τον ασκητισμό πρέπει να εκπαιδεύσει την ψυχή, κόβοντας τις επιθυμίες της για φαγητό και ποτό πέρα από την ελάχιστη ποσότητα που απαιτείται για να συντηρηθεί και να μην αφήνει να χορταίνει ούτε μέρα ούτε νύχτα, ώστε να τη διακρίνει η πείνα και η τροφή να γίνει περιττή.

Με τη νηστεία αυτή πιστεύεται ότι η ψυχή αδειάζει από το σκοτάδι της και γεμίζει φως. Η ψυχή του ασκούμενου μπορεί να παραμείνει σε αυτό το στάδιο μια ζωή, μπορεί όμως να προχωρήσει και στο επόμενο στάδιο.

Το επόμενο στάδιο είναι αυτό του φόβου. Η ψυχή του ασκούμενου πρέπει να μάθει να φοβάται. Γράφει και πάλι ο Σακίκ:

Το φως θα γεμίσει την καρδιά του και ο φόβος θα είναι ορατός στο πρόσωπό του... Διάρκως θα κλαίει ενώ θα προσεύχεται, θα κοιμάται λίγο και θα φοβάται πολύ.

Όλος αυτός ο φόβος συνδέεται με τη θύμηση του θανάτου και τη θεώρησή του ως μιας αμείλικτης και αυστηρής κρίσης.

Κατά το τρίτο στάδιο ο ασκούμενος –ή, ευρύτερα, ο πιστός– περνά από την κατάσταση του φόβου της κρίσης και καλλιέργει μέσα στη ψυχή του τη *λαχτάρα* του *Παραδείσου* που επιφυλάσσεται σε όσους κατάφεραν να νικήσουν τις καταστροφικές τους επιθυμίες και να ζήσουν ενάρετα:

Πάντα θα τον βλέπεις να γελά και να χαίρεται γι' αυτά που έχει και δεν νιώθει φθόνο όπως δεν έχει κι επιθυμίες.

Η ψυχή του ασκούμενου κατακλύζεται από αυτή την επιθυμία και την ελπίδα και έχει αποβάλει ολοκληρωτικά το φόβο. Ο πιστός μπορεί να παραμείνει σε αυτό το στάδιο μέχρι να πεθάνει ή να συνεχίσει στο επόμενο.

Σε αυτή τη φάση της πνευματικής εξέλιξης, που είναι και η τελευταία, η ψυχή προσπαθεί να αποβάλει και το φόβο αλλά και την ελπίδα που τη διακατείχαν στα προηγούμενα στάδια. Σε αυτή την κατάσταση ζει κάτι που δεν είναι ούτε ο φόβος της τιμωρίας ούτε η ελπίδα και η προσδοκία της ανταμοιβής. Είναι απλώς η *χαρά της συμφιλίωσης*. Και όπως γράφει η Ιρίνα Τούντι (Irina Tweedie):

Όταν έρθει η συμφιλίωση, η ψυχή ζει μέσα στην πληρότητα και την ικανοποίηση.

Irina Tweedie, 1995: 882

Έτσι, ο Σουφισμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα μονοπάτι μέσα από το οποίο η ψυχή οδηγείται σταδιακά στη συμφιλίωση, η οποία δηλώνεται συμβολικά ως συμφιλίωση της ψυχής με το Θεό. Η εμπειρία αυτής της συμφιλίωσης, αυτή η *unio mystica*, είναι ο σκοπός της ψυχής που ταξιδεύει μέσα στο μονοπάτι της πνευματικής προόδου.

Αρκετά κείμενα των Σούφι, με επιδράσεις κυρίως πλατωνικές, υποστηρίζουν ότι η επιθυμία αυτή της ψυχής να φτάσει στη συμφιλίωση, που δηλώνεται ως ένωση με το Θεό, γεννιέται μέσα από την *ανάμνηση* της ψυχής ότι προέρχεται από Αυτόν. Η ψυχή θυμάται ότι το πραγματικό της «σπίτι» είναι η συμφιλίωση και το πνευματικό ταξίδι παριστάνεται ως ένα είδος *επιστροφής από το διχασμό στην ενότητα*. Σαφώς, αυτό το ταξίδι της επιστροφής είναι ένα εσωτερικό ταξίδι που κατασκευάζεται από την πεποίθηση και την άρρητη απόφαση ότι οι επιθυμίες μας είναι στοιχεία που μας εμποδίζουν από αυτό που πρέπει να γίνουμε, γι' αυτό και είναι ανάγκη να ξεριζωθούν. Με αυτό τον

τρόπο, ο Σούφι οδηγείται σε μια κατάσταση που τη δηλώνει με τον όρο *ψυχή των ψυχών*.

Είναι αρκετά διαδεδομένο στα κείμενα των Σούφι η κατάσταση αυτή της πνευματικής πορείας και συμφιλίωσης να δηλώνεται ως ερωτική κατάσταση ανάμεσα στον εραστή, που είναι η ψυχή, και στον Ερωμένο, που είναι ο Θεός. Ο έρωτας αυτός δεν δηλώνεται ως μια άρρωστη κατάσταση της ψυχής που δεν αφήνει τον εραστή να ησυχάσει, αλλά ως ένα άνοιγμά της. Με τα λόγια του Αλ Κουσαγιαρί (Al-Qushayari):

Η εσωτερική εμπειρία του έρωτα σημαίνει ότι δίνεις όλη την ψυχή σου μέχρι που δεν μένει τίποτα σε αυτή γι' αυτήν.

Al-Qushayri 1990: 330

Η πορεία αυτή της ψυχής δεν παραλείπεται μέσα στη σουφική γραμματεία να δηλωθεί και με όρους γνώσης. Οι Σούφι θεωρούν ότι το μονοπάτι που οδηγεί την ψυχή στην κατάσταση της συμφιλίωσης με τα πράγματα είναι, ταυτόχρονα, το μονοπάτι της αφύπνισης που την απελευθερώνει από διάφορες βασανιστικές και διχαστικές αυταπάτες οι οποίες την κρατούν δέσμια. Θεωρεί, επομένως, ότι οδηγείται στην πραγματική πληρότητα, η οποία μπορεί να έρθει μόνο όταν γνωρίσουμε ποιοι πραγματικά είμαστε (Arberty 1966: 152).

Σουφισμός είναι η γνώση της ψυχής. Όπως κάθε πολιτισμική παράδοση, έτσι και η παράδοση των Σούφι, χαρακτηρίζεται από αυτή την τάση να ταυτίζει τον τρόπο που κατανοεί, ταξινομεί και κανονίζει τα πράγματα με την αληθινή γνώση της πραγματικότητας.

Παρά το γεγονός ότι η τάση αυτή συγκαλύπτει τον κατασκευασμένο χαρακτήρα της ταυτότητας της ψυχής, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι μας φέρνει, μαζί με πολλές άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, μπροστά σε ένα από τα ζητήματα του ανθρώπινου στοχασμού που επανέρχονται ξανά και ξανά: *το ζήτημα του διχασμού και της συμφιλίωσης*. Η θεώρηση από τους Σούφι της ψυχής ως ενός κομματιού μιας ενότητας που πρέπει να αποκατασταθεί, δείχνει αυτή τη λαχτάρα για συμφιλίωση και, πολλές φορές, αποκρύπτει και συγκαλύπτει τον απραγματοποίητο χαρακτήρα της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Λεξικό των Θρησκειών*, μετ. Ευάγγελος Γαζής, Χατζηνικολής, Αθήνα 1992
- Carl W. Ernst, *Σουφισμός, η Φιλοσοφία και η Πρακτική της Μυστικής Παράδοσης του Ισλάμ*, μετ. Σοφία Λειβαδοπούλου, Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2001
- Λουί Ντυμόν, *Δοκίμια για τον Ατομικισμό*, μετ. Μπάμπης Λυκούδης, Ευρύαλος, Αθήνα 1988
- Arberry, Arthur J., *The Doctrine of the Sufis*. Sh. Muhammad Ashraf, Lahore 1966
- Al-Qushayri, *Principles of Sufism*. Trans. B.B. Von Schlegel. Mizan Press, Berkley 1990
- Eliade, Mircea & Couliano, Ioan P., *Dictionnaire des Religions*, Plon 1990
- Ernst, Carl W., *The Shambhala Guide to Sufism*, Shambhala Publications, Boston 1997
- Tweedie, Irina, *Daughter of Fire, a Diary of a Spiritual Training with a Sufi Master*, The Golden Sufi Center Publishing, Inverness 1995

ΛΕΥΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Το Ταξίδι της Ψυχής

Από τους Ορφικούς στον Απολλώνιο τον Τυανέα

η μετεμψύχωση και η μετενσάρκωση
στην αρχαιοελληνική παράδοση

Ποιοι είμαστε; Από πού ερχόμαστε; Πού πηγαίνουμε; Η ζωή έχει κάποιο σκοπό; Υπάρχει κάποια κύρωση για τις καλές ή κακές μας πράξεις; Πρόκειται για πανάρχαια ανθρώπινα ερωτήματα που θα μας βασανίζουν για πολύ ακόμα αφού, όπως λέει ο Πιερ Νεβίλ (Pierre Neuville),¹ στο σύμπαν του μακρόκοσμου όπως και του μικρόκοσμου κάθε μικρή απάντηση δείχνει ν' απομακρύνει ακόμα περισσότερο τη στιγμή της αποκάλυψης της αλήθειας.

Κατά τη διάρκεια των αιώνων, ο άνθρωπος κατασκεύασε χιλιάδες θεωρίες, προσπαθώντας να βρει απαντήσεις, οι οποίες ήταν τόσο διαφορετικές που μόνο σύγχυση προκάλεσαν.

Σύμφωνα με τον Υλισμό, ο άνθρωπος δεν είναι παρά το φυσικό σώμα. Από την άλλη, η Καθολική Εκκλησία² μάς μαθαίνει πως αποτελούμαστε από σώμα που είναι θνητό και από ψυχή που είναι αθάνατη. Το ένα προέρχεται από τη Γη και θα επιστρέψει σ' αυτήν. Το άλλο προέρχεται απ' το Θεό και, μετά το θάνατο, θα πάει ή στον Παράδεισο ή στην αιώνια Κόλαση.

Ανάμεσα στα δύο άκρα κινείται ο αποκρυφιστής. Σκοπός της ζωής, λέει ο αποκρυφισμός, είναι

η υπό του ανθρώπου παρασκευή του μέλλοντος πεπρωμένου του, διότι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος εντός του κύκλου του διέποντος αυτόν μοιραίου, όπως ο επιβάτης του αμύδλοισι είναι ελεύθερος μέσα εις τον θαλαμίσκον του...

Την κύρωσιν³ των πράξεών μας την δημιουργούμεν ημείς οι ίδιοι, διότι ημείς οι ίδιοι υφιστάμεθα τας ακολουθίας των κακών πράξεών μας, είτε εις την ζώην αυτήν ως προς τα υλικά αγαθά μας, είτε εις την μέλλουσαν ύπαρξιν, όταν θα μετενσαρκωθώμεν.

Ποιος είναι αυτός ο άνθρωπος; Σήμερα, λέει ο Νεβίλ,⁴ κατέχουμε τουλάχιστον την επιστημονική βεβαιότητα πως ο άνθρωπος δεν περιορίζεται στις φυσικές του διαστάσεις που ήδη γνωρίζουμε. Δεν είναι μόνο φυσικό σώμα. *Είναι επίσης πνεύμα και ψυχή.*

Η *επιστήμη της ψυχής* είναι από τις πιο ενδιαφέρουσες και, συνάμα, από τις πιο παραμελημένες. Επειδή εισχωρεί στην εσωτερική ζωή μας, στα πιο κρυφά μας συναισθήματα, στις διαισθήσεις μας, στις επιταγές της συνειδησής μας, οι αποκαλύψεις της προκαλούν σε πολλούς φόβο. Για ορισμένους πάλι, αυτά τα ταξίδια που επιχειρεί σε άγνωστες, για τον τρισδιάστατο κόσμο μας, σφαίρες είναι μια απειλή εναντίον της κατεστημένης τάξης και των κοινά αποδεκτών ιδεών.

Τόσο οι αποκρυφιστές όσο και οι θρησκείες της Άπω Ανατολής θέτουν ως σκοπό της ζωής την εξέλιξη της πνευματικής μονάδας. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται με τη *μετενσάρκωση*.

Όταν λέμε μετενσάρκωση εννοούμε τη δοξασία, σύμφωνα με την οποία η ψυχή του ανθρώπου, μετά το θάνατο, μπαίνει σε νέο σώμα. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε πως η μετενσάρκωση διαφέρει ουσιαστικά απ' τη *μετεμψύχωση*, κατά την οποία πιστεύεται πως η ψυχή του ανθρώπου, μετά το θάνατο, φυλακίζεται ενίοτε και σε σώμα ζώου.

Μια τέτοια αντίληψη είναι απαράδεκτη για την άποψη της μετενσάρκωσης, γιατί αντιστρατεύεται το Νόμο της Εξέλιξης, κατά τον οποίο η εξέλιξη προχωρεί προοδευτικά απ' τις ατελέστερες μορφές προς τις τελειότερες.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το Νόμο της Μετενσάρκωσης η ψυχή ακολουθεί μια εξελικτική πορεία, ώσπου να εξαγιστεί και να ενωθεί με την πηγή από την οποία προήλθε. Η πίστη κατά την οποία η ψυχή του ανθρώπου μπορεί να μετεμψυχωθεί σε νέο σώμα –είτε ανθρώπου είτε ζώου, ακόμη δε και φυτού– αφού έχει διανύσει πριν απ' την παρούσα ζωή διάφορα στάδια κι έχει προσλάβει ποικίλες μορφές, έχει την πηγή της σε δημόσιες πάραστάσεις των πρωτογενών ανθρώπων.⁵

Σύμφωνα μ' αυτές, η ψυχή είναι ον εντελώς ανεξάρτητο απ' το σώμα, το οποίο μπορεί να εγκαταλείπει κατά βούληση, ιδίως κατά τη διάρκεια του ύπνου. Τέτοια ψυχή έχουν τα ζώα και τα φυτά, τα οποία μιλούν και σκέπτονται, όπως διδάσκουν οι μύθοι, και προς τα οποία είναι συγγενής ο άνθρωπος. (Βλ. Γ. Σπυρόπουλος, «Ο αόρατος ιστός του ζωντανού κόσμου. Ανιμιστικές παραδόσεις για την ψυχή»). Η άποψη αυτή επέζησε και στα κατοπινά χρόνια και χρησιμοποιήθηκε και απ' τη θρησκεία και τη φιλοσοφία.

Την πίστη για τη μετεμψύχωση ή τη μετενσάρκωση τη συναντάμε στην Ινδία το 3000 π.Χ., στο πρώτο βιβλίο της *Μπάγκαβαντ Γκιτά*. Στην Αίγυπτο, όπως υποστηρίζει ο Συρέ στους *Μεγάλους Μύστες*, το δόγμα αυτό ήταν η ρίζα της ηθικής και πρωτοδιδάχτηκε από τον Ερμή. (Βλ. Α.-Α. Μαραβέλια, «Αίγυπτος. Η μεταθανάτια μύηση της ψυχής και οι αλλεπάλληλες μεταμορφώσεις της»). Στους Εβραίους, η συμβολική γλώσσα του Μονοθεϊσμού συγκαλύπτει πολλές φορές τη διδασκαλία της προϋπαρξής της ψυχής. Ωστόσο, η ιδέα του αιώνιου γυρισμού καταγράφεται στο *Ζοχάρ*. (Βλ. Β. Τσέλιου, «Το όνομα του Θεού. Η πορεία της αυτογνωσίας της ψυχής πάνω στο καμπαλιστικό Δέντρο της Ζωής»).

Στους Έλληνες την είχαν διδάξει οι περισσότεροι φιλόσοφοι. Παρόμοια διδάγματα συναντάμε στους Ορφικούς, στον Φερεκύδη, στον Πυθαγόρα και τους μαθητές του, στον Πίνδαρο, στον Πλάτωνα (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»), στους Νεοπυθαγόρειους, στον Εμπεδοκλή (βλ. Γ. Σταματέλλος, «Σώμα και ψυχή. Εθελούσια κάθοδος ή ακούσια πτώση; Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής, Πυθαγόρειοι, Πλωτίνος»), στον Κρόνιο, στους Νεοπλατωνικούς, στους Γνωστικούς και, τέλος, στα Μυστήρια.

Η ΟΡΦΙΚΗ ΜΕΤΕΜΨΥΧΩΣΗ

Ο Ορφέας μνημονεύεται για πρώτη φορά μεταξύ των επιφανών αντρών σ' ένα ποίημα του Ίβικου (500 π.Χ.). Πριν απ' αυτόν αναφέρεται στο μύθο της Αργοναυτικής Εκστρατείας.

Οι παλαιοί τον πίστευαν ως ιερό κιθαρωδό και ιδρυτή Μυστηρίων. Θεωρείται ο πατέρας της ελληνικής θεογονίας και η μεγαλύτερη αυθεντία στις αποκαλύψεις σχετικά με τη γένεση του κόσμου και των Θεών. Και όπως λέει ο Συρέ,⁶ ο Ορφέας ήταν ο μεγάλος εμπνευστής και εισηγητής της ελληνικής θρησκείας.

Πιστεύουν, ακόμα, ότι δημιούργησε τη διδασκαλία του αγνού βίου, με σκοπό την αποφυγή τής μετά θάνατον τιμωρίας, της οποίας τα είδη των αμαρτημάτων περιγράφονται ευρύτατα από τους Ορφικούς.

Ο Ορφέας ήταν μνημένος στα Καβείρια.⁷ Η εποχή που έζησε είναι ανεξακριβωτή. Μυθολογείται ότι εμφανίστηκε πριν από τον Τρωικό Πόλεμο,⁸ ενώ για τον Συρέ⁹ έζησε την εποχή του Μωυσή, πέντε αιώνες πριν από τον Χριστό.

Από πολλές πηγές έχει αμφισβητηθεί η ιστορικότητα του προσώπου του. Ο Αριστοτέλης, κατά το σχολιαστή του Φίλοπο τουλάχιστον, πιστεύει ότι ο Ορφέας δεν υπήρξε ποτέ. Το θέμα της ιστορικότητάς του είναι ακανθώδες και μέχρι σήμερα παραμένει αναπάντητο.

Με την επιστήμη και τον ενθουσιασμό του, ο Ορφέας παρέσυρε τους περισσότερους Θράκες, μεταμόρφωσε εντελώς τη λατρεία του Βάκχου και δάμασε τους Βακχίδες. Η επίδρασή του εισχώρησε σε όλα τα Ιερά της Ελλάδας. Καθιέρωσε τη βασιλεία του Δία στη Θράκη και του Απόλλωνα στους Δελφούς, όπου έθεσε τις βάσεις του Αμφικτυονικού Συνεδρίου, πάνω στο οποίο εδραιώθηκε η κοινωνική ενότητα της Ελλάδας.

Με τη δημιουργία, τέλος, των Μυστηρίων διαμόρφωσε τη θρησκευτική ψυχή της πατρίδας του. Γιατί στην κορυφή της μύησης συγχώνευσε τη θρησκεία του Δία με εκείνη του Διόνυσου σε μια παγκόσμια σκέψη.

Φερομένη υπό των Ανέμων

Για τους Ορφικούς και τους Πυθαγορείους η ύπαρξή μας πάνω στη Γη επιβάλλεται αναγκαστικά ως εξιλέωση για τις αμαρτίες μας. Είναι τρομερό για την ψυχή να φυλακίζεται στο υλικό σώμα.

Η *θεική φύση της ψυχής*, η *μετενάρκωση*, η *σωτηριακή επαγγελία* και η *τελική επανατοποθέτηση της ψυχής* είναι τα δόγματα των Ορφικών και των Πυθαγορείων.¹⁰

Οι Ορφικοί δίδασκαν πως το σώμα είναι εφήμερο και η ψυχή αιώνια. Η ψυχή, για να τιμωρηθεί για κάποιο παραστράτημα κατά τη διάρκεια της θείκης της ζωής, εξορίστηκε στο γήινο σώμα που είναι το όργανό της, μαζί όμως και η φυλακή και ο τάφος της. Είναι υποχρεωμένη να ξαναγεννιέται διαρκώς μέσα στο χρόνο και να καθαρίζεται, μένοντας στα ενδιάμεσα διαστήματα στον Άδη. Σε καθεμία από τις γεννήσεις πρέπει να μπαίνει σε πλήθος σώματα φυτών, ζώων,

ανθρώπων. Και μόνον αν πάρει το δρόμο της σωτηρίας και, ακολουθώντας τις εντολές του Ορφέα, ζήσει καθαρή ασκητική ζωή, μπορεί στο τέλος να γλιτώσει από τον κύκλο των γεννήσεων και να ξαναγυρίσει στη χαμένη θείκη μακαριότητα.¹¹

Γύρω από το δόγμα αυτό της μετεμψύχωσης συγκεντρώθηκαν οι ορφικοί σύλλογοι, που εξαπλώθηκαν στη μητρόπολη, ιδιαίτερα στην Αττική, περισσότερο όμως στις δυτικές αποικίες της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας.

Από τα μεταγενέστερα χρόνια (4ος-2ος αιώνας π.Χ.), έχουν διασωθεί χρυσές πλάκες από την Πετιλία, τους Θούριους, τις Ελευθερνές της Κρήτης και τη Ρώμη τις οποίες έθαβαν με πεθαμένα μέλη ορφικών συλλόγων. Οι επιγραφές που βρίσκονται πάνω σ' αυτές βεβαιώνουν την ψυχή του/της νεκρού/ής πως «έρχεται καθαρή από καθαρούς», πως ξέφυγε τον πονεμένο κύκλο (των γεννήσεων) κι ύστερα απ' αυτό, την προσφωνούν: «Καλότυχη και μακαρισμένη, θα γίνεις Θεός αντί άνθρωπος».

Η μετενσάρκωση είναι κεντρικός άξονας της πλατωνικής εσχατολογίας, η οποία τη συσχετίζει με το ορφικό αξίωμα σώμα - σήμα και η οποία, ανάμεσα στ' άλλα, φέρνει για μαρτυρία της τότε τους Ορφικούς και τότε το Απόσπασμα από το «θρήνο» του Πίνδαρου 133, που έχει ορφικό χαρακτήρα (βλ. παρακάτω).

Άλλα τεκμήρια για τον ορφικό χαρακτήρα του δόγματος είναι η σχέση των μετασαρκαμών με το ορφικό αξίωμα που παρουσιάζει το κορμί σαν τάφο ή φυλακή της ψυχής, η ορφική παράσταση του Κύκλου ή Τροχού της Ανάγκης κι ένα χωρίο του Αριστοτέλη που πληροφορεί πως, για τους Ορφικούς, η ψυχή μπαίνει στο σώμα με την αναπνοή, «φερομένη υπό των ανέμων».¹²

Τούτο το δόγμα ήταν και Πυθαγόρειο:

Ότι παλαιός ο λόγος, Ορφικός τε γαρ και Πυθαγόρειος, ο πάλιν άγωντας ψυχάς εις το σώμα και πάλιν από του σώματος άνάγων και του το κύκλω πολλάκις.

Σωτηριακή Επαγγελία

Η παλαιότερη για τους Έλληνες διατύπωση αυτής της ιδέας βρίσκεται στον Ομηρικό Ύμνο για τη Δήμητρα, που εγκωμιάζει τα Ελευσίνια Μυστήριά της:

Ευτυχισμένος όποιος τα είδε αυτά. Όποιος όμως δεν μυήθηκε, πεθαίνοντας δεν θα έχει την ίδια μοίρα στο μουχλιασμένο σκοτάδι.

Η προσέγγιση του διονυσιακού με το ελευσινιακό λατρευτικό σύστημα δίνουν τη δυνατότητα στο πρώτο να αφομοιώσει την ίδια ιδέα. Από κάποιο σημείο όμως και πέρα, η διονυσιακή εσχατολογία αρχίζει να διαφοροποιείται από την ελευσινιακή και να χωρίζεται σε δύο διακλαδώσεις: στην καθαντό διονυσιακή και στην παλαιότερη ορφική εσχατολογία.

Το σύστημα, πάλι, της εσχατολογίας των Ορφικών που συγκεντρώνονται γύρω από τη μορφή του Διόνυσου - Ζαγρέα, είναι εξαιρετικά περίπλοκο, προϊόν της ορφικής θεογονίας κι ανθρωπογονίας. Καθώς το ανθρώπινο γένος φτιάχεται από το αίμα και τη σπάχη των κεραυνωμένων Τιτάνων που σπάραξαν και καταβρόχθισαν τον Διόνυσο, ο άνθρωπος έχει δύο φύσεις: τη διονυσιακή και την τιτανική.

Από τον κόσμο των Θεών, η ψυχή πέφτει στον κόσμο των γήινων υπάρξεων ενσαρκωμένη σε κορμί. Η ζωή του ανθρώπου, έτσι, είναι ένας θάνατος κι ο θάνατός του ζωή, και τα δύο αυτά εναλλάσσονται σε αδιάκοπο κύκλο. Ο άθλος που του αποδίδεται είναι η απώθηση και εξαφάνιση του τιτανικού και η ανάδειξη του διονυσιακού του στοιχείου. Το πεδίο της διεργασίας αυτής είναι ο μέγας κύκλος των μεταστροφών μέσα από τον οποίο επίγειες δοκιμασίες, υποχθόνιες τιμωρίες κι αμοιβές της ψυχής την ανεβάζουν σε ολοένα ψηλότερους κύκλους συνείδησης και ζωής έως την τελική της εναποθέωση.¹³

Στην ερμηνεία του Πρόκλου για τον *Τίμαιο* (III, Δ 131) του Πλάτωνα¹⁴ αναπτύσσεται η θεωρία ότι, όχι μόνο κατά τους Ορφικούς, αλλά και για όλους τους Έλληνες θεολόγους, η ψυχή δεν εμφανίστηκε μόνο στη Γη, αλλά υπάρχει οικισμότητα όλων των σωμάτων του σύμπαντος.

Όπως αναφέρει ο Πρόκλος,¹⁵ η Ορφική θεολογία δέχεται ότι στα σώματα ζώων ενσαρκώνονται και ανθρώπινες ψυχές, οι οποίες όμως μετά το θάνατο δεν έχουν την τύχη που έχουν οι ψυχές των καθαρών ζώων. Γιατί οι μεν ζωάδειες ψυχές δεν στέλνονται στον Άδη και παραμένουν στον αέρα, μέχρις ότου ξαναμπούν σε σώμα ζώου. Οι δε ανθρώπινες που μπήκαν σε σώμα ζώου δεν έχουν την ίδια τύχη και πάνε στον Άδη, είτε για να καθαρθούν είτε για να τιμωρηθούν. Εννοείται ότι δεν πρόκειται για τις ψυχές όλων των ανθρώπων, αλλά όσων διέπραξαν εγκλήματα και ενσαρκώνονται σε σώματα ζώων ανάλογα με το χαρακτήρα τους.

Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, τα παραπάνω έχουν ως βάση την αναβίωση των ψυχών, δηλαδή το γεγονός ότι η ψυχή δεν μπαίνει μόνο σ' ένα σώμα αλλά επανειλημμένως και σ' άλλα.

Για την τύχη της ψυχής βρίσκουμε στον Πρόκλο¹⁶ και τα εξής:

Επει και τα άλλα παρ' Ορφέως (σ.τ.σ. Πλάτων) εμυθολόγησεν λαβάν, οίον ότι εν των Αχέροντι καθαίρονται και τυγχάνουσιν ευμοιρίας τινός οι μεν κ' ευαγέωσιν υπ' αυγής ηελίοιο, ατύτις αποφθίμενοι μαλακώτερον οίτον έχουσιν εν καλώ λειμώνι βαθύρροον αμφ' Αχέροντα, και ότι κολάζονται εν των Ταρτάρω· οι δ' άδικα ρέξαντες υπ' αυγής ηελίοιο υβρισταί κατάγονται υπό πλάκα Κοκκυτοίο Τάρταρον ες κρυόνετα, δια γαρ τούτων σαφώς τας Πλατωνικάς διατάξεις περί των υπό γην λήξεων φαίνεται παραλαβάν, ώσπερ και τας περί των μεταμψυχώσεων ει δε ταύτα επόμενος Ορφέι διατάττει Πλάτων, αρ' ου γελοίον εστίν...

Στις διαδοχικές ενσάρκώσεις¹⁷ οι ψυχές συναντούν κι άλλες ψυχές με τις οποίες συνδέονταν στην προηγούμενη ζωή. Κι όπως λέει ο Συμπλίκιος¹⁸ (στον Αριστοτέλη), από το Δημιουργό έχει θεοπιστεί ο Νόμος της Ειμαρμένης, ο οποίος αποδίδει σ' όλους ό,τι τους αξίζει. Είναι αδύνατο να απαλλαγεί κανείς από τις κυρώσεις της Ειμαρμένης αν δεν εξιλεωθεί με καλές πράξεις.

Τέλος, είναι δύσκολο¹⁹ να μη θεωρήσουμε ορφικές «εκείνες τις αρχαίες και ιερές ιστορίες» που αναφέρονται από τον Πλάτωνα στη Ζ' *Επιστολή* (335D) «οι οποίες διακηρύττουν ότι η ψυχή μας είναι αθάνατη και βρίσκει πλήρη ανταπόδοση για τις πράξεις της, όταν απαλλαγεί από το σώμα».

ΜΙΑ ΓΙΓΑΝΤΙΑΙΑ ΣΚΙΑ ΔΡΑΣΚΕΛΙΖΕΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Εκείνο που ο Ορφέας με σκοτεινούς μόνο συμβολισμούς πρόσφερε στο κοινό, αναφέρει ο Πρόκλος, ο Πυθαγόρας το δίδαξε με τη μύση του στα Ορφικά Μυστήρια.

Ο Ιάμβλιχος²⁰ αναφέρει πως, γενικά, υποστηριζόταν ότι ο Πυθαγόρας έγινε ζηλωτής του τρόπου έκφρασης του Ορφέα και της τοποθέτησής του απέναντι στα πράγματα. Επίσης, συνεχίζει ο Ιάμβλιχος, λεγόταν πως ο Πυθαγόρας ήταν συγγραφέας μιας σύνθετης θεικής φιλοσοφίας και λατρείας των Θεών, έχοντας ως βάση γνώσεις που απέκτησε από τους οπαδούς του Ορφέα, τους Αιγύπτιους ιερείς, τους Χαλδαίους

και τους Μάγους και από την τελετή που γινόταν στην Ελευσίνα, στη Σαμοθράκη, στην Ύμβρο και στη Δήλο.

Η ορφική αίρεση είχε μεγάλη συγγένεια με το Πυθαγόρειο σύστημα από θεωρητική και φιλοσοφική άποψη. Την εποχή, μάλιστα, του Πεισίστρατου και υστερότερα, είχε επέλθει τέτοια ταύτιση που ήταν αδύνατον να ξεχωριστούν τα γνήσια Ορφικά από τα Πυθαγόρεια.

Ο Πυθαγόρας ήταν φιλόσοφος, ιδρυτής ενός θρησκευτικού και πολιτικού κινήματος που απέβλεπε στην ανάπτυξη των επιστημών εν γένει και ιδίως της φιλοσοφίας. Χρημάτισε μαθητής του Φερεκύδη στη Λέσβο,²¹ του Θαλή του Μιλήσιου, του Αναξίμανδρου στη Μίλητο και του Ευρυδάμαντος στη Σάμο. Έπειτα, πήγε στην Αίγυπτο όπου παρέμεινε 22 χρόνια, μυήθηκε στα Αιγυπτιακά Μυστήρια και μελέτησε τα θρησκευτικά και επιστημονικά τους βιβλία.²²

Ο Τροχός της Ανάγκης των Αναγεννήσεων

Η μετεμψύχωση ήταν το κύριο δόγμα που δίδασκε ο Πυθαγόρας²³ στην Πυθαγόρειο Σχολή του Κρότωνα. Λέγεται²⁴ πως πρώτος αυτός μίλησε για τον τροχό της ανάγκης των αναγεννήσεων.

Ο ίδιος επίσης ήταν κήρυκας της υπεκφυγής απ' αυτό το μοιραίο νόμο.²⁵ Αυτό μπορεί να το κατορθώσει κανείς με φυσικό και ηθικό εξαγνισμό.

Κατά τον Πυθαγόρα, η ψυχή διαφέρει τελείως απ' το σώμα και είναι αθάνατη. Με την αθανασία δε αυτή συνδέεται και η Θεωρία της Μετεμψύχωσης ή Μετενσάρκωσης, την οποία, όπως φαίνεται, αποκόμισε από τη μύσηή του στα Ορφικά και Αιγυπτιακά Μυστήρια. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, αν η ψυχή που είναι αιχμάλωτη μέσα στο σώμα δεν έχει ζήσει βίο αγνό και εξέλθει του σώματος ακάθαρτη, τότε μετενσαρκώνεται και πάλι σ' άλλο σώμα μέχρι να εξαγνιστεί.

Αμφίβολες πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του Πυθαγόρα μάς παρέχουν διάφοροι συγγραφείς.²⁶ Η πληροφορία του Ηρόδοτου²⁷ ότι ο Πυθαγόρας παρέλαβε τις δοξασίες για τη μετεμψύχωση από τους Αιγύπτιους ιερείς θεωρείται ανακριβής.²⁸

Δεν αποκλείεται, βέβαια, να ταξίδεψε στον καιρό του ο Πυθαγόρας. Κανένα στοιχείο, όμως, από τις δοξασίες του δεν μαρτυρεί επιδράσεις που θα μπορούσε να έχει δεχτεί από τα ταξίδια του στην Ανατολή. Αντίθετα, βασιμότερη είναι η άποψη ότι ήρθε να στηρίξει φιλοσοφικές δοξασίες που υπήρχαν ήδη στην Ελλάδα του 6ου αιώνα και να λατρεύει άλλες.

Ο Λουκιανός (*Όνειρον ή Αλεκτρυών*, 6) βάζει τον πετεινό να τον παρακαλεί να μιλήσει για τις μετεμψυχώσεις του. Και πιο κάτω (παράγρ. 18) αφήνει να εννοηθεί ότι ο Πυθαγόρας είχε πάει στην Αίγυπτο, είχε μυηθεί στα Αιγυπτιακά Μυστήρια κι ύστερα πήγε στην Ιταλία όπου θεοποιήθηκε από τους Έλληνες.

Τόσο για τους Ορφικούς όσο και τους Πυθαγορείους, είναι τρομερό για την ψυχή να φυλακίζεται στο υλικό σώμα· από την άποψη αυτή, δεν είναι τυχαίο που τα νεογέννητα κλαίνε.²⁹

Ο Πυθαγόρας πίστευε και δίδασκε ότι η ψυχή των ανθρώπων μετά το θάνατο, αν είναι τέλεια, μεταβαίνει και ενώνεται με το Θεό. Αν όμως ο άνθρωπος έχει διαπράξει αμαρτίες στη διάρκεια της ζωής του, μεταβαίνει στα φυτά ή τα ζώα για τιμωρία και εξαγνισμό. Οι διάφορες αυτές ζωές μιας ψυχής πάνω στη Γη διαρκούν 3.000 χρόνια.³⁰

Ο Διογένης ο Λαέρτιος³¹ γράφει:

Ο Πυθαγόρας έλεγε για τον εαυτό του ότι κάποτε υπήρξε ως Αιθαλίδης και γιος του Θεού Ερμή. Και ότι ο Ερμής τού είπε να ζητήσει ό,τι θέλει εκτός από την αθανασία. Ζήτησε λοιπόν και ζωντανός και πεθαμένος να διατηρεί τη μνήμη των εμπειριών του. Κι έτσι έλαβε το χάρισμα ζωντανός να θυμάται το καθετί, πεθαμένος δε να διατηρεί την ίδια μνήμη.

Αργότερα (σ.τ.σ. κατά τον Τρωικό Πόλεμο) έζησε ως Εύφορβος που τον σκότωσε ο Μενέλαος. Ο Εύφορβος πάλι έλεγε πως υπήρξε κάποτε ως Αιθαλίδης και ότι από τον Ερμή πήρε το δώρο. Επίσης, διηγόταν τις περιπλανήσεις της ψυχής του και ανέφερε τα φυτά και τα ζώα μέσα στα οποία μπήκε, καθώς και όσα η ψυχή του υπέφερε στον Άδη και υποφέρουν οι άλλες ψυχές. Σαν πέθανε ο Εύφορβος, η ψυχή του πήγε στον Ερμότιμο και μετά γεννήθηκε ως Πύρρος. Σαν πέθανε ο Πύρρος έγινε τέλος Πυθαγόρας. Και θυμόταν όλα όσα προηγουμένως αναφέραμε.

Ο Ξενοφάνης έσκωπε τον Πυθαγόρα και διηγόταν πως, όταν κάποτε είδε να χτυπούν ένα σκυλί, λένε ότι λυπήθηκε και είπε: «Πάψε να χτυπάς το ζώο γιατί κατοικεί μέσα του ψυχή ανδρός φίλου. Την κατάλαβα αφού άκουσα τη φωνή της».³²

Ο Αριστοτέλης (*Περί Ψυχής*, 407β και 414α) απορρίπτει τη θεωρία περί μετεμψυχώσεως του Πυθαγόρα.

Οι Τσέλερ - Νεστλέ³³ παρατηρούν πως ολόκληρη η ιδέα της συναδέλφωσης, που αποτελεί τον άξονα του πυθαγορικού συνδέσμου, στηρίζεται στο δόγμα της μετεμψύχωσης. Αυτό έχει και άλλες κοινωνικές

συνέπειες, όπως το γεγονός ότι οι γυναίκες γίνονταν δεκτές ως ισότιμα μέλη και η συμπεριφορά προς τους δούλους ήταν ανθρώπινη.

Ο Παναγής Λεκατσάς³⁴ παρατηρεί τα εξής:

Η θεωρία των μετασαρκαμών της ψυχής είναι και δόγμα της παράλληλης ιδεολογίας των Πυθαγορείων. Πολύ υστερότερες μαρτυρίες αποδίδουν τη θεωρία τούτη στον ίδιο τον Πυθαγόρα, αναγράφοντάς του και μια σειρά μετασαρκαμούς μέσα από τα πρόσωπα λογιής μυθικών και ιστορικών προσώπων. Μ' όλο που το παράδειγμα του Εμπεδοκλή αφήνει ανοιχτό πάντα το ερώτημα μήπως ο ίδιος ο Πυθαγόρας είναι ο δημιουργός του θρύλου του, δεν έχουμε δικαίωμα να πολυσταθούμε στα μυθιστορήματα τούτα. Ένα χωρίο, όμως, του Αριστοτέλη («ώσπερ ενδεχόμενον κατά τους Πυθαγορικούς μύθους την τυχοῦσαν ψυχὴν εἰς το τυχόν ενδύεσθαι σώμα», *Περὶ Ψυχῆς* 1,3, 23), που υπαινίσσεται αρκετά καθαρά τη θεωρία της μετενσάρκωσης, την αποδίνει ρητά στους αρχαιότερους Πυθαγορείους. Αν, ακόμη, μπορούσαμε να πιστέψουμε στον Διογένη Λαέρτιο (8, 36), ένα απόσπασμα του Ξενοφάνη που μιλά για μετενσάρκωση (Απ. 7 Diels) αναφέρεται στον ίδιο τον Πυθαγόρα.

Οι ίδιοι, τώρα, οι αρχαίοι, αρκετά ξαφνιασμένοι από μια θεωρία, όπως της μετενσάρκωσης, τόσο ξένη από τις παραδομένες εσχατολογικές δοξασίες τους, υποψιάστηκαν μια ξενική καταγωγή της. Ο Ηρόδοτος αξιώνει πως είναι αιγυπτιακή, κι αφού πει πως πολλοί από τους Έλληνες, παλαιότεροι και νεώτεροι, την κηρύξανε σαν δική τους θεωρία, μας αφήνει εμβρόντητους με τη δήλωσή πως, μ' όλο που ξέρει τα ονόματά τους, δεν τα γράφει (2,123)...

Ότι ο Ηρόδοτος (σ.τ.σ. στο χωρίο που παρεμβάλλεται) εννοεί τον Ορφέα και τον Πυθαγόρα («οι μὲν πρότερον, οι δε ὕστερον») είναι φανερό κι από ένα άλλο χωρίο του, όπου παρουσιάζει τους Ορφικούς και τους Πυθαγορικούς να κρατούν το αιγυπτιακό ταμπού που απαγορεύει να θάφτεται ο νεκρός με μάλλινα ρούχα, κι αν δεν αναφέρει στο πρώτο ονόματα, είναι για να μην σκοντάψει στο κύρος τους, κατηγορώντας τους ανοιχτά για ιδεοκλοπία. Η μετενσάρκωση όμως είναι άγνωστη ανάμεσα στους Αιγυπτίους, κι έτσι η αξίωση του Ηροδότου να την αναγράψει σ' αυτούς, παραμερίζεται καλοκάγαθα, σα μια από τις υπερβολές του παναιγυπτιασμού του.

Ο Λουκιανός (*Αλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις*, σ. 3) λέει πως ο Πυθαγόρας ήταν άνδρας σοφός και θεσπέσιος κατά τις ιδέες και ο Ιουλιανός (*Ποιήματα και Αποσπάσματα*, σ. 161) ασπάζεται τις απόψεις του Πυθαγόρα. Ο δε Συρέ (*Μεγάλοι Μύστες*, σ. 230) τονίζει ότι εκείνος συντόνιζε και προσάρμοζε τις ορφικές αντιλήψεις.

Τέλος, όπως παρατηρούν οι Τσέλερ - Νεστλέ (*Ιστορία Φιλοσοφίας*, σ. 32), για τον Πυθαγόρα ξέρουμε τόσο λίγα αξιόπιστα, που βλέπουμε

μονάχα μια γιγαντένια σκιά του προσώπου να δρασκελίζει την ιστορία.

Ο Απολλώνιος ο Τυανέας, όπως τον παρουσιάζει ο Φιλόστρατος (B, VI κεφ. XI), σημειώνει:

Διέγνωσα εις τας διδασκαλίας του Πυθαγόρα κάτι το αληθώς μέγα. Παρατήρησα ότι εν μέσω μυστηριώδους σοφίας, εγνώριζεν όχι μόνο ποιος ήτο, αλλά και τις υπήρξεν εις το παρελθόν.

Ο Ηράκλειτος (αποστ. 129) αναφέρει πως ο Πυθαγόρας επιδόθηκε στην επιστημονική έρευνα περισσότερο από κάθε άλλον και, επιλέγοντας ανάμεσα στα συγγράμματα που συγκέντρωσε, έφτιαξε δική του φιλοσοφία, συρραφή πολλών γνώσεων, τέχνη απατηλή.

Ο Ευξίθεος, όπως αναφέρει ο Αθήναιος Ναυκρατίτης (Δ. 157), ισχυριζόταν πως οι ψυχές όλων, γενικά, των ανθρώπων είναι δεμένες με το σώμα στην παρούσα ζωή για τιμωρία τους και, ακόμη, πως ο Θεός απείλησε ρητά ότι θα τιμωρήσει τις ψυχές με περισσότερες και αυστηρότερες τιμωρίες, αν δεν μείνουν εκεί μέχρις ότου τις απελευθερώσει με τη θέλησή του ο ίδιος.

Ο Ιάμβλιχος περιορίζει τη μετεμψύχωση, όπως ο Πορφύριος, σε ανθρώπινα σώματα και ως προς το θέμα της ανταμοιβής της ψυχής συμφωνούσε με τον Πορφύριο (*Νεμ. περί φυσ. ανθρ.* 2 ολ. και *Πυθαγορικός* B105, 16). Στην κάθαρση, επίσης, αποδίδει ιδιαίζουσα σημασία, γιατί με αυτήν ελευθερώνεται η ψυχή από τα δεσμά της ανάγκης και της φθοράς (Στο αβ. Εκλ. 1065).

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Η ιδέα της αθανασίας της ψυχής και της διαδοχικής μετενσάρκωσης εκφράζεται με μοναδική ζωντάνια από τον Πίνδαρο (522-448 π.Χ., βλ. *Ολυμπιονίκες*, 258), σε μια εποχή όπου ιδέες του Πυθαγόρα θα πρέπει να κυριαρχούσαν στη δυτική Ελλάδα.³⁵

και τα αμαρτήματα, όσα γίνονται επί της γης, όπου άρχει ο Ζευς
δικάζει άλλος τις από την γην,
εκφέρει δε την απόφασίν του κατ' αδυσώπητον ανάγκην
οι δε αγαθοί
και τας νύχτας και τας ημέρας ίσας έχουν πάντοτε
και βλέπουν τον ήλιον και άνευ λύπης διέρχονται τον βίον,

ούτε δε την γην καλλιεργούν δια των χειρών,
 ούτε διασχίζουν της θαλάσσης ύδωρ
 δι' έλλειψιν βροχής,
 διάγουν δε τον βίον άνευ δακρύων
 πλησίον των εκεί τιμωμένων θεών,
 όσοι επί της γης έζησαν ευσεβάς και δικαίως,
 ενώ οι άλλοι αφορήτους έχουν θλίψεις,
 όσοι δε κατόρθωσαν
 τρις να διαμείνουν εις αμφοτέρα τα μέρη
 επί της γης και υπό την γην,
 και όλως να απέχουν της αδικίας
 ακολουθούν την οδόν του Διός
 και έρχονται εις το ανάκτορον του Κρόνου.
 Εκεί εις τας Νήσους των Μακάρων
 εξ όλων των μερών αι αύραι του Ωκεανού πνέουν,
 άνθη δε θάλλουν και στίλβουν ολόχρυσα,
 άλλα μεν εκ της γης από των ωραίων δέντρων
 άλλα δε από του ύδατος,
 το οποίον τρέφει αυτά,
 δια στεφάνων δε περιβάλλουν τας χείρας
 και τας κεφαλάς αυτών
 συμφώνως προς τα δικαίως διατάξεις
 του Ραδομάνθου
 τον οποίον ο Κρόνος, της Γης ο υιός
 έχει πρόθυμον συμπάρεδρον
 της Ρέας ο σύζυγος
 ήτις τον υπέρτατον κατέχει θρόνον.
 μετ. Θ. Βορέα

Εδώ βέβαια έχουμε και περιγραφή του Κάτω Κόσμου.

Αλλά και σε άλλο απόσπασμα (Πίνδαρος αποσπ. 114 a-c Bowra) ο ποιητής μιλάει για την τελική μετενσάρκωση αυτών, οι οποίοι έχουν πληρώσει ορισμένες τιμαρίες³⁶ και τους περιγράφει ως ειδικής κατηγορίας ανθρώπινα όντα:

Αόγουστοι, μονάρχες και άνθρωποι που είναι ταχείς στη δύναμη και
 ανώτατοι στη σοφία και για όλο το μέλλοντα χρόνο οι άνθρωποι τους
 αποκαλούν αγίους, ήρωες.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ: Η ΜΕΤΟΙΚΗΣΗ «ΔΙΑΜΕΣΟΥ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ»

Ο Διογένης ο Λαέρτιος (Η. 43-44) αναφέρει πως ο Εμπεδοκλής ήταν μαθητής του Πυθαγόρα. Γι' αυτό, όπως παρατηρεί ο Φρ. Νίτσε (*Η Γέννηση της Φιλοσοφίας*, σ. 31), αντίστοιχο της μετεμψύχωσης των Πυθαγορείων ήταν το δόγμα του Εμπεδοκλή για τη μετοίκηση «διαμέσου όλων των στοιχείων».

Ο Εμπεδοκλής (495-435 π.Χ.), μια απ' τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της προσωκρατικής ελληνικής φιλοσοφίας, διακήρυττε το δόγμα της μετεμψύχωσης (απ. 117):

Μέχρι τώρα κάποτε έχω υπάρξει και ως νέος και ως νέα και ως θάμνος και ως πουλί και ως άφανος ιχθύς που καταδύεται στη θάλασσα.

Με το φυσικό θάνατο αφανίζεται μόνον ο «θυμός», η ζωική ψυχή. Συνεχίζει όμως τη ζωή η καθαρτό ψυχή, ο «δαίμων». Αυτή μπορεί να θυμηθεί τα περασμένα, γίνεται δε λόγος στο 129 απόσπασμα για κάποιον άνδρα –πιθανώς τον Πυθαγόρα– ο οποίος μπορούσε με τη μνήμη του να ανατρέξει 20 αιώνες προς τα πίσω:

Ήταν μεταξύ εκείνων ένας άνθρωπος, που είχε υπεράνθρωπες γνώσεις, ο οποίος απόκτησε πολύ μεγάλο πλούτο φρονήσεως και ήταν κάτοχος παντοειδών τεχνών. Κι όταν έβαλε σε ενέργεια όλες του τις διανοητικές δυνάμεις, έβλεπε εύκολα μέσα στους δικούς του –προηγούμενους– δέκα και είκοσι ανθρώπινους βίους οποιουδήποτε απ' τα όντα.

Επειδή πίστευε ο Εμπεδοκλής³⁷ στη μετεμψύχωση, απαγόρευε να σφάζουν τα ζώα κι έδινε οδηγίες για τον καθαρισμό της ψυχής. Η βασική πεποίθησή του³⁸ ήταν ότι η ψυχή, αρχικά, ήταν θείκη κι από δική της ενοχή εξέπεσε και κλείστηκε μέσα στον κύκλο των γεννήσεων.

Κατά τον Εμπεδοκλή,³⁹ πάνω από το βασίλειο της ύλης υψώνεται ένα δεύτερο: το βασίλειο των μακάρων πνευμάτων («δαιμόνων», όπως ονομάζει τις ψυχές). Στην υπόθεση αυτή ο φιλόσοφος προσχωρεί στο Ορφικό και Πυθαγόρειο δόγμα της μετεμψύχωσης. Τον κατηγορούν μάλιστα πως το βεβήλωσε.⁴⁰

Οι δαίμονες αυτοί είναι αιώνιοι και ζούνε σε μακάρια θείκη κοινότητα. Απ' αυτήν, όμως, ξεπέφτουν όσοι μόλυναν τον εαυτό τους με κάποια αμαρτία, επιορκία ή απόλαυση αιματηρών θυσιών. Είναι

υποχρεωμένοι να περιπλανηθούν 30.000 ώρες σε σώματα φυτών, ζώων, ανθρώπων (απ. 115), «τυλιγμένοι στο παράξενο ένδυμα της σάρκας» (απ. 126). Κατοικούν δηλαδή στα οργανικά όντα, το συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στο βασίλειο της ύλης και το βασίλειο των πνευμάτων. Επειδή, όμως, η γήινη μορφή της ζωής είναι τιμωρία, το γκρέμισμα της ψυχής στη Γη –στο λιβάδι της συμφοράς– περιγράφεται με τα πιο σκοτεινά χρώματα (απ. 118-124, 139).

Δάφνες και λιοντάρια είναι ανάμεσα στις κατώτερες ζωικές μορφές οι σχετικά καλύτερες κατοικίες για τους δαίμονες (απ. 127). Το ανώτατο σκαλοπάτι είναι οι μάντεις, οι ψάλτες, οι γιατροί και οι ηγεμόνες (απ. 146). Η διδασκαλία αυτή απαγορεύει συνακόλουθα την κρεοφαγία και τις αιματηρές θυσίες (απ. 136-139), που τις αντικαθιστά με ζυμαρικά σε μορφή ζώων⁴¹ κι αποκλείει, επίσης, τα κουκιά και τις δάφνες (απ. 140, 141).

Αυτές είναι οι προϋποθέσεις για να ελευθερωθεί ο δαίμων (ψυχή) απ' το κακό (απ. 144,145) και μόνον έτσι του είναι δυνατό να ξαναγίνει νομοέστιος και ομοτράπεζος με τους άλλους αθανάτους (απ. 147).

ΠΛΑΤΩΝ: Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΨΥΧΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΜΝΗΣΗΣ

Ο Πλάτων (427-347 π.Χ.) δεν έγραψε ιδιαίτερο βιβλίο για την ψυχή. Οι απόψεις του είναι επηρεασμένες τόσο από τις πυθαγόρειες αντιλήψεις όσο κι από τα Ορφικά Μυστήρια, στα οποία ήταν μυημένος και τα οποία αναφέρονται στα συγγράμματά του *Πολιτεία*, *Τίμαιος*, *Φαίδρος*, *Φαίδων*, *Πρωταγόρας*, *Αξίολχος*, *Μένων*, *Κρατύλος* και *Όροι*.

Για να κατανοήσει, λοιπόν, κανείς τον Πλάτωνα πρέπει να αγκαλιάσει όλη του τη σκέψη (βλ. Ι. Ευαγγέλου, «Ύλη, συνείδηση και ψυχή. Η περιπέτεια μιας ιδέας»). Εδώ αναφερόμαστε σε μερικά μόνο σημεία που σταχυολογήσαμε από το έργο του:

Στους *Όρους* γράφει ότι ψυχή είναι το ον που κινεί μόνο του τον εαυτό του, «η αιτία της ζωικής κίνησης των ζώων».

Στον *Τίμαιο*⁴² διαβάζουμε:

Αυτά είπε (σ.τ.σ. ο πλάστης του κόσμου στους Θεούς). Ύστερα ανακάταψε στον ίδιο κρατήρα, όπου πρώτα ανάμιξε τις ουσίες και με το κράμα τους έφτιαξε την ψυχή, ότι είχε μείνει από πριν, και με όμοιο σχεδόν τρόπο. (σ.τ.σ. Η ψυχή, δηλαδή του κόσμου, για να 'ρθει σε πραγματική ύπαρξη, πρέπει να διακριθεί σε ατομικές ψυχές).

Μα τούτη τη φορά δεν χρησιμοποίησε ολότελα καθαρές κι αμετάβλητες ουσίες καθώς την προηγούμενη, μα δεύτερης και τρίτης επιλογής. Αφού έκανε μια σύνθεση γενική, το διαίρεσε (σ.τ.σ. διαχώρισε κάθε άστρο). Ύστερα επιβίβασε τις ψυχές, σαν μέσα σ' ένα όχημα, τους έδειξε τη φύση του «παντός» και είπε σ' αυτές τους νόμους που καθορίζονται από τη μοίρα:

Ότι η πρώτη γέννηση θα είναι όμοια «διατεταγμένη» για όλα τα όντα, μην πάρει καμιά λιγότερα εξαιτίας του. Ότι ακόμη, θα έπρεπε οι ψυχές, αφού σκορπιστούν σε κάθε όργανο του χρόνου (σ.τ.σ. στ' άστρα, που σημειώνουν και μετρούν το χρόνο) το κατάλληλο στην καθεμιά, να γεννήσουν το θεοσέβαστο ζώο. Κι αφού η ανθρώπινη φύση είναι διπλή, το καλύτερο φύλο θα είναι εκείνο που έπειτα θα ονομάζεται αντρικό.

Όσες φορές, λοιπόν, οι ψυχές φυτευθούν, αναγκαστικά, στα σώματα κι ένα μέρος θα προστίθεται κι άλλο αφαιρείται από το σώμα τους, πρώτα θα 'ναι ανάγκη από τις βίαιες τούτες μεταβολές στις ψυχές να γεννιέται μια εντύπωση σ' όλες η ίδια κι έμφυτη.

Ύστερα θα γεννιέται έρωτας ανακατεμένος με ηδονή και λύπη. Εξόν από τούτα, θα γεννιέται φόβος και θυμός, τα επακόλουθά τους πάθη κι όσ' από τη φύση είναι αντίθετα με τούτα.

Όστε αν οι ψυχές κυριαρχήσουν πάνω στα πάθη τους αυτά, θα ζήσουν με πνεύμα δικαιοσύνης. Αν όμως υποδουλωθούν σ' αυτά, θα ζήσουν με αδικία. Κι όποιος ζήσει καλά το χρόνο που του δόθηκε, ξαναγεννηντάς, μετά το θάνατό του, στην κατοικία του άστρου απ' όπου κατάγεται, θα ζήσει πια, από κει και πέρα, ζωή ευτυχισμένη κι ανάλογη με τη ζωή του άστρου.

Αν όμως αποτύχει σε τούτο, στη δεύτερη γέννησή του θα μεταβληθεί σε γυναίκα. Μα αν ακόμα και τότε δεν πάψει να κάνει το κακό, θα μεταβάλλεται πάντα, σύμφωνα με το είδος της κακίας του κι ανάλογα με τα ήθη που απέκτησε σε άγριο θηρίο.

Και δεν θα πάρουν τέλος οι μεταμορφώσεις τούτες και οι δοκιμασίες του, παρά μόνο σαν φτάσει στην αρχική κι άριστη μορφή. Για να το πετύχει όμως αυτό, πρέπει να νικήσει με το λόγο, ακολουθώντας την περιφορά εκείνου του «ταυτού» και όμοιου που έχει μέσα του, ολόκληρο τον καταθλιπτικό όγκο φωτιάς, νερού, αέρα και γης, όγκο θορυβώδικο και παράλογο, που του προσκολλήθηκε μετά τη γέννησή του.

Όταν λοιπόν ο θεός έδωσε στις ψυχές τις διαταγές αυτές, ώστε νάναι πια ανεύθυνος για τις κακίες της καθεμιάς, έσπειρε άλλες στη γη, άλλες στη σελήνη κι άλλες στα υπόλοιπα όργανα του χρόνου, δηλαδή στα διάφορα άστρα.

Αφήγηση «Ηρός του Αρμενίου»

Στο δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας* του, ο Πλάτων κάνει μια συμπληρωματική συζήτηση για την αθανασία της ψυχής. Επειδή, λέει, κάθε

πράγμα φθείρεται και καταστρέφεται από το «ενάντιο» του και από το κακό, ενώ η ψυχή δεν φθείρεται ούτε καταστρέφεται από το κακό και «ενάντιο» σ' αυτήν, βγαίνει το συμπέρασμα πως η ψυχή ως αδιάφθορη είναι και αθάνατη.

Επίσης, ότι ο αριθμός των ψυχών μένει πάντα ο ίδιος, γιατί αν γεννιόταν μια νέα ψυχή, αφού το αθάνατο γεννιέται από το «ενάντιο», δηλαδή το θνητό, θα έπρεπε απ' όλα τα θνητά να γεννηθούν αθάνατα, οπότε θα γίνονταν αθάνατα όλα τα θνητά. Αλλά κάτι τέτοιο αποκλείεται.

Άλλη δυσκολία για να παραδεχτούμε την αθανασία της ψυχής παρουσιάζει τώρα και τούτο: ότι η ψυχή, με τις εκδηλώσεις της μέσα στο σώμα, δεν παρουσιάζει την αληθινή της φύση. Όταν αποχωριστεί το σώμα, τότε είναι πραγματικά αυτό που είναι. Τότε είναι «θεατή», όπως και η δικαιοσύνη και κάθε αρετή (κεφ. 10-11).

Στο σημείο της συζήτησης όπου ο Σωκράτης χαρακτήρισε την ψυχή ως αθάνατη, ο Γλαύκων έδειξε επιφυλακτικότητα. Αυτό στάθηκε αφορμή να προχωρήσει η συζήτηση στο θέμα της αθανασίας της ψυχής:

Τότε μόνο καταστρέφεται κάτι, όταν από τη φύση του είναι λειψό, ελαττωματικό. Η διάλυση και η καταστροφή ενός αντικειμένου δεν οφείλεται σε αιτίες εξωτερικές, αλλά σε κάποια εσωτερική οργανική του αποσύνθεση. Ώστε, για να καταστρέφεται η ψυχή, αυτό θα οφείλεται σε μια βασική εσωτερική της μειονεκτικότητα. Κι έτσι διατυπώνεται ο ανάλογος συλλογισμός:

Καθώς η αρρώστια καταστρέφει το σώμα, όμοια και η αδικία και η αφροσύνη σαν νοσήματα ψυχικά καταστρέφουν κι εξαφανίζουν την ψυχή. Αποκλείεται ολότελα να καταστραφεί από «σωματικό θάνατο» η ψυχή, γιατί τέτοιος θάνατος σχετίζεται με το σώμα και μόνο. Οφείλουμε, λοιπόν, να προσανατολίσουμε την έρευνα σε τούτο το σημείο:

Αν η αδικία είναι τόσο δραστική, ώστε να καταστρέφει την ψυχή, τότε ο άδικος έπρεπε να χάνει την ψυχική του δυναμικότητα. Αλλά η ζωτικότητα των πονηρών κι άδικων ανθρώπων δεν είναι καθόλου συνηθισμένη. Ξεπερνά το κοινό όριο. Άρα, το κακό φωλιάζει μέσα στην ψυχή, για την ακρίβεια έχει ζυμωθεί μαζί της, δεν έχει δύναμη καταστροφική. *Καμιά δύναμη δεν είναι ικανή να καταστρέψει την ψυχή.*

Στο σύμπαν –μπορούμε να υποστηρίξουμε τώρα– καμιά ψυχή δεν χάνεται. Κι έτσι ο αριθμός των ψυχών μένει, γενικά, σταθερός. Επειδή, λοιπόν, η ψυχή δεν υπόκειται σε καταστροφή, δεν είναι και συνθεμένη.

Εδώ, όμως, γεννιέται δικαιολογημένα η απορία: αφού είπαμε πως η ψυχή υποδιαιρείται σε είδη και σε τμήματα, πώς είναι ασύνθετη;

Να πώς ο Πλάτων αντιμετωπίζει την παραπάνω απορία: όταν γινόταν λόγος πως η ψυχή υποδιαιρείται σε είδη και σε τμήματα, δεν θεωρήθηκε ως μια καθαυτή και καθαρή κατάσταση. Η ψυχή, πεσμένη στη «σωματικότητα», χάνει την «αρχαία κατάστασή της». Και γύρω της σχηματίζεται ένα επίστρωμα από κάτι που είναι σωματικό και επιπρόσθετο. Έτσι, μέσα στην ψυχή, «η γέννηση δημιουργεί ένα πρόβλημα, που μας κάνει να μην μπορούμε να διακρίνουμε το αληθινό και μόνιμο είδος της» (κεφ. 11).

Και ο διάλογος κλείνει με τον «κοσμολογικό μύθο» που αναφέρεται στην τύχη των ψυχών έπειτα από το θάνατο:

Αφού έχουμε την απόδειξη πως η ψυχή ποτέ δεν πεθαίνει, οι ανταμοιβές και οι ποινές θα παίρνουν, αναγκαστικά, μια μόνιμη ατέλειωτη διάρκεια, παρακολουθώντας την πορεία της ψυχής στην αιώνια διαδρομή της μέσα στο δίχως αρχή και τέλος κοσμικό διάστημα. Η αλήθεια τούτη θα μας αποκαλυφτεί από ένα μύθο, που αναφέρεται στην περιπέτεια της ψυχής στον κόσμο του Άδη.

Ο μύθος αυτός δεν μοιάζει, έξαφνα, με το συμβατικό εκείνον που μας ανιστορεί ο Όμηρος στο ανάκτορο του Αλκίνοου. Γιατί τον διηγείται ένας γερός άντρας από τη γενιά των Παμφύλων, ο γιος του Αρμενία Ηρ. Είχε πάθει νεκροφάνεια ο γερός αυτός άντρας και δέκα ολόκληρες μέρες το κορμί του, αναίσθητο, βρισκόταν ξαπλωμένο ανάμεσα σε πτώματα πολεμιστών που έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Όταν τον σήκωσαν από κει και ξανάρθε στη ζωή, διηγήθηκε τις εντυπώσεις της ψυχής του κατά τη δωδεκαήμερη παραμονή της στον Άδη, όταν είχε βγει από το σώμα του.

Μόλις, λοιπόν, η ψυχή του λεντερώθηκε από το σώμα, τράβηξε σε κάποιο λιβάδι, ανάμεσα στον ουρανό και στη Γη, όπου τη συντρόφευαν κι άλλες πολλές ψυχές. Όσες ψυχές έρχονταν από τα ουράνια μιλούσαν για τις ανείπωτες ομορφιές που είδαν στα αιθέρια ύψη. Όσες πάλι ανέβαιναν από τα υποχθόνια, ανέφεραν με δέος τις τρομερές ποινές των κολασμένων, ο καθένας από τους οποίους πλήρωσε στο δεκαπλάσιο την αδικία που είχε κάνει πάνω στη Γη. Οι ποινές διαιρούνταν σε περιόδους και κάθε περίοδος διαρκούσε 1.000 ολόκερα χρόνια.

Στο λιβάδι αυτό οι ψυχές έμειναν επτά μέρες. Κατόπιν τράβηξαν πέρα, βαδίζοντας τέσσερα μερόνυχτα, ώσπου έφτασαν σ' ένα σημείο απ' όπου διακρινόταν μια στήλη φωτεινή που υψωνόταν ανάμεσα στη

Γη και τον ουρανό και είχε τα χρώματα της ίριδας. Όταν πλησίασαν στη στήλη, ύστερα από μια μέρα, είδαν να είναι στερεωμένες στη μέση του φωτός εκείνου αλυσίδες που συνείχαν τον ουρανό. Από την άκρη τους κρεμόταν το αδράχτι της Ανάγκης. Η «ρόκα» και το αγκίστρι του ήταν φτιαγμένα από ασόλι. Το «σφοντύλι» του έμοιαζε με τα συνηθισμένα, μόνο που ήταν κενό μέσα και είχε εφτά σφοντύλια.

Το πιο έξω από αυτά τα σφοντύλια ήταν το ουράνιο στερέωμα και τα άλλα εφτά οι σφαίρες των πλανητών, που παρακολουθούν την κίνηση της ουράνιας σφαίρας έχοντας, όμως, και δική τους αντίθετη κι ανεξάρτητη κίνηση. Στο καθένα από τούτα τα σφοντύλια καθόταν κι από μια σειρήνα, που έβγαζε πάντα τον ίδιο τόνο. Η Λάχεση τραγουδούσε αυτά που έγιναν στο παρελθόν, η Άτροπος το σήμερα και η Κλωθώ το μέλλον. Την κίνηση των σφοντυλιών τη ρύθμιζαν οι ίδιες απλώνοντας κατά ορισμένα χρονικά διαστήματα το χέρι τους πάνω στα σφοντύλια που στριφογύριζαν (αρχή 15ου κεφ.).

Όταν οι ψυχές έφτασαν στο μέρος εκείνο, έπρεπε να διαλέξουν το είδος της ζωής που προτιμούσαν κατά την καινούρια περίοδο κατά την οποία θα έμπαιναν σ' ανθρώπινο κορμί. Κάποιος προφήτης, υποτακτικός της Λάχεσης, έβαλε μπροστά τους «πολλά υποδείγματα ζωής», λέγοντάς τους πως ήρθε η ώρα να διαλέξουν με κλήρο. Τότε, «κατά τη σειρά που όριζε ο κλήρος του», ήταν υποχρεωμένος ο καθένας να διαλέξει κι από ένα είδος ζωής. Αλλά οι κλήροι ήταν πολύ λιγότεροι από τα είδη της ζωής.

Η εκλογή που έκαναν οι ψυχές ήταν ένα συγκινητικό και πολύ αξιοπρόσεκτο θέαμα. Όσες κατά την περίοδο της ζωής τους πάνω στη Γη, κλεισμένες σ' ένα φθαρτό ανθρώπινο σώμα, είχαν φιλοσοφήσει με πνεύμα συμβατικότητας, εντυπωσιάζονταν απατηλά «από τη λάμψη των τιμών και των αξιωμάτων».

Αλλά η εκλογή κάθε ψυχής δεν ήταν τυχαία. Γιατί είχε αφετηρία στην πείρα «που απόχτησε στην προηγούμενη ζωή της». Έτσι η ψυχή του Ορφέα, έξαφνα, προτίμησε να ενσαρκωθεί σε σώμα πουλιού. Του Αίαντα στο κορμί λιονταριού. Του Αγαμέμνονα στο σώμα αετού κ.λπ. Σε καθεμιά από τις ψυχές η μοίρα Λάχεση έδωσε «το δαίμονα που θα τη βοηθούσε να πραγματοποιήσει τις επιθυμίες της». Και κατόπιν τις οδήγησε στην Άτροπο και στην Κλωθώ, που σταθεροποίησαν και μονιμοποίησαν την εκλογή των ψυχών.

Έπειτα από αυτή τη διαδικασία, οι ψυχές περνώντας το «κατάξερο κι ολόφλογο πεδίο της Λήθης», έφτασαν κατάλληλα οδηγημένες

στον Αμέλητα ποταμό. Για να σβήσουν τη βασανιστική δίψα που είχαν ως τότε, έπεσαν στο ποτάμι και ήπιαν με ανακουφιστική λαχτάρα νερό. Και να που το νερό του Αμέλητα ποταμού έχει την ιδιότητα να τις κάνει να ξεχνάν «όσα είδαν στον άλλο κόσμο». Ο αφηγητής αναφέρει πως τον ίδιο τον εμπόδισαν να σβήσει τη δίψα του στο νερό του ποταμού.

Κατά τα μεσάνυχτα έγινε δυνατός σεισμός «με βροντές», που «συνεπήρε τις ψυχές και τις έριξε στη γέννηση». Ο αφηγητής, όμως, δεν μπορεί να εξηγήσει με ποιο τρόπο ξαναγύρισε στο κορμί του.

Διεξοδικός λόγος για την ύπαρξη και την αθανασία της ψυχής γίνεται στον *Φαίδωνα* που, όπως είναι γνωστό, αποτελεί την περιγραφή των τελευταίων στιγμών της ζωής του Σωκράτη. Και στον *Μένωνα* (κεφ. 14) ο Σωκράτης χρησιμοποιεί το σόφισμα ως αφετηρία για να αναπτύξει νέα θεωρία για τη μάθηση.

Η ψυχή του ανθρώπου είναι αθάνατη. Ως τέτοια κι επειδή είναι γεννημένη πολλές φορές και είδε τα εδώ και τα του Άδη, καθώς κι όλα τα άλλα πράγματα, ξέρει το καθετί. Τίποτα δεν υπάρχει που να το αγνοεί. Φτάνει να θυμηθεί ένα κι όλα τ' άλλα τα βρίσκει, αν είναι κανένας γενναίος και δεν κουραστεί ζητώντας. Γιατί η έρευνα και η μάθηση στο σύνολό της είναι ανάμνηση (κεφ. 15).

Στον *Πρωταγόρα* αναφέρεται ότι η ψυχή τρέφεται με γνώσεις και στους *Νόμους*⁴³ ότι ψυχή είναι το αρχαιότερο ον απ' όσα γεννήθηκαν, κι αθάνατο και εξουσιάζει όλα τα σώματα. Η ψυχή είναι αιτία και των κακών και των καλών και των άσχημων και των δικαίων και των αδικών και όλων των αντιθέτων σε τούτα. Έγινε πριν από το σώμα που την υπακούει.

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ Ο ΤΥΑΝΕΑΣ: Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΑΝΤΙΚΗΣ ΟΥΣΙΑΣ

Η φιλοσοφική κίνηση των Νεοπυθαγορείων⁴⁴ εμφανίστηκε τον 1ο π.Χ. αιώνα. Οι Νεοπυθαγόρειοι παραδέχονται ανεπιφύλακτα την αθανασία της ψυχής. Αναγνωρίζουν ότι η είσοδος της ψυχής στο σώμα θεωρείται ως «πτώσις» και ατύχημα. Από τούτη την πτώση μπορεί να μας σώσει η φιλοσοφία που μας οδηγεί στον αγνό βίο και στη λατρεία του Θεού.⁴⁵

Ο Απολλώνιος ο Τυανέας, ο πιο αξιόλογος απ' τους Νεοπυθαγόρειους φιλοσόφους, είχε ακλόνητη πίστη στην αθανασία της ψυχής. Σε

επιστολή του (Κιτρινιάρης, σ. 124) γράφει στον Ουαλέριο που πενθούσε το θάνατο του γιου του.

Θάνατος ουδείς ουδενός ή μόνον εμφάσει, καθάπερ ουδέ γένεσις ουδενός ή μόνον εμφάσει (...) ου πενθητέον σοι θάνατον, αλλά τιμητέον και σεβαστόν. Τον ου ουκ απόλλυται, δια τούτο ον, ότι έσται δια παντός.

Ο Απολλώνιος ο Τυανέας μάς δίνει τον πληρέστερο και φραιότερο ορισμό του αρχαίου δόγματος: *κανείς δεν πεθαίνει παρά μόνο φαινομενικά, καθώς και κανείς δεν γεννιέται παρά μόνο φαινομενικά. Αυτό που καλούμε γέννηση, είναι το πέρασμα από την ουσία στην ύλη κι αυτό που ονομάζουμε θάνατο, είναι το αντίθετο πέρασμα από την ύλη στην ουσία.*

Στην πραγματικότητα, τίποτα δεν γεννιέται και τίποτα δεν πεθαίνει, αλλά το καθετί εμφανίζεται για να γίνει αργότερα αόρατο. Το πρώτο γεγονός δημιουργείται από την πυκνότητα της ύλης, το δεύτερο από την αραιότητα της ουσίας, που παραμένει πάντα η ίδια, αλλά βρίσκεται άλλοτε σε κίνηση και άλλοτε σε ακινησία.

Το ουσιώδες στην αλλαγή της κατάστασής της συνίσταται στο ότι η αλλαγή αυτή δεν προέρχεται απ' έξω. Το όλον υποδιαιρείται σε μέρη ή τα μέρη συνενώνονται σ' ένα όλον. Το σύνολο παραμένει πάντα ένα. Αλλά τι είναι ένα πράγμα που είναι άλλοτε ορατό, άλλοτε αόρατο και που αποτελείται από τα ίδια και από διαφορετικά στοιχεία;

Η φύση των εδώ πραγμάτων είναι τέτοια, που όταν σχηματίζουν μάζα είναι ορατά εξαιτίας της αντίστασης της μάζας τους. Αντίθετα, όταν είναι διασκορπισμένα, η αραιότητά τους τα κάνει αόρατα. Η ύλη είναι αναγκαστικά κλεισμένη ή σκορπισμένη έξω απ' το αιώνιο δοχείο που την περιέχει, αλλά δεν γεννιέται μήτε πεθαίνει. Οι γονείς είναι το μέσον και όχι η αιτία της γέννησης των παιδιών, όπως η Γη που βγάζει από τον κόρφο της τα φυτά αλλά δεν τα δημιουργεί. Τα ορατά πρόσωπα δεν διαφοροποιούνται, είναι η συμπαντική ουσία που διαφοροποιείται στο καθένα απ' αυτά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Παρά τις όποιες επιδράσεις που, αναμφισβήτητα, άσκησε η αρχαιοελληνική παράδοση σε Χριστιανούς Πατέρες όπως ο Ιερώνυμος, ο Αυγουστίνος, ο Οριγένης, και στους Γνωστικούς, οι οποίοι τελικά

αποκόπηκαν από το Χριστιανισμό, η μετενσάρκωση θα αποτελεί για καιρό ακόμη ζήτημα προσωπικής πεποίθησης.

Ο μύθος για την ύπαρξη της άλλης ζωής είναι αναγκαίος, τουλάχιστον για μια φάση της κοινωνικής εξέλιξης.

Η ιδέα της μετενσάρκωσης είναι πολύ παλιά. Μπορούμε να τη βρούμε σε διάφορες μορφές, σε πολλούς πολιτισμούς και πολλές θρησκείες. Στη Δύση είναι σχεδόν άγνωστη ή γελοιοποιείται ως προληπτική δοξαασία ή πίστη για την περιπλάνηση της ψυχής. Αλλά για εκατομμύρια ανθρώπους κυρίως στην Ασία, η ιδέα της μετενσάρκωσης είναι θεμελιώδες μέρος της ζωής κι έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον εξεχόντων δυτικών στοχαστών.

Φαίνεται να προσφέρει μια λύση για τις πολλές αδικίες και τη σκληρότητα της ζωής. Έτσι, εκείνοι που είναι δυστυχημένοι στη μία ζωή, απεικονίζονται ότι μπορούν να λάβουν ανταμοιβή στον άλλο κόσμο και μακροπρόθεσμα, με την ελπίδα ότι θα πραγματοποιηθεί μια αναπροσαρμογή και ανταμοιβή.

Η ιδέα της μετενσάρκωσης αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται παραδεκτή από τους ψυχολόγους και τους γιατρούς ερευνητές όλου του κόσμου.

Το μέλλον του ανθρώπου, έπειτα από το γήινο θάνατο, παραμένει ένα μεγάλο ερώτημα και η μετενσάρκωση είναι μία από τις απαντήσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Pierre Neuville, *Εκείνες οι Άλλες Ζωές*, σ. 7
2. Παπύς, σ. 118
3. Ό.π., σ. 119
4. Pierre Neuville, *Εκείνες οι Άλλες Ζωές*, σ. 9
5. Γ. Σιέττος, *Μετενσάρκωση*, σ. 18
6. Ε. Συρέ, *Οι Μεγάλοι Μύσται*, σ. 309
7. Διοδ. Σικελιώτης Δ82 και 43
8. Π. Τάσιος, σ. 144
9. Ε. Συρέ, *Οι Μεγάλοι Μύσται*, σ. 192
10. Π. Λεκατσάς, *Ψυχή*, σ. 426
11. Τσέλερ - Νεστλέ, σ. 19
12. Π. Λεκατσάς, *Ψυχή*, σ. 441
13. Π. Λεκατσάς, *Διόνυσος*, σ.σ. 234-235
14. Αντ. Ανδριανόπουλος, σ. 87
15. Ό.π., σ. 88
16. Πλάτωνος, *Πολιτεία II*, σ. 340

17. Αντ. Ανδριανόπουλος, σ. 90
18. Ό.π., σ. 91
19. U. S. Morrison, σ. 13
20. *Πυθαγόρειος Βίος*, σ. 151
21. Διογ. Λαέρτιος, Η2
22. Διογ. Λαέρτιος, Η3
23. Ηρόδοτος, IV95, Makey, Β823
24. Διογ. Λαέρτιος VIII14
25. Σακελλαρίου, σ. 111
26. Πορφύριος, *Ιάμβλιχος*, Στράβων XIV, 1,16 Κλήμης, Στραωμ. Ι304
27. Π, σ. 123
28. Π. Λεκατσάς, *Ψυχή*
29. Γκόντγουιν, σ. 18
30. *Λεξικό Ηλίου*, σ. 184
31. Η, 4-5
32. Διογ. Λαέρτ. Η36
33. σ.σ. 41-42
34. *Ψυχή* σ.σ. 441-442
35. U.S. Morrison, σ. 14
36. Ό.π., σ. 16
37. Κ. Δ. Γεωργούλης, *Εμπεδοκλής* (Λεξ. *Ηλίου* σ.σ. 213-223)
38. Ι. Θεοδωρακόπουλος, *Μαθ. Ιστ. Φιλ.*, σ. 47
39. Τσέλερ - Νεστλέ, σ. 73
40. Διογ. Λαέρτιος VIII, σ. 55
41. Ό.π., σ. 53
42. *Τίμαιος*, κεφ. 8 σ. 94, και κεφ. 9 σ. 98, κεφ. 14 σ. 108
43. *Νόμοι*, Ιβ
44. Οι σπουδαιότεροι ήταν οι: Νιγίδιος Φίγυλος, οι δύο Σέξτοι, Απολλώνιος ο Τυανέας, ο Μοδεράτος, ο Νικόλαος Γερασηνός, ο Νουμήνιος και ο Φιλόστρατος.
45. *Λεξικό Ηλίου*, σ. 103

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντ. Γ. Ανδριανόπουλος, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Alvin Redman, Αθήνα 1971
- Αθηναίος Ναυκρατίτης, *Δειπνοσοφιστές*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Απολλώνιος ο Ρόδιος, *Τα Αργοναυτικά*, μετ. Πάικου Νικολαΐδη, Αθήνα 1985
- Αριστοτέλης: α) *Περί ψυχής*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
β) *Μεταφυσικά*

- Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Κ. Δ. Γεωργούλης, «Εμπεδοκλής» (άρθρο στο *Λεξικό Ηλίου* σελ. 213-223)
- Γκόντγουιν, *Μυστηριακές Θρησκείες του Αρχαίου Κόσμου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984
- Π. Γράβιγγερ, α) *Εγκυκλοπαίδεια Εσωτερισμού και Αποκρούφου Γνώσεως*, Αθήνα 1974
β) *Ο Πυθαγόρας και η Μυστική Διδασκαλία του Πυθαγορισμού*, Ιδεοθέατρον, Αθήνα 1998
- Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Ηράκλειτος, *Απαντα*, Κάκτος, Αθήνα 1995
- Ηρόδοτος, *Ιστορίες*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- *Ηλίου Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν* (το αρχαίον ελληνικόν πνεύμα), Αθήνα α.χ.
- Ι. Θεοδωρακόπουλος,
α) *Μαθήματα Ιστορίας Φιλοσοφίας των Ελλήνων*, Αθήνα 1955
β) *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα 1964
- Ιάμβλιχος, *Πυθαγορικός Βίος*, Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1982
- Ιουλιανός, *Απαντα*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Κ.Ε. Κτρινιάρης, *Απολλώνιος ο Τυανεύς*, Αθήνα 1967
- Κλήμης Αλεξανδρείας, *Στρωματείς*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, Αθήνα 1956
- Κ. Κουρτιδής, *Τα Αρχαία Ελληνικά Μυστήρια*, Αθήνα 1934
- Παναγής Λεκετσάς, *Η Ψυχή*, Εκδοτικού Ινστιτούτου Αθηνών, Αθήνα 1957
- Λουκιανός: α) *Όνειρον ή Αλεκτρώων*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
β) *Αλέξανδρος ή Ψευδομάντις*
- Νικ. Μπερντιάεφ, *Δοκίμιο Εσχατολογικής Μεταφυσικής*, Ιμάγκο, Αθήνα α.χ.
- U.S. Morrison, *Πυθαγόρας ο Σάμιος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1983
- Pierre Neuville, *Εκείνες οι Άλλες Ζωές*, Αστέρι, Αθήνα α.χ.
- Martin Nilsson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, Παπαδήμα, Αθήνα 1977
- Φρ. Νίτσε, *Η Γέννηση της Φιλοσοφίας*, Μαρή & Κοροντζή, Αθήνα 1975
- Αγ. Ντόκας, *Φιλοσοφικό Λεξικό*, Αθήνα 1964
- Μάρω Παπαθανασίου, *Κοσμογονικάί και Κοσμολογικάί Αντιλήψεις στην Αρχαία Ελλάδα κατά τη β' Χιλιετηρίδα π.Χ.*, Αθήνα 1978
- Α.Σ. Παπασταύρου, *Προέλευσις, Έργον και Αθανασία της Ψυχής, ο Κόσμος της μετενάρκωσης*, Αθήνα 1978
- Παπύς, *Απόκρυφος Επιστήμη και Ψυχισμός*, Αθήνα 1977
- Σ. Δ. Πασσάς, *Τα Ορφικά*, Εκδόσεις Ηλίου, Αθήνα 1984
- Χάρης Πάτοης, *Επίτομο Λεξικό Φιλοσοφίας*
- Παισανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Πίνδαρος, *Ωδές*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Πλάτων, *Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων*, Αθήνα 1966
α) *Πολιτεία*
β) *Νόμοι*

- γ) Φαίδων
- δ) Συμπόσιο
- ε) Κρατύλος
- στ) Τίμαιος
- ζ) Φαίδρος
- η) Πρωταγόρας
- θ) Αξίochος
- ι) Όροι
- ια) Μένων
- ιβ) Επιστολή Ζ
- Πλούταρχος, *Περί Σωκράτους Δαιμονίου*, Κάκτος, Αθήνα
- Γ. Σιέττος,
 - α) *Τα Ορφικά Μυστήρια*, Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1993
 - β) *Τα Πυθαγόρεια Μυστήρια*, Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1993
 - γ) *Περί Ψυχής*, Κυβέλη, Αθήνα 1995
 - δ) *Παγκόσμιες Αντιλήψεις για τη Μετενσάρκωση*, Κυβέλη, 1995
 - ε) *Περί Θανάτου*, Αλντεμπαράν, Αθήνα 1994
- Σοπενχάουερ, *Ο Κόσμος σαν Βούληση και σαν Παράσταση*, Αναγνωστίδης, Αθήνα α.χ.
- Στοβαίος, *Εκλογαί*, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα α.χ.
- Στράβων, *Γεωγραφικά*, Πάπυρος, Αθήνα α.χ.
- Εδουάρδος Συρέ, *Οι Μεγάλοι Μύσται*, Δάφνος, Αθήνα 1959
- Π. Τάσιος, *Η Συμβολική Τεκτονική*, Αθήνα 1974
- Τσέλερ-Νεσπλέ, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μετ. Θεοδωρίδη, Αθήνα 1980
- Φιλόστρατος, *Τα εις τον Τυανέα Απολλώνιον*, Κάκτος, Αθήνα 1994
- Κ. Χασάπης, «Διατριβή επί των Ύμνων του Ορφέως και των Ορφικών» (δημοσιεύτηκε μαζί με τα *Ορφικά*, Εκδόσεις Ηλίου, Αθήνα 1984), σελ. 41-129

Αίγυπτος

η μεταθανάτια μύηση της ψυχής
και οι αλληπάλληλες μεταμορφώσεις της

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε μια αδρομερή εισαγωγή στην έννοια της ψυχής, των υποστάσεων και των ιδιοτήτων της, κατά τις αρχαίες αιγυπτιακές δοξασίες. Η ανθρώπινη ψυχή, θεωρούμενη στα πλαίσια της λατρείας του Όσιρι, παραπέμπει αβίαστα στη σθεναρή πεποίθηση των Αιγυπτίων της Αρχαιότητας ότι η ζωή συνεχιζόταν και μετά το θάνατο. Αυτό θα συνέβαινε αν οι νεκρές/οί επιβίωναν από τον ονομαζόμενο *δεύτερο θάνατο*, που αντιστοιχούσε στον ολοσχερή αφανισμό των κακών, και αν βίωναν την παλιγγενεσία της μεταμόρφωσής τους σε *μακάρια πνεύματα*, η οποία αντιστοιχούσε στην «κατά χάριν θέωσή» τους στον κόσμο του *επέκεινα*.

Οι Αιγύπτιοι θεωρούσαν την ψυχή ως μία από τις υποστάσεις που συναποτελούσαν το ανθρώπινο ον, μάλιστα δε διέκριναν περισσότερα από ένα είδη ψυχής/πνεύματος, στα οποία θα αναφερθούμε περιληπτικά. Ιδιαίτερη έμφαση θα δώσουμε στην έννοια της ψυχής *μπα* (b3), διότι αυτή προσεγγίζει περισσότερο (πάντοτε τηρουμένων των αναλογιών) την αντίστοιχη σύγχρονη δυτικοχριστιανική έννοια.

Το πώς ακριβώς οι αρχαίοι κάτοικοι της κοιλάδας του Νείλου αντιλαμβάνονταν αυτές τις κατηγορίες δεν είναι προς το παρόν γνωστό με

απόλυτη βεβαιότητα, αν και μπορούμε να προσεγγίσουμε τις εν λόγω έννοιες με σχετικά μεγάλη ακρίβεια. Η προσέγγιση αυτή, σε συνδυασμό με τη συζυγή μελέτη διάφορων σχετικών κειμένων τους (θρησκευτικών, μαγικών και λογοτεχνικών) μας δείχνει ότι υπήρχαν πολλά σημεία επαφής με τις χριστιανικές απόψεις.

Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, σημειώνουμε ότι το παρόν κεφάλαιο αποτελεί επιστημονική μελέτη, παρουσιασμένη με εύληπτο τρόπο για το ευρύτερο κοινό, η οποία δεν σκοπεύει ούτε στην προβολή της αρχαίας αιγυπτιακής θρησκείας ούτε στην προσβολή των σύγχρονων θρησκειών, και δη του Χριστιανισμού. Πολύ περισσότερο, η εν λόγω μελέτη σε καμιά περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως εξονυχιστική κάλυψη ενός τεράστιου και επιστημονικά ενδιαφέροντος θέματος, αλλά ως απόπειρα συνθετικής και περιληπτικής προσέγγισής του.¹

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΟΣΤΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Σύμφωνα με τα αρχαία αιγυπτιακά ιερά κείμενα, οι άνθρωποι, ως έμβιες οντότητες, συνιστούσαν πολυσύνθετα όντα, συναποτελούμενα από διάφορες υλικές και ψυχικές συνιστώσες. Οι βασικές υλικές συνιστώσες των ανθρώπινων όντων ήταν οι εξής:²

- το σώμα (ḥ3t)
- η καρδιά (ib)
- το όνομα (ḥn)
- η σκιά (šwt)

Οι ουσιωδέστερες ψυχικές υποστάσεις των ανθρώπινων όντων ήταν οι ακόλουθες:³

- το πνεύμα ή ιδιοσυγκρασία ή διπλό (k3)
- η ψυχή (b3)
- το μεταμορφωμένο ή μακάριο πνεύμα (3ḥ)

Ας σημειωθεί ότι ακόμη και σήμερα, περίπου 180 χρόνια μετά την αποκρυπτογράφηση των Ιερογλυφικών και τη σημαντική πρόοδο των αιγυπτιολογικών σπουδών σε όλες τις προηγμένες χώρες, δεν είμαστε

σε θέση να γνωρίζουμε επακριβώς την πρωταρχική σημασία των προηγούμενων όρων ούτε, φυσικά, την ακριβή έννοια με την οποία οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ιερείς τις αντιλαμβάνονταν. Γνωρίζουμε, βέβαια, σχετικά καλά τη στοιχειώδη τους σημασία, την προσεγγιστική τους ερμηνεία, τις αλληλοσυνδέσεις τους και τα συμφραζόμενα στα οποία χρησιμοποιούνταν, αλλά αυτό δεν σημαίνει τέλεια γνώση του βασικού τους νόηματος, όπως αυτό γινόταν κατανοητό στο απώτατο εκείνο παρελθόν. Μπορούμε, λοιπόν, να προβούμε σε κάποια στοιχειώδη απόπειρα ορισμού τους, λαμβάνοντας φυσικά υπόψη τις προηγούμενες επιφυλάξεις και διευκρινίσεις.

Ας ξεκινήσουμε με τις υλικές ανθρώπινες υποστάσεις. Το σώμα⁴ ήταν η κατεξοχήν υλική υπόσταση των ανθρώπων, η οποία ήταν φθαρτή και νεκρωνόταν, αλλά ήταν δυνατόν να ζωοποιηθεί αν είχε διατηρηθεί κατάλληλα με την ταρίχευση.

Η καρδιά⁵ αποτελούσε την έδρα του ψυχικού, του συναισθηματικού και του πνευματικού κόσμου, η οποία έπρεπε επίσης να διατηρηθεί μέσα στο ταριχευμένο σώμα· η ζύγισή της κατά την ψυχοστασία ενώπιον του Όσιρι αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα για τη δικαίωση των νεκρών (που τις/τους καθιστούσε μακάριες/ους, χαρίζοντάς τους την αθανασία) ή για την καταδίκη τους (η οποία σήμαινε τον ολοσχερή αφανισμό τους με το δεύτερο θάνατο).

Το όνομα⁶ ήταν ουσιαστικά η σημαντική και ειδοποιός ταυτότητα των ανθρώπων, η οποία ήταν μοναδική (πολλές φορές οι νεκροί αναφέρονται ως παιδιά κάποιων, σε περιπτώσεις συνωνυμίας). Αφανισμός του ονόματος θα μπορούσε να σημαίνει κίνδυνο απώλειας της μνήμης για τους νεκρούς και ενδεχόμενη λήθη τους.

Η σκιά⁷ αποτελούσε σημαντική, ταχύτατα κινούμενη, προστατευτική συνιστώσα του ανθρώπινου όντος, η οποία συνέχιζε να ακολουθεί την ψυχή και μετά το θάνατο.

Ας περάσουμε τώρα στη διερεύνηση των ψυχικών ανθρώπινων υποστάσεων. Το πνεύμα,⁸ που αποτελεί μια από τις δυσκολότερες έννοιες προς κατανόηση, απεικονιζόταν συνήθως ως ένα ανθρώπινο ον ίδιο με την/τον νεκρή/ό, το οποίο έφερε το ιερογλυφικό του πνεύματος [δύο χέρια (πήχεις) υψωμένα σε λατρευτική στάση] ως διάδημα και το οποίο ακολουθούσε την/τον νεκρή/ό σχεδόν σε απόσταση αναπνοής (γι' αυτό ονομάζεται σήμερα και διπλό, με την έννοια του «σωσία»). Δεν ήταν υλικό αλλά ακριβές πνευματικό ομοίωμα των νεκρών και αποτελού-

νταν από ένα είδος «λεπτής αιθερικής ουσίας». Παρ' όλα αυτά, είχε ανάγκη υλικής τροφής μετά το θάνατο και ήταν αυτό που γευόταν όλες τις προσφορές τροφών, ποτών, θυμιάματος και υλικών αγαθών, με υπέρλογο και μυστηριώδη τρόπο. Γι' αυτό, οι επικήδειες προσφορές απευθύνονταν στα πνεύματα των νεκρών. Ας σημειωθεί ότι η τυπική ευχή υγείας των Αιγυπτίων (όπως εμείς λέμε π.χ. «στην υγείά σου», «cheers» κ.λπ.) ήταν «στο πνεύμα σου». Το k3 συνιστούσε τη δημιουργική ζωική δύναμη κάθε ανθρώπινης ή θεϊκής οντότητας.

Η ψυχή^ο απεικονιζόταν ως πτηνό, συνήθως γεράκι, το οποίο είχε το πρόσωπο της/του νεκρής/ού, συμβολισμός ο οποίος σήμαινε τη δυνατότητά της να ταξιδεύει παντού κατά βούληση και να μεταμορφώνεται σε οποιοδήποτε έμβιο ον, άνθρωπο, φυτό ή ζώο. Η ψυχή/πουλί απεικονιζόταν επίσης να περιίπταται πάνω από το ταριχευμένο σώμα της/του νεκρής/ού, να αναπαύεται στα κλαδιά των δέντρων της περιοχής του τάφου, ενώ μερικές φορές, σε παπύρους της *Βίβλου των Νεκρών*, ψυχή, σκιά και πνεύμα απεικονίζονται μαζί στην έξοδο του μνημείου. Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι η ψυχή θα μπορούσε να ζωοποιήσει το σώμα και να το κάνει να ξαναζήσει, αν στην επιστροφή της το έβρισκε καλά διατηρημένο.

Το μεταμορφωμένο πνεύμα ή ενεργό πνεύμα ή μακάριο πνεύμα¹⁰ ήταν, ίσως, η σπουδαιότερη ψυχική υπόσταση και αποτελούσε μια πνευματική οντότητα η οποία κατοικούσε στον ουρανό και απολάμβανε την παρουσία των Θεών, λυτρωμένο από εγκόσμιες επιθυμίες και κάθε είδους ανάγκες. Αποτελούσε το κατεξοχήν φωτεινό και μεταμορφωμένο (transfigured) ον, το οποίο είχε θεία ισχύ και μπορούσε να συμπεριφέρεται όπως οι θεότητες, συνιστώντας ουσιαστικά *κατά χάριν θεότητα* η μακαριότητά του πήγαζε από το γεγονός ότι μπορούσε να έρχεται σε επαφή με τους Θεούς και να βιώνει συνεχή και αδιάσπαστη ευτυχία.

Το μεταμορφωμένο πνεύμα αποτελούσε τον καρπό της επιτυχούς μεταθανάτιας ένωσης της ψυχής (b3) και του πνεύματος (k3) και ήταν η μορφή με την οποία οι νεκρές/οί κατοικούσαν στο επέκεινα. Αφ' ης στιγμής η υπέρλογη αυτή ένωση λάμβανε χώρα, το μακάριο πνεύμα θεωρούνταν πλέον αδιάσπαστη οντότητα, αμετάβλητη και αναλλοίωτη εσαεί. Η ισχύς του έγκειτο στη συμμετοχή στη θεία φύση και στη συνακόλουθη δύναμη που αυτή συνεπαγόταν (μπορούσε, για παράδειγμα, να εκμηδενίζει τις αποστάσεις, να θαυματοποιεί, να επικοινωνεί ταχύτατα με άλλα μεταμορφωμένα μακάρια πνεύματα, να τα αναγνωρίζει κ.ο.κ.)

Ας εξετάσουμε, ωστόσο, εκτενέστερα την έννοια της ψυχής. Ο Ωραπόλλων μετέφρασε την αρχαία αιγυπτιακή λέξη *b3* ως «ψυχή», αν και η ομοιότητά της ως προς την κλασική σύλληψη της έννοιας της ψυχής δεν ήταν μεγάλη. Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι, όταν οι Αιγύπτιοι εκχριστιανίσθηκαν (Κόπτες), χρησιμοποίησαν τη λέξη **ΨΥΧΗ** την οποία δανείστηκαν από την ελληνική γλώσσα, για να εκφράσουν την έννοια της ψυχής. Αυτό σημαίνει ότι *καμία από τις ψυχοπνευματικές υποστάσεις που αναφέραμε δεν αντιστοιχούσε επακριβώς στη χριστιανική έννοια της ψυχής*.¹¹

Τι ήταν, όμως, η ψυχή για τους Αιγυπτίους; Ένας καλός προσεγγιστικός συνθετικός ορισμός θα μπορούσε να είναι ο ακόλουθος:¹² *ψυχή ήταν η πνευματική συνιστώσα κάθε ανθρώπου, η οποία μετά θάνατον ξανάβρισκε την ατομικότητά της και μπορούσε να περιπλανάται κατά βούληση, έχοντας τη δυνατότητα να μεταμορφώνεται* (προς το σκοπό αυτό υπήρχαν ειδικές μαγικές ευχές στα ιερά κείμενα των Αιγυπτίων) *σε ζωικά ή υλικά όντα και να επισκέπτεται οποιοδήποτε μέρος. Με άλλα λόγια, η ψυχή για τους Αιγυπτίους ήταν μια πνευματική μεταφυσική υπόσταση, μια ψυχοπνευματική οντότητα, η οποία μπορούσε να εμφανίζεται ανεξάρτητα από το φυσικό της φορέα (σώμα), να ενεργεί «αφ' εαυτής» και «δι' εαυτήν», να μετέχει του Θείου αλλά επιγείως και να αντιπροσωπεύει, κατά κάποιο τρόπο, την/τον συγκεκριμένη/ο άνθρωπο.*

Πολλές φορές οι Αιγύπτιοι ιερείς αναφέρονταν σε *ιερά ζώα* ως *φυσικές υποστάσεις θεοτήτων*¹³ και, δη, έλεγαν ότι ένα συγκεκριμένο ιερό ζώο αποτελούσε την ψυχή κάποιας θεότητας (π.χ. ο ιερός ταύρος Απς της Μέμφιδας ήταν η ψυχή του Όσιρι). Επίσης, θεωρούσαν ότι συγκεκριμένες θεότητες ήταν οι ψυχές ή θεϊκές υποστάσεις άλλων θεοτήτων (π.χ. ο Όσιρις ήταν η ψυχή του Ρα, οι τέσσερις γιοι του Ώρου θεωρούνταν και ψυχή του κ.ο.κ.). Εξάλλου, πίστευαν ότι η ψυχή του φαραώ αντιπροσώπευε την εξουσιαστική, και δη οιονεί θεϊκή ισχύ του.

Κατά το τέλος του Αρχαίου Βασιλείου, ο όρος *ψυχή* άρχισε να αναφέρεται σε *όλες/ους τις/τους ανθρώπους, αποκτώντας ακατάλυτες και άφθαρτες δυνάμεις στη θρησκευτική φαντασία τους. Στον πληθυντικό αριθμό ο όρος ψυχή (b3w) σήμαινε τους εξωτερικούς φορείς ισχύος, δράσης και ενέργειας εκείνων που τις κατείχαν, και περιέγραφε τις «εξ αποστάσεως» εκδηλώσεις ενός ανθρώπινου ή ενός θεϊκού όντος*.¹⁴ Δηλαδή, ένα «θείο θαύμα» θεωρούνταν ως «εξ αποστάσεως» εκδήλωση της *δύναμης* (b3w) ενός Θεού, η *ισχύς* (b3w) του φαραώ δια-

κατείχε «εξ αποστάσεως» όλες τις μακρινές χώρες κ.λπ. Με άλλα λόγια, η *ψυχική ισχύς* (b3w) αποτελούσε μια μεταφυσική οντότητα η (υλική και όχι μόνο μεταφυσική) δράση της οποίας εκτεινόταν στο επέκεινα, αλλά και ξεπερνούσε τα στενά όρια της τοπικότητας, ενδεχομένως δε και αυτής της χρονικότητας.

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΟΣΙΡΙ ΩΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ

Ο Όσιρις και η μυστικιστική λατρεία του αποτελούν, αδιαμφισβήτητα, μια από τις πιο αξιόλογες θεολογικές συλλήψεις των Αιγυπτίων της Αρχαιότητας και συνιστά χαρακτηριστική έκφραση του βαθύτερου μεταφυσικού τους συναισθήματος. Η οσιριακή λατρεία αποτελεί το αιγυπτιακό ανάλογο της παγκόσμιας πεποίθησης πολλών ανθρώπων για την αθανασία της ψυχής και τη συνέχιση της ζωής μετά το θάνατο. Στο μύθο του Όσιρι και της Ίσιδας έχουμε αναφερθεί και αλλού, κατά συνέπεια οι αναγνώστριες/τες παραπέμπονται στη σχετική βιβλιογραφία.¹⁵

Κατά τον αρχαίο αιγυπτιακό μύθο, τα κυριότερα κατάλοιπα του οποίου διασώθηκαν κυρίως χάρη στο έργο του Πλούταρχου *Περί Ίσιδος και Οσίριδος*, όταν η Ίσιδα βρήκε τα ιερά μέλη του συζύγου της τα συνέθεσε με τη βοήθεια του Θωθ και του Άνουβι, Θεού της ταρίχευσης, ο οποίος και κατόρθωσε να διατηρήσει με θαυμαστό τρόπο το νεκρό σώμα του καλοκάγαθου Θεού και να το ζωοποιήσει. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Όσιρις έγινε *βασιλιάς των νεκρών* (nsw ntyw-im), *πρόεδρος των κατοίκων της «Δυτικής Χώρας»* (hnty, imntyw), *άρχοντας του Αδη* (nb Ἰππῆτ), και *κύριος της αιωνιότητας* (nb nhh), κυβερνώντας τον υποχθόνιο κόσμο των σκιών και κρίνοντας τις ψυχές των νεκρών.¹⁶ Έκτοτε, κάθε νεκρή/ός θα μπορούσε να κερδίσει την αθανασία και να μετατραπεί, μετά θάνατον, σε *δυνατικό Όσιρι*. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την οιονεί θέωση και απηχεί συναφείς μεταγενέστερες χριστιανικές αντιλήψεις.

Ο Όσιρις αγαπήθηκε και λατρεύτηκε πάρα πολύ από τους Αιγυπτίους όλων των ιστορικών περιόδων, οι οποίοι προσδοκούσαν τη δικαίωση στο επέκεινα και την αναστροφή τους με τον Όσιρι στο βασίλειό του, όπου η ζωή τους θα επαναλαμβανόταν χωρίς πόνο, δάκρυα και κόπους. Αυτό αποδεικνύεται και από τους θεολογικότετους και λυρικούς ύμνους που απευθύνονταν προς αυτόν.¹⁷ Ο συμβολισμός

της οσιριακής θεολογίας είναι βαθύτατος και μυστικιστικός. Τα θρησκευτικά κείμενα των Αιγυπτίων (ιδίως τα *Κείμενα των Σαρκοφάγων*, η *Βίβλος των Νεκρών* και η *Βίβλος του Αδη*) περιέχουν πολλά αποσπάσματα αφιερωμένα στον Όσιρι και στη σχετική «σωτηριολογική» θεολογία, τα οποία δεν έχουν τίποτε να ζηλέσουν από ανάλογες συλλήψεις των μεταγενέστερων θρησκειών.

Οι Αιγύπτιοι θεολόγοι πίστευαν ότι ο Όσιρις σχετιζόταν με το *χθες*, με τη μέρα που τελείωνε κατά τη δύση του Ήλιου, με την *επερχόμενη νύκτα* και με την έννοια της *στατικής αιωνιότητας*¹⁸ (Αρχ. Αιγ.: *df*). Αντίθετα, ο ηλιακός Θεός Ρα θεωρούσαν ότι σχετίζεται με το *αύριο*, με την *επερχόμενη μέρα* που θα άρχιζε με την ανατολή του Ήλιου και με την έννοια της *δυναμικής αιωνιότητας*¹⁹ (Αρχ. Αιγ.: *nh*). Πίστευαν, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της νύκτας (πρβλ. θανάτου), οι νεκρές/οί –ακολουθώντας τη νύκτια πορεία του Ρα, διαμέσου των ωρών του σκότους– θα αναγεννιόνταν ανανεωμένες/οι την επόμενη αυγή, σε ένα διαιώνιο κύκλο ανάπλασης και ανάστασης. Στην έσχατη θεολογική μορφή της, αυτή η βαθιά ριζωμένη στο νου και στην καρδιά πεποίθηση των αρχαίων κατοίκων της χώρας του Νείλου εκφραζόταν από το μυστικό δόγμα της *απόλυτης ένωσης*, της *υπερούσιας ταύτισης* του Ρα με τον Όσιρι, η οποία απεικονιζόταν σε διάφορες ταφικές παραστάσεις και στη *Βίβλο της Λιτανείας του Ήλιου* διατυπωνόταν ως εξής:²⁰

Wsir pw htp m R', R' pw htp m Wsir...

Είναι ο Όσιρις (που) αναπαύεται στον Ρα,
είναι ο Ρα (που) αναπαύεται στον Όσιρι ...

Έτσι, ο Όσιρις χαρακτηριζόταν ως ψυχή του Ρα. Σε ανάλογες παραστάσεις οι δύο θεότητες παριστάνονται ενωμένες στην κριόμορφη υπόσταση του Ήλιου (Χνουμ-Ρα), ενώ η Ίσιδα και η Νέφθυς εναγκαλίζονται προστατεύοντας το φωτεινό Θεό της επερχόμενης ανάστασης.²¹ Ο Όσιρις παριστάνεται, συνήθως, ανθρωπόμορφος και μουμιοποιημένος, φορώντας κατάλευκες λινές κειρίες και φέροντας τα σύμβολα της φαραωνικής εξουσίας: το *οσιριακό στέμμα ατέφ* (Αρχ. Αιγ.: *3tf*) και τα σύμβολα της βασιλικής ισχύος, το *ποιμενικό σκήπτρο* (Αρχ. Αιγ.: *h 3*) και το *μαστίγιο* (Αρχ. Αιγ.: *nhw*). Μόνο το πρόσωπό του ήταν ορατό και, συνήθως, απεικονιζόταν χρωματισμένο με βαθυπράσινο χρώμα, παραπέμποντας στο συμβολισμό της φυτικής (βλαστώνων

σπόρος μετά τη σπορά) και της ανθρώπινης (ανάσταση μετά την ταφή) αναγέννησης.

Ας εξετάσουμε, όμως, ποιες ήταν οι απαραίτητες προϋποθέσεις της αθανασίας και της «σωτηρίας» των νεκρών από το θάνατο:²²

1. Η ταρίχευση και η όσο το δυνατόν καλύτερη διατήρηση των σωμάτων των νεκρών, που εξυπηρετούνταν από τη σοφιστευμένη μουμιοποίηση σε ένα καλά κατασκευασμένο μνημείο.
2. Η διαφύλαξη της μνήμης του ονόματος των νεκρών, μαζί με ένα τουλάχιστον πιστό ομοίωμά τους υπό μορφή αγάλματος.
3. Ο εφοδιασμός των ταριχευμένων σωμάτων με τα κατάλληλα θρησκευτικά κείμενα και τις κατάλληλες μαγικές επωδούς, που θα συντελούσαν στο «ευ ζην» τους μετά θάνατον και θα βοηθούσαν την ψυχή στο δύσκολο ταξίδι της στο επέκεινα.
4. Η πιστή τήρηση του παραδοσιακού επικήδειου τελετουργικού τυπικού, με όλες τις συνακόλουθες μαγικές τελετουργίες, και η τακτική προσφορά θυσιών τροφής και σπονδών στα πνεύματα των νεκρών.
5. Η δικαίωση των νεκρών μετά θάνατον, και δη η επιτυχής εξέτασή τους ενώπιον του Όσιρι από το θεϊκό δικαστήριο των θεοτήτων/κριτών του Αδη κατά την ύστατη κρίση τους, που θα τους χάριζε τη μακαριότητα.

Οι πέντε προηγούμενες προϋποθέσεις θεωρούνταν, κατά κάποιο τρόπο, ως «ικανές και αναγκαίες συνθήκες» για την αθανασία της ψυχής και την ενδεχόμενη ανάσταση του σώματος μετά θάνατον. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι προσπαθούσαν να τις τηρήσουν, όσο πιστότερα μπορούσαν, και στην περίπτωση των φτωχότερων ανθρώπων χρησιμοποιούνταν φθηνότερα υποκατάστατα των επικήδειων και νεκρικών μαγικών εργαλείων (π.χ. αποσπάσματα των κυριότερων θρησκευτικών κειμένων προχειρογραμμένα σε κομμάτια υφάσματος αντί σε πατύρους, φθηνότερα αγάλματα και κτερίσματα κ.λπ.).

Θα αναφερθούμε τώρα αδρομερώς στην πέμπτη προϋπόθεση, που ήταν και η σπουδαιότερη, και δη στην ύστατη κρίση των νεκρών ή *ψυχοστασία*.

Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι μετά θάνατον οι νεκρές/οί θα έπρεπε να παρίστανται κατά τη διάρκεια της ζύγισης της καρδιάς τους. Η ζύγιση αυτή λάμβανε χώρα στην *αίθουσα των δύο αληθειών*, στο βασιλείο του Όσιρι και ενώπιόν του.²³ Η καρδιά τοποθετούνταν πάνω στη

μία από τις πλάστιγγες του ζυγού της δικαιοσύνης (Αρχ. Αιγ.: mh3t), ενώ στην άλλη τοποθετούνταν ένα αντίβαρο στο σχήμα ενός από τα σύμβολα της Μάατ (είτε ένα αγκαλμάτιο της Θεάς, είτε ένα φτερό στρουθοκαμήλου). Η ζύγιση έπρεπε να διατηρήσει την απόλυτη ισορροπία των πλαστίγγων, γεγονός το οποίο συμβόλιζε την καθαρότητα της καρδιάς και την αθωότητα της ψυχής.

Η όλη διαδικασία πραγματοποιούνταν υπό την εποπτεία του Ανουβι, ο οποίος έλεγχε το αποτέλεσμα της ζύγισης, ενώ ο Θωθ το κατέγραφε. Κατά τη διάρκεια της ζύγισης, η/ο νεκρή/ός θα έπρεπε να προβεί στην περίφημη *αρνητική ομολογία* ενώπιον των θεοτήτων/κριτών (Αρχ. Αιγ.: ȓ3ȓ3t) του οσιριακού δικαστηρίου. Οι θεότητες αυτές έκριναν την/τον νεκρή/ό για διάφορα παραπτώματα ή αμαρτήματα τα οποία, ενδεχομένως, είχαν διαταράξει την *παγκόσμια αρμονία* (Μάατ). Ο αριθμός αυτών των κριτών ήταν 42, όσο και το άθροισμα των νομών της Άνω ($\Sigma = 22$) και της Κάτω Αιγύπτου ($\Sigma = 20$). Κατά συνέπεια, η/ο νεκρή/ός θα έπρεπε να αρνηθεί 42 φορές ότι διέπραξε ορισμένα ανομήματα (π.χ.: ασέβεια προς τους Θεούς, φόνο, κλοπή, ψευδομαρτυρία, μοιχεία, σοδομισμός, ύβρεις, πλεονεξία, αδικίες εναντίον φτωχότερων ανθρώπων κ.λπ.). Έτσι, έχοντας αρνηθεί την ενοχή της/του η/ο νεκρή/ός οδηγούνταν από τον Ώρο μπροστά στο θρόνο του Οσιρι και ανακηρυσσόταν *αληθής τη φωνή* (Αρχ. Αιγ.: m3'-hrw), δηλαδή *δεδικαιωμένη/ος ή μακάρια/ος*.

Το όνειρο όλων των Αιγυπτίων ήταν ακριβώς αυτό: να δικαιωθούν κατά την ύστατη κρίση της ψυχοστασίας και να επονομαστούν μακάριες/οι, κερδίζοντας την αθανασία και την είσοδο στον οσιριακό παράδεισο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα γλίτωναν τον αφανισμό που τις/τους περίμενε από το μακάβριο τέρας *Αμμύτ* (Αρχ. Αιγ.: 'mmyt), το οποίο είχε κεφάλι κροκοδείλου, σώμα λιονταριού και οπίσθια ιπποπόταμου (sic!) και καταβρόχθιζε τις καρδιές των αμαρτωλών νεκρών, και δη των ανθρώπων που οι κακές πράξεις τους ήταν περισσότερες από τις καλές.

Ας μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι η καρδιά θεωρούνταν από τους Αιγυπτίους της Αρχαιότητας ως η έδρα του νου και της σκέψης, επομένως η σπουδαιότητά της ήταν μεγάλη. Αφανισμός της καρδιάς σήμαινε αυτόματα και την καταστροφή των νεκρών, και δη το δεύτερο θάνατο από τον οποίο καμιά/κανείς δεν θα μπορούσε να διαφύγει αν η ζύγιση της καρδιάς της/του ήταν ελλιποβαρής. Το ειδικό καρδιοειδές *περίαπτο σε σχήμα σκαραβαίου* και η *Ευχή της καρδιάς* θα βοη-

θούσαν τις/τους νεκρές/ούς να δικαιωθούν και να αντεπεξέλθουν νικηφόρα τη δοκιμασία της ψυχοστασίας, την αρνητική εξομολόγηση και την ύστατη κρίση.²⁴ Η *Ευχή της καρδιάς* είναι μια από τις σημαντικότερες μαγικές επωδούς της *Βίβλου των Νεκρών* (στο εξής *BD*), η οποία δεν έπαυσε να χρησιμοποιείται στο ίδιο σχεδόν *leit motif* από το Νέο Βασίλειο μέχρι και την Πτολεμαϊκή Περίοδο. Η σημασία της ήταν εξαιρετικά σημαντική για την αρχαία αιγυπτιακή ταφική μαγεία. Η συγκεκριμένη ευχή, όπως καταγράφεται στον πάπυρο της *Βίβλου των Νεκρών* του επιστάτη Νου (περ. 1400 ΠΚΕ), ήταν η ακόλουθη (η μετάφρασή της από το πρωτότυπο έχει ως εξής):²⁵

Ευχή που θα αποτρέψει να αντιταχθεί
(Η) καρδιά του επιστάτη του θησαυροφύλακα, Νου (Nw),
(του) μακάριου,
 Γιου του επιστάτη του θησαυροφύλακα, Αμούν-χοτέπ ('Imnp-ḥtp),
Σε αυτόν στη Νεκρόπολη.
 Αυτός λέει:
 (Ω) καρδιά μου, (καρδιά) της μητέρας μου! Δις.
 (Ω) καρδιά μου, (καρδιά) των μορφών μου!
 Μη σταθείς εναντίον μου ως μάρτυρας (κατηγορίας)!
 Μη μου αντιτεθείς ως μάρτυρας!
 Μη μου εναντιωθείς εν τω μέσω των κριτών!
 Μην κάνεις (την) πλάστιγγα (να) γείρει για μένα ενώπιον (του) τηρητή (της)!
 Εσύ (είσαι το) πνεύμα (k3) μου, που-βρίσκεται-στο σώμα μου,
 (Ο) Χνουμ, (που) κάνει να ευδοκιοούν (τα) μέλη μου.

Όπως βλέπουμε, πρόκειται για λυρική απόδοση των όσων προαναφέραμε. Ο νεκρός παρακαλεί την καρδιά του να μην του εναντιωθεί κατά τη διάρκεια της ψυχοστασίας, ώστε η μαρτυρία της κατά τη ζύγιση να είναι ευμενής για να κερδίσει την αθανασία. Η σεμνότητα του νεκρού και η αγωνία του για την έκβαση του αποτελέσματος της ζύγισης είναι εμφανείς. Ο νεκρός, ουσιαστικά, εκλιπαρεί την καρδιά του να τον βοηθήσει με την αθωότητά της.²⁶

Η καρδιά (Αρχ. Αιγ.: *ib, ḥ3ty*), μια από τις ουσιωδέστερες υλικές συνιστώσες της ανθρώπινης ύπαρξης, αποτελεί το κλειδί για την αθανασία ή την καταστροφή του νεκρού μετά θάνατον.²⁷ Ο/η νεκρός/ή την ταυτίζει με μια άλλη σημαντική ψυχική συνιστώσα της ανθρώπινης ύπαρξης, και δη το πνεύμα (k3) που αν και άυλο είχε ανάγκη υλικών πρόσφορών τροφής.²⁸

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι ο Θεός Χνουμ μορφοποιούσε το σώμα και το πνεύμα τους κατά τη διάρκεια της γέννησής τους στον αγγειοπλαστικό τροχό του! Ο Χνουμ (Αρχ. Αιγ.: *nhw*), κριόμορφος²⁹ Θεός της Νήσου Ελεφαντίνης στην περιοχή της Σνήνης (Αραβ.: *Aswān*), σχετιζόταν τόσο με τον Άμμωνα και τον Ρα, όσο και με την ετήσια πλημμύρα του Νείλου, η οποία φαινόταν να έρχεται από εκεί, γονιμοποιώντας το έδαφος και καθιστώντας το εύφορο.³⁰ Γι' αυτό, η έμμεση σύνδεσή του με τη γόνιμη ιλύ, τον συνέδεσε στη φαντασία των Αιγυπτίων με τη διάπλαση/ανάπλαση του πηλού από τους αγγειοπλάστες. Από αυτή την άποψη θεωρούνταν ως δημιουργός Θεός, γεγονός που εξηγεί το συσχετισμό του με το δυνατό κριάρι, σύμβολο αναπαραγωγικής γονιμότητας. Ας σημειωθεί ότι η λέξη *κριός* (*b3*) και η λέξη *ψυχή* (*b3*) στα Αρχαία Αιγυπτιακά είχαν τον ίδιο σκελετό συμφώνων. Έτσι, ο Χνουμ θεωρούνταν και ως ψυχή ή πεμπτουσία του ηλιακού Θεού Ρα, υπόσταση με την οποία ο δεύτερος διέσχιζε τα βάθη του οσιριακού Αδη κατά τη διάρκεια της νύκτας.

Ο/η νεκρός/ή στη συγκεκριμένη ευχή κατονομάζει Χνουμ την καρδιά του, υποδηλώνοντας εμμέσως πλην σαφώς αυτό το συμβολισμό, και θεωρώντας την ως τη ζωοποιού πεμπτουσία της ύπαρξής του, την πηγή (αιώνιας) ζωής γι' αυτόν. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο/η νεκρός/ή μνημονεύει τη μητέρα του ως γεννήτορά του/της και, κατά συνέπεια, ως δημιουργό της καρδιάς του/της, γεγονός που δείχνει την εγγενή και βαθιά αγάπη των Αιγυπτίων για τις μητέρες τους. Επίσης, λέγοντας «καρδιά των μορφών (*hprw*) μου», εννοεί την εξελικτική πορεία της καρδιάς (= ψυχισμού και νου) του κατά τη διάρκεια της ζωής του.

Η *μορφή* ή *ύπαρξη* ή *ανάπτυξη* ή *εξέλιξη* ή *σχήμα* (*hprw*) είναι μια θεμελιώδης έννοια για την κατανόηση της αρχαίας αιγυπτιακής *forma mentis*. Προέρχεται από το (αμετάβατο ασθενές) ρήμα *hpr(i)* που σημαίνει³¹ «(αυτο)δημιουργούμαι», «υπάρχω», «συμβαίνω», «μεταβάλλομαι», «προκαλώ», «εξελίσσομαι», «αναπτύσσομαι» κ.τ.ό. Το ιερογλυφικό που αναπαριστά αυτές τις έννοιες είναι ο *σκαραβαίος ο ιερός* (*scarabaeus sacer*).³² Πρόκειται για ένα είδος σκαθαριού (κοπροκάνθαρος) το οποίο εμφανίζει μια αξιοσημείωτη συμπεριφορά. Σπρώχνει την κόπρη του, μέσα στην οποία επωάζονται τα αυγά του και η οποία έχει σφαιρικό σχήμα, αποθηκεύοντάς την στο χώμα. Έτσι, οι Αιγύπτιοι παρατηρώντας αυτά τα συμπαθητικά έντομα να ωθούν τη σφαιροειδή κόπρη, απ' όπου ξεπρόβαλλαν τα νέα έντομα «αφ' εαυτών»,

είχαν νομίσει ότι είναι θεϊκά γιατί «αυτοδημιουργούνται». Το γεγονός αυτό τους έκανε να θεωρήσουν το σκαραβαίο ως σύμβολο της (ανα)γέννησης, της (ανα)δημιουργίας και να εικονίζουν την υπόσταση του ανατέλλοντος Ήλιου, του πρωινού «νεαρού» Ήλιου «εν τω γεννάσθαι», ως το σκαραβαειόμορφο Θεό Χεπρί³³ (Hprī).

Η έννοια της «μορφής» στην *Ευχή της Καρδιάς* σχετίζεται με την εξέλιξη του ανθρώπινου ψυχισμού κατά τη διάρκεια της ζωής των ανθρώπων, και όχι με κάποια υπολανθάνουσα πεποίθηση μετεμψύχωσης. Οι Αιγύπτιοι ασφαλώς και πίστευαν τόσο στη μετεμψύχωση όσο και στη μετενσάρκωση, αλλά σε άλλο επίπεδο – όπως θα διαπιστώσουμε αργότερα. Ο δυναμικά εξελισσόμενος αυτός ψυχισμός, εστιακό σημείο και βασικός πυρήνας της όλης ανθρώπινης ύπαρξης, σχετιζόταν με τη διάθεση των ανθρώπων για αγαθοεργία ή κακές πράξεις. Έτσι, καθώς οι άνθρωποι μεγάλωναν και βιάδιζαν προς το θάνατο, η καρδιά τους ήταν συνεχώς υπεύθυνη για τη συμπεριφορά τους.

Επιχειρώντας να κρίνουμε τις προηγούμενες απόψεις των αρχαίων Αιγυπτίων, είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι η βαρύτητα του συμβολισμού και των αρχετυπικών εννοιών, που υπέβασκαν πίσω από τις φαινομενικά παιδαριώδεις αντιλήψεις τους, ήταν καθοριστική. Φανταστείτε κάποιους αρχαιολόγους του μέλλοντος έπειτα από, π.χ., 3.000 χρόνια οι οποίοι ανακαλύπτουν το χριστιανικό σύμβολο του αμνού στα ερείπια ενός ναού και χωρίς να έχουν περισσότερα στοιχεία ή ενδείξεις μπορεί να νομίσουν ότι οι Χριστιανοί πριν από τρεις χιλιετίες λάτρευαν τα πρόβατα...

Αυτό δεν σημαίνει ότι η αιγυπτιακή θρησκεία ήταν κορυφαίο μεταφυσικό δημιούργημα ούτε ότι οι απόψεις των Αιγυπτίων ήταν αναγκαστικά ορθές. Σημαίνει απλώς ότι, ενδεχομένως –όπως οι περισσότερες θρησκείες– είχε ψήγματα αλήθειας και μερικά πραγματικά προηγμένα σημεία, τα οποία εκφράζονταν μέσω συμβολισμών και αλληγορικής γλώσσας, όπως συνέβαινε ανέκαθεν σε όλα τα θρησκευτικά συστήματα. Τα σημεία αυτά χαρακτηρίζονταν από βαθιά φιλοσοφική και μεταφυσική ισχύ και προσιδίαζαν στην τάση των ανθρώπων να αναζητούν αιτίες και πρωτογενείς αρχές, να αναρωτιούνται για το νόημα της ζωής και να θέτουν το φλέγον ερώτημα για το ποια είναι η φύση του θανάτου και αν υφίσταται κάποια μορφή ενσυνείδητης ύπαρξης ύστερα απ' αυτόν. Είναι εύκολο να πούμε, για παράδειγμα, ότι, φαινομενικά, δεν είχε σημασία η πραγματική ζωή των

Αιγυπτίων πριν από το θάνατο, εφόσον θεωρητικά θα μπορούσαν να ακολουθήσουν το πλήρες επικήδειο τελετουργικό τυπικό (ιδίως αν ήταν πλούσιοι), να εφοδιαστούν με κατάλληλες μαγικές επωδούς, παπύρους, περίαπτα κ.τ.ό. Έτσι, ακόμη κι αν κατά τη ζωή τους είχαν συμπεριφερθεί απάνθρωπα και άδικα στους συνανθρώπους τους, θα είχαν τη δυνατότητα να κερδίσουν την αθανασία, «ξεγελώντας τους Θεούς»...

Τα πράγματα δεν ήταν, όμως, ακριβώς έτσι. Αν και σίγουρα υπήρχαν κάποιοι υποκριτές, οι περισσότεροι Αιγύπτιοι διακρίνονταν από βαθιά πίστη και καλοσύνη. Αυτή η καλοσύνη είναι διάχυτη και σήμερα, τόσο στους χριστιανούς Κόπτες (που είναι οι ευγενικοί, γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων Αιγυπτίων) όσο και στους μουσουλμάνους Αιγυπτίους (που έχουν έντονα αναπτυγμένη θρησκευτική συνείδηση και είναι καλοπροαίρετοι και φιλόξενοι). Οι σύγχρονοι Αιγύπτιοι, ανεξαρτήτως θρησκευόμετος (εκτός ίσως από τους ελάχιστους φανατικούς Ισλαμιστές), είναι ένα πηγαία ευγενικό και καλοσυνάτο έθνος, με έντονη εθνική ενωτική συνείδηση και αγάπη του δικαίου. Εξάλλου, τα αξιόλογα κείμενα σοφίας των Αιγυπτίων της Αρχαιότητας, δείγματα των οποίων θα γευτούμε στα επόμενα, αποδεικνύουν την πηγαιότητα και την ειλικρίνεια των συγγραφέων τους, η οποία καθίσταται εμφανής και από διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι δεν ήταν ορθολογιστές ή, τουλάχιστον, δεν ήταν λάτρεις της «τετράγωνης λογικής», όπως προβάλλεται και εφαρμόζεται σήμερα από τις δυτικές κοινωνίες. Αντίθετα, τα θρησκευτικά σύμβολα, η έντονη μεταφυσική ανησυχία, η σχεδόν παραμελημένη λογική όσον αφορούσε ζητήματα πίστης, η πηγαία λατρεία της αλήθειας και της δικαιοσύνης, αποτελούσαν πάντοτε τους κύριους πνευματικούς σηματορούς αυτών των ανθρώπων.³⁴ Αλλά και η ισχυρή αγάπη της ζωής, η προσκόλληση στις υλικές απολαύσεις, η προτίμησή τους για το κάλλος (*pnw*) –είτε αυτό ήταν δροσεροί κήποι, είτε έργα τέχνης, είτε το ανθρώπινο σώμα και ο έρωτας, είτε η μεγαλειώδης αρχιτεκτονική– αποτελούσαν τη δεύτερη δέσμη καθοριστικών ιδεών που σηματοδοτούσαν τις υπαρξιακές τους ανησυχίες. Γι' αυτό, η μέριμνα για το επέκεινα του τάφου και οι κοπιώδεις προσπάθειές τους για την αθανασία συνετέλεσαν ώστε να γνωρίζουμε τις περισσότερες πληροφορίες γι' αυτούς από ταφικά (παρά από άλλου είδους) μνημεία. Αυτό, ωστόσο, καθόλου δεν σημαίνει ότι οι Αιγύπτιοι ζούσαν με θανατοκεντρική, αλλά με έντονα ζωοκεντρική προοπτική.³⁵

ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΟΙΟΝΕΙ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΤΟΥ ΡΑ

Η λέξη νεκρή/ός, ιατρικά, θα λέγαμε ότι σημαίνει την/τον άνθρωπο της/του οποίας/ου όλες οι ζωτικές σωματικές λειτουργίες (συμπεριλαμβανομένης της εγκεφαλικής δραστηριότητας) έχουν σταματήσει και το σώμα έχει αρχίσει να αποσυντίθεται.

Στους αρχαίους Αιγυπτίους αυτός ο ορισμός, εκτός από κυνικός, θα φάνταζε και ακατανόητος. Αλλωστε, ήταν απόλυτα σίγουροι ότι ο θάνατος δεν ήταν το τέλος της ζωής αλλά η προέκτασή της και η απαρχή της θέωσης. Για τους Αιγυπτίους, λοιπόν, νεκρές/οί ήταν απλώς και μόνο τα ανθρώπινα όντα που είχαν αφήσει τον κόσμο των ζωντανών, έχοντας «αναχωρήσει»³⁶ για μια καλύτερη χώρα, στην οποία μετέβαιναν ένδοξα, επαναλαμβάνοντας τη ζωή τους στο διηνεκές (r dt hn'nh). Αρχικά οι βασιλείς, κατόπιν οι ευγενείς και αργότερα όλοι οι ευσεβείς Αιγύπτιοι πίστευαν ότι μετά το θάνατο μπορούσαν να θεοποιηθούν, αρχίζοντας ένα θεαματικό ταξίδι στο επουράνιο επέκεινα. Στα *Κείμενα των Πυραμίδων* (στο εξής *PT*) αναφέρεται:³⁷

Έφυγες για να μεταμορφωθείς σε μακάριο πνεύμα (3h),
 Για να γίνεις πανίσχυρος σαν θεός,
 Για να ενθρονιστείς όπως ο Όσιρις.
 [...]
 Έφυγες ολοζώντανος,
 Δεν έφυγες νεκρός!

Γι' αυτό οι νεκρές/οί χαρακτηρίζονταν συλλήβδην ως *αυτές/οί των οποίων η ζωή επαναλαμβάνεται* (whmw 'nh) ή *αυτές/οί που βρίσκονταν εκεί* (ntyw-im), όπου η λέξη *εκεί* σήμαινε την επικράτεια του Όσιρι, τη *Δυτική Χώρα* (Αμένθι), τον Αδη, δηλαδή το επέκεινα, και αποτελούσε είδος ευφημισμού.³⁸

Οι ψυχές ταξιδεύουν στον ουρανό, έρχονται σε επαφή με τους αιώνιους αστερισμούς, με τους περιφερόμενους πλανήτες, με τους «αλώβητους» παραπόλιους αειφανείς αστέρες που δεν έδυναν ποτέ και, όπως έλεγαν χαρακτηριστικά οι Αιγύπτιοι, «δεν γνώριζαν καταστροφή» (ihmw-sk). Με άλλα λόγια, οι νεκρές/οί ταυτίζονταν, γίνονταν ένα με το στερέωμα και τα θαυμάσια μυστικά του, τα οποία αποκαλύπτονταν στα μακάρια πνεύματα στα επουράνια *Πεδία των προσφορών*

(*Sh't htrw*) και στα *Πεδία των καλάμων* (*Sh't B'rw*), μεταξύ του Ωρίωνα (που ταυτιζόταν με τον Όσιρι) και του Σειρίου (της αστρικής Θεάς Σάθως, που ταυτιζόταν με την Ίσιδα):³⁹

Πετά μακριά από σας, άνθρωποι,
Δεν ανήκει στη γη, αλλά στον ουρανό.
[...]
Ενώνεται με το πνεύμα του (k3).
[...]
Ανεβαίνει στην κλίμακα που ο πατέρας του Ρα έφτιαξε γι' αυτόν.
[...]
Ταξιδεύει στον ουρανό προς τα Πεδία των καλάμων,
Κατοικεί στα Πεδία των προσφορών,
Μεταξύ των αιφφανών αστέρων, ακολουθώντας τον Όσιρι.
[...]
Με τον Ωρίωνα ανέρχεται στην επουράνια Ανατολή,
Με τον Ωρίωνα κατέρχεται στην επουράνια Δύση,
Η Σάθις με τους αγνούς θρόνους σαν τρίτος σάς ακολουθεί.
Σας οδηγεί στους όμορφους ουράνιους δρόμους στα Πεδία των καλάμων.
[...]
Αδελφή του είναι η Σάθις, παιδί του το πρωινό αστέρι.
[...]

Έτσι περιγράφουν τα *Κείμενα των Πυραμίδων* την επουράνια άνοδο του νεκρού μονάρχη και την ένωσή του με το στερέωμα. Κι αν οι νύκτιοι αστερισμοί φαντάζονται απόμακροι, μια μαγική ευχή από τα *Κείμενα των Σαρκοφάγων* (στο εξής CT) είναι ασφαλώς σε θέση να συνταυτίσει τον/την νεκρό/ή με τον Ωρίωνα, κατά τη μεταθανάτια περιπλάνηση της ψυχής του/της:⁴⁰

[...] Ω ψυχή μου, Σάθις, άνοιξε το δρόμο μου,
Φτιάξε μου μια κλίμακα για τη Μεγάλη (Ουράνια) Πεδιάδα,
Γιατί είσαι η μητέρα μου.
[...]
Συναντώ τον σκηπτροφόρο Ωρίωνα καθ' οδόν,
Παίρνω στα χέρια μου το σκήπτρο (και) το εγχείρω,
Το κρατώ (και) μ' αυτό θεοποιούμαι.

Ή να τον καταστήσει κοινωνό του Ρα, του ύψιστου ηλιακού και συμπαντικού Θεού, κατά το συναρπαστικό ταξίδι του στο επέκεινα. Πρόκειται για ταξίδι ονειρικό στους ουράνιους λειμώνες της ευτυχίας, περνώντας από τοπία ειδυλλιακά, κυνηγώντας εύκολα

θηράματα, απολαμβάνοντας τη δροσιά και το ευλογημένο νερό της λήθης και ζώντας τη μακάρια ζωή αενάως, μέσα στην ιερή συμπαντική λέμβο του Ήλιου, μαζί με την Εννεάδα των Θεών, τους παραπόλιους *αιφανεείς αστέρες* (ihmw-sk) και τους *ακούραστους αστέρες* (ihmw-wtq):⁴¹

[...] Περιτριγυρίζεις τις μακρινές χώρες με τον Ρα,
 (Κι) εκείνος σ' αφήνει ν' αντικρίσεις τους τόπους της τρυφής.
 Βρίσκεις τις κοιλάδες γεμάτες με νερό,
 Για να πλυθείς και ν' απολαύσεις τη δροσιά του.
 Κόβεις παπύρους και λουλούδια των ελών, λατούς και νούφαρα.
 Χιλιάδες αγριόχηνες σε πλησιάζουν κι έρχονται στο διάβα σου,
 Ρίχνοντας το βουμεράγγο σου χιλιάδες σκοτώνονται στο άκουσμα του ήχου του
 Χήνες γκριζόχρωμες, χήνες πρασινόστηθες, χήνες *gr*,
 αρσενικά πουλιά *st*.
 Νεαρές αντιλάπες σου προσφέρονται, λευκοί ταύροι (και) βραχυκέρα-
 τα βόδια,
 Αίγαγροι τροφαντοί σου προσφέρονται και αγριοπρόβατα.
 Μια κλίμακα για τον ουρανό στήνεται για σένα,
 Και η Νουτ (σε υποδέχεται) εκτείνοντας τα χέρια της προς το μέρος σου.
 Πλέεις στον ελισσόμενο ποταμό, βάζοντας το ιστίο σου σε μια λέμβο
 των οκτώ.
 Τα δύο πληρώματα της λέμβου, οι *αιφανεείς αστέρες* κι οι *ακούραστοι*
αστέρες,
 Σε αρμενίζουν, σε μεταφέρουν (και) σε ρυμουλκούν στην όχθη με σχοι-
 νιά από σίδηρο.

Μετενσάρκωση, μετεμψύχωση ή απλώς ένα ψυχικό ταξίδι στην ευτυχία του επέκεινα, μια φανταστική περιπλάνηση στα ενδότερα της ψυχής όπως θα έλεγε η Σχολή του Γιουνγκ; Πρόκειται για δύσκολο ερώτημα, η απάντηση στο οποίο –αν φυσικά υπάρχει απάντηση ή μόνο μία απάντηση!– θα δοθεί μόνο μετά θάνατον... Ωστόσο, οι Αιγύπτιοι όχι μόνο πίστευαν στη μετεμψύχωση και στη μετενσάρκωση, όπως ήδη σημειώσαμε, αλλά και προσδοκούσαν την καθημερινή αναγέννηση των νεκρών, ακολουθώντας τον Ήλιο στο ημερήσιο ταξίδι του, ανατέλλοντας μαζί του και συνοδεύοντάς τον στην ιερή ηλιακή λέμβο της αιωνιότητας.⁴²

[...] Εξόγνισα τις οδούς του ηλιακού δίσκου,
 [...] Κατέστησα τη Μεγάλη Θεά πανίσχυρη, όταν ενεργούσε,
 Ύμνησα και λάτρεψα τον ηλιακό δίσκο,
 Συνάντησα Εκείνον (τον Ρα) που συνοδεύουν λατρευτές κυνοκέφαλοι,
 (Και) είμαι ένας απ' αυτούς.

[...]

Ο Ρα μου άπλωσε τα χέρια του
 Το πλήρωμα (της λέμβου) του δεν θα με αποπέμψει

[...]

Ω εσείς που φαντάζεστε μεγαλοπρεπείς μέσα στην (ιερή) σας λέμβο,
 Πάρτε με μαζί σας,

Έτσι θα αναλάβω τη διακυβέρνησή της

(Και) θα εκπληρώσω το καθήκον

Αυτών που είναι κοινωνοί των ακούροιστων αστέρων (ihm-w-wtj)

[...]

« Έλα στο πλήρωμα να πλοηγήσεις! »

Αυτή είναι η διαταγή του Ρα.

Έτσι, με τη συνοδεία του Ήλιου και των κυνοκέφαλων που τον συνόδευαν ως λάτρες, οι νεκροί/ές θα ακολουθούσαν το διαιώνιο αστρονομικό κύκλο των ουράνιων εναλλαγών: *ανατολή/γέννηση, μεσουράνηση/ακμή, δύση/θάνατος, νέα ανατολή/αναγέννηση* κ.ο.κ. Οι κυνοκέφαλοι πίθηκοι ήταν γνωστοί στους Αιγυπτίους ήδη από τους προϊστορικούς προγόνους τους, οι οποίοι είχαν παρατηρήσει την ιδιάζουσα συμπεριφορά τους. Συγκεκριμένα, κάθε πρωί, αμέσως πριν από την ανατολή του Ήλιου, οι κυνοκέφαλοι ανάμεσα στα κλαδιά των δέντρων άρχιζαν να κραυγάζουν με περίεργες ιαχές, οι οποίες ήταν σαν να προ(σ)καλούσαν την επικείμενη ανατολή του άστρου της ημέρας. Ή ακόμη, φαίνονταν σαν να λατρεύουν το ζωοδότη και φωτοδότη Ήλιο, αποτελώντας τους ακολούθους ή ιερείς του.⁴³ Όπως γνωρίζουμε, οι κυνοκέφαλοι συνδέθηκαν και με τη λατρεία των σεληνιακών Θεών Θωθ και Κχονσού και παριστάνονταν με τα χέρια υψωμένα στη χαρακτηριστική αιγυπτιακή στάση απόδοσης λατρείας.

Η επουράνια άνοδος, η *καταστέρωση* και η *ηλιοποίηση* των νεκρών αποτελούσαν ισχυρές δοξασίες, έντονα συνυφασμένες με το αιγυπτιακό γίγνεσθαι και τον τρόπο μεταφυσικής σκέψης των αρχαίων κατοίκων της κοιλάδας του Νείλου. Απόψεις αρχαιότατες, οι οποίες καταγράφηκαν για πρώτη φορά στα *Κείμενα των Πυραμίδων* και συνέχισαν να μεσουρανούν έως τις τελευταίες αναλαμπές αυτού του πολιτισμού. Δεν συντρέχει κανένας λόγος να αμφιβάλουμε ότι η σύλληψη

αυτών των απόψεων είχε τις ρίζες της στο απώτατο προϊστορικό παρελθόν. Αυτή η διττότητα της αιγυπτιακής θρησκευτικής σκέψης, η οποία εμφάνιζε δύο βασικές συνιστώσες –την ηλιακή λατρεία και την αστρολατρεία– φαίνεται από την προηγούμενη παράθεση από τη *Βίβλο των Νεκρών* και από την επόμενη, που προέρχεται επίσης από την ίδια πηγή:⁴⁴

Λάμπω στον ουρανό, ανεβαίνω στον ουρανό,
 Αν και είμαι αδρανής (νεκρός),
 Ανέρχομαι με τις ηλιοσχτίδες!
 Αν και είμαι αδρανής,
 Βαδίζω στις ποτάμιες όχθες του επέκεινα!

Για τους Αιγυπτίους της Αρχαιότητας, η έννοια του θανάτου δεν αποτελούσε εμπόδιο ή φόβητρο, ούτε φυσικά κατάσταση πλήρους ανυπαρξίας. Ο θάνατος μπορούσε να οδηγήσει την ψυχή σε άπειρους δυνητικούς μετασηματισμούς, καθιστώντας τις/τους νεκρές/ούς μακάρια πνεύματα τα οποία ενώνονταν με τις κοσμικές δυνάμεις, μέσω της ενδεδεχούς μαγείας των ευχών, των μαγικών επιωδών και των καταδέσμων, που περιείχαν άφθονα τα ιερά τους κείμενα.⁴⁵ Μέσω της ταφικής μαγείας, μέσω της «θαυμαστής ισχύος» των κειμένων τους –όπως πίστευαν– οι ψυχές τους θα ήταν σε θέση να περιπλανώνται κατά βούληση σ' ένα διηνεκές ταξίδι στο κοσμικό επίπεδο και, φυσικά, να αναγεννιούνται καθημερινά με την ανατολή του Ήλιου, ακολουθώντας τον στην ακατάπαυστη πορεία του, έχοντας μεταμορφωθεί σε φωτογενείς και τηλαυγείς «κατά χάριν» θεότητες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ:

ΣΗΜΕΙΑ ΕΠΑΦΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

Αρκετές θεολογικές έννοιες της αρχαίας θρησκείας των Αιγυπτίων πέρασαν παραλλαγμένες στη χριστιανική θρησκεία. Στην παρούσα ενότητα, επιλέγοντας συναφή θρησκευτικά κείμενα, θα προβούμε σε αδρομερή σύγκριση και παραλληλισμό των δύο θρησκειών και θα συζητήσουμε τα σημεία επαφής τους. Η αρχαία αιγυπτιακή θρησκεία υπήρξε ένα πολιτισμικό μόρφωμα μεγάλης αξίας για την εποχή της και, φυσικά, δεν ήταν «ειδωλολατρική» στη σύλληψή της, τουλάχιστον στο νου και στην καρδιά των καλλιεργημένων Αιγυπτίων. Έχοντας αυτά υπόψη, θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε στη σύντομη συγκριτική μελέτη μας.

Οι περίφημες *Διδαχές* (Αρχ. Αιγ.: Sb3ywt) δύο πρωθυπουργών του Αρχαίου Βασιλείου, και δη του Καγκεμνί (Αρχ. Αιγ.: K3-gm.pl) και του Φθα-χοτέπ (Αρχ. Αιγ.: Pth-htp), έχουν παραλληλιστεί από μερικούς ερευνητές της αιγυπτιολογίας και της συγκριτικής θρησκευολογίας με τις *Παροιμίες*, τον *Εκκλησιαστή* και έτερα ανάλογα βιβλία σοφίας της ΠΑ (*Σοφία Σολομώντος* και *Σοφία Σειράχ*). Τα εν λόγω κείμενα, διακρίνονται από πνευματική καλλιέπεια, φιλοσοφικό βάθος και μια αδιόρατη «χριστιανίζουσα» ηθική. Η ιδέα του Φθα-χοτέπ για την έννοια του Θεού διαφαίνεται στα κείμενά του, τα οποία χρονολογούνται από το περ. 2370 ΠΚΕ:⁴⁶

- Δεν επιτρέπεται να φοβίζεις καμία/κανένα άνθρωπο, γιατί Ο Θεός αντιτίθεται σ' αυτό.
- Αν είσαι σοφός, διαπαιδαγώγησε το γιο σου ώστε να είναι αρεστός Στο Θεό.
- Να ικανοποιείς, όσο μπορείς ανάλογα με τις δυνάμεις σου, αυτούς που εξαρτώνται από σένα. Να τι πρέπει να κάνουν όσοι έχουν χαριτωθεί απ' Το Θεό.

Αλλά κι ένας άλλος μεταγενέστερος σοφός της Περιόδου του Νέου Βασιλείου (XVIII Δυναστεία), ο Κχονσού-Χοτέπ (Αρχ. Αιγ.: Hnsw-htp), έγραψε στις *Διδαχές* του:⁴⁷

- Ο Θεός μεγαλύνει το όνομά Του.
- Ο Θεός προστάζει τη δικαιοσύνη.
- Όταν προσφέρεις θυσία Στο Θεό, να φυλάγεσαι απ' ό,τι Αυτός αποστρέφεται. [...] Εκείνος δίνει ψυχή σε εκατομμύρια μορφές (hprw) και όποιος Τον μεγαλύνει θα μεγαλυνθεί.

Τα προηγούμενα αξιόλογα αποσπάσματα τα επιλέξαμε από μια πλειάδα σχετικών κειμένων, ως τα πλέον ενδεικτικά. Η βιοσοφία που προβάλλουν είναι, αναμφισβήτητα, παρόμοια με τη χριστιανική μονοθεϊστική ηθική των σχετικών κειμένων της ΠΑ και της ΚΑ. Επίσης, αποδεικνύουν αβίαστα την κοινή πατριαρχική σύλληψη και θεολογική απεικόνιση του Θεού ως *αρσενικού/πατέρα*, τόσο στην αρχαία αιγυπτιακή θρησκεία όσο και στο Χριστιανισμό. Τα κείμενα αυτά περιέχουν αρκετά κοινά σημεία επαφής της αρχαίας αιγυπτιακής θρησκείας με το Χριστιανισμό. Δεν είναι, όμως, τα μόνα.

Σε κάποιο άλλο σημείο των αποφθεγμάτων του, ο Φθα-χοτέπ, αναφερόμενος στη Μάατ, τονίζει ότι « [...] μόνο η Μάατ είναι αιώνια». Αλλά και στις *Διδαχές του φαραώ Κχέτυ III* (Αρχ. Αιγ.: Hty, περ. 2100 ΠΚΕ), οι οποίες γράφτηκαν για το γιο και διάδοχό του, τον πρίγκιπα Μερύ-κα-Ρα (Αρχ. Αιγ.: Mry-k3-R'), τονίζεται η συνέχιση της ζωής μετά το θάνατο, και ο Θεός εμφανίζεται ως στοργικός πατέρας όλων των ανθρώπων, ο οποίος εκτός του ότι δημιούργησε τη Γη και τον ουρανό για χάρη τους, τους έπλασε ως εικόνες του:⁴⁸

- [...] Ο άνθρωπος επιζεί του θανάτου και οι πράξεις του εμφανίζονται μπροστά του σε σειρά. Η ύπαρξη στο επέκεινα είναι αιώνια, (κι) είναι ανόητος όποιος διαμαρτύρεται γι' αυτή (ενν. την ύστατη κρίση από το θείο δικαστήριο). Αλλά όσο γι' αυτόν που την κερδίζει θα είναι σαν Θεός εκεί, προχωρώντας όπως οι κύριοι της αιωνιότητας (ενν. τα μακάρια πνεύματα).
- Να προσφέρεις στους ανθρώπους τα κοπάδια Του Θεού, γιατί Αυτός δημιούργησε τον ουρανό και τη Γη για να ικανοποιήσει τις επιθυμίες τους. [...] Αυτός έδωσε πνοή ζωής στα ρουθούνια τους, διότι αυτοί είναι εικόνες Του δημιουργημένες απ' το Σώμα Του. Ο Θεός λάμπει στον ουρανό για να ευχαριστήσει τις καρδιές τους. Εκείνος έπλασε τη χλόη, τα κοπάδια και τα ψάρια, για να τους τρέφει.

Αυτές οι παραθέσεις είναι, πραγματικά, αξιοπρόσεκτες και αποδεικνύουν αβίαστα ότι πολλές βασικές χριστιανικές ιδέες δεν χρονολογούνται απαραίτητα από την εποχή της ΠΔ ή της ΚΔ αλλά, ενδεχομένως, από την Εποχή του Αρχαίου Βασιλείου και της Πρώτης Ενδιάμεσης Περιόδου, και δη πολύ πριν από τη γραφή της *Πεντατεύχου*. Και η ψυχή στο σκηνικό αυτό διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο.

Κύριο μέλημα της ψυχής ήταν η ένωση με το πνεύμα, προς σχηματισμό του μεταμορφωμένου πνεύματος, πολύ περισσότερο εφόσον τα σώματα των νεκρών θεωρούνταν ως αδρανή μετά θάνατον. Τα Ιερογλυφικά που παριστάνουν την ψυχή (εκτός από το ανθρωπόμορφο γεράκι με ή χωρίς υψωμένα χέρια) είναι το πτηνό *μυκτηρία* (είδος πελαργού, *erhippiorynchus senegalensis*) και το κριάρι με τα ευθύγραμμα κυματοειδή κέρατα (*ovis longipes palaeoesgypticus*), επειδή η φωνητική αξία αμφοτέρων είναι *h3*.⁴⁹ Οι Αιγύπτιοι θεωρούσαν τα αποδημητικά πτηνά ως ενσάρκώσεις της ψυχής, οι οποίες πετούσαν ελεύθερες μεταξύ των μνημείων και του Αμένθι.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβίωση μετά θάνατον ήταν η ένωση των σωμάτων με τις ψυχές κατά τη διάρκεια της νύκτας. Μάλιστα δε η *Επωδός 89* της *Βίβλου των Νεκρών* υποδεικνύει την τοποθέτηση ενός χρυσού *περιάπτου* (φυλακτού) που παρίστανε την ψυχή/πουλί πάνω στο στήθος του ταριχευμένου σώματος, ώστε να διευκολυνθεί η προσδοκώμενη ένωση με μαγικό τρόπο.⁵⁰ Από την Εποχή της ΧΧΙ Δυναστείας κ.ε., η ψυχή/πουλί άρχισε να απεικονίζεται ως διακοσμητικό στοιχείο πάνω σε ορισμένα ανθρωπόσχημα φέρετρα ιδιωτών.

Η σύνδεση της ψυχής με το σώμα και τις διάφορες υλικές ανάγκες (διατροφικές, σεξουαλικές κ.τ.ό.), σύμφωνα με τις αρχαίες αιγυπτιακές δοξασίες, ήταν πράγματι αξιολογική. Κατά συνέπεια, η μετάφραση της λέξης *h3* ως «ψυχή» είναι καταχρηστική, ενώ η σποραδική απόδοσή της ως «πνεύμα» είναι αδόκιμη. Στην πανάρχαια χώρα του Νείλου, η «μύηση» της ψυχής άρχιζε όσο το ανθρώπινο ον ήταν εν ζωή και κορυφωνόταν μετά θάνατον, με την απειράριθμη ακολουθία των αρίφνητων μεταμορφώσεων και της τελικής ένωσής της αφενός με το πνεύμα, προς σχηματισμό του μεταμορφωμένου πνεύματος, αφετέρου με το σώμα για την οιονεί ζωοποίησή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για εκτενή μελέτη της έννοιας της «ψυχής», βλ. Wolf-Brinkmann, 1968· Zabkar, 1968· Englund, 1978 κ.λπ. Για το πεσιμιστικό αιγυπτιακό διήγημα *Διάλογος ανθρώπου με την ψυχή του*, βλ. Gödicke, 1970 και για το μεταφρασμένο κείμενο, βλ. Simpson, ²1973: σσ. 201-9. Σ' αυτό, ένας άνθρωπος, απογοητευμένος και κουρασμένος από τη ζωή, συνομιλεί με την ψυχή του, προτιμώντας το θάνατο ως λύτρωση από τα καθημερινά προβλήματα· ωστόσο, η ψυχή του στο τέλος φαίνεται να παίρνει αισιόδοξη στάση, προτρέποντάς τον να συνεχίσει να ζει.
2. *BMD*, 1996, σ. 47: λήμμα «ba».
3. Ομοίως. Βλ. και Hornung, 1992.
4. Βλ. τη σημείωση 2 & Budge, ¹1987: σ. 163.
5. *BMD*, 1996, σ. 122-3: λήμμα «heart».
6. *BMD*, 1996, σ. 194: λήμμα «names».
7. *BMD*, 1996, σ. 267: λήμμα «shadow, shade».
8. *BMD*, 1996, σ. 146: λήμμα «ka» & D'Auria *et al.*, 1988, σσ. 38-49: *passim*.
9. *BMD*, 1996, σ. 47: λήμμα «ba»· Posener, ²1992, σσ. 9-10: λήμμα «âme»· Lurker, ¹1986, σ. 31: λήμμα «ba»· & D'Auria *et al.*, 1988, σσ. 38-49: *passim*.
10. Englund, 1978· & *BMD*, 1996, σ. 20: λήμμα «akh».
11. Posener, ²1992, σ. 9: λήμμα «âme».

12. Βλ. τις σημειώσεις 1 & 9.
13. Lurker, '1986, σ. 31: λήμμα «ba».
14. Posener, '1992, σσ. 9-10: λήμμα «āme».
15. Griffiths, 1980. Βλ. επίσης Μαραβέλια, 2001d, και την εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία. Πρβλ. επίσης Μαραβέλια, 2001a: σ. 25.
16. *BMD*, 1996, σ. 213-5: λήμμα «Osiris».
17. Βλ. π.χ. Faulkner, '1993: σ. 27 & Budge, '1987: σσ. 65 κ.ε.
18. Bakir, 1953 & Bakir, 1974.
19. Ομοίως. Η πρώτη έννοια συνδέεται με την *αιώνια ομοιότητα* (σταθερότητα της ύπαρξης), ενώ η δεύτερη συνδέεται με την *αιώνια επαναληπτικότητα* (ακατάπαυστη περιοδικότητα).
20. Hornung, 1999: σσ. 142 κ.ε.
21. Βλ. τις εικόνες των σελίδων 174 & 35, στα άρθρα μου Μαραβέλια, 2001c και Μαραβέλια, 2001d, αντίστοιχα.
22. Spencer, '1986.
23. Faulkner, '1993: σ. 29-34.
24. *BMD*, 1996, σ. 122-3: λήμμα «heart».
25. *Πάπυρος BM 10477*. Βλ. Faulkner, '1993: σ. 27-38. Πρβλ. *EG*, '1988: σσ. 268-9.
26. Για τη διακήρυξη της αθωότητας, βλ. Mayste, 1937.
27. Πρβλ. τη σημείωση 24.
28. Πρβλ. τη σημείωση 8.
29. Αναπαριστά το αρχαιότερο είδος εξημερωμένου κριού στην Αίγυπτο, τον *ovis longipes* (το κριάρι με τα ευθύγραμμα κυματοειδή κέρατα), ενώ το μεταγενέστερο είδος *ovis plaiyga* (το κριάρι με τα συνεστραμμένα κέρατα, όπως το γνωρίζουμε στην Ελλάδα) συνδεόταν με τον Άμμωνα.
30. Για τον Χνουμ βλ. *BMD*, 1996, σ. 151: λήμμα «Khnum».
31. Faulkner, 1991: σσ. 188-9.
32. *EG*, '1988: σ. 477.
33. Για τον Χεπρί, βλ. *BMD*, 1996, σ. 150-1: λήμμα «Khepri». Βλ. επίσης *LÄ*, I, 1975, στήλ. 934-40.
34. Wilkinson, 1992 & Wilkinson, 1994.
35. Μαραβέλια, 2001b. Πρβλ. Μαραβέλια, 2000.
36. *Wb.*, IV: σ. 463/8.
37. *PT: Επωδοί 422 & 450*. Γι' αυτά τα κείμενα, βλ. Faulkner, '1998.
38. *EG*, '1988, σ. 123: σημ. 6.
39. *PT: Επωδοί 467, 447 & 450, 271, 419, 442, 473*. Για τον αστερισμό του Ωρίωνα και τον Σείριο στην αρχαία Αίγυπτο, βλ. Hart, 1987: σ. 153 & σ. 207: λήμμα «Sothis», αντίστοιχα. Πρβλ. Μαραβέλια, 2001d: σ. 36.
40. *CT, V: Επωδός 470*. Γι' αυτά τα κείμενα, βλ. Faulkner, 1973-78.
41. *CT, I: Επωδός 62*.
42. *BD: Επωδοί 100 & 102*. Για την ψυχολογική προσέγγιση αυτών των αρχαίων κειμένων, βλ. Schweizer, 1994, & πρβλ. JUNG, '1969.
43. Για τους κυνοκέφαλους πιθήκους, βλ. *BMD*, 1996, σ. 76: λήμμα «cynocephalus».

44. *BD: Eπωδός 74.*
45. Pinch, 1994 & Piankoff, 1974.
46. Žaba, 1956. Για το μεταφρασμένο κείμενο, βλ. Simpson, 1973: σσ. 159-76.
47. Αναφέρεται στον Budge, 1987: σσ. 12-3.
48. Στ. 55-7 & 130-3. Βλ. Gardiner, 1914. Για το μεταφρασμένο κείμενο βλ. Simpson, 1973: σσ. 180-92. Για την αντίληψη της μετά θάνατον τιμωρίας και ανταπόδοσης, βλ. Zandee, 1960, σσ. 25-31.
49. *EG*, 1988: σσ. 470 & 459, αντίστοιχα. Πρβλ. τη σημείωση 29.
50. *BMD*, 1996, σ. 47: λήμμα «ba», και Faulkner, 1993: σσ. 84-5. Για την αντίληψη της ψυχής/πουλιού κατά την Αρχαιότητα, βλ. Δημητροκάλλης, 1992: ιδίως σσ. 101-38 (για την Αίγυπτο) και σσ. 139-45 (για την Ασσυρία).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γ. Δημητροκάλλης, *Η Ψυχή Πουλί*, Αθήνα 1992
- Α.-Α. Μαραβέλια, «Οδοιπορικό στη χώρα των Θεών. “Μυρίσαι το άριστον”», *ABATON*, 9, 2000, σσ. 14-20
- Α.-Α. Μαραβέλια, «Μεταξύ μύθου και πραγματικότητας. Η αδήριτη γοητεία των αρχετύπων», *Γυναίκες και Ιερό*, Θεσσαλονίκη, Αρχέτυπο 2001a, σσ. 17-52
- Α.-Α. Μαραβέλια, «Στοχασμοί στο δειλί. Απόψεις για τη θεώρηση του πολιτισμού της αρχαίας Αιγύπτου,... », *ΦΗΓΟΣ*, 10, 2001b, σσ. 113-8
- Α.-Α. Μαραβέλια, «Μυρίσαι το άριστον: Ο ευώδης λωτός της ζωής. Επιστροφή στην αρχαία Αίγυπτο», *ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ*, 157, 2001c, σσ. 171-4
- Α.-Α. Μαραβέλια, «Η Ίσις τότε και τώρα: Η αρχετυπική Μητέρα-Θεά στην αρχαία Αίγυπτο και ... στο σύγχρονο κόσμο», *ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ*, 158, 2001d, σσ. 34-39
- Bakir, A. 'el-M: «*nḥh* and *dt* reconsidered», *JEA*, 39, 1953, pp. 110-1
- Bakir, A. 'el-M: «A Futher Re-Appraisal of the Terms: *nḥh* and *Dt*», *JEA*, 60, 1974, pp. 252-4
- Budge, E.A.W.: *Egyptian Religion*, London (Arkana) 1987
- D'Auria, S., Lacovara, P. & Roehrig, C.H.: *Mummies and Magic. The Funerary Arts of Ancient Egypt*, Boston (Museum of Fine Arts) 1988
- Englund, G.: *Akh. Une notion religieuse dans l'Égypte pharaonique*, Uppsala (*Acta Universitatis Upsaliensis*, *BOREAS*, 11) 1978
- Faulkner, R.O.: *The Ancient Egyptian Coffin Texts, I-III*, UK (Aris & Phillips) 1973-78
- Faulkner, R.O.: *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*, Oxford (Griffith Institute, *Ashmolean Museum*) 1991
- Faulkner, R.O.: *The Ancient Egyptian Book of the Dead* (Andrews, C., ed.), London (BMP) 1993
- Faulkner, R.O.: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts (with Supplement of Hieroglyphic Texts)*, Oxford (Oxford at the Clarendon Press) 1998
- Gardiner, A.H.: «New Literary Works from Ancient Egypt», *JEA*, 1, 1914, pp. 20-36 & 100-6

- Gardiner, A.H.: *Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford (Griffith Institute, Ashmolean Museum) ³1988. [= EG]
- Gödicke, H.: *The Report about the Dispute of a Man with his «ba»* (pBerlin 3024), Baltimore 1970
- Griffiths, J.G.: *The Origins of Osiris and his Cult* (van Voss, M.H., et al., eds.), Leiden (Brill, *Studies in the History of Religions*, XL) 1980
- Hart, G.: *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London (Routledge & Kegan Paul) 1987
- Hornung, E.: *Idea into Image* (Bredeck, E., transl.), NY 1992
- Hornung, E.: *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*, Ithaca & London (Cornell University Press) 1999
- Jung, C.G.: *On the Nature of the Psyche* (μετάφραση Hull, R.F.C.), NJ (Princeton University Press) ²1969
- Lurker, M.: *The Gods and Symbols of Ancient Egypt. An Illustrated Dictionary*, London (Thames & Hudson) ⁴1986
- Maystpe, C.: *Les déclarations d'innocence*, Le Caire 1937
- Piankoff, A.: *The Wandering of the Soul. Texts Translated with Commentary* (Jacquet-Gordon, H., ed.), NY (Princeton University Press, Bollingen Ser. XLIII) 1974
- Pinch, G.: *Magic in Ancient Egypt*, London (BMP) 1994.
- Posener, G. (et al., eds.) *Dictionnaire de la civilisation Égyptienne*, Paris (Hazan) ²1992
- Schweizer, A.: *Seelenführer durch den verborgenen Raum: Das ägyptische Unterswelts-buch Amduat*, München 1994
- Shaw, I. & Nicholson, P. (eds.): *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, London (The AUC Press) 1996 [= BMD, 1996]
- Simpson, W.K. (ed., et al.): *The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions and Poetry*, New Haven (Yale University Press) ²1973
- Spencer, A.J.: *Death in Ancient Egypt*, UK (Penguin Books) ³1986
- Wilkinson, R.H.: *Reading Egyptian Art. A Hieroglyphic Guide to Ancient Egyptian Painting and Sculpture*, London (Thames & Hudson) 1992
- Wilkinson, R.H.: *Symbol and Magic in Egyptian Art*, London (Thames & Hudson) 1994
- Wolf-Brinkmann, E.: *Versuch einer Deutung des Begriffes «ba» anhand der Überlieferung der Frühzeit des Alten Reiches*, Freiburg 1968
- Žaba, Z.: *Les Maximes de Ptahhotep*, Prague (Académie Tchecoslovaque des Sciences) 1956
- Zabkar, L.V.: *A Study of the «ba» concept in Ancient Egyptian Texts*, Chicago 1968
- Zandee, J.: «Death as an Enemy according to Ancient Egyptian Conceptions», *Studies in the History of Religions: Supplements to Numen*, 5, Leiden 1960, pp. 25-31

∞ f π ∞ ζ ι Π ° θ f ο Æ ∫ Π

Η Ένωση με τον Αληθινό Εαυτό

η ψυχή στον Ινδουισμό,
το Βουδισμό και το Ζαϊνισμό

*Από το μη-πραγματικό οδήγησέ με στο πραγματικό
Από το σκοτάδι οδήγησέ με στο φως
Από το θάνατο οδήγησέ με στην αθανασία*
Brihad Aranyaka

Στα λεξικά του Ινδουισμού, η λέξη *Ατμαν* (*tman*) ετυμολογικά αναλύεται σε *an* («αναπνέω»), *at* («κινούμαι») και *va* («φυσώ»). Η πρωταρχική της έννοια είναι «ουσία ή αρχή ζωής».

Σύμφωνα με την ινδουιστική φιλοσοφία, Ατμαν είναι η αθάνατη όψη της θνητής ύπαρξης. Η όψη αυτή κρύβεται σε κάθε αντικείμενο της Δημιουργίας, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου. Είναι ο μικρόκοσμος που αντιπροσωπεύει το μακρόκοσμο μέσα σε καθέναν από εμάς, μεταδίδοντάς μας θεϊκές ιδιότητες και δυνατότητες.

Ατμαν είναι το ίδιο το Μπράχμαν (*Brahman*), ο αληθινός Εαυτός ο οποίος με αυτοπροβολή εμψυχώνει τα στοιχεία του υλικού κόσμου και συμμετέχει στο παιχνίδι της ψευδαίσθησης και του φωτός.

Οι άνθρωποι, όμως, όντας περιορισμένοι από τις αισθήσεις και φυλακισμένοι μέσα στην αισθητηριακή γνώση και τις αισθητηριακές αντιλήψεις, δεν αντιλαμβανόμαστε την αλήθεια.

Ο αυθόλαρκτος Κύριος διαπέρασε τις αισθήσεις και τις γύρισε από μέσα έξω. Γι' αυτό κοιτούμε τον εξωτερικό κόσμο και δεν βλέπουμε τον Εαυτό μέσα μας.

Ο Εαυτός, λοιπόν, είναι ο σιωπηλός σύντροφος σε όλες μας τις πράξεις και εμπειρίες, ο παρατηρητής και ο ένοικος όλων των ενσωματωμένων όντων. Η φύση του Ατμαν δεν μπορεί να οριστεί ή να περιγραφεί επαρκώς στην ανθρώπινη γλώσσα, καθότι βρίσκεται πέρα από τις αισθήσεις και το νου.

Εκεί τα μάτια δεν μπορούν να ταξιδέψουν, ούτε ο λόγος, ούτε ο νους και ούτε ξέρουμε τον τρόπο να το εξηγήσουμε στους μαθητές. Είναι διαφορετικό από το γνωστό και πέρα από το άγνωστο.

Μπορεί να βιωθεί μόνον όταν όλη η αισθητηριακή δραστηριότητα σταματήσει να επηρεάζει το νου και όταν ο ίδιος ο νους απελευθερωθεί από την κίνηση των σκέψεων, των αισθητηριακών αντικειμένων και το βασανιστήριο της επιθυμίας, που είναι η κύρια αιτία κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας και δυστυχίας.

Η εμπειρία του Ατμαν έρχεται όταν

ο νους και οι πέντε αισθήσεις ακινητοποιηθούν και όταν η διάνοια ακινητοποιηθεί. Η γιόγκα (σ.τ.σ. Ένωση) είναι απόλυτη ηρεμία μέσα στην οποία κανείς εισέρχεται σε κατάσταση ενότητας.

Παραδοσιακά, το Ατμαν περιγράφεται σαν μια φλόγα σε μέγεθος αντίχειρα που βρίσκεται ανάμεσα στα βλέφαρα στο φυσικό σώμα ή στο κέντρο της καρδιάς στο συναισθηματικό σώμα. Παρ' όλα αυτά, καθώς δεν έχει επακριβείς φυσικές ή πνευματικές διαστάσεις, γίνεται αντιληπτό μόνον ως αντανάκλαση μιας ιδέας μέσα στο νου. Αλλά οι Ινδουιστές πιστεύουν αδιαμφισβήτητα στην ύπαρξή του.

Μόνον Αυτό είναι αληθινό. Αυτό που λατρεύουμε κατοικεί στην καρδιά και ελέγχει τη ζωτική αναπνοή (σ.τ.σ. prana). Όλες οι αισθήσεις το τιμούν. Όταν ξεσπά έξω από το σώμα, έξω από τους περιορισμούς της σάρκας, προς την ελευθερία, τότε τι άλλο παραμένει; Ο Εαυτός είναι το Υπέρτατο... Πάνω από τις αισθήσεις είναι ο νους, πάνω από το νου η διάνοια, πάνω από τη διάνοια είναι το Εγώ και πάνω από το Εγώ είναι η ανεκδήλωτη αιτία. Παραπέρα βρίσκεται το Μπρόχμαν, παντοχού παρόν και χωρίς ιδιότητες.

Το Εγώ είναι κάτι σαν το «φτωχό συγγενή» του Ατμαν, ένα ψεύτικο κέντρο που συγκεντρώνει το ρόλο του ελέγχου και της ιδιοκτησίας. Στην πραγματικότητα, πρόκειται απλώς για μια αντανάκλαση, ένα προϊόν ψευδαισθητικό και μια νοητική προβολή, η οποία γεννιέται μέσα από αισθητηριακές εμπειρίες και τη συσσώρευση αναμνήσεων και σκέψεων.

Τη στιγμή που η βάση του Ατμαν είναι η πραγματικότητα, η διάρκεια και η μακαριότητα, η φύση του Εγώ είναι η ψευδαίσθηση, η παροδικότητα και η δυστυχία. Το Εγώ ενός ζωντανού όντος βρίσκεται διαρκώς μέσα στην άγνοια και την ομίχλη και μόνον ο ένοικος Ατμαν μπορεί να το σώσει από αυτή την αιώνια καταδίκη. Το Εγώ είναι μια ψευδής αντανάκλαση του Ατμαν.

Η *Κάθα Ουπανισάντ* (Katha Upanishad) περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στους δύο εαυτούς:

Υπάρχουν δύο εαυτοί, το ξεχωριστό Εγώ και ο αόρατος Ατμαν. Όταν κάποιος ξεπερνά το «εγώ» και το «δικό μου», το Ατμαν αποκαλύπτεται ως ο Αληθινός Εαυτός.

Η *Μουντάκα Ουπανισάντ* (Mundaka Upanishad) μας δίνει μια ποιητική εικόνα:

Σαν δύο πουλιά που έχουν κουρνιάσει στο ίδιο δέντρο, στενοί φίλοι, το Εγώ και ο Εαυτός, κατοικούν στο ίδιο σώμα. Το πρώτο τρώει τα γλυκόπιπρα φρούτα της ζωής, ενώ το δεύτερο κοιτάζει πέρα χωρίς προσκόλληση.

Ο παραπάνω συμβολισμός αναπτύσσεται και στον επόμενο στίχο της *Κάθα Ουπανισάντ*:

Γνώρισε τον Εαυτό σαν τον Κύριο της Αμαξας, το σώμα σαν την άμαξα, τη διάνοια σαν τον αμαξά και του νου σαν τα χαλινάρια. Οι αισθήσεις είναι τα άλογα και οι εγωιστικές επιθυμίες είναι οι δρόμοι που τα άλογα διασχίζουν. Όταν ο Εαυτός ταυτίζεται με το σώμα, το νου, τις αισθήσεις, τότε εμφανίζεται να χαιρέται ή να υποφέρει.

Αν και το Ατμαν υπάρχει μέσα σε όλους τους ανθρώπους, δεν μπορούμε να το γνωρίσουμε ή να το κατανοήσουμε επαρκώς με τη συνηθισμένη καθημερινή μας αντιληπτική ικανότητα.

Εκεί δεν μπορεί να εισχωρήσει κανένα μάτι, καμιά φωνή, κανέναν νους. Ούτε γνωρίζουμε πώς να το κατανοήσουμε ή να το διδάξουμε.

Στην *Κένα Ουπανισάντ* (Kena Upanishad) ο Δάσκαλος εξηγεί τη δυσκολία αυτή στους μαθητές του:

Αν νομίζετε ότι γνωρίζετε τον Εαυτό, δεν τον γνωρίζετε.

Και ο μαθητής παραδέχεται:

Δεν νομίζω ότι γνωρίζω τον Εαυτό, ούτε μπορώ να πω ότι δεν τον γνωρίζω.

Στην *Κάθα Ουπανισάντ*, ο Γιάμα (Yama), ο Κύριος του θανάτου, εξηγεί:

Ο Εαυτός δεν μπορεί να γίνει κατανοητός μέσα από τη μελέτη των γραφών ούτε μέσα από τη διάνοια ούτε μέσα από το άκουσμα διδασκαλιών. Μπορεί να κατακτηθεί μόνον από εκείνους που αυτός επιλέγει.

Ο τρόπος να πλησιάσει κανείς το Άτμαν εξηγείται στην *Κένα Ουπανισάντ*:

Ο αμαθής (σ.τ.σ. αυτός που βρίσκεται μέσα στην άγνοια) νομίζει ότι ο Εαυτός μπορεί να γνωσθεί από τη διάνοια, αλλά ο φωτισμένος γνωρίζει ότι Αυτός είναι πέρα από τη δυαδικότητα του γνώστη και του γνωστού (σ.τ.σ. του υποκειμένου και του αντικειμένου).

Έτσι, λοιπόν, η κεντρική ιδέα είναι ότι *το Άτμαν δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί από τη συνηθισμένη κατάσταση της συνείδησης, όταν οι αισθήσεις είναι ενεργοποιημένες και όπου ο νους εμπλέκεται στη διαδικασία της επίγνωσης*. Δεν υπάρχει εμπειρία του Άτμαν όταν υπάρχει «χάσμα» ανάμεσα σ' αυτόν που γνωρίζει και στο αντικείμενο της γνώσης.

Όποιος το «γνωρίζει», δεν το γνωρίζει πραγματικά. Είναι ο νους και οι αισθήσεις που στέκονται ανάμεσα στους δύο πόλους της πραγματικότητας, το γνώστη και το γνωστό, και που εμποδίζουν την κοινή συνείδηση να πραγματώσει την αληθινή φύση του Άτμαν.

Με δύο λόγια, ο νους είναι ένα ατελές εργαλείο με μια ενυπάρχουσα ανικανότητα να συλλάβει το Άτμαν.

Η αλήθεια του Εαυτού δεν μπορεί να προέλθει από κάποιον που δεν έχει καταλάβει ότι είναι ο Εαυτός. Η διάνοια δεν μπορεί να διακρίνει τον Εαυτό πίσω από τη δυαδικότητα υποκειμένου και αντικειμένου.

Αλλά πώς μπορεί κάποιος να πραγματώσει το Ατμαν; Ποια είναι η διαδικασία;

Ο Εαυτός δεν μπορεί να γίνει γνωστός από κάποιον που δεν απέχει από λανθασμένους τρόπους, που δεν ελέγχει τις αισθήσεις του, που δεν ησυχάζει το νου του και που δεν ασκείται στο διαλογισμό.

εξηγεί ο Γιάμα στην *Κένα Ουπανισάντ*. Και επίσης προσθέτει:

Η αφύπνιση αυτή δεν προκύπτει μέσω της λογικής και της μάθησης, αλλά από στενό σύνδεσμο με έναν πραγματωμένο Δάσκαλο.

Ακόμη και η σχέση με ένα Δάσκαλο μπορεί να μη βοηθήσει, αν δεν υπάρχει μια βαθιά εσωτερική δέσμευση να γνωρίσει κανείς την αλήθεια.

Ο Εαυτός μπορεί να επιτευχθεί μόνον από εκείνους που αυτός επιλέγει. Αληθώς, μόνον σ' εκείνους ο Εαυτός αποκαλύπτεται.

Η σύνδεση ανάμεσα στον εξωτερικό και τον εσωτερικό κόσμο δεν είναι άμεση και ευθεία. Υπάρχουν πολλά ενδιάμεσα στάδια και εμπόδια να ξεπεραστούν μέχρι να φτάσει κανείς στον τελικό σκοπό.

Στη *Μαντούκια Ουπανισάντ* (Mandukya Upanishad) αναφέρεται ότι ο Εαυτός είναι τετράπτυχος:

1. Ο άγρυπνος Βαΐσουανάρα (Vaishwanara, το Εγώ σε εγρήγορηση)
2. Ο κοιμώμενος Ταϊτζάζα (Tajjasa) που απολαμβάνει λεπτότητα και φωτεινότητα (αστρικό σώμα)
3. Ο μυστηριώδης Πράγκνα (Pragna), ο βαθύς ύπνος και Κύριος της Σοφίας, και
4. Ο αιώνιος και ανείπωτος Ατμαν, που είναι ο ίδιος ο Μπράχμαν, το τέλος των φαινομένων.

Ίσως αυτή να μην είναι ολόκληρη η αλήθεια, καθώς το εσωτερικό ταξίδι είναι τόσο μυστηριώδες και το ανθρώπινο μυαλό τόσο ανεπαρκώς εφοδιασμένο, ώστε μπορεί να υπάρχουν και άλλα βαθύτερα στρώματα συνειδητότητας, ανάμεσα στην κατάσταση εγρήγορησης και στο Ατμαν και, απλώς, να μην τα γνωρίζουμε.

Αλλά τι είναι αυτή η Υπέρτατη Εμπειρία; Τι συμβαίνει όταν κάποιος φτάνει εκεί; Κανείς δεν φαίνεται να μπορεί πλήρως και επακριβώς να περιγράψει την εμπειρία αυτή. Είναι πέρα από την ανθρώπινη γλώσσα, διότι οι λέξεις μας δεν μπορούν να αποδώσουν την ένταση και τη φωτεινότητα αυτής της υπερβατικής κατάστασης.

Την ίδια όμως στιγμή, η ευδαιμονία που συνοδεύει την εμπειρία αυτή δεν μπορεί να μείνει κρυμμένη μέσα στην καρδιά των φωτισμένων και αναβλύζει προς τα έξω ως κεραυνοβόλα αγνή χαρά. Στην *Ίζα Ουπανισάντ* (Isa Upanishad) συναντούμε την περιγραφή της εξωτερικής έκφρασης της υπερβατικής εμπειρίας:

Το πρόσωπο της αλήθειας κρύβεται πίσω από το χρυσό σου πέπλο,
Ήλιε (σ.τ.σ. Μπράχμαν). Απομάκρυνε το πέπλο για να μπορέσω να
αντικρίσω τη χρυσή Αλήθεια!

Και όταν το αίτημα του πιστού προς το Μπράχμαν εκπληρώνεται, τότε αυτός βυθισμένος σε καθαρή ευδαιμονία αναφωνεί:

Στ' αλήθεια είμαι Αυτός!

Οι Ινδουιστές πιστεύουν ότι το Ατμαν είναι η Υπέρτατη αλήθεια που μπορεί να ανακαλύψει κάποιος στο πνευματικό του ταξίδι.

Το νόημα του θανάτου στον Ινδουισμό

Εξετάζοντας τις διάφορες πνευματικές τάσεις στα πλαίσια του Ινδουισμού, θα δούμε ότι καθεμιά αντιστοιχεί σ' ένα τμήμα της ινδουιστικής παράδοσης – τη βεδική θυσία, το δρόμο της πράξης [Κάρμα Γιόγκα (Karma Yoga)], το δρόμο της αφοσίωσης [Μπάκτι Γιόγκα (Bhakti Yoga)], το δρόμο της γνώσης [Γκινάνα Γιόγκα (Gynana Yoga)].

Στις απαρχές της ινδουιστικής θρησκείας βρίσκουμε έντονο το ενδιαφέρον για τις θυσίες προς τους προγόνους. Τα ιερά κείμενα που ονομάζονται *Βέδες* (Vedas) –η βάση του Ινδουισμού– είναι οι ρίζες των διάφορων διακλαδώσεων της ινδουιστικής φιλοσοφίας.

Οι *Βέδες* έχουν την καταγωγή τους γύρω στα 1400-1200 π.Χ. και αποτελούνται από πολλά διαφορετικά κείμενα, το παλαιότερο των οποίων ονομάζεται *Ριγκ Βέδα* (Rig Veda). Η *Ριγκ Βέδα* θεωρείται το θεμέλιο του βραχμανικού Ινδουισμού και περιέχει, κυρίως, ύμνους αφιερωμένους σε αρχαίους ινδικούς Θεούς.

Το δεύτερο κείμενο των *Βεδών* είναι η *Γιαντζούρ Βέδα* (Yajur Veda). Γράφτηκε το 1200 π.Χ. και περιέχει, κυρίως, ιερά μάντρα που απαγγέλλονται από τους βραχμάνους ιερείς κατά την τελετουργία θυσιών.

Το τρίτο βιβλίο των *Βεδών*, η *Σάαμα Βέδα* (Sāma Veda) (1100 π.Χ.) είναι γνωστό ως βιβλίο των ψαλμών. Πρόκειται για ένα συμπλήρωμα κειμένων που προέρχονται από τη *Ριγκ Βέδα*. Τελευταία είναι η *Ατχάρβα Βέδα* (Atharva Veda, 1200 π.Χ.) που περιέχει ύμνους, επωδές και μαγικές επικλήσεις.

Όπως προαναφέραμε, αρχικά τα βεδικά κείμενα ήταν κυρίως ύμνοι στους Θεούς και κανόνες τελετουργικών θυσιών, με σκοπό να προμηθεύσουν τους προγόνους με φαγητό και ό,τι άλλο χρειάζονται στο βασίλειο του Γιάμα (του Θεού του θανάτου). Οι θυσίες αυτές θεωρούνταν ότι ευνοούν και τους ζωντανούς και τους νεκρούς στη μεταθανάτια ζωή τους.

Στην εξέλιξη της ινδουιστικής φιλοσοφίας αναπτύχθηκε η ιδέα της μετενάρκωσης. Αυτή βασίστηκε στην ιδέα ότι οι ψυχές δεν μπορούν να παραμείνουν αιώνια στον κύκλο του θανάτου και ότι, αργά ή γρήγορα, θα επανέλθουν στον κύκλο της επαναγέννησης. Παρ' όλα αυτά, η ιδέα της μετενάρκωσης δεν πρόσφερε στους Ινδουιστές το σωτηριολογικό υπόβαθρο της απελευθέρωσης από τη δυστυχία μέσα από τους διαδοχικούς θανάτους και επαναγεννήσεις.

Αυτό ήταν κάτι που επεξεργάστηκε η ινδουιστική φιλοσοφία μέσα στην ιστορική εξέλιξή της. Ινδοί φιλόσοφοι, όπως ο Μάνου, διερωτήθηκαν σχετικά με τις έννοιες των *Βεδών* και έθεσαν τα θεμέλια της μετατροπής της ινδουιστικής θρησκείας από ένα παραδοσιακό σύστημα λατρείας προγόνων σε ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο θρησκευτικό και φιλοσοφικό σύστημα αντιλήψεων.

Σε τελική ανάλυση, οι Βεδικές γραφές αποδείχτηκαν «ανεπαρκείς» ως προς τις μεταφυσικές ανάγκες των Ινδουιστών, καθώς δεν παρείχαν τη διέξοδο από το φαινομενικό κόσμο της ψευδαίσθησης [Μάγια (Maya)].

Στην πορεία της ινδουιστικής πρακτικής, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο δρόμος της Κάρμα Γιόγκα (δράσης), ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί μια διαδικασία πολιτισμικής μεταμόρφωσης. Το βασικό δόγμα της τάσης αυτής είναι ότι ο καθένας πρέπει να εκτελεί όλες τις εργασίες - υποχρεώσεις του ανάλογα με την κοινωνική του θέση. Το αποτέλεσμα ενός τέτοιου «ορθού» τρόπου ζωής θα είναι μια επαναγέννηση σε καλύτερη κοινωνική θέση.

Ο δρόμος της αφοσίωσης (Μπάκτι Γιόγκα) εμφανίστηκε αργότερα, ως αποτέλεσμα της προσπάθειας των Ινδουιστών να βρουν μια απάντηση στο θέμα της απελευθέρωσης από τον κύκλο του θανάτου - επαναγέννησης. Οι πιστοί, αφιερώνοντας τη ζωή τους σε θυσίες και λατρευτικές τελετές προς τιμή των ινδουιστικών Θεών Σίβα (Siva), Βισνού (Vishnu), Κρίσνα (Krishna), προσδοκούσαν τη σωτηρία τους από τον κόσμο της ψευδαίσθησης (Μάγια).

Οι θεότητες αυτές θεωρούνταν Αβατάρ (Avatar), δηλαδή εκδηλώσεις της Απόλυτης Πραγματικότητας πάνω στην Ύλη και λειτουργούσαν σαν ένα είδος μυθικών διαμεσολαβητών για χάρη των πιστών. Ένα κλασικό παράδειγμα είναι η σχέση του Θεού Κρίσνα με τον πιστό του Αρτζούνα και οι διδασκαλίες του Κρίσνα μέσα από την *Μπαγκαβάτ Γκίτα*, που αποτελεί τμήμα της *Μαχαμπαράτα*, του γνωστού ινδικού έπους.

Μετά την εποχή των *Βεδών*, ακολούθησαν άλλα ιερά κείμενα, όπως οι *Ουπανισάδες* (1000 - 500 π.Χ.) οι οποίες, αντίθετα από τις *Βέδες*, δεν ασχολήθηκαν με το τυπικό των θυσιών και δεν περιείχαν ύμνους στους Θεούς.

Τα κείμενα αυτά επικεντρώνονταν στην ουσία και τη φύση του Ανώτατου Όντος (Μπράχμαν). Οι *Ουπανισάδες* περιέχουν 108 συλλογές, που ασχολούνται με τη γνώση Απόλυτης μη-φαινομενικής Πραγματικότητας (Γκινάνα Γιόγκα).

Σ' αυτήν την Απόλυτη Πραγματικότητα αναζητήθηκαν και οι απαντήσεις σε σχέση με τη δυστυχία του θανάτου και της επαναγέννησης. Ο Ινδός φιλόσοφος Σάνκαρα είπε:

Το Μπράχμαν ενυπάρχει στον «Εαυτό» του καθενός και ο καθένας έχει την επίγνωση της ύπαρξης του «Ατμαν» (Εαυτού)... κανένας δεν σκέφτεται «δεν είμαι» [σχόλιο στη *Βεντάντα Σούτρα* (Vedanta Sutra)].

Σε σχέση με τη φύση του Εαυτού - Ατμαν, έχει αναπτυχθεί η γνωστή πρακτική διαλογισμού που ονομάζεται Νέτι - Νέτι («όχι αυτό-όχι αυτό»). Ο διαλογιζόμενος εστιάζεται στη φύση του Εαυτού και ρωτώντας διαδοχικές ερωτήσεις αφήνει να αναδυθεί πάντα η απάντηση *Νέτι-Νέτι*. Έτσι, καταλήγει αυθόρμητα στην αντίληψη ότι το Ατμαν - Εαυτός είναι κάτι που δεν μπορεί να οριστεί και να περιγραφεί με τα ανθρώπινα νοητικά και γλωσσικά εργαλεία.

Η ερώτηση που προκύπτει από έναν τέτοιο διαλογισμό είναι πώς μπορεί κανείς να έρθει πραγματικά σε «φυσική» επαφή με το Ατμαν και όχι, απλώς, να γνωρίζει την ύπαρξή του. Σ' αυτή την περίπτωση θα ήταν σίγουρος ότι η φύση του Ατμαν είναι αθάνατη.

Οι Ουπανισάδες δίνουν απάντηση στην παραπάνω ερώτηση, περιγράφοντας τρεις καταστάσεις της συνείδησης:

1. την εγρήγορση (όπου η αίσθηση του Εαυτού ταυτίζεται με το χονδροειδές φυσικό επίπεδο του σώματος),
2. τον ύπνο (όπου ταυτίζεται με πιο εκλεπτυσμένα και ρευστά φωτεινά σώματα) και
3. το βαθύ ύπνο χωρίς όνειρα (όπου υπάρχει η δυνατότητα επαφής με τους Θεούς και δαίμονες και όπου δίνεται η δυνατότητα βίωσης της αφυπνισμένης συνειδητότητας).

Οι Ουπανισάδες θεωρούν τον «ύπνο χωρίς όνειρα» εκδήλωση και ανθρώπινη εμπειρία της ύπαρξης του αληθινού Εαυτού, που δεν γνωρίζει αλλαγές και ψευδαισθήσεις.

Συνεχίζουν γράφοντας ότι, για να λυτρωθεί κάποιος από τον κύκλο ζωής - θανάτου, πρέπει να ανακαλύψει την ενυπάρχουσα σε όλα Αλήθεια του Μπράχμαν. Από την παρατήρηση του Ατμαν (σε κατάσταση ανάλογη του ύπνου δίχως όνειρα) μέσα στον καθένα, είναι δυνατή η σύλληψη του Μπράχμαν. Αυτό σημαίνει απελευθέρωση από το βασίλειο της Μάγια και από το θάνατο, δηλαδή από τις συνεχείς επαναγεννήσεις.

Η μέθοδος που οι ινδικές Γραφές προτείνουν είναι ο βαθύς διαλογισμός, η εσωτερική ενόραση και η παρατήρηση όλων των αναγκών, αισθήσεων, συναισθημάτων, σκέψεων που είναι ουσιαστικά εμπόδια για να δει κανείς τον αληθινό Εαυτό - Ατμαν.

Αυτό είναι συνοπτικά το μονοπάτι της γνώσης του Αληθινού Εαυτού (Γκινάνα Γιόγκα), το οποίο δεν είναι μόνο διανοητικό (φιλοσοφική ανάλυση των Γραφών) αλλά, κυρίως, βιωματικό.

ΤΟ ΒΟΥΔΙΣΤΙΚΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ANATMAN Ή ΤΗΣ ΜΗ-ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Αυτό που συνήθως σηματοδοτεί η λέξη *Ψυχή* ή *Εαυτός*, ή το σανσκριτικό αντίστοιχό της *Ατμαν*, είναι μια μόνιμη και αμετάβλητη οντότητα που ενυπάρχει στον άνθρωπο. Αυτή η ψυχή θεωρείται ότι

παραμένει διαρκής και αιώνια, το μόνο «απόλυτο» στοιχείο σ' ένα σχετικό και διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο των φαινομένων, δηλαδή της εξωτερικής πραγματικότητας.

Κάποιες (δυτικές κυρίως) θρησκείες αντιλαμβάνονται την ψυχή ως προσωπική, προσδίδουν σε καθένα άτομο μια τέτοια ξεχωριστή ψυχή η οποία έχει, κατά τη γνώμη τους, δημιουργηθεί από έναν εξωτερικό Θεό και η οποία παραμένει μετά το θάνατο σε κατάσταση κόλασης ή παραδείσου – ανάλογα με την κρίση του Θεού - Δημιουργού της.

Σύμφωνα με άλλους (π.χ. Ινδουιστές), η Ψυχή ή Ατμαν διασχίζει αμέτρητες «ζωές», «εξελισσεται» καθ' οδόν εξαγνιζόμενη, μέχρις ότου ενωθεί με το Θεό ή το Μπράχμαν, τη Συμπαντική Ψυχή, απ' όπου εκπορεύτηκε. Σ' αυτήν την Ψυχή ή Εαυτό εδράζονται οι σκέψεις, τα συναισθήματα και η ευθύνη της επιλογής δράσης ανάλογα με τη βούληση του καθενός. Αυτή η αντίληψη αποκαλείται «Ιδέα του Εαυτού».

Αντίθετα από τα παραπάνω, βλέπουμε ότι ο Βουδισμός αποτελεί τη μοναδική περίπτωση στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης, *αρνούμενος την ύπαρξη τέτοιας Ψυχής ή Εαυτού, με το δόγμα του Ανάτμαν.*

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη διδασκαλία του ιστορικού Βούδα Σακιάμουни (6ος αι. π.Χ.), όλη η ιδέα περί ενός συμπαγούς Εαυτού είναι λανθασμένη. Πρόκειται για μια φανταστική επινόηση που έρχεται εκ των υστέρων να δικαιολογήσει την ιδιοτέλεια, το πάθος, την προσκόλληση, το μίσος, την υπερηφάνεια και όλα τα αρνητικά - επιβλαβή συναισθήματα που πηγάζουν από το εγωτικό οικοδόμημα. Σ' αυτήν την ιδέα του ξεχωριστού και αναλλοίωτου Εαυτού αποδίδει ο Βούδας όλα τα προβλήματα του κόσμου, από τις εσωτερικές ψυχολογικές συγκρούσεις μέχρι τις συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των εθνών.

Αν ανατρέξουμε στις βιολογικές και ανθρωπολογικές ρίζες της λανθασμένης αυτής ιδέας περί Εαυτού, θα δούμε μια αντίληψη αδυναμίας του ανθρώπου. Ένας άνθρωπος απροστάτευτος που χρειάστηκε να κατασκευάσει ένα Θεό - Πατέρα από τον οποίο εξαρτά την ασφάλειά του.

Ένας άνθρωπος ανασφαλής που δημιούργησε την ιδέα της Αθανασίας της ψυχής ως μια αιώνια αναφορά αυτοπαρηγορίας και αυτοσυμπλήρωσης. Όλο το οικοδόμημα περί Εαυτού - αιώνιας Ψυχής στηρίζεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, στη βασική άγνοια της αληθινής φύσης του Ανθρώπου.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Βούδα, η αληθινή φύση του ανθρώπου (και όλων των όντων) είναι η Φώτιση και στόχος της διδασκαλίας

αυτής είναι, ακριβώς, να καταστρέψει όλη την άγνοια, την αδυναμία και το φόβο που αποτελούν τα εμπόδια προς τη Φώτιση, προς τη βίωση δηλαδή της αληθινής φύσης του νου και των φαινομένων.

Ο Βουδισμός θεωρεί, λοιπόν, τις ιδέες για το Θεό και την Ψυχή χωρίς αντίστοιχο στην πραγματικότητα. Πρόκειται απλώς για ιδέες, νοητικές κατασκευές «λεπτοδουλεμένες» μέσα από πολύχρονη μεταφυσική και φιλοσοφική επεξεργασία. Σε τελική ανάλυση, πρόκειται για ιδέες - σωσίβια μέσα στον ωκεανό της αβεβαιότητας και γι' αυτό τόσο προσφιλείς στους ανθρώπους.

Ο Βούδας είχε απόλυτη επίγνωση αυτής της ανθρώπινης πραγματικότητας, όταν έλεγε ότι η διδασκαλία του ήταν «ενάντια στο ρεύμα». Η παράδοση λέει ότι τέσσερις εβδομάδες μετά τη Φώτιση, ο Βούδας καθισμένος κάτω από το δέντρο (Bođhi) σκέφτηκε:

Αντιλήφθηκα αυτήν την αλήθεια που είναι βαθιά και δύσκολη να την κατανοήσει κανείς... που την αντιλαμβάνονται μόνον οι σοφοί... οι άνθρωποι που έχουν κατανικηθεί από τα πάθη και τους περιβάλλει μια μάζα από σκοτάδι, δεν μπορούν να δουν αυτήν την αλήθεια, η οποία είναι ενάντια στο ρεύμα, ανώτερη, βαθιά, λεπτοφυής και δύσκολη να κατανοηθεί.

Οι Πέντε Συσσωρεύσεις και η Εξαρτημένη Ύπαρξη

Για να κατανοήσουμε το δόγμα του Ανάτμαν, θα πρέπει να ρίξουμε μια ματιά στη βουδιστική έννοια του Εαυτού. Διότι, αν δεν υπάρχει ένας συμπαγής Εαυτός που νιώθει, σκέφτεται, ενεργεί, πεθαίνει και πιθανώς ξαναγεννιέται, τότε ποιος τα κάνει όλα αυτά;

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό μας τη δίνει η βουδιστική διδασκαλία των «πέντε συσσωρεύσεων ή σωρευμάτων» (πέντε σκόντας). Με λίγα λόγια, σύμφωνα με τη βουδιστική αντίληψη, αυτό που συνήθως ονομάζουμε κοινώς «ύπαρξη» ή «άτομο» δεν ενέχει κάποια αμετάβλητη ουσία, που να μπορεί να θεωρηθεί απόλυτο «εγώ», «Άτμαν» ή Εαυτός.

Η ύπαρξη αποτελείται απλώς από τις πέντε συσσωρεύσεις, πέντε σύνολα έκφρασης της ενέργειας μέσα από την ύλη. Πρόκειται για ένα συνδυασμό διαρκώς μεταβαλλόμενων φυσικών και νοητικών ενεργειών, που μπορούν μεθοδολογικά να χωριστούν σε πέντε ενότητες - ομάδες:

1. Η συσσωρευση της μορφής (περιλαμβάνει τα αισθητήρια όργανα και τα αντίστοιχα αντικείμενα στον υλικό κόσμο, δηλαδή ολόκληρη την εσωτερική και εξωτερική περιοχή της ύλης).

2. Η συσσώρευση του *αισθήματος* (περιλαμβάνει όλα τα αισθήματα –ευχάριστα, δυσάρεστα ή ουδέτερα– που βιώνονται μέσα από την αλληλεπίδρασή μας με τον εξωτερικό κόσμο - αισθήματα, είτε φυσικά είτε νοητικά).
3. Η συσσώρευση της *αντίληψης* (περιλαμβάνει τις γνωστικές διαδικασίες της παρατήρησης, διαφοροποίησης και αναγνώρισης των εσωτερικών λειτουργιών και του εξωτερικού κόσμου).
4. Η συσσώρευση του *νοητικού σχηματισμού* (αφορά όλη τη νοητική δραστηριότητα που συμπεριλαμβάνει την πρόθεση, τη βούληση, την κατεύθυνση δηλαδή του νου σε καλές, κακές ή ουδέτερες δραστηριότητες, το κοινώς εννοούμενο «κάρμα» [*«Ω μπικσού (ενν. μαθητή), τη βούληση εγώ την ονομάζω κάρμα. Επειδή το θέλησε, το άτομο δρα μέσω του σώματος, του λόγου και του νου»*]).
5. Η συσσώρευση της *συνείδησης* (πρόκειται για την επίγνωση που δημιουργείται μέσα από τις έξι εσωτερικές λειτουργίες (ματιού, αυτιού, μύτης, γλώσσας, σώματος και νου) και έχει ως αντικείμενό της ένα από τα έξι αντίστοιχα εξωτερικά φαινόμενα (ορατή μορφή, ήχος, οσμή, γεύση, απτά αντικείμενα, ιδέες – διότι και οι ιδέες που εμφανίζονται στο νου θεωρούνται αισθητηριακά ερεθίσματα). Έτσι, έχουμε έξι είδη συνείδησης (οπτική, νοητική κ.λπ.)

Εδώ, θα πρέπει να τονιστεί ότι η βουδιστική έννοια της συνείδησης απέχει πολλή από την αντίληψη ενός «αμετάβλητου πνεύματος αντίθετου από την ύλη». Ο ίδιος ο Βούδας διακήρυξε απερίφραστα ότι η συνείδηση εξαρτάται από τα υπόλοιπα σκάντα (τη μορφή, τα αισθήματα, την αντίληψη και τους νοητικούς σχηματισμούς) και ότι δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από αυτά.

Η συνείδηση προκύπτει από τις καταστάσεις. Δεν υπάρχει εμφάνιση της συνείδησης χωρίς τις καταστάσεις.

Και αλλού:

Αν κάποιος έλεγε «θα δείξω την έλευση, την αναχώρηση, το σβήσιμο, την εμφάνιση, την ανάπτυξη ή την εξέλιξη της συνείδησης ξεχωρα από την ύλη, το αίσθημα, την αντίληψη και τους νοητικούς σχηματισμούς», τότε αυτός θα μιλούσε για κάτι που δεν υπάρχει.

Έτσι, καταρρίπτεται η λανθασμένη αντίληψη ότι η συνείδηση είναι ένα είδος Εαυτού ή Ψυχής που συνεχίζει να υπάρχει ως διαρκής ουσία σε όλη τη ζωή και μετά το θάνατο.

Αυτές είναι σε συντομία οι πέντε συσσωρεύσεις. Είναι τα δυναμικά ενεργειακά αντίστοιχα (παροδικά και πάντα μεταβαλλόμενα) της ετικέτας «εγώ» ή «άτομο», που μας βολεύει συνήθως να δίνουμε για να εξηγήσουμε την αυθόρμητη αυτο-εκδηλούμενη έκφραση της ενέργειας πάνω στην ύλη. Εδώ το «Α» δεν ισούται με το «Α». Οι πέντε συσσωρεύσεις δεν παραμένουν ίδιες ούτε για δύο συνεχόμενες στιγμές, υφίστανται μια διαρκή κίνηση στιγμιαίας ανάδυσης και εξαφάνισης.

Ο κόσμος βρίσκεται σε συνεχή κίνηση και είναι παροδικός.

Το καθετί εξαφανίζεται καθορίζοντας την εμφάνιση του επομένου, σε μια αέναη διαδοχή αιτίας και αποτελέσματος. Δεν υπάρχει πουθενά ουσία αμετάβλητη. Δεν υπάρχει τίποτα πίσω από τα πράγματα που να μπορεί να ονομαστεί Ψυχή ή Εαυτός ή Εγώ με ένα μόνιμο και διαρκή τρόπο.

Οι πέντε συσσωρεύσεις είναι ένας φυσικο-ψυχολογικός δυναμικός συνδυασμός αλληλοεξαρτώμενων στοιχείων, που μας δίνουν παραπλανητικά την ιδέα ενός «εγώ». Αυτές οι πέντε συσσωρεύσεις που συμβατικά ονομάζουμε «Εαυτός», είναι αυτή καθαυτή η δυστυχία στον κόσμο της «εξαρτημένης ύπαρξης». Δεν υπάρχει, στην ουσία, κανένα «εγώ» που υποφέρει.

Μόνο η δυστυχία υπάρχει, αλλά δεν υπάρχει ο δυστυχών,
η πράξη υπάρχει, αλλά δεν υπάρχει ο δρων.

Έτσι, στο Βουδισμό μιλούμε για μια «ροή ύπαρξης» ή «ροή συνείδησης», με την έννοια ότι το άτομο δεν κατέχει ένα αναλλοίωτο συγκεκριμένο «εγώ», που μπορεί με τη μορφή της ψυχής να εγκλωβιστεί σε ένα θνητό σώμα αλλά, αντίθετα, αυτό που θεωρούμε «άτομο», είναι στην πραγματικότητα ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ρεύμα πνευματικών και άλλων παραμέτρων.

Αυτές οι παράμετροι στοιχειοθετούν τη λεγόμενη «εξαρτημένη ύπαρξη», σύμφωνα με την οποία τίποτα στον κόσμο δεν είναι απόλυτο και το καθετί είναι εξαρτημένο, σχετικό και σε συνάρτηση με τα γύρω του.

Με δύο λόγια, το σύνολο της ύπαρξης είναι σχετικό, εξαρτημένο και αλληλένδετο. Η ζωή εμφανίζεται, υφίσταται και συνεχίζεται μέσω

μιας διαδικασίας ενός κύκλου 12 παραγόντων, που ο ένας είναι η προ-
 ύποθεση για την ύπαρξη του άλλου. Οι παράγοντες είναι οι εξής:
 άγνοια, βούληση, συνείδηση, νοητικά και φυσικά φαινόμενα, λει-
 τουργίες αισθητήριων οργάνων, αισθήσεις, επιθυμία, προσκόλληση,
 διαδικασία του γίνεσθαι, γέννηση, φθορά, θάνατος.

Έτσι, σύμφωνα με το δόγμα της Εξορτημένης Ύπαρξης, αλλά και
 σύμφωνα με την ανάλυση της ύπαρξης σε πέντε συσσωρεύσεις, η ιδέα
 μιας διαμενουσας αθάνατης ουσίας μέσα ή έξω από τον άνθρωπο θεω-
 ρείται απλώς μια νοητική προβολή.

Η Σιωπή του Βούδα

Αυτό είναι το βουδιστικό δόγμα του Ανάτμαν ή Μη-Εαυτού ή μη-
 ύπαρξης Ψυχής.

Όπως είπαμε και παραπάνω, το δόγμα αυτό είναι αντίθετο προς το
 ρεύμα της κυρίαρχης μεταφυσικής επεξεργασίας της ανθρώπινης
 ανασφάλειας.

Το γεγονός αυτό οδήγησε κάποιους δυτικούς [όπως η Ράις Ντέιβις
 (Rhys Davids) κ.ά.] να προσπαθήσουν να εντάξουν εμβόλιμα την ιδέα
 περί Εαυτού στις βουδιστικές διδασκαλίες. Όπως χαρακτηριστικά
 αναφέρει ο Δρ. Ραούλα (Dr. Rahula):

Είναι καλύτερα να ομολογήσει κανείς ειλικρινά ότι πιστεύει σ' ένα
 Άτμαν ή Εαυτό. Ή ακόμα να πει ότι ο Βούδας έκανε λάθος όταν αρνή-
 θηκε την ύπαρξη του Άτμαν. Αλλά οπωσδήποτε δεν είναι σωστό για
 κανέναν να προσπαθεί να εισάγει στο Βουδισμό μια ιδέα την οποία ο
 Βούδας ποτέ δεν αποδέχτηκε, τουλάχιστον απ' όσο μπορούμε να ξέρου-
 με, βάσει των αρχικών κειμένων που σώζονται.

Η αμηχανία των ανθρώπων απέναντι στην ιδέα του Ανάτμαν είναι
 διαχρονική. Ένας μαθητής (μπικσού) ρώτησε κάποτε τον Βούδα:

-Κύριε, υπάρχει περίπτωση να υποφέρει κάποιος όταν δεν βρίσκεται
 κάτι μόνιμο μέσα στον Εαυτό;

-Ναι, μπικσού, υπάρχει. Ο άνθρωπος συνήθως σκέφτεται «το σύμπαν
 είναι το Άτμαν, μετά το θάνατο θα γίνω εκείνο, μόνιμο (σατ), διαρκές
 (τσιτ), αμετάβλητο (ανάντα) και θα υπάρχω έτσι στην αιωνιότητα». Κι
 ύστερα ακούει τον Τατάγκατα (σ.τ.σ. το Νικητή, τον Βούδα) να διδά-
 σκει την πλήρη καταστροφή όλων των υποθετικών θεωριών... την εξα-
 φάνιση της επιθυμίας, το σταμάτημα, τη Νιρβάνα. Τότε ο άνθρωπος
 αυτός σκέφτεται «αχ, θα εξαφανιστώ, θα καταστραφώ, δεν θα υπάρχω

πλέον». Έτσι θρηνεί, ανησυχεί και βασανίζεται. Έτσι, ω μικρού, υπάρχει περίπτωση κατά την οποία κάποιος υποφέρει, παρόλο που δεν βρίσκεται κάτι μόνιμο μέσα στον Εαυτό.

Και συνεχίζει ο Βούδας:

Ω μικρού, αφού ούτε ο Εαυτός ούτε τίποτα που να ανήκει στον Εαυτό δεν μπορεί αληθινά να βρεθεί, τότε η υποθετική αντίληψη πως το σύμπαν είναι το Ατμαν –μετά το θάνατο θα γίνω εκείνο, μόνιμο, διαρκές, αμετάβλητο και θα υπάρχω έτσι στην αιωνιότητα– δεν είναι ολοκληρωτικά και πλήρως ανόητη;

Στη βουδιστική παράδοση υπάρχει και μια άλλη ιστορία σχετικά μ' έναν περιπλανώμενο ασκητή, ο οποίος ρώτησε κάποια στιγμή τον Βούδα: «Σεβάσμιε Γκοτάμα, υπάρχει Ατμαν;» Ο Βούδας παρέμεινε σιωπηλός. Έπειτα από λίγο καιρό τον ξαναρωτά: «Σεβάσμιε Γκοτάμα, δεν υπάρχει λοιπόν Ατμαν;» Και πάλι ο Βούδας δεν απάντησε.

Όταν έφυγε ο ασκητής, ο Ανάντα ρώτησε τον Βούδα για τη σιωπή του κι εκείνος του εξήγησε:

Αν απαντούσα θετικά στην πρώτη ερώτηση, θα σήμαινε ότι πιστεύω στη θεωρία της αιωνιότητας. Αν απαντούσα αρνητικά στη δεύτερη ερώτηση, θα σήμαινε ότι πιστεύω στη θεωρία του αφανισμού. Αν απαντούσα θετικά στην πρώτη ερώτηση, πώς αυτό θα συμφωνούσε με τη γνώμη μου ότι όλα τα πράγματα είναι χωρίς Εαυτό; Και αν απαντούσα αρνητικά στη δεύτερη ερώτηση, τότε πώς δεν θα προκαλούσα πολλή σύγχυση στον ασκητή που θα σκεφτόταν: πριν είχα ένα Ατμαν (σ.τ.σ. εαυτού), αλλά τώρα δεν έχω τίποτα;

Οι απαντήσεις του Βούδα ποτέ δεν υπογορευόνταν από ανάγκη απόδειξης ή επίδειξης γνώσεων ή ευφυΐας. Απαντούσε στον καθένα ανάλογα με το επίπεδο κατανόησής του και το μοναδικό του κίνητρο ήταν το άμετρο έλεος, που έρρεε αυθόρμητα για όλα τα όντα. Υπάρχουν ερωτήσεις τις οποίες επιδεικτικά αγνοεί διότι θεωρεί ότι πρέπει να αγνοούνται, όπως π.χ. κάποιες ερωτήσεις που του γίνανε σε σχέση με το σύμπαν, αν είναι αιώνιο ή όχι κ.λπ.

Το σίγουρο είναι ότι η σιωπή του Βούδα προς τον περιπλανώμενο ασκητή σχετικά με το Ανάτμαν είχε να κάνει με το επίπεδο πραγματώσής του.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Βούδα, η αντίληψη «δεν έχω Εαυτό» (Θεωρία του Αφανισμού - Μηδενισμού) είναι το ίδιο λαθεμένη όσο

και η αντίληψη «έχω Εαυτό» (Θεωρία Αιωνιότητας - Αθανασίας). Και οι δύο αποτελούν εμπόδια στην πνευματική εξέλιξη, γιατί και οι δύο στηρίζονται στην εγωκεντρική ιδέα «υπάρχω».

Η μόνη σωστή θέση, σύμφωνα πάντα με τη βουδιστική διδασκαλία, σχετικά με το θέμα του «Ανάτμαν», είναι να μην καλλιεργούμε καμία νοητική προβολή σε σχέση με αυτό, αλλά απλώς να «βλέπουμε τα πράγματα όπως είναι», αντικειμενικά. Τότε μπορούμε να διαπιστώσουμε πως αυτό που αποκαλούμε «ψυχή» ή «εγώ» ή «ύπαρξη» δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα σύνολο, ένας συνδυασμός διάφορων αλληλένδετων φυσικο-νοητικών συναθροισμάτων που λειτουργούν ταυτόχρονα, σε μια διαρκή ροή, μέσα στα πλαίσια του Νόμου της Αιτίας και του Αποτελέσματος (Νόμος του Κάρμα).

Και τότε έρχεται το εύλογο ερώτημα: «Αν δεν υπάρχει Ατμαν ή Εαυτός, τότε ποιος δέχεται τα αποτελέσματα του κάρμα;»

Η απάντηση που έδωσε ο ίδιος ο Βούδας σ' αυτό το ερώτημα, όταν τέθηκε από ένα μαθητή του, ήταν:

Σας διδάξα, ω μικροσού, να βλέπετε τη σχετικότητα παντού, σε όλα τα πράγματα.

Αυτό σημαίνει απλώς ότι το Ανάτμαν ή μη-ψυχή ή ο μη-Εαυτός δεν σημαίνει τη μηδενιστική απουσία κάποιου πράγματος αλλά την αληθινή κατάσταση του μη-Εαυτού, που είναι η Νιρβάνα, η Πραγματικότητα γυμνή από τα πέπλα των λανθασμένων φανταστικών αντιλήψεων.

Η παρουσίαση αυτή δεν σκοπεύει, βέβαια, να εξαντλήσει πλήρως το δόγμα του «Ανάτμαν». Θελήσαμε απλώς να προσεγγίσουμε τη θεωρία αυτή, ώστε να μας προμηθεύσει τα κατάλληλα εννοιολογικά εργαλεία για να μπορέσουμε να πλησιάσουμε την εσχατολογική ερμηνεία της ζωής μετά το θάνατο, έτσι όπως μας παρουσιάζεται μέσα από τη *Θιβετανική Βίβλο των Νεκρών* ή αλλιώς *Μπάρντο Τόντολ* (Bardo Thodol).

Με δύο λόγια, Ατμαν ή Ανάτμαν, όλοι πεθαίνουμε και (σύμφωνα με την ινδουιστική και τη βουδιστική φιλοσοφία) επαναγεννιόμαστε. Αν δεν υπάρχει συμπαγής Εαυτός ή Ψυχή, τότε τι είναι αυτό που συνεχίζει την ύπαρξή του μετά το θάνατο;

Όπως αναφέραμε παραπάνω, αυτό που επαναγεννιέται είναι τα πέντε σκάντα, τα συναθροίσματα που σχηματίζουν ένα πρόσωπο και

είναι ακριβώς η εκδήλωση, η έκφραση των καρμικών συνεπειών από τη μια ζωή στην άλλη. Ο Α. Γκοβίντα (A. Govinda) χαρακτηριστικά αναφέρει ότι αυτό που ξαναγεννιέται είναι «υλοποιημένο κάρμα, η συνείδηση περασμένων στιγμών που γίνονται ορατές». Αυτό, λοιπόν, που συνεχίζει να ζει μετά το θάνατο, σύμφωνα με τη βουδιστική προσέγγιση, είναι η ροή της συνείδησης, όπως αυτή καθορίζεται από το κάρμα, το οποίο εξαρτάται από τις τάσεις και τις επιλογές του καθενός.

Μια ενδιαφέρουσα εξήγηση μας προσφέρει ο Π. Γρίφιθς (P. Griffiths):

Οι πράξεις σπέρνουν σπέρματα στην αποθηκευτική συνείδηση του πράττοντος. Αυτά τα σπέρματα, στη συνέχεια, παράγουν ή απλούστατα είναι τάσεις, χαρακτηριστικά γνωρίσματα και πιθανές μελλοντικές πράξεις. Εδρεύουν στην αποθηκευτική συνείδηση και θα ωριμάσουν επιδρώντας στις λειτουργίες και τις δραστηριότητες του ατόμου, σε κάποια μελλοντική στιγμή.

ΘΙΒΕΤΑΝΙΚΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ: ΕΝΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ωμέ! Μακριά από τους καρδιακούς μου φίλους,
Περιπλανιέμαι τώρα ολομόναχος.
Όταν οι κενές μορφές των προβολών μου εμφανίζονται,
Είθε οι Βούδες να με καλύψουν με τη Συμπόνια τους,
Ώστε ο φόβος του τρομερού Bardo να μη με καταλάβει
Όταν το αρνητικό μου karma με οδηγεί στη δυστυχία
Είθε το Yidam μου να την απομακρύνει από μένα.
Όταν ο ήχος του Dharma bruyηθεί σαν χίλιοι κερανοί
Είθε να ακουστεί σαν το τραγούδι των έξι συλλαβών.
Όταν απροστάτευτος παρασύρομαι από το δικό μου κάρμα
Είθε προστάτης μου να γίνει ο Κύριος του Μεγάλου Ελέους.
Όταν τα καρμικά μου βάρη με βυθίζουν στον πόνο
Είθε να αναδυθεί ο στοχασμός της Ευδαιμονίας
Και του Καθαρού Φωτός.

Το *Μπάρντο Τόντολ* είναι ένα εγχειρίδιο θανάτου. Η ενδιάμεση κατάσταση (Μπάρντο) μεταξύ μιας ζωής και μιας επαναγέννησης, δηλαδή αυτό που συνήθως αποκαλούμε «θάνατο», προσφέρει σύμφωνα με το Θιβετανικό Βουδισμό μια θαυμάσια ευκαιρία για απελευθέρωση από το φαύλο κύκλο της Σαμσάρα (Samsara, «κύκλος διαδοχικών επαναγεννήσεων της εξαρτημένης ύπαρξης»).

Το *Μπάρντο Τόντολ* είναι ένα βιβλίο που μας καθοδηγεί «όπως κάνει η μητέρα με το παιδί της, μας παίρνει από το χέρι», μέσα από τις εμπειρίες του θανάτου προς την απελευθέρωση – κατάσταση από την οποία δεν θα χρειαστεί να ξαναγεννηθούμε στο επίπεδο αυτής της ατελούς και ανεπαρκούς ύπαρξης.

Πρόκειται για ένα από τα πιο πολύτιμα πνευματικά κειμήλια της ανθρωπότητας και ασκεί παγκόσμια γοητεία, ιδιαίτερα μετά τις πολλαπλές δυτικές εκδόσεις του, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Στην παρουσίαση αυτή θα χρησιμοποιήσουμε την πρόσφατη ελληνική έκδοση του κειμένου (μετ. Ευστάθιου Λιακόπουλου), η οποία με τη σειρά της στηρίχτηκε στις ιταλικές και αγγλικές εκδόσεις.

Ο τίτλος *Μπάρντο Τόντολ* (Θιβετανικά: Bar-do Thos-grol) σημαίνει κατά κυριολεξία «η Απελευθέρωση μέσω της Ακρόασης κατά τη διάρκεια της Ενδιάμεσης Κατάστασης που ακολουθεί το Θάνατο».

«Μπάρντο» είναι κάθε ενδιάμεση κατάσταση. Τα έξι κύρια μπάρντο, σύμφωνα με το Θιβετανικό Βουδισμό, είναι: 1. Το μπάρντο της *εγρήγορης*, 2. Το μπάρντο του *ονείρου*, 3. Το μπάρντο του *διαλογισμού*, 4. Το μπάρντο του *θανάτου*, 5. Το μπάρντο της *πραγματικότητας* και 6. Το μπάρντο της *επαναγέννησης*. Τα τρία τελευταία μπάρντο πραγματεύεται η *Θιβετανική Βίβλος των Νεκρών*.

Το κείμενο αυτό, σύμφωνα με την παράδοση, αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου κύκλου 38 μυστικών διδασκαλιών, που αποδίδονται στον Πάντμα Σαμπχάβα (Padma Sambhava), μεγάλο ταντρικό Δάσκαλο, γνωστό και ως Γκουρού Ρίνποτσε (Guru Rinpoche), ο οποίος διέδωσε το Βουδισμό στα Ιμαλάια τον 8ο αι. μ.Χ.

Στο βιβλίο περιγράφονται οι μεταθανάτιες εμπειρίες και καταστάσεις, μέσα από τις οποίες διέρχεται η ροή της συνείδησης μέχρι την επανενσάρκωσή της και δίνονται οδηγίες ώστε, μέσω της ακρόασης, να αναγνωρίσει την αληθινή της φύση και να απελευθερωθεί.

Στο μπάρντο θα δούμε να εμφανίζονται οι «ειρηνικές» και «άγριες» θεότητες, οι οποίες δεν είναι τίποτα άλλο παρά η προσωποποίηση των δικών μας εμπειριών, που προβάλλονται στη συνείδηση μετά το θάνατο, ανάλογα με τις καρμικές επιβαρύνσεις του καθενός.

Όπως συνεχώς μας επαναλαμβάνει το *Μπάρντο Τόντολ*, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε την πραγματική φύση αυτών των οπτασιών ως ψευδαισθητική προβολή του ίδιου μας του νου και να μην παρασυρθούμε από αυτές, είτε είναι ευχάριστες είτε τρομακτικές.

Από τη στιγμή που θα τις αναγνωρίσουμε, αυτόματα επιτυγχάνου-

με τη Φώτιση μέσα στην καθαρότητα της Πρωταρχικής Κατάστασης (Καθαρό Φως). Στην αντίθετη περίπτωση, παγιδευόμαστε ξανά στο φαύλο κύκλο της Σαμσάρα και συνεχίζουμε την περιπλάνησή μας στον ατέλειωτο χορό των αλληπάλληλων γεννήσεων και θανάτων.

Τα τρία μάρντο που περιγράφονται στη *Θιβητανική Βίβλο των Νεκρών* είναι τα εξής:

1. Το μάρντο της εμπειρίας του θανάτου, όπου εμφανίζονται τα συμπτώματα του θανάτου, μέχρι τη στιγμή που εξαφανίζονται οι πέντε αισθήσεις
2. Το μάρντο της καθαρής πραγματικότητας, όπου ο νεκρός αποκτά ένα ενεργειακό μη-υλικό σώμα και εκδηλώνονται οι προβολές της συνείδησής του, ως ειρηνικές ή άγριες παραισθήσεις. Στο βαθμό που δεν τις αναγνωρίσει ως τέτοιες, αρχίζει το τρίτο μάρντο που είναι
3. το μάρντο της επαναγέννησης, όπου συνεχίζει η περιπλάνηση του «σώματος» του νεκρού, διασχίζοντας νέες οπτασίες και δοκιμασίες, ως τη στιγμή που θα εισχωρήσει ξανά μέσα σε μια νέα μήτρα και θα ξαναγεννηθεί.

Κάθε δευτερόλεπτο αυτής της διαδικασίας αποτελεί μια ευκαιρία για επίτευξη της απόλυτης Πραγμάτωσης και σε αυτό στοχεύει η ανάγνωση του *Μάρντο Τόντολ* «δίπλα στο σώμα του νεκρού από το Δάσκαλο ή ένα συνασκητή του, τον οποίο αγαπούσε και εμπιστευόταν», τρεις ή επτά φορές στη συνέχεια.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται κυρίως σε κοινά όντα, καθώς οι προχωρημένοι ασκητές είναι σε θέση να εκτελέσουν μόνοι τους, λίγο πριν από το θάνατό τους, την άσκηση της «εκτόξευσης της συνείδησης» (πόουα, phowa), η οποία τους απελευθερώνει ακαριαία.

Στην περίπτωση που δεν κατέστη αυτό δυνατό, αρχίζει η ανάγνωση της *Βίβλου* με τα ακόλουθα λόγια:

Ω! τέκνο από καλή οικογένεια (σ.τ.μ. όνομα...) ήρθε η ώρα για σένα να αναζητήσεις ένα μονοπάτι. Μόλις η αναπνοή σου σταματήσει, θα παρουσιαστεί σε σένα αυτό που ονομάζεται «η Βασική Φωτεινότητα του Πρώτου Μάρντο», αυτό που ο Δάσκαλος σου είχε εξηγήσει εν ζωή. Είναι εκείνο που αποκαλείται το Dharmata, που είναι ανοιχτό και άδειο σαν τον ουρανό, φωτεινή κενότητα, καθαρό γυμνό πνεύμα, χωρίς κέντρο ή περιφέρεια. Αναγνώρισε λοιπόν αυτή την κατάσταση και εγώ παράλληλα θα σε καθοδηγώ.

Η Εμπειρία του Θανάτου

Στο πρώτο μπάρντο βασική είναι η εμπειρία της αβεβαιότητας, κατά πόσο κάποιος πράγματι πεθαίνει, και του φόβου που προκαλεί η απώλεια του στέρεου φυσικού κόσμου. Γι' αυτό το λόγο η *Βίβλος* επιμένει:

Ω! τέκνο από καλή οικογένεια, αυτό που ονομάζεται θάνατος έχει συμβεί πλέον σε σένα και γι' αυτό πρέπει να υιοθετήσεις την ακόλουθη (σ.τ.μ. νοητική) στάση (σ.τ.μ. και θα καθοδηγηθείς με ασφάλεια αν επαναλάβεις μαζί μου τα εξής):

Έφτασα πια στην ώρα του θανάτου μου. Έτσι τώρα, μέσα απ' αυτό το θάνατο θα υιοθετήσω μόνο τη συμπεριφορά της Φωτισμένης Κατάστασης του Νου, την bodhicitta, τη συμπιλίωση δηλαδή και τη Συμπόνια, και πρέπει να κατακτήσω την τέλεια φώτιση για τη σωτηρία όλων των όντων που είναι άπειρα σαν το χώρο.

Και συνεχίζει:

Το ίδιο σου το Πνεύμα επίσης είναι η κενότητα και η φωτεινότητα αδι-αίρετες, με τη μορφή μιας μεγάλης μάζας φωτός, και σ' αυτή την κατάσταση δεν υπόκειται πια σε γέννηση ή σε θάνατο. Δεν απομένει παρά (σ.τ.μ. απλώς) να το αναγνωρίσεις. Όταν αναγνωρίσεις αυτήν την καθαρή φύση του πνεύματός σου ως το πνεύμα του Βούδα, κοιτάζοντάς το, είναι σαν να αναπαύεσαι πάνω στο πνεύμα του ίδιου του Βούδα.

Επειδή όμως οι νεκροί, που είναι δέσμοι του κάρμα, αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν την αληθινή τους φύση, ακολουθεί το δεύτερο μπάρντο, όπου εμφανίζονται οι καρμικές παραισθήσεις.

Έντονοι ήχοι, φάτα και λάμψεις θα προκαλέσουν τρόμο και κατάπληξη στον περιπλανώμενο νεκρό. Θα χρειαστεί πάλι καθοδήγηση για να αντιμετωπίσει και να κατανοήσει τη νέα αυτή κατάσταση. Το κείμενο προσπαθεί, συνεχώς, να διευκρινίσει πως οτιδήποτε και αν υποστούμε κατά τη στιγμή του θανάτου και κατόπιν, δεν είναι παρά προβολή του νου μας.

Όταν το σώμα και το πνεύμα αποχωρίζονται, έχεις την εμπειρία της καθαρής θέασης της πραγματικότητας, που είναι διαυγής και φωτεινή με μια φωτεινότητα εντυπωσιακή, πάλλουσα όπως ένας αντικατοπτρισμός πάνω σε μια κοιλάδα την άνοιξη. Μη φοβηθείς και μην τρομοκρατηθείς. Είναι η φυσική ακτινοβολία της δικής σου πραγματικότητας. Αναγνώρισέ την. Μια αντήχηση βροντής θα ακουστεί σαν να ρίχνονται χίλια αστραπόβροντα μαζί. Είναι ο ήχος της δικής σου πραγματικότητας. Μην τον φοβηθείς.

Η πρώτη φάση διαρκεί «όσο κρατάει ένα γεύμα» και τα περισσότερα όντα την περνούν σε κατάσταση απώλειας της συνείδησης, σε λήθαργο. Η επόμενη φάση αρχίζει με τη συνειδητοποίηση του θανάτου, καθώς ο νεκρός μπορεί να βλέπει τους συγγενείς του να κλαίνε, μπορεί να τους μιλάει, αλλά αυτοί φυσικά δεν τον βλέπουν ούτε τον ακούν και γι' αυτό περιέρχεται σε κατάσταση βαθιάς απελπισίας.

Αναγνωρίζοντας τους Θεούς

Η δεύτερη φάση, που αντιστοιχεί στο μάρντο της «πραγματικότητας» (Dhammata), διαρκεί περίπου κατά τις επτά επόμενες ημέρες και χαρακτηρίζεται από λάμψεις διαφορετικών χρωμάτων, που συνοδεύουν την εμφάνιση διαφορετικών θεοτήτων.

Την πρώτη ημέρα απλώνεται ένα γαλάζιο φως και εμφανίζεται ο Βούδας Βαϊροκάνα (Vairocana), ο οποίος προβάλλει από το κεντρικό πεδίο.

Από την καρδιά του εκτινάσσεται η γαλάζια λάμψη προς εσένα και τα μάτια σου μπορεί να μην αντέξουν. Συγχρόνως, όμως, θα πέσει πάνω σου το ωχρό φως του βασιλείου των Θεών της Σαμσάρα... εσύ εξοχίας του αρνητικού σου κάρμα... θα αισθανθείς έλξη προς το ωχρό λευκό φως.

Ο αποθανών δεν πρέπει να φοβηθεί το γαλάζιο φως, ούτε να προσελκυστεί προς το λευκό, γιατί είναι εμπόδιο στη Φώτιση.

Τη δεύτερη ημέρα, συνεχίζεται το ταξίδι του νεκρού με την εμφάνιση του Βάτζρα Σάτβα [Vajra Sattva (Dorje Sempra)], του Βούδα της Ανατολής, ο οποίος εμφανίζεται μέσα σε ένα λευκό φως, την ίδια στιγμή με το θολό γκριζό φως των όντων της κόλασης.

Την τρίτη ημέρα προβάλλει ο Βούδας του Νότου Ρατναζαμπχάουα (Ratnasambhawa) μέσα σε ένα κίτρινο φως ενώ, ταυτόχρονα, εμφανίζεται και το ωχρό γαλάζιο φως της ανθρώπινης σφαίρας.

Την τέταρτη ημέρα ένα έντονο κόκκινο φως λάμπει από το δυτικό πεδίο και εμφανίζεται ο Βούδας Αμιτάμπχα (Amitabha). Παράλληλα, έρχεται και ένα θολό κίτρινο φως των πεινασμένων φαντασμάτων και στοχεύει πάνω στον αποθανόντα.

Το κείμενο συνεχώς επαναλαμβάνει τη φράση «η αναγνώριση είναι η απελευθέρωση», που σημαίνει ότι τη στιγμή που η ροή της συνείδησης αναγνωρίσει τις προβολές αυτές ως αδιάσπαστο τμήμα της ίδιας της πνευματικής φύσης, αυτόματα έρχεται η Φώτιση.

Την πέμπτη ημέρα προβάλλει από το Βορρά ο Βούδας Αμογκαζίντσι (Amogasiddhi) μέσα σε πράσινο φως ενώ, ταυτόχρονα, εκδηλώνεται το θολό κόκκινο φως των ημίθεων (ζηλόφθονων Θεών).

Την έκτη ημέρα εμφανίζεται ολόκληρο το Μάνταλα και των 42 ειρηνικών θεοτήτων ταυτόχρονα και, τέλος, την έβδομη ημέρα λάμπει μια πανδαισία θεοτήτων, χρωμάτων και «ντακίνι» οι οποίες στήνουν έναν τελικό χορό.

Θα φορούν τα έξι κοσμήματα από οστά, θα κρατούν τύμπανα, τρομπέτες από οστά μηρού, τύμπανα από οστά κρανίου, λάβαρα από δέρμα νεανίσκων, σκιάδες και ταινίες από δέρμα ανθρώπου, λιβάνι από ανθρώπινη σάρκα, ηχώντας συγχρόνως αναρίθμητα μουσικά όργανα κάθε είδους, γειμίζοντας έτσι όλους τους χώρους του σύμπαντος οι οποίοι θα αρχίσουν να δονούνται, να τρέμουν και να συνταράσσονται.

Αν, παρ' όλα αυτά, ο νεκρός δεν αναγνωρίσει την εκδήλωση της ενέργειας ως την ίδια την κατάσταση της συνείδησής του, τότε εμφανίζονται οι Αγριωπές Θεότητες. Όπως αναφέρει ο βουδιστής Δάσκαλος Τσόγκιαμ Τρούνγκπα (Chogyam Trungpa), οι Αγριωπές Θεότητες εκφράζουν την ελπίδα μέσα από το φόβο. Πρόκειται για μια βασικά ουδέτερη ενέργεια, η οποία είναι υπερκχειλίζουσα και πέρα από κάθε έλεγχο.

Μέχρι τώρα περιγράφηκαν τα επτά στάδια του Μπάρντο των ημερών θεοτήτων... αλλά παρά το γεγονός ότι πολλοί απελευθερώνονται μ' αυτόν τον τρόπο, υπάρχουν και άλλοι που το αρνητικό τους κάρμα είναι ιδιαίτερα βαρύ... και παρά το γεγονός ότι έλαβαν οδηγίες με ακρίβεια, δεν κατόρθωσαν να απελευθερωθούν... αυτό είναι το Μπάρντο των οργισμένων θεοτήτων και επειδή ο καθένας εδώ καταλαμβάνεται από τρομερό φόβο, η αναγνώριση γίνεται ακόμα πιο δύσκολη. Δεν έχει κανείς επίγνωση της πρωταρχικής κατάστασης της συνείδησης και βρίσκεται εξουθενωμένος και σε σύγχυση. Αλλά είναι δυνατό παράλληλα να απελευθερωθεί και σχετικά εύκολα και με ελάχιστη σχεδόν αναγνώριση, γιατί η παρουσία των φοβερών όψεων δεν επιτρέπει στο νου και την παραμικρή διάσπαση, αφού αναγκάζεται να βρίσκεται (σ.τ.μ. εξαιτίας του φόβου) συνεχώς άγρυπνος και συγκεντρωμένος.

Στο σημείο αυτό η έκφραση των πέντε βουδικών οικογενειών μετασχηματίζεται με ένα δραματικό και θεατρικό τρόπο σε Χερούκα (Herouka). Η όψη τους είναι τρομερή και έχουν τρία κεφάλια και έξι

χέρια. Στην ουσία, συμβολίζουν την αλχημική μετάλλαξη της ειρηνικής, ακατανίκητης και απροσπέλαστης ενέργειας σε μια ανεξέλεγκτη ενέργεια γεμάτη ευσπλαχνική οργή.

Για παράδειγμα, ο Βούδας Χερούκα περιγράφεται στο *Μπάρντο Τόντολ* ως εξής:

Το χρώμα του είναι βιολετί σκούρο, έχει τρία κεφάλια, έξι χέρια και τέσσερα πόδια σε διάσταση. Το δεξιό του πρόσωπο έχει χρώμα λευκό, το αριστερό κόκκινο και το μεσαίο σκούρο βιολετί. Το σώμα του αστραποβολεί σαν μια μεγάλη μάζα φωτός, τα εννέα μάτια του είναι καρφωμένα επάνω σου με τέτοιο τρόπο που τρομάζουν, τα φρύδια του βγάζουν αστραπές, τα δόντια του λάμπουν σαν γυαλισμένα χαλκώματα, Γελάει ηχηρά ουρλιάζοντας α-λα-λα, χα-χα, αφήνοντας ένα δυνατό σφύριγμα σι-ου-ου. Τα μαλλιά του χρυσοκόκκινα, ορθωμένα ανατριχιαστικά είναι καμωμένα από φλόγες που χοροπηδούν. Τα κεφάλια του είναι στεφανωμένα με συρρικνωμένα κranία, τον ήλιο και το φεγγάρι. Από το σώμα του κρέμονται γιρλάντες από μαύρα φίδια και ματωμένες κεφαλές.

Και παρακάτω η *Βίβλος* επισημαίνει:

Τέκνο, αναγνώρισε όλα τα οράματα, ακόμα και τα πιο τρομερά σαν δικές σου προβολές. Αναγνώρισέ τα σαν το Καθαρό Φως της φυσικής ακτινοβολίας της δικής σου κατάστασης της συνείδησης. Αν το κάνεις αυτό, θα πραγματοποιηθεί χωρίς αμφιβολία στην κατάσταση του Βούδα.

Επαναγέννηση

Τα όντα που φτάνουν στην απελευθέρωση με αυτό τον τρόπο είναι τα λίγα που έχουν συσσωρεύσει θετικό κάρμα και αρετή. Όλοι οι υπόλοιποι δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν τη φύση τους και, έτσι, συνεχίζουν περνώντας στο Μπάρντο της επαναγέννησης, σε ένα από τα έξι «βασιλεία» των Θεών, των ημίθεων, των ανθρώπων, των ζώων, των φαντασμάτων και των όντων της Κόλασης.

Αυτό το διάστημα διαρκεί για μερικές εβδομάδες, συνήθως 21 ημέρες. Η συνειδητότητα του νεκρού

σέρνεται σαν ένα φτερό που ταλαντεύεται και παραδέρνει, έρμαιο του ανέμου... με ένα σώμα ματαιότητας, σάρρευμα των ιχνών, των ροπών και των συνηθειών.

Κατόπιν, θα έχει την εμπειρία των φώτων (λευκό, κόκκινο, γαλάζιο, πράσινο, κίτρινο και γκρι) που αντιστοιχούν στα έξι βασίλεια της Σαμσάρα.

Και εδώ αρχίζουν οι οδηγίες για πνευματικές τεχνικές με στόχο το «κλείσιμο της μήτρας», μέσα από διαλογισμούς. Αν και αυτό αποτόχει, δίνονται άλλες μέθοδοι που αφορούν την επιλογή της μήτρας όπου θα εισέλθει η συνειδητότητα.

Αν έχεις την αίσθηση της εισόδου σε μια καλή μήτρα, μην έλκεσαι απ' αυτήν. Αν έχεις εξάλλου την αίσθηση της εισόδου σε μια κακή μήτρα, μην την απορρίπτεις. Αυτή είναι η πρωταρχική, βαθιά και αυθεντική μέθοδος. Είναι εκείνη που θα σου επιτρέψει να μπεις (σ.τ.μ. στη μήτρα) με τη μεγάλη κατάσταση ισοψυχίας, που είναι πέρα από την προσκόλληση και την αποστροφή, για την οποία δεν υπάρχει καλό ή κακό, αποδοχή ή απόρριψη.

Έτσι τελειώνει η «Μεγάλη Απελευθέρωση μέσω του Ακούσματος».

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΙΝΔΟΥΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΟΥΔΙΣΤΩΝ

Το Νεπάλ, όπως και οι περισσότερες χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας, είναι μια έντονα πατριαρχικά δομημένη κοινωνία και αυτό, φυσικά, αντανακλάται και στα ταφικά έθιμα.

Για παράδειγμα, εάν ένας σύζυγος πεθάνει αφήνοντας πίσω του μια χήρα, το πρόσωπο που θα επιβαρυνθεί με τα έξοδα της κηδείας θα είναι ο μεγαλύτερος γιος του. Αν αυτός για κάποιο λόγο δεν είναι διαθέσιμος, τότε το καθήκον περιέρχεται στον επόμενο γιο. Αν ο άνδρας που πέθανε δεν άφησε αρσενικούς απογόνους, οι ευθύνες της κηδείας βαρύνουν τον πατέρα του, ακόμη και αν ο αποθανών είχε κόρες εν ζωή.

Τα ταφικά έθιμα στο Νεπάλ έχουν βυθισμένες τις ρίζες τους στη θρησκευτική παράδοση, με τους (ινδουιστές) βραχμάνους και τους (βουδιστές) λάμα να προσφέρουν πνευματική καθοδήγηση στον νεκρό, κατά το ταξίδι του στην αιωνιότητα.

Περίπλοκα τελετουργικά χρειάζονται για να εξευμενιστούν οι Θεοί και οι θεότητες, ώστε η ψυχή να περάσει χωρίς εμπόδια στο νέο της προορισμό. Μερικές φορές, ιδιαίτερα στη βουδιστική τελετή κήδευσης, η ίδια η «ψυχή» (βλ. κεφ. *Θιβετανική Βίβλος των Νεκρών: Ένα Εγχειρίδιο Θανάτου*) χρειάζεται να πειστεί ότι δεν ανήκει πια

σ' αυτόν το θνητό κόσμο και ότι τώρα χρειάζεται να ετοιμαστεί για το ταξίδι της στον αιθέριο κόσμο.

Όλα τα ταφικά αυτά τελετουργικά διαδραματίζονται, τελικά, για ένα μοναδικό σκοπό: για να διασφαλίσουν ότι η ψυχή που διαχωρίστηκε από το σώμα δεν θα μείνει να περιπλανιέται στον «κάτω κόσμο», λόγω έλλειψης σωστής καθοδήγησης προς τον ουράνιο προορισμό της.

Αμέσως μετά το θάνατο ενός Νεπαλέζου, καλούνται οι ιερείς - λάμα, οι οποίοι μαζί με άλλους λαϊκούς - ασκητές καταφτάνουν στο σπίτι του εκλιπόντος, φέρνοντας μαζί τους τα τελετουργικά τους όργανα.

Κατόπιν, αρχίζει μια τριήμερη αγρυπνία πάνω από τον νεκρό. Η αγρυπνία αυτή είναι πολύ σημαντική, καθώς υπάρχει η δοξασία ότι να μην η ψυχή αφήνει το σώμα τη στιγμή του θανάτου, αλλά επί τρεις ημέρες τριγυρίζει γύρω του και δεν είναι απίθανη η περίπτωση να αποφασίσει να ξαναεμψυχώσει το σώμα κατ' αυτήν την περίοδο.

Κατά το διάστημα των τριών ημερών, οι λάμα ψέλνουν και απαγγέλλουν θρησκευτικά κείμενα (κυρίως το *Μπάρντο Τόντολ*), ενώ συγχρόνως χτυπούν τις παραδοσιακές καμπάνες, τα κρουστά (νταμαρού) και τα κοκάλινα πνευστά λειτουργικά όργανα (κανγκ-λινγκ). Καίνε πολλές λάμπες λαδιού και ίνσενς (αρωματικά στικ) μπροστά από μια πρόχειρη εικόνα του Βούδα που βρίσκεται δίπλα στον νεκρό.

Κάποιες ώρες την ημέρα, η παρουσία όλων των μελών της οικογένειας για κοινή προσευχή - άσκηση είναι απαραίτητη. Επίσης, όλοι οι φίλοι και γείτονες είναι ευπρόσδεκτοι να ανάψουν καντήλια λαδιού, να προσφέρουν προσφορές, να παρακολουθήσουν την τελετή ή να προσευχηθούν μαζί με τους λάμα, ανά πάσα στιγμή.

Τόσο συνασθηματικά όσο και οικονομικά, η κηδεία σηματοδοτεί μια επαχθή στιγμή για τη νεπαλέζικη οικογένεια. Οι λάμα και η συνοδεία τους θα πρέπει να φιλοξενηθούν και να δεχτούν προσφορές, να αγοραστούν όλα τα εφόδια για τις τελετές και, επιπλέον, για τα αρσενικά μέλη της οικογένειας να αγοραστούν τα παπούτσια χωρίς δέρμα, τα οποία παραδοσιακά είναι υποχρεωμένοι να φορούν επί ένα έτος, που αντιστοιχεί στο πένθος τους.

Ανάμεσα στους τροφικούς περιορισμούς του πένθους, ξεχωρίζουμε και την απαγόρευση του αλατιού στο φαγητό για τις τρεις ημέρες που ακολουθούν το θάνατο. Στο τέλος της τρίτης ημέρας, οι λάμα διενεργούν μια τελετή (που συμβολικά «συμφιλιάνει» την απελθούσα ψυχή του νεκρού με τα αγαπημένα μέλη της οικογένειάς του), κατά την οποία μοιράζουν σε όλους τους παρευρισκομένους ένα ειδικά ευλογημένο αλάτι.

Ιεροί Ποταμοί και η Καύση των Νεκρών

Οι Ινδουιστές, από την άλλη πλευρά, πιστεύουν στη βεβιασμένη αποχώρηση της ψυχής. Από τη στιγμή που αφήνει το σώμα, η ψυχή ετοιμάζει αμέσως το καρμικό της ταξίδι και γι' αυτό είναι πολύ σημαντικό να καίγεται το πτώμα το συντομότερο δυνατό, ώστε να αποχωρίζεται οριστικά και με ευκολία η ψυχή το σώμα.

Γι' αυτό το λόγο, τα ινδουιστικά έθιμα απαιτούν την άμεση μεταφορά του νεκρού σε ιερά σημεία και την τελετουργική αποτέφρωσή του, αμέσως μόλις οι συγγενείς είναι σε οικονομική θέση να το κάνουν.

Δεν αποκλείεται να έχει παίξει ρόλο και το ίδιο το κλίμα, όσον αφορά τη διάρκεια της αγρυπνίας πάνω στον νεκρό. Οι Βουδιστές, κατοικώντας σε πιο δροσερές και ορεινές περιοχές, μπορούν να παραμένουν σε αγρυπνία περισσότερο διάστημα δίπλα στο πτώμα χωρίς το φόβο της αποσύνθεσης, ενώ οι Ινδουιστές, οι οποίοι βρίσκονται στις χαμηλές υγρές πεδινές εκτάσεις, αδυνατούν.

Πολλές φορές (στην περίπτωση του Νεπάλ και αλλού), οι Βουδιστές και οι Ινδουιστές μοιράζονται την ίδια ταφική εξέδρα για το κάψιμο των νεκρών τους, πάντα δίπλα στις όχθες ποταμών.

Η ινδουιστική θρησκεία θέτει κάποια σωτηριολογικά κριτήρια ως προς τον τόπο ή χρόνο του θανάτου. Για παράδειγμα, ο θάνατος μέσα σ' ένα νοσοκομείο, ακόμη και μέσα σ' ένα σπίτι, είναι ανεπιθύμητος. Για να επιτύχουν τη γρήγορη σωτηρία της ψυχής, οι Ινδουιστές πιστεύουν ότι ο ιδανικός θάνατος επέρχεται ξαπλώνοντας στην όχθη ενός ιερού ποταμού (και κάθε ποταμός θεωρείται ιερός, όχι μόνον ο Γάγγης), απαγγέλλοντας στίχους από τις *Βέδες*.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι άρρωστοι Ινδουιστές, όταν η διάγνωση των θεράποντων ιατρών και ιερέων είναι ότι πλησιάζουν το θάνατο, βιαστικά μεταφέρονται μακριά από το σπίτι τους για να εκπνεύσουν στην όχθη του τοπικού ποταμού. Υπάρχουν ακόμη και περιπτώσεις, όπου η πρόβλεψη του θανάτου δεν ήταν ακριβής και ο άρρωστος συνέρχεται και επιστρέφει υγιής στο σπίτι του!

Για έναν Ινδουιστή, λοιπόν, η απώτατη ευχή είναι να πεθάνει και να αποτεφρωθεί δίπλα στον ποταμό. Είναι γνωστό ότι σε όλη την Ινδία υπάρχουν πολλά Ιερά κτισμένα κατά μήκος των ποταμών. Και, φυσικά, είναι γνωστό ότι κάθε Ινδός εύχεται να εξαγνιστεί στα νερά του Γάγγη πριν από το θάνατο.

Αυτή τη στιγμή στην Ινδία υπάρχουν εκατοντάδες ευσεβείς Ινδουιστές που προετοιμάζουν το ταξίδι τους στο Μπενάρες σε προχωρημένη ηλικία, με σκοπό να αναμένουν εκεί το θάνατό τους.

Σε γενικές γραμμές, η τελετή της καύσης είναι παρόμοια στις δύο παραδόσεις.

Στην περίπτωση των Βουδιστών, μετά την τριήμερη άσκηση (απαγγελία ιερών κειμένων και ψαλμών δίπλα στο σώμα του νεκρού), ξεκινά μια μακριά ταφική πομπή που απαρτίζεται από τους λάμα και από τους άρρενες συγγενείς και φίλους, οι οποίοι ψέλνοντας συνοδεύουν το σώμα στις όχθες του γειτονικού ποταμού. Εκεί, έπειτα από προηγούμενη συνεννόηση, η σωρός με τα ξύλα έχει ήδη στηθεί.

Καθώς οι λάμα απαγγέλλουν τα τελευταία μάντρα, το σώμα ξαπλώνεται πάνω στη σωρό. Παραδοσιακά, αν πρόκειται για γυναίκα, η πρώτη φωτιά ανάβεται από το σύζυγο και ακολουθούν τα υπόλοιπα αρσενικά μέλη της οικογένειας.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα, η φωτιά εξαφανίζει τα ξύλα και το πτώμα μαζί και λίγες χούφτες στάχτη είναι το μόνο που απομένει. Η στάχτη αυτή αφήνεται να πέσει στα νερά του ποταμού και να οδηγηθεί μακριά στον Γάγγη. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, η πομπή ξαναγυρνά στο σπίτι του εκλιπόντος, όπου διοργανώνεται ένα αποχαιρετιστήριο γεύμα για τους λάμα και τους οικογενειακούς φίλους.

Μόνον τότε, όταν η γιορτή τελειώνει και έχουν φύγει όλοι οι καλεσμένοι, η οικογένεια μένει μόνη και αρχίζει ο πραγματικός θρήνος και το μοιρολόι.

Όσον αφορά τους Ινδουιστές, ακολουθούν περίπου την ίδια διαδικασία τοποθέτησης του πτώματος πάνω στη σωρό. Καθώς οι Βραχμάνοι ψέλνουν επικήδειους ύμνους, ένα άρρεν μέλος της οικογένειας του αποθανόντος ανάβει τη φωτιά.

Αντίθετα από τους Βουδιστές (που διασκορπίζουν αμέσως τη στάχτη στον ποταμό), οι Ινδουιστές μαζεύουν τη στάχτη σε ειδικό δοχείο μέχρι την επόμενη επιμνημόσυνη τελετή, που θα γίνει έπειτα από ένα χρόνο.

Μετά την καύση, οι συγγενείς επιστρέφουν στο σπίτι, όπου αρχίζουν μια ενδεκαήμερη περίοδο πένθους, με ιδιαίτερα αυστηρή νηστεία. Για παράδειγμα, απαγορεύεται να τρώνε αλάτι, κάποια λαχανικά και, φυσικά, κρέας. Υποχρεώνονται να φορούν μόνον λευκά ρούχα και απομακρύνουν οτιδήποτε είναι φτιαγμένο από δέρμα (ζώνες, λουράκια ρολογιών, παπούτσια κ.λπ.)

Τη δέκατη ημέρα του πένθους, οι ινδουιστές ιερείς «στήνουν» μια περίπλοκη τελετή, όπου διάφοροι Θεοί και Θεές καλούνται στο όνομα του νεκρού και γίνονται προσφορές μεγάλης ποικιλίας τροφών.

Σ' αυτήν την τελετή συμμετέχουν όλα τα μέλη της οικογένειας και την επόμενη ημέρα οι ιερείς ιερούργούν την άφεση - μετάνοια, έπειτα από την οποία παύουν όλοι οι περιορισμοί και οι συγγενείς μπορούν, πλέον, να επιστρέψουν στον κανονικό ρυθμό της καθημερινής ζωής.

Για τους Βουδιστές, αφού οι λάμα αποδεσμεύσουν την οικογένεια από τους αυστηρούς τροφικούς (νηστεία) και ενδυματολογικούς περιορισμούς, κατά το πέρας της τρίτης ημέρας, έρχεται η στιγμή να αποφασίσουν σχετικά με την τελική ταφική τελετή, η οποία πρέπει να γίνει οπωσδήποτε μέσα στον επόμενο χρόνο. Η διάρκεια και η επισιμότητα της ποικίλλει ανάλογα με τις δυνατότητες της κάθε οικογένειας (από συντομευμένη διαδικασία μίας ημέρας μέχρι εκτενής άσκηση ενός μήνα).

Στη διάρκεια αυτής της τελετής ξανακαλούνται οι λάμα με τους βοηθούς τους στο σπίτι του νεκρού. Καθώς η οικογένεια εργάζεται σκληρά για να προετοιμάσει τα της φιλοξενίας, οι λάμα ψέλνουν και απαγγέλλουν αποσπάσματα από τα ογκώδη θρησκευτικά κείμενα. Εκατοντάδες καντήλια λαδιού φωτίζουν την εικόνα του Βούδα και η έντονα γλυκιά οσμή των αρωματικών ίνσενς γεμίζει το σπίτι μαζί με τον ήχο της καμπάνας, του νταμαρού και των κοκάλινων πνευστών.

Η Οριστική Αποχώρηση

Σύμφωνα με μια βουδιστική παράδοση, η τελευταία ημέρα της τελετής είναι εκείνη κατά την οποία η συνειδητότητα του νεκρού αποχωρίζεται οριστικά την οικία και ξεκινά το ταξίδι της υπό την καθοδήγηση των λάμα. Εξαιτίας αυτού του συμβολικού της χαρακτήρα, θεωρείται η πιο θλιβερή ημέρα της πένθιμης περιόδου.

Όλες τις προηγούμενες ημέρες οι λάμα ψέλνουν από τα χαράματα μέχρι αργά τη νύχτα και την τελευταία ημέρα ετοιμάζουν σιωπηλά μια μικρή χάρτινη σημαία προσευχών, με το όνομα του νεκρού γραμμένο πάνω σ' αυτήν.

Η τελευταία τελετή αρχίζει καθώς η σημαία προσευχών τοποθετείται στο κέντρο ενός κύκλου 108 καντηλιών λαδιού που είναι σβησμένα. Έπειτα από ψαλμούς μερικών ωρών, οι λάμα καλούν τους συγγενείς να ανάψουν όλα τα καντήλια που περικυκλώνουν τη σημαία.

Τότε ο επικεφαλής λάμα σηκώνει ψηλά τη σημαία των προσευχών. Υπό τον ήχο των καμπάνων και των νταμαρού, την ανάβει και ο θρήνος των συγγενών ξαναρχίζει. Η σημαία γίνεται στάχτη και, έτσι, το τελευταίο αντίο είναι οριστικό για την ψυχή του νεκρού.

Μια περιγραφή των αντίστοιχων επιμνημόσυνων τελετών στο Θιβέτ, μας δίνει ο Ε. Λιακόπουλος στην ελληνική έκδοση της *Βίβλου των Νεκρών*.

Οι τελετές διαρκούν από 14 μέχρι 49 ημέρες. Οι συγγενείς και οι φίλοι του νεκρού καλούνται να πάρουν μέρος σ' αυτές από τους λάμα οι οποίοι, παράλληλα με την ανάγνωση αποσπασμάτων από τη *Βίβλο των Νεκρών* και άλλα ιερά κείμενα, παρέχουν εσωτερικές διδασκαλίες και δίνουν ουσιαστικές συμβουλές βίου προς τους μετέχοντες.

Το εικονοστάσιο-βωμός του σπιτιού του νεκρού διακοσμείται με άνθη, προσφορές και αναθηματικά ομοιώματα (τόρμα). Απαραίτητο συμπλήρωμα της τελετής είναι μια σειρά από μικρές έγχρωμες εικόνες-κάρτες (τσα-κα-λι) που παρουσιάζουν τις θεότητες που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια του μπάρντο. Καθώς δείχνει μία-μία αυτές τις κάρτες ο ηγούμενος της τελετής λάμα, καθοδηγεί παράλληλα τη συνείδηση του νεκρού και προΐδεάζει συγχρόνως τους παρευρισκομένους για τις δυσκολίες που συναντάει κανείς στο μεταθανάτιο ταξίδι του.

Επειδή όμως θεωρείται απαραίτητη κάποια φυσική παρουσία του νεκρού σε αυτές τις τελετές, χρησιμοποιείται ως υποκατάστατο ένα είδος εικόνας του. Οι εικόνες αυτές είναι τυποποιημένες και αναπαράγονται σε ξυλογραφικά αντίτυπα. Είναι διαφορετικές για τους άντρες και διαφορετικές για τις γυναίκες και αποκαλούνται σιανγκ-μπου. Από τη στιγμή που ο λάμα ενδυναμώνει και αφιερώνει αυτήν την εικόνα, συμπληρώνει το κενό που βρίσκεται στο πίσω μέρος της με το όνομα του νεκρού και από εκείνη τη στιγμή ταυτίζεται με τη συνείδησή του και τον εκπροσωπεί.

Στο τέλος της τελετής, καθώς δεν είναι αναγκαίο για ένα γήινο στήριγμα για το νεκρό, η εικόνα αυτή καίγεται πάνω στο βωμό...

Από το χρώμα και το σχήμα της φλόγας μπορεί να προσδιοριστεί η πορεία του νεκρού προς το υπερπέραν. Η στάχτη της εικόνας αναμιγνύεται με άλλα υλικά και από τον πηλό κατασκευάζονται μικρές στούπες, από τις οποίες η μία διατηρείται στο σπίτι και οι άλλες τοποθετούνται σε επιλεγμένα σημεία της περιοχής.

Οι Ινδουιστές, από την άλλη πλευρά, περιμένουν μια ολόκληρη χρονιά για να ολοκληρώσουν τα ταφικά τους έθιμα. Μόλις συμπληρωθεί το έτος, γίνεται προσφορά φαγητών και προσευχών από τους βραχμάνους ιερείς και αποφασίζεται τι θα γίνει με τις στάχτες του νεκρού.

Το ιδανικό είναι να διασκορπίζονται οι στάχτες σε ιερούς ποταμούς και τόπους.

Τα Ιμαλία θεωρούνται και για τους Ινδουιστές ο ιερότερος τόπος, καθότι εκεί βρίσκονται οι πηγές του Γάγγη και πολλών άλλων ιερών ποταμών και, επίσης, θεωρούνται το καταφύγιο (κατοικία) πολλών Θεών.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι στάχτες της πρώην πρωθυπουργού της Ινδίας, Ίντιρα Γκάντι, μεταφέρθηκαν στα Ιμαλία για να διασκορπιστούν. Η πλειοψηφία των Ινδών, παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο έξοδο.

Οι πιο ευκατάστατοι, απλώς ταξιδεύουν μέχρι το Μπεναρές και σκορπίζουν τις στάχτες στο ποτάμι. Οι φτωχοί συμβιβάζονται με το πιο κοντινό ποτάμι.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΟ ΖΑΪΝΙΣΜΟ

Ο Ζαΐνισμός είναι μία από τις τρεις «ετεροδοξες» τάσεις (ντάρσανας) που απέρριψαν τις *Βέδες* ως αλάθητη πηγή γνώσης. «Ιδρύθηκε» περίπου την εποχή της ολοκλήρωσης του corpus των τριών *Βεδών* και της σύνθεσης των πρώτων *Ουπανισάδων*, κάτω από ένα γενικότερο πνεύμα αμφισβήτησης της μυθικής λογικής γύρω από τη φύση του ανθρώπου, που επικρατούσε μέχρι τότε.

Όπως ο Βουδισμός, έτσι και ο Ζαΐνισμός οφείλει τη γέννησή του περισσότερο στις γεωγραφικές και ιστορικές συνθήκες παρά στη βραχμανική μελέτη.

Γρήγορα εξελίχθηκε σε Τάγμα περιπλανώμενων μοναχών, χαρακτηριζόμενο από ακραίο ασκητισμό, τμήμα του οποίου αρνούταν ακόμα και τη χρήση ενδυμάτων, στα πλαίσια της αυταπάρνησης.

Στη συγκριτική θρησκευολογία, είναι γενικά αποδεκτό ότι ο Ζαΐνισμός έχει επηρεάσει εν μέρει τον Ινδουισμό, αλλά μια ξεκάθαρη εκτίμηση του μεγέθους αυτής της επίδρασης δεν μπορεί να γίνει, κυρίως εξαιτίας της έλλειψης ενιαίας ορολογίας.

Για παράδειγμα, στη *Βεντάντα* (οι μελετητές των *Βεδών*) χρησιμοποιούν τον όρο *Άτμαν* με πολύ εξειδικευμένη έννοια, οι Βουδιστές με διαφορετική, ενώ οι Ζαΐνιστές αποφεύγουν τελείως τη χρήση του, χρησιμοποιώντας αντί γι' αυτόν τον όρο *ζίβα* [*jīva*, («ψυχή»)].

Οι διαφορές ορολογίας είχαν επιβαρυνθεί αρχικά και από τις γλωσσικές διαφορές, καθώς οι Ζαΐνιστές έγραφαν στην Αρντχαμαγκάντι (*Ardha-magadhi*), οι Βουδιστές στην Πάλι, ενώ οι ορθόδοξοι

Ινδουιστές στα Σανσκριτικά. Αυτή όμως η διαφορά εξομαλύνθηκε αργότερα, με την επικράτηση των Σανσκριτικών στους βασικούς τεχνικούς όρους, όπως *atman*, *guna*, *jīva* κ.λπ.

Εκτός από τις παραπάνω γλωσσικές διαφορές ανάμεσα στις «ορθόδοξες» και «μη-ορθόδοξες» Σχολές, υπήρχαν και άλλες διαφορές, εθνικής και πολιτικής φύσης. Δηλαδή, ενώ η «ορθόδοξη» τάση εξέφρασε κυρίως απόψεις της βραχμανικής ιερατικής ελίτ, οι απόψεις των Ζαΐνιστών καθώς και των Βουδιστών κυκλοφορούσαν περισσότερο στους κύκλους των ξάτρια («πολεμιστές στρατιωτικοί»). Οι πρώτοι εξαπλώθηκαν κυρίως στη βόρειοδυτική Ινδία, ενώ οι δεύτεροι στη νοτιοανατολική.

Αυτές οι διαφορές κατέληξαν στη διοργάνωση των μοναχικών οργανισμών του Ζαΐνισμού και Βουδισμού.

Ο γνωστότερος Ζαΐνιστής Δάσκαλος ήταν ο Μαχαβίρα, σύγχρονος του Γκοτάμα Βούδα (6ος αι. π.Χ.) Ετυμολογικά ο Ζαΐνισμός παίρνει το όνομά του από το επίθετο *ζίνα*, που σημαίνει «κατακτητής», εννοώντας αυτόν που έχει κατακτήσει όλα τα πάθη και έφτασε στην απελευθέρωση.

Η Παγκόσμια Ενότητα και τα Τρία Κοσμήματα

Η ζαΐνιστική φιλοσοφία είναι βασικά δυϊστική. Το σύμπαν διαιρείται σε δύο αιώνιες, αδημιούργητες και συνυπάρχουσες κατηγορίες, την ψυχή (*ζίβα*) και τη μη-ψυχή (*αζίβα*). Αν και ανεξάρτητες, η ψυχή και η μη-ψυχή, όταν συνενωθούν, δημιουργούν ένα ενιαίο ψυχοσωματικό σύνολο.

Αυτή η δυϊστική θεωρία εφαρμόζεται και στην ηθική, όπου το κάρμα (αντιπροσωπεύοντας το απαύγασμα όλης της θετικής και της αρνητικής δραστηριότητας) είναι ο σύνδεσμος μεταξύ «ψυχής» και σώματος.

Η αρνητικότητα θεωρείται ότι, κατ' αυτό τον τρόπο, επιβραδύνει την καταστροφή του ηθικά «κακού», ενώ η θετικότητα επιφέρει την «κατάκτηση» των επιθυμιών του σώματος από την ψυχή και, τελικά, οδηγεί στη Νιρβάνα.

Η δυϊστική ζαΐνιστική θεωρία διαχωρίζει την ουσία του σύμπαντος σε «οργανική» (έμψυχη) και μη-οργανική (άψυχη). Το ανόργανο είναι από τη φύση του ανίκανο να επεκταθεί ή να μειωθεί, εκτός από εξωτερική επέμβαση.

Από την άλλη πλευρά, όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί (*ζίβα*) είναι ικανοί γι' αυτο-επέκταση, εξέλιξη και διακρίνονται ατομικά από το

βαθμό ανάπτυξης των αισθητηριακών τους ικανοτήτων, οι οποίες μπορεί να ποικίλλουν από δύο (όπως τα σκουλήκια) μέχρι πέντε (όπως οι άνθρωποι).

Έτσι, αφού η ψυχή είναι κοινή σε όλους τους ζωντανούς οργανισμούς—είτε το επίπεδο της συνειδητότητάς τους είναι υψηλά αναπτυγμένο είτε στοιχειώδες— η ζωή είναι μια ενότητα.

Αυτή είναι μια αντίληψη κοινή τόσο στον Ινδουισμό όσο και στο Βουδισμό και Ζαϊνισμό. Στο τελευταίο σύστημα έχει, μάλιστα, ιδιαίτερα συνδεθεί με τη θεωρία της αχίμσα (μη-βία, μη-βλάβη). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ζαϊνιστική κοσμολογική θεωρία βασίζεται στην ιδέα της παγκόσμιας ενότητας.

Στο Ζαϊνισμό, η φιλοσοφία απαιτεί τέλεια «πίστη» ως μέσο απόκτησης της «σωστής γνώσης» η οποία, με τη σειρά της, οδηγεί στη «σωστή συμπεριφορά», απελευθερώνει την ψυχή από τα αισθητηριακά δεσμά και, τελικά, οδηγεί στην επίτευξη της τελειότητας. Η τελείωση αυτών των τριών ιδανικών (πίστη, σωστή γνώση, σωστή συμπεριφορά) ονομάζεται εξάλλου «τα τρία κοσμήματα» της ζαϊνιστικής ηθικής.

Ζαϊνιστικά Ταφικά Έθιμα

Όταν ένας Ζαϊνιστής πλησιάζει το θάνατο, καλείται ένας μοναχός ή μια μοναχή να τον συνοδέψει. Αναφέρονται περιπτώσεις όπου ο ασκητής δίνει διδασκαλίες στον ετοιμοθάνατο, που διαρκούν έως 22 ημέρες.

Ο ασθενής καλείται να πάρει όρκο ότι παραιτείται από κάθε προσκόλληση στα επίγεια και ότι απέχει από κάθε τροφή. Ο ετοιμοθάνατος ή οι συγγενείς προσφέρουν μεγάλα οικονομικά ποσά ως προσφορές στον ασκητή. Κατόπιν, το όνομα του Μαχαβίρα ψιθυρίζεται στο αυτί του ετοιμοθάνατου, διαρκώς, μέχρι να εκπνεύσει.

Από τη στιγμή που θα επέλθει ο θάνατος, το σώμα μετακινείται από το κρεβάτι και τοποθετείται στο πάτωμα. Το πτώμα έχει το κεφάλι στραμμένο στο Βορρά και δίπλα του βρίσκεται αναμμένη μια λάμπα λαδιού.

Στη μνήμη του νεκρού, προσφέρεται τροφή σε φίλους και συγγενείς, ακόμη και στα ζώα του χωριού. Στους φτωχούς μοιράζονται επίσης σιτηρά.

Από τη στιγμή που ένας Ζαϊνιστής πεθάνει, οι συγγενείς του—αντίθετα από τους Βουδιστές— κλαίνε όσο πιο δυνατά μπορούνε και, έτσι, γνωστοποιούν στο χωριό ότι έχει επέλθει το μοιραίο.

Αν έχει πεθάνει γυναίκα, την ντύνουν με τα καλύτερά της ρούχα, συνήθως με χρυσοποίκιλτο σάρι. Τις παλαιότερες εποχές συνήθιζαν να καίνε τα ρούχα αυτά μαζί με τη σωρό της, αλλά σήμερα γδύνουν πλέον το πτώμα και το αφήνουν να καεί τυλιγμένο με μια πράσινη κορδέλα από τα γόνατα μέχρι το στήθος.

Όταν πεθαίνει ένας άνδρας αφήνοντας πίσω του μια χήρα, αυτή καταστρέφει όλα της τα κοσμήματα (συνήθως βραχιόλια από ελεφαντόδοντο) και, επίσης, φοράει μαύρα ράσα, απέχει από γλυκιά τροφή και κοιμάται στο εξής στο πάτωμα. Στην περίπτωση που είναι άνδρας, το πτώμα τυλίγεται με ένα πολύτιμο ύφασμα.

Πάνω στο νεκροκρέβατο (ξύλινη εξέδρα), τοποθετείται ένα κύπελλο με αλεύρι, τέσσερις καρύδες και τέσσερις μικρές σημαίες. Στο στόμα του νεκρού τοποθετούνται δύο νομίσματα, τα οποία θα δοθούν αργότερα σε όσους σκουπίσουν το μέρος όπου θα καεί το πτώμα.

Το νεκρό σώμα σηκώνεται και τοποθετείται στο νεκροκρέβατο, το οποίο μεταφέρθηκε στον τόπο της καύσης από τους κοντινούς συγγενείς. Τη φωτιά την ανάβει συνήθως ο γιος του νεκρού. Οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να ακολουθήσουν τη σωρό, παρά μόνον μέχρι το κατάφλι του σπιτιού τους.

Όταν το σώμα έχει γίνει πλέον στάχτη, οι περισσότεροι συγγενείς επιστρέφουν, αλλά ένας πηγαίνει και παίρνει ένα πήλινο δοχείο, το γεμίζει τέσσερις φορές με νερό από το ποτάμι και το χύνει επάνω στις στάχτες.

Την επόμενη ημέρα μετά την καύση, όλοι οι κοντινοί συγγενείς πηγαίνουν για διδασκαλίες και προσκύνημα στο γειτονικό μοναστήρι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαλπόλα Ραχούλα, *Τι δίδαξε ο Βούδας*, Κέδρος 1997
- Radha Sambhawa, *Η Θιβετιανή Βίβλος των Νεκρών*, μετ. Ευστ. Λιακόπουλος, Έσοπτρον 1992
- Κάλου Ρίμποτσε, *Ντάρμα*, Εκδόσεις Αγγελική Βαφιά-Κρασιά 1993
- Αναστασία Καραφλόγκα, *Η Έννοια της Ψυχής στον Θιβετιανό Βουδισμό και στην Πυθαγόρεια Φιλοσοφία*, Βιβλιοθήκη του Ρόδου 1997
- Ρόμπερτ Νατζέμου, *Ο Μυστικός Κύκλος της Ζωής*, Αρμονική Ζωή 1992
- Zimmer, Robert Heinrich, *Philosophies of India*, New York, Pantheon Books 1951
- Chidester, David, *Patterns of Transcendence*, Belmont, CA,

- Wadsworth Publishing Company 1990
- Stevenson, Sinclair Mrs, *The Heart of Jainism*, New Delhi, ed. Mushiram Manoharlal 1970
 - Stutley Margaret and James, *A Dictionary of Hinduism*, London, Routledge and Kegan Raul 1997
 - S. Jaini, *Principles of Jainism*
 - Radhakrishnam and Moore, *Sourcebook in Indian Philosophy*
 - Embree, Ainslie T., *The Hindu Tradition*, Random Home Inc. 1996
 - Thomas, E.J., *Early Buddhist Scriptures*, London, Kegan Paul
 - Thomas, E.J., *History of Buddhist Thought*, London, Kegan Paul
 - Conze, Horner & Snellgrove, Waley, *Buddhist Texts Through the Ages*, Oxford, Bruno Cassier
 - Evans-Wentz, W.Y., *The Tibetan Book of the Dead*, Oxford 1988
 - Fremantle F. & Trungpa, Ch. (tr.), *The Tibetan Book of the Dead*, Boulder and London, Shambala 1975
 - Griffiths, P., *On Being Mindless*, La Sale, Illinois, Open Court 1991
 - Eliade, Mircea, (ed), *Encyclopedia of Religion*, University of Chicago 1987
 - Govinda A., *The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy*, London, Rider 1961
 - Satsvarupa dasa Gosvami, *Readings in Vedic Literature*, N.Y.-L.A.-London-Bombay, Bhaktivedanta Book Trust 1997

Βιογραφικά

ΑΥΛΙΑΔΟΥ, ΕΥΑ: γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη όπου σπούδασε αγγλική φιλολογία στο ΑΠΘ. Το διάστημα 1986-1994 έζησε στο Μόναχο της Γερμανίας ολοκληρώνοντας το δεύτερο κύκλο σπουδών της στο Ludwig Maximilian Universität πάνω στις Πολιτικές Επιστήμες, τη Θεωρία των ΜΜΕ και την Κοινωνιολογία. Από το 1997-2000 διατέλεσε αρχισυντάκτρια του περιοδικού *ΑΝΙΧΝΕΥΣΕΙΣ* που μετονομάστηκε σε *ΑΒΑΤΟΝ*. Σήμερα ζει κι εργάζεται στην Αθήνα ως ειδική συνεργάτιδα του *ΑΒΑΤΟΝ* και επιμελήτρια των εκδόσεων Αρχέτυπο. Συμμετείχε σε συλλογικά έργα των ίδιων εκδόσεων όπως: *Μυστικοί Κόσμοι* (1998), *Μυστική Ελλάδα* (1999), *Μαγεία: Η Απόκρυφη Παράδοση του Κόσμου* (2000), *Γυναίκες και Ιερό* (2001) και *Δρόμοι της Γνώσης* (2001).

ΓΕΡΟΥΚΗ, ΑΡΙΑΔΝΗ: γεννήθηκε και ζει στη Θεσσαλονίκη και είναι μητέρα δύο παιδιών. Σπούδασε Νομικά στο ΑΠΘ και Βυζαντινή-Μεταβυζαντινή Ιστορία στη Σορβόννη. Το 1993 υποστήριξε τη διδακτορική της διατριβή με τίτλο «Les excommunications a Corfou au 17e et 18e s. Criminalite et attitudes mentale», στο Πανεπιστήμιο Paris 1. Συμμετείχε ως ομιλήτρια σε πολλά ελληνικά και διεθνή ιστορικά συνέδρια και άρθρα της έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά. Εκτός από τη διατριβή της που εκδόθηκε στα Γαλλικά, πρόκειται στα Ελληνικά να εκδοθεί ένα δεύτερο βιβλίο της με τίτλο *Εθνοπολιτισμικές Συγκρούσεις στη Φυλακή. Η περίπτωση των Διαβατών*. Τα τελευταία χρόνια διδάσκει Ιστορία Ποινικής Καταστολής στη Νομική Σχολή του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Τα κύρια επιστημονικά πεδία ενδιαφέροντά της είναι η δικαιοκή και η θρησκευτική ανθρωπολογία. Ασχολείται, επίσης, με τη Βουδιστική Φιλοσοφία και Ψυχολογία και, ιδιαίτερα, με το Θιβετανικό Βουδισμό.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ: ζει κι εργάζεται στην Αθήνα. Έχει σπουδάσει μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πολλά του άρθρα έχουν δημοσιευτεί στα περιοδικά *ΤΡΙΤΟ ΜΑΤΙ* και *ΑΒΑΤΟΝ*. Μετέφρασε πάνω από δέκα βιβλία. Από τις εκδόσεις Έσο-

πτρον κυκλοφορούν τα βιβλία του *Συνειδητό Ονείρεμα* (1998) και *Τεχνολογία Υποταγής Συνειδήσεων*. Συμμετείχε στο συλλογικό έργο *Ιερή Ελλάδα* (2001) των εκδόσεων Αρχέτυπο. Από τις ίδιες εκδόσεις κυκλοφορεί το βιβλίο του *Αντιβαρύτητα*, ενώ ετοιμάζεται το *Υπόγειοι Κόσμοι*.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΙΑΣΩΝ (φιλολογικό ψευδώνυμο του Ευάγγελου Ευαγγελίου): σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Ιατρική, Φιλοσοφία και Θεολογία. Είναι μέλος της Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών, της Εταιρίας Ελλήνων Φιλολόγων, της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρίας, της Ελληνικής Εταιρίας Φιλοσοφικών Ερευνών κ.ά. Υπήρξε αρχισυντάκτης των περιοδικών *ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* (1991-1997) και *ΚΑΣΤΑΛΙΑ* της Ελληνικής Εταιρίας Ιατρών Λογοτεχνών. Το πλούσιο λογοτεχνικό και φιλοσοφικό του έργο (80 βιβλία) για το οποίο έχει τιμηθεί τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, διακρίνεται για το κριτικό του πνεύμα, το βαθύ ηθικό και αισθητικό προβληματισμό, τη λυρικήτητα, τη νοηματική σαφήνεια, την περιεκτική εκφραστική διατύπωση. Το 1971 τιμήθηκε με το βραβείο Συνδέσμου Ελλήνων Λογοτεχνών. Έχει ασχοληθεί με όλους σχεδόν τους τομείς του έντεχνου λόγου: ποίηση, θέατρο, πεζογραφία κ.λπ.

ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΝΤΕΜΗΣ: είναι Ψυχίατρος, Δραματοθεραπευτής (R.DTh.-U.K.) και Ομοιοπαθητικός. Είναι υπεύθυνος εκπαίδευσης και Επόπτης στο εκπαιδευτικό Δραματοθεραπείας στη Β. Ελλάδα και στην Κύπρο και Τακτικό Μέλος του British Association of Dramatherapists. Συντονίζει και εποπτεύει τακτικά ομάδες Δραματοθεραπείας, ενώ έχει εκδώσει έρευνες και κείμενα πάνω στο θέμα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Δημιούργησε, επίσης, σημεία επαφής για τη Δραματοθεραπεία στο Διαδίκτυο. Ως Ομοιοπαθητικός είναι μέλος της Ελληνικής Εταιρίας Ομοιοπαθητικής Ιατρικής και της Διεθνούς Liga, όπως επίσης είναι εκπαιδευτής και επόπτης εκπαιδευόμενων ομοιοπαθητικών γιατρών. Αρθρογραφεί τακτικά στο περιοδικό *ΑΒΑΤΟΝ*, σε ξένα περιοδικά και γράφει ποίηση. Ζει κι εργάζεται στη Θεσσαλονίκη.

ΜΑΚΡΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ: ερευνητής, συγγραφέας, αρθρογράφος. Εμφανίστηκε στα γράμματα με το λογοτέχνημα « Έρωτας στον ποταμό του Ηράκλειου» στο περιοδικό *ΑΕΡΟΠΟΣ* και τη μελέτη «Αθηνά, Εριχθόνιος και τεχνητή γονιμοποίηση στην Ελληνική αρχαιότητα», ένα

θέμα εφαλτήριο στο χώρο της έρευνας και της φιλοσοφίας. Στο περιοδικό *STRANGE* έγραψε την τετραλογία «Ο Ελληνικός Πόλεμος των Αστρων» και διάφορα άλλα, ενώ στο περιοδικό *MYSTIC VIEW* ήρθε πιο κοντά στη ζωή του αρχαίου Έλληνα με «Τα καλοκαίρια των αρχαίων Ελλήνων». Μέχρι σήμερα κάποιες απόψεις του αναθεωρήθηκαν, ενώ άλλες εμπλουτίστηκαν. Συμμετείχε στη συλλογική έκδοση *Ιερή Ελλάδα* (Αρχέτυπο 2001).

ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ, ΑΜΑΝΤΑ - ΑΔΙΚΗ: έλαβε πτυχίο Φυσικής (ΑΠΘ, 1988) και εκπόνησε την πρώτη διδακτορική διατριβή της στην Αστρονομία (Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1997). Εκπονεί τη δεύτερη διδακτορική διατριβή της (*Doctorat NR*) στην Αιγυπτιολογία/Αρχαιολογία (Γαλλία). Η ειδίκευσή της είναι στα θρησκευτικά/αστρονομικά/κοσμολογικά κείμενα των αρχαίων Αιγυπτίων. Έχει δημοσιεύσει πολλές πρωτότυπες εργασίες, έχει συμμετάσχει σε συνέδρια και συνεργάζεται με διάφορα Μουσεία. Είναι, μεταξύ άλλων, μέλος της Διεθνούς Ένωσης Αιγυπτιολόγων. Είναι επίσης βραβευμένη συγγραφέας και μεταφράστρια, αλλά και καθηγήτρια σε ΙΕΚ. Συμμετείχε στα συλλογικά έργα των εκδόσεων Αρχέτυπο *Γυναίκες και Ιερό* (2001) και *Δρόμοι της Γνώσης* (2001).

ΕΥΔΙΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ: ασχολείται με την έρευνα και τη συγγραφή γύρω από θεολογικά, φιλοσοφικά και κοινωνικοπολιτικά θέματα. Δικά του άρθρα έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *ΣΥΝΑΞΗ*. Από τις εκδόσεις Δόμος έχει εκδοθεί το βιβλίο του *Βαλκανική Κοινοπολιτεία*. Στο παρελθόν διατέλεσε δημοσιογράφος και παραγωγός τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών, ενώ τη διετία 1985-1986 ήταν συντονιστής του Ιδρύματος Γουλανδρή - Χορν. Από το 1986 εργάζεται ως σύμβουλος αναπτυξιακών και πολιτιστικών προγραμμάτων, ενώ από το 1998 είναι Διευθύνων Σύμβουλος του «Δικτύου Οδύσσεια». Είναι απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και του ΕΜΠ. Είναι 47 ετών, παντρεμένος με την Ελένη Κρίκη, με την οποία έχουν πέντε παιδιά.

ΠΑΠΠΑΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: απόφοιτος του Μαθηματικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών με μεταπτυχιακές σπουδές στη φυσική που τον οδήγησαν στην απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος. Ασχολήθηκε με την έρευνα της Θεωρητικής και Μαθηματικής Φυσικής στο

Πανεπιστήμιο του Λονδίνου και στις σχολές: Imperial College, Queen Elizabeth College και Queen Mary College. Οι κύριες μελέτες και έρευνες σε αυτά ήταν: η Δομή του Χωρόχρονου, Θεωρίες Βαρύτητας, Γενική Θεωρία της Σχετικότητας και Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας. Το Διδακτορικό του στη Χωρο-χρονική και Μαθηματική Φυσική (1979) είναι μια εντελώς πρωτότυπη (χωρίς προηγούμενη βιβλιογραφία) και πρωτοποριακή Μονογραφία, συνέχεια της Θεωρίας της Σχετικότητας – από ένα τετραδιάστατο σε ένα συμμετρικό χωρόχρονο έξι διαστάσεων. Ήταν στο Τμήμα Φυσικής του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών (1978-1982), στο Τμήμα Φυσικής του Εθνικού Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Αθηνών (1982-1986), απ' όπου τελικά εξελίχθηκε από μαθηματικός και θεωρητικός φυσικός σε πειραματιστή του ηλεκτρομαγνητισμού. Είχε στενή συνεργασία με τον καθηγητή Graneau του National Magnetic Laboratory στο MIT. Η πρώτη συνεργασία ξεκίνησε το 1985 και συνεχίστηκε στο Κέντρο της Ηλεκτρομαγνητικής Έρευνας στο Πανεπιστήμιο Northeastern με Ερευνητική Υποτροφία από το Fulbright Program (ΗΠΑ), όπου εκτέλεσε πειράματα για διαμήκεις μαγνητικές δυνάμεις (Longitudinal Magnetic Forces). Είναι καθηγητής στην έδρα των Μαθηματικών και της Φυσικής του Πανεπιστημίου του Πειραιά και δημιουργός του Μαγνητικού Επαγωγέα Ιόντων PAFIMI, μιας εξελιγμένης Ηλεκτρομαγνητικής Συσκευής που βασίζεται στην ηλεκτρομαγνητική βιοενέργεια και που, μετά την επίσημη αναγνώρισή της από ελληνικούς και διεθνείς φορείς, χρησιμοποιείται για θεραπευτικούς και ερευνητικούς σκοπούς.

ΣΙΕΤΤΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ: γεννήθηκε στην Ξηροκαρύταινα της Γορτυνίας το 1934. Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες. Είναι συνταξιούχος αρχιπλοίαρχος του Λιμενικού Σώματος, μέλος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρίας, της Φιλολογικής Στέγης Πειραιώς, της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών και της Εταιρίας Πελοποννησιακών Σπουδών. Εμφανίστηκε στα γράμματα το 1968. Ποιήματα και αθρόες εργασίες του έχουν δημοσιευτεί στα περιοδικά *KOPINΘΙΑΚΑ*, *OLYMPIC MARITIME*, *ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, *ΠΛΟΙΑΡΧΙΚΗ ΗΧΩ*, *ΑΛΙΕΥΤΙΚΑ ΝΕΑ*, *ΙΛΙΣΣΟΣ*, *ΖΗΝΩΝ*, *ΘΡΗΚΙΟΣ ΑΝΕΜΟΣ*, *ΑΒΑΤΟΝ*, καθώς και στις εφημερίδες *Ο ΛΑΔΩΝΑΣ* και *Ο ΚΑΛΑΒΡΥΤΙΝΟΣ ΤΥΠΟΣ*. Για το πλούσιο έργο του (45 βιβλία) έχει βραβευτεί από την Ακαδημία Αθηνών, την

Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών και τη Φιλολογική Στέγη Πειραιώς. Μεταξύ άλλων κυκλοφορούν τα βιβλία του: *Τα Έθιμα στις Γιορτές* (1985), *Αρχαίες Επιβιώσεις στο Χριστιανισμό* (Αλντεμπαράν 1994), *Τα Χριστιανικά Μυστήρια* (Αλντεμπαράν 1994) κ.ά.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: σπούδασε Θέατρο στη Δραματική Σχολή του Εθνικού Ωδείου και στην Κρατική Σχολή Ιταλίας «Silvio D'Amico», Ζωγραφική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Ρώμης και Ψυχολογία. Ασχολήθηκε με μελέτες κι έρευνες πάνω στην Αρχαία Τραγωδία και το συσχετισμό της με το ιαπωνικό παραδοσιακό θέατρο. Συνεργάστηκε με το «Istituto per lo studio integrato delle tradizioni e della civita» προετοιμάζοντας διαλέξεις και προβολές πάνω στη θρησκευτικοκοινωνική οργάνωση της Μητριαρχικής Κοινωνίας στη Μεσόγειο. Στη Σουηδία συνεργάστηκε με το Μουσείο Χορού Στοκχόλμης για έρευνες πάνω στη σχέση θεάτρου και μουσικής. Μέλος του Ελληνικού Κέντρου του Διεθνούς Ινστιτούτου Θεάτρου, δημιούργησε την Εταιρία «Τελετουργικό Θέατρο» για έρευνες πάνω στις τελετουργικές ρίζες του θεάτρου καθώς και στη μουσική, την όρχηση και τη σκηνογραφία. Έγραψε τέσσερα θεατρικά έργα για το νέο αυτό είδος θεάτρου στα Αγγλικά και Ελληνικά. Ίδρυσε το Greek-Thai Association για πολιτιστικές ανταλλαγές ανάμεσα στην Ταϊλάνδη και την Ελλάδα, με σκοπό την προώθηση των ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων στην Ινδοκίνα και τη βαθύτερη διεύρυνση θεατρικών και άλλων μορφών τέχνης της νοτιοανατολικής Ασίας. Έχει παρουσιάσει 17 ατομικές ζωγραφικές εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Έχει αρθρογραφήσει στα περιοδικά *ΑΒΑΤΟΝ*, *ΔΙΠΠΕΤΕΣ* και *ΙΧΩΡ*. Ίδρυσε και διευθύνει το ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ «Κέντρο Έρευνας και Διάδοσης του Ελληνικού Πολιτισμού».

ΣΤΑΜΑΤΕΛΛΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: γεννήθηκε στην Αθήνα. Οι πρώτες του σπουδές ήταν στην Πληροφορική (1991). Στη συνέχεια, από το 1995, ασχολήθηκε με τον τομέα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας και το 2000 ολοκλήρωσε με διάκριση τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Ουαλίας. Σήμερα είναι υποψήφιος διδάκτωρ Φιλοσοφίας και εργάζεται ως καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στον τομέα της Φιλοσοφίας και της Πληροφορικής. Το ερευνητικό του ενδιαφέρον εντοπίζεται στον ευρύτερο τομέα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας και, ιδιαίτερα, στους Προσωκρατικούς και τον Πλωτίνο.

Στα έργα του περιλαμβάνονται δύο ποιητικές συλλογές: *Η Θυσία* (1994), *Αγγίζοντας την Ηλιόσκοπη* (1996), μια ερμηνευτική απόδοση και σχολιασμό πάνω στο *Περί Αιώνος και Χρόνου* (Εννεάδα III 7) του Πλωτίνου (1999) και το κεφάλαιο «Νεοπλατωνισμός: η θέαση του πραγματικού Είναι» στο συλλογικό βιβλίο *Δρόμοι της Γνώσης* (Αρχέτυπο 2001).

ΤΣΕΛΙΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ: γεννήθηκε στη Λαμία. Παρακολούθησε μαθήματα Οικονομίας Επιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο του Γκρατς στην Αυστρία. Έχει μελετήσει το καμπολιστικό σύστημα, τη θεωρία του Ταρό, την Εσωτερική Αστρολογία και τη θεωρία του Εννεαγράμματος για πάνω από δέκα χρόνια. Είναι μέλος της θεατρικής ομάδας ΡΟΔΑ η οποία, με έδρα την Αθήνα, πρωτοπορεί σε παγκόσμιο επίπεδο στη δημιουργία της παράδοσης ενός σύγχρονου Θεάτρου του Ιερού.

ΤΣΙΠΤΑΝΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ: Γεννήθηκε στη Λάρισα το 1958. Τελείωσε τις σπουδές του στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ. Εργάζεται στον κόσμο των επιχειρήσεων από το 1979 ως εκπρόσωπος στην Ελλάδα δύο πολυεθνικών εταιριών. Το 1990 με 98 συνανθρώπους του χώρου των επιχειρήσεων από πολλά μέρη του πλανήτη συμμετείχε στην ίδρυση του Global Business Network, με σκοπό την εισαγωγή των Business Ethics (Ηθική των Επιχειρήσεων) στις επιχειρήσεις. Αποτελεί μέλος του Διεθνούς Δικτύου εκπαιδευτών της Εσωτέρας Θεραπευτικής (International Network of Esoteric Healing), που σήμερα εργάζεται σε 17 χώρες με 82 εκπαιδευτές και από το 1994 οργανώνει σεμινάρια και διδάσκει την Εσωτέρα Θεραπευτική σε ενήλικους. Είναι ένα από τα ιδρυτικά μέλη της «Ελληνικής Εταιρίας Εσωτέρας Θεραπευτικής» που σκοπό έχει τη διάδοση της Εσωτέρας Θεραπευτικής στο χώρο της Υγείας και την πρακτική έρευνα, κάτω από την επίβλεψη ιατρών - μελών της εταιρίας. Μέλος ιδρυτικό της Global Education, μιας κοινωνίας μη κερδοσκοπικής που σκοπό έχει τη διάδοση της ιδέας των Ορθών ανθρώπινων σχέσεων και τη διεύρυνση της συνείδησης των ανθρώπων μέσω μιας Νέας Εκπαίδευσης που προάγει την Ορθή, φυσική, συγκινησιακή-συναισθηματική, νοητική και πνευματική Διαβίωση.

ΦΩΚΑ, ΜΑΡΙΑ - ΕΡΗ: Γεννήθηκε στο Μαλάουι της Κεντρικής Αφρικής. Τελείωσε τις σπουδές της στην Αγγλική Φιλολογία, Speech and Drama και Θεολογία στη Νότια Αφρική, στο Πανεπιστήμιο του

Pietermaritzburg (Natal). Επίσης, παρακολούθησε μαθήματα παντομίμας στη σχολή του Marcel Marceau, στο Παρίσι. Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο χώρο της Εκπαίδευσης, κυρίως στη *Δραματοποίηση στην Εκπαίδευση* στο Πανεπιστήμιο του Cape Town. Διδάσκει 17 χρόνια. Έχει διδάξει Αγγλική φιλολογία και Δραματοποίηση στην Εκπαίδευση σε σχολεία, αλλά και σε ομάδες παιδιών και ενηλίκων στην Ελλάδα. Διδάσκει την Εσωτέρα Θεραπευτική σε ενήλικους. Ακόμη, οργανώνει σεμινάρια και παραδίδει μαθήματα σχετικά με την Ολιστική Εκπαίδευση σε εκπαιδευτικούς. Συμμετέχει στο επανεκπαιδευτικό πρόγραμμα του Αγγλικού Τμήματος του ΑΠΘ. Είναι ιδρυτικό μέλος της Global Education, μιας αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρίας, στόχος της οποίας είναι η διάδοση του ιδεώδους των ορθών ανθρώπινων σχέσεων μέσω της εκπαίδευσης: η διάδοση της ιδέας της μίας και ενιαίας ανθρώπινης φυλής που αποτελείται από όλες τις φυλές και τα έθνη, χωρίς διακρίσεις φυλής, χρώματος, έθνους και τάξης καθώς και η διεύρυνση της συνείδησης των ανθρώπων μέσω της εκπαίδευσης.

ΨΑΛΤΟΥ, ΣΤΡΑΤΗΣ: γεννήθηκε στη Λέσβο το 1970. Το 1998 έλαβε με άριστα το πτυχίο της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 2000 είναι υποψήφιος διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ιδρυτικό μέλος και γραμματέας της Εταιρείας Θρησκευολογικών Ερευνών στα πλαίσια του Σεμιναρίου της οποίας έχει κάνει παρουσιάσεις θεμάτων Ιστορίας των Θρησκειών, Φιλοσοφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Έχει δημοσιεύσει δοκίμια σε περιοδικά (*ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ* κ.ά.), έχει μεταφράσει βιβλία όπως το *Κόσμος και Ιστορία του Μιρτσέα Ελιάντε* (Ελληνικά Γράμματα 1998) ή το *Ιστορία των Οργίων* του Burgo Partridge (Οξύ 1999), έχει συμμετάσχει στη συγγραφή του *Θρησκευολογικού Λεξικού* (Ελληνικά Γράμματα 2000) και στο συλλογικό έργο *Δρόμοι της Γνώσης* (Αρχέτυπο 2001).

